יעקב גלר

העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה

(1940-1944)

בית הכנסת הגדול בְּטַרגו-מוֹרֶש

יעקב גלר

העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה (1940–1944)

(חיי הכלכלה, החינוך והתרבות, הסעד, הדת, הרבנות והעלייה לא"י).

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

אורות יהדות המגרב
לוד תשס"ג

©

כל הזכויות שמורות

All Rights Reserved

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

אורות יהדות המגרב

מכון לחקר הוצאה לאור והפצת מורשתם הרוחנית והתרבותית של רבותינו
חכמי ספרד והמערב: אלג'יר, מארוקו, תוניס ולוב

ת.ד. 218, מיקוד 71103. טלפון: 08/9228444

נדפס בישראל
Printed in Israel

ספרי זה מוקדש למורנו ורבנו האהוב והדגול, המחבר הפורה, הרב פרופ' אלכסנדר יהודה שפרן שליט"א, רבה הראשי של ג'נבה–שוויץ ורבה הכולל (הראשי) של רומניה לשעבר, על זכויותיו הרבות להצלת יהדות רומניה.

נר נשמה לזכרה של הרבנית מרת שרה שפרן ע"ה, בת ר' יעקב ראובן ריינהרץ ז"ל, רעייתו של הרב שפרן שליט"א.

◊ ◊ ◊ ◊ ◊

נרות נשמה לעלוי נשמותיהם של יקירינו:

- אבי מורי ר' אליעזר ב"ר בן–ציון ומרים גלר ז"ל.
- אמי מורתי יהודית איטה בת ר' חיים הלוי ובתיה ראבינוביץ ז"ל.
- חותני הרב יצחק בן הרב נחום הכהן וחסיה ז"ל.
- חמותי צילה בת ר' משה ושיינדיל קלר ז"ל.

יהי זכרם ברוך!

Le Grand Rabbin
de Geneve

ב״ה, כסלו תשס״ב

לכבוד פרופ׳ ד״ר יעקב גלר, נ״י
פתח-תקוה

פרופ׳ גלר היקר והנכבד,

הריני מחזיק ברכה לכב׳ על שהואיל בטובו להודיע לי כי הטיל על עצמו את המשימה החשובה לפרסם ספר על יהודי רומניה בתקופת השואה, בו תתבלט במיוחד העמידה הרוחנית שלהם בשנות צרה ומצוקה.

אכן, לו יאה למלא תפקיד מרומם זה, כי ״אתמחי גבראי״, היות וסמכותו בשדה המחקר של תולדות יהדות רומניה נודעה לשם ולתהלה: מפעלו הגדול והגדוש המתיחס להיסטוריה של יהדות זו עומד ומעיד לא רק על סמכותו המדעית המצויינת, אלא גם על קִרבתו הנפשית, שהוא חש בעמקי לבו, כלפי הנכסים הרוחניים והערכים המסורתיים של יהדות תמימה זו.

חזקה על כב׳ שיוציא מתחת ידו הברוכה, בעזהשי״ת, דבר משוכלל, מעשי ידיו להתפאר.

הנני אליו בכל אותות החיבה, הידידות וההוקרה.

אלכסנדר י׳ שפרן
הרב הראשי לג׳נבה
לשעבר הרב הכולל למדינת רומניה.

LE GRAND RABBIN
DE GENÈVE

ירושלים, ט"ו בכסלו תשכ"ג
28 בנובמבר 1962

לכבוד
הרב יצחק נסים
ירושלים

שלום וברכה,

הנני מצרף בזה מכתב שקבלתי מאת הרב ד"ר ליאו בק, ראש הקהילה היהודית הליברלית בלונדון, בעניין הקהילה הליברלית בז'נבה.

כידוע לך, הקהילה הליברלית בז'נבה נוסדה לפני כשנתיים על ידי קבוצת יוצאי גרמניה שברחו מהשלטון הנאצי. הקהילה מנתה בתחילה כמאה משפחות, ומאז ועד היום גדלה במידה ניכרת. הרב בק מבקש ממני להמליץ בפניך על מועמדותו של הרב יוסף אברהם לוי לתפקיד הרב של הקהילה. הרב לוי הוא בן למשפחה ותיקה בז'נבה, למד בישיבות בליטא ובגרמניה, ומכהן כיום כרב קהילה קטנה בעיר לוזאן.

אני מכיר את הרב לוי מכנסים שונים ורואה בו איש תורה ומידות טובות. עם זאת, אין לי ידיעה אישית מספקת על יכולתו לנהל קהילה גדולה ומגוונת כמו הקהילה בז'נבה, הכוללת בין חבריה אנשים מרקע מאוד שונה זה מזה. לפיכך אבקשך לברר את מועמדותו בעצמך ולהודיעני את חוות דעתך.

בברכה,

יוסף שלום אלישיב
הרב הראשי לישראל

LE GRAND RABBIN
DE GENÈVE

הספר יצא לאור בסיועם של:

- הילו וקלרה אוסטפלד – וונצואלה (באמצעות הדסק לאמל"ט באוניברסיטת בר–אילן (באמצעותם של פרופ' יצחק יוחאי והמרכזת שרה אברמוביץ).
- קרן המחקר ע"ש מרים וד"ר מיכאל לנדאו ז"ל, "המרכז לחקר יהדות רומניה", האוניברסיטה העברית בירושלים (באמצעותם של ד"ר אהרון קידר, מנהל "מרכז דינור" לחקר תולדות ישראל, ודיצה גושן, המזכירה האקדמית).
- רשות המחקר של אוניברסיטת בר–אילן, באמצעות פרופ' מינה טייכר ופרופ' משה קווה, נשיא האוניברסיטה.
- הרב פרופ' אלכסנדר שפרן, רבה הראשי של ג'נבה – שווייץ, לשעבר רבה הראשי (הכולל) של יהודי רומניה.

תוכן העניינים

עמ'

פתח דבר, מבוא 13

מפות רומניה: בין שתי מלחמות העולם, במלחמת העולם השנייה ולאחריה 23

חלק א': הגזירות, חוקי הגזע והפוגרומים

פרק ראשון: **הטלאי הצהוב** (הכוכב היהודי, הכוכב של דויד). 26
המאבק לביטול הצווי.

פרק שני: **הפוגרומים** 35
א) ראשית הפורענות בדורוהוי, עמ' 35; ב) הפוגרום בבוקרשט, עמ' 38; ג) יאסי "עיר ההריגה", עמ' 45; מפות בסרביה ובוקובינה; ד) הפוגרומים בבסרביה ובבוקובינה, עמ' 60; ה) הטבח בסארמאש, עמ' 64.

פרק שלישי: **הגטאות** 69
נסיונות להקמת גטאות בשטחי "רומניה הישנה"; גטו קישינב – הגטו הראשון; גטו צ'רנוביץ; הגטאות בטרנסניסטריה ("אושביץ של יהודי רומניה"); הגטאות בטרנסילבניה הצפונית.

פרק רביעי: **מחנות עבודה** 86
תנאי העבודה; עבודת כפייה של נשים; הפיקוח על ההתייצבות במחנות; מחנות עבודה מיוחדים; הענקת פנקסי פטור מהעבודה; מספר היהודים מ–8 מחוזות, שעבדו בגדודי עבודה ב–1943.

פרק חמישי: **מחנות ריכוז** 107
מחנה ריכוז טרגו–זיו; מחנות ארעיים; מחנות ריכוז בטייש ובמחוז קונסטאנצה; מחנות ריכוז ל"בני–ערובה"; כמה "בני–ערובה" נעצרו בכל קהילה ולכמה זמן?; מחנות ריכוז בבסרביה; מחנות ריכוז בטרנסניסטריה.

פרק שישי: **מחנות השמדה** 125
מחנה ההשמדה מוסטובוי; מחנה ההשמדה בוגדאנובקה; מחנה ההשמדה דומאנובקה; מחנה ההשמדה אקמצ'טקה.

פרק שביעי: **המרת הדת** 133
יחס הכנסייה, יחס השלטונות הרומניים אל המומרים; מספר המומרים לפי ערים ומחוזות בטרנסילבניה הצפונית.

פרק שמיני: **מיפקד יהודי רומניה בתקופת השואה**; מה היה מספר היהודים שנרצחו ברומניה בתקופת השואה? 141

תוכן העניינים

חלק ב'. ההנהגה הפנימית

פרק תשיעי: **הקהילות והמאבק לקיומן התקין** 146

נספחים: נספח 1: קהילות "רומניה הישנה" עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ולאחריה, ומספר הנפשות בתוכן 158

נספח 2: הקהילות ב"רומניה הישנה" בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה 161

נספח 3: הקהילות בדרום טרנסילבניה בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה 163

נספח 4: קהילות של ערי מחוז קולטות קהילות של מפונים 165

נספח 5: הקהילות הגדולות בבוקובינה שנחרבו במלחמת העולם השנייה, והניצולים ב–1947 וב–1948 167

נספח 6: קהילות בסרביה, שנחרבו במלחמת העולם השנייה 169

נספח 7: הקהילות בטרנסילבניה הצפונית (שמעל 500 חברים), שסופחו להונגריה באוגוסט 1940, על–פי "דיקטאט וינה", נחרבו והוחזרו לרומניה ב–1945 ... 171

פרק עשירי: **"הפדרציה של איגודי הקהילות"** 174

פרק אחד עשר: **"מרכז היהודים" – סמכויותיו ופעולותיו, אירגונו וסניפיו המחוזיים** 179
תשלום מיוחד להשגת מנות לחם וקמח; הענקת פנקסי–פטור מעבודת כפייה; "וועדת העזרה", הגשת סיוע ליהודי טרנסניסטריה; ביקור משלחות "וועדת העזרה" בטרנסניסטריה; החזרת מגורשים מטרנסניסטריה לבתיהם בדורוהוי והחזרת יתומים לקהילות רומניה; היטל של 4 מיליאד ליי; שירות דואר לטרנסניסטריה; היחסים בין "המרכז" לבין הקהילות; יחסו של גינגולד לציבור היהודי, למנהיגיו המסורתיים ולמוסדותיו; הצעתו של גינגולד לפיתרון בעיית יהודי טרנסניסטריה; יחס הציבור היהודי ל"מרכז"; יחס השלטונות הרומניים ל"מרכז"; יחס הגרמנים ל"מרכז" ולמנהיגיו; נספח: רשימת הסניפים המחוזיים של "מרכז היהודים ברומניה"; ד"ר ננדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים ברומניה": האם היה משתף פעולה או עזר ליהודים?

חלק ג': העמידה הרוחנית

פרק שנים–עשר: **מלחמת הקיום, הפעילות הכלכלית** 234

פרק שלושה עשר: **מערכת החינוך והתרבות** 253
חינוך מקצועי; חינוך עברי בבתי–הספר הקהילתיים; ביה"ס העברי בבוקרשט; חינוך משלים; חינוך מוזיקלי ואמנות; אוניברסיטה יהודית בבוקרשט: הקולג' לסטודנטים יהודים (קולג' אונסקו); קולג' אבסון; הקורסים להכשרת טכנית "הפוליטכניקה של ברקוביץ"; המאבק לקיום לימודים סדירים; הגורמים האחראיים לחינוך הקהילתי; פגיעות בתלמידים ובמורים; חינוך יהודי בצ'רנוביץ ובטרנסניסטריה; תיאטרון "בראשיאום" ותזמורת פילהרמונית; תזמורת סימפונית יהודית.

נספח 1: רשימת בתיה"ס התיכוניים העיוניים והמקצועיים ומספר התלמידים בשנים 1941–1943; 283
נספח 2: רשימת מוסדות החינוך היהודים בבוקרשט בתקופת מלחמת העולם השנייה (1940–1944); 284
נספח 3: מערכת החינוך הקהילתית לפי סוגי המוסדות ומספר המורים; 286
נספח 4: רשימת הספרים לעברית וליהדות לתלמידי בתיה"ס הקהיתיים (1940–1944); ... 287

פרק ארבעה עשר: **מערכת הסעד והבריאות** 298
החזרת 6,000 מגורשי דורוהוי; החזרת אלפיים יתומים מטרנסניסטריה; סיוע ליהודים במחנות עבודה וריכוז; קנטינות ובתי תמחוי (רשימת מספר הסועדים ומקבלי העזרה); סיוע לפליטים; שירות משפטי ולשכות עבודה; פרד שרגא "אבי היתומים"; מבצע ההצלה של הרב אליעזר האגר מוויז'ניץ; מפעל ההצלה של הרב משה יוסף רובין מקמפולונג; מפעל העזרה של נתן קליפר; "וועד הצלה" של נשים; העזרה של הג'וינט; מערכת הבריאות; מוסדות הסעד והבריאות של קהילות רומניה (1940–1944).

פרק חמישה עשר: **החיים הדתיים. מעמד הרבנות והרבנים ומאבקם נגד גזירות הדת** 329
הצלת רבנים; הרבנים שכיהנו ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית; התנגדות הרבנים והשוחטים לגזירות הדת; המאבק לשמירת שבת וחגים בעבודה ובעסקים; המאבק נגד גזירת הפינוי של בתי–העלמין העתיקים; גורל בתי–הכנסת וספרי–התורה ו"העמידה" של המתפללים; מניניי תפילה בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה; בית–דין להתרת עגונות בגטו דז'ורין.

נספחים: הסמכת רבנים בתקופת השואה ברומניה גופא ובטרנסניסטריה:
1) כתב סמיכה לרב שניתן בגטו דז'ורין 360
2) כתבי סמיכות לרבנות שניתנו בתקופת השואה בבוקרשט
א. כתב סמיכה לרב "מטיף" בישראל ומזה "יורה יורה" 362
ב. כתב סמיכה "יורה יורה" לאברך 364
3) שטר שידוכין ("תנאים") מגטו מוגילב, ... 368
4) שטר כתובה מגטו באלטא 370

פרק שישה עשר: **הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה** 374
יחס השלטונות הרומנים לפליטים.

פרק שבעה עשר: **ההעפלה לארץ–ישראל** 392
א) אסון הטבעתה של אוניית המעפילים "סטרומה" (ז' באדר תש"ב).. 392
ב) המשך ההעפלה לאחר אסון "סטרומה"..... 398
ג) הטבעת אוניית המעפילים "מפקורה" (י"ז באב תש"ד) 408
נספח 1: מכתב מחאה של א' חכמו למשרד ההגירה 406
נספח 2: דין וחשבון של ניקולאי קובאץ על הפלגת 3 האוניות "מפקורה", "בובלול" ו"מורינו" מנמל קונסטאנצה..... 407

תוכן העניינים

חלק ד'

פרק שמונה עשר: "חסידי אומות העולם" 409

פרק תשעה עשר: **23 באוגוסט – יום שיחרור יהודי רומניה מעול הנאצים "פורים דרומניה"** . 416

פרק עשרים: **נספחים**. .....
א) "העמידה" של האישה היהודית ברומניה בתקופת השואה; 419
ב) מגילת החורבן של יהודי רומניה (1940–1944) (כתב יד שלא פורסם עד כה). 421

סיכום 436

ביבליוגרפיה: בעברית ובלועזית 446
עדויות בע"פ ובכתב 466
מפתחות: אישים 475
מקומות 486
עניינים 495
רשימת הצילומים של כתבי–היד, המסמכים והתעודות, שערי הספרים והעיתונים, המפות.. . 505
מבוא באנגלית 510

פתח-דבר

ספרי זה, "העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה" (הכלכלה, החינוך והתרבות, הדת והרבנות, הסעד, הצלת פליטים והעלייה לא"י), מקורו בשלושים המחקרים שפירסמתי, לרוב בעשור האחרון: בקובץ מחקרים "יד ושם" ירושלים; ב"ילקוט מורשת", ת"א; ב"דפים לחקר תקופת השואה", אוניברסיטת חיפה; ב"משואה", קיבוץ בית-יצחק; ב"מחנים", מרכז ספיר ירושלים; ב"שבות", אוניברסיטת תל-אביב; ב"סיני", ירושלים; ב"ספר אי"ש בגבורות", אוני בר-אילן; בעיתון "הצופה" ועוד. את המחקרים שפירסמתי, שדנו במעמדם ובגורלם של יהודי "רומניה הגדולה", על ארבעת איזוריה: א) "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית ב) בסרביה ג) בוקובינה ד) טרנסילבניה הצפונית, הרחבתי והעמקתי, הוספתי והשלמתי על פי מקורות חדשים שהגיעו לידי, שהיו סגורים עד כה, וביחוד על-פי הארכיון החשוב והמסודר של "מרכז היהודים" ושל מנהיגו ד"ר נגדור גינגולד. ארכיון זה של "מרכז היהודים" [שנקרא בפי היהודים הרומנים "צֶנְטְרַלָה ייְבְרֵיילור דִין רוּמָנְיָה" (Centrala Evreilor din Romania)], שהיה מעין יודנראט נוסח רומניה, ואשר שלט על למעלה מ-300,000 יהודים, כולל: מסמכים ותעודות בעלי חשיבות רבה, וביניהם בולטינים שבועיים וחודשיים; החלטות, דינים וחשבונות, מיפקדי אוכלוסייה, מיפקדי בתי-כנסת, מוסדות רפואיים, סעד וחינוך; חוקים ותקנות וגזירות חדשים; עצומות שנשלחו לשלטונות, התכתבויות עם קהילות וסניפים מחוזיים של "המרכז"; שאלונים על רבנים ו"כלי-קודש"; טפסים רישמיים של כל מיני מוסדות, שהיו בקשר עם "המרכז" ועוד.

כמו-כן הספקתי לגבות מאות עדויות בכתב ובעל-פה (שמהם הזכרתי בספרי זה כמאתיים שמות ונושאי עדותם), של עובדי-כפייה, שעבדו במחנות-עבודה, של כלואים במחנות-ריכוז ובבתי-כלא בתוך "רומניה המקוצצת" (שכללה את "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית); ממגורשים שגורשו ממחוז דורוהוי, מבסרביה ומבוקובינה, לטרנסניסטריה, לגטאות, למחנות העבודה וההשמדה, שהוקמו שם; משרידים של הפוגרומים, מיתומים וממגורשים מדורוהוי, שהוחזרו מטרנסניסטריה לרומניה לפני יתר המגורשים; מיהודים שהובריחו מהונגריה, טרנסילבניה הצפונית ומפולין ל"רומניה המקוצצת", ועל-ידי כך ניצלו ממוות; ממעפילים שעלו לארץ-ישראל בתקופה זו; ממורים, סטודנטים, תלמידים, רופאים, אחיות, פקידים, רבנים ו"כלי-קודש", שהכירו היטב את המוסדות שפעלו בימי המלחמה.

בנוסף עיינו בכל ספרי הקהילות שהופיעו לאחרונה ובספרי הזכרונות של האישים שפעלו בתקופה זו. רוב העדים מסרו לי העתקי תעודות ומסמכים רבי-ערך, כתבי-הסמכה לרבנות וכתובות של זוגות, שנישאו בטרנסניסטריה כדת משה וישראל.

פתח–דבר

חילקתי את ספרי לארבעה חלקים, שערים: **בחלק הראשון** דנתי בגזירות שנגזרו על היהודים: "הטלאי הצהוב" ("הכוכב היהודי"), הפוגרומים, הגטאות, מחנות העבודה, מחנות הריכוז וההשמדה, מספר היהודים שנפגעו והמרות דת.

בחלק השני תוארה ההנהגה הפנימית של הקהילות, "הפדרציה של איגודי הקהילות", ו"מרכז היהודים", היודנראט המרכזי, ורשימות 46 הסניפים המחוזיים; הסטאטוס הרישמי של ההנהגה ופעולותיה; 7 נספחים על קהילות "רומניה הישנה", בסרביה, בוקובינה וטרנסילבניה הדרומית והצפונית, אוכלוסייתן לפני המלחמה, בתוכה ולאחריה.

בחלק השלישי, המרכזי בספר, העליתי את "העמידה היהודית" וההתנגדות לחוקי הגזע; הפעילות הכלכלית ומלחמת הקיום; מערכת החינוך והתרבות ו-4 נספחים של בתיה"ס ומספר תלמידים; מערכת הסעד והעזרה הסוציאלית ("ישראל ערבין זה בזה"); החיים הדתיים והרבנות ו-3 נספחים של כתבי-הסמכה לרבנות; כתובה ו"תנאים" מגטאות באלטה ומוגילב; הצלת פליטים מפולין, הונגריה וטרנסילבניה הצפונית ועליית מעפילים לארץ-ישראל.

בחלק הרביעי תארתי את "חסידי אומות העולם"; "23 באוגוסט 1944, יום שיחרור יהודי רומניה מעול הנאצים" והנספחים "מגילת החורבן של יהודי רומניה" ו"העמידה" של הנשים. הוספתי עשרות צילומי תעודות, ומסמכים נדירים ונספחים, שטרם ראו אור עד כה.

מגמת הוצאתו לאור של הספר הזה, ראשון בסוגו בדבר "העמידה הרוחנית" ברומניה בתקופת השואה (1940-1944), הינה להגיש לקורא העברי בארץ ובעולם כולו בכלל, ליוצאי "רומניה הגדולה" ולצאצאיהם בפרט, לסטודנטים ולחוקרים את תולדות עם ישראל בשואה ולכל הצמא לדעת, חיבור ממצה על גורל יהודי רומניה. "דבר בעיתו מה טוב"! פירסומו של הספר הזה עכשו, 59 שנה לאחר סיום המלחמה, כאשר למעלה מ-300,000 מיהודי רומניה עלו לארץ-ישראל, והם וצאצאיהם שנולדו כאן, המונים יחד מעל 600,000 נפש, יתרום תרומה רבה לנודעה ההיסטורית של הבנים והנכדים, שרצונם להכיר יותר ויותר את עברם ותולדות משפחותיהם ומוצאן.

יש להזכיר שיהודים מרומניה היו בין "חובבי-ציון" הראשונים, אשר עלו לארץ-ישראל בשנת 1882, הקימו את שתי המושבות הראשונות ראש-פינה וזכרון-יעקב, והתיישבו גם במושבות אחרות, שהוקמו בעלייה הראשונה. הם המשיכו לעלות כחלוצים גם ביתר העלייות, השנייה, השלישית, הרביעית והחמישית, והצטרפו לקיבוצים שהוקמו. לאחר קום המדינה, כשהחלה העלייה ההמונית מרומניה, הקימו עולים משם קיבוצים ומושבים, והפריחו את שממות הארץ. הם השתלבו גם ביתר ענפי הכלכלה ועשו חייל במסחר, בתעשייה, בחינוך, בתרבות ובמדע, ומעל תריסר יהודים מרומניה קיבלו "פרס ישראל".

העמידה הרוחנית ברומניה

תודה וברכה לכל הקרנות והאישים, שסייעו לי במחקר ובהוצאתו לאור של ספרנו זה: להילו וקלרה אוסטפלד, וונצואלה (באמצעות הדסק לאמריקה הלטינית באוניברסיטת בר-אילן, בראשותו של פרופ' יצחק יוחאי והמרכזת שרה אברמוביץ); לקרן המחקר על שם מרים וד"ר מיכאל לנדאו ז"ל, "המרכז לחקר יהדות רומניה", האוניברסיטה העברית בירושלים (באמצעות ד"ר אהרון קידר, מנהל "מרכז דינור לחקר תולדות ישראל" ודיצה גושן, המזכירה האקדמית); לרשות המחקר של אונ' בר-אילן, באמצעות פרופ' מינה טייכר, סגן הנשיא למחקר, ופרופ' משה קווה, נשיא האוניברסיטה; להרב פרופ' אלכסנדר שפרן שליט"א, רבה הראשי של ג'נבה - שווייץ, רבה הראשי של רומניה - לשעבר, שעודדני בכל מאודו במחקרי.

תשואות חן-חן: לפרופ' דן מיכמן, ראש "המכון לחקר השואה" באוניברסיטת בר-אילן והמדען הראשי של "יד ושם" בירושלים, על עצותיו המועילות; לד"ר שלמה ליבוביץ, ראש "האיגוד העולמי לתרבות של היהודים יוצאי רומניה" (א.ק.מ.א.ו.ר), על עידודו התמידי בפירסום מחקרי; לרב אפרים גוטמן שליט"א, חברי היקר מתנועת "בני עקיבא" ברומניה, בנו של הרב הגאון צבי גוטמן זצ"ל, אב"ד בוקרשט, על הבהרותיו בכתב ובע"פ על הרבנות והרבנים בבוקרשט ובמדינה, תוך בקיאות רבה. לאחי היקר בן ציון, שעזר לי בהגהת דפי הספר, תוך מתן עצות מועילות.

ואחרונים, אחרונים חביבים ויקרים: ברכה מיוחדת לרעייתי דבורה, אשת לפידות, שעזרה לי בהגהת עלי הספר; לבתי נאווה, לחתני שמוליק ולנכדי דויד, הראל-אליעזר, תמיר-יצחק, עומר והילה-יהודית; לבני חגי-חיים, לכלתי יעלי ולנכדי רועי, דנל'ה ויהונתן; לבתי ורד-רבקה, לחתני אודי ולנכדי מתן ושקד; לבתי דפנה-חווה, לחתני ניר ולנכדי גיא, רון ונטע. כולם אהובים, כולים ברורים, וד' ישלח להם ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם.

תודה מיוחדת לידידי הרב ד"ר משה עמאר, מאוניברסיטת בר-אילן, שכלל את חיבורי זה בין פירסומי "אורות יהדות המגרב". חן חן לר' אברהם אנטר שליט"א, מנהל "תאוצה" - הוצאה לאור רמת-גן, על ההדפסה התקינה והיפה של הספר, ולעובדי הארכיונים והספריות, שסייעו לי במחקרי, וביחוד לארכיון הציונות הדתית באונ' בר-אילן.

חובתי הקדושה להזכיר את אבי-מורי היקר, ר' אליעזר ב"ר בן-ציון ומרים גלר ז"ל, איש ירא-שמים ובר-לבב, שנפטר בשבת א' דר"ח מרחשוון תשד"ם; את אמי-מורתי היקרה, מרת איטה-יהודית בת ר' חיים הלוי ובתיה רבינוביץ ז"ל, אשת חיל ובעלת מידות תרומיות, שנפטרה בכ"ז באדר תשל"ז; שניהם חינכוני למידות טובות ברוח ישראל סבא, ואימצו את לבבי ללמוד ולהשתלם בתורה ובחכמה. את חותני היקר, הרב יצחק בן הרב נחום הכהן וחסיה ז"ל, בר-אוריין ובר-אבהן, שהצטיין במידותיו התרומיות, שנפטר בכ"ה במרחשוון תשל"ג ואת חמותי מרת צילה בת ר' משה ושיינדיל קלר ז"ל, שנפטרה בכ"ד בניסן תשנ"ח. יהי זכרם ברוך!

ד"ר יעקב גלר, מרצה בכיר
באוניברסיטת בר-אילן

מבוא

גזירות וחוקים, שהגבילו את הזכויות האזרחיות, הפוליטיות והכלכליות של היהודים, נחקקו ופורסמו ברומניה לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה. חקיקת החוקים האנטי-יהודיים התגברה עם עלייתה לשלטון של הממשלה האנטישמית הראשונה, שבראשה עמדו **אוקטביאן גוגה** (Octavian Goga) ו**א"ק קוזה** (Alexandru C. Cuza), אשר משלה במשך ארבעים וארבעה יום, מ-28 בדצמבר 1937 ועד 10 בפברואר 1938. החוקים החדשים התבססו על "חוקי נירנברג" (חוקי גזע אנטי יהודיים שנתקבלו בכנס המפלגה הנאצית בעיר זו בספטמבר 1935).

לאחר שהמלך **קרול השני** (Carol) פיטר את ממשלת גוגה-קוזה וכונן דיקטטורה מלכותית, מונתה ממשלה בראשותו של איש הכמורה, המטרופוליט **מירון קריסטיאה** (Miron Cristea).

ב-26 ביוני 1940 נקרעו משטח "רומניה הגדולה" (Romania Mare), בעקבות אולטימטום סובייטי, חבלי-הארץ בסרביה (Basarabia) וצפון בוקובינה (Bucovina) וסופחו לברית-המועצות. בשני האיזורים הללו היו כ-300,000 יהודים (206,958 + 93,101).

ב-30 באוגוסט 1940 נקרעה צפון טרנסילבניה (Transilvania de Nord) וסופחה להונגריה, לפי "דיקטאט וינה", ובה חיו כ-150,000 יהודים. בספטמבר 1940 סופחה גם דרום דוברוגיה (Dobrogea) לבולגריה, ובה כמה אלפי יהודים. עקב השינויים הטריטוריאליים הללו, פחתה האוכלוסייה היהודית ברומניה מ-760,000 יהודים לכדי 300,000 נפש, שנותרו ב"רומניה הישנה" ("רגאט") ובטרנסילבניה הדרומית (שנכנה אותה להלן "רומניה המקוצצת").

ב-4 ביולי 1940 הוקמה ממשלה פשיסטית בראשותו של יון גיגורטו (Ion Gigurtu). ממשלה זו, שכללה בתוכה שרים "לגיונרים" (Legionari) מהמפלגה הפשיסטית "משמר הברזל" (Garda de fier), פירסמה ב-9 באוגוסט 1940 את "תקנון היהודים" (Statutul Evreilor), שכלל חוקים גזעניים על מעמדם המשפטי של היהודים ברומניה, המבוסס על "חוקי נירנברג".

ב-4 בספטמבר 1940 מינה המלך קרול השני את הגנרל **יון אנטונסקו** (Ion Antonescu) לראש הממשלה. ב-6 בספטמבר 1940, יומיים לאחר מכן, "התפוטר" המלך, והגנרל אנטונסקו נהיה ל"מנהיג המדינה", לדיקטאטור, שכונה ה"קונדוקטור" ("Conducatorul Statului").

אנטונסקו הפך את רומניה, ב-14 בספטמבר 1940, ל"מדינה לאומית לגיונרית" (Stat National Legionar), וממשלתו כיהנו שרים "לגיונרים", פשיסטיים, **והוריה סימה** (Horia Sima), ראש "משמר הברזל", כיהן כסגן ראש הממשלה.

העמידה הרוחנית ברומניה

פוגרומים החלו להתחולל ב"רומניה הישנה". באחד ביולי 1940 נרצחו כמאה יהודים בדורוהוי (Dorohoi). ב-27-28 בנובמבר 1940 נרצחו בפלוויישטי (Ploiesti), 6 יהודים. בפוגרום שאירע בבוקרשט (Bucuresti) ב-21-23 בינואר 1941, נרצחו 130 יהודים. ביאסי (Iasi) נרצחו בטבח הנורא, שאירע בעיר בסוף יוני 1941 וב"רכבות המוות", שיצאו משם בתחילת יולי 1941 עם שרידי הטבח, למעלה מ-10,000 יהודים. שיני הזהב, בגדי ותכשיטי המתים, שהוצאו מהרכבות הללו, נשדדו על ידי האיכרים. באיזורים בוקובינה ובסרביה, נרצחו עשרות אלפי יהודים, בעת פלישת הצבאות הרומניים והגרמניים ביולי ובאוגוסט 1941, בפוגרומים שחוללו ברוב הערים והעיירות משם. בגדי הנרצחים שבדרכים ושיני הזהב שלהם, נשדדו על-ידי הכפריים. ב"רומניה המקוצצת" פורסמו חוקים, שמטרתם לנשל את היהודים מעיסוקיהם וממשרותיהם ולסלקם מן הכלכלה, המלאכה והחברה הרומנית. נאסר עליהם לקנות תוצרת חקלאית מהכפריים ולארחם בבתיהם, או לקנות בחנויותיהם. בעלי החנויות אולצו לסמן את עסקיהם בשלט "חנות יהודית" ו"מגן דויד".[1] הוחרמו נכסי-דלא ניידי כדלהלן: 3,170 חוות חקלאיות בשטח של 450,035 דונים (לפי מקור אחר 420,320 דונם); 33 יערות בשטח של 470,450 דונם (לפי מקור אחר 680,644 דונם); 20,062 דונם של כרמים; 78 ביצות; 323 מפעלי-תעשייה חקלאיים; 265 טחנות קמח; 63 בתי-חרושת לאלכוהול; 115 תעשיות עץ; 146 ספינות שיט (152); 17,833 דירות בבוקרשט ו-57,552 דירות ביתר ערי המדינה (לפי מקור אחר 40,758). שוויים של כל הנכסים הללו היו בסך שבעים מיליארד ו-687,849,734 מיליון (70,687,849,734 ליי). הממשלה הרומנית גבתה מהשכרתם בין 2 ל-5 מיליארד ליי לשנה. גם בניינים קהילתיים הופקעו: 92 בנייני בתי-ספר; 17 בתי-חולים ו-2 מרפאות; 2 בתי-הבראה לתלמידים; 26 בתי-זקנים; 6 בתי-יתומים ו-53 בתי-מרחץ ומקוואות; 27 בתי-מטבחיים לעופות; 68 בתי-קברות (שטחי קבורה ושטחים פנויים); 31 בתים של בתי-כנסת ורבנות; 10 בתי-חרושת למצות; 7 בנייני-קהילות; 37 מגרשים של בתי-כנסת; 1 בניין של בית-תמחוי.

כל הנכסים הללו הועברו ל"משרד הלאומי לרומניזציה" (Centrul National de Romanizare), שמטרתו הייתה לנשל יהודים מרכושם. המספרים דלעיל אינם כוללים את הנכסים שהופקעו בבוקובינה ובבסרביה, שם הוחרמו גם המפעלים התעשייתיים והמסחריים.

נאסר על היהודים לעסוק בתעשייה כבדה ומספר המפעלים היהודים פחתו מ-8,126 ל-4,301 ובידיהם נותרה רק חלק מהתעשייה הקלה.

1. עיין בפרק "הפוגרומים"; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.), תיקים 53, 421, 422; אנצל, 2, עמ' 469; שם 4; עמ' 355, 701; שם, 8, עמ' 327.

מבוא

בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, עורכי-דין, מהנדסים, ארכיטקטים, רוקחים, רואי-חשבון ומנהלי חשבונות וכו', סולקו מאיגודים מקצועיים וממשרותיהם, יחד עם שחקנים, זמרים ונגנים. על הרופאים היהודים נאסר לטפל בחולים נוצרים.

הותר ליהודים לקנות ירקות ופירות בשווקים המקומיים רק במשך שעה אחת ועד שעתיים, משעה 10 בבוקר ועד 12, כשלא נותר בהם עוד כמעט דבר. היו ערים כמו סיביו (Sibiu), שהותר להם לקנות בשוק רק יומיים בשבוע בימי שלישי ושישי. הייתה אפלייה גם בחלוקת המצרכים החיוניים, כמו שמן, סוכר ולחם. במקום 500-600 גרם שמן וסוכר לחודש, שקיבלו הנוצרים, ליהודים נמכרו רק 100 גרם. בעת שהנוצרים קיבלו 500 גרם לחם ליום לשני אנשים, ושילמו 14 ליי, קיבלו היהודים רק 600 גרם ל-4 נפשות ושילמו 36 ליי, פי שניים ויותר. בשנת 1942 הוטל על "מרכז היהודים" לשלם תוספת של 10 ליי עבור כל מנת לחם, ובבוקרשט שולם 20 מיליון ליי לחודש עבור 68,980 יהודים בעיר זו. ברומאן נאסרה מכירת לחם ליהודים במשך חודשים, בספטמבר ובאוקטובר 1942. המאפיין את רומניה בתקופה זו, שההוראות, הצווים, הגזירות והפקודות, לא היו אחידים, וכל ראש עירייה, מחוז או מפקד צבא, יכול היה להקדימם, לאחרן או להחמירם. כך בנוגע לשעות קנייה בשוק, לכמות המצרכים, לטלאי הצהוב וכיוצא בזה. נאסרה השחיטה של בהמות גסות והיו מקומות שנאסרה גם שחיטת עופות. הנהיגה במכוניות פרטיות והנסיעה ברכבות ובאמצעי תחבורה אחרים מעיר לעיר, או בתוך העיר, בחשמליות או במכוניות, נאסרה, ועל היהודים שסגרו את חנויותיהם בשבתות, בחגים ואף ב"ימים הנוראים", הוטלו עונשים חמורים. ניתנו פקודות לקהילות להקים מקלטים נפרדים עבורם. בקהילות אחדות נאסר עליהם לצאת מבתיהם במשך היום, ובכל הקהילות נאסר לצאת משעות 6-7 בערב ועד 7-8 בבוקר, על פי הוראות העירייות המקומיות. כן נאסר עליהם להחזיק משרתים נוצרים מ-15 באוגוסט 1941.[2]

מעל 60,000 יהודים בגיל 14-60, גוייסו לעבודת-כפייה. כ-50,000 יהודים שהתגוררו בחמישים עיירות ובמאות כפרים גורשו ביוני 1941 לקהילות הגדולות שבערי המחוז. הוקמו מחנות-מעצר של **"בני-ערובה"** בכל עיר, שבהם נכלאו "טובי-העיר", מנהיגי קהילות, רבנים ואינטלקטואלים, בעלי מקצועות חופשיים, שהיו ערבים ואחראיים להתנהגות טובה של כלל יהודי המדינה, שלא יחתרו בביטחון המדינה, ושלא יעוררו מהומות.[3]

2. M. Carp, Cartea Neagra, 1, Bucuresti, pp. 20-21, 36-39, 44-45, 125, 150; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.) אוני' בר-אילן, תיקים 28, 321, 396, 419, 618; עיין בפרק "מלחמת הקיום, הפעילות הכלכלית"; אנצל,2, עמ' 442; שם, 3, עמ' 2, 11, 16, 87, 152, 155, 572; שם, 4, עמ' 1, 220, 368; שם, 7, עמ' 485-486; שם, 8, 12, 311.

3. עיין בפרקים: "הקהילות", "מחנות-עבודה" ו"מחנות-ריכוז".

יהודים אולצו לשאת טלאי צהוב, "הכוכב היהודי". הוקמו מחנות-ריכוז, שבהם נכלאו יהודים קומוניסטיים ו"חשודים" בקומוניזם, משתמטים מעבודת-הכפייה ועבריינים "כביכול" על חוקי הכלכלה. הוטלו מסים כבדים, והוטלה חובת רכישת "איגרות מלחמה" ומילוות-חובה בסך עשרה מיליארד ליי, פי ארבע יותר מאשר יתר התושבים. יהודים חוייבו למסור בגדים, נעליים, לבנים, שמיכות וכלי-מיטה וציוד אחר לבתי-חולים של הצבא ולנכי מלחמה בסך מיליארד ושמונה מאות מיליון ליי, ואשר בשנת 1946 ערכם היה למעלה מ-36 מיליארד ליי. בשנת 1943 הוטלה חובת תשלום ה"קונטריבוציה" (Contributia), תרומה בסכום אדיר בסך 4 מיליארד ליי, לטובת המדינה. הוטלו עליהם גם מס-צבא, שהאזרחים הרומנים לא שילמוהו, במקום שירותם בצבא. יהודי רומניה התרוששו מנטל המסים הכבדים. הוחרמו כלי-עבודה של בעלי-מקצועות שונים ומכשירים של רופאים.[4] הם חיו באיום מתמיד של הקמת גטאות בכל עיר ועיר. עשרות אלפי תלמידים וסטודנטים סולקו מבתי-הספר היסודיים, התיכוניים, העיוניים והמקצועיים, הממלכתיים, העירוניים והציבוריים ומהאוניברסיטאות.

לאחר שלטון סובייטי של שנה, מיולי 1940 ועד יולי 1941, נכבשו שוב בסרביה ובוקובינה על-ידי הרומנים והגרמנים, והוקמו שם גטאות. בחול המועד סוכות תש"ב (8 באוקטובר 1941), החל הגירוש לטרנסניסטריה (Transnistria) של כ-150,000 יהודים מבסרביה, מבוקובינה וממחוז דורוהוי שבמולדובה.

כ-90,000 יהודים מתוך המגורשים, גוועו בטרנסניסטריה שבאוקראינה (שכונתה "אושביץ של רומניה"), מקור, ממגפות הטיפוס והדיזנטריה, מחוסר תזונה, והיעדר תנאים סניטריים והיגייניים, מעבודת-כפייה קשה ובשל רצח על-ידי ז'אנדרמים רומנים וחיילים גרמנים.[5]

ב-16 בדצמבר 1941 פירק הרודן יון אנטונסקו את ה"פדרציה של איגודי הקהילות", שבראשה עמד ד"ר **וילהלם פילדרמן** (Wilhelm Filderman), והקים במקומה את "מרכז היהודים" (Centrala Evreilor din Romania), מעין יודנראט, שהחל לפעול בתחילת פברואר 1942, בראשותם של **ח"ס שטרייטמן** (Stefan Streitman) **וד"ר ננדור גינגולד** (Nandor Gingold). **ראדו ד. לקה** (Radu Lecca) מונה כ"ממונה על ענייני היהודים" במשרד ראש הממשלה, והיה למעשה המשגיח על "מרכז היהודים" והמפקח על פעולותיו.

בקיץ 1942 עמדה יהדות טרנסילבניה הדרומית תחילה, בסכנת גירוש למחנות ההשמדה בפולין. אולם, הודות לשתדלנותם של **הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן** (Safran) **וד"ר**

4. Ministrul de Razboi, Instructiuni de Aplicarea legii no. 390/1944, pentru depunerea ruferiei necesara armatei, א.צ.ד.: תיק 404.

5. עיין בפרקים "גטאות" ו"מערכת החינוך והתרבות".

פילדרמן, סוכלה התכנית והגירוש נידחה. כך ניצלו כשלוש מאות אלף יהודי רומניה מגירוש למחנות ריכוז והשמדה בפולין.[6]

שתי אונייות מעפילים ובהן 1,154 עולים מרומניה, שהעפילו לארץ ישראל, הוטבעו בים השחור ליד איסטנבול בשנות המלחמה. ב-24 בפברואר 1942 הוטבעה אונייית "סטרומה" (Struma), ובה 764 עוליפם, ובתחילת אוגוסט 1944 הוטבעה אונייית "מפקורה" (Mefkura), ובה 390 עולים. שתיהן על-ידי צוללות סובייטיות. בין הטבועים היו מאות יתומים, שניצלו מטרנסניסטריה ופליטים רבים שהובחרו מפולין ומהונגריה, ומצאו מקלט ברומניה.[7]

מנהיגי הקהילות וחבריהן נאבקו באומץ לב בגזירות הללו, והודות ל"עמידתם" ולהתנגדותם, להשפעתם על פקידים גבוהים ושרים, ומתן מתנות ושלמונים בסכומים גדולים, הצליחו להקים 150 מוסדות חינוך, ובהם למדו מעל 22,000 תלמידים בגני-ילדים, בבתי-ספר יסודיים ותיכוניים, בתלמודי-תורה, בישיבות קטנות, ו-1,500 סטודנטים למדו בשלושה קולג'ים אוניברסיטאים. כמעט כל מי שגורש מבתי-הספר הממשלתיים, שרצה להשתלב בבית-ספר קהילתי, כתלמיד מן המנין, יכול היה להתקבל. תלמידים שלא למדו באופן סדיר בבתי הספר והתכוננו בבתיהם, ניבחנו בסוף שנת הלימודים בבתי-הספר הקהילתיים. הוקמו מוסדות תרבות: תיאטרון יהודי ע"ש "בארשיאום" (Baraseum) ותזמורת פילהרמונית יהודית בעיר הבירה בוקרשט, וכן תזמורות ומקהלות בערי המדינה.[8] הוקמו מוסדות בריאות: 14 בתי-חולים, 15 מרפאות, 3 בתי-יולדות, ומוסדות סעד שונים: 19 מושבי-זקנים, 6 בתי-יתומים, עשרות בתי-תמחוי, שחילקו אוכל חם ל-42,441 יהודים נצרכים, כולל פליטים מפולניה, סלובקיה והונגריה, שהובחרו לרומניה מהונגריה הכבושה על-ידי הנאצים. אוכל מבושל נשלח על-ידי הקהילות גם לאלפי יהודים שעבדו בגדודים של עבודת-כפייה, והוגש לתלמידים נצרכים בבתי-הספר. בגדים, נעליים, תרופות ומזונות, ביחוד מלח, שהיה מיצרך נדיר, כלי-עבודה וחומרים שונים, נשלחו ליהודי טרנסניסטריה, לכלואים במחנות-ריכוז ולעובדים בגדודים של עבודת-כפייה.[9]

הרבנים דאגו לשחיטה כשרה של עופות, השגיחו על יצור מזונות כשרים ועל אפיית מצות לפסח. כחמש מאות בתי-כנסת פעלו במדינה, ובהם נערכו מניינים בבוקר ובערב, ומחוסר מקום פעלו בתוכם גם כיתות-לימוד של בתי-הספר הקהילתיים. כמו-כן פעלו עשרות בתי-מרחץ ומקוואות בקהילות.[10]

6. עיין בפרקים "ההנהגה היהודית": "הקהילות", "הפדרציה של איגודי הקהילות" ו"מרכז היהודים".
7. עיין בפרק "העלייה לארץ-ישראל".
8. עיין בפרק "מערכת החינוך והתרבות".
9. עיין בפרק "ישראל ערבין זה בזה".
10. עיין בפרק "חיי הדת".

כ-30,000 יהודים "קנו" מהשלטונות בכסף מלא, פנקסי-פטור מעבודת כפייה,[11] וכך יכלו, במשך שנתיים ומחצה, לעבוד במפעליהם ובחנויותיהם, פירנסו את משפחותיהם והעניקו עזרה כספית לקהילות עבור הנצרכים. על החוקים והגזירות שנחקקו ונגזרו, על הפוגרומים, ההרג והרצח, על ה"עמידה" וההתנגדות של רבבות היהודים נגד המשטר הנאצי ועל מאבקיהם בחוקים האנטישמיים בכלכלה, בחינוך ובדת, נדון בפרקי הספר הזה.

חיבורנו זה הינו המחקר הראשון מסוגו בנושא "העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה", המבוסס על מקורות ראשוניים, נדירים ומגוונים כגון: תעודות, מסמכים, חוקים ממשלתיים ותקנות עירוניות; עצומות, כרוזים ומודעות, דו"חות כספיים, בולטינים ותקנות של קהילות, של "מרכז היהודים" (היודנראט נוסח רומניה) ושל חברות שונות; מונוגרפיות, ספרי זכרונות ודו"חות של: הרב הראשי ד"ר א' שפרן, ד"ר ו' פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות"; משה בנבנישתי וא"ל זיסו, ראשי ההסתדרות הציונית; ר' ישראל לבנון, ד"ר משה קוטיק, ד"ר מנפרד רייפר, מרדכי רַסָל, ד"ר מאיר טייך, מריוס מירקו, ליב קופרשטיין, ש' אבני; עו"ד יצחק ארצי ועו"ד פרד שרגא, חבר ה"וועדה האוטונומית לעזרה", שביקרו בגטאות טרנסניסטריה; ד"ר יצחק (מָנו) בן אפרים, שייקה דן וברוך קמין, הצנחנים שצנחו ברומניה, ועוד.

את החומר האוריגינלי הזה מצאתי בארכיונים שונים, ביניהם: ב"אוסף רומניה" וב"ארכיון פילדרמן", ב"יד ושם" בירושלים; בארכיון המרכזי של "תולדות העם היהודי", וב"מרכז לחקר יהדות רומניה", שניהם באוניברסיטה העברית בירושלים; ב"ארכיון הציוני המרכזי" בירושלים; את התעודות והמסמכים יקרי-הערך, הבולטינים והדו"חות החשובים והמעניינים ביותר לחקר הקהילות ו"מרכז היהודים", מחנות העבודה והריכוז, חיי הדת, בתי-הכנסת והרבנות, מיפקדי היהודים והעולים לארץ-ישראל בתקופה זו, גיליתי בארכיון "המרכזי" ושל ד"ר ננדור גינגולד נשיאו, הנמצא בארכיון הציונות הדתית באוניברסיטת בר-אילן. התיעוד הנדיר הזה משקף את חיי היהודים ברומניה על כל איזוריה במשך כשנתיים ומחצה, מפברואר 1942 ועד סוף אוגוסט 1944. לעזר רב היו לי 12 הכרכים של תעודות ומסמכים אוריגינליים, שצילם, אסף וערך ד"ר זיאן אנצל מירושלים; כמו-כן שלושת הכרכים של התעודות והמסמכים האוריגינליים, שהוציא לראשונה לאחר המלחמה מתתיאס קארפ, שכיהן כמזכיר כללי של "פדרציית איגודי הקהילות" לאחר המלחמה; עיינתי בשלושת הדינים והחשבונות המודפסים של "מרכז היהודים" וכן השבועונים "רֶנַשְטֶרְיָה נואַסְטָרֶה", ביטאון ההסתדרות הציונית, ו"גַאזֶטָה אבריאסקה", ביטאון "מרכז היהודים", שבהם פורסמו חוקים, גזירות, תעודות ומסמכים, דינים וחשבונות של קהילות וחברות, בתי-ספר וקולגים אוניברסיטאים יהודים, ידיעות על פעילות בתי-הכנסת, הקהילות, התיאטרון היהודי, התזמורת הפילהרמונית, ובתי

מבוא

התמחוי הרבים (שהוקמו עבור הנצרכים הרבים בגלל הפיטורים ממקומות העבודה הממשלתיים והציבוריים). גביתי מאות עדויות של פרנסי-קהילות ו"מרכז היהודים", רבנים ו"כלי-קודש", מורים, סטודנטים ותלמידים, רופאים, עובדי-כפייה, יושבי גיטאות, מגורשים שגורשו מבוקובינה, מבסרביה ומדורוהוי לטרנסניסטריה, ארץ הגזירה, "אושוויץ של רומניה", יתומים שהוחזרו מטרנסניסטריה, מעפילים שעלו לא"י, מהם פירסמתי כאן את שמותיהם של קרוב למאתיים מרואיינים. השתמשתי בספרות רבנית, בספרי שאלות ותשובות בדפוס ובכתב-יד, שנכתבו בימי המלחמה ולאחריה על מאורעות שאירעו בשנים 1940-1944, בכתבי-הסמכה לרבנים, שהוסמכו בימים קשים אלה, כדי שלא תיפסק ההוראה בישראל, בכתובות שנכתבו בכתב-יד על-ידי רבנים בטקסי חתונה בגטאות ובמודעות על טקסים דתיים שנערכו, כולל הכנסת ספרי-תורה לבתי-כנסת.

לצורך עריכת רשימות הקהילות ומיפקדי אוכלוסייתן בארבעת איזוריה של רומניה, לפני מלחמת העולם השנייה, בשנות המלחמה ולאחריה, השתמשתי במיפקדי אוכלוסייה רישמיים של רומניה, במיפקדים שערך "מרכז היהודים" בשנת 1942, במיפקדים שערך "הקונגרס היהודי העולמי", סניף רומניה ובמקורות אחרים. נראה שקל יותר, רצוי ומובן יותר, לכתוב על תקופת השואה, אם מכירים מקודם מה היה מצבן של קהילות רומניה ערב מלחמת העולם השנייה, וכיצד היו בנויות ומאורגנות, ואחר-כך לכתוב מה נהרס ונחרב, אילו קהילות תיפקדו והחזיקו מעמד, וכמה יהודים נותרו בחיים לאחר המלחמה. לכן חקרתי ופירסמתי את ספרי: "צמיחתה ושקיעתה של קהילה, היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה (1919-1941)", ת"א, "מורשת" תשמ"ה, 407 עמודים; הקהילה הספרדית ברומניה, המכון לחקר התפוצות, אוני' ת"א, תשמ"ג, 107 עמודים; הרבנות ברומניה במאה ה-20, אוני' בר-אילן תש"ס, 45 עמודים; על קהילת בוקרשט במאה ה-19 פירסמתי את מחקרי "המלבי"ם ומאבקו במשכילים וברפורמים", אורות יהדות המגרב, לוד תש"ס, 300 עמודים. בספר חדש זה, על יהודי רומניה 1940-1944, אני משלים את הטרילוגיה על יהדות רומניה, מאז הייתה מדינה קטנה, "רומניה הישנה" (רגאט) עד 1919, הפיכתה לאחר מלחמת העולם הראשונה למדינה גדולה ורחבה, "רומניה הגדולה" (Romania Mare) עד 1940, כאשר שוב הפכה למדינה מקוצצת וקטנה, כשניטלו ממנה בסרביה וצפון בוקובינה על-ידי הרוסים וצפון טרנסילבניה על-ידי ההונגרים. ושוב לאחר המלחמה, ב-1945, סופחה מחדש צפון טרנסילבניה לרומניה.

לאחר שיחרור רומניה על-ידי הצבא האדום, הסובייטי, ב-23 באוגוסט 1944, השתקמו הקהילות ופיתחו את מוסדות הדת, החינוך, התרבות, הסעד והבריאות. אולם לאחר שהשתלט במדינה המשטר הקומוניסטי ב-1946-1947, נשלטו הקהילות על-ידי יהודים חברי המפלגה הקומוניסטית, נציגי הפרולטריון, שמונו בהשפעתה של המפלגה. בשנת 1948 סגרה הממשלה את כל בתי-הספר, בתי-החולים ומוסדות הסעד הקהילתיים, ונותרו רק המוסדות הדתיים. העלייה לישראל החלה ועשרות-אלפים עלו כל שנה, עד כדי כך שהקהילות כמעט התרוקנו. רבניה ושוחטיה ו"כלי הקודש" עלו ברובם הגדול, מספר היהודים התמעט מאד, וכיום נמצאים אלפים מעטים בקהילות המרכזיות במדינה זו.

מפת "הקהילות החרדיות" על רקע מפת אוכלוסין ארצית
(1919-1940).

خريطة «الشرق الأوسط» قبل الحرب العالمية الأولى (1919-1940).

העמידה הרוחנית ברומניה

קהילות רומניה לאחר מלחמת העולם השנייה.

טלאי הצהוב נמנו דוד צוהוב על רקע שחור), שחוייב לשאת כל יהודי על
וטפו, מגיל שש ומעלה, שנאלץ לענוד בפומבי, בגדו; סרט צהוב עם מספר בגדו; סרט צהוב
על שרווול
.ומעלה

חלק א': הגזירות, חוקי הגזע והפוגרומים

פרק ראשון: הטלאי הצהוב (הכוכב היהודי, הכוכב של דוד)

"אשא בגאון את הטלאי הצהוב!" "אינני מתבייש להיות יהודי!"
ד"ר ו' פילדרמן, ראש "איגוד הקהילות", למרשל יון אנטונסקו, "מנהיג" רומניה.

יהודי רומניה חוייבו לשאת טלאי (כוכב) צהוב החל מראשית יוני 1941, וביחוד לאחר פלישת הצבא הגרמני והרומני לברית–המועצות ב–22 ביוני 1941, על–פי יוזמות מקומיות של ראשי עירייות, ממונים על מחוזות ומפקדי צבא, משטרה וז'נדרמריה איזוריים. מטרת הגזירה הייתה למנוע יחסים חברתיים וכלכליים בין יהודים ורומנים.[1]

בעיר הנמל גאלאץ (Galati) חוייבו כל 13,500 היהודים ב–3 ביולי 1941 לשאת את הטלאי הצהוב.[2]

ראש משטרת באקאו (Bacau) י' קופטור (Cuptor), הפיץ מודעות מודפסות בחוצות העיר, ב–4 ביולי 1941, המחייבות את 13,038 יהודי המקום לענוד על החזה שלהם בצד שמאל את ה"כוכב היהודי" (Steaua Evreiasca), כינוי שניתן לאות הקלון, ה"מגן דוד" הצהוב. יהודי המקום הוזהרו, שהעבריינים ייעצרו על ידי המשטרה והצבא.[3] בתחילת יולי 1941 חוייבו גם 2,096 יהודי העיר הושי (Husi) בנשיאת אות מבדיל זה.[4]

שני עיתונים אנטישמיים בנוסח "דֶר שְטִירְמֶר", הצדיקו את הצוו הזה. העיתון "Porunca Vremii" (צוו השעה), מ–6, 14, ו–30 ביולי 1941 טען, שה"טלאי הצהוב" מזהה את היהודים ומוכיח את בגידתם, פגיעתם בצלב הקדוש והפצת הקומוניזם בעולם. העיתון

1. Jean Ancel (Editor), Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during The Holocaust, (להלן אנצל); אנצל, כרך 3, עמ' 12, 68; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' ק"ס.

2. תיאודור לביא, **יהדות רומניה במאבק על הצלתה**, ירושלים תשכ"ה, עמ' 28 (להלן לביא); **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 96; עדות פרופ' אברהם קליין, פתח–תקוה, יליד גאלאץ 1939, שכל בני משפחתו ענדו אות זה.

3. אנצל, 2, עמ' 441 (ראה שם המודעה המודפסת). הנתונים הסטטיסטיים פורסמו על–ידי הקונגרס היהודי העולמי: **Asezarile Evreiilor din Romania,** Memento Statistic, Bucuresti 1947; עדות פרופ' סולומון מרכוס, בוקרשט, יליד באקאו 1926: Realitatea Evreeasca 8/9, 1-15/1.1996

4. ראה מכתבו של ד"ר ו. פילדרמן, יו"ר ה"פדרציה של איגודי הקהילות", מ–15 ביולי 1941, אל מיכאי אנטונסקו, סגן ראש ממשלת רומניה, המבקשו לבטל את הצוו הזה: אנצל, 2, עמ' 461; גם בשטחי הרייך השלישי כונה הטלאי הצהוב "הכוכב היהודי" (Judenstern), ראה, **האנציקלופדיה של השואה**, 1, עמ' 60.

"Sfarama Piatra" (פורר את האבן) מ–1 ביולי 1941, האשים את היהודים, שהם עם של בוגדים ומרגלים, שלא אהבו מעולם את הרומנים.[5]

במישור הארצי החליט משרד הפנים הרומני ב–31 ביולי 1941 לבטל גזירה זו. אולם בראיון מ–7 באוגוסט 1941 הודיע תת–שר הפנים, הגנרל ז'אק פופסקו (Popescu) לד"ר פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", כי הוא מחדש את הגזירה של נשיאת הטלאי הצהוב בכל הארץ, בהתאם להחלטת הממשלה.[6]

באותו יום הוטל על 33,135 יהודי יאסי (Iasi) לשאת את אות הקלון, כולל תינוקות, ומי שהעז לצאת מהבית ואפילו לחצר ללא סימן זה, נעצר ונשפט בבית–הדין הצבאי.

משפטים רבים בויימו על–ידי נוצרים, והקהילה המקומית, שייצגה יותר משליש מן האוכלוסייה המקומית, נאלצה לשאת את ההוצאות המשפטיות.[7]

ב–14 באוגוסט 1941 פירסם הקולונל מ' ארונוביץ (Aronovici) מהמפקדה הצבאית בבוטושאני (Botosani), צוו מס' 1 בחוצות העיר, המחייב את 15,502 יהודי המקום, ללא הבדל מין או גיל, לשאת תוך 48 שעות את "הכוכב היהודי", עשוי מבד צהוב על רקע שחור, שצלעו 7 ס"מ. היהודים הוזהרו, שהעוברים על הצוו ייתבעו לדין, וייענשו במאסר מחודש ומעלה, ובתשלום קנס מאלף ליי ועד עשרת אלפים.[8] ב–18 באוגוסט 1941 הפיץ גם המושל הצבאי בפאלטיציאני (Falticieni), הקולונל יון בלאנארו (Blanaru) צוו דומה, המחייב את 5,085 יהודי המקום לשאת על החזה בצד שמאל, את ה"כוכב היהודי".[9]

הגנרל ק' צרנסקו (Cernescu), המפקד על האיזור הצבאי 4, שכלל את המחוזות יאסי, רומאן (Roman), בוטושאני ובאיה (Baia), וכן ערים באיזור בסרביה (Basarabia), פירסם ב–25 באוגוסט 1941 צוו מס' 3, שחייב את רבבות היהודים ממחוזות אלה, לשאת אות מבדיל (Un semn distinctiv)

העונש הוחמר על העבריינים והקנס הועלה מאלפיים לעשרים אלף ליי, והמאסר משישה חודשים עד חמש שנים.

5. לביא, שם, עמ' 28–29.

6. אנצל, 3, עמ' 2, 12; ראה רישום הראיון, שנערך ע"י ד"ר פילדרמן אצל השר פופסקו ב–7 באוגוסט 1941: אנצל, 3, עמ' 1.

7. לביא, שם, עמ' 28; עדותו של אברהם חכמו, ראש הקהילה בתקופת השואה, יליד 1904 (ת"א, אוגוסט 1988); עדותו של ד"ר מאיר רוזן, לשעבר שגריר בפריס ובוושינגטון, יליד יאסי 1928: הציונות, ביטאון ארגון העסקנים הציונים מרומניה, מס' 31 (תשרי תשנ"ו – ספט' 1995), עמ' 15; אנצל, 6, עמ' 49.

8. אנצל, 3, עמ' 22.

9. שם, שם, עמ' 27, 75.

הטלאי הצהוב

הצוו הודבק על קירות החנויות והמוסדות הממשלתיים, העירוניים והפרטיים.[10] בתחילת ספטמבר 1941 חוייבו גם 522 יהודי אודובשטי (Odobesti) לשאת אות קלון.[11]

על פי הוראה דחופה של תת–שר הפנים, מספר 8,368 מ–3 בספטמבר 1941, שנשלחה למפקח הכללי של הז'נדרמריה, חוייבו כל יהודי המדינה, להוציא המומרים, כולל 130,000 יהודי בוקרשט, לשאת תוך 5 ימים סימן היכר ליהדותם.[12] 2,538 יהודי העיר טרגו–ניאמץ (Targu-Neamt) נשאו את הסימן הזה במשך חודשים אחדים.[13]

הטלאי הצהוב הוטל גם על יהודי איזור בוקובינה (Bucovina). לפי צוו מס' 1,344 מ–20 ביולי 1941, חייב אלכסנדרו ריושיאנו (Riosianu), מושל בוקובינה, את 80,000 היהודים מחבל ארץ זה לענוד סימן היכר. העובר על הצוו ייכלא במחנה ריכוז.[14]

חידש את ההוראה הזו ב–30 ביולי 1941 המושל החדש, הגנרל קורנליו קאלוטסקו (Calotescu), והיא חלה גם על חמישים אלף היהודים בגטו צ'רנוביץ, שהוקם באוקטובר 1941.

ב–26 בפברואר 1943 חוייבו שוב לענוד טלאי צהוב 15,000 היהודים בצ'רנוביץ (Cernauti), שנותרו במקום לאחר ש–35,000 מעיר זו גורשו לגטאות ולמחנות טרנסניסטריה (Transnistria). הם המשיכו לענוד אותו עדיין באוגוסט 1943.[15]

גם בבלצי (Balti), בסורוקה (Soroca), בגטו קישינב וביתר ערי בסרביה, נצטוו היהודים לשאת את אות הקלון בתחילת אוגוסט 1941, עד שגורשו בסוף חג הסוכות תש"ב (באוקטובר 1941) לטרנסניסטריה. גם שם, במקום גירושם, הונהג אות זה.[16]

10. שם, שם, עמ' 75; עדותו של משה יצחק סאנברגר, יליד רומאן 1918, ענד טלאי צהוב בעירו.
11. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 5.
12. שם, שם, עמ' 116; אנצל, 3, עמ' 105, 120, 136.
13. פנקס, שם, עמ' 215.
14. אנצל, 5, עמ' 20.
15. אנצל, 4, עמ' 489, 503; **פנקס הקהילות רומניה**, 2, עמ' 444.
16. אנצל, 3, עמ' 75; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 359, 403, 410, 451, 508; **פנקס הקהילות רומניה**, 2, עמ' 382; ת. לביא (לוינשטיין), "לתולדות הטבח של יהודי ביסאראביה וטרנסניסטריה", **על אדמת ביסאראביה**, קובץ א', ת"א תשי"ט, עמ' 148–149.

בערי טרנסילבניה הדרומית לא נשאו היהודים אות קלון. לעומת זאת בטרנסילבניה הצפונית, שהייתה תחת השלטון ההונגרי, נשאו אות זה כל היהודים שהועברו לגטאות, אשר הוקמו במאי–יוני 1944, עד שהובלו לאושביץ.[16א]

לפי הוראתו של הרודן אנטונסקו מ–12 ביולי 1941, חוייבו היהודים שעבדו בעבודות כפייה לענוד סרט צהוב סביב הזרוע השמאלית, ועליו מוטבע שם לשכת הגיוס והמספר. יש בידינו סרט אוריגינאלי, שענד יעקב יעקבוביץ' מוואסלוי.[16ב]

המאבק לביטול הצוו

ד"ר וילהלם פילדרמן, ראש הקהילות, וד"ר אלכסנדר שפרן, הרב הראשי, נאבקו באומץ לב אצל השלטונות האזרחיים והדתיים של המדינה לביטול צוו מחפיר זה.

ב–15 ביולי 1941 פנה ד"ר פילדרמן אל פרופ' מיכאי אנטונסקו, סגן ראש הממשלה, ודרש ממנו לבטל את צוו הטלאי הצהוב, מפני שהוא פוגע באוכלוסייה היהודית (המונה 300,000 נפש ב"רומניה הישנה"), ומפריע לתנועה החופשית ברחובות ובשווקים. עוול זה נעשה לאוכלוסייה היהודית הנאמנה למדינה, שבניה לחמו בשדות המלחמה, ואלפים מהם נפלו למענה.[17]

ב–8 באוגוסט 1941 פנה ד"ר פילדרמן לשר הכלכלה וציין בעצומתו, שחובת נשיאת "הטלאי הצהוב" מעוררת מתיחות ופוגעת בכלכלה.[18]

בשיחה של ד"ר פילדרמן עם הגנרל גיאורגה ראדו (Radu), ראש המשטרה המחוזית בבוקרשט ב–4 בספטמבר 1941, טען לפניו, שהפגיעה באוכלוסייה היהודית נעשית בעת שהמרשל יון אנטונסקו, "מנהיג" המדינה, דורש ממנה לצייד תוך 24 שעות בתי–חולים באלפי מיטות, העולות עשרות מיליוני ליי. כמו–כן דורש אנטונסקו מהיהודים לרכוש "מילווה–מלחמה", פי ארבע יותר מאשר כל אזרח במדינה. לכן ביקש ד"ר פילדרמן לבטל את הצוו, מפני שסימן מבדיל זה יגרום להפרעות בסדר הציבורי ולשיתוק הכלכלה, והמדינה לא תוכל לגבות מסים מהיהודים. "הכיצד יוכלו 130,000 יהודי בוקרשט להשיג תוך ימים אחדים בד בכמות כל–כך גדולה, בימי המחסור של המלחמה"? שאל ד"ר פילדרמן, והצהיר

16א. עדות המורה פנחס ריזמן, יליד טימישוארה 1929, שהתגורר בימי השואה בטורדה. (בני–ברק, ינואר 1990)

16ב. Evreii din Romania intre anii 1940-1944, Legislatia antievreeasca, Bucuresti 1993, p. 159

17. אנצל, 2, עמ' 461; לביא, שם, עמ' 30.

18. אנצל, 3, עמ' 11–12. וראה: יעקב גלר, "הפעילות הכלכלית של יהודי רומניה בתקופת השואה 1940–1944", **ילקוט מורשת**, נ"א (תשנ"א), עמ' 25–33.

לפניו: "אקבל את הפנייה שלכם, ואשא בגאון את הטלאי הצהוב, מפני שאין זו בושה להשתייך לעם שנתן לעולם את האלוקים, את ישו הנוצרי ואת הביבליה".[19]

יום לאחר מכן שיגר ד"ר פילדרמן שתי עצומות חדשות: ראשונה למרשל יון אנטונסקו והשנייה לשר הפנים, ודרש מהם לבטל את הצוו.

ד"ר פילדרמן מסר ליון אנטונסקו, שאינו יכול ואינו מסוגל להעביר לאוכלוסייה היהודית פקודה זו, המשוללת בסיס לגלי, ולכן לא נותר לו אלא להסיק את המסקנות, לסגת מהנהגת הקהילות ולהתפטר מתפקידו כראש ה"פדרציה" במדינה.[20]

בהשתדלותו של האדריכל היהודי הרמאן קלזאן (Clejan) אצל מאריה אנטונסקו, אשת ה"מנהיג", נתקבל ד"ר פילדרמן לראיון אצל בעלה יון אנטונסקו, ב–8 בספטמבר 1941. נכחו בפגישה זו גם מיכאי אנטונסקו, מ"מ ראש הממשלה, וד"ר נ. לופו (Lupu), לשעבר שר וראש "מפלגת האיכרים הלאומית". בעקבות השתדלות זו נתרצה "המנהיג", ויהודי בוקרשט שוחררו מחובת נשיאת הטלאי הצהוב. אולם צוו זה נותר בתוקפו בערי השדה ובעיר צ'רנוביץ שבבוקובינה.[21]

הרודן יון אנטונסקו, שחבש את ספסל הלימודים בכיתה אחת יחד עם פילדרמן בבית–ספר בבוקרשט, לא היה מעוניין עדיין במרוצת שנת 1941, שמנהיג הקהילות יתפטר מתפקידו. אולם מאוחר יותר, בדצמבר 1941, החליט לבטל את קיום "הפדרציה של איגודי הקהילות". ד"ר פילדרמן הורחק באופן רישמי מהנהגת הקהילות, לאחר שאנטונסקו התנגד ללחץ הכבד שהפעיל על השלטונות בפגישותיו, בראיונותיו ובשיטפון העצומות בכתב, הערוכות היטב מבחינה משפטית על ידי משפטן מבריק כמוהו. במקום מוסד "הפדרציה" הקים יון אנטונסקו את "מרכז היהודים" ("Centrala Evreilor"), מעין יודנראט נוסח רומניה, ובראשו העמיד יהודי מומר, את ד"ר נגדור גינגולד, שהוציא לפועל ללא עירעור את רוב גזירותיו של אנטונסקו. ד"ר פילדרמן המשיך בכל שנות המלחמה (1942–1944) לפעול באופן

19. אנצל, 3, עמ' 115; יתכן שד"ר פילדרמן הושפע ממאמרו של ד"ר רוברט ולטש "שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב", שפורסם בביטאון הציוני Juedische Rundschau מ–4 באפריל 1934. ראה: **השואה בתיעוד**, בעריכת י' ארד, י' גוטמן, וא' מרגליות, יד ושם, ירושלים תשל"ח, עמ' 47–49.

20. אנצל, 3, עמ' 116–117, 123–125.

21. S.S. Cristian, Patru ani de urgie, Bucuresti 1946, pp. 93-96; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' קס"א; האדריכל קלזאן בנה את החווילה של משפחת אנטונסקו בפרדיאל בהרי הקרפאטים. כך הפך לידיד המשפחה, היה מקובל על ה"מנהיג", וניהל עמו התכתבות בנוגע ליהודים. אנטונסקו הציע לו אפילו לעמוד בראש "מרכז היהודים", היודנראט של יהודי רומניה. וראה הערה 22; עדותו של עורך–דין מקס עמיעד, ת"א, יליד בוקרשט 1926 (מ–11/12/95), שלא נשא טלאי צהוב בבוקרשט.

בילתי–רישמי, ללחוץ על השלטונות למען יהודי רומניה, ולהשתדל כבעבר למען הקלת עול הגזירות.[22]

הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן, יחד עם ד"ר פילדרמן, פנו גם למוסדות הכנסייה הנוצרית וביחוד לפטריארך ניקודים, ראש הכנסייה האורתודוכסית ברומניה, לבקש את ביטול הצוו. "נשיאת סימן ההיכר היהודי תשפיע לרעה על הסדר הציבורי", כתבו שני המנהיגים במכתבם מ–6 בספטמבר 1941 לפטריארך, "ותגרור אחריה הפרעות בכלכלה ובהכנסות הפיננסיות של המדינה".

> כוכבו של דויד המלך קדוש גם לדת הנוצרית וגם לדת היהודית, וקדושתו של ישו הנוצרי מיוסדת על אות זה. צוו נשיאת הטלאי הצהוב פוגע גם בנוצרים וחותר תחת האמת הקדושה. מה יכול לחשוב איש מאמין היוצא מהכנסייה, שם הוא שומע את שירי תהילות דוד ואהבת הרֵעַ, ובחוץ רואה שפוגעים בכוכב זה של מייסד הדת הנוצרית, וגורם לשנאה ולהסתה נגד הקרוב והרֵעַ?!

לכן ביקשו הרב שפרן ופילדרמן מהפטריארך ליטול תחת חסותו את כבוד הדת והאדם, כפי שביקשו בעצומה קודמת מ–25 באוגוסט 1941 ליטול תחת חסותו את הדת היהודית כדי להגן עליה.[23]

בעקבות האיגרות הללו קיים הרב שפרן גם שיחה ממושכת עם הפטריארך, ואמר לו, שהכנסייה ששרה את מזמוריו של דוד המלך משפילה את עצמה בהנהגת הטלאי של "מגן דוד צהוב", כסימן המבדיל את היהודים משאר האזרחים.

"יהיה זה פרדוקסלי", טען הרב, "אם הכנסייה המתברכת בדוד המלך, תתיר לחשוף את היהודים, צאצאיו של דוד, לעלבונות פומביים ולהתקפותיהם של נוצרים". לאחר שיחה קשה זו, נתן הפטריארך ניקודים לרב שפרן את הבטחתו, שישתדל אצל המרשל אנטונסקו לביטול הגזירה.[24]

בעקבות העצומות ששלח ד"ר פילדרמן, התקיף הכומר פטרה קיריקה (Petre Chirica) מיאסי, ב–19 באוקטובר 1941 בעיתון האנטישמי "Porunca Vremii", (צוו הזמן) את הצהרתו הנועזת "אינני מתבייש להיות חלק מהעם שנתן לעולם את ישו הנוצרי ואת הביבליה".

22. על "המרכז" הזה עיין: יעקב גלר, "מרכז היהודים ברומניה, סמכויותיו ופעולותיו", **ילקוט מורשת**, נ"ו (ניסן תשנ"ד, אפריל 1994), עמ' 49–79; וראה גם יעקב גלר, "הנהגות הקהילות היהודיות ברומניה, פעולותיהן במלחמת העולם השניה", **שבות**, 15 (תשנ"ב), אוניברסיטת ת"א, עמ' 117–134.

23. אנצל, 3, עמ' 74, 126; לביא, שם, עמ' 34.

24. א. שפרן, **אל מול פני הסערה**, "יד ושם" ירושלים תשנ"א, עמ' 58; וראה גם יעקב גלר, "אל מול פני הסערה", **ילקוט מורשת**, נ"ג (1992), עמ' 199–205.

הטלאי הצהוב

דבריו של פילדרמן אינם אמיתיים. – אמר הכומר הנ"ל – ישו הנוצרי נולד לפי האוונגליון מהבתולה מַאריה, שהיא בתם הטבעית של הקדושים יואכים ואנה, ולא הייתה נשואה לאף אחד. ישו הנוצרי נולד באופן בלתי טבעי, אינו יהודי ולא נולד אלא כבנו של האלוקים. רק מטורף יכול לטעון שישו הנוצרי הינו יהודי. העם היהודי לא נתן לנו, לא את ישו ולא את הביבליה. היהודים צלבו את ישו ונותרו עד היום שונאי הנצרות. את הביבליה נתן אלוקים לעולם ולנו, ולא נכתבה על–ידי יהודים. היהודים אינם מאמינים בה, אלא מדברים אליה. לכן אנו דוחים את עלילתו של פילדרמן וקובעים, שטענתו של העם היהודי שנתן לנו את ישו הנוצרי, נחשבת לסמרטוט מלוכלך, שצריך להשליכו לאשפה.[25]

הדוחף להמשך הטלת הצוו לאחר ביטולו, היה העתון "Bucarester Tageblatt", הביטאון הרישמי של השגרירות הגרמנית בבוקרשט, ששיבח בגיליון מ–14 בנובמבר 1941 את הנהגתו בגרמניה, ובגיליונו מ–18 ביולי 1942 מביע צער כי יהודי בוקרשט מתהלכים ברחובות עיר הבירה ללא טלאי צהוב.

העיתון "Porunca Vremii" מ–22 בדצמבר 1941 דרש את הנהגתו מחדש של "כוכבו של דוד" בעיר הבירה.

גוסטאב ריכטר (Gustav Richter), ה"יועץ לענייני היהודים" בשגרירות הגרמנית בבוקרשט, הודיע במסיבת עיתונאים שהתקיימה בבוקרשט ביולי 1942, שיש צורך לחדש בקרוב את הצוו של נשיאת הסימן היהודי, למען האינטרסים של המדינה הרומנית.[26]

ואכן, לאחר שרוב יהודי רומניה נשאו את אות הקלון במשך שבועות או חודשים בשנת 1941, היו נסיונות רבים של השלטון הרומני לחדש את הצוו הזה בשנים 1942–1944. ב–16–17 ביולי 1942 פנה ד"ר פילדרמן לא. מארש (Mares), יושב ראש חברת הטלפונים ולשעבר שר בממשלתו של יון אנטונסקו, וביקש שישתדל אצל הרודן לבל יפעיל את הגזירה.[27]

בעצומה שנשלחה באוקטובר 1943 למרשל אנטונסקו על ידי גוף לאומני במדינה, נאמר בין היתר: "בגלל מעשה החתרנות של היהודים יש לבודדם ולחייבם לשאת אות מבדיל".[28] ושוב הועלתה ההצעה בסוף אפריל ובראשית מאי 1944 לחייב בנשיאת אות הקלון את כל

25. אנצל, 3, עמ' 267–268.

26. לביא, שם, עמ' 36; אנצל, 4, עמ' 73.

27. אנצל, 4, עמ' 19.

28. שם, שם, עמ' 660.

היהודים, לאחר שלא בודדו אותם בגטאות, ולהתחיל בכך בעיר באקאו. ד"ר פילדרמן פנה ב–6 במאי 1944 לפרופ' מיכאי אנטונסקו, סגן ראש הממשלה, למנוע גזירה זו ואחרות.[29]

כעבור שלושה וחצי חודשים, ב–23 באוגוסט 1944, הגיעה הגאולה ורומניה שוחררה מידי הנאצים ומרעיהם הרומנים וכל הגזירות בוטלו.

בסיכום: מטרת מחקרנו זה היא להשלים את הפיסקה הקצרה בערך "אות קלון", שפורסם ב"אנציקלופדיה של השואה" האומרת: "נעשה ניסיון להנהיג את הכוכב הצהוב גם ברגט (רומניה בגבולותיה הישנים שלפני 1914), אך השתדלויות של יהודים מנעו את הגזירה, להוציא השלב האחרון של המלחמה במולדובה (מאי 1944), שבה הוטלה חובת ענידת הכוכב בשל 'קרבת החזית' ".[30]

לאור התעודות שהצגנו, ולאור העדויות הרבות שגבינו מיהודים שנשאו אות זה,[31] אכן ענדו יהודי "רומניה הישנה" (הרגט) את הטלאי הצהוב במשך שבועות וחודשים, החל מסוף יוני 1941 ועד אוקטובר 1941. בבוקרשט הוטל הצווי מיד, ולא נשאו את האות המבדיל. ביתר הערים בוטל הצווי הזה הודות לעצומותיהם שבכתב ולפגישותיהם וראיונותיהם ומאבקם שערכו באומץ לב, ללא מורא ופחד, ד"ר וילהלם פילדרמן וד"ר אלכסנדר שפרן, הרב הראשי של המדינה, עם הרודן המרשל יון אנטונסקו, עם פרופ' מיכאי אנטונסקו, ממלא מקום ראש הממשלה, עם שרי הפנים, הכלכלה וראשי המשטרה.

בצ'רנוביץ, עיר הבירה של בוקובינה, נשאו את הטלאי תקופה ארוכה יותר. אולם לאחר השתדלותו של ד"ר פילדרמן אצל פרופ' מיכאי אנטונסקו, בוטל הצווי גם בעיר זו, ב–26 בינואר 1944.[32]

29. שם, 8, עמ' 38–41.

30. **האנציקלופדיה של השואה**, כרך א', עמ' 61.

31. עדות האחים: אליעזר גלר, יליד וואסלוי, רומניה 1900 (נהרייה 20.1.80) וישראל גלר, יליד וואסלוי 1898 (עדות בוקרשט, אוגוסט 1973). גם אנוכי, אחי ואחיותי וקרובי, ילידי וואסלוי, נשאנו אות זה, ואף קיבלנו על כך פיצויים מממשלת גרמניה; עדות אבי קריפס, יליד יאסי, 1920, נשא את הטלאי הצהוב, יחד עם כל בני משפחתו, במשך חודשים רבים (עדות 2.9.95, פ"ת); עדותו של מקס–מאיר שמילוביץ, יליד לספעז 1924, גורש לפאשקאני ואח"כ לפלטיציאני, ובשני המקומות האחרונים נשא טלאי צהוב במשך 3 חודשים החל מקיץ 1941.

32. מנפרד רייפר, **מסע המוות**, פרקים משואת ישראל ברומניה ופולין, תל–אביב תש"ו, עמ' 43.

פרק שני: הפוגרומים. א) ראשית הפורענות בדורוהוי

הפוגרום האכזרי הראשון ברומניה אירע ב–1 ביולי 1940 (כ"ה בסיוון ת"ש), בקהילת דורוהוי (Dorohoi), עיר ואם בישראל, בצפונה של מולדובה (Moldova), על גבול בוקובינה (Bucovina), שבה התגוררו קרוב לששת אלפים יהודים. זהו הטבח הראשון מבין שלושת הפוגרומים, שנערכו ב"רומניה הישנה" בתחילת המלחמה. השני התחולל בבוקרשט (Bucuresti) ב–21–23 בינואר 1941, ובו נרצחו 130 יהודים, והשלישי ביאסי (Iasi), שבו נרצחו מעל עשרת אלפים יהודים, ב–29–30 ביוני 1941 ובתחילת יולי 1941 ב"רכבות המוות", שיצאו מהעיר, שבהן מתו מצמא, מרעב, מחנק, מחום ומסבל למעלה מאלפיים מיהודיה.[1]

מה היה הרקע לטבח זה? ב–26 ביוני 1940 נקרעו בסרביה (Basarabia) ובוקובינה הצפונית מ"רומניה הגדולה", בעקבות אולטימאטום סובייטי, וסופחו לברית–המועצות. ב–28–29 ביוני החלה נסיגת הצבא הרומני, שבחלקו עבר דרך העיר דורוהוי. החיילים הרומנים ופליטים שברחו מהאיזורים הכבושים, הפיצו שמועות שהיהודים פגעו והתעללו בחיילים הרומנים הנסוגים, השפילו אותם ורצחו אחדים. הם האשימו את יהודי האיזורים הנ"ל והמחוז הסמוך לגבול, בהגשת סיוע לרוסים הכובשים, כינו אותם "בולשביקים", "קומוניסטים" ו"בוגדנים". הצבא הנסוג שחנה בדורוהוי, הכשיר את הלבבות להתחלת הטבח ביהודי העיר. ומשהגיעו השמועות לאוזני תושבי העיר הרומנים, מחשש שלא ייפגעו גם הם, תלו על קירות בתיהם צלבים, איקונין ושלטים, "כאן גרים נוצרים", כמו שעשו שנה לאחר מכן בפוגרום האיום ביאסי.

היכן ומתי החלו הפרעות? בעיירה הערצה (Herta) שבמחוז, שבה התגוררו כאלפיים יהודים, נרצח חייל יהודי **יאנקו סולומון**, על–ידי קצין רוסי, כשהגן בגופו על סרן רומני בורוש, שגם הוא נורה. גווייתו הובאה לקבר ישראל בבית–העלמין בדורוהוי, באחד ביולי 1940. בהלווייתו השתתף קהל רב, כולל ראשי הקהילה והרב הראשי **דויד שכטר**, משמר–כבוד של עשרה חיילים יהודים מטעם הצבא וכן רב סמל נוצרי ורב סמל יהודי אמיל ברקוביץ,

1. על הפוגרומים ביאסי ובבוקרשט עיין: יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, ת"א תשמ"ה, עמ' 321–332; בפוגרום דורוהוי ביצעו הפורעים מעשים ברבריים: הם כרתו את שדיה של האישה ריבקה קרוייטורו ואת אוזנייה של פייגה רייזל כדי לגנוב את עגיליה. לזקן הרשקו יונס, בן ה–94, תלשו את שערות זקנו ולאברהם קלמנוביץ כרתו את אבר מינו. נכדו של קלמנוביץ, חבר הכנסת עורך הדין אברהם פורז, (יליד בוקרשט 1945, שעלה לישראל ב–1950), העיד בכנסת על רצח סבו, אולם לא סיפר כיצד התעללו בו: ראה: "הצופה": 15/1/1991; Viata Noastra: 10/5/1996
Matatias Carp, Cartea Neagra, 3, Bucuresti 1996, p. 29 (להלן קארפ 3), שם פורטו כל ההתעללויות הנ"ל שבוצעו ביהודים לפני שנורו למוות.

כדי לתת כבוד אחרון לחייל יהודי, שהגן בגופו על הקאפיטאן הרומני. אחרי סתימת הגולל, נשמעו לפתע יריות. חיילים רומנים מגדוד 3 של "חיל הספר" ("Graniceri"), עברו סמוך למקום, תפסו את כיתת החיילים היהודים, פירקו את נשקם, הפשיטום ורצחום בדם קר, 10 חיילים יהודים, ליד גדר בית–העלמין. הרוצחים ירו גם ביהודים אחרים שהשתתפו בלוויה, שלא הספיקו לברוח ולהסתתר, המשיכו ברצח בתוך העיר, שדדו, הרסו, פצעו ועינו אנשים זקנים וחלשים. השלטונות עמדו מהצד ולא התערבו. טבח איום זה, של אנשים חפים–מפשע, לא היה ספונטאני, כפי שטענו הרומנים, אלא רצח מתועב ומתוכנן מראש. בנוגע למספר הקורבנות, יש שתי גרסאות: 100[2] ו–200.[3] אישור רישמי שנתנו התובע הצבאי ורופאים צבאיים מעיד על 50 קרבנות: 5 ילדים בגיל 1–7; 11 נשים ו–34 גברים, וביניהם זקן מופלג בן 94, בשם יונאס הרשקו, שנרצח באכזריות.[4] בנוסף להם היו פצועים רבים. יהודים שבתוך העיר הסתתרו במרתפים, בעליות–גג, או אצל שכניהם הנוצרים, ועל–ידי כך נמנע הרג רב יותר.

את הרצח ערכו חיילים "לגיונרים" (Legionari), חברי המפלגה הפאשיסטית "משמר הברזל" (Garda de Fier), בעלי–בריתם של הגרמנים, שפגעו ביהודים, ומטרתם הייתה להגיע ל"פיתרון הסופי" של יהודי רומניה, בהתאם למדיניות הנאצית בגרמניה. ואכן עם עלייתה לשלטון של ממשלת המרשל יון אנטונסקו (Ion Antonescu), ה"מנהיג", הוקמה ב–14 בספטמבר 1940 ה"ממשלה הלאומית הלגיונרית", ששמה לה למטרה את ביצוע ה"פיתרון" הזה. בגמר הטבח בתוך בית–הקברות, נכנסו הפורעים לרחובות העיר והמשיכו לפגוע ביהודים. אולם, לא תמה כוס התרעלה של יהודי דורוהוי, וסבלם נמשך. איתרע מזלם וצורף מחוז דורוהוי למימשל בוקובינה, ובהתאם לכך, גורלם של יהודי מחוז זה היה כגורל יהודי בוקובינה ובסרביה. אחרי ששני האיזורים נכבשו מחדש על–ידי רומניה בקיץ 1941,

2. מ. קוטיק, גולה במאבקה, ת"א 1944, עמ' 141, מציין שנרצחו עשרות יהודים; באנציקלופדיה של גלויות, כרך 11, יהודי באסארביה, ירושלים, ת"א תשל"א, נמסר על 63 קורבנות; מירקו מאריוס מוסר בספרו על יותר ממאה נרצחים: Marius Mircu, Progromurile din Bucovina si Dorohoi, Bucuresti 1945, pp. 113-145; בעיתון "וויאצה נואסטרה" "Viata Noastra" 26/6/987 נמסר על 110 קורבנות. עיתון קהילת בוקרשט מוסר על 70 קרבנות: Revista Cultului Mozaic: 15/7/1990; 15/5-1/6/1991

3. ל. קופרשטיין, מגילת סטרומה, ת"א תש"ד, עמ' 35, מדווח על יותר ממאתיים קורבנות; ד"ר תיאודור לביא ציין בפנקס קהילות רומניה, 1, עמ' 107, על "קרוב למאתיים הרוגים; על מספר דומה ראה עדות אברמוביץ–באלוס: אנצל, 6, עמ' 360; לפי דו"ח של מיגואל א. ריברה, שגריר הרפובליקה הציליאנית בבוקרשט, מספר הקורבנות היה 180, ביניהם 55 בחצר בית–הכנסת. ראה Radu Ioanid, Evreii sub regimul Antonescu, Bucuresti 1998, p. 59

4. קארפ, 3, בוקרשט 1948, עמ' 43–45; קארפ, 3, 1996, עמ' 29.

ובעקבות תחילת "מבצע בארבארוסה" ב–22 ביוני 1941, החלו הגירושים לטרנסניסטריה, וגם הם היו בין המגורשים.

ביוני 1941 גורשו לדורוהוי אלפי יהודים מהכפרים והעיירות שבמחוז: דראבאן (Darabani), מיכאילני (Mihaileni), סעוועני (Saveni) ורדאוץ–מולדובה (Radauti-Moldova). אוכלוסיית הקהילה הוכפלה והגיעה קרוב ל–12,000 יהודים. נטל סוציאלי רב הוטל עליה. מאות גברים, כולל מנהיגי הקהילה, שנחשדו באהדה לקומוניזם, נשלחו למחנות–ריכוז בטרגו–זיו (Targu-Jiu), קארקאל (Caracal), קראיובה (Craiova) וקאלאפאט (Calafat); ראשי משפחה אחרים וצעירים נשלחו לעבודת–כפייה בבראילה (Braila). אולם בנובמבר 1941 גורשו מדורוהוי כעשרת אלפים איש, כולל יהודי המחוז, שמצאו מקלט בעיר ויהודים מקומיים, ונותרו בעיר כאלפיים יהודים בלבד, ביניהם כאלה הנחוצים לכלכלת העיר, שהשיגו את הישארותם תמורת כסף רב. גברים רבים, ראשי משפחה, שחזרו ממחנות הריכוז ומעבודת–הכפייה, ולא מצאו את משפחותיהם, ביקשו להתאחד איתן בטרנסניסטריה, ולא תיארו לעצמם, לאיזה גיהינום הם באים. גירוש שני של מאות אחדות של יהודים שחזרו מעבודת–כפייה, היה במאי 1942. רק כמחצית מכל המגורשים חזרו למקומותיהם, ויתרם מתו בגטאות ובמחנות בטרנסניסטריה, מחמת קור, רעב, מגפת הטיפוס, חולשה וסבל. הואיל וכל ההגלייות הללו היו בטעות, מפני שדורוהוי והמחוז היו שייכים מאז ומתמיד ל"רומניה הישנה", והיו ילידי רומניה, החליט ה"מנהיג" אנטונסקו, שיש להחזירם. ואכן הם הוחזרו בסוף 1943 ובתחילת 1944, יחד עם יתומים ממקומות אחרים, אלא שרק חלקים מבני המשפחות נותרו בחיים. הם קיבלו הלבשה והנעלה, וטופלו לשיפור בריאותם, על–ידי "הוועדה לעזרה" שהוקמה בבוקרשט.[5] לזכר אלפי הקורבנות מדורוהוי והמחוז, שנרצחו בעיר ומתו בטרנסניסטריה, הקימו עסקני יהודי רומניה, ר' ישראל לבנון, יו"ר המועצה הדתית בחיפה, ומר חיים ינקולוביץ, חבר הנהלת עיריית חיפה, מצבת–זיכרון בבית–העלמין בחיפה ב–1986, ומדי שנה בשנה עורכים אזכרה לקדושים אלה. שארית הפליטה של יהדות דורוהוי והמחוז עלתה ברובה הגדול לארץ–ישראל ומשתתפים בבניינה. הסופר דוד שלמה, ערך 5 ספרים חשובים, יפים ומעניינים, על עברן של קהילות דורוהוי והמחוז, ובהם העלה את סבל יהודיהן וקורבנותיהן, ואת תרומתם של העולים משם למדינת ישראל.[6]

5. אנצל, 8, עמ' 552–554; על הפוגרום הזה ראה: Jean Ancel, "The Jassy Syndrom", Romanian Jewish Studies, Vol. 1, no 1, Spring 1987, pp. 43-46; עדות עצובה של מרדכי רבינוביץ, הציונות, 14, 1989, עמ' 13–14.

6. דורות של יהדות וציונות, דורוהוי, כרכים א–ה, קריית–ביאליק 1992–2000.

ב) הפוגרום בבוקרשט

משך שלושה ימים רצופים, מ–21 עד 23 בינואר 1941 (כ"ג – כ"ה בטבת תש"א), נמשכו הפרעות האיומות ביהודי בוקרשט, שבוצעו על–ידי ה"לגיונרים", חברי האירגון הפאשיסטי "משמר הברזל".

מאות יהודים שנעצרו בבתיהם, בבתי–כנסת בעת תפילתם ובמוסדות יהודיים, הוכו ועונו באכזריות. מאה ושלושים מביניהם נרצחו.[1] הרציחות בוצעו בשלושה מקומות:

א) **הפוגרום ביער ז'ילאבה**, הסמוך לעיר הבירה: לאחר עינויים קשים, הובלו 90 יהודים במכוניות–משא ליער זה, הופשטו מבגדיהם, נורו בראשיהם ונפלו ערומים בתוך השלג. ביום השני, חזרו כנופיות "החולצות הירוקות", שדדו את בגדי הנרצחים, ועקרו את שיני הזהב שלהם.

ב) **הפוגרום בבית המטבחיים העירוני:** ב–23 בינואר 1941 הובלו 15 מבין העצורים במכונית משא לבית–המטבחיים, הורדו בידיים כפותות מאחוריהם, נורו בראשיהם, וגופותיהם ניתלו על אנקולים של בהמות שחוטות, ועליהם הודבקו תוויות "בשר כשר".

ג) **הפוגרום בבתים פרטיים:** משפחה שלמה בת חמש נפשות, אב, אם ושלושה ילדים נרצחו בתוך ביתם.[2]

בין הנרצחים, שנפלו על קידוש ד', היו שני האחים **יעקב ויוסף גוטמן**, בניו של הרב **צבי גוטמן** זצ"ל, רב ואב"ד בעיר, נשיא "המזרחי" ברומניה (שכיהן לאחר עלייתו כרב בתל–אביב), ואחיו של **הרב אפרים גוטמן** שליט"א, רבו של ביה"כ "יעקב יוסף גוטמן", שהוקם לזכרם ברחוב פקיעין בתל–אביב. גם הרב צבי גוטמן היה בין המובלים ליער ז'ילאבה, נורה פעמיים, אולם ניצל בנס, ויצא בכוחותיו האחרונים מבין הגוויות ששכבו

1. קרצקי וקובצי מציינים שנרצחו 118 יהודים, 79 נפצעו. A. Karetjki, M. Covaci, Zile insangerate la Iasi 1941, Bucuresti 1978, pp. 32-34 ראה רשימה של 125 נרצחים: Revista Cultului Mozaic, 15/1/1986: 502; על "משמר הברזל" עיין Mihai Fatu, Ion Spalatelu Garda de Fier, Organizatie Terorista de tip Fascist, Bucuresti 1971; בספר זה, בעמ' 355 נאמר: "בבוקרשט עונו, הוכו ונרצחו עשרות אנשים חפים מפשע". אולם לא הוזכר שהם יהודים ולא נמסר מספרם, לפי הקוו שהיתווה הנשיא הקומוניסטי ניקולאי ציאושסקו, לא להזכיר את שואת יהודי רומניה.

2. על הפוגרום בבוקרשט עיין: Matatias Carp, Cartea Neagra 1940-1944, Vol 1 (להלן קארפ 1); Legionarii si Rebeliunea, Bucuresti 1946, pp. 219-374; קארפ מציין שנרצחו 120 יהודים, שם, עמ' 370–373; Mircu Marius, Progomurile din Bucovina si Dorohoi, Bucuresti 1945; זאן אנצל, אנטונסקו והיהודים, קובץ יד ושם, כ"ג (תשנ"ד), עמ' 161–164.

בתוך השלגים.[3] בין המומתים היו גם הרוקח **אלכסנדר סולומון**, סגן יו"ר הקהילה, שניהל את מערכת החינוך היהודית בעיר, **החזן יהושע קופשטיק**, מבית–הכנסת הקוראלי, **משה אורחובסקי**, מזכיר ה"משרד הארץ–ישראלי" בבוקרשט ועוד. בפלויישטי, עיר הנפט הסמוכה לבירה, נרצחו בפוגרום שערכו ה"לגיונרים" בליל 27–28 בנובמבר 1940 11 יהודים, ביניהם האדמו"ר ר' **דויד פרידמאן** הי"ד, אחיו של האדמו"ר יצחק פרידמן מבוהושי. בשלושת ימי הפורענות הללו נפרצו, נשדדו והוצתו 1,107 חנויות, מוסדות ובתים של יהודים, ברובעים היהודיים **דודשטי וואקארשטי**, (Dudesti, Vacaresti), נפגעו 25 בתי כנסת ושניים מהם נשרפו: "בית המדרש הישן" וביה"כ הגדול והמפואר של הקהילה הספרדית בבוקרשט, שנקרא "קהל גרנדה" ("קהל קדוש גדול") או "הטמפל הספאניולי הגדול". גווילי ספרי התורה פוזרו, חוללו ברחובות, ונדרסו תחת רגלי ה"לגיונרים".

רק ב–23 בינואר 1941, ביום השלישי של הפרעות, החליט **המרשל יון אנטונסקו** להפעיל את הצבא הרומני, כדי להכניע את "המרד המזויין" של הפורעים ה"לגיונרים", שמטרתם הייתה לערער את שלטונו, ולהגיע לשלטון גמור במדינה, בעזרת היטלר ומרעיו. לכן, ב–23 בינואר הורחקו ה"לגיונרים" מהממשלה, נאסר קיום תנועה זו, אנטונסקו קיבל לידיו את כל הסמכויות, והממשלה נותרה ללא השתתפות "משמר הברזל". לבתי המשפט הצבאיים הובאו אלפי "לגיונרים". לגבי היהודים היוותה הרחקתם מהנהגת המדינה הצלה זמנית מרצח ומהשמדה מיידית, למרות שאנטונסקו המשיך להוציא לפועל תוכנית כלכלית, חברתית ותרבותית אנטישמית, ופוגרום נוסף, הנורא ביותר, השלישי במספר ברומניה, אירע ביאסי ביוני 1941, שם נרצחו מעל 10,000 יהודים.

סוכנת של ההיטלריזם

מתי עלו ה"לגיונרים" לשלטון וכמה זמן שלטו?

ב–4 בספטמבר 1940 מינה המלך **קארול השני** ממשלה חדשה בראשותו של הגנראל **יון אנטונסקו**. ב–5 בספטמבר העניק המלך לראש הממשלה סמכויות נירחבות של השלטון. ב–6 בספטמבר, בעקבות לחצים מחוגי הפאשיסטים הרומנים והגרמנים, ויתר המלך על כס המלוכה והעבירו לבנו **מיכאי הראשון**.

ב–14 בספטמבר 1940 הוכרזה רומניה, על–פי צוו מלכותי, כ"מדינה לאומית–לגיונרית", ואנטונסקו קיבל את התואר "המנהיג" (Conducatorul), דיקטאטור, בדומה ל"פירר" הגרמני וה"דוצ'ה" האיטלקי. הוא שיתף בממשלתו שרים "לגיונרים" ואת המפקד, "הקפיטן" של "משמר הברזל", הוריה סימה, מינה כסגן ראש הממשלה, שכיהן כחבר גם בממשלה הקודמת

3. על רצח שני הבנים ראה: הרב צבי גוטמן, שארית יעקב ויוסף, תל–אביב, תשכ"ט, עמ' 21–33, 328–308.

של גיגורטו (Gigurtu), שהוקמה ב–4 ביולי 1940. תנועה זו חרתה על דגלה השתלטות על המדינה, הנהגת משטר פאשיסטי ו"פיתרון סופי" וכולל לבעיית היהודים, והייתה המפלגה היחידה שפעלה באופן רישמי ומוכר, כסוכנת של ההיטלריזם בארץ זו.

במשך כחמשת חודשי השלטון ה"לגיונרי", ניגזרו גזירות רבות נגד היהודים ונחקקה חקיקה אנטישמית חריפה. הכנופיות ה"לגיונריות" שדדו רכוש יהודי, כספים וסחורות; הפקיעו חנויות ומפעלי תעשייה, תמורת תשלום מזערי של 5–10 אחוזים מערכם, ולרוב גם זה לא שולם; הציתו בתי–כנסת ומוסדות יהודיים; כלאו יהודים במחנות–מעצר; אירגנו חרם על מפעלים יהודיים, ותלו שלטים "חנויות של ז'ידים"; העמידו "לגיונרים" מזויינים לפני הכניסה לחנויות ומפעלים יהודיים; החרימו בניינים של בתי–ספר יהודיים; אסרו העסקתם של משרתים ופועלים נוצריים; הגבילו את זכות הקנייה של היהודים בשווקים רק לשעות מעטות; החריבו בתי–עלמין עתיקים והכריחו להוציא את עצמותיהם של הנקברים; אסרו על רופאים יהודיים לטפל בחולים נוצריים. ב–11 בספטמבר 1940 ביטל שר המשפטים ה"לגיונרי", **ראדו בודישטיאנו**, את "חוק הדתות" מ–1928, שהכיר בדת היהודית כדת היסטורית מוכרת ובקהילה היהודית כ"גוף משפטי", ועל–ידי כך ביטל את ההכרה המשפטית של הקהילה והדת היהודית. בוטלה ההכרה שניתנה בעבר לבתי ספר קהילתיים. פורסם סטאטוס משפטי חדש ליהודים. "חוקי נירנברג" הוצאו לפועל גם ברומניה.

כשבעה חודשים לפני כן, בתחילת יולי 1940, ערכו חיילים "לגיונרים", שנסוגו מצפון בוקובינה (שנכבשה על–ידי הסובייטים ב–26 ביוני 1940), **פוגרום ביהודי קהילת דורוהוי ורצחו כ–100 יהודים**. זה היה הפוגרום הראשון, שקדם לפוגרום בבוקרשט ולפוגרום ביאסי.

למה מרדו ה"לגיונרים" נגד אנטונסקו? הם לא היו מרוצים מפעולותיו האנטי–יהודיות של "המנהיג", שנראו בעיניהם כלא–מספיקות, חתרו נגד מעמדו, הכינו מרד נגדו ונגד משטרו, שאפו למגרו ולתפוס את מקומו, והכינו פוגרום ביהודים. כל זה בתמיכתם של הנאצים. כמו כן התנגדו לביטול חלק מהגזירות, שנגזרו על היהודים, שבוטלו בעקבות השתדלותם של ד"ר **וילהלם פילדרמן**, חברו לספסל הלימודים, ושל הרב הכולל ד"ר **אלכסנדר שפרן**, שהשפיע רבות על הכמורה הנוצרית ובייחוד על הפאטריארך ניקודים, ראש הכנסייה הנוצרית אורתודוכסית ברומניה.[4]

4. ה"לגיונרים" רצו לרצוח את הרב הראשי שפרן ואת רעייתו בתואנה, שהרב הינו ראש הקומוניסטים היהודים ברומניה. הם באו ישר לדירתו, ששכנה בבניין משרדי ה"פדרצייה של איגודי הקהילות", ברחוב בורגליה בבוקרשט. וכשלא מצאוהו ירו באופן סימלי בתמונתו ובתמונת ד"ר פילדרמן, ראש ה"פדרצייה". למחרת, כשעברה רעייתו, הרבנית שפרן, לבדוק אם יש אפשרות להוציא חפצים ולבוש עבור בתם הקטנה, תפסוה ה"לגיונרים", הוליכוה לביתה, שהפך בינתיים, למרכז "לגיונרי" ואיימו עליה לרוצחה נפש. בינתיים נודע למלך ולבית–המלוכה על הדבר, ולמרות השפעתם על המרשל יון אנטונסקו, שטיפל באופן

הטרור כשיטה

מתי הוקמה התנועה האנטישמית הקיצונית הזו?

האירגון ה"לגיונרי", שכונה "משמר הברזל", מקורו בתנועה הפאשיסטית הראשונה, שהוקמה ביאסי ב–24 ביוני 1927, ושמה: "הלגיון של ארכנגל מיכאיל" (Legiunea Arhanghelului Mihail). זו הייתה תנועה נוצרית, גזענית, טרוריסטית, קנאית–מיסטית, שהתארגנה בתאים רבים, ואחת מהן כונתה "אחי הצלב" (Fratii de Cruce).

המייסד של התנועה היה **קורנליו קודריאנו**, בנו של האנטישמי הנודע **יון זלינסקי קודריאנו מהושי**,[5] שבתור מורה הפיץ את רעל האנטישמיות בין תלמידי בתי הספר התיכוניים, והיה מחבריו של האנטישמי הנודע פרופ' **אלכסנדרו קוזה** מיאסי.

הטרור הפך לדרך של הלגיון הזה, והחברים בתנועה נקראו "לגיונרים". הם לבשו חולצות ירוקות, התארגנו ביחידות צבאיות למחצה, הכניסו היררכייה כמו בתנועה הנאצית הגרמנית וחיקו את התנועה הפאשיסטית האיטלקית. הם ערכו אימונים צבאיים במחתרת, אספו נשק והתכוונו לתפוס את השלטון במדינה בכוח ובטרור, על ידי רצח של אישים פוליטיים, בידי חולייות מוות שלהם.

הם ייחסו למוות מובן מטאפיסי, טראנסצנדנטאלי, ולגביהם המוות, החיבור עם הטיט והקרקע, הינו אחד מיסודות החיים. האידיאולוגייה של התנועה התבססה על עקרונות רבים של הנאצים ועל יסודות דתיים מקוריים משלהם. התנועה הקיפה אלפי סטודנטים, תלמידים של בתי ספר תיכוניים, מורים, אקדמאים, חיילים, כמרים ומחוסרי עבודה. שם עיתונם היה "אדמת אבותינו" (Pamantul Stramosesc).

קורנליו קודריאנו בעצמו נתן דוגמה של רצח פוליטי, עוד לפני ייסוד תנועתו, כאשר כסטודנט רצח במאי 1924 את מאנצייו, ראש המשטרה ביאסי, משום שהגן על היהודים בעת הפגנות הסטודנטים במקום. קודריאנו אירגן פרעות ביהודים, ובעת הוועידות של הסטודנטים, **שנערכו באורדיה–מארה, בקלוז, טושנאד, הואדין, טרגו–אוקנה, בוקרשט, יאסי** וערים אחרות, נפגעו בתי–כנסת, נהרסו ארונות קודש, נקרעו ונשרפו ספרי תורה

אישי בדבר שיחרורה, לא נעתרו ה"לגיונרים" לפקודתו. רק בדרך נס שוחררה, לאחר בקשות רחמים שהעתירה עליהם, כאם לילדה קטנה. אולם הם עקבו אחריה במטרה לתפוס את בעלה הרב הראשי, שבדרך נס לא נמצא (עדותו של הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן, רבה של ג'נבה, יליד 1910, מקיץ 1982 בת"א). על הפוגרום בפלויישטי ראה: קארפ, 1, עמ' 25.

5. מוצאו מפולין ונקרא יון זליה זלינסקי (Ion Zelea Zelinschi), שביקש לשנות את שמו לקודריאנו. אישתו היתה ממוצא גרמני ושמה לאונר (Launer). ראה עליהם: I. Iacobovici, "Cum am descoperit origina poloneza a familiei Zelinschi Codreanu," תולדות, 3–4 (1972), עמ' 43–44; ועיין גם בהערה 1, בספר על "משמר הברזל".

ותשמישי קדושה ונפרצו חלונות ראווה של עסקים יהודיים. הכל בתמיכה שקטה, מוסרית וכספית של הממשלה, והמפלגות הפוליטיות, ואפילו הועמדו לרשותם רכבות מיוחדות ללא תשלום.

בשנת 1930 שינתה תנועה אנטישמית זו את שמה ל"משמר הברזל", וחבריה הוסיפו להיקרא "לגיונרים". בשנת 1932 השתתף קודריאנו בבחירות, ומפלגתו הצליחה לשלוח כמה נציגים לפרלמנט.

שוב נקט **קודריאנו** בדרך טרור. ראש הממשלה י.ג. דוקה, נציג המפלגה הליברלית הלאומית, נרצח ב–29 בדצמבר 1933, על רציף תחנת הרכבת בעיר הקיט סינאיה, בהרי הקארפטים. קודריאנו נאשם ברצח, נשפט וזוכה, אולם פעילות התנועה נאסרה. בשנת 1934 הוקם "הגוף הלגיונרי של הכוחות החופשיים" (Corpul Legionar al Fortelor Libere), במטרה ללכד סביבו את כל החיילים הרומנים, שישרתו את המדינה ה"לגיונרית".

קורנליו קודריאנו היה גיבור הנוער הלומד, והתפאר לפניהם בהצהרתו: "ארבעים ושמונה שעות לאחר שאגיע לשלטון, אכריז על רומניה כעל מדינה פאשיסטית, ואכרות ברית עם גרמניה ואיטליה".

הוא ראה במלך **קארול השני**, שחזר מחו"ל לשלטון ב–8 ביוני 1930, ובפילגשו היהודיה **מגדה לופסקו**, כאויביו העיקריים, ושאף לשחרר את רומניה מהשפעת היהודים והבולשביקים. יון מוצא, גיסו של קודריאנו, פירסם מהדורה רומנית של ה"פרוטוקולים של זקני ציון" בתירגומו. ב–20 במרץ 1935 הפך "משמר הברזל" למפלגה מוכרת רישמית, ושמה "הכל למען המולדת" (Totul pentru Tara), ובראשה עמד הגנרל **גיאורגה קנטאקוזינו**. קודריאנו המשיך להיות מנהיגה.

המפלגה הופיעה בבחירות הממשלתיות שנערכו בנובמבר 1937, ולאחר הסכם אי–התקפה, שנחתם בינה ובין שתי המפלגות הגדולות, הליברלית ו"מפלגת האיכרים הלאומית", השיגה 66 נציגים בפרלמנט, כ–16 אחוז מכלל הקולות (כחצי מיליון בוחרים). וזאת לאחר שהשלטון והמלך תמכו בהם באופן לא רישמי. אולם לאחר הבחירות לא שיתפם המלך קארול השני בממשלה החדשה, ומסר את הרכבה ב–28 בדצמבר 1937 לידי האנטישמים המובהקים **אוקטאביאן גוגה ואלכסנדר קוזה**, ראשי ה"מפלגה הנוצרית הלאומית". כך הוקמה הממשלה האנטישמית הראשונה ברומניה, שהחזיקה מעמד 44 ימים.

ב–10 בפברואר 1938 הנהיג המלך "דיקטאטורה מלכותית" אישית, וב–31 במרץ פיזר את הפרלמנט, פירק את כל המפלגות הפוליטיות, והקים "מועצה מלכותית" כגוף ממשלתי. ב–16 באפריל נעצרו ונשפטו לתקופות מאסר ארוכות "לגיונרים" רבים, ביניהם **קורנליו קודריאנו**, "הקפיטן". בליל 29–30 בנובמבר 1938 הוצא להורג, יחד עם חלק ממרעיו, מפני שהם חתרו נגד המלכות, והמפלגה הוצאה מחוץ לחוק. שוב הופעל על–ידם הטרור

והאלימות, וכנקמה נרצח ראש ממשלה שני, **ארמנד קאלינסקו** (שהתנגד להם ולהיטלריזם), ב–21 בספטמבר 1939.

לאור ההתרחשויות הבינלאומיות והתפשטות הצבא הגרמני, שוחררו בחודשים מרץ–אפריל 1940 חברי התנועה ה"לגיונרית" ממאסרם, בהשפעת הנאצים, והחלו להתכונן לתפוס את השלטון ולבצע את מדיניותם. ואכן, ב–27 באוקטובר 1940 הם רצחו 60 אנשי מדינה לשעבר, ביניהם ראש ממשלה שלישי, **פרופ' ניקולאי יורגה**, היסטוריון נודע, שאף הוא היה בין האנטישמים המובהקים של רומניה, כעונש על פעילותם נגדם בתקופת הדיקטאטורה המלכותית.

כאמור, ב–23 בינואר 1941 בא קץ לשלטונם, ומנהיגיהם הוריה **סימה**, **ויורל טריפה**, **טראיאן פופסקו** ואחרים ניצלו בעזרת הגרמנים, שהעבירו אותם לגרמניה, ומשם מצאו מקלט לאחר המלחמה בספרד של פראנקו. טריפה הפך לבישוף, ראש הכנסייה הרומנית בארה"ב, ורק לאחרונה הוצא נגדו פסק–דין של גירוש מארה"ב. עד היום עדיין פעילים ומפיצים את ארס האנטישמיות באמצעות חוברות וספרים ועתונים בשפה הרומנית, ומסתובבים חופשי ללא משפט. טראיאן פופסקו הוציא עיתון אנטישמי, "קארפאצי" (Carpatii) בספרד.

הכחשת טבח היהודים: משטרו הקומוניסטי של ניקולאי ציאושסקו מנע פירסום הרצח בבוקרשט, כמו שמנע פירסום המספרים המדוייקים של קורבנות הפוגרומים בפלויישטי, בדורוהוי, ביאסי, בבסרביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה. לדוגמא: בספר "תולדות רומניה בתאריכים", שפורסם בבוקרשט בשנת 1972, צויין בתאריך 21–23 בינואר 1941 רק, ש"הלגיונרים ערכו מרד מזויין כדי לעלות לשלטון, ובהזדמנות זו ביצעו טבח, שוד והרס...". אולם אף מילה אחת לא נכתבה על רצח 130 היהודים.[6]

בספר "קיצור תולדות הרומנים, עבור הנוער במיוחד", שפורסם 5 שנים לאחר–מכן, בשנת 1977, כתוב משפט אחד בלבד על הטבח הזה: "הואיל והלגיונרים רצו לשלוט שלטון יחיד (על רומניה), הם גרמו ל"מרד" ב–21–23 בינואר 1941, וביחוד בבוקרשט. הגנרל אנטונסקו, בעזרת הצבא, הצליח להרחיק את ה"לגיונרים" והקים ממשלה של אזרחים ומספר אנשי צבא...". שום דבר לא נכתב על רצח יהודים ועל פגיעה בבתי–כנסת והרס מפעלים, חנויות ונכסים של יהודים.[7] בספר על תולדות התנועה הטרוריסטית "משמר הברזל", שפורסם בבוקרשט בשנת 1971, מציינים פרט חשוב שב–23 בינואר 1941 הועלו

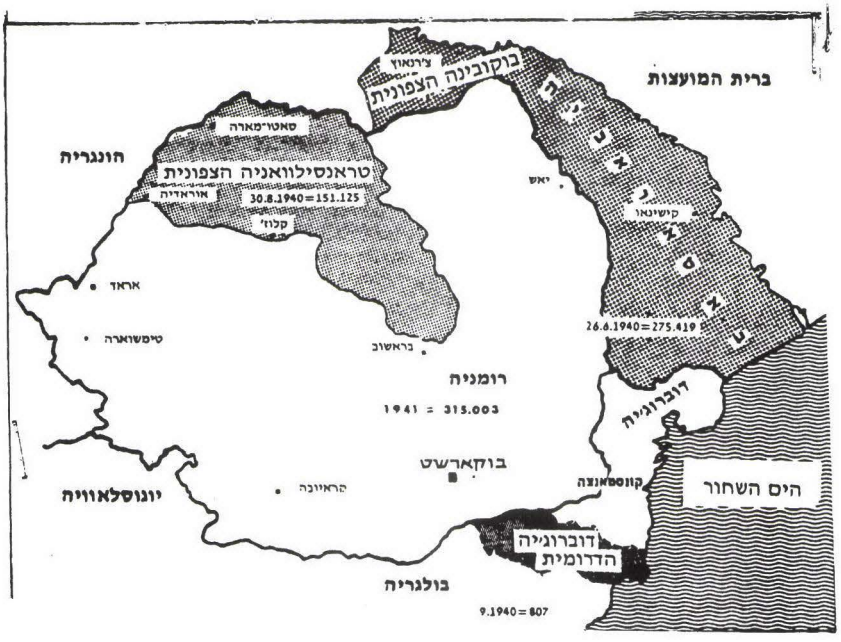
6. Istoria Romaniei in date, Bucuresti 1972, p. 373

7. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Scurta Istorie a Romanilor pentru tineret in deosebit, Bucuresti 1977, p. 325.

15 עצירים לאוטו–משא והועברו לבית–המטבחיים, שם נורו, וגופותיהם ניתלו על ווים, כמו בשר בהמות. הם פגעו בעשרות ובמאות אנשים. אולם לא נזכר שאלה היו יהודים.[8]

ה"לגיונר" הוריה סימה, סגן ראש הממשלה בתקופה שבין 14 בספטמבר 1940 – 21 בינואר 1941 (שגלה לספרד ולארגנטינה), כתב ב–1967 שבתקופה הקצרה של שלטון "משמר הברזל", לא היו לאוכלוסייה היהודית שום אבידות בנפש.[9] אולם ה"לגיונרים" גם רצחו 130 יהודים בבוקרשט ועשרות בתוך המדינה, ופצעו רבים, שדדו רכוש רב וחיללו בית–כנסת וספרי–תורה וגם הכחישו את מעשיהם הנפשעים.

בבית הכנסת "בית יעקב ויוסף הרב צבי גוטמן" בת"א, שייסד הרב צבי גוטמן בבוקרשט ובתל–אביב, ערכו ועורכים אזכרה מדי שנה בשנה, לזכרם של קורבנות הטבח הזה, כולל שני האחים, הבנים יעקב ויוסף גוטמן. אחיהם הרב אפרים גוטמן שליט"א, מעלה את זכרם של 130 הקורבנות שנרצחו בימים אלה.

מפת "רומניה המקוצצת" (המוקטנת), מסתיו 1940, ללא בסרביה, בוקובינה וטרנסילבניה הצפונית (1940-1944).

8. Mihai Fatu, Ion Spalatelu, Garde de Fier-Organizatie Terorista de tip Facist, Bucuresti, 1971, pp. 355, 365, 370.

9. Horia Sima, Articole Politice 1950-1963 (1967); אנצל, 9, עמ' 667.

ג) יאסי "עיר ההריגה"

יאסי קהילה יהודית עתיקה, גדולה ומשגשגת, שהתיישבו בה יהודים רבים, פליטים ובורחים מרוסייה, פולניה וגליציה, הפכה ל"עיר ההריגה". משך השבוע הראשון של תמוז תש"א, מ–28 ביוני ועד 6 ביולי 1941, נמשכו הפרעות האיומות והאכזריות ובהן נרצחו למעלה מ–10,000 נפש, כרבע מיהודי העיר. אלפי יתומים ואלמנות, הורים, אחים ומשפחות שכולות, לא יכלו להביא את יקיריהם לקבר ישראל, וגם לא ידעו מקום קבורתם.

בעקבות הפוגרום הראשון, שאירע בדורוהוי שבמולדובה הצפונית, באחד ביולי 1940, ושנרצחו בו כמאה יהודים, והפוגרום השני בבוקרשט, שאירע ב–21–23 בינואר 1941, שנרצחו בו 130 יהודים, אירע הפוגרום השלישי, הנורא ביותר ביאסי, שסבלה יותר מכל עיר אחרת ב"רומניה הישנה", ונטלה תשעה קבין משואת יהדות זו.

עיר ואם בישראל

יאסי הייתה "עיר ואם בישראל", וקהילתה, הגדולה ביותר במולדובה, הוקמה במאה ה–15. על כס הרבנות בה ישבו רבנים ופוסקים ידועים ואדמו"רים חסידיים מפורסמים כגון: ר' **נתן נטע האנובר** (במחצית השנייה של המאה ה–17), מחבר "יוון המצולה" ו"שער ציון"; ר' **אברהם יהושע העשיל מאפטא** (תלמידו של רבי אלימלך מליז'נסק), מגדולי החסידות, שכיהן מ–1808 ועד 1813, וכונה "אוהב ישראל"; ר' **יוסף דויד הכהן זוולובר**, רב ואדמו"ר חסידי, מחבר "דרכי אמונה" (נפטר 1828); ר' **יצחק משה**, תלמידו של ר' שניאור זלמן מלאדי, שהקים מרכז חסידי חב"ד בעיר ובסביבה; ר' **יוסף לנדא**, מחבר שו"ת "ברכת–יוסף"; ר' **אהרון משה טאובס**, בעל שו"ת "תועפות ראם" וספר "קרני ראם"; ר' **שמואל שמלקה טאובס**, בנו, מחבר ספרים רבים; ר' **אורי שרגא פיבל טאובס**, נכדו, מחבר שו"ת "אורי וישעי". פירושיהם של חכמי משפחה זו על התלמוד, פורסמו בש"ס וילנא; ר' **ישעיהו שור**, "רב המדינה", בעל ספר "כליל תפארת", פירושים קבליים על התורה (כולם במאה ה–19).

יאסי הייתה מרכז הדפוס העברי והיידי, מרכז לעיתונות יהודית, עריסתו של התיאטרון היידי, בה הציג אברהם גולדפאדן את מחזותיו ביידיש, לראשונה ב–1876; בה חיבר המשורר נפתלי הרץ אימבר את הימנון "התקווה" ב–1878.

עיר זו הייתה מרכז לחסידי רוזין. בבית העלמין העתיק נקבר האדמו"ר ר' **מנחם נחום פרידמאן משטפענטשי**, אחד משבת הבנים של ר' ישראל מרוזין. עד היום קיים בניין בית המדרש היפה, שהוקם על ידי חסידיו, ונקרא "שטעפענשטר קלויז".

יאסי הייתה מרכז האמרכלים של "כולל מולדאביה" בא"י ומרכז הציונות במולדובה.[1]

1. יעקב גלר, "כולל מולדביה וולכיה בארץ–ישראל", קתדרה, 59 (1991), עמ' 56–82.

הקהילה הזו קלטה אלפי מגורשים ופליטים מעיירות וכפרי הסביבה, שגורשו על ידי השלטונות בתחילת קיץ 1941.

מרכז האנטישמיות

מאידך גיסא, הייתה יאסי מרכז האנטישמיות ברומניה, מבצר המפלגה האנטישמית ה"קוזיסטית" של שונא היהודים הגדול והוותיק, **פרופ' אלכסנדרו קונסטנטין קוזה**, שנקראה "הליגה להגנה נוצרית לאומית" וערש "הלגיונרים" של "משמר הברזל", התנועה הפאשיסטית, הפרו–נאצית של קורנליו קודריאנו תלמידו ומזכירו.

בעיר זו, שכמחצית אוכלוסייתה הייתה יהודית, שנאת היהודים הייתה חבוייה ורדומה במשך עשרות שנים, וציפתה להזדמנות נאותה להתפרצות מן הכוח אל הפועל. **פרופ' ניקולאי יורגה**, אשר עמד בראש המרכז האנטישמי השני בבוקרשט, שחינך דורות של תלמידים וסטודנטים לשנאת ישראל, הצהיר בקונגרס הכללי של "הליגה התרבותית" האנטישמית ביאסי, ב–30 ביולי 1937, שברצונו לראות "יאסי אחרת", "יאסי חדשה", "יאסי נפרדת", דהיינו יאסי בלי יהודים, משום ש"הם תופסים את מקומנו ומסלפים את נפשנו", ו"עליהם לצאת מהגטו של יאסי", ו"הם אומה מתנפלת, משתלטת... ומגרשים אותנו, פשוטו כמשמעו, מארצנו". לדבריו, היהודים השתלטו על כל ענפי הכלכלה של העיר ויתר הערים והעיירות במולדובה.[2]

האווירה בעיר ערב הפרעות

הפוגרום לא היה התפרצות פתאומית וספונטאנית. "הכשרת הלבבות" של האוכלוסייה הנוצרית המקומית נעשתה במשך עשרות שנים ע"י הפרופ' קוזה הזקן, שהטיף את תורתו הגזענית מעל הקתדרא באוניברסיטת יאסי, שם חינך אלפי סטודנטים ותלמידים ללאומנות ושנאת ישראל, והסית את האיכרים ואת העם הפשוט נגד היהודים, הגוזלים את פרנסותיהם. יאסי, שהייתה מקום איסטראטגי, במרחק של כ–18 ק"מ מנהר פרוט, הגבול בעורף החזית הרוסית, בטווח התותחים הסובייטים, שימשה מעבר לצבאות הגרמניים והרומניים, שעברו לכיוון חזית המלחמה, שפרצה ב–22 ביוני 1941.

במשך כל ימות השבוע, מ–22 ועד 29 ביוני 1941, היה מתח רב בעיר. היחס ליהודים היה משפיל. המטוסים הסובייטיים הפציצו בתדירות רבה. היהודים התחבאו בבתיהם, או מצאו מחסה במקלטים מפחד ההפצצות. הנוצרים האמידים ואלה שלא רצו להיות נוכחים במאורעות הממשמשים ובאים, עזבו את העיר ונסעו למשפחותיהם שבכפרים הסמוכים. הנותרים בעיר תלו צלבים, איקונין ושלטים, המעידים שבמקום גרים לא–יהודים, כדי שלא יפגעו גם בהם.

2. Nicolai Iorga, Iudaica, Bucuresti 1937, pp. 17-21.

השינאה החלה גואה עם קולות התותחים, שנשמעו מהחזית הקרובה. האנטישמים הוותיקים, במדי ה"קוזיסטים" ו"הלגיונרים", שאליהם התחברו עבריינים, חוליגאנים, גנבים, שודדים וצוענים, יצאו ממאורותיהם והרימו ראש. מצויידים בנשק קר, במקלות, קלשונים וברזלים, ציפו להזדמנות הקרובה לפגוע ביהודים.

האספסוף ליווה פאטרולים של שוטרים וז'אנדרמים, חיילים גרמנים ורומנים, והצביע על בתים השייכים ליהודים, בהם נערכו חיפושים ונגנבו דברים בעלי–ערך. יהודים אולצו לחפור בורות גדולים בבית–העלמין ולכסותם בסיד.

סיבות הטבח

יהודי המקום הואשמו בהאשמות כבדות ביותר, שהיו מסוג עלילות הדם בימי הביניים:

א) היהודים הינם קומוניסטים, מרגלים, שהעבירו ידיעות מודיעין לאוייב הרוסי, ושידרו לו על תנועות הצבאות של רומניה וגרמניה, באמצעות מכשירי שידור; אותתו למטוסי האוייב, שטייסיהם יהודים מיאסי, וסימנו להם באמצעות נורות, שהותקנו בארובות בתיהם, היכן המקומות האיסטראטגיים בעיר שיש להפציצם. כמו–כן אותתו להם בשמיכות ובשטיחים אדומים, שתלו על חבלים ועל גדרות בתיהם. לפיכך חוייבו כל היהודים למסור לשלטונות את כל המכשירים, המשקפות והפנסים, שהיו ברשותם. את ההצלחה בהפצצות הכבדות של הרוסים, תלו ביהודים ובאחיות הרחמניות היהודיות מבסרביה, שמוצאן מיאסי, אשר סימנו את המטרות להפצצה.

ב) היהודים נותנים מחסה לצנחנים סובייטים, שהתכוונו לכבוש את יאסי, ורצחו חיילים וקצינים רומנים, שנסוגו מבסרביה, והם מתכוונים לסייע לרוסים לכבוש את העיר.

ג) היהודים גרמו לתחילת הפורענות ע"י הפצת שמועות על המלחמה והשפיעו באמצעות "פסיכולוגיה של ההמון", שכולם יאמינו להם, וביססו עלילה זו בעובדה, שכבר בתחילת המלחמה, ב–22 ביוני 1941, התחבאו בבתיהם ובמרתפים ולא יצאו ממחבואיהם (למרות שהסיבה הייתה התגוננות בפני ההפצצות הכבדות, שבהן נהרגו עשרות יהודים).

ד) היהודים המקומיים ירו בחיילים ובקצינים גרמנים בעיר ובסביבה, כי הם היו מזויינים ורצו להתמרד. על קירות הבתים הודבקו הודעות וקריאות הסתה לציבור המקומי, שקראו "הגיעה עת הנקם"; "כל יהודי שיירצח, משמע – רצח קומניסט". גם המרשל אנטונסקו, ה"מנהיג", רודנה של רומניה, טען בכרוז שהופץ ב–1 ביולי 1941, שיהודים מיאסי הינם קומוניסטים ובאים במגע עם סוכנים יהודים קומוניסטים, כדי לבצע יחד פעולות אגרסיביות.

הפרעות בוצעו בבתים, ברחובות, בחצר המשטרה המרכזית, ונמשכו ב"רכבות המוות".

מתי החל הפוגרום? ההכנות המעשיות לרצח החלו ב–22 ביוני 1941, בתחילת המלחמה, עת פרצו הצבאות הגרמנים והרומנים לבסרביה, הטריטורייה הרוסית, שנמסרה לברית

המועצות ב–26 ביוני 1940. מיום חמישי 26 ביוני 1941, נפגעו יהודים ברחובות העיר ובבתים. ביום שישי ובשבת, 27–28 ביוני, נורו יהודים, וגוויותיהם הובלו בעגלות אשפה לבית–הקברות היהודי. במוצאי שבת, אור ליום א' 29 ביוני 1941, לאחר שנשמע אות אזעקה של צופרים, החלו פאטרולים של רומנים וגרמנים להוציא את היהודים מהמיקלטים ומהבתים, חלקם נורו במקום, ורובם הגדול הובלו למרכז המשטרה המחוזית. מאות זקנים ונערים, נשים וגברים, ואפילו ילדים, הוכרחו לצעוד בקבוצות,בידיים מורמות, ומי שלא יכול היה לעמוד בזה, הוכה בקת הרובה, נדקר בחרב הזקיפים, או נורה למוות. לאורך כל הדרך היו נחלי–דם, גווייות מוטלות ופצועים רבים, שזעקו לעזרה, והתחננו על נפשם להגיש להם עזרה. העיר הפכה ל"גיא ההריגה".

מכוניות גרמניות השמיעו מוסיקה, כדי להעלים את תשומת ליבם של האנשים ממה שקורה ועתיד לקרות. אפילו צלמים הוכנו במקומות מסויימים, כדי להנציח את הרציחות. הגווייות שנפלו בדרך, והגוססים שעדיין נשמו, הועלו על משאיות של אשפה והושלכו לקבר אחים, לאחר ששדדו מהם את דברי הערך, והפשיטום מבגדיהם.

פעולות הסחה והטעייה

ביום ראשון 29 ביוני 1941, בשעה 10 בבוקר, רוכזו ונדחסו אלפי יהודים בחצר המשטרה המרכזית, ושם אירעו מחזות איומים: קצינים ושוטרים היכום ברובים וברגליהם ובעטו במגפיהם באכזריות, שדדו מהם כסף, תכשיטים, טבעות, שעונים ועטים. אולם, כדי להסיח את דעתם ממה שעתיד לקרות, החלו למיין את האנשים, שיחררו מאות אחדות ונתנו להם פיתקאות – "משוחרר–חופשי". מטרתם של הרוצחים הייתה, שהחוזרים לבתיהם יפיצו את השמועות, שאין מה לפחד ואפשר כבר לצאת מהמחבואים לרחוב ולהתייצב במשטרה, כדי לקבל את האישור הנ"ל. וכך יהודים, שיכלו להימלט מהרוצחים, התייצבו במשטרה וגם אלה שוחררו. שוב נעצרו ע"י חיילים. ההבטחה שניתנה לראש הקהילה, שלא יפגעו ביהודים, לא קויימה.

הרצח בחצר המשטרה התחיל. מעל גגות הבתים שמסביב למשטרה, החלו לירות ברובים ובמקלעים. דם רב נשפך כמים. מאות נפלו ונפחו את נשמתם, מאות נפצעו, ועשרות ברחו כל עוד נשמתם בקרבם.

"רכבות המוות"

כ–4,500 הניצולים מהפוגרום שבתוככי העיר ובחצר המשטרה, הועברו תחת משמר ל"רכבות המוות". בקרונות משא מלוכלכים של בהמות וסחורות, נידחסו בעמידה חולים ופצועים, רעבים וצמאים, שבורים ורצוצים, כ–120 נפש בתוך קרון אחד, ללא אוויר לנשימה, ללא אפשרות לשבת או לשכב, כפי השיטה הנאצית הברבארית הידועה, שנהגו

בה בשואה. בכניסה לקרונות עמדו חיילים והיכו את העולים בקתות רוביהם. הדלתות ננעלו והתריסים נסגרו וכוסו בקרשים, וכמעט שלא חדר אוויר בתוכם.

על הרכבת הראשונה, שנסעה לכיוון פודול–אילואי, הועלו 1,974 נפש. מרחק של פחות מעשרים קילומטר, שכרגיל מגיעה תוך חצי שעה, סובבה רכבת זו 12–15 שעות על הפסים, כשליהודים שבה אין מים לשתייה, אוכל לאכול ואוויר לנשימה. בהגיעה לעיר הנ"ל, נותרו בחיים 776 נפש, ואילו 1,198 נפחו נשמתם.

ברכבת השנייה, שנסעה לכיוון טרגו–פרומוס, רומאן וקאלאראש, נדחסו 2,530 נפש. אחרי נסיעה של 9 ימים נותרו בחיים 1,011, ונפחו נשמתם 1,519 נפש.

בשתי הרכבות יחד, מתו 2,717 יהודים. בתוך הקרונות אירעו מחזות מסמרי–שיער. הפצועים גוועו מצמא והנותרים במצוקתם דרכו עליהם, ומחוסר מקום התיישבו על גוויותיהם. מפאת החום המחניק וחוסר האוויר, הרעב והצמא, היכו עצמם האנשים באגרופיהם בראשיהם, תלשו שערותיהם, שתו את מימי–רגליהם ומצצו את זיעת בגדיהם, קרעו את חולצותיהם ונותרו ערומים. היו שנטרפה דעתם ומעטים אף התאבדו. סירחון רב שרר בקרונות מהדם והצואה שהצטברו. צעקות איומות נשמעו מהפצועים, שביקשו עזרה ומים לשתייה. בכל תחנה נפתחו הדלתות לזמן קצר והגוויות נזרקו. האיכרים התאספו לראות את ה"סצינות" של "הקומוניסטים, שירו על הצבא הרומני והגרמני". גם פה היו מעשי מירמה. למי שנותר כסף, התחנן תמורתו לבקבוק מים. אולם היו שקיבלו נפט במקום מים. לקרונות הפנויים מהמתים, הועברו יהודים חיים מקרונות אחרים.

הגוויות נקברו בקבר המוני, ללא טקס דתי. בעת שהקרונות הגיעו לעיירות ולערים, הופחדו היהודים שלא יגישו לאחיהם שום עזרה, אפילו קצת מים ומזון, משום שהנוסעים ברכבות הינם מרגלים, בוגדים וקומוניסטים.

ויוריקה אגאריצי – "חסידת אומות העולם"

בנס ניצלו מאות יהודים מ"רכבות המוות" וזה הודות ל"חסידת אומות העולם" **ויוריקה אגאריצי**, יו"ר הצלב האדום בעיר רומאן. אישה זו, שבתפקידה הייתה מגישה עזרה לפצועים שחזרו מחזיתות המלחמה, שמעה בבוקר של 3 ביולי 1941 צעקות איומות, בכיות וצריחות–עזרה, שבקעו מקרונות הרכבת, שעברה בתחנה המקומית. בבקשה להגיש להם עזרה, עצרו בעדה הזקיפים של המשטרה והצבא. למרות טענותיה ש"הצלב האדום" מגיש עזרה לכל נדכא וסובל, ללא הבדל דת או גזע, איימו עליה בירייות. אילמלא עמידתה האיתנה ותביעתה לפתוח את הפתחים, מי יודע אם היו נשארים בכלל יהודים חיים מתוך 1,011 הנפשות שנותרו ברכבת זו. היא גם הודיעה לקהילות אחרות על מעבר הרכבת בתחנות עריהן. בהיפתח הדלתות, נתגלו תמונות זוועה. בעזרתה, הורידו את האנשים, רחצו אותם, נתנו להם אוכל, שתייה ולבוש, ניקו את הקרונות והביאו את המתים לקבורה.

אילמלא אישה נפלאה זו, מי יודע מה היה גורלם של הנוסעים, שהמשיכו עוד ארבעה ימים בקרונות לכיוון מחנה המעצר בקאלארשי.[3] אשה זו (שבזכות הצלת יהודים הוכרזה ב"יד ושם" כ"חסידת אומות העולם", וניטע עץ על שמה), נאלצה להתפטר מתפקידה ולעבור לבוקרשט מפחד האנטישמים, שאיימו עליה, בגלל מעשיה. כהוקרה על פעולותיה, העניקו לה הקהילה וה"פדרצייה של הקהילות" מענק חודשי עד סוף חייה.

מספר הקרבנות

עד היום אין לנו רשימה מדוייקת של הקרבנות ומספרם, ואף פעם לא נדע את מספרם המדוייק. השלטונות הרומנים אסרו על הקהילה לערוך רשימה של הנרצחים, וציוו להשמיד את אלה שכבר הוכנו. **מאריוס מירקו** טוען בספרו שנרצחו 14,000 יהודים.[4] **יצחק רובין**, בן העיר, שהיה עד למאורעות טוען, שנרצחו כ–12,000 יהודים.[5] קארול ברזילי, עסקן ציוני מיאסי, מעיד על 11,000 שנפלו על קידוש השם.[6] זאן אנצל סובר שנרצחו בין 10,000 ל–12,000.[7] גם העדויות שגביתי, מאשרות המספרים הנ"ל. מתתיהו קארפ, שכתב את ה"ספר השחור" בשלושה כרכים, על סבלות יהודי רומניה, הספר הטוב ביותר עד כה, ואת הכרך השני הקדיש לפוגרום ביאסי, בו קיבץ את כל התעודות, המסמכים והעדויות בקשר לטבח זה, ציין "שאף פעם לא נדע את המספר המדוייק של קורבנות הפוגרום ביאסי, ואפילו אם אינו 12,000 כפי שמספרת האגדה, בוודאי שעולה הרבה על מחצית המספר הזה". התיק המשפטי של הפוגרום הזה קבע את מספר הקרבנות ל8,000.[8] ד"ר תיאודור לביא, בעדותו במשפט אייכמאן מסר על למעלה מעשרת אלפים נפש. גם בדו"ח של התביעה

3. הרב הראשי ד"ר א. שפרן וד"ר ו' פילדרמן השתדלו אצל ד"ר קוסטינסקו, נשיא ה"צלב האדום" הרומני, שהתערב לטובת שרידי "רכבות המוות" שנשארו בחיים, והגיעו לקאלאראשי. לפי הוראותיו שופרו במקצת תנאי חייהם, בתזונה ובתברואה, וכן התחשבו בצרכיהם הדתיים (עדותו של הרב א' שפרן בנתניה, מרץ 1994).

4. Marius Mircu, Progromul de la Iasi, Bucuresti 1944.

5. Rubin Itzhak, Asa a fost Masacrul de la Iasi, Tel-Aviv 1965, p. 18 (להלן רובין) גם פרופ' יורגו יורדן אישר מספר זה: Revista Cultului Mozaic: 406; 15/1/1968
גם בשתי מודעות, בלשון רומנית וביידיש, שפורסמו על–ידי ה"קונגרס היהודי העולמי", ההסתדרות הציונית, קהילת יאסי והרבנות המקומית, בשנת 1946, אושר גם המספר של 12,000 קורבנות: ארכיון הציונות הדתית, אונ' בר–אילן (א.צ.ד.) תיק 29.

6. שם, שם (ספרו של רובין), עמ' 5, 7.

7. "אנטונסקו והיהודים", קובץ מחקרים יד ושם, כ"ג (תשנ"ד), עמ' 185.

8. Matatias Carp, Cartea Neagra, Vol 2, Bucuresti 1948, p. 13

בבית–המשפט בבוקרשט צויין, שהיו קרוב ל–10,000 קרבנות ביאסי.[9] התיק המשפטי של פושעי המלחמה ציין 8,000 קרבנות.[10] קולונל לופו מסר על 7,000 נרצחים.[11] המקורות הרומניים נוטים להקטין את מספר הקרבנות. שני חוקרים רומניים קארצקי וקובאץ, ציינו במחקרם, שנטבחו 3,233 יהודים,[12] ואילו בפלאטפורמה של המפלגה הקומוניסטית הרומנית צויין המספר של 2,000 קרבנות (לא מוזכר יהודים). הרודן יון אנטונסקו, שהוזכר לעיל, פירסם בעיתונות ב–1 ביולי 1941, שביאסי הוצאו להורג 500 קומוניסטים יהודים, על שירו בצבא הרומני.[13]

היו משפחות שלמות שהוכחדו, אבות ואמהות, בנים וחתנים. אחים ואחיות, גיסים וגיסות ונכדים. ביניהם אפשר להזכיר את ר' חיים גלבר, נשיא "המזרחי" בעיר ובנו יחידו; ד"ר ה. סולומונוביץ, לשעבר יו"ר הקהילה ויו"ר ההסתדרות הציונית, רופא ביה"ח היהודי; המהנדס ג' בוכמאן, ראש מחלקת החינוך של הקהילה; עו"ד ח. גרנר, מזכיר הקהילה; קארול דרימר, סופר ופובליציסט; י' גלאצר, נדבן, רבנים, רופאים, מורים ו"כלי–קודש", וכן "עמך", יהודים תמימים וישרים, ויראי שמים.[14]

שלילת השואה

המגמה של היסטוריונים וסופרים שונאי ישראל, לראות בתקופת השואה ובהשמדת היהודים כהמצאה יהודית, איננה אופנה חדשה. הסופר הרומני קונסטאנטין וירגיל גיאורגיו טען ברישעות לב, כי "הפוגרום ביאסי לא היה אלא המצאה של רדיו לונדון ומוסקבה, וכי הטבח ההמוני בקישינב התחולל רק בדמיון היהודי".

9. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות, ב, ירושלים תשל"ד, עמ' 679; אנצל, 6, עמ' 367, 374.

10. קארפ, 2, שם, עמ' 13; אנצל, שם, 8, עמ' 520–522.

11. I.C. Butnaru, Holocastul Uitat, Israel 1985, p. 288

12. Aurel Karetjki, M. Covaci, Zilele insangerate la Iasi 1941, Bucuresti 1978, p. 115

13. יצחק רולר, הפוגרום ביאסי, יד ושם ירושלים, תשכ"ח; ד"ר גיאורגה בוזאטו, מהאקדמיה המדעית ביאסי, טען אף הוא, כמו אנטונסקו, על 500 יהודים שנרצחו בפוגרום זה: Realitatea Evreeasca, 1 (801) 1-15 Aprilie 1995

14. עדויותיהם של: א) **אנדריי קאלאראשו**, ירושלים, שאביו ואחיו נרצחו בפוגרום: Realitatea Evreeasca, 38 (838), Novembrie 1996; ב) **סאמי ברקוביץ**, ששני אחיו נרצחו בפוגרום: יד זכרון ליהדות רומניה, 4, אב תשמ"ז (1987), עמ' 28–29; ג) פרופ' ראדו פלוריאן (רומניה), שאביו ואחיו נרצחו בפוגרום והוא נותר לבדו. Realitatea Evreeasca, 47 (847) 16-31, Martie 1997 ד) המנצח מנדי רודן (ישראל), שאביו סולומון רוזנבלום, נרצח בפוגרום; יעקב גלר: "הצופה": 20/3/1997:

מיכאל פלין הפחית את מספר הקורבנות ל–500 בלבד, כפי שהצהיר הרודן יון אנטונסקו, שנרצחו 500 יודו–קומוניסטים. ואפילו אלה שאינם מתכחשים לפוגרום איום זה, שהתחולל ביאסי, משתדלים גם כיום להפחית עד כמה שאפשר את מספר הקרבנות, כדי לטהר ולהסיר מהאוכלוסייה המקומית, מהשלטונות ומהצבא הרומני את האשם.[15] אנו מקווים שבמוקדם או במאוחר, יפורסמו כל המסמכים, הפרוטוקולים והפקודות של הצבא הגרמני, שירותי המודיעין ומסמכים אחרים של השלטונות, ומהם נוכל ללמוד יותר על האחראים האמיתיים לטבח ומספרם המדוייק של הקרבנות.

בבית הכנסת "בית יעקב ויוסף", שייסד הרב צבי גוטמן בבוקרשט ואח"כ בתל–אביב, ערכו ועורכים אזכרה בכל שנה ושנה לנרצחים בפוגרום זה, כמו בפוגרומים דורוהוי, בוקרשט, טרנסניסטריה ולמעפילים שטובעו בים השחור באונייות "סטרומה" ו"מפקורה" (עיין בפרק "ההעפלה לארץ–ישראל").

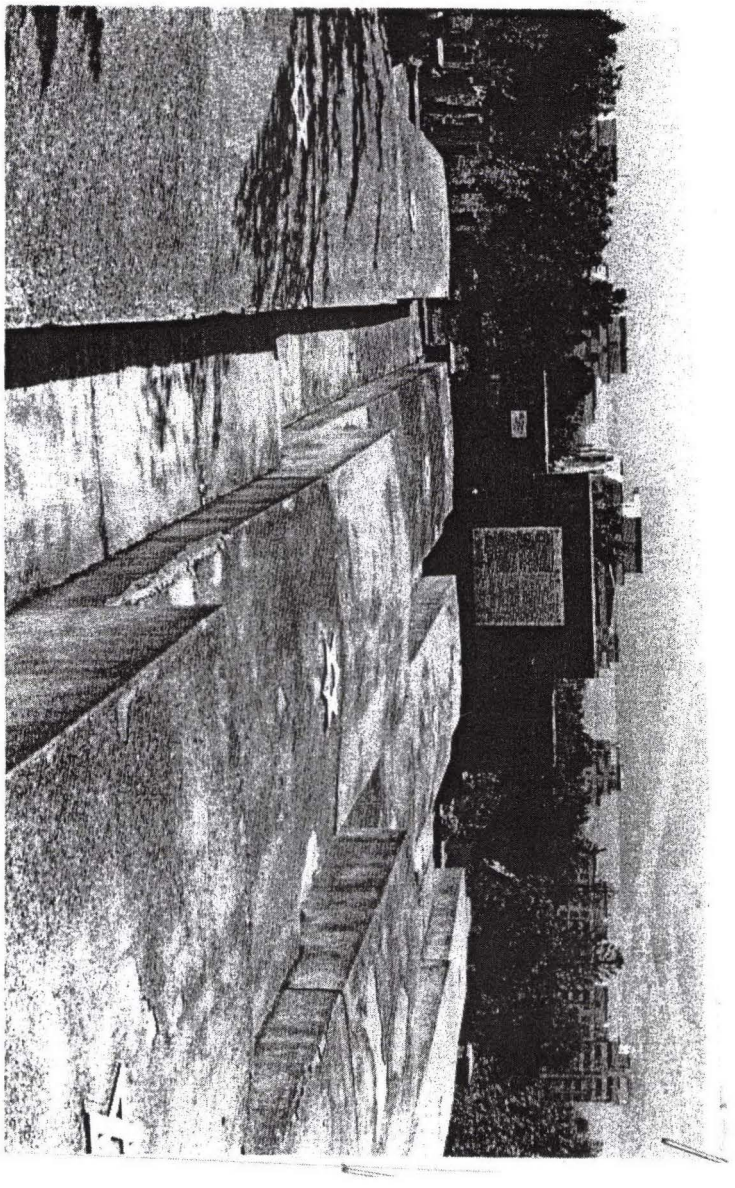
חותמת של משטרת יאסי, ועליה המילה "חופשי", שיטת הערמה, כדי לזרז את היהודים להתייצב במשטרה לרוצחם.

15. דורה ליטאני, "רדיפות היהודים ברומניה באספקלריה ספרותית", "שבות", ד (תשל"ה), אונ' ת"א, עמ' 91–92; מעריב: 1/8/1986. על הפוגרום הזה ראה עוד: Jean Ancel, "The Jassy Syndrome", Romanian Jewish Studies, Vol 1 no 1, Spring 1987, pp. 33-49; Vol. 1, no 2, Winter 1987, pp. 35-52

"הלילה הפציצו המטוסים הגרמניים את תל-אביב" (הבוקר, 21-23 ביוני 1941).

הרוגים ופצועים בחצר משטרת יאסי בפוגרום (סוף יוני - תחילת יולי 1941).

בית הכנסת הגדול בטולצ'ה, רומניה

לוח השיש על קבר - האחים מפוגרום יאסי.

לוח השיש שעל קבר האחים שנרצחו בפוגרום ב"עיר ההריגה" יאסי.

על אלה אני בוכיה (איכה, א, ט"ז)

על רבבות אלפי ישראל, הנאהבים והנעימים, אחינו בני ישראל מקהילת הקודש יאסי, שהיתה עיר ואם בישראל;

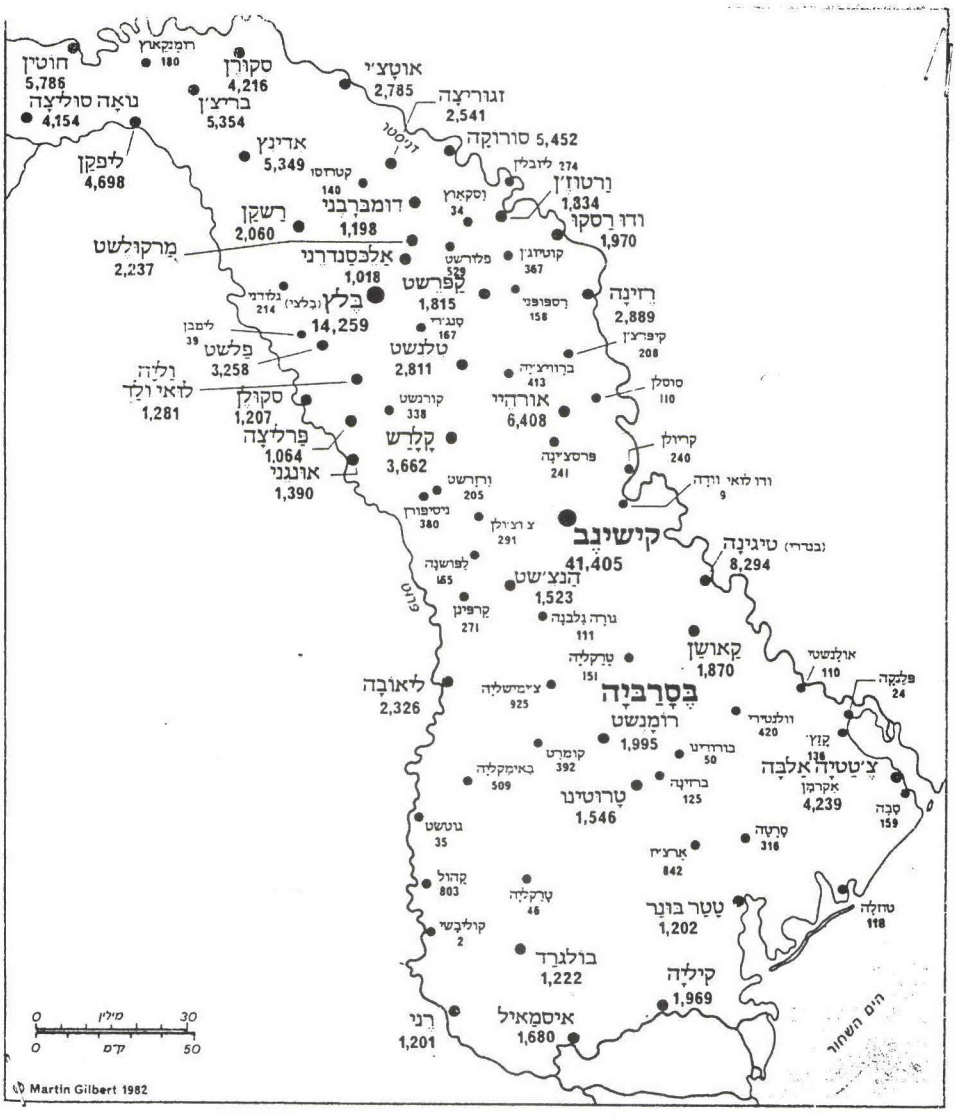
על רבניה וחכמיה, על מנהיגיה ועל משרתיה, על אנשי הרוח והמעשה, יראים ושלמים, קדושים וטהורים, אנשים, נשים וטף, שהושמדו על–ידי הרוצחים צוררי היהודים, הגזענים הפאשיסטים בשנת ראינו רעה, חמש אלפים ושבע מאות ואחת, בשלישי, ברביעי ובחמישי לחודש תמוז; נשחטו כצאן לטבח יובל, ובוֹשָׁה חַמָה וחפרה הלבנה על הרציחות ברחובות העיר שנעשה ל"עיר ההריגה"...

הוכנסו בקרונות הסגורות של רכבות המות, והובילו אותם במשך שלשה ימים ולילות, בלי מים ובלי שום אפשרויות לנשום, ותעל שועתם אל האלקים שועת ענוים **ולא מצאו שום חמלה בלבבות האכזריים, עד שמתו כמעט כולם בצמא ובחניקה;**

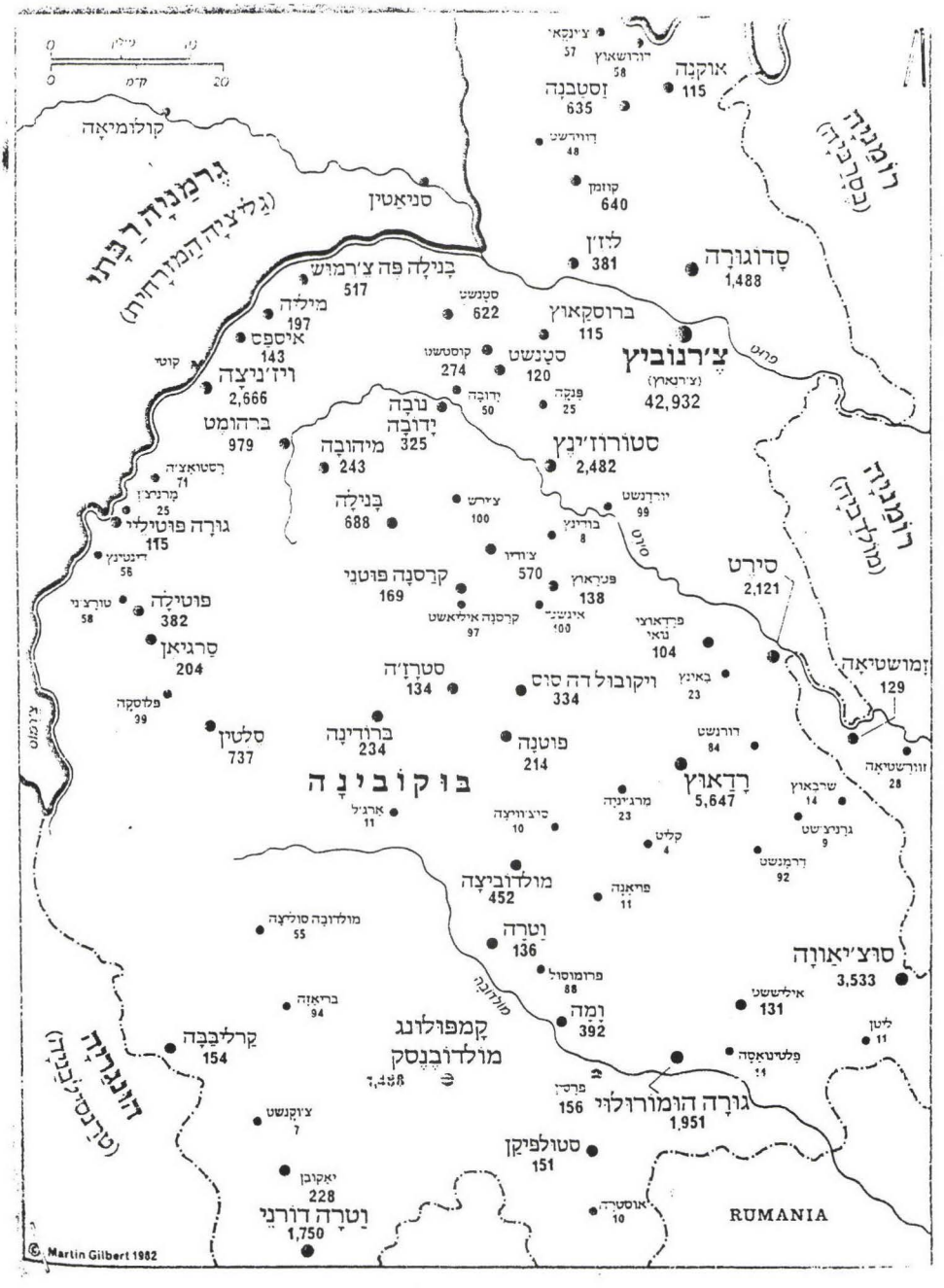
עיני עיני ירדה מים על שבר בת עמי. הם התאחדו עם ששת המיליונים יהודים שנהרגו בשנות השואה;

ארץ אל תכסי דמם, לעולם לא נשכח את זכרם. בנחמת ובבניית ציון וירושלים נמצא גם את נחמתנו.

ועד הקהילות הקדושות מרומניה
קהלת יהודי יאסי.

מפת קהילות בסרביה לפני השואה.

מפת קהילות בוקובינה לפני השואה.

ד) הפוגרומים בבסרביה ובבוקובינה

החיילים הרומנים החלו לפרוע ביהודי בסרביה וצפון בוקובינה, כאשר נסוגו מאיזורים אלה בסוף יוני ובתחילת יולי 1940, על–פי אולטימאטום סובייטי ולחץ גרמני. בנסיגתם שדדו החיילים הללו, היכו וטבחו ביהודי הכפרים והעיירות שבדרך, בטענה שהם גילו אהדה לכובשים הסובייטים, התגרו ופגעו ביחידות הצבא הרומני. ואכן רצחו החיילים 16 יהודים בכפר טוריאטקה (Turiatca) שבמחוז הרצה (Herta) ב–28 ביוני 1940, וטמנו את גוויותיהם בערימת זבל. בציודי (Ciudei) במחוז סטורוזינץ (Storojineti), נעצרו ב–30 ביוני 1940 9 יהודים, ביניהם רופאים ומהנדסים ולאחר עינויים קשים נרצחו באכזריות. באחד ביולי 1940 הגיעו חיילים לכפר זאכארשטי (Zaharesti) שבמחוז סוציאבה (Suceava) , תפסו 36 יהודים מהכפרים הסמוכים, עינום באכזריות, כרתו אברים מגופותיהם, ירו בהם והטילום לקבר אחים עם המעטים שנותרו בחיים, והשליכו עליהם נבלת–סוס. הם רצחו גם חיילים יהודים, ששרתו בצבא הרומני, כמו שרצחו חיילים יהודים בפוגרום בדורוהוי, באחד ביולי 1940.[1]

הוויתור על אזורי בסרביה וצפון בוקובינה לטובת ברית–המועצות, עורר אכזבה מרה במדינה. וכדי להחזיר לעצמה את השטחים הללו, הצטרפה רומניה לציר ברלין–רומא. ב–22 ביוני 1941 פלשו הגרמנים יחד עם בני בריתם הרומנים והאיטלקים לברית–המועצות. הרודן הרומני הגנרל יון אנטונסקו הורה "**לטהר את השטח**", לנקותו, מאלמנטים מסוכנים הנמצאים בבסרביה ובבוקובינה ולחסלם. את ביצוע החיסול הטיל על הצבא הרומני וכוחות הביטחון שלו ועל הז'אנדרמריה, שבפיקוח משרד הפנים והמינהל האזרחי של הצבא, שנקרא "פרטוריה" (Pretoria). אנטונסקו פקד על הגנרל יון טופור (Ion Topor), המפקד העליון של ה"פרטוריה", **לטהר את השטחים**, לטפל ביהודים ובקומוניסטים, לשלוח אותם אל מעבר לנהר דניסטר (Nistru) ולחסלם ללא רחמים, בשל אשמתם במעשי סאבוטאז'. ב–8 ביולי 1941 פנה בישיבת הקבינט לשריו ואמר:

> אני מבקש מכם, היו חסרי רחמים, אין כאן מקום להומאניטאריות... אני מצדד בהגירה כפוייה של כל היסוד היהודי מבסרביה ומבוקובינה. יש לגרש אותו אל מעבר לגבול (לטרנסניסטריה)... **עליכם להיות חסרי רחמים**... אם יש צורך בכך, השתמשו במכונות ירייה, ואני אומר כי החוק אינו קיים... אני נוטל על עצמי את מלוא האחריות המשפטית ואומר לכם, **החוק אינו קיים!**[2]

1. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 300, 432–433, 475; ועיין בפרק "הפוגרומים" (פוגרום דורוהוי).
2. ז'אן אנצל, "הדרך הרומנית לפתרון הבעייה היהודית בבסרביה ובבוקובינה יוני–יולי 1941", קובץ מחקרים יד ושם, י"ט (תשמ"ט), עמ' 144–146 (להלן אנצל, "הדרך הרומנית").

ונציין להלן חלק מהפוגרומים שהתחוללו בסרביה במשך החודשים יולי–אוגוסט 1941, כאשר בוצע הטיהור הנזכר לעיל: בנואה סוליצה (Noua Sulita) נרצחו 800 יהודים (ולפי מקור אחר 975), במשך 3 ימים, בתחילת יולי 1941, בטענה שהם ירו על הצבא הרומני. רוב בתיהם הוצתו ורכושם נשדד. באדינץ (Edinet), שנכבשה ב–5 ביולי 1941, נרצחו 500 יהודים על–ידי חיילים רומנים ופורעים מקומיים. נשים ונערות נאנסו וחלק מהן התאבדו לאחר שכבודן חולל. ב–7–8 ביולי 1941 נורו אלפי יהודים בבריצני (Briceni) בליפקאני (Lipcani) ובפאלשטי (Falesti). בבלצי (Balti) הוצאו להורג 55 "בני–ערובה" וחברי וועד הקהילה, ונשים ונערות נאנסו על–ידי החיילים. בכל מחוז חוטין (Hotin) נרצחו 13,334 יהודים עם כיבושו ב–7 ביולי 1941, נשים ונערות נאנסו באכזריות ולאחר מכן נרצחו. הרבה מהם נקברו בעודם בחיים.

בסורוקה (Soroca) נרצחו תחילה 200 יהודים, וביער קשאוץ (Casauti) הסמוך, נרצחו 10,000 יהודים. הז'אנדרמים מכרו יהודים לאיכרים, תמורת כסף. איכר מקומי שילם עבור יהודי אחד 500 ליי, הרגו, הפשיטו, ומכר את בגדיו.

ב–8 ביולי נרצחו אלף יהודים במארקולשטי (Marculesti), וימים אחדים לאחר מכן נערך טבח ביהודי פלורשטי (Floresti), גורה קאמינקה (Gura Caminca), קאושני (Causeni) וגורה קאינארי (Gura Cainari). ב–12 ביולי 1941 נרצחו 300 יהודים בקלימאוצי (Calimauti), במחוז סורוקה. בקאלאראשי (Calarasi) נורו 250 יהודים ביער הסמוך, ונקברו בבור שהוכן לפני כן. באונגני (Ungheni) הובאו 250 יהודים ליער מחוץ לעיר, הוכרחו לחפור שוחות והז'אנדרמים ירו בהם. 3,600 יהודים מצטטיה–אלבה (Cetatea Alba) נרצחו בירייות מחוץ לעיר. בטאטארשטי (Tataresti) נרצחו ב–9 באוגוסט 1941 451 יהודים צעירים וזקנים, נשים וטף, בטבח שהתחולל. בסקורני (Secureni) נרצחו יהודים רבים, כולל מיהודי אדינץ, שנמלטו לשם. ב–17 ביולי נרצחו כ–10,000 יהודים בקישינב.[3] ואכן, הרוב הגדול של יהודי בסרביה (שמנו ב–1930 206,958 נפש), נטבחו בחודשים יולי–אוגוסט 1941. לדעתו של ד"ר מאיר טייך, היה מספר הנרצחים בבסרביה, מ–190,000 ועד 200,000, הגדול ביותר מבין ארבעת האיזורים של "רומניה הגדולה" (בסרביה, בוקובינה, טרנסילבניה ו"רומניה הישנה"). יהדות בסרביה כמעט נמחקה, ורק אלפים מהם נותרו בחיים, כדבריו: "בניגוד למחוזות אחרים, שבהם ניתן לחלקים גדולים או קטנים של האוכלוסייה היהודית **"לבלות"** את השואה, הרי יהדות בסרביה נמנית עם אותן עדות שביהדות מזרח אירופה, אשר הושמדו ונמחו כמעט כליל, פרט ליוצאים מן הכלל מעטים".[4] לדעתם של ד"ר תיאודור

3. אנצל, שם, "הדרך הרומנית", עמ' 143–180; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 311–312, 314, 324–325, 338, 344, 352, 356, 367, 370–371, 382, 388–389, 392. ועיין "גטו קישינב": קארפ, 3, בוקרשט 1996, עמ' 34–43, 98–100.

4. מאיר טייך, "הטראגדיה הגדולה של יהדות בסרביה", על אדמת ביסאראביה, דברי מחקר, זכרונות,

לביא וד"ר ז'אן אנצל, נרצחו בתקופה הראשונה של המבצעים הצבאיים לכיבוש בסרביה בחודשים יולי–אוגוסט 1941, 126,958 יהודים. 25,000 יהודים נרצחו בתקופה שבין הריכוז של הנותרים מהפוגרומים במחנות ההסגר ועד לשילוחם לטרנסניסטריה באוקטובר 1941, וכך נרצחו בבסרביה 151,958 יהודים. בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה מתו מרעב, ממחלות, מקור ומפגעים אחרים ורצח עוד אלפים רבים מהם.[5]

ונציין להלן פוגרומים שאירעו בערי, עיירות וכפרי בוקובינה: ב–4 ביולי 1941 הגיעו יחידות הצבא הרומני לסטורוזינץ ורצחו 200 יהודים, ולאחר מכן ערכו טבח ביהודי הכפרים הסמוכים. ב–5 ביולי הגיעו החיילים לוויזניץ (Vijnita) ולוואשקאוץ (Vascauti) וטבחו ביהודים. ב–5–6 ביולי 1941 חדרו הגרמנים לצ'רנוביץ וחוללו את הטבח הראשון. בעת ובעונה אחת התחוללו פרעות בכל מחוז צ'רנוביץ בידי יחידות רומניות וגרמניות. בסוף יוני 1941 נכבשה באנילה (Banila) ורצחו בשיתוף עם אוקראינים מקומיים 263 יהודים, שנקברו בשני קברי–אחים. בכפר דראצינצי (Dracineti) שבמחוז סטורוזינץ, רצחו החיילם הרומנים, בעזרת אוקראינים מקומיים 120 יהודים. בחליניצה (Hlinita), כפר במחוז סטורוזינץ, נרצחו 50 יהודים, גם על–ידי אנשי המקום כנקמה אישית. בסאדאגורה (Sadagura), עיירה במחוז צ'רנוביץ, הוצאו יהודים ממיטותיהם, גברים, נשים וטף, כשהם ערומים למחצה, ומשם הובלו לגבעה שביער הסמוך, וליד בורות שנחפרו מראש, נורו כולם. 73 מתו ויתרם הצליחו להימלט על נפשם. בסטאנשטי דה–זוס (Stanesti de jos), עיירה במחוז סטורוזינץ, נרצחו 54 יהודים על–ידי כנופייות אוקראיניות באמצעות כלי–עבודה חקלאיים, ובין ההרוגים היה הרב פרילנדר ושני בניו. גווייות הנרצחים נותרו פזורות בשדה ימים אחדים עד שנקברו. ב–4 ביולי 1941 נכנסו חיילים רומנים לסטורוזינץ, והם רצחו יחד עם תושבים מקומיים יהודים רבים בבתיהם. היה צורך לתת להם שוחד רב כדי להפסיק את הטבח הנורא הזה. בפוטילה (Putila), כפר במחוז רדאוץ (Radauti), נרצחו 20 יהודים, והיתר גורשו לעיר רדאוץ. בציודי טבח הצבא הרומני, בראשותו של הסרן האכזר וואלריו קארפ (Valeriu Carp) כ–450 יהודים, ובין ההרוגים היה הרב באבד. ילדים נורו לאחר שחזו בטבח הוריהם, וכולם נקברו בשישה קברי–אחים.

בכפר צירש (Cires), במחוז צ'רנוביץ, רצחו התושבים את שישים היהודים המקומיים. שתי נשים, אם ובתה, נקשרו לעגלה כשראשיהן כלפי מטה, ונגררו לאורך 4 קילומטר, עד שנפחו את נשמותיהן. בקוסטשטי (Costesti) במחוז סטורוזינץ, העבירו חיילים רומנים את 420 היהודים לשדה פתוח, ירו בהם, והאוקראינים קברום, ולאחר מכן שדדו מהם את

רשימות, תעודות ודברי ספרות, קובץ ב', ת"א תשכ"ב, עמ' 100 (99–107); ת. לביא, "יהודי ביסאראביה בימי מלחמת העולם השנייה", אנציקלופדיה של גלויות, כרך 11, יהדות ביסאראביה, ירושלים–ת"א תשל"א (1971), עמ' 442–458;

5. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 312.

רכושם. בקוסמני (Cosmeni) נרצחו עם פרוץ המלחמה 27 יהודים, וביניהם הרב אשר רובין וראש הקהל. בטאוטני (Tauteni), כפר במחוז צ'רנוביץ, נשלחו 80 יהודי המקום לאוקנה (Ocna), שליד הגבול, ושם נרצחו כמעט כולם.[6]

כמה יהודים נרצחו בחבלי הארץ בסרביה, בוקובינה והרצה וסביבתה (שהייתה שייכת ל"רומניה הישנה")? מתתיהו קארפ, משפטן ומזכיר ה"פדרציה של איגודי הקהילות", הראשון שאסף וקיבץ ופירסם תעודות על השמדת יהודי רומניה, טען לאחר המלחמה, ש"לעת עתה אין לנו, וכנראה שגם לא יהיו לנו לעולם, מספרים מדוייקים בקשר לפרעות שבוצעו בזמן הנסיגה הראשונה של הצבא הרומני מבסרביה לאחר 28 ביוני 1940. גם בנוגע למה שקרה בחודשים הראשונים יולי–אוגוסט 1941 ועד להתחלת הניהול של סטאטיסטיקה בספטמבר אותה שנה (1941), חסרים לנו כמה מספרים".

ד"ר ת. לביא טען: "שיותר ממחצים של 264,000 הקורבנות היהודים ברומניה, בלי טרנסילבניה הצפונית, הושמדו לפני ספטמבר 1941".[7] לדעתו של ד"ר ז'אן אנצל עולה, כי בחודשים יולי ואוגוסט 1941, הושמדו באיזורים אלה (בסרביה ובוקובינה) 160,000–150,000 יהודים (עיין: "מה היה מספר היהודים שנרצחו ברומניה בתקופת השואה").[8]

6. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 444, 453, 458, 461–462, 465, 472, 475–476, 478–479, 481, 483, 485–487, 517, 524; קארפ, 3, שם, עמ' 30–34, 99–100.

7. "לתולדות הטבח של יהודי ביסאראביה וטרנסניסטריה", על אדמת ביסאראביה, קובץ א', ת"א תשי"ט, קובץ א', ת"א תשי"ט, עמ' 171–172.

8. אנצל, "הדרך הרומנית", שם, עמ' 179; הנ"ל, "אנטונסקו והיהודים", קובץ מחקרים יד ושם, כ"ג (תשנ"ד), עמ' 167.

ה) הטבח בסַארמַאש

סַארמאש (Sarmas) עיירה בטרנסילבניה, בין קלוז (Cluj) לבין טורדה (Turda), הייתה ממוקמת באיזור הספר שבין טרנסילבניה הצפונית, שהייתה תחת שילטון הונגרי, לבין טרנסילבניה הדרומית, שבשילטון רומני. העיירה הזו נשארה בתוך שטח רומניה. כמאתיים יהודי סארמאש גורשו בספטמבר 1941, על–ידי הרומנים ששלטו בעיירה, ללודוש (Ludos), ומשם גורשו לטורדה. ביוני 1942, ניתנה להם רשות לחזור לסארמאש. אך לא כולם חזרו, אלא חלקם, וכן הצטרפו אליהם עוד 70 יהודים מהכפר הסמוך **סארמאשלול** (Sarmaselul) ומכפרי הסביבה. כשנכבשה רומניה על–ידי הצבא האדום הסובייטי, והמדינה שוחררה מעול הנאצים ומשילטון אנטונסקו, חזרו עוד יהודים, והקהילה בסארמאש מנתה 195 נפש.

הצבא ההונגרי, שנמצא במרחק 12 ק"מ מסארמאש, החל לזוז דרומה לכיוון העיירה, והייתה סכנה שיכבשו אותה. היהודים החרדים תושבי המקום, שאלו את רבם **הרב איגנץ הוניג**, מה לעשות נוכח הסכנה הזו, והוא התיר להם לצאת ביום השבת, לשכור להם עגלות ולהימלט עם נשותיהם, ילדיהם וזקניהם, לתוך השטח הרומני פנימה, שם יהיה להם ביטחון. אולם רק חלק מהם שמע בקולו. הרב בעצמו יצא למחרת השבת. ב–3 בספטמבר 1944 עלו יתר היהודים לרכבת, כדי להימלט מהמקום, אולם הם הוחזרו למקום בטענה, שהצבא הרומני יגן עליהם. 69 יהודים לא חזרו, וכך הם ניצלו מהאסון. ב–5 בספטמבר 1944 כבש הצבא ההונגרי את סארמאש. יהודי המקום ברחו והסתתרו בחוות של כפריים, ביערות, בעליות–גג ובמרתפים. השליטים ההונגרים קראו ליהודים, ב–8 בספטמבר 1944 בעורמה, לחזור לבתיהם, והבטיחו להם שישליטו סדר וביטחון, ולא יאונה להם כל רע. רבים האמינו להם וחזרו. אולם ההונגרים לא קיימו את הבטחתם, וריכזו אותם במבנה האסם, שהפכוהו לגטו, שם הוחזקו במשך כשבוע ללא מזון, ונהגו בהם באלימות. בתי–היהודים סומנו בכוכב צהוב, והז'אנדרמים ההונגרים אנסו את הבנות היהודיות לעיני הציבור ועינו את הגברים.

ב–16 בספטמבר 1944 גוייסו 20 גברים מיהודי הגטו, והם אולצו לחפור שני בורות גדולים בסוסקוט (Suscut), ההר הסמוך לכפר. באותו יום, בשבת, הועלו 126 היהודים על עגלות, והובלו לסוסקוט. ובלילה שבין ה–16–17 בספטמבר 1944, ערב ראש השנה תש"ה, נרצחו כולם על הגבעה, וגופותיהם העירומות הושלכו לשני הבורות הגדולים.

חקירת הטבח נערכה בפברואר 1945 על–ידי וועדה ממשלתית בת 5 חברים, וביניהם עורך–הדין **מתתיה קארפ**, מזכיר ה"פדרצייה של איגודי הקהילות". חברי הוועדה הוציאו את הגווייות מקברי–האחים, והבדיקה העלתה שמותם נגרם על–ידי קליעי–ירי, ומרבית הקורבנות היו מרוטשים בצורה מחרידה, קודקודים מרוצצים, ידים ורגלים שבורות ומרוסקות, וילדים ניקברו בעודם בחיים. מתוך 126 הגווייות רק 31 זוהו. משפחתו של רב

הקהילה **איגנץ הוניג**, אישתו וארבע בנותיו, לא זוהו. בין הנרצחים היו 31 גברים, 52 נשים, 43 ילדים.[1]

הקבורה מחדש של הקורבנות נערכה ב–22 בפברואר 1945 על–ידי הרב הוניג, והוקמו 126 מצבות בכספי הג'וינט. אולם רק על 31 מהן חרותים עליהם שמות הקבורים, שיכלו לזהותם, בעוד על יתר המצבות כתוב איש, אישה, ילד, ילדה, זקן, זקנה. אב אחד נקבר יחד עם ילדו בין זרועותיו, ולא הופרדו ביניהם.

מתתיה קארפ תיאר בספרו את האכזריות של ההונגרים, שרצחו את כל תושביה היהודים של סארמאש. ולעומת יתר הפוגרומים, שהתחוללו ברומניה לפני–כן, הפוגרום האחרון הזה, היה האכזרי ביותר, כדבריו:

> הנני אחד מאלה שחוו וחשו את כל הטרגדיה של האוכולסייה היהודית (ברומניה) בשנות הרדיפות. מעטים הם אלה שהאזינו ותיעדו, כמוני, כל כך הרבה ייסורים יהודיים... התנסיתי יום–יום באימים של הטרור ה"לגיונרי" והחֲיָיתיות הפאשיסטיים פגעה גם בגופי שלי... הייתי שם (ב"מרד הלגיונרי") יחד עם שבעים אחים לצרה, שני לילות ושני ימים עמדתי מחובק עם אבי הזקן (הסופר הוריה קארפ) והנה, היחידה (ה"לגיונרית") שעמדה להוציאני להורג, כבר כיוונה אלינו את רוביה, אך היא – עד היום אינני יודע מדוע – לא ירתה. ראיתי גוויות הקורבנות מְזִילָאוָה... עברו לנגד עיני מאות צילומים שצולמו **ממעשי הטבח בבוקרשט, יאסי, מהרכבות המחניקות** והמורעלות, מקישינב, באלצי, מוסטובוי, אודסה ועוד מקומות רבים. **אך כל מה שחוויתי וראיתי וחשתי ושמעתי בארבע שנות השתוללות, אינם דומים למה שראיתי בסארמאש.** זה מעל כוח הקליטה של איש תרבות בריא בנפשו. אף **לדמיין** כה הרבה אכזריות ובֶּסְטִיאליות. בחנתי מקרוב את 126 הגוויות... רוצצו אותם במהלומות, וראיתי ילדים בני 5, בני 3, ואף תינוקות, שהירי לא השיג אותם, והם נקברו חיים בתוך הבורות. היו בעל ואישה מחובקים בחיבוק אחרון, וראיתי ידי אב מכווצות, לוחצות אל לבו את ילדו בן השנה. היו שם 126 הגוויות העירומות, וביניהן רגלי תינוקות מגורבות, לצד רגלים קטנות

1. על הטבח בסארמאש עיין: Matatias Carp, Sarmas, una din cele mai oribile crime fasciste, Bucuresti, 1945 (סארמש, אחד הפשעים הנוראים והאיומים ביותר של הפאשיסטים); דוד גלעדי הוציא לאור ספר, ההרג האחרון, ת"א 1998, ובו תירגם את הספר של קארפ (שם, עמ' 42–79); על הפוגרום הזה ראה גם: משה כרמלי ויינברגר, ספר זכרון ליהדות קלוז–קולוזוואר, ניו–יורק תש"ל, עמ' קמ"ב; Remember, 40 de ani de la Masacrarea Evreilor din Ardealul de Nord, Bucuresti, 1985, pp 32-34; אנצל, 6, עמ' 25–32; שם 8, עמ' 514, 649–650.

Revista Cultului Mozaic (R.C.M.): 15/7/1984; 1/9/1990; 15/10/1990;

Viata Noastra: 15/6/1984; 13/7/1984; 14/9/1984 עיין בספרו של הרב הנ"ל, שו"ת תפארת נפתלי, ברוקלין התשמ"ו, עמ' ל"א–ל"ג, מ"ג, קנ"ז–ק"ס (שמו המלא של רב סארמאש, נפתלי הירצקא העניג).

קפואות.[2]

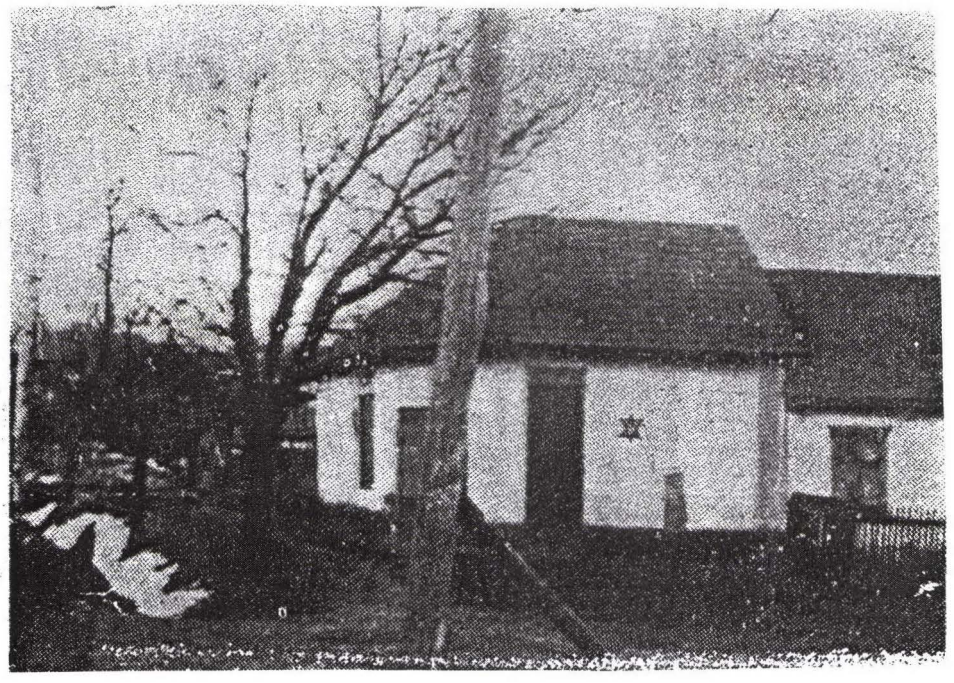

גופות קפואות של יהודים שנרצחו בטבח בסַארמַאש, אוגוסט 1941.
יד ושם.

2. דוד גלעדי, שם, עמ' 50–51; על הטבח בבוקרשט וביאסי ראה בפרק "הפוגרומים".

המצבה של 126 הקורבנות של הטבח בסטאלינו

ליד 126 המצבות הוקם גלעד, שעליו נרשמו שמות כל הנרצחים, ומתוארת בעברית וברומנית הטרגדיה הגדולה, שאירעה בסארמאש בערב ראש השנה תש"ה[3]

סימון הבתים היהודיים בסארמאש במגן דוד צהוב, ערב הפוגרום (ספט' 1944).

3. ראה רשימת הקורבנות, דוד גלעד, שם, עמ' 78–79;
Martiriul Evreilor din Romania, Bucuresti 1991, pp. 307-308

פרק שלישי: הגטאות. נסיונות להקמת גטאות בשטחי "רומניה הישנה".

ברומניה הקטנה, המקוצצת, שכללה את "רומניה הישנה" ואת טרנסילבניה הדרומית, אשר מנתה 300,000 יהודים, מתוך כ–800,000 שחיו ב"רומניה הגדולה", לא הוקם אף גטו אחד, למרות הנסיונות והתכניות שהועלו במשך שלוש שנים, על–ידי ראשי ערים, ממונים על מחוזות, מפקדות צבאיות ומשרדים ממשלתיים. ונדון להלן על תכניות אחדות להקמת גטאות בערים מסויימות, בבוקרשט, יאסי ועוד.

כבר בישיבת הממשלה הרומנית מ–7 בפברואר 1941, התייחס ה"מנהיג" יון אנטונסקו לתכנית להקמת שכונה יהודית טהורה, מעין גטו ליהודי בוקרשט. אולם אנטונסקו התלבט והיסס, ופירט את הקשיים לביצוע תוכניתו כדלהלן:

> אם הזמנים היו נורמליים, הייתי מגרשם במאסות מהמדינה, מעבר לגבולה. אולם היום אינני יכול לעשות זאת... היכן אשלח אותם? אינני יכול להשאירם לגווע מרעב ולמות. אני רואה את הבעייה הזו כמיוחדת במינה במצב הבינלאומי דהיום. אנו חייבים לדון בה ולפותרה, בשביל יהודי בוקרשט והמדינה. ברצוני להקים בעיר הבירה (בוקרשט) שכונה יהודית מיוחדת לאורך הרחובות וואקארשטי (Vacaresti) ודודשטי (Dudesti), שגבולותיה יִקָּבְעו, ותוך שנתיים יצטרכו כל יהודי העיר להיכנס לתוכה, למצודה היהודית הזו, וכל התושבים הרומנים יעזבוה. לאחר מכן יוכלו הז'ידים (כינוי גנאי ליהודים) לחיות בתוך סביבתם, עם המסחר שלהם ועם בתי–הכנסת שלהם, עד שיגיעו זמנים יותר רגועים ונוכל לגרשם מעבר לגבולות, באיזורים שייקבעו עבורם. זו בעייה שלא יוכל העם הרומני בלבד לפותרה בעצמו, מפני שהיא שאלה בינלאומית של כל יבשת אירופה.[1]

הפקודה הראשונה פורסמה על–ידי הממשלה הרומנית, בתחילת אפריל 1941, שציוותה לרכז את כל 130,000 יהודי בוקרשט (Bucuresti), ברובע מיוחד. ד"ר פילדרמן החל מיד במאבק נגד גזירה זו. הוא פנה בעצומה ב–8 באפריל 1941 לשר הפנים וביקש ממנו את ביטול הצוו, מפני שהקמת הגטאות תגרום לפגיעה בכלכלת המדינה, טענה חשובה ורצינית, שהממשלה הרומנית הייתה רגישה לה תמיד.

ד"ר פילדרמן ומשה בנבנישתי, ראש ההסתדרות הציונית, פנו גם לגנרל עמנואיל לאוביאנו (Emanuil Leovianu), מפקד ה"סיגורנצה" (Siguranta) – המשטרה החשאית הפוליטית –, שהיטה אוזן קשבת לטיעון כלכלי זה, ואף הצליח לשכנע את יון אנטונסקו, שאין השעה כשרה להקמת גטאות. ואכן הפקודה בוטלה. בתחילת שנת 1943 ניתנה הוראה ממפקדת ההגנה האווירית, לרכז את יהודי בוקרשט בגטו. אחרי פעולות שתדלנות, בוטלה שוב

1. Evreii din Romania 1940-1944, Legislatia anti-Evreiasca, Vol 1, Bucuresti 1993, p. 292.

הפקודה. אולם "מרכז היהודים" (Centrala Evreilor din Romania), שהיה מעין יודנראט מרכזי בעיר הבירה, נאלץ להבטיח תמורת ביטול פקודת הקמת הגטו, כי יהודי המקום יקצו חדרים מדירותיהם למחוסרי גג נוצרים, שנותרו בעקבות ההפצצות הקשות שאירעו.[2]

בתחילת אוגוסט 1941, כחודש לאחר שאירע הפוגרום האיום ביאסי, שם נרצחו מעל עשרת אלפים יהודים, החליטו ראש העירייה והמושל הצבאי של המחוז, הגנרל דומיטרה קרלאונץ (Dumitre Carlaont), להעביר מאות משפחות יהודיות משליש שטחה של העיר, לשכונות אחרות. ד"ר פילדרמן פנה בשתי עצומות בכתב, ב–8 וב–26 באוגוסט 1941 לשרי הפנים והכלכלה הרומניים וטען, כי העברתם של היהודים משם תפגע במפעלים הכלכליים הנמצאים במקום ובבית העלמין המקומי. מחאותיו של פילדרמן נתקבלו ולבסוף לא הוקם גטו ביאסי.[3]

גם קונסטאנטין איפרים (Ifrim), ראש העירייה החדש של יאסי, ציווה בינואר 1943, להקים גטו למען 33,000 יהודי העיר, בשדות הסמוכים. אף תכנית זו לא יצאה אל הפועל, בזכות השתדלנות של ראשי הקהילה ושל ראשי ההנהגה היהודית בבוקרשט אצל השלטונות.[4]

ושוב בתחילת שנת 1944, נמסרה הוראה חדשה מהשלטונות ביאסי, שהיהודים החיים בעיר יכינו תוך שלושה ימים בגדים וציוד לכניסתם לגטו שיוקם במקום. ראש הקהילה אברהם חכמו, ששהה באותה עת בבוקרשט, פנה ישירות אל ראדו לקה (Radu Lecca), ה"ממונה על ענייני היהודים" והודיע גם לרב הראשי שפרן. לקה ייעץ לחכמו לפנות למאריה אנטונסקו, אשת ה"מנהיג", שהייתה ראש אגודת הסעד "מועצת החסות", שטיפלה בנכי–מלחמה, ובינתיים יכין אותה לפגישה עמו. כשנתקבל חכמו על ידי גברת אנטונסקו, אמרה לו ש"ישוב לביתו, כי הכל יהיה בסדר", מפני שהיא כבר יודעת את הכל מראדו לקה. ואכן, לקה מסר לחכמו, שהגטו לא יוקם ביאסי, אבל עליו למסור 5 מיליון ליי ל"מועצת החסות". הועברו רק מספר משפחות מרחובות מרכזיים בעיר לפריפריה, ובעזרת התשלום של 5 מיליון ליי בוטל הצוו של הקמת הגטו ביאסי.[5]

נסיונות ותכניות להקים גטאות בשנת 1941, היו גם בערים קטנות ובינוניות: בטקוצי (Tecuci), שהיו בה 2,311 יהודים, הוסרה הגזירה הודות לשתדלנותו של מאיר מנדל, ראש הקהילה, באוגוסט 1941, אצל הכומר מארין (Marin) ואצל הממונה על המחוז.[6] בבראשוב

2. פנקס הקהילות רומניה, 1, שם, עמ' 65, 68; אנצל, 4, שם, עמ' 454, 476.

3. אנצל, 2, שם, עמ' 505; תיאודור לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 30 (להלן לביא).

4. עדותו של אברהם חכמו, תל–אביב, יליד יאסי 1901, מאוגוסט 1988, ראש קהילת יאסי בתקופת השואה.

5. שם, שם.

6. עדותו של מאיר מנדל מנהרייה, יליד 1902, טקוץ', מחול המועד פסח תשד"ם, ראש "מרכז היהודים"

(Brasov), בת 2,311 היהודים[7] ובבלאז (Blaj), בת 636 היהודים,[8] שתיהן בטרנסילבניה הדרומית, הצליחו מנהיגי הקהילות המקומיות לבטל את הפקודות, והגטאות לא הוקמו.

לכשנודע למנהיגי הקהילה בעיר הנמל בראילה (Braila), בת 5,119 היהודים, מפי סגן ראש העירייה מורויאנו (Moroianu), על הכוונה לגרש את יהודי המקום, ולהקים גטו בתוך כפר פיסק (Pisc) הסמוך, החלו במעשי שתדלנות, והצליחו לבטל את הגזירה.[9]

בגיורגיו (Giurgiu), הורה ראש המחוז לראשי שתי הקהילות, הספרדית והאשכנזית, להקים צריפים על חשבונם ל–1,800 יהודי העיר וליהודי קאלאפאט (Calafat), במרחק 5 קילומטר מהמקום. בעקבות פנייתו של פילדרמן לשר הפנים הרומני, ב–25 ביולי 1941, בוטלה הפקודה.[10] בישיבת "מרכז היהודים", שהתקיימה ב–15 ביוני 1942 בבוקרשט, מסר המזכיר הכללי, המומר ד"ר ננדור גינגולד, שהממשלה הרומנית החליטה לדחות את הקמת הגטאות, עד למועד שייערך ויפורסם התקנון ליסודם.[11] אולם, למרות החלטה ממשלתית זו, הועלו יוזמות מקומיות של שלטונות עירוניים, מחוזיים וצבאיים, לרכז יהודים בגטאות, בערים באקאו (Bacau) ורומאן (Roman). יונסקו קונסטנטין (Ionescu Constantin), הממונה על מחוז באקאו, איים להקים גטו, ב–16 בספטמבר 1942, עבור 13,000 יהודי העיר, בתואנה ששכונותיהם מזוהמות ומלוכלכות. הרעיון הזה לא מומש, הודות לסכומי כסף גדולים, ששולמו לפקידים בכירים על–ידי עשירי הקהל. ושוב, כעבור כעשרים חודש, ב–19 במאי 1944, פקד הגנרל מיכאי רקוביצה (Mihai Racovita), מפקד הקורפוס הרביעי של הצבא הרומני, להקים גטו בבקאו, ברומאן, ביאסי, בניאמץ (Neamt), בוואסלוי (Vaslui) ובפאלציו (Falciu), בגלל השתמטותם מעבודת הכפייה, והזהיר את ראשי הקהילות הללו, שאם לא יעבדו במסירות, לא יספיקו את המכסות שהוטלו עליהם, וימשיכו בסאבוטאז', יוותר על עבודות הכפייה שלהם וירכזם בגטאות.[12]

בתקופת השואה; פנקס הקהילות רומניה, 1, שם, עמ' 140.

7. לביא, שם, עמ' 25.

8. פנקס הקהילות רומניה, 1, שם, עמ' 289.

9. שם, שם, עמ' 86; קונראד גרופר, ראש סניף ה"מרכז", נתן שוחד כדי לבטל את הגזירה הזו.

10. אנצל, שם, עמ' 489; פנקס הקהילות רומניה, 1, שם, עמ' 239;

11. אנצל, 4, שם, עמ' 14.

12. אנצל, 8, שם, עמ' 41, 61; שם, 10, עמ' 573; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 16.

בתזכיר שהוגש לממשלה הרומנית על–ידי המפקד הממונה על הגדודים של עבודת כפייה נאמר, שרק הקמת גטאות באזורים יהודים צפופים, תוכל לשים קץ לאווירת ההשתמטות של היהודים מעבודת הכפייה, שנתאפשרה תודות למתן שוחד ושלמונים.[13]

עניין הקמת הגטאות ברומניה היווה סלע מחלוקת בשנת 1944, בין המרשל יון אנטונסקו ובין שני גנרלים אחרים, שהיו מפקדים בצבא הרומני. אנטונסקו הורה בעל–פה, ולאחר מכן בכתב, לסגן שר הפנים פיקי וואסיליו (Piky Vasiliu), להקים גטאות באיזור דרמנשטי–קומנשטי (Darmanesti-Comanesti), במחוז באקאו, עבור יהודי חבל ארץ מולדובה. יהודי באקאו נבוכו וחיו בפחד גדול. ס.ק. קריסטיאן, מפקח על הקהילות מטעם ה"מרכז", החל בשתדלנות ובא בדברים עם פאמפיל שייקארו (Pamfil Seicaru), עיתונאי אנטישמי, עורך העיתון האנטי–יהודי הידוע "קורנטול" (Curentul), ששינה בשנה האחרונה של המלחמה את טעמו, בגלל התקדמות הצבא הסובייטי וצבאות בנות הברית. שייקארו, בעל ההשפעה על השלטונות, נעתר לבקשתו של קריסטיאן ופנה למיכאי אנטונסקו, ממלא מקום ראש הממשלה, כדי לשנות את רוע הגזירה. כמו–כן, פנה שייקארו לגנרל מיכאי ראקוביצה, מפקד הקורפוס הרביעי של הצבא, שנזכר לעיל, לגיאורגה ברטיאנו (Bratianu), מראשי המפלגה הליברלית לשעבר, ולגנרל קונסטאנטינסקו קלאפס (Constantinescu Claps). האחרון נסע במיוחד לבאקאו, לפי בקשתו של שייקארו, והשפיע על גנרל ראקוביצה, שלא יוציא לפועל את צוו הקמת הגטאות, מפני שרק הוא בעצמו יהיה אחראי לכך, ולא אנטונסקו, לפני הרוסים, שעתידים לפלוש בקרוב למולדובה. ואכן, הסכים הגנרל ראקוביצה לדעתו, לא קיים את ההוראה של אנטונסקו, והגזירה הזו בוטלה. קהילות מולדובה נשמו לרווחה.[14]

פמפיל שייקארו פנה במכתבו מ–4 במאי 1944 שוב למיכאי אנטונסקו, ממלא מקום ראש הממשלה, והודיע לו שראדו לקה הנ"ל הידוע כממציא שיטות לסחיטת היהודים, העלה שוב את התכנית להקמת גטאות ומחנות עבור היהודים, היושבים בערים שמאחורי חזית המלחמה. לכן ביקש שייקארו ממיכאי אנטונסקו, ש"אם תרצה למנוע בעתיד את בידודה של רומניה, צריך לעצור באופן מוחלט הוצאתן לפועל של כל הפנטזיות לפגיעה ביהודים של לקה, השוטף למעשים ליהודי ההונגרי נגדור גינגולד (הכוונה לראש "מרכז היהודים").[15]

13. אנצל, 10, שם, עמ' 119.

14. S.C. Cristian, Patru ani de Urgie, Bucuresti, 1946, pp. 79-88.

15. Dosarul Pamfil Seicaru, תולדות, 2 (תשל"ב), ירושלים, עמ' 48, 54–55.

בחודש מאי 1944, ניסתה המפקדה הצבאית ברומאן, לרכז את 6,450 יהודי העיר בתוך גטו, בקרבת רובע הצוענים. אולם, לאחר שניתן שוחד לקצינים, התכנית בוטלה.[16]

גם במישור הממשלתי עמדה שאלת הקמת הגטאות על סדר היום, אפילו חודשים מעטים לפני סיום המלחמה. בישיבת הממשלה הרומנית, שנערכה בשניים באפריל 1944 בבוקרשט, הוצעו שלוש הצעות: א) להעביר את כל היהודים מהערים הגדולות לעיירות שבצפון מולדובה, ולרכזם שם בתוך גטאות. כדוגמא הובאה העיירה בוהושי (Buhusi), המרכז החסידי. את התושבים הרומנים עמדו להעביר לאזורים אחרים במדינה. היהודים היו צריכים לעבוד ולהתפרנס ביניהם, והשלטונות התחייבו לספק להם את המזונות, תמורת תשלום. ב) להקים גטו בכל עיר שהתגוררו יהודים, וגם שם התחייבו השלטונות לספק להם מזונות, תמורת תשלום. ג) לרכז את כל יהודי רומניה הקטנה בכפרים, לשכנם שם באוהלים ובצריפים זולים, ולהעבידם בסלילת כבישים ומסילות ברזל, יחד עם שבויי מלחמה רוסיים (להוציא אקדמאים, בעלי מקצועות חופשיים).[17]

אולם הממשלה הרומנית היססה, ולא קיבלה שום החלטה, על אף אחת משלוש ההצעות, מפני שחששה מדעת הקהל העולמית. "העולם יסקול אותנו באבנים", כך נאמר בפרוטוקול של דיוני מועצת השרים. הגרמנים לא שבעו נחת מכך, וניסו ללחוץ ולהשפיע על השלטונות הרומנים, שיכריעו בדבר זה בהקדם. ב–25 באפריל 1944, כשלושה שבועות לאחר ישיבת הממשלה הנ"ל, הציע שר הפנים הרומני להכריע סוף סוף בדבר, מפני שהגרמנים לוחצים וכדי להגן, כביכול, על היהודים בערים יאסי, וואסלוי, ברלאד (Barlad), הושי (Husi), גאלאץ (Galati) , פוקשאני (Focsani), פיאטרה–ניאמץ (Piatra-Neamt), באקאו, רומאן, וטקוצי, עם התקרבות חזיתות המלחמה.[18]

לפי עדותו של הרודן יון אנטונסקו, במשפט פושעי המלחמה ברומניה, שנערך בבוקרשט בשנת 1945, "הגרמנים דרשו ממני, אפילו באוגוסט 1944, ימים אחדים לפני סוף המלחמה, שהיהודים ממולדובה ירוכזו בגטאות ויימסרו בידם, מפני שאי אפשר לבצע פעולות צבאיות כשהיהודים נמצאים מאחוריהם". אולם, אנטונסקו לא נענה לבקשותיהם.[19]

הגנרל קונסטנטין וואסיליו, סגן שר הפנים, שהעיד אף הוא במשפט זה, אמר בין היתר: "הגטאות היו מוכנים כבר במולדובה בסוף שנת 1941. אולם הצבא הרומני, שהתקדם לעבר הדניסטר, לא היה כבר זקוק לגטאות, ולא רק שלא יזמתי את הקמתם, אלא שבתיק ההאשמות נגדי, נמצאת פקודה מ–9 בפברואר 1942 המוכיחה, שציוויתי לבטל את הגטאות

16. אנצל, 8, שם, עמ' 41; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 253.

17. שם, 10, עמ' 422–423.

18. שם, 8, עמ' 33, 35.

19. שם, 6, עמ' 236.

ומחנות הריכוז במדינה".[20] האמת היא, שאת הגטאות לא הקים, אבל את מחנות הריכוז לא ביטל.

יהודי רומניה הקטנה, עמדו במשך 3 שנים תחת שוט האיומים של הקמת הגטאות, ובמשך שנתיים, מקיץ 1942 ועד קיץ 1944, תחת איום של גירוש למחנות ההשמדה לפולין. שלב ההכנה לגטואיזציה החל בקיץ 1941, כאשר גורשו כחמישים אלף יהודים מהכפרים ומהעיירות במדינה, לערי הבירה של המחוזות, ברגאט ובטרנסילבניה הדרומית. ולמרות הלחצים התמידיים של ראשי ערים ומחוזות, של מפקדי הצבא ושל השלטון המרכזי, לא הוקם אף גטו אחד ברומניה הקטנה.

הגטאות בקישינב, בצ'רנוביץ, בטרנסניסטריה ובטרנסילבניה הצפונית.

גטאות הוקמו ברומניה בשלושת האזורים שצורפו אליה אחרי מלחמת העולם הראשונה: בבסרביה (Basarabia), שהייתה שייכת לרוסיה. בבוקובינה (Bucovina) וטרנסילבניה (Transilvania), שהיו שייכות לאוסטרו–הונגריה. רק ב"רומניה הישנה" ("רגאט" – Regat) ובטרנסילבניה הדרומית לא הוקמו גטאות. כמו–כן הוקמו גטאות בטרנסניסטריה (Transnistria) שבאוקראינה, מעבר לנהר דניסטר (Nistru).

גטו קישינב. הגטו הראשון

בסרביה וקישינב (Chisinau) בירתה, שהיו שייכות ל"רומניה הגדולה" בתקופה שבין שתי מלחמות עולם, סופחו לברית–המועצות ב–26 ביוני 1940. האוכלוסייה היהודית בקישינב מנתה אז כשבעים אלף נפש. חלק מהיהודים הועבר על–ידי הסובייטים לפנים המדינה. מאות גברים הצטרפו לצבא הסובייטי, מאות נהרגו בהפצצות המטוסים הגרמנים ב–22 ביוני 1941, ביניהם הרב הזקן, הפוסק י"ל צירלסון, רבה הראשי של קישינב. יותר מעשרת אלפים יהודים נרצחו ע"י חיילים גרמנים ורומנים, שכבשו את בסרביה ב–17 ביולי 1941, לאחר שנה תמימה של שלטון סובייטי. אלפי יהודים ברחו בעקבות הנסיגה של הרוסים ביולי 1941.

השלטונות הרומנים הקימו את הגטו הראשון בקישינב ב–25 ביולי 1941, שכלל 11,000 נפש.[1] באותו יום בבוקר, קובצו כל יהודי העיר בכיכר המרכזית, בחום לוהט, כשמכונות

20. שם, 6, עמ' 237.

1. דוד דורון, גטו קישינב הפוגרום הסופי, תל–אביב – ירושלים, תשל"ו, עמ' 96; לפי יצחק קורן, פרקי קישינב, ת"א תש"ח, עמ' 20 (להלן קורן) הוקם הגטו ב–27 ביולי 1941; לפי מאריוס מירקו, בספרו הרומני הפוגרומים בבסרביה, שנציינו להלן, הוקם הגטו ב–22 ביולי 1941. ראה: Marius Mircu, Progromurile din Basarbia, Bucuresti 1947, p. 19 (להלן מירקו); פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 314, 413.

הירייה כוונו אליהם. לאחר שהוחזקו יום שלם בעמידה, ללא אוכל ושתייה, הועברו כולם לפנות ערב על–ידי המשטרה והז'אנדרמריה, לחלק התחתון של העיר, לשכונת העוני היהודית. הם הורשו לקחת עמהם רק חבילות קטנות. בגטו שהוקם שם, השתכנו 25–40 נפש בחדר אחד, בתוך בניינים הרוסים ומופצצים, ללא חלונות ודלתות, בתנאים סאניטאריים ירודים וללא מים. שטח הגטו גודר וכולם חוייבו לענוד טלאי צהוב.[2]

בגטו שרר רעב, טרור, פניקה ויאוש. חיילים שדדו מהיהודים כספים וחפצי–ערך שונים. בגלל מצב קשה זה היו אנשים שנטרפה דעתם והתאבדו. מאות מברקים יצאו לבוקרשט למנהיגי ה"פדרצייה של איגודי הקהילות", לבקש עזרה להפסקת הטרור. וועד הגטו, שבראשו עמדו **שמואל גוטמן לנדאו ועורך–הדין אברהם שפירא**, נדרש לספק גברים ונשים לעבודת–הכפייה. ב–1 באוגוסט 1941 תבע קצין גרמני מראש הוועד, למסור לו 250 גברים ו–200 נשים, לביצוע עבודות–כפייה שונות. הקצין בחר במיוחד גברים אינטלקטואליים ונשים יפות. בערב חזרו לגטו רק 39 מהם, ויתר 411 היהודים נרצחו ונקברו בקבר אחים.[3]

ב–6 באוגוסט 1941 רצחו הז'אנדרמים הרומנים 200 יהודים מהגטו, וזרקו אותם למימי הדניסטר.[4] למחרת, ב–7 באוגוסט 1941, נלקחו 500 גברים נוספים לעבודות כפייה במחצבות גידיגיצי (Ghidighici), הסמוכות לעיר, וצורפו אליהם 25 נשים, כדי לבשל להם אוכל. לאחר שבוע חזרו לגטו רק 200 איש, ויתר 325 היהודים נרצחו.[5] כעבור ימים אחדים, נרצחו הרב הזקן פאלנקובסקי ורבנים אחרים, יחד עם נשותיהם.[6] ב–4 באוקטובר 1941, לאחר כתשעה שבועות של ישיבה בגטו, ניתן צוו גירוש לטרנסניסטריה, בהוראתו של הרודן יון אנטונסקו. שפירא, סגן ראש וועד הקהילה, יצא בחשאי, לבוש מדים של קצין רומני, לעיר הבירה, כדי לדון עם ראשי ה"פדרצייה של איגודי הקהילות" על עריכת שתדלנות אצל השלטונות. לאחר שנפגש עם ד"ר ווילהלם פילדרמן ראש ה"פדרצייה" ועם הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן, ומסר להם על המצב הנואש של אנשי הגטו, הם ניסו

2. M. Carp, Cartea Neagra, Suferintele Evreilor din Romania, Vol 3 (להלן קארפ, 3), עמ' 79–80; יעקב גלר, "הטלאי הצהוב ברומניה", ילקוט מורשת, 62 (תשרי תשנ"ז – אוק. 1996), עמ' 53–65.

3. קארפ, 1, עמ' 28: קארפ, 3, עמ' 36, 63, 90, 129; מירקו, שם, עמ' 20: J. Ancel, Documents concerning the faite of Romanian Jewry during the Holocaust, Jerusalem (להלן אנצל): אנצל, כרך 5, עמ' 194.

4. קארפ, 1, עמ' 28.

5. אנצל, 5, עמ' 194; קארפ, 1, עמ' 28; קארפ, 3, עמ' 63; קורן, שם, עמ' 28; מירקו, שם, עמ' 21–22.

6. מירקו, שם, עמ' 20.

להשפיע עליו שיישאר בינתיים בבוקרשט, וכך יציל את עצמו. שפירא סירב, משום שנתחייב לחזור ולמסור להם את תוצאות הביקור. לאחר שחזר לקישינב נרצח.

הרב שפרן מוסר בספר זכרונותיו, שלאחר הפגישה החשאית עם שפירא, פנה ב–11 באוקטובר 1941 בעצומה מעוררת רחמים ל"מנהיג" יון אנטונסקו, וביקשו לבטל את צוו הגירוש. יתר על כן: הרב הראשי נתקבל לראיון אצלו, התחנן לפניו שיחוס על היהודים האומללים הללו וימנע את חורבנם. הרודן, שהיה במצב רוח זועף דחה את בקשתו. גם רעייתו מאריה אנטונסקו, לא נעתרה לתחנוניו של הרב, וסרבה להשפיע על בעלה לשים קץ לגירוש. הרב שפרן פנה גם לכמורה הנוצרית, אבל גזירת הגירוש לא בוטלה.[7]

ד"ר פילדרמן אף הוא פנה באותו יום בעצומה ליון אנטונסקו וביקשו להפסיק את הגירושים ברגל, היוצאים יום יום לטרנסניסטריה במזג אוויר סוער, בגשם וברוח. הגירוש משמע, לדבריו, "מוות ללא אשמה, אלא מפני שהם יהודים".[8]

שמואל גוטמן לנדאו, ראש הוועד בגטו, התאבד יחד עם אשתו, לאחר שסירב למסור את רשימת המועמדים לגירוש.[9] הגירושים המשיכו בכל חודש אוקטובר 1941. לבסוף אחרי כשלושה חודשים של קיום הגטו, כל יושביו גורשו לטרנסניסטריה, להוציא מאה מומרים. במאי 1942 גורשו עוד 200 יהודים שהסתתרו בעיר.[10]

בבסרביה הוקמו גטאות נוספים (כפי שנקראו לַאגֶר – Lagar) והגדולים היו: סקורני (Secureni), ובו 10,356 נפש; אדינץ (Edineti), ובו 11,720 נפש, שניהם במחוז חוטין (Hotin); מרקולשטי (Marculesti), במחוז סורוקה (Soroca), ובו 10,707 נפש; וורטוזני

7. א. שפרן, אל מול פני הסערה, יד ושם ירושלים, תשנ"א, עמ' 56–59; עיין במכתבו לאנטונסקו, שם, עמ' 259; ראה גם אנצל, 3, שם, עמ' 258; מירקו, שם, עמ' 22–23.
יעקב גלר, "חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", בתוך אי"ש בגבורות, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו, מוגשים לכבוד הרב אלכסנדר שפרן (בעריכת פרופ' משה חלמיש). ירושלים תש"ן, עמ' 241–244.

8. אנצל, 3, שם, עמ' 236; קארפ, 3, עמ' 183.

9. דורון, שם, עמ' 113; Renasterea Noastra (R.N.): 15/9/944; 22/9/944; 6/10/944; 20/11/944.

10. סולומון שפירא, בדרכי גירוש, זכרונות 1941–1945, ירושלים 1988; קארפ, 3, עמ' 139.

(Vertujeni), ובו 22,969 נפש; פאלשטי (Falesti) ואורחיי (Orhei). גם כל היהודים מהגטאות הללו גורשו לטרנסניסטריה.[11]

גטו צ'רנוביץ

צפון בוקובינה וצ'רנוביץ (Cernauti) הבירה, שהיו שייכות ל"רומניה הגדולה" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, סופחו לברית המועצות ב–26 ביוני 1940. לאחר שנה של שלטון סובייטי, ב–6 ביולי 1941, פלשו הצבאות הרומנים והגרמנים לצ'רנוביץ ורצחו כאלפיים יהודים. הם הציתו את בית הכנסת הגדול והמפואר, שהיו בו 63 ספרי תורה, בנוכחותו של הרב הראשי ד"ר יעקב מארק, שהובא במיוחד לחזות בשריפתו. לאחר מכן רצחוהו.[12]

השלטונות הגרמנים והרומנים לחצו על פרופ' אלכסנדר ריושיאנו (Riosianu),[13] מושל בוקובינה, להקים גטו בצ'רנוביץ באוגוסט 1941. אולם ראש העיר, ד"ר טראיאן פופוביץ (Traian Popovici),[14] דרש לדחות את הפקודה, בכדי ללמוד את נושא אירגון הגטאות בפולין. בסוף ספטמבר 1941, קבע המושל החדש של בוקובינה, הגנראל קורנליו קאלוטסקו (Corneliu Colotescu),[15] מראש העיר, להכין תכנית להקמת הגטו. ב–10 באוקטובר 1941 הודיע גנראל קאלוטסקו על ההחלטה הזו בעל–פה, למרות שראש העיר פופוביץ התנגד להקמתו. ב–11 באוקטובר 1941 נמסר הצוו להקמת הגטו למנהיגי הקהילה. כשביקש אחד המנהיגים ד"ר ליאו וויס לראות את הצוו הכתוב, איימו עליו בעונש מוות והוא התאבד.[16]

חמישים אלף היהודים שנותרו בעיר, מתוך ששים אלף שהיו לפני הכיבוש, חוייבו לעזוב את בתיהם תוך שמונה שעות, ולעבור לשכונה היהודית, שאיכלסה עשרת אלפים יהודים ונוצרים. כל ראש משפחה חוייב לערוך אינוונטאר של הרכוש ולמסור אותו יחד עם המפתח

11. קארפ, 1, עמ' 40–41; על הגטאות בבסרביה ראה גם: אביגדור שחן, בכפור הלוהט, ת"א 1988, עמ' 88–103 (להלן שחן); פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 330–331, 354, 385, 387.

12. קארפ, 3, עמ' 458; על הרב מארק ראה: שלמה ביקל, יהדות רומניה, ת"א–אשקלון, תשל"ח, עמ' 280–283.

13. על ריושיאנו ראה: קארפ, 3, עמ' 164.

14. על פופוביץ ראה: קארפ, 3, עמ' 138, 158–182, 239.

15. קאלוטסקו היה אנטישמי מובהק, לגיונר, שנשפט בין פושעי המלחמה של רומניה. השם קאלוטסקו מורה על רשעותו, דהיינו השם קאלאו (Calau) ברומנית משמע רוצח; מנפרד רייפר, מסע המוות, תל–אביב תש"ו, עמ' 128; קארפ, 3, עמ' 135–136, 153–154; אנצל, 6, עמ' 184–186; Actul de acuzare in procecul primului lot de criminali de razboi, Bucuresti 1945, pp. 62, 83-86

16. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 506.

של הבית לשלטונות הרומנים. עד שש בערב עזבו כל יהודי העיר את בתיהם, ובידיהם חבילות קטנות עם בגדים חמים ואוכל לימים אחדים. בגטו הותקנו אשנבים של הבנק הלאומי הרומני, וכולם חוייבו למסור את כספיהם ותכשיטיהם, שהוערכו במחירים נמוכים. תנאי המגורים בגטו היו בלתי נסבלים. בתוך חדר קטן השתכנו חמש–שש משפחות, שמנו כעשרים–ארבעים נפש. מחוסר מקומות מגורים, השתכנו רבים בעליות–הגג, באורוות, ברפתות, במחסנים ותחת גשרים. הצפיפות הנוראה, הביוב המקולקל, והעדר בתי–שימוש, גרמו למחלות. הגטו הוקף בגדר–עץ ועל יושביו נאסר לצאת ללא אישור, ולעסוק במסחר עם נוצרים. כולם חוייבו לענוד טלאי–צהוב. מפאת המצב הקשה בגטו, רבו מקרי ההתאבדות. על ראשי הקהילה בגטו הוטל לדאוג לצרכים התזונתיים והרפואיים של עניי המקום, להפעיל את ארבעת השווקים ושתי המאפייות.[17]

גם ריכוז יהודי צ'רנוביץ נעשה במטרה לגרשם לטרנסניסטריה, כמו שנהגו השלטונות בגטו קישינב וביתר הגטאות. כבר ב–12 באוקטובר 1941, יום לאחר הקמת הגטו, הגיעה פקודת הגירוש. היהודים רוכזו בברוטאליות בחול המועד סוכות תש"ב בתחנת הרכבת, הועמסו בצפיפות בקרונות בקר וסחורות, כשמונים ועד מאה איש בכל קרון. המשלוח הראשון כלל כחמשת אלפים נפש ובמשך חודש אוקטובר 1941 יצאו משלוחים נוספים. בראש המגורשים צעדו האדמו"רים רבי אהרון ורבי מוטולה פרידמאן מבויאן והרב ברוך האגר מהורודנקה, לבושים בקפטני–אטלאס חגיגיים וחבושים שטריימלך וספרי–תורה בידיהם. ב–15 בנובמבר 1941 הופסקו הגירושים, לפי הוראתו של ה"מנהיג" יון אנטונסקו, כנראה בעקבות ההשתדלויות והעתירות של ד"ר פילדרמן והרב הראשי שפרן. עשרים אלף היהודים שנותרו בגטו הוחזרו לבתיהם הריקים, לאחר שהרומנים שדדו מהם כמעט את כל התכולה.[18]

מי נותר בעיר? בצ'רנוביץ נותרו היהודים שהיו נחוצים לכלכלת המקום. ראש העיר פופוביץ, שהוכר בשנת 1969 על–ידי "יד ושם" כ"חסיד אומות העולם", תבע משלטונות הצבא להשאיר בעיר את הרופאים, המהנדסים, הרוקחים ובעלי המקצועות החופשיים, את בעלי–המלאכה והטכנאים, כדי להכשיר את הפועלים הנוצרים להפעיל את המפעלים התעשייתיים. את רשימת המומחים ערך בעצה אחת עם הנהגת הקהילה ולאישורי

17. על גטו צ'רנוביץ עיין: הספר השחור (בעריכתם של וסילי גרוסמן ואיליה ארנברג), תל–אביב תשנ"א, עמ' 96; א' זהבי–גולדהמר, "טשרנוביץ", ערים ואמהות בישראל, חלק ד', ירושלים תש"י (ערוך ע"י הרב י.ל. מימון) עמ' 201–206; מ. רייפר, עמ' 49–59, 71, 194–196; M. Rudich, La brat cu moartea, Bucuresti 1945, pp. 31-33; "Ghetoul din Cernauti", Renasterea Noastra: 27/9/1944; 13/10/1944 קארפ, 3, עמ' 137–138, 153–156; על החרמת חפצי הערך על–ידי הבנק הלאומי, ראה אנצל, 5, עמ' 179.

18. קארפ, 3, עמ' 135, 138, 141, 173, 176, 231; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 507; Renasterea Noastra: 6/10/1944

ההישארות שנתן קראו "אישורי פופוביץ". גם גנראל קאלוטסקו, מושל המחוז, העניק אישורים נוספים להישארות במקום, שכונו "רשיונות קאלוטסקו". אישורים אלה הושגו תמורת כספים במטבעות רומנים, זרים וזהב.[19]

ביוני 1942, כתשעה חודשים לאחר הגירוש הראשון, גורשו שוב כארבעת אלפים יהודים לטרנסניסטריה. לפי מפקד האוכלוסייה שנערך ביולי 1942, נותרו בצ'רנוביץ כ–16,000 יהודים וכ–1,500 יהודים מומרים שלא גורשו (לדעתו של מנפרד רייפר, מראשי הקהילה, נותרו רק 850 מומרים). כמו–כן נותרו יהודים נוספים שהוסתרו על–ידי נוצרים. הקהילה המקומית הגבירה את פעולותיה, תמכה במוסדות חינוך, סעד ודת. כמו–כן, הוקם בעיר, כמו בכל ערי רומניה, "סניף מחוזי של היהודים", מעין יודנראט מקומי, (Oficiul judetian al Evreilor), שהיו לו קשרים עם "מרכז היהודים" בבוקרשט. ד"ר פופוביץ, "מגן היהודים", הודח מתפקידו בתחילת שנת 1942, בשל יחסו הטוב ליהודים, ובשל מתן אלפי רשיונות למניעת גירושם לטרנסניסטריה.[20]

גטאות נוספים הוקמו בערים אחרות בבוקובינה, לתקופות קצרות של שבועות, מסוף יוני ועד אוקטובר 1941: בגורה הומורולוי (Gura Humorului), בזאסטאוואנה (Zastavana), בסטורוזינץ (Storojineti), בוואטרה דורני (Vatra Dornei), ובסוציאבה (Suceava).

כל יושבי הגטאות הללו חוייבו לענוד "טלאי–צהוב", ובאוקטובר 1941 גורשו כולם לטרנסניסטריה.[21]

הגטאות בטרנסניסטריה ("אושביץ של יהודי רומניה").

לטרנסניסטריה הוגלו בסתיו 1941, בקיץ ובסתיו 1942, כמאה וחמישים אלף יהודים מחבלי בוקובינה, בסרביה וממחוז דורוהוי (Dorohoi) שהשתייך ל"רומניה הישנה". כמו–כן גורשו

19. אנצל, 4, עמ' 172; עדויות בעל–פה ובכתב של: זאב הפלינג, יליד 1914, ורעייתו חייה, ילידת 1920, שעבדו בבית–חרושת לטקסטיל בעיר וקיבלו "אישורי פופוביץ", במטרה ללמד את הנוצרים את מלאכת הטקסטיל. עדותה של חנה מנקס, ילידת 1922 בצ'רנוביץ, שהתגוררה בשכונה שבה הוקם הגטו (כל העדויות הללו נגבו בחול המועד פסח תש"ן בנהריה ובפ"ת). עדויותיהם של יחזקאל–קארול הלר, יליד 1908, ושל רעייתו מרים, ילידת 1922, שהיו בגטו צ'רנוביץ וגורשו לטרנסניסטריה בסתיו 1941 (עדות בפסח תשמ"ו בנהריה), שניהם מקריית–מוצקין. על ד"ר פופוביץ "חסיד אומות העולם", ראה: יעקב גלר, "חסידי אומות העולם", משואה, כ"ב (ניסן תשכ"ז – אפריל 1967), עמ' 218–219.

20. ליב קופרשטיין, גורל יהודי רומניה, תל–אביב תש"ד, עמ' 97–100; מ' קוטיק, גולה במאבקה, תל–אביב תש"ד, עמ' 27; אנצל, 5, עמ' 99–109; קארפ 3, עמ' 231–233, 239–277; עדותו של משה רוזנברג, יליד 1925, שגורש ביוני 1942 יחד עם הוריו ואחיו (העדות בפ"ת 15/8/93); ד"ר מנפרד רייפר, מסע המות, ת"א, תש"ו, עמ' 60.

21. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 455, 465, 469, 476, 481; על הטלאי הצהוב ראה הערה 2.

הגטאות

לשם כשש מאות יהודים, שהגישו בקשות להגירה לברית–המועצות, כשש מאות יהודים, שהואשמו בעבירות השתמטות מעבודת כפייה וכן כאלף יהודים קומוניסטים ו"חשודים" בקומוניזם, שהועברו ממחנות–ריכוז שבתוך המדינה.[22] בטרנסניסטריה הוקמו כמאה וחמישים גטאות, מחנות–עבודה, מחנות–מעבר ומחנות–ריכוז, שהתקיימו כשנתיים וחצי, מאוקטובר 1941 ועד מרץ–אפריל 1944. היהודים המגורשים הצטרפו לאלפי היהודים המקומיים שנותרו בישוביהם באיזור זה.

הגטאות הגדולים ביותר היו: מוגילב (Moghilev), שארגורוד (Sargorod), באלטה (Balta), דז'ורין (Djurin), ברשאד (Bersad), טולצין (Tulcin), מוראפה (Murafa), זמרינקה (Smerinca), קופאיגורוד (Copaigorod) ועוד.[23]

תנאי החיים בגטאות אלה היו קשים מאוד. עשרות מגורשים הצטופפו בבתים הרוסים וחרבים, באורוות, ברפתות, בדירי–חזירים ובמחסנים, ללא חלונות ודלתות, בקור עז של החורף הרוסי וללא חימום. בשנה הראשונה לשהותם שם (1941–1942), גוועו מרעב, מקור, ממגפות, מטיפוס, מדיזנטריה ומחולשה עשרות אלפי מגורשים. עשרות אלפים נוספים נרצחו על–ידי חיילים גרמנים בגטאות ובמחנות שמעבר לנהר בוג (Bug), במוסטובוי (Mostovoi), ברזובסקה (Berezovsca) ובמקומות אחרים, שם שלטו הגרמנים.

בשנה השנייה והשלישית שופר מצבם במקצת, הודות להנהגות הגטאות, שהקימו וועדי–קהילה ואירגנו מוסדות סעד, בתי–תמחוי, בתי–חולים, מרפאות, בתי–יתומים, בתי–מלאכה, קואופרטיבים ומאפיות. אגודות ואירגוני סעד במדינה, וביחוד "הוועדה האוטונומית לעזרה", שפעלה תחת חסות "מרכז היהודים" בבוקרשט, שלחו להם בגדים, כלי–עבודה, רפואות וכספים, שסייעו להצלתם של אלפי יהודים ממוות.[24]

22. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 349–383.

23. לפי ראדו יואניד היו 120 גטאות. עיין: Radu Ioanid, Evreii sub Regimul Antonscu, Bucuresti 1998, pp. 272-280. ראה רשימת 51 גטאות: יחיאל בנדיטר, מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת העולם השניה, אוניברסיטת תל–אביב תשנ"ג, עמ' 143; שם, עמ' 144–145, יש גם רשימת 57 מחנות הריכוז, המעבר, העבודה וההשמדה; לפי א. שחן, בכפור הלוהט, שם, עמ' 244, היו בטרנסניסטריה 155 גטאות ומחנות. ראה גם שמואל בן–ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, חיפה 1989, עמ' 140–200; דורה ליטאני, "קורייר", עיתון מחתרתי בטרנסניסטריה, ידיעות יד ושם ירושלים, 1963 (31), עמ' 40–43; אנצל, 3, עמ' 389.

24. על העזרה של ה"וועדה האוטונומית" ראה: אנצל, 8, עמ' 439–441; Activitatea comisiei autonome de ajutorare, Bucuresti 1944

העמידה הרוחנית ברומניה

כשנסתיימה המלחמה באיזור זה, באביב 1944, חזרו לרומניה רק כשישים אלף יהודים שנותרו בחיים, ולצערנו תשעים אלף שבקו חיים לכל חי.[25]

הגטאות בטרנסילבניה הצפונית

טרנסילבניה הצפונית, שהתגוררו בה כ–150,000 יהודים, סופחה להונגריה, בהתאם לדיקטאט וינה, ב–30 באוגוסט 1940. בטרנסילבניה הדרומית, שנשארה במסגרת המדינה הרומנית, נותרו כארבעים אלף יהודים.[26] גורלם של היהודים בטרנסילבניה הצפונית, כמו של כל יהודי הונגריה, היה גרוע יותר מאשר של יהודי טרנסילבניה הדרומית, ביחוד לאחר שהצבא הגרמני פלש להונגריה ב–19 במארס 1944 במבצע "מארגאריטה". נגזרו עליהם גזירות קשות, רכושם הוחרם וחוייבו לענוד טלאי צהוב. הגזירה הקשה ביותר הייתה פירסום הצוו להקמת 16 גטאות בערים המרכזיות. בתחילת חודש מאי 1944 רוכזו כל יהודי הכפרים, העיירות והערים בגטאות, שהוקמו בשטחים פתוחים, בשדות וביערות, תחת כיפת השמיים, בבניינים של בתי–חרושת לייצור לבנים ומרצפות, באורוות, במחסנים נטושים והרוסים ובצריפים מאולתרים, בצפיפות איומה. חלקם היו נאלצים להקים בעצמם אהלים משמיכות וסדינים. תנאי החיים שם היו בלתי–נסבלים. הם חיו בקור, בגשם ובבוץ, ללא מתקנים סאניטאריים וללא מי שתייה ורחיצה. אלפים מהם חלו ומתו.

והרי רשימת 16 הגטאות: אוראדיה–מארה (Oradea-Mare), טרגו–מורש (Tirgu-Mures), קלוז (Cluj), ווישאול–דה–סוס (Viseul de Sus), באיה מארה (Baia Mare), סאטו–מארה (Satu-Mare), דז (Dej), ביסטריצה (Bistrita), ספנטול גאורגה (Sfantul Gheorghe), ברשטי (Beresti), גרלה (Gherla), רגין (Reghin), סיגט (Sighet), שימלאול סילווניאי (Simleul Silvaniei), דראגומירשטי (Dragomiresti) וצהיו (Ceheiu).[27]

25. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 383.

26. לפי מחקרם של ראנדולף בראהאם ונתנאל קצבורג, תולדות השואה בהונגריה, "יד ושם" ירושלים תשנ"ב, עמ' 260, היו בטרנסילבניה הצפונית 160,000 יהודים. הצבא הגרמני פלש להונגריה, מפני שהצבא ההונגרי רצה לסגת מהחזית, בשל האבידות הקשות שנגרמו לו, ומשום שהוחל במשא ומתן חשאי עם בנות הברית ועם הארצות הניאטראליות.

27. בראהאם וקצבורג, שם, עמ' 264–265; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 73–74; תקנון הגטו אורדיה–מארה, ספר זכרון ליהדות גרוסווארן–אורדיה, תל–אביב תשד"ם, עמ' 326–372;
Remember, Northen Transilvania under hortyst ocupation 40 yers suise the masacre of the Jews from Transilvania, Bucarest 1985, p. 72 ; Revista cultului Mozaic: 1/6/1976; 1/6/1984; 15/9/1984; 1/8/1985; 15/11/1985; 15/12/1985; 1/7/1986; 15/6/1987; 15/7/1987; 1/7/7988; 15/7/1989; Viata Noastra: 27/4/1984; 9/5/1984; 1/7/1986; 4/6/1987 Horthyst fascist terror in

הגטאות

לאחר שהייה של שניים עד ארבעה שבועות (מחודש מאי ועד יוני 1944), הועברו כל היהודים מהגטאות הללו ברכבות למחנות–ההשמדה באושוויץ. כ–120,000 מהם נרצחו שם, וכשלושים אלף בלבד חזרו לבתיהם לטרנסילבניה הצפונית, שהוחזרה לרומניה ואוחדה עם טרנסילבניה הדרומית, במסגרת המדינה הרומנית, בסוף המלחמה[28]

בסיכום: גטאות הוקמו בקישינב, בירת בסרביה, ובצ'רנוביץ, בירת בוקובינה. 150,000 היהודים שגורשו ממחוז דורוהוי, מבסרביה ומבוקובינה, הובאו ל–150 גטאות ומחנות בטרנסניסטריה, מעבר לנהר ניסטר באוקראינה, על–ידי ז'אנדרמים וחיילים רומנים.

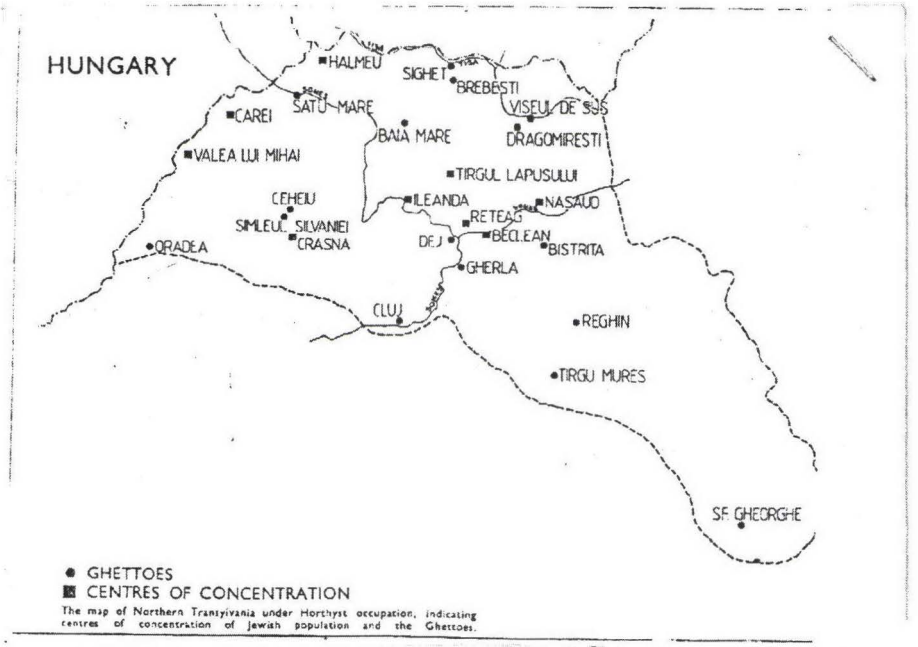
בטרנסילבניה הצפונית, שנכבשה על–ידי ההונגרים, הוקמו 16 גטאות. השלטונות הרומנים, העירוניים, המחוזיים והצבאיים, ניסו בכל ארבע שנות המלחמה להקים גטאות בכל ערי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית. הממשלה הרומנית הציעה, חדשים לבקרים, תכניות להקמת גטאות. אולם, בעזרת שתדלנותם של המנהיגים המקומיים והארציים, והודות לשוחד, לשלמונים ולתרומות הגדולות שניתנו לארגונים ולפקידים בכירים, הדבר לא הוצא לפועל. כל אימת שהדבר בא לידי ביצוע, חששה הממשלה הרומנית מתגובת היהודים בעולם ומתגובת "בנות הברית", ביחוד לאחר המפלה בסטלינגרד.

למזלם של יהודי רומניה, גזירת הקמת הגטאות לא בוצעה, כשם שלא יצאה לפועל גם הגזירה של גירוש יהודי רומניה למחנות ההשמדה בפולין.

northwestern Romania, September 1940 - October 1944. Bucharest 1986 (Edited: M. Fatu, M Musat), pp. 247-263

28. לפי פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 74, החלו ההגליות ב–20 במאי ונסתיימו ב–3 ביוני 1944.

העמידה הרוחנית ברומניה

מפת הגטאות, שבהם רוכזו יהודי טרנסילבניה הצפונית במאי - יוני 1944, לפני גירושם לאושביץ ; מפת מחנות ההשמדה בטרנסניסטריה (1941-1944).

זכור את אשר עשה לך עמלק
בשנת תש"ד לבריאת העולם
1944 נאספו על ידי השלטונות הרשע
הפשיסטי ההונגרי שמונה עשרה
אלף יהודים אנשים נשים וטף
ואחרי ענויים קשים הובאו
למחנות ההשמדה באושוויץ
וממקומות אחרים ושם הושמדו
על ידי הרוצחים הגרמנים
שמגמתם היתה לא יזכר שם
ישראל עוד.
אנחנו שרידי הפליטה מקהילות
הקודש קלוז הקמנו את האבן הזאת
למזכרת הגבורים והקדושים
שמסרו את נפשותיהם על
קידוש השם במלואת חמשים
שנה מימי השמדתם.
ארץ אל תכסי את דמם!
לעולם לא נשכח את קדושי
עם ישראל.

B. O. M. E.
Serviciul Populatiei
Moghilev

Model A

BULETIN DE IDENTITATE

№ T. 266/268

Numele: Pollak

Pronumele: [illegible]

Vârsta: 38

Profesiunea: [illegible]

Ocupatia actuală: [illegible]

Locul evacuării: [illegible]

Adresa actuală: Slavuta 99

N-rul fişei familiare: P. 98

Membrii de familie:

№ crt.	Numele şi Prenumele	Gradul de rudenie	Vârsta
1	Pollak Fajeda	soţie	35
2	-u- Eva	fiica	2
3			
4			
5			
6			
7			
8			

Moghilev, 21 August 1943.

Seful Biroului Organizării
Adbloc Evreilor

Judeţul Moghilev

Seful serv. populaţiei

תעודת - זהות מגטו מוגילב של משפחת פולאק ; 18,600 מיהודי קלוז, גורשו לאושביץ (לוח שיש על בי"כ בקלוז).

PROGRAMUL

strângerii în ghettou a evreilor din Cernăuți

11 Octomvrie 1941.

Ora 7 dim. Adunarea membrilor comunității evreești din Cernăuți și suburbane la Comandamentul Militar (vor fi anunțați între orele 5 și 7 cu concursul Inspectoratului Regional al Poliției Cernăuți) Li se citește (la ora 7) alăturata încunoștiințare, ordonanța No 38 și regulamentul ghettoului.
Se anunță că toate autorizările de întreținere la munca de folos obștesc, oricare ar fi autoritatea sau întreprinderea, sunt decăzute. - Ca atare, toată populația evreiască intră în ghetto.

Ora 8 - 9,30 Se face, de către membrii comunității anunțarea tuturor evreilor din Cernăuți.
In acelaș timp organe ale Inspectoratului Regional de Poliție vor anunța deasemeni populația evreiască prin citirea la răspântii a încunoștiințării.

Ora 9,30-18 Termen acordat pentru strămutarea în ghetto.

Ora 18 Închiderea ghettoului.

Nimeni nu mai poate pătrunde în ghetto decât cu aprobarea scrisă specială a mea. (In afară de creștinii ce locuesc în cartierul respectiv și care vor dovedi aceasta cu acte de legitimație;

GUVERNATORUL BUCOVINEI,
Ss/ Gl. C.Calotescu

יהודים נושאים טלאי צהוב בגטו צרנוביץ ; תוכנית איסוף היהודים בגטו צרנוביץ.

פרק רביעי: מחנות עבודה

מאות מחנות עבודת–כפייה הוקמו ברומניה במשך ארבע שנים, מסתיו 1940 ועד 23 באוגוסט 1944, כאשר שוחררה המדינה על ידי הצבא האדום. גדודי העבודה הראשונים הוקמו בסתיו 1940 על–פי יוזמות מקומיות של ראשי עיירות וערים, של ממונים על מחוזות ושל מפקדים צבאיים, עוד לפני שפורסם חוק ממלכתי מחייב.

ב–4 בדצמבר 1940 פורסם בביטאון הממשלתי חוק מספר 3984, שהורה להרחיק את כל היהודים מהצבא הרומני ולחייבם בעבודת כפייה. יתר על–כן: הוטל עליהם תשלום "מס צבאי" באופן פרוגרסיבי להכנסתם, שהיה מעין כופר על אי–שירותם בצבא.[1]

ב–15 במאי 1941 פורסם חוק מספר 425, שחייב יהודים לעבוד "עבודה לתועלת הציבור".[2] ב–18 ביולי 1941 פורסם צוו סודי מיוחד, לפי הוראתו של "מנהיג המדינה" יון אנטונסקו (Ion Antonescu), בחתימתו של הגנרל ז'אק פופסקו (Jack Popescu), תת–שר הפנים:

> ... כל היהודים (והשבויים) הנמצאים במחנות העבודה, יחוייבו לעבוד עבודות קשות. ואם יברחו משם, יומת יהודי אחד מתוך עשרה. ואם לא יעבדו כראוי, לא ינתן להם אוכל, ייאסר עליהם לקנות לעצמם מזון ולקבל חבילות מבני משפחותיהם.[3]

ב–2 באוגוסט 1941 הורה יון אנטונסקו להעביד את כל היהודים בעבודות כפייה לטובת המדינה, ללא הבדל גיל ומקצוע. על–סמך הוראה זו פירסם המטה הכללי של הצבא הרומני צוו מספר 31,200 מ–8 באוגוסט 1941, המחייב הקמת גדודים לעבודת כפייה במסגרת הצבא, במינהל הרכבות, במשרד החקלאות ובמוסדות ממשלתיים אחרים. המטה הכללי של הצבא הרומני הוסיף לפרסם צווים והוראות נוספים ב–12 וב–25 באוגוסט 1941, שקבעו נורמות לגיוס ולאירגון גדודי העבודה, בשיתוף עם משרד הפנים. בנובמבר 1941 פורסם חוק בנוגע להקמתו והפעלתו של "הפיקוח המרכזי על מחנות העבודה לתועלת הציבור".[4]

1. Mataias Carp, **Cartea Neagra, Suferintele Evreilor din Romania**, 1940-1944, Vol. 1, Bucuresti 1946, pp. 43, 46 (להלן קארפ 1).
2. **Jean Ancel, Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust,** Jerusalem, Vol 8, p. 240 (להלן אנצל).
3. קארפ, 1, עמ' 43.
4. יחיאל בנדיטר, **מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת העולם השנייה**, אוניברסיטת ת"א, תשנ"ג, עמ' 62–63. (להלן בנדיטר); אנצל, 8, עמ' 240.

העמידה הרוחנית ברומניה

בהתחלת ינואר 1942 הועברו כל גדודי העבודה לסמכותה של המחלקה למחנות העבודה של משרד העבודה.[5] ביולי 1942 הועברו כל סמכויות הרישום, התכנון והפיקוח על עבודת הכפייה למטכ"ל הרומני, שהציע לארגן את העבודה לפי ארבע קטגוריות:

א. בני 20–24 יעבדו במשך שנתיים רצופות לצורכי הצבא והמדינה, כמו החיילים הרומנים.

ב. בני 25–45 יגוייסו לתקופה דומה כמו המגוייסים הרומנים, ויעבדו בשירות הצבא, בהנהלת הרכבות, בחקלאות ובשירותם של הממונים על המחוזות. בני 20 ועד 45 גוייסו למחנות חיצוניים, רחוקים מבתיהם.

ג. בני 41–50 יגוייסו לעבודה במקומות מגוריהם, בשירות העירייות, בבתי-חולים ובמוסדות אחרים.

ד. יהודים אקדמאים וחולים, שהספק עבודתם קטן, וכן בעלי מקצועות חופשיים, מהנדסים והנדסאים הנחוצים למפעלים כלכליים שונים, ישוחררו מעבודות הכפייה. תמורת שיחרורם ישלמו אקדמאים בני 20–30 לאוצר המדינה סך 250 ליי ליום, ובני 31–50 ישלמו 500 ליי ליום. גם הרופאים והרוקחים יוכלו לעבוד במקצועותיהם, אם ישלמו תמורת שיחרורם. המומחים שיעבדו במפעלים כלכליים יחוייבו להפריש 30% ממשכורותיהם לטובת הצבא. המוסדות הללו ישלמו ליהודים רק 60% מהשכר ששילמו לרומנים. ציודם של היהודים בבגדים ובכלי עבודה יוטל על הקהילות.[6]

כמה יהודים עבדו במחנות העבודה? על מספרם יש הערכות שונות:

א) ב–7 ביולי 1941 עבדו 50,000 במחנות מקומיים וחיצוניים.[7]

ב) המטכ"ל הרומני דיווח ב–12 בנובמבר 1941 ל"מנהיג" יון אנטונסקו, על 84,042 יהודים רשומים בגיל העבודה: 47,345 שכבר החלו לעבוד; 9,365 שקיבלו בינתיים פטור מהעבודה; 15,399 שטרם נקבע מעמדם; 11,933 (רובם אינטלקטואלים) המוכנים לעבוד.[8]

ג) ההיסטוריונים הרומניים זכריה (Zaharia), טוצו (Tutu), וסימיון (Simion) מסרו, שמספר היהודים בגדודי העבודה עלה מ–84,042 בשנת 1941 ל–101,334 בשנת 1943.[9]

5. אנצל, 10, עמ' 652.

6. בנדיטר, שם, עמ' 80, 107; אנצל, 10, עמ' 185–189, 190–192, 234–235.

7. ארכיון הציונות הדתית (בקיצור א.צ.ד.), תיק 124.

8. אנצל, 10, עמ' 131.

9. תולדות, 2 (תשל"ב), עמ' 69.

ד) ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים" (מעין יודנראט רומני), מסר בשנת 1943 למטכ"ל של הצבא על כ–50,000 יהודים מגוייסים בגדודי העבודה. ב–9 באוגוסט 1943 דיווח ד"ר גינגולד ל"ממונה על העניינים היהודיים ברומניה", ראדו לקה (Lecca), שבמחנות העבודה החיצוניים עובדים כ–20,000 יהודים, ביניהם 1,000 בטרנסניסטריה (Transnistria).[10]

ה) לפי דין וחשבון של ה"מרכז" מ–17 באוגוסט 1943, עבדו ב–46 סניפים מחוזיים של "מרכז היהודים" 45,712 יהודים: 25,484 במחנות עבודה מקומיים ו–20,228 במחנות עבודה חיצוניים. 30,154 מהעובדים הללו היו עניים.[11]

ו) ד"ר רוזנקרנץ, המפקח מטעם "מרכז היהודים", מסר ב–19 בנובמבר 1943, שמספר היהודים במחנות העבודה החיצוניים היה כ–40,000 ואילו מספר העובדים במחנות המקומיים, כולל נשים, התקרב ל–25,000.[12]

ז) לפי מקור אחר, עבדו בשנת 1943 סך 44,234 יהודים: 25,482 בגדודים מקומיים ו–18,752 בגדודים חיצוניים.[13]

ח) במשפט פושעי המלחמה הרומנים, שנערך בבוקרשט בתחילת 1946, נמסר על 72,000 יהודים שעבדו במחנות העבודה המקומיים והחיצוניים.[14]

ט) מתתיהו קַארפ, המזכיר הכללי של "הפדרציה של איגודי הקהילות ברומניה", שבידיו היו המסמכים האוריגינליים מסר, שבמשך 3 השנים, מאוגוסט 1941 ועד אוגוסט 1944, עבדו 150,000 יהודים במחנות העבודה, מגיל 15 ועד גיל 60, כולל תלמידים שעבדו בפינוי שלגים במשך חודש ויותר. בשנת 1944 הוקמו גדודי עבודה גם לבני 55 ועד 65.[15]

תנאי העבודה במחנות

בגדודי העבודה החיצוניים עבדו היהודים עבודות פרך במשך 14 עד 18 שעות ביום, מהשכם בבוקר ועד לילה, בהקמת סכרים וסוללות לעצירת סחף שחדר לביצורי הצבא, בהקמתם ובחפירתם של תעלות קשר, מקלטים ומתקני מחסה לחיילים על גדות הנהרות פרוט וסירט,

10. אנצל, 7, עמ' 802; א.צ.ד. תיק 473.
11. א.צ.ד. תיק 83.
12. אנצל, 4 עמ' 698.
13. א.צ.ד. תיק 12.
14. א.צ.ד. תיק 42; **Scanteia** 455: 18.8.946
15. קארפ, 1, עמ' 43–46. א.צ.ד. תיקים 115, 147, 400.

בהקמת עמדות תותחים, בחציבת אבנים במחצבות, בסלילת כבישים ומסילות ברזל ובתיקונם. וזאת למרות הצוו של הרמטכ"ל הרומני (מספר 55,500 מ–27 ביוני 1942), שחייב את העובדים בתשע שעות עבודה ביום. כל מפקד מחנה עבודה הגדיל את מספר השעות לפי שרירות ליבו, ודרש מכסות עבודה מפרכות, שהיו מעל כוח אנוש. השלטונות לא סיפקו לעובדים היהודיים הלבשה והנעלה, לא בקיץ, ולא בסתיו ובחורף, ולכן נאלצו לעבוד יחפים וערומים, ובימים הקרים היו לבושים סחבות ועטופים בשקים.

המטכ"ל הרומני פנה ב–7 באוקטובר 1941 לד"ר וילהלם פילדרמן, ראש "הפדרציה של איגודי הקהילות" בבוקרשט, וביקשו לשלוח בגדים, נעליים ותרופות לגדודי העבודה, וכך החל אירגון מפעלי העזרה לעובדים. המטכ"ל דיווח ב–28 בספטמבר 1942 ל"ממונה על ענייני היהודים", שבבדיקה שנערכה בגדודי העבודה נמצא, שמחצית העובדים עבדו בבגדים קרועים ו–80% מהם בנעליים קרועות, והיו חסרים להם לבנים להחלפה. לכן נתבקש לקה לפנות ל"מרכז היהודים" (שהוקם בתחילת פברואר 1942 במקום "הפדרציה של איגודי הקהילות"), להגיש סיוע לעובדים. המטכ"ל הודיע ללשכה הצבאית של המרשל יון אנטונסקו, שעד המחצית השנייה של אוקטובר 1942, הספיק "מרכז היהודים" לשלוח הלבשה לרבע ממספר העובדים, וכמות זו עדיין אינה מספקת.[16]

ב–24 בנובמבר 1943 פנה שוב המטכ"ל ל"מרכז היהודים", וביקשו לספק הלבשה והנעלה ל–18,000 יהודים בגדודי עבודה חיצוניים (על–פי הוראתו הקודמת של המרשל יון אנטונסקו מדצמבר 1942). ואכן, שלח ה"מרכז" עזרה בסך 250 מיליון ליי, בשנים 1942–1943. לפי דין וחשבון מ–17 באוקטובר 1943, שלחו 46 הסניפים המחוזיים של ה"מרכז" במדינה עזרה בסך 307,944,000 ליי בבגדים ותרופות. גם הקהילות היהודיות, שהתקיימו באופן רישמי בכל עיר ליד הסניפים המחוזיים של ה"מרכז", שלחו אף הן עזרה נוספת לעובדים.[17]

מה היו תנאי תזונתם במחנות העבודה? היהודים שעבדו בגדודי העבודה המקומיים, הביאו עימהם אוכל מבתיהם, וכך חסכו לשלטונות המעסיקים אותם, את הוצאות החזקתם. לעומת זאת, במחנות העבודה החיצוניים ניתנו להם ארוחות דלות, שכללו צלחת מרק דליל מכרוב או אפונה, שבושל בתנאים סניטריים והיגייניים ירודים, עם לחם יבש ואף מעופש. היו מקומות שאפילו את המנה הדלה הזאת לא קיבלו, ונאסר עליהם אפילו לקנות אוכל מאיכרי הכפרים הסמוכים, ולא הורשו לקבל חבילות מזון מהבית. לכן הם היו תמיד רעבים, צמאים וחלשים.

16. הוראות לביצוע עבודות הכפייה: א.צ.ד. תיק 467; אנצל, שם, 3, עמ' 166–167, 185, 310, 383; שם, 4, עמ' 274, 567; שם, 10, עמ' 284; א.צ.ד. תיקים 47 ו–419.

17. א.צ.ד. תיק 423; **Activitatea Centralei Evreilor din Romania**, Bucuresti 1944, pp 72-80. (להלן "פעילות המרכז"). המטבע הרומני נקרא "ליי" (אריות).

תנאי המגורים היו תת–אנושיים. הם ישנו בצריפי עץ רעועים, בחושות וכוכים, שחציים בתוך האדמה, ללא הגנה מגשם שוטף ומרוחות. העובדים שכבו על אדמה רטובה ובוצית, ללא מזרונים, מחצלאות וקרשים. החולים, שלא זכו לטיפול רפואי, אולצו להמשיך בעבודתם תוך זירוז בהלקאות ובמכות משומריהם ושוטריהם. קצינים העניקו חופשות קצרות רק לנותני שוחד ושלמונים. הנותרים במחנות הוכרחו להשלים את המכסות של היוצאים לחופשות. במחנה העבודה סוראיה (Suraia), במחוז פוטנה, העבידו את היהודים אפילו לאחר סיום שעות העבודה, העירו אותם בלילות, העמידו אותם בקור הנורא, והריצו אותם לאורך קילומטרים רבים. העובדים שנפצעו נותרו נכים לכל חייהם, ועשרות מתוך 1,800 הפועלים במחנה נפטרו.[18]

משטר עבודה מפרך היה במחנות עבודה נוספים במחוז פוטנה שבהם עבדו: בדואגה (Doaga) 1,800 יהודים, בגרינזי בטון (Grinzi Beton) 2,500 יהודים, בנמולואסה (Namuloasa), בפאנציו (Panciu), ובמחנה עבודה גידיגני (Ghidigheni), במחוז טוטובה הסמוך, שבו עבדו 2,000 יהודים.[19]

במחנה העבודה טורקואיה (Turcoaia), במחוז טולצ'יה, סחטו המפקדים מהיהודים כספים וציוד אישי שקיבלו מבתיהם. 14 מהם נפטרו במחצבה, ונקברו בכפר מאצין (Macin). קהילת בראילה (Braila) שילמה לאנשי הכפר, כדי להוציא את גופותיהם של היהודים ממקום קבורתם, ולהביאם לקבר ישראל.[20]

במחנות העבודה גידיגיץ (Ghidighici) והרשובה (Harsova), שליד קישינב (Chisinau), גורשו העובדים שלא השלימו את מכסות העבודה לטרנסניסטריה, ארץ גזירה באוקראינה, שם מתו רוב רובם ממגפות, מטיפוס ומדיזנטריה, מקור, מרעב, וחלק מהם נרצחו.[21] במחנות העבודה 100 דיגורי (Diguri), בכפרים קובורלוי–וואקי (Covurlui Vechi), ווינשטי (Voinesti), שוכנו אלפי פועלים יהודים בין קני–סוף, ישנו לבושים וקמו רטובים ומלאי בוץ. ד"ר גינגולד, ראש "מרכז היהודים", פנה ב–24 בינואר 1943 ל"ממונה על ענייני

18. דו"ח של ווייס רוזנקרנץ מ–19 בנובמבר 1943: אנצל, 4, עמ' 698–699; שם, 7, עמ' 315; Iulius Bahman, "Despre munca obligatorie a Evreiilor in timpul prigoanei", תולדות, 10 (תשל"ח), עמ' 18–25, ג–ז. (להלן בכמן); **Legislatia anti-evreeasca** 1940-1944, Bucuresti 1993, p. 309 (להלן "תחיקה אנטי יהודית" 1940–1944).

19. בכמן, שם; א.צ.ד. תיקים 47, 147, 471; דוד גורן, **פעמיים על ספסל הנאשמים**, מורשת, ת"א תש"ם, עמ' 23–25; דו"ח של י' אברמוביץ, נציג "מרכז היהודים": א.צ.ד. תיק 471.

20. א.צ.ד. תיק 138; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 87.

21. עדותו בכתב של הרב יהושע נפתליזון, עלון 2 של ארגון העסקנים הציונים יוצאי רומניה בישראל (1987), עמ' 2–3.

היהודים", וביקשו לפעול למען הקמת צריפים נאותים לעובדים, שחיו בתנאים תת–אנושיים.[22]

במחנה העבודה "הבטליון 7 דרכים", עבדו 192 יהודים 18 שעות ביום, במשך 15 חודשים רצופים, כולל חגים ומועדים, משעה ארבע לפנות בוקר ועד עשר בלילה, במחצבות ובתיקון כבישים. בנוסף לעבודתם המפרכת, חוייבו העובדים ללכת שמונה קילומטר ברגל לעבודה. בגלל תשישותם של העובדים הציע ד"ר גינגולד לראדו לקה להכניס רוטציה בעבודה ולהחליפם ביהודים אחרים.[23]

680 יהודים, 530 מפלטיציאני (Falticieni) ו–150 מצ'רנוביץ (Cernauti), שהחלו לעבוד במחנות העבודה קאושני (Causeni), קלף (Calef) ואלכסנדרני (Alexandreni) שבבסרביה, אושפזו בבית החולים היהודי ביאסי בשל מחלות קיבה. הם היו מלאי כינים בגלל התנאים ההיגייניים הירודים. הנותרים במחנות הולקו, מפני שלא היו יכולים להשלים את מכסות העבודה הקשות.[24]

מאות עובדים מפלטיציאני, ביניהם נערים בני 16 ומעלה, נשלחו למחצבות קלפה (Calfa) בקרונות רכבת, שבכל אחד עמדו צפופים 50–60 איש רעבים וצמאים. ברדתם מהרכבת בטיגינה (Tighina) יצאו ברגל, מרחק עשרות קילומטרים, עמוסים במטענם על גבם. הקצין, שהקביל את פניהם, איים עליהם, שעל כל עבירה ואי ציות להוראות ולמפקדים, עתידים הם להירצח על–פי השיטה הגרמנית.[25]

באביב 1943 הגיעו למחנות קוטול–לונג (Cotul Lung) וקוטול–מיכאליה (Cotul Mihalea) במחוז בראילה, 2,000 יהודים, 800 מבוקרשט ו–1200 מערי מולדובה, שם עבדו, תוך איום בהלקאות, בהקמת סכרים ובהוצאת אדמה מעומק של 7–8 מטרים. רבים מהם חלו מהעבודה המפרכת.[26] גם יהודי בראילה, שנשלחו למחנה גניו–מרינה (Geniu Marina), חיו במשטר אימה. הם עבדו משעות הבוקר המוקדמות ועד שבע בערב, בחפירות ליד הנהר דנובה. אלה שלא הספיקו לסחוב את המריצות מלאות האדמה, הוכו ללא רחם ואיימו עליהם ברצח.[27]

22. א.צ.ד. תיק 419; אנצל, 4, עמ' 625.

23. א.צ.ד. תיק 419; אנצל, 10, עמ' 648.

24. אנצל, 4, עמ' 482; **Ultima ora**: 1.9.1995

25. **Pagini din trecutul Evreiilor din Falticieni,** Tel Aviv, 1995, pp. 107-112

26. בכמן, שם, שם; א.צ.ד. תיק 117.

27. א.צ.ד. תיק 117.

במחצבה פאנטלימון (Pantelimon), עבדו 12 שעות ביום במשך 14 חודשים, וראש המחנה התנהג בעריצות, היכה את העובדים בראשיהם, וחייבם לתת לו שוחד.[28]

עובדי הכפייה חוייבו, על–פי הוראתו של יון אנטונסקו מ–12 ביולי 1941, לשאת על הזרוע השמאלית פס צהוב ברוחב עשרה סנטימטר, שעליו הודפס שם לשכת הגיוס שאליה הם משתייכים.[29]

משטר העבודה במחנות בטרנסניסטריה, מעבר לנהר בוג (Bug), שהיו תחת שלטון הגרמנים, היה חמור ביותר. בשנת 1942 נשלחו לשם יהודים מרומניה שגורשו לגטאות טולצין (Tulcin) וברשאד (Bersad), ועבדו באירגון הגרמני "טודט" (Todt).[30] העובדים, כולל נשים, השכימו בשעה ארבע וחצי לפנות בוקר, ולאחר שנערך להם מפקד, יצאו ברגל מרחק 6–10 קילומטר למקום העבודה, עם כוכב צהוב תלוי על בגדיהם. הם עבדו בסלילת כבישים ובחציבת אבנים, פוצצו גושי סלע ענקיים ובפטישים כבדים פוררו והפכו אותם לזיפזיף. שרר שם משטר אימים של הלקאות ועל אי–מילוי מכסה והפרת משמעת הוצאו עובדים להורג בירייה ובתלייה. חולים העלימו את מחלותיהם ויצאו לעבודה כדי למנוע את הריגתם. רופאים יהודיים טיפלו בחולים בסתר. יהודים נרצחו על–ידי שומריהם, כדי לגנוב מהם את בגדיהם. החוקר ד"ר תיאודור לביא, שהעיד במשפט אייכמן, מסר שרוב היהודים ממחנות עבודה אלה נרצחו על–ידי הגרמנים, ורק מעטים מהם חזרו הביתה.[31]

בציבולובקה (Tibulovca) ניתן לעובדים אוכל רק פעם אחת ביום, למרות שעבדו מעל 12 שעות עבודה מפרכות. בפאבלובקה (Pavlovca), במחוז באלטה, הוציאו הז'נדרמים את היהודים הרעבים לעבודות בשדה. בברזובקה (Berezovca), באזור ויניצה ליד הבוג, הוגשו לפועלים ארוחות – בשר של סוסים, ורבים מהם הורעלו ומתו. בטריהטי (Trihatti), במחוז אוציאקוב, על הגדה המערבית של הנהר בוג, כ–80 קילומטר מאודסה, עבדו היהודים בחברות הגרמניות "טודט" ו"קרופ" בהקמת גשר בין טריהטי וניקולאייב (Nicolaiev), מחמש בבוקר ועד שקיעת השמש. הם קיבלו רק 200 גרם לחם ליום ומרק שעועית דליל, פחות מהמזון שקיבלו השבויים. מפאת התבלות בגדיהם, עבדו עירומים ויחפים גם בימים הקרים. הם התגוררו באורוות גדולות מוקפות בגדרות תיל, שכבו על קש ומגיפת טיפוס הבהרות קצרה רבים מהם. לפני בואם למחנה חוייבו הפועלים למסור את כל דברי הערך

28. שם, שם.

29. תחיקה אנטי יהודית 1940–1944, שם, עמ' 159; וראה צילום פס כזה במחקרי: יעקב גלר, "הטלאי הצהוב ברומניה", **ילקוט מורשת**, ס"ב (1996), עמ' 65.

30. אנצל, 4, עמ' 676, 694.

31. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 519–520, 530; השואה במשפט, חלק ב', ירושלים 1962 (בעריכתם של ח' ברלס, נ' בלומנטל וי' קרמיש), עמ' 90.

למפקד הגרמני הקלה (Hoekele), הולקו ונכלאו בשירותים. יהודים שנחשדו בגניבת אוכל ושמן, כדי למרוח את עורם היבש, נורו. עשרה יהודים נרצחו על–ידי המפקד. שני המשגיחים היהודים, שהיו כלי שרת בידי המפקד, הלשינו על העובדים ומכרו לאיכרים את הבגדים והמזונות שהגיעו עבורם מ"הוועדה לעזרה" מבוקרשט.[32]

מחודש מרץ 1942 ועד תחילת שנת 1944 עבדה באזור באלטה שבטרנסניסטריה, פלוגת עבודה מורכבת מיהודי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית, תחת פיקודו של קולונל פטרשקויו (Patrascoiu), בחטיבת עצים ביער ובהובלתם. המכסה היומית הייתה שני מטרים מעוקבים לאיש. אלה שלא הצליחו לחטוב כמות עצים זו, הולקו. צעיר נפצע קשה מהמכות ומת. המזון שניתן להם היה מעט מרק שעועית ודייסת תירס, כמות בלתי–מספקת לעבודה פיזית קשה זו. גם במחנה קריזופול (Crisopol), קיבלו הפועלים מעט סובין, שמהם הכינו לעצמם מעין כיכרות לחם.[33]

היהודים אולצו לעבוד גם בשבתות, בחגים ובימים נוראים, ובקשותיהם של הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן ו"מרכז היהודים" להעניק לעובדים חופשה, נדחו.[34] גם הרבנים וכלי הקודש נלקחו לעבודה. הרב הראשי השיג פנקסי פטור לרבנים הראשיים של הקהילות, ותבע מהשלטונות לשחרר את כל "כלי הקודש" ששירתו בקהילות, ובייחוד שוחטים, חזנים ושמשים. אולם רק חלק מהם שוחררו.[35]

תלמידי בתי–הספר התיכוניים, בני 15–17, נשלחו אף הם למחנות עבודה חיצוניים. ד"ר גינגולד פנה לשלטונות ב–4 באפריל 1944, וביקשם להעבירם לגדודים מקומיים.[36] אלפי עובדים נהרגו בתאונות עבודה ובתאונות דרכים. כל קהילה סבלה אבידות בנפש, ואלפי נכים וחולים כרוניים שבו מהמחנות לבתיהם. עשרה יהודים מטימישוארה (Timisoara) מתו במחנות העבודה, 32 מבראילה וכן מבוקרשט, מפלוויישטי, וואסלוי וממקומות אחרים מתו מפאת תאונות, תנאי עבודה קשים ומחלות במחנות העבודה.[37]

32. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 449–450, 487, 492, 528.

33. שם, שם, עמ' 402, 508.

34. אנצל, 3, עמ' 56, 163; א.צ.ד. תיקים 389 ו–424.

35. א.צ.ד. תיקים 21, 52, 119, 147; אנצל, 2, עמ' 89, 111, 503.

36. א.צ.ד. תיקים 425 ו–471.

37. **Revista Cultului Mozaic**, 694: 16.5.1990; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 87, 314; א.צ.ד. תיקים 400, 472; אנצל, 3, עמ' 167; **Viata Noastra:** 17.11.1995; עדויותיהם של: אריה רייטר, יליד וואסלוי 1928, שאביו נהרג בגדוד העבודה, ושל ארינה ריידל, ילידת נגרשטי–וואסלוי 1933, שחמיה נהרג גם בגדוד עבודה; א.צ.ד. תיק 400, 472.

עבודת כפייה של נשים

לפי הוראה שנחתמה על–ידי יון אנטונסקו ועל–ידי ממלא מקומו, פרופ' מיכאי אנטונסקו, מ–14 במאי 1941, חוייבו גם הנשים היהודיות מגיל 20 ועד גיל 57, לעבוד עבודת כפייה, להוציא נשים נשואות המטופלות בילדים עד גיל 10 ונשים חולות. לפי החוק לאירגון ולתפעול מחנות העבודה (מספר 1403), מ–15 במאי 1941, שפורסם בביטאון הממשלתי מוניטורול אופיציאל (M.O. 113/1941), חוייבו לעבוד גם נשים בנות 18–57, שלא היו בעלות מקצוע אקדמי או טכני, או בעלות מפעל כלכלי, ולא קיבלו פנקס פטור מעבודת הכפייה. הנשים גוייסו על–ידי "הפיקוח הכללי של גדודי העבודה".[38]

הנשים נשלחו לראשונה לעבודה יחד עם גברים במחוז קונסטאנצה, כבר בספטמבר 1941. לפי ההוראה של המרשל אנטונסקו ממאי 1944 חוייבו נשים ונערות מ–15 ועד 55 לעבוד עבודת כפייה.[39] בבוקרשט גוייסו 2,565 נשים בעלות השכלה, (לפי מקור אחר 2,419) לעבוד ב"מכון הממשלתי המרכזי לסטטיסטיקה", בעיבוד נתונים שנתקבלו לאחר עריכת מפקד התושבים בעלי דם יהודי, שנערך מ–1 באוקטובר 1942 ועד 1 בדצמבר 1943. אולם עבדו רק 1,327 נשים והשאר שוחררו בשל היותן מטופלות בילדים וחולות. כמו כן, גוייסו נשים לעבודות שירות בבתי–ספר לקצינים, בבתי–חרושת וב"מועצת החסות" של רעיית ה"מנהיג", מריאה אנטונסקו, שהקימה בתי–החלמה לחיילים פצועים ולנכי מלחמה. לאחר מספר חודשים הוחלפו ונשלחו אחרות במקומן.[40]

300 נשים ונערות, בנות 15 מקהילת רומאן (Roman), נשלחו במאי 1944 לעבודות כפיים קשות בתיקון כבישים, בחפירת תעלות ומקלטים, במחצבות, בשירות במכבסות, בבתי–חולים, במטבח ובניקיון במחנות–צבא. יתר על כן: הן חוייבו ללכת עשרה קילומטר ברגל כדי להגיע למקום העבודה באזור. בגלאץ (Galati) חוייבו הנשים להגיע עם כלי עבודה, שסופקו להן על–ידי "מרכז היהודים".[41] כמו–כן נדרשו 500 נשים ממחוז ניאמץ (Neamt) לצאת למחנות עבודה חיצוניים לעבודות קשות עם כלי עבודה, עם כלי בישול וכמויות מזון, שסופקו להן גם כן על–ידי "מרכז היהודים" המחוזי, ב–30 ביולי 1944, למרות שבעליהם כבר נשלחו למחנות העבודה ונותרו ללא פרנסה.[42]

38. אנצל, 4, עמ' 698; תחיקה אנטי יהודית 1940–1944, שם, עמ' 154, 225, 245, 246; א.צ.ד. תיק 413; **Buletin informativ** 18.5.1942, מס' 21.

39. אנצל, 3, עמ' 199; א.צ.ד. תיק 17, 21, 115, 147, 305, 422, 426.

40. אנצל, 8, עמ' 15; א.צ.ד. תיק 150.

41. אנצל, 7, עמ' 761–771; א.צ.ד. תיקים 21, 305, 426.

42. אנצל, 10, עמ' 659; וראה א.צ.ד. תיקים 17, 29, 51, 147, 467.

נשים ונערות נשלחו לעבודת כפייה גם מוואסלוי ובאקאו.[43] בגטו יאמפול (Iampol) שבטרנסניסטריה הועסקו נשים וילדות מגיל 14 ומעלה, בניקוי רחובות, משרדים ובחטיבת עצים. בסלילת הכביש מוראפה–זמרינקה (Murafa Zmerinca) עבדו ילדות וילדים מגיל 12 ומעלה, 12 שעות ביום, משש בבוקר ועד שש בערב. האוכל המועט שניתן להם, נגזל ממי שלא השלים את המכסה. בגטו רבניצה (Rabnita) גוייסו נשים וילדות יחד עם ילדים וגברים, שעבדו כולם מזי–רעב, ערומים למחצה, בפינוי אבנים ושרידי מפולות, תחת שמירה של ז'נדרמים מצוידים בשוטים.[44] במחנה נסטרווארקה (Nestervarca) במחוז טולצין, עבדו נשים ונערות יחד עם נערים וגברים, מהשכם בבוקר ועד הלילה, בהעמסת זיפזיף ובחפירת כבול, תחת השגחה מיוחדת. רגליהם בוססו בבוץ עד למעלה מהברכיים, כשמאחוריהם מזרזים אותם המשגיחים האוקראינים האכזרים במכות שוט. המרק שבושל מאספסת ודייסת תירס גרם לאיבוד מאור עיניהם של העובדים וחוסר מקום רחצה ומתקנים תברואתיים גרמו לרובם לחלות בטיפוס ובדיזנטריה ולמות. 14 נשים מלוהובה (Luhova) במחוז באלטה, הסתתרו לפני שעמדו להישלח לכריית כבול. לאחר שנתגלו על–ידי הז'נדרמים הובאו לנאסטראוורקה לבית–הדין הצבאי, כבולות באזיקים ברגליהן. נשים אחרות נשלחו לעבוד בשדות ללא כלי עבודה, ואולצו לחפור בציפורניהן, כדי להוציא סלק מהאדמה הקפואה. נשים שלא השלימו את המכסה שהוטלה עליהן, הולקו בידי הז'נדרמים. בגטו מוגילב (Moghilev) עבדו נשים ונערות בעבודות ניקיון ברחובות ובמשרדים וכן בכביסת לבנים ובגדים בשביל הצבא. בצ'רנוץ (Cerneveti) שבמחוז זוגאסטרו, הועסקו נשים בעבודות ניקיון במשרדי השלטונות ובכיבוס בגדים עבור פקידים וז'נדרמים. בחודשי החורף הן הועסקו בפינוי שלגים, תחת השגחת חיילים רומנים וגרמנים. גם בקוקבקא (Cucavca) ובוורושילובקה (Vorosilovca) עבדו נשים יחד עם גברים בעבודות קשות בקסרקטינים של הז'נדרמים.[45]

ברבניצה ליד באלטה גוייסו על ידי הז'נדרמים, נשים, ילדות וילדים, מגיל 13 ומעלה, כדי לסייע בהריסת בתים, ולהפוך את הקרקע לגן לאומי על שם מריאה אנטונסקו. הגברים היו הורסים את המבנים והנשים, יחד עם הילדים, אספו את חומרי הבניין והעבירום לשטחים אחרים. השגיחו עליהם ז'נדרמים מצויידים בשוטים מ–5 בבוקר ובמשמרות הלילה.

באפריל 1942 גוייסו ילדים וילדות בני 12, יחד עם מבוגרים עד גיל 60, לסלילת כביש מורפה זמרינקה, באורך של 100 קילומטר. העבודה נמשכה מ–6 בבוקר ועד 6 בערב, והמכסה לכל ארבעה עובדים הייתה שישה מטרים מרובעים. עובד שלא השלים את העבודה,

43. א.צ.ד. תיק 305.

44. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 452, 476, 510.

45. שם, שם, עמ' 435, 452, 456, 457, 467, 479, 493, 504, 510.

נשללו ממנו מנת האוכל ומנוחת הצהרים, והשומרים היו מלקים אותם עד זוב דם. לאחר מכן הועלתה הנורמה לשמונה מטרים מרובעים. סופקו להם ארוחות דלות של 125 גרם לחם ומרק אפונה. בשנת 1943 עבדו במכרות פחם, שם נספו רבים מהם.[46]

ביום הכיפורים תש"ג (1942) נרצחו שתי נשים במחנה העבודה מיכאילובקה (Mihailovca), כפר מהעבר המזרחי של הבוג. בפאבלובקה רצח ראש המיליציה 18 עובדים, ושיסע את ביטנה של אישה הרה. במחנה פציורה (Peciora) במחוז טולצין, נערכה אקציה מיוחדת. מפקד אחד המחנות שמעבר לנהר בוג, האנס רוקר, דרש ממפקד מחנה פציורה למסור לידיו את כל הנערות בגיל 14–20, כדי לשלוח אותן לעבוד כאחיות בבתי–חולים גרמניים שבמחוז ויניצה. נבחרו 150 נערות ונמסרו לידי הגרמנים, שהעלון על משאיות, הובילו ליער ואנסו אותן, ולבסוף רצחו את כולן. רק נערה אחת הצליחה להימלט בעזרת חייל גרמני. גברים ונשים בבאר (Bar) במחוז מוגילב, אולצו לחפור בור עמוק בשטח בית–הקברות, ולאחר מכן נורו כולם. רק צעירה אחת נותרה בחיים וסיפרה על הרצח.[47]

נשים עבדו כמו הגברים בכל ענפי החקלאות בטרוסטינץ (Trostinet) במחוז טולצין, בגידול בהמות, במרעה צאן, בייצור חמאה וגבינות, ביחד עם אוקראינים. תמורת עבודתן קיבלו מצרכי מזון או 1–2 מארקים ליום, וכך יכלו לפרנס את משפחותיהם בצמצום רב. בסלידי (Slidi), כפר במחוז מוגילב, וביארוגה (Iaruga) סרגו הנשים סריגות צמר עבור נשות האיכרים, וקיבלו שכר מועט לפרנסת משפחותיהן.[48]

הפיקוח על ההתייצבות במחנות העבודה

מאות יהודים שלא התייצבו במועד במחנות העבודה, שאיחרו, או שנעדרו ימים אחדים, ננקטו כלפיהם עונשים כבדים. לפי החלטה סודית מ–27 ביוני 1942 (מס' 55,500) של המטכ"ל הרומני, גורש לטרנסניסטריה כל יהודי שלא התייצב במועד לעבודת הכפייה, או שאיחר ונעדר יום או ימים אחדים.[49] הגירוש משמעו היה רעב, קור, מחלות ומוות. במועצה הבין משרדית, שהתכנסה ב–22 באוקטובר 1942, הורה המרשל אנטונסקו לרמטכ"ל, שכל המשתמטים מעבודת הכפייה יגורשו לטרנסניסטריה, לאחר שייחקרו ויימצאו אשמים. גם מנהל לשכתו של מיכאי אנטונסקו שלח איגרת ב–27 בנובמבר 1942 ליושב–ראש הוועדה המיוחדת של משרד המשפטים, שכל משתמט מעבודת כפייה יגורש לטרנסניסטריה.[50]

46. שם, שם, עמ' 476, 510, 511.

47. שם, שם, עמ' 487, 489, 534, 547.

48. שם, שם, עמ' 447, 448, 453, 486.

49. א.צ.ד. תיקים 421, 467; אנצל, 7, עמ' 98–99.

50. א.צ.ד. תיק 423.

מאות יהודים זייפו שנות לידתם בתעודותיהם, שינו את מקום מגוריהם, לא נרשמו בלשכות הגיוס המקומיות, השתמטו וערקו ממקומות עבודת הכפייה. השבועון **גאזטה אבריאסקה** של "מרכז היהודים", פירסם רשימות של יהודים שטרם נרשמו בלשכות הגיוס.[51] הגנרל קונסטנטין צפליאנו, (Cepleanu) המפקח הכללי של גדודי העבודה, מלווה בקומיסארים, ערכו ביקורות–פתע במקומות העבודה, במרכזי הערים, בחנויות, בשווקים ובמקומות ציבור, כדי לתפוס משתמטים. בביקורו במרכז המסחרי הגדול בבוקרשט "גלרי לאפאייט", תֻחקֵר את כל הפקידים, העובדים והלקוחות, ורשם את כל היהודים שֶׁביקרו בו. בביקוריו במחנות העבודה מנה את מספר היהודים, בדק את מסמכיהם והנעדרים הוכרזו כמשתמטים וכעריקים. הם הובאו למשפט צבאי, הוטל עליהם העונש המרתיע ביותר, גירוש לטרנסניסטריה, או מאסר בבתי–כלא ובמחנות ריכוז ואף עונש מוות.[52]

במפקד העובדים במחנות העבודה בבוקרשט ב–7 בספטמבר 1943, נעדרו 666 יהודים מתוך 4,553. רק 154 היעדרויות היו מנומקות, ואילו 512 נעדרו ללא הסבר.[53] בבוזאו ערקו 70 יהודים ממחנות העבודה. חברי הקהילה החביאום והחזיקום, וכך הצליחו להצילם ולהעלותם על אונייות שיצאו בקיץ 1944 מקונסטנצה לכיוון ארץ–ישראל.[54]

ב–16 בספטמבר 1942 עמדו להישלח לטרנסניסטריה 127 יהודים, על–פי הוראת המטכ"ל הרומני. ד"ר נגדור גינגולד, המזכיר הכללי של "מרכז היהודים", פנה ב–17 בספטמבר לראדו לקה, וביקשו לדון מחדש בגירושם, מפני שלא פגעו בחוק, כי טרם הגיע לידם הוראת הגירוש.[55] 350 יהודים מ"רומניה הישנה" (כולל הבירה בוקרשט) ומטרנסילבניה הדרומית, שנעדרו מהעבודה יום, יומיים ואפילו שעות אחדות, גורשו לטרנסניסטריה בהוראת המטכ"ל, ב–30 בספטמבר, וחלקם גורשו אף עם בני משפחותיהם.[56] באוקטובר 1942 גורשו שבעה יהודים מעיר הנמל בראילה.[57] ב–10 בנובמבר גורשו 300 יהודים מבוקרשט בקרונות סגורים למחנה אלכסנדרובקה (Alexandrovca) בטרנסניסטריה, כעונש

51. א.צ.ד. תיקים 318, 398; **Viata Noastra**: 23.8.1991

52. א.צ.ד. תיקים 42, 115, 398, 419; גנרל ציאפליאנו התאבד בבוקרשט בשנת 1946, לפני עריכת משפטו בביה"מ העממי לפושעי מלחמה. קארפ, חלק ג' עמ' 343.

53. אנצל, 7, עמ' 479.

54. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 28.

55. אנצל, 7, עמ' 98–99.

56. אנצל, 4, עמ' 649; א.צ.ד. תיק 125.

57. א.צ.ד. תיק 615.

על היעדרותם מעבודת הכפייה.[58] המטכ"ל הרומני דרש בפברואר 1943 לגרש 36 יהודים נוספים מרומניה לטרנסניסטריה, מפני שפגעו בחוקי עבודת הכפייה.[59]

באוגוסט 1943 פורסמה רשימה של 275 יהודים שגורשו לטרנסניסטריה על-ידי המטכ"ל הרומני, 158 מהם מבוקרשט ו-117 מערי המדינה.[60] עשרות בקשות בכתב שנשלחו על-ידי משפחות שבעליהן והוריהן גורשו לטרנסניסטריה בגלל עבירות בעבודת הכפייה, הופנו לשלטונות, ליון אנטונסקו, למיכאי אנטונסקו, למלך מיכאי הראשון ולשר המשפטים, וביקשו מהם להעניק להם חנינה.[61] כמו-כן נשלחו מאות בקשות על-ידי הורים לשלטונות, שגזרו על בניהם עונש מוות, מאסר עולם עם עבודות פרך, או תקופות מאסר ארוכות מ-5 ועד 25 שנים בגלל עריקות והשתמטות מעבודה, ודרשו מהם להעניק להם חנינה. ואכן, נעתרו השלטונות, הפחיתו את עונשם, וחלק אף קיבלו חנינה כללית. השינוי לטובה חל במחצית הראשונה של שנת 1944, לפני תום המלחמה, סמוך ל-23 באוגוסט 1944, יום שחרור רומניה מעול הנאצים.[62]

בביקורת שנערכה ב-29 ביולי 1943 ברחובות בוקרשט, נעצרו 61 יהודים. תעודות של חלק מהם אישרו את שייכותם לגדודי עבודה ולחלקם לא היו המסמכים הנדרשים.[63] 93 היהודים שברחו ממחנות העבודה נכלאו בשני בתי-כלא בבוקרשט, בזילאבה (Jilava) ובווקארשטי (Vacaresti). רובם היו צעירים בני 17-20, שהתהלכו קשורים בשלשלאות ברזל, יחפים וערומים, רעבים, כחושים וחולים. הם שרדו בתנאים האיומים הללו אך ורק הודות לעזרה הסוציאלית שניתנה על-ידי קהילת בוקרשט.[64]

בריחות ועריקות ממחנות העבודה גברו החל ממרץ 1944, כאשר חזית המלחמה התקרבה ליאסי, ונמשכו עד סוף יולי 1944. שישה יהודים שברחו בלילה ממחנה דואגה, נורו על-ידי גרמנים שפגשום באחד הכבישים. מחודש מרץ 1944 הקלו מפקדי מחנות העבודה אחדים על העובדים והיו נוחים יותר, הפסיקו לערוך מפקדי בוקר, והתעלמו מבריחות בתוך אזור

58. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 398.

59. אנצל, 7, עמ' 199.

60. אנצל, 5, עמ' 382-384.

61. א.צ.ד. תיקים 19, 614.

62. א.צ.ד. תיקים 96, 174, 425, 428, 474; אנצל, 7, עמ' 724.

63. א.צ.ד. תיק 421.

64. א.צ.ד. תיקים 112, 116, 317, 400, 417.

מולדובה, הקרובה לחזית. יומיים לפני השחרור ב–23 באוגוסט 1944, ברחו מפקדים וקציני המחנות והותירו את העובדים ללא הנהגה.[65]

מחנות עבודה מיוחדים

בהתאם להוראת המטכ"ל הרומני מ–24 בספטמבר 1942 הוקם מחנה עבודה להפצתן ולמכירתן של הגרלות המדינה (כמו מפעל הפיס). לשכות גיוס אזוריות קיבלו הוראות מהמטכ"ל לגייס יהודים מומחים בשטח זה, כדי לקדם ולהפיץ הגרלות, ובכך להרבות הכנסות כספיות למדינה. כך גוייסו תחילה 299 יהודים, ומספרם עלה ל–400. כל סוכן מכירה חוייב למכור לפחות 100 הגרלות ביום, ולהעביר 20% מהרווחים למועצת החסות, מוסד סוציאלי לעזרה לנכי–מלחמה בנשיאות רעייתו של יון אנטונסקו. הסוכנים הללו הצליחו להפיץ במשך חודש ינואר 1943 הגרלות בסך 83 מיליוני ליי, ובתוך פחות מחודשיים יותר מ–200 מיליון ליי.[66]

מחנות עבודה מיוחדים הוקמו להוצאת העצמות הטמונות בבתי–העלמין היהודים העתיקים במדינה. בבית–העלמין הישן "סבסטופול" (Sevastopol) בבוקרשט מנה גדוד העבודה תחילה 500 איש, ובמשך שנת 1943 פחת מספרם בהדרגה וירד ל–100. בין העובדים היו רבנים ו"כלי קודש" שונים, שערכו תפילות לפני הוצאת העצמות, פיענחו את הטקסטים שהיו כתובים על המצבות, רשמו אותם על כרטיסיות, וכל הרשום על מצבה של אישיות חשובה (רב, מנהיג, מלומד), שהייתה בעלת ערך היסטורי ואומנותי, כולל הציור הגרפי. כמו כן נרשמו כל שמות הנפטרים ותאריכי פטירתם בפנקס מיוחד. העצמות של כל נפטר הוכנסו בתוך שקית או ארגז קטן, ונטמנו בתוך קברות אחים גדולים בבתי–העלמין "פילנטרופיה", ברחוב שרבן וודה, ובבית–העלמין הספרדי "בֶּלוּ". כך נהגו גם בערים אחרות במדינה. על העובדים היהודים הוטל להכשיר את שטחי בתי–הקברות לבנייה, ולשם כך לחטוב את העצים שנעקרו ולסלול דרכים.[67]

משרד העבודה הרומני הציע ב–18 באוקטובר 1943 לנשיאות מועצת השרים לשלוח את כל היהודים מיאסי (שאין להם פנקסי פטור מעבודת הכפייה, ואין להם שום תפקיד רשמי), יחד עם בני משפחותיהם, למחנות עבודה מחוץ לעיר. על–ידי כך תימנע מהם פעילות מסחרית וכלכלית אי–לגאלית. ועדת ביקורת בדקה ופסקה, שאפשר לשלוח מעיר זו למחנות עבודה 15,000 יהודים, את ראשי המשפחות עם בני משפחותיהם. זו הייתה החלטה יוצאת דופן, שלא כללה אף עיר אחרת ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית, מפני שיאסי הייתה

65. עדותו בכתב של מאריאן קאיזרמאן: 23.8.1991 **Viata Noastra**.

66. א.צ.ד. תיק 419.

67. א.צ.ד. תיקים 256, 393, 394, 572.

קרובה לחזית המלחמה. אולם למזלם של יהודי עיר זו, לא בוצעה גזירה זו ואף לא גזירה נוספת להקים עבורם גטאות שירוכזו בהם. ראדו לקה פנה ב–1 בנובמבר לראש הממשלה והודיעו, "שהוא מסכים שיהודי יאסי, שאין להם פנקסי פטור מעבודה, יישלחו למחנות עבודה, ללא בני משפחותיהם".[68]

הענקת פנקסי פטור מעבודת הכפייה

השלטונות הרומנים אסרו על היהודים לעבוד במפעלים ציבוריים ממשלתיים ופרטיים, בתעשייה ובמסחר, ללא קבלת פנקסי פטור מעבודת כפייה ובלי אישור לעסוק במקצועם. אולם השלטונות הרומנים היו זקוקים למומחים יהודים שיסייעו לכלכלת המדינה, לטכנאים, מהנדסים, אדריכלים, כימאים, בעלי–מלאכה, סוחרים ותעשיינים. לכן התירו השלטונות לאלפי יהודים קבלת פטור מעבודת הכפייה. תמורת תשלומי כסף גבוהים הוענקו להם פנקסי פטור והותר להם לעבוד בכל מקום שיידרשו תמורת שכר.

והרי מספר הפנקסים שניתנו במשך שלוש שנים: בשנת 1942 ניתנו סך 20,036 פנקסי–פטור מעבודת הכפייה (ולפי מקור אחר 21,097). ב–1943 עלה מספרם ל–26,619 (24,395 לפי מקור אחר), וב–1944 ל–40,000, כמעט פי שניים לעומת 1942. כדי להכביד על מקבלי פנקסי הפטור וכדי לסחוט יותר כסף, הם חוייבו לחדש את הפנקסים כל חצי שנה, וכל חידוש היה טעון תשלום חדש, גדול יותר מקודמו. החידוש אושר על–ידי "הוועדה המרכזית לרוויזיה", שהוקמה על–פי החלטה מס' 19,875 מ–11 ביוני 1941 ומונתה על–ידי "הפיקוח על מחנות העבודה".

ועדות חקירה מחוזיות הוקמו על–ידי משרד המשפטים ב–31 מחוזות, ובראשם עמדו ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים", ועוזרו הגנרל ואסילה איסאציאנו (Vasile Isacianu). הוועדות הללו, שישבו בבתי–המשפט המחוזיים, בדקו אם דורשי פנקסי הפטור אכן עובדים במקצועותיהם ומביאים תועלת לכלכלת המדינה. בבוקרשט פעלו 10 ועדות, ביאסי 3, ושתי ועדות בכל אחת מהערים: טימישוארה, אראד, גאלאץ, באקאו, פיאטרה–ניאמץ ובוטושאני. ביתר הערים במדינה פעלה רק ועדה אחת.

התשלומים ששילמו בעד קבלת פנקסי פטור נעו בין 20,000 ל–720,000 ליי. כמו–כן הוטלו על "מרכז היהודים" תשלומים נוספים. לפי דיווח של השירות החשאי הרומני מ–18 בדצמבר 1943, לא קיבלו מחדש את פנקסי הפטור מהעבודה 150 יהודים, מפני שלא יכלו לעמוד בתשלומים הגבוהים להארכת תוקפם של הפנקסים הקודמים, שהגיעו עד מיליון ליי. במשך 17 חודשים, מאפריל 1943 ועד אוגוסט 1944, שולמו מעל שלושה מיליארד ליי עבור פנקסי הפטור מהעבודה.[69]

68. א.צ.ד. תיק 42.

69. א.צ.ד. תיקים: 12, 28, 57, 62, 92, 112, 150, 209, 425, 428, 471, 473, 618, 794; **תולדות**, 2

"סוכני מודיעין" ו"מלשינים" יהודים מסרו אינפורמציה ל"ממונה על ענייני היהודים" על רכושם של יהודים אמידים, ועל פיה נקבעו התשלומים שעליהם לשלם עבור הפנקסים. על היהודי הספרדי ז'אק ליאון מבוקרשט, גזר בית–המשפט העממי לפשעי המלחמה בבוקרשט ב–1946 עונש מאסר של 12 שנה, בשל היותו סוכן מודיעין של "הממונה על ענייני היהודים" ראדו לקה ושל עוזרו וואסיליֶה איסציאנו. ליאון מסר להם ידיעות על גובה רכושם של היהודים מקבלי פנקסי–פטור מעבודה, ועל סמך האינפורמציה שלו, הוטלו עליהם סכומים גבוהים מאד. הלשנות ותלונות היו בכל 46 הסניפים המחוזיים של "מרכז היהודים". בטימישוארה, לדוגמה, נתקבלו ב–13 באוגוסט 1943 תלונות על 60 עשירים יהודים שלא נקראו כלל לעבודת–כפייה. בעיר זו אושרו 1,800 פנקסי פטור מעבודת כפייה: 650 לבעלי מישרות במוסדות כלכליים וציבוריים, 300 לבעלי חנויות ויתרם לבעלי מלאכה, בעלי מפעלים כלכליים ותעשייתיים וכיוצא באלה. לתלונות אלה השיב ראדו לקה לשירות האינפורמציה שליד מועצת השרים, כי בטימישוארה ניתנו פנקסי פטור לבעלי–מקצוע חיוניים ו–82 פנקסים בוטלו. כמו–כן דרש להטיל עונשים על המתלוננים.[70]

מעניין לציין שמתוך רשימה של אלף מקבלי פנקסי–הפטור, שפורסמה באפריל 1944 בבוקרשט, היו סוגים שונים של מקצועות חיוניים לכלכלת המדינה: 36 רופאים, 23 עורכי–דין, 14 מהנדסים ואדריכלים, 612 שכירים, ביניהם טכנאים ובעלי מקצועות שונים, מנהלי חשבונות ורואי חשבון ו–306 בעלי חנויות.[71] מתווכים שונים, יהודים ולא יהודים, גייסו פקידים בעזרת תשלום שוחד ושלמונים, כדי להשיג פנקס פטור מהעבודה. כדי למנוע התפשטות הנוהג הפסול הזה, שהיה שכיח ברומניה במיוחד, פנה ראש "מרכז היהודים" בקריאה בשבועון **גאזטה אבריאסקה**, שלא לתת שוחד, כי הנותנים יפסידו את כספם ויזיקו לענייניהם.[72]

אלפי יהודים קיבלו פנקסי פטור מהעבודה בשתדלנות "מרכז היהודים" ללא תשלום: 3,355 רבנים, ראשי קהילות וראשי סניפים מחוזיים של "מרכז היהודים" וחברי הנהלות שלהם, מורים ומנהלים של בתי–ספר יהודיים, פקידים שונים ושמשים. בין הרבנים נמנו גם "כלי קודש", כמו שוחטים, מוהלים וחזנים (רבנים צעירים נשלחו למחנות העבודה); 136 חלוצים מכל התנועות הציוניות, שרוכזו בבוקרשט, עבדו בחווה של הממונה ראדו לקה, והתכוננו לעלות לארץ–ישראל; 200 יהודים שפעלו בשירות המודיעין של הצבא הרומני; 14 יהודים

(תשל"ב), עמ' 69–70; יעקב גלר, "הפעילות הכלכלית של יהודי רומניה בתקופת השואה", **ילקוט מורשת**, 51 (תשנ"ב), עמ' 27.

70. א.צ.ד. תיק 471; Iosif Constantin Dragan, Antonescu Maresalul Romaniei si razboiul de reintregire, Venetia 1991, p. 457; (להלן: דראגאן, אנטונסקו). א.צ.ד. תיק 42.

71. א.צ.ד. תיק 93.

72. א.צ.ד. תיק 43.

שפעלו בשירותי המודיעין של המשטרה, ויהודים בודדים שהיו בשירותיהם של פקידים גבוהים, כמו א' קרצו (Cretu), שהוביל 15 מכונות חצץ, חול ולבנים, לבניית חווילתו של ראדו לקה. כמו כן, קיבלו פנקסי פטור יהודים שנלחמו במלחמת העולם הראשונה ונותרו נכים ונתינים זרים שהיו להם דרכונים מאושרים, להוציא בעלי "דרכון ננסן"; יהודים בעלי אזרחות זרה ביקשו אף הם פטור, וקיבלו רק אלה שנתינותם אושרה בשנות המלחמה.[73] בנוסף לסכומי הכסף הגדולים ששילמו היהודים תמורת השגת פנקסי הפטור, הורתה מועצת השרים, ב–7 במאי 1943 לראדו לקה להטיל עליהם תשלום "קונטריבוציה", תרומה בסך ארבעה מיליארדי ליי למשרד האוצר הרומני, שני מיליארד עבור שנת 1942 ושני מיליארד עבור שנת 1943. ואכן זירז ראדו לקה את ד"ר גינגולד לאסוף את הסכום הנ"ל, מפני שהיהודים הורשו לעסוק בכלכלה ובמסחר, בעת שהחיילים הרומניים מקריבים את עצמם ונופלים בשדה הקרב ברוסיה.[74] ד"ר גינגולד פנה באיגרת מיוחדת ליהודים העשירים ולבעלי פנקסי–הפטור לתרום בעין יפה למטרה זו.[75] מהכספים שנאספו מפנקסי–הפטור נתרמו סכומים גדולים המתקרבים למיליארד ומאה מיליוני ליי למועצת החסות, שהקימה מפעלים סוציאליים לחיילים ולנכים. כמו–כן נתרמו סכומים רבים, לפי הוראת ראדו לקה, לבתי–חולים, לכנסייות, לעירייות, לבתי–ספר ולמוזיאונים.[76]

בסיכום: בתקופת מלחמת העולם השנייה, מסתיו 1940 ועד אוגוסט 1944, במשך כמעט ארבע שנים, עבדו בגדודים של עבודת כפייה מעל 100,000 יהודים מ"רומניה הישנה", המקורית (בגבולותיה מלפני מלחמת העולם הראשונה), מטרנסילבניה הדרומית ומטרנסניסטריה (לשם גורשו יהודים מ"רומניה הישנה" והאזורים המסופחים בוקובינה ובסרביה) מגיל 12 ועד גיל 60, כולל נשים.

אלפי עובדים נפטרו בגלל תנאי עבודה מפרכים ומפאת תנאי מגורים בלתי–אנושיים, ממחלות ומתאונות. אלפי יהודים חזרו לבתיהם נכים וחולים.

73. אנצל 7, עמ' 32–34, 141, 538; אנצל 10, עמ' 652.
א.צ.ד. תיקים 43, 82, 83, 138, 150, 396, 400, 421; אנצל, 3, שם, עמ' 484; שם, 7, עמ' 141, 538; שם, 10, עמ' 652; **Gazeta Evreeasca**: 27.2.1942 , ארכיון מרכזי לתולדות עם ישראל; R.M. 219 עדות דב ביליג, יליד גאלאץ 1919, נהריה, הוא אזרח פולני.

74. א.צ.ד. תיק 62; אנצל, 4, עמ' 566.

75. **Gazeta Evreeasca:** 21.5.1943

76. א.צ.ד. תיקים 316, 399, 420, 469, 473; אנצל, 2, עמ' 672; שם, 7, עמ' 679; דראגאן, אנטונסקו, שם, עמ' 432–433.

אלמלא העזרה הסוציאלית בבגדים, תרופות, מזון וכספים, שנשלחה על ידי "ועדת העזרה" מבוקרשט ועל–ידי הקהילות ו"מרכז היהודים", מספרם של הנפטרים החולים והנכים היה רב יותר.[77]

מספר היהודים משמונה מחוזות שעבדו בגדודי עבודה מקומיים וחיצוניים בשנת 1943:

מס'	מחוז	מספר העובדים שעבדו במחנות מקומיים	מספר העובדים שעבדו במחנות חיצוניים
1	באיה	323	1,071
2	בוטושאני	700	2,434
3	דורוהוי	121	736
4	ניאמץ	2,046	1,047
5	פוטנה	311	637
6	רומאן	260	791
7	טימיש טורונטאל	747	1,059
8	טקוץ	160	240
	סה"כ	4,668	8,015

מסקנה: מתוך 12,683 יהודים שעבדו עבודת–כפייה, 39% עבדו במקומות מגוריהם ו–63% עבדו במחנות חיצוניים.

77. על העזרה הסוציאלית שהוגשה לעובדים בגדודי העבודה עיין בפרק "מערכת הסעד".

מחנות עבודה

Centrala Evreilor din România

Oficiul Județean Bacău

COMUNICAT

In conformitate cu Ordinul Marelui Stat Major No. 419951 din 1943, şi a adresei Nr. 8624 din 1943 a Primăriei oraşului Bacău, toţi tinerii evrei cu actualul domiciliu în oraşul Bacău, între vârsta de 15 ani împliniţi şi 18 ani, sunt obligaţi să se prezinte de urgenţă la sediul Oficiului Judeţean Bacău, al Centralei Evreilor din România din strada Vasile Alexandri Nr. 19, spre a fi trecuti în tabelele pentru munci edilitare, la dispoziţia Primăriei Bacău, pentru campania edilitară de vară.

Termenul de înscriere expiră la 20 iunie a. c.

Toţi tinerii cari intră în categoria de mai sus si care nu se vor prezenta în termenul fixat, vor fi daţi nesupusi si vor suferi sancţiunile prevăzute de lege.

Preşedintele Oficiului Judeţean C. E. R. Bacău

MIŞU GRAD

Cercul de Recrutare Vaslui — Primăria Oraşului Vaslui

ADEVERINŢĂ

In conformitate cu Comunicatul din 20 Ianuarie 1942 al Inspectoratului General al taberelor şi coloanelor de muncă.

Evreul Yacobovici Yacob contig. 1922
Nr. Control 454 a prestat 5 zile de muncă la zăpadă în Oraşul Vaslui, dela data de 29. I. 1942 până la data de 2. II. 1942.

Vaslui 2 Februarie 1942

Comandantul Cercului de Recrutare Vaslui
Lt. [illegible]

Delegatul Primăriei
Conducătorei Echipei de Lucru,
N. Burlescu

15- "מרכז היהודים" מבאקאו הורה לרשום את כל הנערים היהודים בני 18 לעבודת כפייה ; אישור על עבודת - כפייה לפינוי שלגים.

העמידה הרוחנית ברומניה

Dosar Nr. 22074

Corpul II Teritorial
Cercul Teritorial Bucureşti

Ordin de chemare 126

Nr. 6667

din 28/8 1943

către

Evreul Saraga Froim

213 Frei

Matr. Nr.

Anul născerii

Fiul lui

şi al

cu domiciliul în Strada

Schitul Maracini

Nr. 21

În conformitate cu instrucţiunile generale ale M. St. M. Nr. 55500 din 27 iunie 1942:

Ordon să vă prezentaţi în ziua de 30/8

1943 pentru munca obligatorie la Cercul Teritorial Bucureşti, Str. Anton Aima No. 13

În caz de neexecutare veţi fi pedepsit conform Codului de Justiţie Militară.

p. Comand. Cercului Teritorial Buc.

Maior

ALEX. MICLESCU

212

B. O. M. E.
Serviciul Populaţiei
Moghilev

Model B.

BULETIN DE IDENTITATE

№ 46.779

Numele: Hübscher

Prenumele: Chaim Fiscl

Vârsta: 21 ani

Profesiunea: Student

Ocupaţia actuală: Laborant spital izolare

Locul evacuării: Rattaush

Adresa actuală: Poltavska 54

Aparţine familiei: Hübscher Moiss H 278

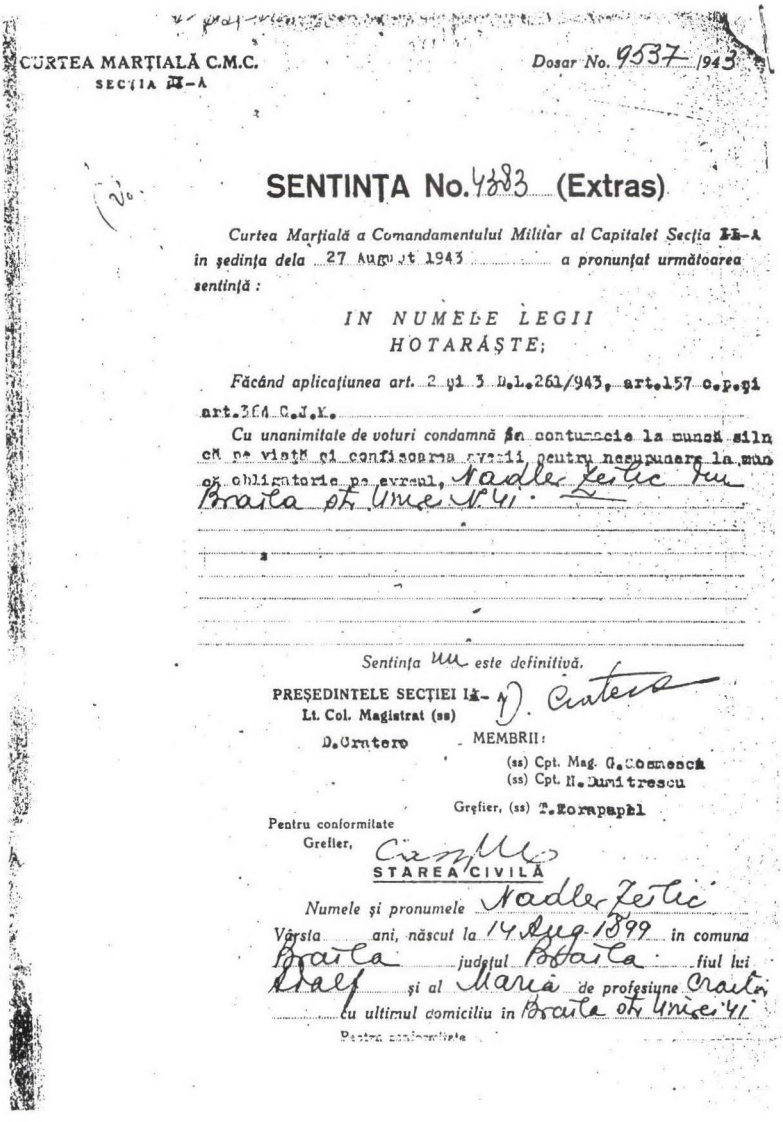
Moghilev, 21 August 1943.

Şeful Biroului Organizării Muncii Evreilor

Judeţul Moghilev – Biroul Organizării Muncii Evreilor

Şeful serv. populaţiei,

צוו להתייצבות לעבודת - כפייה (30/8/1943) ; תעודת - זהות של לאבורנט בבית החולים היהודי בגטו מוגילב (21/8/1943).

CURTEA MARȚIALĂ C.M.C.
SECȚIA II-A

Dosar No. 9537 /943

SENTINȚA No. 4883 (Extras)

Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei Secția II-A în ședința dela 27 August 1943 a pronunțat următoarea sentință :

IN NUMELE LEGII
HOTARĂȘTE:

Făcând aplicațiunea art. 2 și 3 D.L. 261/943, art. 157 C.P. și art. 384 C.J.M.

Cu unanimitate de voturi condamnă pe contumacie la muncă silnică pe viață și confiscarea averii pentru nesupunere la muncă obligatorie pe evreul, Nadler Zelic fiul Braila str Unic Nr 41.

Sentința nu este definitivă.

PREȘEDINTELE SECȚIEI II-A
Lt. Col. Magistrat (ss) D. Cruțeru

MEMBRII:
(ss) Cpt. Mag. G. Cosmescu
(ss) Cpt. M. Dumitrescu

Grefier, (ss) T. Corapciu

Pentru conformitate
Grefier,

STAREA CIVILĂ

Numele și pronumele Nadler Zelic
Vârsta ani, *născut la* 14 Aug 1899 *în comuna* Braila *județul* Braila *fiul lui* Iosif *și al* Maria *de profesiune* Crai
cu ultimul domiciliu în Braila str Unic 41

Pentru conformitate

נדלר זליג נשפט למאסר עולם ולהחרמת כל רכושו (27/8/1943), בשל השתמטות מעבודת - כפייה.

פרק חמישי: מחנות–ריכוז

כעשרים מחנות ריכוז הוקמו ב"רומניה הישנה" ובטרנסניסטריה בתקופת השואה, בהם נכלאו אלפי יהודים קומוניסטים או "חשודים", ילידי בסרביה שהתגוררו במדינה, וביקשו להגר לברית–המועצות בשנת 1940, עסקנים ופעילים ציונים, משתמטים ועריקים ממחנות של עבודת–כפייה, מואשמים בעבירות כלכליות, גברים בני 18–60 שגורשו מהכפרים ומעיירות מולדובה בסוף יוני 1941 ופליטים יהודים שנמלטו מפולין, מהונגריה וסלובקיה, והתיישבו ללא אישורי–כניסה ברומניה. מחנות–ריכוז הוקמו ברומניה המוקטנת בטרגו–זיו, קאראקאל, ווידלה–ולאשקה, קראיובה, טורנו–סוורין, גיורגיו, קאלאפאט, קאלאראשי–יאלומיצה ובטרנסניסטריה, בוואפניארקה, פציורה, גרוסולובו, סליווינה ועוד. בבסרביה הוקמו מחנות–ריכוז במרקולשטי (Marculesti), ורטוזני (Vertujeni), אדינץ (Edineti), סקורני (Secureni) ועוד.

מחנה ריכוז טרגו–זיו

הרודן, הגנרל יון אנטונסקו, ציווה ב–12 בפברואר 1941 להקים מחנה–ריכוז לאסירים פוליטיים בטרגו–זיו, כדי לבודדם, לפקוח עין עליהם ולהעבידם בעבודות–כפייה קשות.

כבר בתחילת יוני 1941 רוכזו במחנה זה כמאתיים פליטים יהודים, שברחו מפולין, מסלובקיה ומהונגריה, וחיפשו מקלט ברומניה. ב–7 ביוני 1941 נשלחו למחנה זה כשלושים מנהיגי–קהילה ועיתונאים מיאסי, שנחשדו בקומוניזם. הואיל ואשמתם לא הוכחה, ובעקבות השתדלותם של ראשי הקהילה, הם שוחררו כעבור 80 יום, ב–30 באוגוסט 1941.[1]

השלטונות הרומניים תיכננו לרכז במחנה זה ובמחנות אחרים ב–21 ביוני 1941, לפי צוו של אנטונסקו, עשרות אלפים יהודים, גברים, נשים וילדים, שהתגוררו בכפרים ובעיירות מולדובה. אולם לאחר שד"ר פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות" נתקבל לראיון אצל גנרל זאק פופסקו (Jak Popescu), סגן שר הפנים, עתר לפניו ולחץ עליו למנוע את גירושם לטרגו–זיו, הסכים השר שרק גברים בני 18 ועד 60 ייכלאו בינתיים במחנה זה, ואילו נשים, ילדים וזקנים יועברו לערי–מחוז.[2]

1. S.C. Cristian, **Patru ani de urgie,** Bucuresti 1944, pp. 47-50 (להלן קריסטיאן); Actul de acuzare in Procesul primului lot de razboi, Bucuresti 1945; J. Ancel (ed.), **Documents Concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust,** Jerusalem 1986, vol. 6, pp. 63-65; (להלן אנצל); **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' קנ"ו–קנ"ז.

2. ת. לביא, **יהדות רומניה במאבק על הצלתה**, ירושלים תשכ"ה, עמ' 31. (להלן לביא).

כשבעת אלפים גברים נכלאו בטרגו–זיו, מערים ומעיירות שונות: מהעיר דורוהוי (Dorohoi) ומעיירות המחוז: סאבני (Saveni), מיכאילני (Mihaileni), רדאוץ–פרוט (Radauti-Prut) ודאראבאני (Darabani); מעיירות מחוז וואסלוי (Vaslui): נגרשטי (Negresti), פונגשטי (Pungesti) וקודאיישטי (Codaesti); מעיירות מחוז יאסי: ביבולארי (Bivolari), פודול–אילואי (Podul-Iloaiei) וטרגו–פרומוס (Targu-Frumos); מבצאשטי (Bacesti), מחוז רומאן (Roman); מסוליצה (Sulita), מחוז בוטושאני (Botosani); מפודול–טורקולוי (Podul-Turcului), מחוז טקוץ; מפוייישטי (Puesti), מחוז טוטובה (Tutova); מלספזי (Lespezi), משטפנשטי (Stefanesti), מהושי (Husi), מפלוייישטי (Ploiesti), מבורדוזני (Burdujeni) ועוד. בין המגורשים לטרגו–זיו היו 14 רבנים וראשי קהילות. הואיל והצוו לגירושם של הגברים מהעיירות ניתן בטעות, הגיעה לטרגו–זיו וועדה בראשותו של מזכיר משרד הפנים, הקולונל פטרוצוי (Petrutoi), באוגוסט 1941, ששיחררה אותם והם הוחזרו והתאחדו עם משפחותיהם בערי המחוז.[3]

בסוף 1941 נותרו בטרגו–זיו כאלף אסירים. בשנת 1942 גדל מספרם לאלפיים, לרבות עשרות בחורות ונשים, ביניהן גם אשה מעוברת בחודש התשיעי, שילדה שם את תינוקה.[4]

במחנה זה נכלאו מנהיגים ציונים נודעים, א.ל. זיסו ומשה בנבנישתי. זיסו נעצר בפעם הראשונה בתחילת 1942, מפני שהתנגד לצוו הממשלתי שהוטל על היהודים לרכישת "מלווה–איחוד" (Inprumutul de Reintregire) ומלוות חובה, בסכומים גדולים פי ארבע יותר מאשר כלל האוכלוסייה הנוצרית.

בעיתון הרישמי של המדינה פורסם, שהממשלה הרומנית אסרה את זיסו משום שהעליב את ראש "מרכז היהודים" (Centrala Evreilor din Romania), שהיה מעין יודנראט מרכזי בבוקרשט.

זיסו שוחרר לאחר כשישה חודשים בזכות התערבותם של אנשי רוח רומנים, שכיבדוהו והעריכוהו כסופר פורה ומחונן. ב–9 במאי 1942 חויבו כל בתי–הכלא ברומניה להעביר את כל האסירים הפוליטיים לאחר ריצוי עונשם, למחנה ריכוז טרגו–זיו. בשנת 1943 נעצר זיסו

3. אנצל, 2, עמ' 431, 464; שם, 3, עמ' 197; קריסטיאין, שם, עמ' 55; עדותו של משה קראפט, יליד 1916 דראבאני, שגורש מעיירה למחנה טרגו–זיו (פ"ת, 14 ביוני 1993); עדותו של מרקו קאסיאל, יליד 1920 פונגשטי, שגורש מפונגשטי לטרגו–זיו (14 במאי 1988); עדותו של יעקב יעקבוביץ, יליד 1901 נגרשטי, שגורש לטרגו–זיו ביוני 1941; עדותו של אבי, אליעזר גלר, יליד 1900 וואסלוי, שקלט פליטים בביתו מהעיירות (נהריה, אפריל 1980); I. Voledi Vardi, **Orasul Umbrelor,** Dorohoi, T.A. 1987, pp. 70-71

4. Procesul marei tradari nationale, Bucuresti 1946, p. 107. (להלן "Procesul").

שוב ונשלח לטרגו–זיו, מפני שהתנגד להטלת מס חדש, שנקרא "קונטריבוציה" (Contributia), בסך ארבעה מיליארד ליי, על 300,000 יהודי רומניה הקטנה, המקוצצת, שכללה את "רומניה הישנה" ואת טרנסילבניה הדרומית (Transilvania). משה בנבנישתי, ראש התנועה הציונית וחבר "המועצה היהודית" (Sfatul Evreesc), שפעלה במחתרת, ועסקנים ציוניים אחרים, נכלאו אף הם במחנה זה בתחילת שנת 1944.[5]

כמו–כן נכלאו בטרגו–זיו כעשרים תלמידים ונערים ציונים וקומוניסטים, שנדונו בשנת 1942 ל–20–25 שנות מאסר, מפני שהואשמו בהפצת שטרות כסף שעליהם הודפסו סיסמאות "הלאה המלחמה", וכן רבנים ועסקני–קהילות, שמוצאם מרוסיה ומבסרביה. זאק ראפפורט, ראש סניף "מרכז היהודים" בבוזאו (Buzau), נכלא גם הוא, מפני שניסה להפעיל לחץ על השלטונות לבטל גזירות שנגזרו על חברי הקהילה. לאחר שנכבשה הונגריה על–ידי הגרמנים ב–19 במארס 1944, ברחו דרך הגבול לרומניה קבוצות של פליטים מפולין, סלובקיה והונגריה, דרך טורדה וארד (Turda, Arad). חלק מהם נתפסו והוחזרו, ולאחר מכן נכלאו במחנה ריכוז טרגו–זיו, ביניהם היה פרופ' מ"צ קדרי, הבלשן הנודע מבר–אילן.[6] לטרגו–זיו הועברו במארס 1944 166 אסירים יהודים ממחנה הריכוז ואפניארקה ו–563 מגרוסולובו.[7] תנאי החיים של האסירים במחנה טרגו–זיו היו קשים מאוד. יכלו לשרוד שם רק באמצעות מתן שוחד. כל אסיר חוייב לשלם תמורת החזקתו כעשרת אלפים ליי לחודש. לפי עדויותיהם של הכלואים ס"ק קריסטיאן וד"ר איליה לאזר, פרנסי קהילה מיאסי, הם שילמו 4,000 ליי בכניסה למחנה, והוסיפו 150 ליי לכל ארוחה ו–50 ליי לכביסה. 300 יהודים שניכלאו עמהם שילמו בכניסתם למחנה מיליון ומאתיים ליי. כמו–כן האסירים שהביאו עמהם כספים, נדרשו בכניסתם למוסרם למיפקדת המחנה, והסכום הסתכם בעשרים מיליון ליי בקירוב. מהסכום הזה היו צריכים לנכות 10 אחוזים לצלב האדום הרומני ועשרה אחוזים לתמיכה בעניים. לבסוף נותר כל הכסף הזה בידי מיפקדת המחנה. הכלואים שוכנו בסוגים שונים של צריפים, בהתאם לגובה התשלומים ששילמו. יהודים עשירים, תעשיינים וסוחרים השתכנו בגוש א' ושילמו כסף רב.

ככל שהתקדמו הצבאות הגרמנים והרומנים בחזית הרוסית הוחמר מצבם, ויחס השוטרים אליהם היה אכזרי. הארוחות שהוכנו בתנאים לא היגייניים, ניתנו בצימצום, ובגלל הרעב היו נאלצים לאכול גם עשבים. חבילות עם דברי אוכל ותרופות שנשלחו ממשפחותיהם

5. לביא, שם, עמ' 91; י. בנדיטר, **מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת–העולם השניה**, אוניברסיטת תל–אביב, 1993, עמ' 93 (להלן בנדיטר); על "מרכז היהודים" ראה: יעקב גלר, **ילקוט מורשת**, נ"ו, תשנ"ד, עמ' 49–79.

6. (להלן קארפ) M. Carp, **Cartea Neagra**, 3, p. 307; עדותו של פרופ' קדרי, יליד 1925 הונגריה, ששהה בטרגו–זיו כשלושה חודשים (אונ' בר–אילן 7.4.1944).

7. קארפ, 3, עמוד 307; בנדיטר, שם, עמ' 135; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 418.

הוחרמו על–ידי מפקד המחנה הקולונל גיאורגה זלאטסקו העריץ (Gheorghe Zlatescu) ועוזרו הסגן גריגורי טרפדוש (Grigore Trepadus). בימי החורף הקרים נאסר עליהם להסיק תנורים, להוציא שעה אחת, ולכל היותר שעה וחצי בערב. כל העצורים במחנה, כולל חולים, מוגבלים ונכים, הוצאו יום–יום לעבודות כפיים קשות בסלילת כבישים והנחת פסי רכבת, במחצבות אבנים וכריתת עצים בעמק זיו (Jiu) וביער בומבשטי (Bombesti). אלה שלא השלימו את המכסות שהוטלו עליהם הולקו 25 מלקות על גופותיהם העירומים, ונקשרו עשרים עד שלושים שעות לעצים בקור עז. המפקדים איימו על העצורים: "יש לנו פקודה מ'המנהיג' יון אנטונסקו לירות בכל עשירי מכם". אם מישהו רצה להשתחרר מהעבודה יום אחד, היה צריך לשלם עשרת אלפים ליי ויותר. קבוצה של 16 אסירים שילמה 300,000 ליי באמצעות ועד האסירים. מפאת המצב הקשה אחדים מהאסירים התאבדו, ביניהם יעקב הירשנזון מיאסי, ציוני ותיק שהיה ציר בקונגרס הציוני הראשון בבאזל.[8]

למרות החיים הקשים בתוך המחנה, דאג הוועד שנבחר מבין האסירים להקל עליהם. לבקשתו של ד"ר פילדרמן משר הפנים, ב–1 ביולי 1941, לאשר משלוח עזרה סוציאלית למחנה, ניתן אישור ב–1 באוגוסט 1941 לפרד שרגא, נציג "הפדרציה של איגודי הקהילות", לחלק בגדים, תרופות, מזונות וכספים לאסירים. מאוחר יותר, לאחר שהוקם "מרכז היהודים" בתחילת שנת 1942, הותר למחלקת הסעד של ה"מרכז" לשלוח עזרה נוספת, וכן הותר גם למשפחות העצורים לשלוח חבילות. גם היינריך מוהנבלאט, ראש הקהילה הקטנה בטרגו–זיו, שמנתה 72 נפש, הגיש עזרה לכלואים במחנה.[9] בפקודת הקולונל פטרוצוי, המזכיר הכללי של משרד הפנים, שוחררו אלפיים אסירים חפים מפשע בסוף אוגוסט 1941, למרות התנגדותו של מפקד המחנה. המשוחררים שחזרו לעיר דורוהוי, לא מצאו שם את משפחותיהם, מפני שבינתיים הן גורשו לטרנסניסטריה. החוזרים ביקשו להתאחד עמהן, ונפלו מדחי אל דחי, מפני ששם גוועו רבים מקור, מרעב, ממחלות ומגפות שונות ומכל מיני מרעין בישין. בספטמבר 1942 הועברו 407 יהודים ממחנה טרגו–זיו למחנה ריכוז גרוע יותר, וואפניארקה בטרנסניסטריה.[10] המחנה טרגו–זיו התקיים עד סוף המלחמה, 23 באוגוסט 1944. הגנראל ק"ז ואסיליו (Vasiliu), סגן שר הפנים, הודיע ב–12

8. אנצל, 3, עמ' 92–97; שם, 6, עמ' 99–102, 233; קריסטיאן, שם, עמ' 53–60; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 165–166; על "מחנות עבודה" ראה: יעקב גלר, **ילקוט מורשת**, 72 (תשס"ב), עמ' 93–110; Procesul, pp. 306-307. אנצל, 6, עמ' 63–65.

9. אנצל, 2, עמ' 431, 496, 509; שם, 8, עמ' 50; קריסטיאן, שם, עמ' 62.

10. קריסטיאן, שם, עמ' 59.

במאי 1944 ל"מרכז היהודים", שהאסירים יוכלו לקבל באמצעות סניפי הדואר כספים וחבילות בגדים, מזונות ותרופות שנשלחו על–ידי בני משפחותיהם וה"מרכז".[11]

מחנות ארעיים

במחנה ריכוז קאראקאל נכלאו, החל מספטמבר 1940, אלפיים יהודים, שמוצאם מבסרביה ומרוסיה, "חשודים" בקומוניזם וכן רבנים ו"כלי–קודש" מ"רומניה הישנה". השו"ב רבי אריה פורטוגל מוואסלוי, אחיו של האדמו"ר הנודע מסקולני (Sculeni), נפטר מחולשה, מפני שנמנע ממאכלות אסורים. ועוד יהודים מוואסלוי נפטרו בגלל התנאים הקשים במחנה זה. בסוף 1940 הוחזרו 7 יהודים מתוך 10 שנכלאו מוואסלוי. ביולי 1941 היו כלואים במחנה זה 1,500 יהודים, ומצבם היה קשה מאוד מפאת מחסור במזון, לבוש ותרופות. הקהילה הקטנה בקאראקאל, שמנתה 72 נפש, לא הייתה מסוגלת להגיש להם עזרה מספקת. לכן שלחה ה"פדרציה של איגודי הקהילות" מבוקרשט, בנובמבר 1940, סך 50,000 ליי שחולקו לאסירים. ביולי–אוגוסט 1941 אישר משרד הפנים הרומני לנציג ה"פדרציה" פרד שרגא, לבקר במחנה, ולהגיש להם עזרה נוספת. בסוף 1941 הועברו כל האסירים היהודים מקאראקאל למחנה–ריכוז טרגו–זיו.[12]

במחנה ריכוז ווידלה–ולאשקה נכלאו ביולי 1941 יהודים קומוניסטים ו"חשודים", אסירים שהובאו ממחנה טרגו–זיו, 60 גברים מבני 18–60 מאודובשטי (Odobesti) ופעילים ציונים מביבולארי. מאות האסירים הוצאו לעבודות–כפייה קשות. הואיל ותנאי–מחייתם היו קשים, פנה ד"ר ו' פילדרמן ביולי 1941, אל שר הפנים הרומני, שאישר לינקו אברמוביץ, נציג ה"פדרציה", ולפרד שרגא נציג "הוועדה האוטונומית לעזרה", לבקר את האסירים ולהגיש להם עזרה רפואית, מזונות, בגדים וכספים.

לקראת הימים הנוראים תש"ב (1941), הותר לאסירים שעבדו בעבודת–כפייה, לצאת לחופשה קצרה לבתיהם, ולחזור אחרי ראש–השנה.[13]

לקראיובה הועברו ביוני 1941 1,800 פליטים יהודים שגורשו מעיירות צפון מולדובה, ובתוכם ראשי קהילות ורבנים. הם רוכזו בבתי–הספר, בבתי–כנסת ובבניינים פרטיים. חברי שתי הקהילות המקומיות, הספרדית והאשכנזית, שמנו יחד 1,817 נפש, הושיטו להם

11. אנצל, 8, עמ' 50; ראה גם תעודת השיחרור ממחנה טרגו–זיו, שניתנה ליאנקו דאראבניאנו ב–25 באוגוסט 1944, בחתימת מפקד המחנה, הקולונל ס' ליאוביאנו.

12. אנצל, 1, עמ' 51; אנצל, 2, עמ' 40, 43, 453, 497; Adevarul: 13/9/974; Facla: 22/9/976; Procesul, pp. 98-99.

13. אנצל, 2, עמ' 464, 485; אנצל, 3, עמ' 160, 166; עדות יוסף דאראבניאנו, יליד דאראבאני בשנת 1914 (פ"ת, יוני 1989), שהיה כלוא בווידלה–ולאשקה.

עזרה, הביאו להם מיטות, מזרנים ומצעים, הקימו בית–תמחוי, והגישו להם ארוחות, הלבשה והנעלה. משרד הפנים הרומני התיר ב–7 באוגוסט 1941 לפרד שרגא, לבקר את הפליטים ולהגיש להם עזרה. בסוף אוגוסט 1941, לאחר סבל של שלושה חודשים במחנה–ריכוז זה, הוחזרו כולם לבתיהם.[14]

לטורנו–סוורין גורשו ביוני 1941 660 נשים, ילדים וזקנים מן העיירה דראבאני שבמחוז דורוהוי. הם הוסעו בקרונות סגורים במשך שלושה ימים ללא אוכל ושתיה (הגברים עד גיל 50–60 נשלחו למחנה–ריכוז בטרגו–זיו). הם רוכזו בצפיפות בשני בתי–כנסת, בבית–העלמין, בבתים נטושים ובבתים פרטיים. חברי שתי הקהילות הספרדית והאשכנזית בטורנו–סוורין, שמנו 413 נפש, והג'וינט, חילקו להם לבוש והגישו להם ארוחות. ב–7 באוגוסט 1941 הותר לפרד שרגא לבקרם ולהגיש להם תרופות, מזונות וכספים. ב–7 בנובמבר 1941, לאחר סבל של יותר מ–4 חודשים, גורשו כולם לטרנסניסטריה.[15]

בגיורגיו נכלאו כ–800 יהודים, שגורשו ביולי 1941 על–ידי הצבא הרומני מבלצי (Balti) שבבסרביה (38 מתוכם שחלו בדרך אושפזו בבית–החולים היהודי ביאסי). הם רוכזו יחד בתוך מחסן תבואות. חלק מהם הועבר לבניין בית–הכנסת ולצריפים שהוקמו בשטח בית–העלמין המקומי. 113 חברי שתי הקהילות הקטנות, הספרדית והאשכנזית, הגישו להם עזרה. פרד שרגא מבוקרשט קיבל היתר מהשלטונות לבוא גם למחנה זה והגיש לכלואים עזרה. כעבור כשלושה חודשים, באוגוסט 1941, הוחזרו 642 יהודים לבלצי בתוך קרונות אטומים ללא אור וללא מים, ובשל תנאים איומים אלה נטרפה דעתם של עשרות מהם. הנשארים בחיים נורו למוות.[16] מחנות–ריכוז הוקמו גם בקאלאפאט ובסלאטינה (Slatina), בהם רוכזו מאות יהודים ביוני 1941.[17]

בקאלאראשי–יאלומיצה נכלאו במארס 1941 מאות פליטים יהודים שמוצאם מרוסיה, אשר גורשו על–ידי השלטונות הרומניים מעבר לגבול. הואיל והרוסים סירבו לקבל את הפליטים הללו, הם רוכזו על–ידי השלטונות הרומניים במחנה ריכוז בקאלאראשי. כמו–כן הועברו למחנה–ריכוז זה 1,011 יהודים, שנותרו בחיים מתוך 2,430 יהודים, שנסעו ב"רכבות המוות" במשך שבעה ימים בתוך קרונות אטומים, לאחר הפוגרום הנורא שאירע ביאסי ב–30 ביוני 1941. 1,419 יהודים גוועו ברכבות אלה מצמא, מרעב, מחום ומחוסר אוויר (ראה "הפוגרום ביאסי").

14. אנצל, 2, עמ' 453, 464; שם, 3, עמ' 19, 509; Viata Noastra (V.N.): 20/4/992

15. אנצל, 2, עמ' 497; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 103, 137.

16. אנצל, 2, עמ' 453, 464; שם, 3, עמ' 160, 207, 264–265.

17. אנצל, 2, עמ' 464; שם 3, עמ' 63.

העמידה הרוחנית ברומניה

כ–900 יהודים, כולל נערים בני 12–16, רוכזו במבנה שליד מחנה צבאי, 60 חולים אושפזו בבניין בית–ספר בכפר הסמוך מגורני (Magureni) ו–35 אושפזו בבית–חולים.

מצבם של הכלואים היה נורא. הם סבלו ממחסור במזון, בלבוש ובתרופות. יום–יום נפטרו 5–6 אנשים ונקברו בקבר אחים.

209 היהודים האשכנזים והספרדים, חברי שתי הקהילות הקטנות בעיר קאלאראשי, הגישו להם עזרה רפואית וארוחות חמות, וכדי לשפר במקצת את מצבם הועברו 200 שרידי הפוגרום ביאסי לשני בתי–כנסת במקום ו–400 מהם רוכזו במחסן גדול של פינצי, חבר הקהילה הספרדית במקום.

נציגי "הוועדה האוטונומית לעזרה" ו"הפדרציה" מבוקרשט, ינקו אברמוביץ ופרד שרגא, קיבלו רשות מהשלטונות ביולי 1941 לבקר במחנה ולהגיש לכלואים עזרה כספית, בגדים, נעליים ותרופות. השלטונות שלחו 120 אסירים מתוכם לעבודות–כפייה בנמל קאלאראש, במכרות–שיש ובעבודות פחחות, שם קיבלו לפחות אוכל למחייתם.

ב–30 באוגוסט 1941, אחרי 60 יום של סבל, שוחררו 980 האסירים שנותרו בחיים, והוחזרו לבתיהם ביאסי.[18] (ראה אישור שניתן לברקוביץ אברהם מיאסי, שהיה כלוא במחנה ריכוז קאלאראשי מ–29 ביוני 1941 ועד 6 בספטמבר 1941).

מחנות ריכוז בטייש ובמחוז קונסטאנצה

משתי הערים האסטרטגיות, בעלות חשיבות מיוחדת לצבא, בפלויישטי, עיר הנפט, ובקונסטאנצה, עיר הנמל בים השחור, פונו אלפי יהודים ורוכזו במחנות–ריכוז.

1,200 גברים יהודים (לפי מקור אחר 1320), מבני 18 ועד 60 מפלויישטי, הועברו ב–20 ביולי 1941 למחנה–ריכוז טייש (Teis) ליד טרגובישטה (Targoviste). בראש המגורשים עמד רבה הראשי של פלויישטי ד"ר מנחם שפרן, אחיו של הרב הראשי של רומניה ד"ר אלכסנדר שפרן. ריכוזם במחנה זה בא בעקבות ההפצצה הגדולה של בתי–הזיקוק בעיר, שבוצעה על–ידי בעלות הברית ב–14 ביולי 1941.

תנאי החיים במחנה זה היו קשים ביותר. הכלואים סבלו ממחסור במזונות, לבוש ותרופות, צפיפות נוראה (200 אסירים בצריף אחד) וחוסר תנאים סניטריים והיגייניים, והיה חשש להתפרצות מגפות.

בעקבות פנייתו של ד"ר פילדרמן למשרד הפנים, מ–25 ביולי 1941, הותר לנציגו סלומון כהן קונדריה, להגיש לאסירים עזרה.

18. אנצל, 2, עמ' 453, 455, 464, 472–477; עדות מרדכי אליאב, יליד 1936 יאסי, פ"ת. אביו מ. אוליבנבוים, ניצול "רכבת המוות", הועבר למחנה קאלאראשי.

מחנות–ריכוז

בעקבות שתדלנות שנייה של ד"ר פילדרמן מ–3 בספטמבר 1941, הורשו בתחילת ינואר 1942, לאחר כחצי שנה, לחזור לבתיהם בפלוישטי רק גברים בגיל מעל 50. יתרם נשלחו למחנות של עבודת–כפייה.[19]

1,800 יהודים מקונסטאנצה, גברים ונשים, ילדים וזקנים, רוכזו ב–23 ביוני 1941, במחנה–ריכוז בקרבת העיר, בקובאדין (Cobadin), בתוך מחנה צבאי גרמני. הכלואים התגוררו בצפיפות רבה, ללא מים לשתיה ורחיצה. לאחר שהות של 5 שבועות הם הועברו ברגל למחנות אוסמניצה (Osmanita), ציובניצה (Ciobanita) ומרני (Mereni), שם שוכנו במבנים עלובים. אוכל לא ניתן להם, והיו נאלצים לקנותו מכספם. בעקבות פנייתו של ד"ר פילדרמן לשר הפנים, מ–25 ביולי 1941, הותר לנציגו סלומון כהן קונדריה, להביא להם מזון, תרופות ולבוש.

הגברים והנשים, כולל זקנים בני 50–60, נשלחו לעבודות–כפייה. באחד בנובמבר 1941, לאחר שהות של ארבעה חודשים במחנות אלה, הוחזרו כולם לבתיהם, הודות להתערבותו של ד"ר פילדרמן, פרט ליהודים שהיו אזרחים זרים.[20] אולם לאחר שחרורם הם חוייבו להתייצב יום–יום במשטרה, ולאחר–מכן פעם בשבוע, כל שבת. "מרכז היהודים" מקונסטאנצה פנה להנהגת ה"מרכז" בבוקרשט, וביקש לפעול למען ביטול נוהל זה שהכביד מאוד על יהודי העיר.[21]

בפשקאני (Pascani) נכלאו ב–3 ביולי 1941 מאות גברים בני 18 ועד 60, בתוך בתי–כנסת שהפכו למחנה ריכוז מקומי. המחנה עבר באוגוסט 1941 מחסות הממונה על המחוז לחסות לשכת–הגיוס. הכלואים נשלחו תחת שמירה לעבודות–כפייה. ראש קהילת פשקאני פנה ב–17 באוקטובר 1941 לד"ר פילדרמן וביקש לפעול למען הפיכת מחנה–הריכוז למחנה–עבודה, מפני שאיש מן הכלואים לא חתר נגד המדינה.

אחרי שלושה וחצי חודשים, באוקטובר 1941, שוחררו כל הכלואים לבתיהם.[22]

מחנות ריכוז ל"בני–ערובה"

לאחר פלישת הצבאות הגרמנים והרומנים לברית–המועצות ב–22 ביוני 1941, ציווה משרד הפנים הרומני ב–30 ביוני 1941 לעצור "בני–ערובה" (Ostatici) מבין היהודים האמידים,

19. אנצל, 3, עמ' 19, 78, 106–107, 201, 276, 486; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 222–223, 225, 231; נתן עק, **שואת העם היהודי**, ת"א, תשל"ו, עמ' 222–223, 225, 231; עדותו בכתב של ברקו ברקוב, הבולטין של אירגון עסקנים ציונים יוצאי רומניה, מס' 12/III, יולי–ספטמבר 1975, עמ' 10–13.

20. אנצל, 3, עמ' 78, 199–200; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 234.

21. אנצל, 7, עמ' 220.

22. אנצל, 3, עמ' 238, 255, 293.

בעלי–מעמד והשפעה (Personalitati morale), ולכלוא אותם במחנות–ריכוז בתוך ערי מגוריהם.[23]

ואכן מתחילת יולי 1941 ואפילו בחודשים ינואר–מאי 1944, נעצרו בכל עיר ברומניה עשרות ומאות אישים מוכרים, חשובים ונכבדים, ראשי–קהילה ופרנסים, רבנים ו"כלי קודש", אנשי חינוך, תעשיינים וסוחרים, אקדמאים ובעלי–מקצועות חופשיים, מבני 18 ועד 60, ונכלאו כ"בני ערובה". הוטל עליהם להיות ערבים לקיום כל החוקים, הצווים, הפקודות והתקנות, שפורסמו על–ידי השלטונות. הם הוזהרו שיוצאו להורג על כל מעשי חתירה, ריגול, טרור, חבלה, הסתה, פגיעה בחיילים רומנים וגרמנים ובריחה ממחנות–עבודה.

מצבם של "בני הערובה", שנכלאו בבניינים של הקהילה, בבתי–הספר ובתי–הכנסת, בתנאים סניטריים והיגייניים ירודים, בחום מחניק בקיץ ובקור עז בחורף, היה קשה מאוד. הם ישנו על הרצפות בצפיפות, ללא שמיכות. אוכל לא ניתן להם, ורק על–ידי מתן שוחד לשוטרים ולז'נדרמים ששמרו עליהם, הותר להם לקבל ארוחות, תרופות, שמיכות ולבוש ממשפחותיהם. מחנות אלה הוקפו בגדרות–תיל ובשעריהם הועמדו שוטרים שאסרו כניסה ויציאה.[24]

כמה "בני ערובה" נעצרו בכל קהילה ולכמה זמן?

כל רשות עירונית קבעה את מספרם בהתייעצות עם המשטרה והז'נדרמריה. בבוזאו (Buzau), בפוקשאני (Focsani), בברלאד (Barlad) ובהושי (Husi), נעצרו אלפי גברים. בפיאטרה–ניאמץ (Piatra Neamt) נעצרו 1,500 גברים; בבראשוב (Brasov) 500; בבאקאו (Bacau) 500 גברים ונשים, ולאחר–מכן הופחת מספרם ל–70 וירד בהדרגה ל–20. ברומאן (Roman), בוואסלוי (Vaslui) ובטקוץ (Tecuci) נעצרו 50–60 גברים בכל קהילה; בבוטושאני (Botosani) נעצרו 70 ועשרה נוספים מכל עיירה: בוצציה (Bucecia), סוליצה (Sulita) ושטפנשטי (Stefanesti), שאוכלוסיותיהן הוגלו לבוטושאני.

בקהילת בלאז (Blaj) נעצרו עשרה "בני ערובה", ביניהם הרב י"מ קראוס, שהותר לו על–ידי השלטונות לערוך חופה וקידושין ולהשתתף בלוויות בליווי שוטר. ביאסי הוטל על "בני הערובה" להיות אחראים גם על איסוף מהיר, תוך 48 שעות, של 500 מיטות ומצעים, להקמת בית–חולים נייד לפצועי–המלחמה הרומנים.[25]

23. על מעצר "בני–הערובה" וצוו מספר 4599, שפורסם על–ידי משרד הפנים הרומני, ראה: קארפ, 1, עמ' 27; קארפ, 3, עמ' 76; Revista Cultului Mozaic: 765, Sept. 1993

24. אנצל, 2, עמ' 442; שם, 3, עמ' 138–139, 444; שם, 8, עמ' 41.

25. אנצל, 2, עמ' 430, 439, 451, 459, 463; שם, 3, עמ' 138, 203, 238, 360, 410, 493; שם, 6, עמ'

בגאלאץ (Galati) רוכזו באולם קולנוע, בסוף יוני 1941, כ–3,700 גברים, מגיל 18 ועד 60. מעצרם נומק בהוראה זמנית, עד שתתרחק חזית המלחמה מהעיר, וכך יימנע פוגרום, כמו שאירע ביאסי, שם נרצחו אלפי יהודים. ביום השלישי למעצרם הועברו כולם לכפר פילשטי (Filesti), במרחק של 4 ק"מ מהעיר והם הפכו ל"בני ערובה". מאוחר יותר, בעקבות עלילה על רצח חייל גרמני על–ידי יהודי, הועברו לכפר זה גם נערים מתחת לגיל 15. החיים במחנה זה, בו היו כלואים יותר משלושה חודשים עד סוף ספטמבר 1941, היו קשים מאוד, בגלל העדר תנאים היגייניים וסניטריים. הכלואים יצאו לעבודות כפייה. יהודים מגאלאץ בני 60 ומעלה אולצו להתייצב פעמיים ביום במשטרה.[26]

ד"ר פילדרמן פנה בשלוש עצומות ביולי 1941, ובשלוש נוספות באוקטובר, נובמבר ודצמבר 1941 לשר הפנים הרומני, וביקש ממנו לעכב את מעצרם של ראשי הקהילות, רבנים, מורים, פקידים, סוחרים ובעלי תעשייה, מפני שמעצרם פוגע בפעילות מוסדות הקהילה, מוסדות החינוך, הסעד והדת ובפעילות הכלכלית. פילדרמן ביקש לשחררם במשך שעות היום, כדי למלא את תפקידיהם, ורק במשך הלילות יוחזרו למחנות. ד"ר י. ביזאמצר, ראש קהילת גאלאץ, פנה ב–10 בספטמבר 1941 ל"מנהיג" יון אנטונסקו וביקשו לבטל את מעצרם של אלפי היהודים, מפני שחזית המלחמה רחקה מאות קילומטרים מהעיר, וחלק גדול מהם עובדים במחנות–עבודה חיצוניים. בקשותיו של ד"ר פילדרמן נענו בחלקן, שוחררו עצירים, הוכנסה רוטאציה וקוצרה תקופת מעצרם. ב–25 בנובמבר 1941 נותרו עדיין אלף יהודים במעצר.[27]

לאחר שהוקם "מרכז היהודים" נקבעו רשימות "בני הערובה" על–ידיו בהתייעצות עם המשטרה והז'נדרמריה.

למרות ההוראה בכתב של משרד הפנים, מ–9 בפברואר 1942, על ביטול מחנות "בני הערובה", הוזמנו עשרות אישים, ב–26 בפברואר 1942, על–ידי ד"ר ננדור גינגולד, המזכיר הכללי של ה"מרכז", שהכריז עליהם בו במקום כ"בני ערובה". בין אלה בלטו הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן, כ"בן ערובה" ראשון במעלה, א"ל זיסו, מנהיג ציוני נודע, עורכי–הדין פרי פרוימסקו, ארנולד שוואפלברג וד"ר פילדרמן, שכולם היו חברים ב"מועצה היהודית" המחתרתית, וכן ראשי הקהילה הספרדית בעיר הבירה, הרב הראשי שבתי דז'יין, מרקו פרזנטה, כלף, אלמולי ויעקב קמפוס. ה"מרכז" מסר את רשימת "בני הערובה" למפקדה הצבאית ולמשטרת בוקרשט, שהוסיפו עוד אישים לרשימה זו.[28]

48; בנדיטר, שם, עמ' 53; **האחווה**, 3 (תשמ"ח), לשכת הרב נימירובר של בני–ברית, עמ' 34–37.

26. אנצל, 3, עמ' 138–140, 203, 409; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 96.

27. אנצל, 2, עמ' 439, 451–452, 493; שם, 3, 409, 410.

28. אנצל, 4, עמ' 358–359, 465, 480–481; שם, 6, עמ' 239–240; שם, 7, עמ' 91–93; עדותו של ד"ר

בבוקרשט לעומת ערים אחרות לא נכלאו "בני הערובה", אולם חויבו להתייצב יום–יום במשטרה ולחתום על נוכחותם.[29]

למרות האיומים של השלטונות לא נפגע ולא הוצא להורג אף "בן ערובה" אחד ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית, מפני שלא היו פיגועים ולא בוצעו מעשי חבלה. לעומת זאת נרצחו מאות "בני ערובה" בערי בוקובינה ובסרביה.

בצ'רנוביץ (Cernauti) בירת בוקובינה, נעצרו באחד באוגוסט 1941 50 "בני ערובה". רובם הוצאו להורג, וביניהם הרב הראשי של הקהילה, ד"ר אברהם יעקב מארק, החזן הראשי גורמן וחברי ועד הקהילה.[30]

בהרצה (Herta), שסופחה ב–28 ביוני 1940 לברית–המועצות, נרצחו על–ידי חיילים רומנים 132 "בני ערובה", שהיו חשודים בקומוניזם, ונקברו בשלושה קברי–אחים.[31]

במרקולשטי (Marculesti) שבבסרביה נעצרו בתחילת יולי 1941 18 "בני ערובה" ונורו למוות. בבלצי (Balti) ובסביבתה נעצרו 200 "בני ערובה" בחודש יולי 1941. אנשי הגסטאפו אילצום לחפור לעצמם קבר וירו למוות ב–86 מהם, כולל חברי ועד הקהילה ורק ראש הקהילה נותר בחיים.[32]

מחנות ריכוז בבסרביה

מחנות–ריכוז ארעיים הוקמו גם בבסרביה. בעיר סקורני הוקם מחנה גדול לשלושים אלף יהודים בקירוב, שרוכזו מכל המחוז, מחוטין (Hotin), מנואה–סוליצה (Noua-Sulita) וממקומות אחרים. מחנה–הריכוז התקיים מסוף יולי 1941 ועד 3 באוקטובר 1941. מפאת התנאים הקשים וחוסר מזון ניספו יום–יום 100–120 איש. באוקטובר 1941 גורשו כל הנותרים לטרנסניסטריה, שם ניספו יותר ממחציתם מקור, רעב, מחלות ומגפות.

יוסף קמפוס, מנהל בית–הספר הספרדי בבוקרשט לשעבר, יליד בוקרשט 1915 (ת"א, 27 בינואר 1992), אביו היה "בן–ערובה".

29. אלכסנדר שפרן, **אל מול פני הסערה**, ירושלים, תשנ"א, עמ' 81, 84; אנצל, 3, עמ' 525, 545; שם, 4, עמ' 465, 480–481; שם, 6, עמ' 464; שם, 7, עמ' 91–93.

30. **הספר השחור** (בעריכת ואסילי גרוסמן ואיליה ארנבורג), תל–אביב, תשנ"א, עמ' 96.

31. קארפ, 1, עמ' 26–27; קארפ, 3, עמ' 81, 95; **פנקס הקהילות רומניה**, 2, עמ' 456, 460, 476, 519; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 119.

32. ת. לביא, "לתולדות הטבח של יהודי באסארביה וטרנסניסטריה", **על אדמת באסארביה**, קובץ א', תל–אביב, תשי"ט, עמ' 140–150; קארפ, 1, עמ' 27; קארפ, 3, עמ' 36; **פנקס הקהילות רומניה**, 2, עמ' 356, 367, 387.

באדינץ הוקם מחנה–ריכוז ב–20 באוגוסט 1941 ל–25,000 מגורשים מבוקובינה, מבסרביה ומהרצה שב"רומניה הישנה". הם שוכנו באורוות וברפתות מוקפות גדרי–תיל, ולמי שלא הספיק המקום לן תחת כיפת השמים. מפאת מחסור במזון ומים לשתיה ניספו יום–יום כ–100 איש מרעב ותשישות. בסוף נובמבר 1941, בליל הושענא רבא תש"ב, פונה המחנה. חלק הועבר למחנה–ריכוז במרקולשטי וחלק גורש לטרנסניסטריה. במרקולשטי רוכזו 11,000 יהודים. בוורטוזני רוכזו כ–25,000 יהודים במחנה–ריכוז, שנותרו לאחר גל הרציחות במחוז סורוקה (Soroca) ומחוזות אחרים. גם במחנה זה נרצחו רבים והנותרים גורשו לטרנסניסטריה.[33]

מחנות ריכוז בטרנסניסטריה

מחנה הריכוז ואפניארקה, ששכן בצפון–מזרח טרנסניסטריה, לא רחוק מן הנהר בוג, נועד לאסירים פוליטיים. המחנה הוקם על–ידי הצבא הרומני באוקטובר 1941, ומספר האסירים בספטמבר 1942 היה 1,500, לאחר שהובאו 1,200 יהודים מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה הדרומית: 72 אסירים מבתי–כלא בקראנסבש (Caransebes), ומלוגוז (Lugoj), 400 אסירים ממחנה ריכוז טרגו–זיו, 722 "חשודים" קומוניסטים מכל ערי המדינה, ועשרות "חשודים" ממחוז דורוהוי. במחנה–עונשין זה נכלאו גם מנהיגי הגטאות מטרנסניסטריה ש"סרחו".

מפקד המחנה, רב–סרן י' מורגסקו (I. Murgescu), שנתמנה באוגוסט 1942, התנהג באכזריות לאסירים. הוא קיבל את פניהם בדברי איומים, הצביע על בית העלמין שבקירבת המקום ואמר להם: "דעו לכם, שנשלחתם לכאן, ל'מחנה המוות' (Lagarul Mortii), ומכאן לא תצאו חיים. במקרה הטוב תהיו מסוגלים להישען על מקלות". ואכן כונה המחנה הזה "בית–קברות ואפניארקה".[34]

תנאי החיים במחנה–ריכוז זה היו איומים. העצורים התגוררו בשלושה ביתנים פרוצים ומלוכלכים, ללא דלתות וחלונות, וללא תנאים סניטריים והיגייניים. בקור העז של החורף

33. קארפ, 3, עמ' 9–10; 123–131; מ. קוטיק, **גולה במאבקה**. ת"א 1994, עמ' 163; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 312, 326–327, 385–386, 388.

34. קארפ, 3, עמ' 239, 283, 436, 441–445, 450, 465–466, 469–471; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 285, 427; בנדיטר, "המאבק להישרדות במחנה ההסגר ואפניארקה", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף ז', אוניברסיטת חיפה (תשמ"ט), עמ' 117–133; אנצל, 4, עמ' 649; שם, 5, עמ' 358, 458, 513; שם, 6, עמ' 65, 106–107, 237–238; שם, 7, עמ' 610; שם, 10, עמ' 244, 320; ראה עדותו של ד"ר מרצל דולברג, שהיה רופא במחנה זה: V.N.: 3.5.991; 10.5.991. (להלן: רודיק); M. Rudich, **La brat cu moartea,** Bucuresti 1945, pp. 85-91, Procesul, pp. 101-102; Adalbert Rosinger, **Minirepublica totalitara Wapniarca,** Minimum 9 (1987), pp. 39-46 (להלן: רוסינגר).

הרוסי הם היו לבושים בגדי–קיץ וישנו ללא שמיכות. האוכל הדל שניתן לכלואים כלל מאתיים גרם לחם ואפונה מורעלת (Mazare Furajera), שגרמה להם להרעלה ולשיתוק הגפיים התחתונות והכליות. ב–27 בדצמבר 1942 הופיע המקרה הראשון של שיתוק, ועד 29 בפברואר 1943 עלה מספר הנפגעים ל–611.

מפאת המחסור במים לשתיה וכדי להרוות את צמאונם נאלצו 1,500 האסירים להמיס שלג, שגרם להם לחלות בטיפוס ודיזנטריה. המפקד מורגסקו היכה את האסירים שנתפסו בצבירת שלג.

החבילות שהגיעו לאסירים ממשפחותיהם נפתחו על–ידיו. הוא לקח לעצמו את הדברים הטובים ואת המזונות המקולקלים השאיר בשבילם. כשהאסירים התלוננו שהמפקד מרעיב, מצמיא ומרעיל אותם, הוא השיב להם: "הובאתם לכאן לא לבית–הבראה, אלא למות". מכתבים הועברו למשפחות האסירים רק תמורת מתן שלמונים. מורגסקו ניצל את האסירות לתאוותו האישית. בית–הדין שדן בפושעי המלחמה ברומניה גזר עליו ב–1946 גזר–דין מוות.[35]

המפקדים החדשים סרן פופסקו קריסטודו (Popescu Cristodu) וסרן סבר בוראדסקו (Sever Buradescu), שנתמנו, הראשון בסוף 1942 והשני בפברואר 1943, היו יותר אכזריים מהמפקד הקודם. הם סילקו את תנורי–החימום, שהתקינו האסירים בצריפיהם על חשבונם הפרטי, הקטינו את כמות המים למינימום, ואסרו עליהם להתרחץ ולכבס את בגדיהם. המפקדים הרעיבו את אלפיים האסירים, הפחיתו את מנת הלחם ממאתיים גרם למאה, ולאחר מכן לחמישים, סגרו את בית–התמחוי שהקימו האסירים מכספם, אסרו עליהם לבשל לעצמם אוכל ולהכניס מזונות מבחוץ. המפקדים המשיכו להאכיל את האסירים באפונה מורעלת, שתלו רשת של מרגלים בתוך המחנה, היכו את האסירים, ותמורת כל הטבה קטנה סחטו כסף ואנסו אסירות. הם שאפו לחסל את הכלואים מבחינה פיסית ומוראלית. כספים, מזונות ותרופות שנשלחו אליהם על–ידי משפחותיהם, נלקחו על–ידי המפקדים.[36]

היחס אל האסירים שופר רק בשנת 1943, בעת כהונתם של שני המפקדים החדשים של ואפניארקה: סגן–אלוף קריסטאקה פופוביץ (Cristache Popovici) וסגן–אלוף סאבין מוטורה (Sabin Motora). שניהם עזרו לאסירים, הביאו להם מכתבים וכספים ממשפחותיהם ומ"הוועדה האוטונומית לעזרה" מבוקרשט, הגנו עליהם מפגיעות, והצילו אותם מהשמדה.[37]

35. קארפ, 3, עמ' 379; מאיר גולדה, "בנתיב הייסורים", **עיירתנו ביבולארי**, חיפה תשמ"א, עמוד 85; Viata Noastra (V.N.): 20.4.1995.

36. אנצל, 6, עמ' 66–67, 107–108; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 431; קארפ, 3, עמ' 387–389.

37. קארפ, 3, עמ' 384; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 413–432; V.N: 20.4.95.

בינואר ובמארס 1943 נתמנו שתי ועדות ממשלתיות, שמטרתן הייתה לבדוק את תיקי האסירים. הוועדות החליטו על שחרור 427 אסירים, שהועברו לגטאות טרנסניסטריה. 400 מהם נורו על ידי חיילים גרמנים במוסטובוי (Mostovoi).[38]

למרות המצב הקשה במחנה הריכוז ואפניארקה אירגן ועד האסירים ערבי שירה וקריאה, מסיבות חנוכה ופורים. בין השחקנים בלט צבי שטופלר (בעלה של השחקנית ליאה קניג, בעלת פרס–ישראל). הרב בנימין וילנר, שהיה בין האסירים, הקים חדר–תפילה.[39]

לאחר שפרופ' גיאורגה אלכסיאנו (Alexianu), מושל טרנסניסטריה, דיווח למרשל יון אנטונסקו על מצבם הקשה של האסירים במחנה, שלחו "הוועדה האוטונומית לעזרה" ו"מרכז היהודים" מבוקרשט בגדי–חורף וסיוע רפואי.[40]

מחנה הריכוז ואפניארקה חוסל באוקטובר 1943, כאשר הצבא הסובייטי התקדם והצבא הרומני נסוג. חלק מהאסירים הוחזרו לטרנסניסטריה וחלק הועברו למחנה–ריכוז רבניצה (Rabnita). 500 מהם הועברו למחנה–ריכוז גרוסולובו (Grosolovo),[41] שהוקם באותו חודש, ב–14 באוקטובר 1943. לגרוסולובו הועברו גם אסירים שהיו במחנה–ריכוז סליווינה (Slivina) שבטרנסניסטריה. מפקד המחנה הזה היה הקולונל סאבין מוטורה, שהיה מפקד ואפניארקה בחודשים האחרונים לקיומו. הוא שיפר את מצב הכלואים, הציל אותם מהשמדה, והעביר להם סיוע מן "הוועדה האוטונומית לעזרה" מבוקרשט ומקרוביהם ברומניה. במארס 1944 הוחזרו 589 יהודים למחנה ריכוז טרגו–זיו שברומניה. בזכות זו קיבל אות של "חסיד אומות העולם".[42]

מחנה ריכוז סליווינה הוקם על גדתו המערבית של נהר בוג. רוכזו בו יהודים מבסרביה ומבוקובינה, שעברו "כביכול" עבירות כלכליות ופליליות. הם הוסגרו לידי הגרמנים, ששהו בגדה המזרחית של הנהר בוג, ושם הושמדו. האסירים קיבלו לפני שנרצחו סיוע מ"הוועדה האוטונומית לעזרה" מבוקרשט.[43]

38. אנצל, 5, עמ' 335, 487–488; שם, 6, עמ' 238; Procesul, p. 103.

39. ראובן גולדברג, "מאה שנות תיאטרון יהודי ברומניה", **שבט רומניה** 4–5 (1979), עמ' כ"ז; רוסינגר, שם, עמ' 39; בנדיטר, שם, עמ' 128; רודיק, שם, עמ' 90; קארפ, 3, עמ' 406–407.

40. אנצל, 3, עמ' 299; שם, 5, עמ' 490–497; שם, 10, עמ' 249; קארפ, 3, עמ' 372; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 417, 429, 432; על מחנת ואפניארקה הופיע ספרו של יחיאל בנדיטה: **Vapniarca**, T.A. 1995.

41. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 432.

42. עדות יעקב דראבניאנו, שהועבר מוואפניארקה לגרוסולובו; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 417–418; אנצל, 7, עמ' 752; Revista Cultului Mozaic: 1.7.1990.

43. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 483–484; קארפ, 3, עמ' 302, 433; קוטיק, **גולה במאבקה**, עמ'

מחנה ריכוז פציורה הוקם בסתיו 1941 בעיירת המחוז טולצין (Tulcin) על הנהר בוג. נכלאו בו 3,000 יהודים מטולצין. בספטמבר 1942 הועברו למחנה זה 2,400 יהודים נוספים ממחוז מוגילב שבטרנסניסטריה, שמקורם מבוקובינה, מבסרביה וממחוז דורוהוי שבצפון מולדובה.

תנאי החיים במחנה ריכוז זה היו איומים. האסירים התגוררו בשני בניינים: בבניין הראשון בן שלוש הקומות התגוררו אנשים בריאים כביכול, בחדרים ללא דלתות וחלונות, בקור עז. הם לבשו סמרטוטים ולא התרחצו חודשים שלמים. מפאת הרעב התמידי נאלצו האסירים לאכול עשבים וקליפות–עצים. היה גם מקרה של קניבליזם. לדברי עדה אחת, שרה סגל מרדאוץ, שאושרו על–ידי רופא מהמקום ד"ר טוּצי וייס, אכלו שתי אחיות מבשר גוויית נערה יהודיה, שנפטרה ימים אחדים לפני–כן. אחת מהאחיות דעתה נטרפה עליה והשנייה התאבדה בקפיצה למי הנהר. אסירים השתגעו מפאת הרעב, הקור והתנאים התת–אנושיים. שלושים איש מתו יום–יום מחוסר טיפול רפואי.

הבניין השני של המחנה היה מיועד לחולים במחלות מידבקות וטיפוס הבהרות. כארבעת אלפים איש נפטרו שם, מפני שלא טופלו כלל. במוסך ששימש לחדר–מתים נערמו יום–יום עשרות גוויות, שנקברו בקברי–אחים כעבור ימים אחדים.

בגלל מצב נורא זה היו נסיונות של בריחה. אחדים מהבורחים נתפסו ונורו.

ב–16 באוגוסט 1942 הוציא מפקד גרמני 150 נערות יהודיות מהמחנה פציורה, העבירן לתוך יער, שם נאנסו על–ידי חיילים גרמנים ולאחר–מכן נרצחו. נערה אחת הצליחה להימלט בעזרת חייל גרמני. ב–28 בנובמבר 1942 אישרה המיפקדה הצבאית של ממשל טרנסניסטריה ל"מרכז היהודים" לשלוח בגדים לעצירים במחנה פציורה.

לאחר 18 חודשי גיהינום אישר הממונה על המחוז לשלוח למחנה זה כמות של עצי–הסקה והוקם מטבח ל–1,600 איש. "הוועדה האוטונומית לעזרה" מבוקרשט שלחה מעט עזרה במארס 1943. תנאי החיים שופרו במקצת ומספר הנפטרים פחת. מונו גם שוטרים יהודים.

בתחילת מארס 1943 שרדו במחנה–המוות הזה רק כמה מאות יהודים, שחלק מהם נשלחו לעבודות–פרך בחווה החקלאית הממשלתית רכנייי (Rahnei). למרות תנאי–העבודה הקשים הם ניצלו ונותרו בחיים.[44]

ב–15 באוגוסט 1944, שמונה ימים לפני סוף המלחמה, תיכנן המטה הכללי של הצבא הרומני לכלוא 9,000 יהודים נוספים במחנה–ריכוז חדש בסיביו (Sibiu) בטרנסילבניה

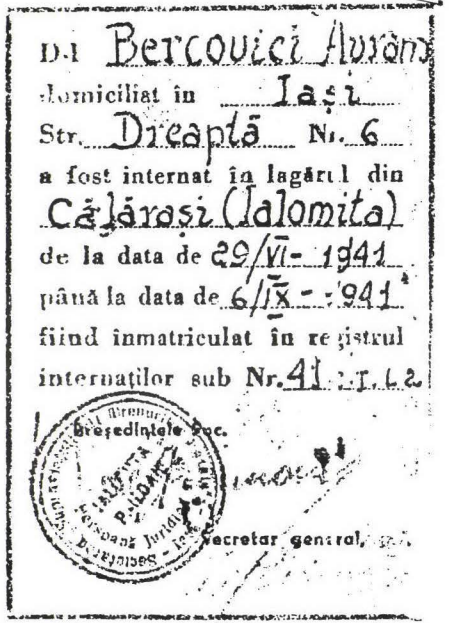
176–178, מוסר עדות של יהודי משם שברח ועלה לארץ ישראל באביב 1944.

44. עדותה של רגינה כץ, ילידת 1918 ביסטריצה–נסאוד, שהיתה זמן קצר במחנה ריכוז פציורה והוברחה על–ידי פרטיזן (בת–ים, פסח תשנ"ד); על פציורה עיין: אנצל, 5, עמ' 301; שם, 8, עמ' 443–444; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 488–490.

הדרומית, או לחילופין במקום אחר במולדובה. לפי התכנית היו צריכים לרכז שם פליטים יהודים שנמלטו לרומניה מארצות אחרות, יהודים אזרחי רומניה שגורשו ממולדובה, בסרביה, בוקובינה ומשוחררי הגטאות והמחנות בטרנסניסטריה. הגורם לפרסום התכנית החדשה היה נסיונם של ארבעה פליטים, פרטיזנים של המארשל טיטו, לעבור את הגבול לרומניה. ד"ר פילדרמן מילא שוב את תפקידו כשתדלן, וביקש מהשלטונות שלא להקים מחנה ריכוז חדש במקומות מסוכנים כמו סיביו או יאסי הקרובות לחזיתות, אלא לרכז את החשודים במחנה–ריכוז טרגו–זיו. התכנית לא בוצעה, מפני שלאחר כשבוע, ב–23 באוגוסט 1944, שוחררה המדינה על–ידי הצבא הסובייטי, ורומניה הצטרפה למלחמה נגד הנאצים.[45]

בסיכום: אלפי יהודים, גברים ונשים, מבני 18 ועד 60, מגורשים מעיירות ומכפרים, קומוניסטים ו"חשודים" בקומוניזם, ניצולים מהפוגרום ביאסי ומ"רכבות המוות", עסקנים ציונים, פליטים יהודים מפולין, הונגריה, סלובקיה וגרמניה שהגיעו לרומניה ויהודים שהשתמטו מגדודי עבודת–כפייה, או עברו עבירות כלכליות, נכלאו במחנות–ריכוז ברומניה ובטרנסניסטריה. חלק ממחנות הריכוז היו קבועים, כמו טרגו–זיו וואפניארקה, שהתקיימו כמעט כל שנות המלחמה, ואחרים היו מחנות–ריכוז ארעיים, שבהם שהו האסירים חודשים אחדים. בכולם היו תנאי חיים קשים ללא נשוא. רוב האסירים נשלחו לעבודות–כפייה קשות ומפרכות. בגלל הקור המקפיא, חוסר תזונה ולבוש, תנאי מגורים בלתי נסבלים ועונשים גופניים, מאות מהכלואים נותרו נכים ואלפים שבקו חיים לכל חי. רובָם ניצלו הודות לעמידתם והתנגדותם ובשל מתן שוחד ושלמונים והעזרה המועטת שהגיעה מ"הפדרציה של איגודי הקהילות", מ"מרכז היהודים" ומ"הוועדה האוטונומית לעזרה" מבוקרשט.

45. אנצל, 8, עמ' 137.

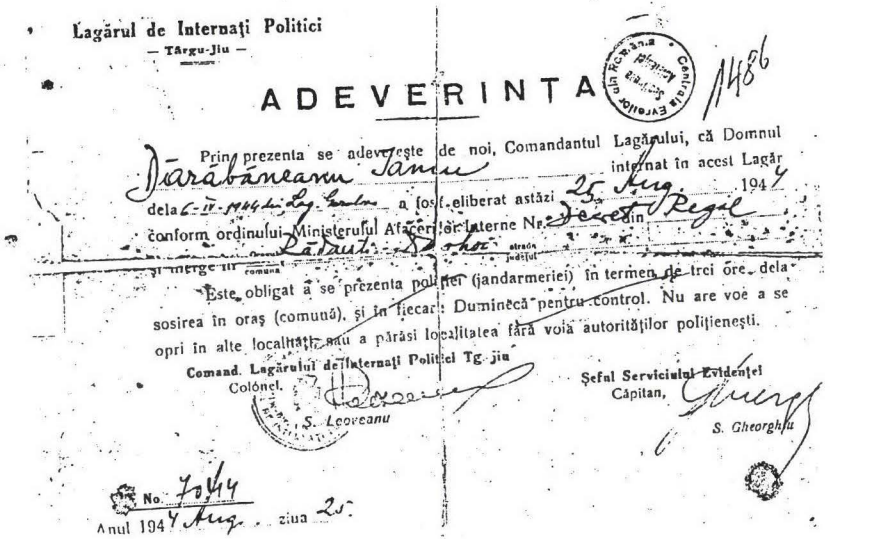

D-l Bercovici Avram
domiciliat în Iași
Str. Dreaptă Nr. 6
a fost internat în lagărul din
Călărași (Ialomița)
de la data de 29/VI- 1941
până la data de 6/IX - 1941
fiind înmatriculat în registrul
internaților sub Nr. 41 I.L.L.

Președintele Soc.

Secretar general,

שריד מ״רכבות המוות״,
הועבר למחנה ריכוז קאלאראשי.

Lagărul de Internați Politici
— Târgu-Jiu —

ADEVERINTA 1486

Prin prezenta se adeverește de noi, Comandantul Lagărului, că Domnul Dărăbăneanu Iancu internat în acest Lagăr
dela 6-IX-1944 în Lg. Târgu a fost eliberat astăzi 25 Aug. 1944
conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne Nr. 202655 din 1944
și merge în comuna Bădeuți-Ocol strada județul Vâlcea
Este obligat a se prezenta poliției (jandarmeriei) în termen de trei ore dela sosirea în oraș (comună), și în fiecare Duminecă pentru control. Nu are voe a se opri în alte localități, sau a părăsi localitatea fără voia autorităților polițienești.

Comand. Lagărului de Internați Politici Tg. Jiu
Colonel.
S. Leoreanu

Șeful Serviciului Evidenței
Căpitan,
S. Gheorghiu

No. 7944
Anul 1944 Aug. ziua 25

אישור ליאנקו דאראבאניאנו, שנכלא במחנה - ריכוז בטרגו - זיו
.(4/8/1944)

מחנות–ריכוז

Prefectura Județului Botoșani

ORDONANȚA 148

Nr. 1299 din 1 Iulie 1941

Având în vedere că unele atacuri cu mitralierele date de aviația sovietică s'au dat în unele localități din județ în urma unor informații și semnalizări dela spioni evrei;

Având în vedere că sovietele lansează din avioane spioni și agenți teroriști, cari împreună cu unii evrei din România, caută să comită acte de terorism și agresiune,— cum s'a întâmplat la Iași,— unde evreii au trasupra armatei române și germane,

Având în vedere dispozițiunile art. 486-C. J. M.

Având în vedere ordinul Ministerului Afacerilor Interne Nr. 4599 din 30 Iunie 1941.

În interesul siguranței Armatei,—al garantării apărării țării și vieții cetățenilor din Județul Botoșani

ORDONĂM:

1. Polițiile din județ și Legiunea Jandarmi vor lua imediat următorii ostateci dintre evreii bărbați între 18 și 60 ani:

Din orașul Botoșani	70 evrei
„ „ Hârlău	20 „
„ comuna Broscăuți	10 „
comuna Frumușica	10
comuna Sulița	10
comuna Ștefănești	10

Acești ostateci vor fi închiși la Polițiile Botoșani și Hârlău.

Printre ostateci vor fi: majoritatea rabinilor și hahamilor,—meseriașii din fiecare specialitate, precum și toți foștii simpatizanți ai comuniștilor cunoscuți ca atare.

2. În caz că se vor produce acte de sabotaj dovedite, acte de terorism agresiuni, tăeri de fire de telefon, distrugeri, etc cei prinși în flagrant delict vor fi împușcați pe loc.

3. Cei ce nu vor fi prinși in flagrant delict, însă vor fi dovediți cu dovezi precise, vor fi deasemenea împușcați.

4. Dacă vreun evreu va ucide un soldat român sau german, va fi împușcat pe loc. În plus, pentru fiecare soldat român sau german omorât, se vor impușca 50 evrei dintre ostateci.

5. Toate execuțiile vor avea loc în piețele publice în prezența populațiunei evreești se vor face numai în baza ordinului scris dat de subsemnatul.

6. Circulația evreilor pe străzi între orele 20 și 7 dimineața este strict interzisă, în aceste ore toți evreii trebue să fie prezenți în locuințele lor.

7. Însărcinez cu executarea prezentei ordonanțe Legiunea de Jandarmi Botoșani și Polițiile Botoșani și Hârlău.

PREFECTUL JUDEȚULUI BOTOȘANI
LT. COLONEL
VICTOR MĂESCU

פקודת "הממונה על המחוז" בוטושאני לכלוא "בני - ערובה": 70 מבוטושאני, 20 מהרלאו ומכל עיירה נוספת 10 איש.

פרק שישי: מחנות השמדה

בנוסף לגטאות, למחנות–עבודה ולמחנות ריכוז, שפעלו ברומניה בתקופת השואה,[1] הוקמו גם מחנות השמדה בטרנסניסטריה (Transnistria), בהם נרצחו רבבות יהודים. כבר מתחילת "מבצע ברברוסה", שהחל ב–22 ביוני 1941, נכבשו בסרביה ובוקובינה (Basarabia, Bucovina) על–ידי הצבא הרומני מידי הסובייטים. הרודן הרומני, יון אנטונסקו (Ion Antonescu), הורה לצבאו "לטהר את השטח", דהיינו לחסל את היהודים באיזורים אלה, שהיו בין שתי מלחמות העולם תחת השלטון הרומני. הז'נדרמריה והצבא הרומני, בשיתוף עם האיינזצגרופן הגרמניים ערכו פוגרומים, בהם נטבחו עשרות אלפי יהודים, בין החודשים יולי ואוקטובר 1941. לאחר מכן גורשו כ–150,000 מהיהודים שנותרו בחיים לטרנסניסטריה, כולל כ–12,000 ממחוז דורוהוי (Dorohoi) שב"רומניה הישנה", ומאות יהודים מבוקרשט והמדינה, שהואשמו בעבירות כלכליות, בעבירות של אי–ציות לחוקי עבודת הכפייה, וחשודים בקומוניזם, שביקשו לעבור לברית–המועצות.

אנטונסקו בחר בטרנסניסטריה כשטח ל"פיתרון הסופי" של הבעייה היהודית ברומניה, והקים בה כמאה וחמישים גטאות, מחנות ריכוז ומחנות השמדה. כבר בשנה הראשונה לגירוש, מאוקטובר 1941, גוועו רבבות יהודים מרעב, מקור, ממגפות טיפוס–הבהרות ומדיזנטריה, מתנאי חיים ומגורים נוראים ומירי. המגורשים שוכנו באורוות, ברפתות, בדירי חזירים, בלולים ובמחסנים פרוצים, ללא דלתות וחלונות, בקור הרוסי האכזרי.

במחנות הריכוז וההשמדה שלאורך הנהר בוג הושמדו עשרות אלפי יהודים. קריאה רועמת פורסמה בשנות המלחמה בעיתונות הרומנית "Evreii la Bug" ("היהודים יגורשו לבוג").

אנטונסקו קיבל את ניהול חבל טרנסניסטריה על פי "הסכם טיגינה" (Tighina), שנחתם ב–30 באוגוסט 1941 בינו לבין הגרמנים, כפיצוי על השתתפותו של הצבא הרומני במלחמה נגד ברית–המועצות. שטחה של טרנסניסטריה היה 40,000 ק"מ מרובעים, והשתרע באוקראינה בין הנהרות דניסטר (Nistru) ובוג. בירת החבל הייתה תחילה טירספול (Tiraspol), ולאחר מכן אודסה, ובעיר זו אירע הטבח הגדול בטרנסניסטריה.

הטבח באודסה

אודסה נכבשה על ידי הצבא הרומני ב–16 באוקטובר 1941. בעת הכיבוש התגוררו בעיר 80,000–90,000 יהודים. באותו יום נרצחו אלפי אנשים, רופאים ואינטלקטואלים, רובם

1. יעקב גלר, "נסיונות להקמת גטאות בשטחי רומניה", דברי הקונגרס העולמי האחד–עשר למדעי היהדות, חטיבה ב', כרך שני, תולדות ישראל, העת החדשה ירושלים תשנ"ד, עמ' 310–316; הנ"ל, "מחנות עבודה ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 72, (כסלו תשס"ב – 2001), עמ' 93–110; הנ"ל "מחנות ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 60 (תשנ"ו), עמ' 59–76.

יהודים. ב–17 באוקטובר 1941, ביום השני לכיבוש, נאסרו 3,000–4,000 יהודים שהיו חשודים בקומוניזם ונורו למוות. ב–22 באוקטובר 1941 ניתלו אלפי יהודים בכיכרות אודסה, כעונש על פיצוץ המפקדה הרומנית, שבוצע על ידי פרטיזנים סובייטים, שם נרצחו 66 קצינים רומנים וגרמנים, חיילים ואזרחים, ו–39 נפצעו.

בין ההרוגים היה גם המפקד הצבאי של העיר, הגנרל הרומני יון גלוגוזיאנו (Ion Glogojeanu). הפקודה לתלות את היהודים ניתנה על–ידי הגנרל קונסטנטין טרסטיוריאנו (Constantin Trestiorianu), שהפך למפקדה הצבאי של אודסה. ארנבורג וגרוסמן, שפירסמו עדויות רבות על הרצח ב"ספר השחור", ציינו שאודסה הפכה ל"עיר התלויים".[2]

המרשל אנטונסקו פקד להוציא להורג מאתיים קומוניסטים על כל קצין שנהרג בהתפוצצות, ומאה על כל חייל. כמו כן פקד המרשל על הגנרל ניקולאי מאציצי (Nicolae Macici) לרצוח את כל היהודים מבסרביה שנמלטו לאודסה, להכניסם לבניין ממוקש ולפוצצם ביום ההלוויה של קורבנות פיצוץ המפקדה הצבאית. כל זה כתגמול וכנקמה.[3]

כך נורו וניתלו ב–23 באוקטובר 1941 כחמשת אלפים איש, רובם יהודים, כולל מגורשים מבסרביה. לאחר–מכן רוכזו בכיכר ליד נמל אודסה 19,000 מיהודי העיר, הותז עליהם נפט ובנזין, הוצתו ונשרפו חיים.[4] באותו יום נילכדו עוד 20,000 איש מאודסה, רובם יהודים, ונידחסו לבית הכלא העירוני. למחרת, ב–24 באוקטובר 1941, הוצאו משם כ–10,000 איש על ידי הז'נדרמים הרומנים, הובלו בשיירות אל מחוץ לעיר לכיוון הכפר דולניק (Dolnic) בקבוצות של 40–50 איש, קשורים אחד לשני, נזרקו לתעלות ונורו.

שיטת רצח זו לא סיפקה את התליינים מפני שהייתה איטית. לכן דחסו את יתר היהודים לתוך ארבעה מחסנים גדולים וירו בהם. לאחר–מכן הוצתו שלושת מחסני הילדים והנשים והמחסן הרביעי של הגברים. ברצח זה שיתפו פעולה הז'נדרמים ופלוגות המודיעין הרומני, יחד עם האיינזצגרופן D של הגנרל אולנדורף.

2. איליה ארנבורג, י' גרוסמן, הספר השחור, ת"א 1991, עמ' 85. ברשימה בכתב–יד שנמצאה בין רשימותיו של ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים ברומניה" (קומיסר), מופיע המספר של 25,000 אנשים שניתלו באודסה. ראה: Martiriul Evreilor din Romania, Bucuresti 1991, pp. 186-187 (להלן Martiriul)

3. כתב–היד של הפקודה, שנתגלה לפני שנתיים, הועבר למוזיאון השואה בוושינגטון ופורסם בביטאון "הפדרצייה של הקהילות" בבוקרשט: Revista Cultuluil Mozaic (R.C.M.), 764, August 1993, 773, Januarie 1994.

4. בכתב–היד שנמצא בין רשימותיו של ראדו לקה צויין, שבאודסה נשרפו חיים 10,000 יהודים בתוך צריפים: שם, Martiriul. מיכאל פלין מציג תעודות המוכיחות שבאוקטובר 1941 נרצחו כמה אלפי יהודים על פי פקודתו של יון אנטונסקו: R.C.M. 771-772 Dec. 1-2, 1993

העמידה הרוחנית ברומניה

הרודן יון אנטונסקו הוא האיש שציווה לטבוח את יהודי בסרביה, בוקובינה וטרנסניסטריה, והוא גם האיש שציווה לרצוח (באמצעות קולונל רדו דאוידסקו Radu Davidescu, ראש המיפקדה הצבאית שלו), בשתי פקודות מ–23 ומ–24 באוקטובר 1941 את יהודי אודסה בהמוניהם. ב–13 בנובמבר 1941 התעניין אנטונסקו בישיבת הממשלה הרומנית, אם פעולות הרצח באודסה היו מספיק חמורות.

לאחר חיסולם של רבבות יהודים בעיר, ציווה אנטונסקו ב–16 בדצמבר 1941 לגרש את היהודים שנותרו בחיים, באומרו:

> הכניסו אותם לקאטאקומבות, הכניסו אותם לים השחור, הוציאו אותם מאודסה! אינני רוצה לדעת מאומה! יתכן וימותו מאה, ייתכן אלף, יתכן וימותו כולם, אבל אינני רוצה שימות אף פקיד או קצין רומני. אני פוחד, עד שאביא יחידות אחרות לשם. הכוחות שיש לנו באודסה אינם מספיקים. ובכן, תוציאו את כל הז'ידים מאודסה![5]

בפברואר 1942 התרוקנה העיר מיהודיה. כשהגיע לאודסה פרד שרגא עם שלושה חברים נוספים של "הוועדה לעזרה" מבוקרשט, כדי להיפגש עם המושל, הפרופ' גיאורגה אלכסיאנו (Gheorghe Alexianu), באחד בינואר 1943, ולהגיש סיוע ליהודי טרנסניסטריה, מצא עיר ריקה מיהודים, "יודניריין".[5א]

הרומנים הפכו את אודסה לעיר רומנית והקימו בה מוסדות תרבות וכלכלה. אנטונסקו הגיע לעיר לביקור ונכח בקונצרט באופרה המקומית. היהודים שנותרו בחיים הועברו לגטו סלובודקה (Slobotca), ולאחר זמן קצר למחנות השמדה מוסטובוי (Mostovoi), בוגדנובקה (Bogdanovca) ודומנובקה (Domanovca). ב–1946 דן בית המשפט העממי בבוקרשט את פושעי המלחמה, את הגנרלים מאציצי וטריסטוריאנו למוות. גזר דין זה הומתק למאסר עולם.[6]

5. Radu Ioanid, "Cu Privire la Cartea lui Larry Watts despre Ion Antonescu", Realitatea Evreiasca (R.E.): 10 (810) 1-31 August 1995; R.C.M.: 764, August 1993

5א. Ancel, Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust, Jerusalem (להלן:אנצל), 8, עמ' 597 (זכרונותיו של פרד שרגא).

6. Matatias Carp, Cartea Neagra, vol. 3, Bucuresti 1947, pp. 11,209 (להלן: קארפ 3); דורה ליטאני, "חורבן יהודי אודסה לאור מסמכים רומניים", מחקרי יד ושם, ו' (תשכ"ז), עמ' 113–130; אנצל, "אנטונסקו והיהודים", קובץ יד ושם, כ"ג (תשנ"ד), עמ' 175–179; R.C.M.: 764, August 1993; 777, Martie 1994; R.E.: 10 (810) :1-31 August 1995; Actul de acuzare... in Procesul primului lot de criminali de razboi, Bucuresti 1945, pp. 59-61, 79-83, 112 (להלן: משפט פושעי מלחמה); פנקס הקהילות, רומניה, 1, עמ' 390–393.

מחנה ההשמדה מוסטובוי

מחנה מוסטובוי הוקם בכפר במחוז ברזובקה (Berezovca), מרחק 80 ק"מ מאודסה. בסביבות הכפר, שנכבש על ידי הצבא הרומני ב–5 באוגוסט 1941, היו מספר מושבות גרמניות, שבהן שכן הגסטפו. בינואר–פברואר 1942 הובאו למקום זה 19,482 איש, ביניהם יהודים מאודסה, ורוכזו במחנות קטנים בתוך הכפרים שבסביבה. ממארס 1942 ועד סוף 1943 הושמדו כל היהודים ממוסטובוי ביריות, ולאחר–מכן נישרפו גוויותיהם בכבשנים, ששימשו קודם לשריפת סיד. לאחר המלחמה גילה קצין סובייטי שרידי שלדים בשלושה כבשנים שבסביבת המחנה.[7]

על מוסטובוי יש לנו תיאור אותנטי, שניכתב על–ידי עורך דין ברנארד רורליך, יושב ראש ההסתדרות הציונית ברומניה לאחר המלחמה, (שגורש לטרנסניסטריה באוקטובר 1942, בתואנה שהסית את יהודי בוטושאני, עירו, להגר לארץ ישראל):

> מוסטובי נמצאת על הבוג, ומסביבה שורה של מושבות גרמניות, בהן שכן הגסטפו המקומי. זו הייתה הנקודה המסוכנת ביותר בכל טרנסניסטריה הדרום–מזרחית. מוסטובוי היא עיירה, אפשר לאמר מעין כפר גדול, שמעליו מתנוסס ארמון... בו נאסרו והוצאו להורג... אלפי יהודים רוסיים, שהובלו לכאן מניקולאייב ומאודסה. אל ארמון זה הובלו גם 800 יהודים אשר גורשו מבוקרשט בספטמבר 1942. הם הועברו אחר כך מעבר לבוג אל המושבות הגרמניות ושם "חוסלו"... לא היה שום ביטחון בחיים במוסטובוי. לא פעם היה מגיע סוכן של הגסטפו מעבר לבוג, לדרוש אנשים לעבודה. מיד היו עורכים חיפוש וממלאים את הדרישות הגרמניות. אלה שהובלו היו אבודים. כשהרגישו המגורשים בהופעותיו של סוכן הגסטפו, היו בורחים בשדות, עד שה"אקציה" נגמרה.[8]

בכתב היד שנימצא בין ניירותיו של ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים ברומניה", הסתכם מספר הנרצחים במוסטובוי ב–32,600 נפש. ואכן הייתה מוסטובוי אחד ממחנות ההשמדה הזוועתיים בטרנסניסטריה.[9]

7. פנקס הקהילות, רומניה, 1, עמ' 409, 473–475.

8. ת' לוונשטיין (לביא), "לתולדות הטבח של יהודי בסראביה וטרנסניסטריה", על אדמת בסראביה, קובץ א, ת"א תשי"ט, עמ' 159–160; פרד שרגא מסר על 600 יהודים שגורשו מבוקרשט למוסטובוי; אנצל, 8, עמ' 546.

9. Radu Ioanid, Evreii sub Regimul Antonescu, Bucuresti 1988, p. 259 (להלן יואניד) Martiriul, pp. 186-187

מחנה ההשמדה בוגדאנובקה

מחנה בוגדאנובקה הוקם באוקטובר 1941 על ידי הקולונל הרומני מודסט איסופסקו (Modest Isopescu), הממונה על מחוז גולטה (Golta). הועברו למחנה השמדה זה שעל הנהר בוג כ–48,000 יהודים, רובם מאודסה, וכ–7,000 מגורשים מבסרביה. אלפי יהודים הלכו ברגל בשיירות לבוגדאנובקה, ומאות מהם קפאו מקור. קולונל איסופסקו הרעיב את האסירים, ויום יום גוועו מרעב 400–500 יהודים. וכדי לגזול מהיהודים את כל תכשיטיהם, כספיהם ודברי הערך שנותרו להם, הקים מאפיה ובעזרת "מוסר", מלשין יהודי, ושמו איזו לנדאו, ששיתף פעולה עמו, מכר כיכר לחם תמורת חמישה רובל. לאחר שנישדדו מהם כל הכספים ודברי הערך, ניסגרה המאפיה. מגפת טיפוס הבהרות פרצה במחנה בגלל הלכלוך והכינים, וכדי לשים קץ למגפה זו החליט הקולונל איסופסקו, בעצה אחת עם היועץ הגרמני פליישר (Fleischer), לחסל את יהודי המחנה. את ביצוע הרצח מסר לגיסו אריסטידה פֶדוּרֶה (Aristide Padure), סגן מנהל המחוז, ולקצין מאנסקו ואסילה (Manescu Vasile).

הטבח בבוגדאנובקה החל ב–21 בדצמבר 1941, כאשר הוצתו שתי רפתות בהן שוכנו חמשת אלפים תינוקות, נשים, חולים, נכים וזקנים. את הרצח ביצעו ז'נדרמים רומנים, שוטרים אוקראינים ומתיישבים גרמנים, לאחר ששפכו נפט על הרפתות והוסיפו ערימות קש על הגגות, כדי ללבות את האש. כולם נשרפו למוות. זעקות הניספים נשמעו למרחוק. גניה צורונובסקי, אם ששכלה שם את שני ילדיה, העידה על זוועה זו. היהודים שנותרו במחנה הוצאו בקבוצות של 300–400 איש, הועברו ליד הנחל הגדול (Garla Mare), ונצטוו להתפשט בקור של 20–40 מעלות מתחת לאפס. הם הושבו על ברכיהם, ביניהם נשים עם תינוקות בידיהן, נורו בעורפם, והושלכו לתוך הגיא. תוך ארבעה ימים נירצחו כשלושים אלף יהודים. הרציחות הופסקו ב–24 בדצמבר 1941. ב–28 בדצמבר 1942 נימשך הרצח של 11,000 היהודים הנותרים, ביניהם היו מאות מיהודי בוקרשט, שגורשו לבוגדאנובקה בגלל עבירות על חוקי עבודת הכפייה.[10]

כמאתיים גברים חזקים נבחרו כדי לשרוף את הגוויות ולהעלים כל הוכחה לטבח הנורא. השריפה בתוך ערימות של קש ועצים בגובה של שני מטרים ארכה כחודשיים ונסתיימה בפברואר 1942. היו בעלים ששרפו את נשותיהם וילדיהם. 150 מהם נירצחו בתואנה שלא ביצעו את מלאכת השריפה כראוי. אפרם ועצמותיהם של הנישרפים נטמנו בגיא שעל שפת הבוג. איסופסקו, הרוצח הניתעב, צילם את המחזות הנוראים של הירייות ושריפת הגופות. לפי עדותה של אסתר גלבלמן, בת 70 (שעלתה לארץ מאוקראינה, הייתה כלואה במחנה

10. לפי כתב–היד שנמצא בין נייר‌ותיו של רדו לקה, מספר הנרצחים בבוגדאנובקה היה 48,000: Martiriul, pp. 186-187; לפי הספר השחור של גרוסמן וארנבורג נרצחו שם 54,000 (על פי הדו"ח שנערך במרץ 1949 בידי נציגי הצבא האדום, שם, עמ' 88). Sonia Palty, Evreii Treceti Nistru, Bucuresti 1992 (להלן, סוניה פלטי); יואניד, שם, עמ' 256, נרצחו 48,000 יהודים; Viata Noastra: 19/1/96

נורא זה, ואיבדה שם את אמה, אחיה התאום ואחיה הגדול), נותר בור גדול בגיא זה, שהיה פתוח במשך שנים רבות, ועצמות, גולגולות וחלקי שלדים התגלגלו בשטח. האוקראינים חיטטו וחיפשו שם זהב.[11]

מאלינסקו (Malinescu) רס"ר הז'נדרמים הרומנים, העיד במשפט פושעי המלחמה שנערך בבוקרשט ב–1946, שהוא הורחק מפיקוד הז'נדרמים משם, מפני שסירב לבצע את פקודת הרצח.

כל הרוצחים נשאו סמל של המשטרה הרומנית (Politia Romana), והיו תחת פיקודו של הקולונל איסופסקו. המחנה שוחרר במרץ 1944 על ידי הרוסים. מאתיים יהודים, שנותרו בחיים מטבח זה, העידו במשפט פושעי המלחמה בבוקרשט. על איסופסקו ומרעיו הוטל עונש מוות, שהומר במאסר עולם.[12]

קורות מחנה המוות בוגדאנובקה אינן ידועות לציבור, כי לא הוזכרו עד כה, ולא נירשם שמו עד היום ב"אוהל יזכור", סביב "אש התמיד" ב"יד ושם" בירושלים. בוגדאנובקה אינה מוזכרת בטקסים ממלכתיים, כמו שמוזכרים באבי–יאר ליד קייב ופונאר ליד וילנא, למרות שמספר הנירצחים כמעט שווה. ניצולים מעטים שנותרו ממחנה זה ניסו לכלול ביקור בבוגדאנובקה לחברי משלחת ישראלית, שהשתתפו בטקס זכרון בקייב לפני שנתיים, אך ללא הועיל.[13]

מחנה ההשמדה דומאנובקה

גם מחנה ההשמדה דומאנובקה הוקם באוקטובר 1941, כמו מחנה בוגדאנובקה, על ידי הממונה על מחוז גולטה, הקולונל מודסט איסופסקו. רוכזו בו כעשרים אלף יהודים שגורשו מאודסה, מדרום טרנסניסטריה, מדרום בסרביה, מאוציאקוב (Oceacov), ומברזובקה. הם שוכנו בתוך רפתות, אורוות, דירי חזירים, לולים פרוצים ובתים הרוסים, ללא חלונות ודלתות, בחורף הרוסי הקשה, והתהלכו רעבים, צמאים וקפואים מקור, מפני שלא ניתנו להם אוכל ושמיכות.

מטרתו של איסופסקו הייתה לחסל את היהודים מה שיותר מהם, באמצעות רעב, צמא, קור ומחלות. איכרים מקומיים שהציעו להם מזונות למכירה הוכו, ומעט אוכל הם הצליחו להשיג

11. עדותה של גב' אסתר גלבלמן, ילידת קישינב, בירת בסרביה, שעלתה ארצה ב–1973 עם שני בנים. שלושתם שרידים מתוך רבבות שנרצחו בבוגדאנובקה. היא עסקה במיון בגדיהם של היהודים שנורו והוכנסו לתוך הבור הגדול ("ידיעות אחרונות", מוסף שבת, כ"ט בכסלו תשנ"ו, 22/12/95).

12. משפט פושעי המלחמה: אנצל, 6, עמ' 69–70, 73, 90–94; קארפ 3, עמ' 215–216, 267, 440, 442; פנקס הקהילות, רומניה, 1, עמ' 398, 404–406, 543.

13. ראה הערה 11, שם.

תמורת דברי ערך, טבעות ושעוני–זהב. במשך ארבעים יום הם הורעבו, מאות מתו יום יום מרעב ומטיפוס הבהרות, וגופותיהם שלא נקברו נותרו בשדה, טרף לכלבים ולחיות–בר.

הטבח בדומאנובקה ארך מ–21 לדצמבר 1941 ועד סוף פברואר 1942. הקולונל איסופסקו פקד על הז'נדרמים הרומנים: "תירו ותרצחו יום אחד, ושניים שלושה תנוחו!". הז'נדרמים נעזרו ברצח היהודים בשוטרים אוקראינים ובמתיישבים גרמנים אנשי ס"ס, בעצת היועץ הגרמני פליישר.[14]

והרי אחד מתיאורי הזוועה של מחנה השמדה זה, המופיע ב"ספר השחור" של גרוסמן וארנבורג, מפי אחד העדים שנותר בחיים:

> באמצע דומאנובקה היו שתי אורוות הרוסות למחצה... מהצריפים לא הירשו לצאת. הזוהמה הגיעה עד הברכיים... הגוויות היו מונחות כמו בחדר מתים. טיפוס, דיזנטריה, נמק, מוות. בכל מיני תנוחות שוכבים זקנים ונשים. אם מתה חבקה בזרועותיה את ילדה המת. יום ולילה הגיעו למקום זה כלבים מכל העברים. כלבי דומאנובקה השמינו. יומם ולילה הם זללו בשר אדם, כירסמו עצמות אדם, הסירחון היה בלתי נסבל. אחד השוטרים, בלטפו כלב, אמר: "נו, פולקו, שבעת יהודים?"[15]

הנותרים בחיים רוכזו בשתי אורוות שכוסו בקש. נשפך עליהן נפט והן הובערו כמו במחנה בוגדאנובקה. גוויות הנרצחים נישרפו בערימות עצים ונפט, וגוויות שלא הספיקו להישרף, הושלכו לתוך בורות. ואכן, נמצאים בדומאנובקה מספר קברים המוניים, ובהם ניטמנו כשמונה עשר אלף יהודים.[16]

כאלף אנשים שנותרו בחיים הועברו למחנה ההשמדה השלישי שבמחוז גולטה, אקמצ'טקה (Acmecetca).[17] המחנה הזה שוחרר ב–28 במרס 1944 על ידי הצבא האדום. במשפט פושעי המלחמה, שנערך בבוקרשט ב–1946 נידונו למוות מאנסקו וואסילה, אמברוס רומולוס (Ambrus Romulus) ואריסטידה פאדורה, אולם גזר דינם הומתק לאחר–מכן למאסר של 10–15 שנים, עם עבודת פרך.

מחנה ההשמדה אקמצ'טקה

מחנה אקמצ'טקה הוקם באוקטובר 1941 בדירי חזירים, בחווה מבודדת במחוז גולטה, על נהר בוג, בין המחנות בוגדאנובקה ודומאנובקה. רוכזו בו תחילה כארבעת אלפים יהודים,

14. משפט פושעי המלחמה, אנצל, 6, עמ' 70, 71, 91; פנקס הקהילות, רומניה 1, עמ' 419–421, 543; קארפ, 3, עמ' 200, 205, 211, 255; לפי יואניד, שם, עמ' 256, נרצחו בדומאנובקה 14,000 יהודים.

15. הספר השחור, שם, עמ' 88–89.

16. ברשימה בכתב–יד שנמצאה בין ניירותיו של ראדו לקה צויין, שנרצחו בדומאנובקה 14,000 יהודים.

17. סוניה פלטי, שם, עמ' 167, 176, 186–188, 195–197, 202, 205.

ילדים, נשים וזקנים, ממקומות שונות בטרנסניסטריה. קולונל איסופסקו שהקימו, כמו את שני המחנות האחרים, הרעיב את האסירים. ילדים הסתובבו עם בטן נפוחה מרעב, החלשים והחולים גועו. המים לא היו ראויים לשתייה, מפני שהגרמנים שפכו חומצה לתוך הבארות. לאחר שהרעיבם והצמיאם, הורה איסופסקו לתת לכל אדם תפוח אדמה חי, או ספל קטן עם קמח תירס לא מבושל, תמורת בגדים או דברי ערך. מי שאכל אוכל זה ושתה את המים המלוכלכים, סבל מכאבי בטן נוראים, חלה בדיזנטריה, בטיפוס הבהרות ובפורונקולוזה. ביולי 1942 נותרו בחיים רק 10 אחוזים מהם.

גם כאן, כמו במחנות שהוזכרו לעיל, נהג איסופסקו לצלם ולהנציח מראות זוועה אלה. באקמצ'טקה לא היה צורך לירות באסירים, כי הם מתו מרעב. ואם נותרו מעט מהם בחיים, הרי זה הודות למספר משלוחי מזון, שנישלחו על ידי הוועד היהודי של הניצולים בדומאנובקה, שעבדו בחווה חקלאית בתחילת 1943. באותה שנה הובאו כאלפיים יהודים נוספים למחנה זה ממחוז גולטה, ששוחרר במארס 1944 על ידי הצבא הסובייטי. במשפט פושעי המלחמה שנערך בבוקרשט ב–1946, הואשם קולונל איסופסקו ברצח 70,000 יהודים בשלושת מחנות ההשמדה – בבוגדאנובקה, בדומאנובקה ובאקמצ'טקה.[18] כמו כן, נרצחו עוד אלפים רבים מיהודי רומניה בסקאזינץ (Scazinet) ובמקומות רבים אחרים בטרנסניסטריה.

בסיכום: מחובתנו לציין ולהדגיש ביתר שאת, את אשמתו של הרודן יון אנטונסקו ברצח כרבע מיליון מיהודי רומניה ורבבות יהודים מאוקראינה, שהיו בשטח טרנסניסטריה. וזאת בייחוד עכשיו, כאשר מנסים מפלגות ואירגונים לאומניים ברומניה להכחיש את קיום השואה במדינה זו, "לטהר" את אנטונסקו מאשמות הרצח שהועלו נגדו, ולהציגו כ"גיבור לאומי", כלוחם נגד הקומוניזם, ויחד עם זאת כ"מציל" של יהודי רומניה, שמהם נותרו בחיים כארבע מאות אלף נפש. האמת היא שאנטונסקו הפך את טרנסניסטריה ל"אושוויץ של רומניה", ושם רצח ושרף את היהודים במחנות ההשמדה.

18. קארפ 3, עמ' 205, 211, 225; משפט פושעי המלחמה, אנצל, 6, עמ' 6, 91, 94; פנקס הקהילות, רומניה, 1, עמ' 399–400; לפי כתב–היד של ראדו לקה, נרצחו באקמצ'טקה 14,000 יהודים; Martiriul, pp. 186-187; לפי יואניד, שם, שם, עמ' 256, נרצחו לפחות 14,000 יהודים במחנה אקמצ'טקה.

פרק שביעי: המרת הדת – יחס הכנסייה

טקסי המרת דת של יהודים ברומניה נערכו מתוך רצון להינצל מגירושים ומגזירות, שגזרו עליהם השלטונות ערב תקופת השואה. בשנת 1936 נערכו במדינה 520 נישואי תערובת, שהיוו שלב מכריע לקראת המרת דתם. תנועת ההמרה הלכה וגברה משנת 1936 ואילך, אחרי שנינקטו הצעדים הראשונים נגד היהודים. הכנסייות הקאתוליות והאוונגליות קיבלו את בקשות ההתנצרות בעין יפה.[1] בתחילת 1937 הגישו בקשה להמרת–דת בכנסייות הנ"ל מאתיים יהודים מבוקרשט[2] (Bucuresti). בתקופת שילטונם של שונאי ישראל גוגה וקוזה (Cuza, Goga), שעמדו בראש הממשלה האנטישמית הראשונה ברומניה במשך 44 יום, מ–28 בדצמבר 1937 ועד 10 בפברואר 1938,[3] הגישה קבוצה של עשרות אקדמאים יהודים בקשה להמרת–דת לכנסייה האוונגלית.[4]

משנת 1936 ועד 1939 התנצרו 676 יהודים מרומניה: 257 בבוקרשט, 187 בשאר ערי "רומניה הישנה" (רגאט – "Vechiul Regat"), 129 בבוקובינה (Bucovina) ובטרנסילבניה (Transilvania), 34 בבסרביה (Basarabia) ו–69 יהודים רומנים בארצות חוץ.[5]

השבועון הציוני "רנאשטריה נואסטרה" (תחייתנו), שהופיע בבוקרשט, פירסם בשנת 1939 רשימות שמיות של יהודים שנטשו את הדת היהודית והתנצרו.[6]

בשנת 1941–1944 התפתחה תנועת שמד גדולה ומספר המומרים ב"רומניה הישנה" עלה ל–1,361, כולל אשכנזים וספרדים.[7] בצ'רנוביץ (Cernauti), שהתגוררו בשנת 1940 כ–52,000 יהודים, התנצרו כ–1,500 מהם. לפי עדותו של ד"ר מנפרד רייפר, עסקן ציוני וקהילתי בעיר זו, המירו דתם רק כ–850 יהודים בלבד. הם אחזו בתחבולה זאת, כדי להינצל מגירוש למחנות ולגטאות טרנסניסטריה (Transnistria), שמשמעותו מוות מרעב, ממגפות,

1. משה קוטיק, גולה במאבקה, תל–אביב 1944, עמ' 41, 78, 131–132 להלן: (קוטיק).
Minimum: 3/10/989

2. אבא אחימאיר, איגרת השמד, תרצ"ז (חמ"ה).

3. יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, תל–אביב, תשמ"ה, עמ' 94.

4. עדות עורך–הדין ז'אן כהן, עסקן ציוני, יליד 1910 בוקרשט (8 בינואר 1988 בתל–אביב).

5. קוטיק, שם, עמ' 131–132.

6. ראה למשל: Renasterea Noastra (R.N.): 2/12/1939

7. רשימת המומרים נמצאת בארכיון "יד ושם" ירושלים (אוסף רומניה, 11, תיק 8).

מקור ורצח על–ידי חיילים גרמניים וז'אנדרמים רומנים. רייפר קרא להם "אנוסי דורנו", מפני שבליבותיהם נשארו יהודים נאמנים, והמירו דתם רק למראית עין.[8]

את תעודות ההמרה השיגו תמורת תשלום, מהמיסיונר יוחנן שנאפ (Snap), נציגה של חברה מיסיונרית אמריקנית. התעודות נשאו תאריך קודם, מפני שלפי תקנה שתוקנה על–ידי ה"מנהיג" הרומני יון אנטונסקו (Ion Antonescu), נאסרה ההתנצרות לאחר 18 במארס 1941. נגד המיסיונר הזה הוגשה תלונה למשטרה על זיוף מיסמכים, והוא נידון לשלוש שנות מאסר. נוהלה חקירה משפטית גם נגד היהודים המומרים, שהואשמו בכך, שהמירו את דתם למראית עין בלבד. רבים מהם הורשעו ונידונו לעונשי–מאסר.[9]

גם כמרים קאתוליים ואורתודוכסיים–יווניים, העניקו תעודות–המרה תמורת תשלום. הם חייבו את המומרים להשתתף בתפילות ובשיעורי–דת ואמונה נוצרית, ורק אחרי שהוכיחו את נאמנותם לנצרות, ניתנו להם תעודות–ההמרה הרישמיות. גם אחרי ההמרה נאלצו המומרים להירשם במיפקד האוכלוסייה היהודית, שנערך בשנת 1942, ואף לשלם מיסים ל"מרכז היהודים" (Centrala Evreilor din Romania), היודנראט המרכזי של יהודי רומניה.

בין המעפילים שהגיעו לקפריסין בתקופת מלחמת–העולם השנייה, היו מומרים אחדים מצ'רנוביץ, שביקשו לעצמם מעמד מיוחד, הסתייגו מחינוך ציוני, ורצו להגר לארצות אחרות. לבסוף עלו לארץ–ישראל וחזרו ליהדותם.[10]

בקישינב (Chisinau), בירת בסרביה, שהתגוררו בה בשנת 1940 כ–42,000 יהודים, נותרו לאחר הגירוש לטרנסניסטריה רק 99 יהודים. נראה שגם הם, המירו את דתם. דוד דורון מוסר, כי בימים הראשונים לכיבוש העיר על–ידי הרומנים, בקיץ 1941, התנצרו משפחות אחדות, ענדו צלב על החזה, וכך הצילו את חייהם.[11]

בטרנסילבניה הצפונית (Transilvania), שעברה באוגוסט 1940, לפי "דיקטאט וינה", משילטון רומני לשילטון הונגרי, התפקדו בשנת 1941 סך 2,825 נוצרים ממוצא יהודי.[12] לפי דעתו של פרופ' בלה וואגו, היו 3,432 מתנצרים (ראה הנספח: מספר המומרים

8. מנפרד רייפר, מסע המוות, תל–אביב תש"ו, עמ' 66; אנציקלופדיה שואה, כרך ד', עמ' 1050–1051; גם בצ'כיה ובהונגריה המירו יהודים את דתם, כדי להינצל מגירוש. הצייר ומעצב המטבעות גבי נוימן העיד בפני (6.2.994), שאביו יוזף נוימן המיר דתו בשנת 1942 בכפר מגוריהם בסלובקיה, כדי להציל את עצמו ואת משפחתו משילוחם למחנה השמדה בטרבלינקה. לבסוף האב נרצח, ואילו האם וילדיה ניצלו ועלו לא"י.

9. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 507.

10. דוד שערי, גירוש קפריסין 1946–1949, ירושלים, תשמ"א, עמ' 20.

11. דוד דורון, גטו קישינוב, הפוגרום הסופי, ירושלים תשל"ו, עמ' 63–64.

12. זאב רוטיץ, "בשולי הנתונים הסטאטיסטיים על המרות הדת בקרב יהודי הונגריה בשנים 900–1941",

בטרנסילבניה הצפונית).[13] יש לציין, שב"רומניה הישנה" סייעה הכנסייה הקאתולית, וכן הרפורמאטית, הארמנית–גריגוראנית, ההונגרית והקאלוונית להמרת דתם של יהודים, ולא הכנסייה האורתודוכסית. כמרים של הכנסייה הרפורמאטית בבוקרשט, רשמו עשרות יהודים כנוצרים בתחילת שנת 1942, והמציאו להם תעודות–המרה תמורת תשלום. העיתון הרומני הנפוץ "אוניברסול" (Universul), מ–20 בפברואר 1942, פירסם מאמר מחאה על הקמת "בית–חרושת ליהודים נוצרים של הכנסייה הרפורמאטית" (ראה צילום של תעודת המרה, שניתנה ב–28 בינואר 1942 לארנולד סלזברג, על–ידי הכנסייה הארמנית–קאתולית בבוקרשט).[14]

הכומר הארמני–קאתולי דר–הורן (Der Horen) מבוקרשט, הטביל בחודשים הראשונים של שנת 1942, בעקבות הוראתו של הוואתיקן, מאתיים יהודים, גברים ונשים, והעניק להם תעודת–המרה. בשורות הארמניים הלאומיים ובקרב ההנהגה הארמנית–גריגוריאנית (Armeano-Gregoriene), הייתה התנגדות למעשה זה של הכומר הנ"ל, משום שלדבריהם הוחדרו בעקבות ההמרה אלמנטים מזיקים לאינטרסים של הכנסייה הזו במדינה.[15]

מאידך גיסא השפיע ה"וועד ההונגרי הלאומי" (Comitetul National a Ungurilor) על שני כמרים הונגרים, הורוואט גיאורגה והורוואט אלכסנדרו (Horvath), לערוך את הסידורים הפורמאליים להעברת קבוצה של יהודים הונגרים לדת הנוצרית, מחשש שיגורשו לטרנסניסטריה.[16] גם הארכיבישוף הקאתולי–רומני האנטישמי ציזאר (Cezar), הורה בתחילת שנת 1942 לכומר הורוואט, להגביר את פעולות ההמרה של היהודים.[17] ואכן ב–24 במאי 1942 נערכה אסיפה של שישים יהודים, שהמירו דתם לדת רומאנו–קאתולית (Romano-Catolica), בכנסייה של "אפוסטולאט התפילה" (Apostulatul Rugaciunei) בבוקרשט.[18]

דפים לחקר תקופת השואה, מאסף א' (תשל"ט), עמ' 227.

13. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 11.

14. "Fabrica de Evrei Crestini dela protopiatul reformat din Bucuresti", Ancel (ed.), Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust", Jerusalem 1986 (להלן אנצל); אנצל, 4, עמ' 60.

15. ראה צילום תעודת ההמרה של הכנסייה הזו Parohia Armeano Catolica, שהוענקה לארנולד סלאסברג, יליד סירט 1908, אנצל, 10, עמ' 357, 679–690; אנצל, 1, עמ' 349.

16. אנצל, 10, עמ' 649.

17. שם, שם, עמ' 685.

18. שם, שם, עמ' 686.

בתחילת שנת 1943 העביר לדת הנוצרית הכומר הראשי של הקולטוס הרפורמאטי–קאלוויני ההונגרי ארנסט טוקס (Ernest Tockes) מבוקרשט כשישים יהודים, והעניק להם תעודות–המרה מזוייפות. העיתון "אוניברסול" מחה שוב ב–28 בינואר 1943, על הפעלת "בית–חרושת ליהודים קאלוויניסטים".[19]

בעקבות תהליך ניצור היהודים על–ידי הכנסייות השונות, פנתה הממשלה הרומנית ב–18 באפריל 1942 לוואתיקן, באמצעות שגרירה הגנרל פאפ (Pap), וביקשה להפסיק את קבלת היהודים לחיק הכנסייה הנוצרית הקאתולית, עד גמר המלחמה. באיגרת דיפלומטית נאמר, בין היתר, "כי מספר היהודים הנוהר לכנסייה הקאתולית הוא יותר מדי גדול, ומעורר חשד". המפקח של משרד הדתות ונציג המשטרה התייצבו במשרדי הכנסייה הקאתולית בעיר הבירה, וביקשו לבדוק את פנקסי ההמרה, כדי למצוא את שמות היהודים שהתנצרו, ואת שמות הכמרים שהטבילום. **הנונציוס האפיפיורי, מונסיניור אנדרייה קאסולו** (Andreia Cassulo), נציג הוואתיקן ברומניה, שבהשפעתו של הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן תרם רבות להצלת יהודי רומניה, מנע מראש הכנסייה להעמיד את רשימות המומרים לרשות נציגי השלטון. אולם לאחר לחצים רבים, נעתר לבקשתם. הממשלה הרומנית החליטה, שהכנסייה חייבת להישמע לחוק האוסר להמיר דתם של יהודים.[20]

הואיל והמומרים נחשבו על–ידי הממשלה הרומנית ליהודים, אפילו לאחר התנצרותם, פנה הפאטריארך של הכנסייה ההונגרית (Sfanta Mitropolie Ungare Vlahiei) בבוקרשט, ב–4 ביוני 1942, לממלא–מקום ראש–הממשלה מיכאי אנטונסקו, וביקש שהמומרים לא ייחשבו עוד כחברים בקהילה היהודית, כפי שדרש "תקנון היהודים" (Statutul Evreilor), שפורסם ב–9 באוגוסט 1940, ולא ייפקדו במיפקד התושבים בעלי דם יהודי.[21] בתשובה לפנייה זו, דחה ראדו ד' לקה (Radu D. Lecca), ה"ממונה על ענייני היהודים", ב–23 ביולי 1942, את בקשתו של הפאטריארך וקבע, שהמומרים חייבים להתפקד במפקד האוכלוסייה היהודית, שנערך על–ידי "מרכז היהודים", יחד עם יתר היהודים, מפני שהמיפקד נערך לפי גזע ולא לפי דת.

המומרים חוייבו לשלם מסים ל"מרכז היהודים", למרות שהיו רשומים בפנקס מיוחד של מומרים.[22]

19. שם, 4, עמ' 491.

20. ת' לביא, "פעילות הוואתיקן לטובת יהודי רומניה", קובץ "יד ושם", ה'–תשל"ג (בעריכת נתן עק ואלי קובובי), עמ' 344–345; על קאסולו עיין: א' שפרן, אל מול פני הסערה, יהדות רומניה בתקופת השואה, ירושלים, תשנ"א, עמוד 408, במפתח השמות (להלן: שפרן).

21. אנצל, 4, עמ' 9.

22. שם, שם, עמ' 63; Gazeta Evreiasca (G.E.): 23/10/942.

נציגים של שלושה משרדים ממשלתיים, המשפטים, הדתות והפנים, החליטו ב–30 באפריל וב–12 במאי 1942, לאסור המשך המרת דתם של יהודים.[23]

רוב המומרים ניצלו מגירוש, אולם היו משפחות אחדות של מומרים שגורשו לטרנסניסטריה, מעבר לנהר בוג (Bug), שהיה בשליטת הצבא הגרמני, ומשם לא חזרו.[24]

יחס השלטונות הרומנים אל המומרים

כבר עם פירסום חוקי–הגזע הראשונים ברומניה ביולי 1940 (חודש לפני עלייתו של יון אנטונסקו לשלטון), נפגעו היהודים המומרים. הוריה סימה (Horia Sima), שר החינוך דאז, ראש "משמר הברזל" ("Garda de Fier"), המפלגה הפאשיסטית הקיצונית של "הלגיונרים" (Legionari), הורה, שהתלמידים המומרים ממוצא יהודי, לא יורשו ללמוד בבתי–הספר הקאתוליים. **הנונציוס האפיפיורי, מונסיניור אנדרייה קאסולו**, התערב אצל השלטונות לטובת המומרים, וקיבל מהם הבטחה, שיפורסם חוק המתיר לבני המומרים לבקר בבתי–הספר הנ"ל. ב–16 בפברואר 1941, **שיגר הנונציוס הזה** ליון אנטונסקו עצומה, בעניין קבלת התלמידים המומרים לבתי–הספר הקאתוליים. ואכן, כעבור ימים אחדים, פורסם בעיתון הרישמי של המדינה צוו, המתיר לבני המומרים ללמוד לימודים סדירים כבעבר. זה היה ההישג הראשון שהשיג הנונציוס ביחס למומרים. אולם כעבור חודש, ב–21 במארס 1941, נאסר על היהודים להמיר דתם על–פי חוק מספר 711, ואלה שכבר המירו דתם נחשבו ליהודים. **הנונציוס קאסולו**, שהגן על המומרים, כמו שהגן גם על יתר היהודים, עירער בפני משרד החוץ הרומני בטענה, שהחוק הזה סותר את הקונקורדאט, האמנה הנותנת ערבות לחירותה של הכנסייה הקאתולית.[25]

קאסולו הורה לכנסייה הקאתולית במדינה, לערוך תפילה כל יום רביעי בשבוע, למען היהודים שגורשו לטרנסניסטריה, בנוכחות המומרים.[26]

מה היו היתרונות, שנהנו מהם המומרים? הם לא גורשו בדרך כלל למחנות ולגטאות טרנסניסטריה, לא נכלאו במחנות–ריכוז בתוך המדינה, ולא נשלחו לעבודות–כפייה.[27] במכתבו של גנרל אובידיו אלכסנדרו וולאדסקו (Vladescu), שנשלח ב–22 באוקטובר 1941 למושלי בוקובינה ובסרביה, הם נתבקשו לעצור את גירושם לטרנסניסטריה של מומרים

23. שם, 10, עמ' 682–684.

24. שם, שם, עמ' 691–701.

25. ת' לביא, "פעילות הוואתיקן", שם, עמ' 341–345.

26. אנצל, 10, עמ' 357.

27. יעקב גלר, "מחנות העבודה ברומניה", ילקוט מורשת, 72 (כסלו תשס"ב, דצמבר 2001), עמ' 93–110.

וותיקים ושל נשים ממוצא יהודי שנישאו לנוצרים. גם המרשל יון אנטונסקו, "מנהיג המדינה", הורה למושלים ב–22 במאי 1942, שמומרים שנישאו לבני–זוג נוצרים משנת 1920, עם או בלי ילדים, לא ייכלאו במחנה–ריכוז. כשהוצעה התכנית לגירוש יהודי "רומניה הישנה" ודרום טרנסילבניה למחנות ההשמדה בבלזץ שבפולין, על–ידי גוסטאב ריכטר (Gustav Richter), "יועץ השגרירות הגרמנית לענייני היהודים" (ושליחו של אדולף אייכמן ברומניה), ב–15 בספטמבר 1942, שוחררו מגירוש זה כל המומרים שהמירו דתם עד דצמבר 1941, וכן היהודים שנישאו נישואי תערובת. המומרים שוחררו מחובת נשיאת "טלאי צהוב", שחלה על כל היהודים, על–פי צווים מ–30 בספטמבר 1941 ו–1 בפברואר 1943. מומרים נחשבו לצורך זה יהודים שהתנצרו עד 9 באוגוסט 1940, ויהודים שבני–זוגם נוצרים. רכושם של המומרים לא הוחרם על–ידי "המשרד לרומאניזציה". הם המשיכו לעבוד במקצועותיהם וכן ב"מרכז היהודים" ובמוסדות הקהילה, כפקידים, כמורים וכמנהלים, למורת–רוחם של היהודים. בנו של ח"ס שטרייטמן, שכיהן בשנת 1942 כיושב–ראש "מרכז היהודים", עבד שם כמנהל משרד, בהיותו מומר מלידה (אביו המיר גם הוא את דתו, אבל חזר ליהדות לפני המלחמה).

המומרים קיבלו כרטיסי–מזון רגילים, ככל אזרחי המדינה, וכמות יומית של לחם במחיר נמוך יותר מאשר כל יהודי. הם לא חוייבו לשלם מיסים ו"קונטריבוציות", כפי שהוטל על כל היהודים. הם הורשו להחזיק מכשירי–רדיו ולשמוע חדשות, בניהם יכלו ללמוד בבתי–הספר ובאוניברסיטאות, והמשיכו לעבוד במשרותיהם הממשלתיות, בחנויותיהם ובמפעליהם.

ב–8 ביולי 1943 אישר יון אנטונסקו את החזרתם של היהודים המתנצרים מטרנסניסטריה. עוד קודם לכן, ב–16 בפברואר 1943, התערב **המונסיניור אנדרייה קאסולו**, שלא תוצא לפועל התכנית, שיהודים מומרים יועברו לטרנסניסטריה לשם קבלת תפקידים ציבוריים. לעומת זאת, הוכרחו היהודים המומרים על–ידי הכנסייה הקאתולית בבוקרשט להשתתף בתפילות מדי ערב, בכדי להוכיח את נאמנותם ודבקותם לאמונתם החדשה.[28]

בסיכום: היהודים שהמירו את דתם לא עשו זאת מתוך אמונה צרופה בנצרות, אלא אך ורק כדי להינצל ממוות. הם היו מיעוט קטן, לעומת כשמונה מאות אלף יהודי רומניה, ששמרו בקנאות על מוצאם היהודי ועל כבודם, וכמחציתם נרצחו ומתו כיהודים. נסיים בקריאתו של ראש הקהילה הספרדית בבוקרשט, י"ד כהן, אל חברי הקהילה: "לכו נא אל אלה שהתרחקו מאיתנו, מתוך חולשה ומתוך אופורטוניזם. אף אחד מהם לא התרחק מאיתנו מתוך חוסר כבוד למסורת היהודית העתיקה. ואנו יודעים, שהרבה מהם מחפשים את הדרך

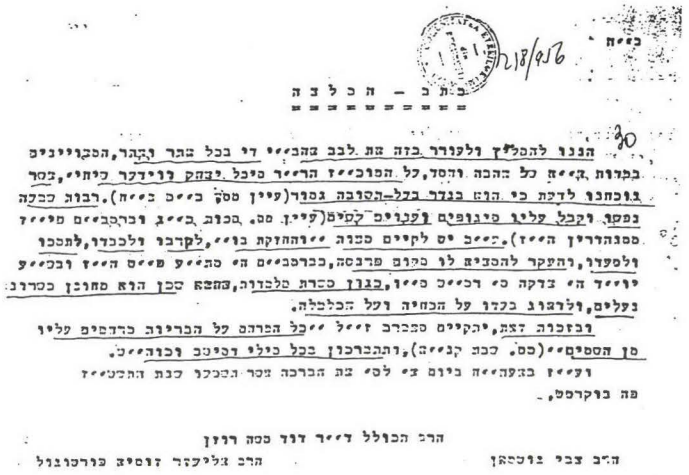
28. ת' לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 31–32, 47; אנצל, 3, עמ' 105, 120; שם, 4, עמ' 489; שם, 10, עמ' 357, 410–412; א' שפרן, שם, עמ' 76–77; דו"ח ראש קהילת בוקרשט, ארכיון "יד ושם", קובץ רומניה, תיק 1039/55; Viata Noastra (V.N.): 28/9/981.

לשוב בחזרה, **הראו להם את הדרך**!"[29] ואכן, רובם הגדול של המומרים חזר לצור מחצבתם עם גמר המלחמה.

מספר המומרים לפי ערים ומחוזות בטרנסילבניה הצפונית

מחוזות וערים	מספר המומרים
ביסטריצה–נאסאוד (Bistrita Nasaud)	38
ביהור (Bihor)	284
ציוק (Ciuc)	70
טריי סקאונה (Trei Scaune)	159
מאראמורש (Maramures)	91
מורש טורדה (Mures Turda)	91
סאלאז' (Salaj)	118
סולנוק דובוקה (Sulnuc Dovoca)	118
אודורהיי (Odorhei)	122
קלוז (מחוז)	43
קלוז (עיר) (Cluj)	850
טרגו מורש (Targu Mures)	271
אוראדיה (Oradea)	750
סאטו מארה (עיר) (Satu-Mare)	151
סאטו מארה (מחוז)	276
סה"כ	3,432

29. אנצל, 5, עמ' 508–509.

בית - הכנסת

הנני להכליץ ולעורר בזה את לבב אהבי יי בכל אזור ואזור, הסקויינים בקדות קיים כל אהבה ודבק, כל הסוכניז הרשיר סיכל יצחק ווידער ליחיי, בסך נוכחנו לדעת כי הוא בגדר בעל-הסובה גסוי(עיין סמ' כיים ביים), רבוה סבלה נפסך וקבל עליו סיגופים וענויים קסים(עיין סם. בכוב ביים ובהרבים סיים ספנהדרין הייז). ויים יש לקיים מצוה יי ההזקת בוי, לקרבו ולכבדו, לתכו ולפארו, והעקר להכניס לו כהום פרנסה, בכרסנים הי סהייע סיים הייז ובכיים יוייד הי בדקה כי רכיים סיים, בגון כסרת סלהודה, אחשב שכן הוא סחוכן כסרוב נעליס, ולרבוב בכדו על הכחיה ועל הכלכלה.

ובזכוה זאת, יהקיים מכהב זיל יי כל הסרוה על הבריוה כרהמים עליו מן השמים" (סם. מכה קנייה), והתברכון בכל כולי דמיכב ובוהייב.

ועיין בהפייה ביום צי לסי את הברכה אשר הכלכ כבת התבעיז פה בוקרשט.

הרב הכולל דייר דוד משה רוזין

הרב צבי בוטשאן הרב אליעזר יוסיף כורסבוגל

PAROHIA
ARMEANO-CATOLICĂ
Biserica „Sf. CRUCE"
Str. Mihai Bravul Nr. 265
BUCUREŞTI 4.
Nr. 154/27.I.1942
Telefon 3.09.11

283

DOVADA

In conformitate cu adresa Ministerului Regal al Afacerilor Străine Nr. 33059 din 9 Mai 1941 către Nunţiatura Apostolică în România, se adevereşte prin aceasta că

Arnold SALZBERG

născut la Siret (Jud. Rădăuţi)

anul 1908, luna Septembrie, ziua 21,

a primit taina Sfântului botez după ritul Bisericii romano-catolice

la Biserica Armeano-catolică "Sf. Cruce"

anul 1942, luna Ianuarie, ziua 27,

Bucureşti, 28 Ianuarie 1942.

PREOT PAROH

המלצת בית הדין מבוקרשט, לקרב ולסעוד את הרב מיכל יצחק ווידער, שהמיר דתו בתקופת השואה וחזר ליהדות; הרנולד סלסברג, המיר דתו בבוקרשט (28/1/1942).

פרק שמיני: מיפקד יהודי רומניה בתקופת השואה

במיפקד האוכלוסין שנערך ב"רומניה הגדולה" בשנת 1930, נימנו 756,930 יהודים (ללא טרנסילבניה הצפונית נימנו 478,042 יהודים). בשנת 1939 היה מספרם המשוער של היהודים כ–800,000. במיפקד השני, שנערך ב–6 באפריל 1941, נימנו 466,128 יהודים (ללא טרנסילבניה הצפונית, שנמסרה לפי "דיקטאט ווינה" להונגריה). לפי המיפקד שנערך אחרי המלחמה, בשנת 1947, נותרו ברומניה רק 428,312 יהודים. על מיפקד האוכלוסייה בעלת דם יהודי, משנת 1942, נדון להלן.[1]

בהתאם לחוק 3416, שפורסם בביטאון הממשלתי "מוניטורול אופיציאל" (Monitorul Oficial) מספר 299 מ–17 דצמבר 1941, ועל–פי חוק מספר 1257, שפורסם בביטאון הנ"ל מספר 100, מ–1 במאי 1942, הטיל המרשל יון אנטונסקו, "מנהיג המדינה", על "מרכז היהודים", שהיה מעין יודנראט מרכזי של יהודי רומניה, לערוך מיפקד של התושבים בעלי דם יהודי[1א] (Recensamantul Locuitorilor avand sange Evreesc) ברומניה המוקטנה והמקוצצת, שכללה את "רומניה הישנה" (הרגאט – Regat) ואת טרנסילבניה הדרומית.

מה היתה מטרת המיפקד? מטרתו היתה לספק לשלטונות נתונים מדוייקים על:

א. המבנה הכלכלי של יהודי המדינה: מספר המהנדסים, הטכנאים, בעלי–המלאכה, התעשיינים, בעלי המקצועות החופשיים והסוחרים, המסוגלים לתרום לכלכלת רומניה בעת המלחמה, וכן מספר הזוגות המעורבים ובעלי נתינות זרה.

ב. הרכוש היהודי, נכסי דניידי ודלא ניידי, חנויות, בתי–חרושת ובתי–מלאכה, קרקעות ובתי–מגורים, שעמדו להימסר לרשות המדינה, ל"מרכז הרומניזציה" (Centrul de Romanizare).

ג. מספר הנערים והגברים, הנערות והנשים, הכשרים לעבודת כפייה, במחנות עבודה מקומיים, בשרות העירייות ובמחנות–חיצוניים בשרות הצבא, בסלילת כבישים

1. Congresul Mondial Evreesc, Memento Statistic, Vol II, Bucuresti 1947, pp. 7-11, 19 וראה הערה 10.

1א. ראה הצוו לעריכת המפקד החתום על–ידי המרשל יון אנטונסקו: "Decret de Lege pentru Recensamintul locuitorilor avand sange Evreesc", Evreii din Romania intre anii 1940-1944", Volumul I, Legislatia anti Evreiasca, Federatia Comunitatilor Evreesti din Romania, Bucuresti 1993, pp. 179-180 וראה את ההוראות למילוי טפסי השאלונים למפקד, ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר–אילן (בקיצור, א.צ.ד.) תיקים 413, 415; ראה יעקב גלר, "מרכז היהודים ברומניה", ילקוט מורשת, 56 (אפריל 1944), עמ' 49–79.

ופסי–רכבת, בחפירות ובמחצבות, וכן על מספר האנשים שנועדו לגירוש לגטאות ולמחנות בטרנסניסטריה, ולמחנות–ריכוז במדינה גופא.

כל יהודי מבן 18 ומעלה חוייב לרכוש באחד מ–46 הסניפים המקומיים של "מרכז היהודים", את טפסי השאלונים (Foaie de recensamant), שכללו 30 שאלות, כדי למלאם ולמוסרם תוך חודשיים, עד 20 בפברואר 1942.

הואיל ומלאכת מסירת השאלונים ארכה זמן רב, ניתנה ארכה עד 30 במאי 1942.

הוקמו וועדות של אינטלקטואלים יהודים כדי לסייע במילוי השאלונים למתקשים בכך. באפריל 1942 הוקם בבוקרשט מחנה עבודה מיוחד, שהורכב מ–500 בעלי תוארים אקדמיים ותעודות–בגרות, שתפקידם לסכם את המיפקד הארצי. בנוסף להם עבדו במסגרת עבודת–כפייה כאלפיים גברים ונשים משכילים "במכון הארצי לסטאטיסטיקה" בבוקרשט, כדי לרכז את כל הנתונים שנתקבלו, למיינם, לנתחם ולהסיק מסקנות על מבנה האוכלוסייה היהודית בכל קהילות רומניה.

הואיל ונותרו יהודים שטרם מסרו את השאלונים, ניתנה ארכה אחרונה של 30 יום, על פי החוק מס' 705, מ–23 באוקטובר 1943, שפורסם ב"מוניטורול אופיציאל" מס' 250, מ–25 באוקטובר 1943. המשתמטים, שטרם החזירו את הטפסים, היו צפויים לעונשי מאסר של 10 שנים ותשלום קנס של מאתיים אלף ליי.[2] מוסרי השאלונים הממולאים כחוק, קיבלו אישורים מטעם "מרכז היהודים" והמשטרה (ראה האישור מ–29 במאי 1942, שניתן ליעקב יעקובוביץ מקהילת וואסלוי שאושר על–ידי המשטרה).

על הצורך בעריכת המיפקד הזה פורסם גם בעיתון של "מרכז היהודים", "גאזטה אבריאסקה" (Gazeta Evreiasca) ובעיתונות הרומנית, ונערך גם בערי בוקובינה ובצ'רנוביץ (ביולי 1943), ובבסרביה, וכן בבתי–הסוהר ובמחנות ריכוז במדינה, שם היו אסירים יהודים.[3]

והרי מספר יהודי רומניה, לפי המיפקד, על כל אזוריה, ב–1 ביולי 1943[4]

2. ראה השאלונים: (א.צ.ד., תיקים 413, 415) "Foaie de recensamant pentru locuitorii avand sange Evreesc"

3. Gazeta Evreiasca: 18.2.1940; Ordinea: 23.12.1942; Cuvantul: 20.5.1942; Informatia: 16.4.1942, א.צ.ד. תיקים 396, 420; I. Ancel, Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust, Jerusalem, IV, p. 624. יעקב גלר, "מחנות–ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 60 (אוקטובר 1995), עמ' 59–76;

4. Buletinul Demografic al Populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti, April 1944, pp. 4-5 א.צ.ד. תיקים 17, 420 (ראה שער הבולטין).

אולטניה (Oltenia)	2,446	
מונטניה (Muntenia)	107,387	
דוברוג'יה (Dobrogea)	2,250	
מולדובה (Moldova)	117,866	
טרנסילבניה (Transilvania)	15,039	
באנאט (Banat)	13,895	
קרישנה (Crisana)	10,341	
בסרביה (Basarabia)	99	
בוקובינה (Bucovina)	18,529	(לפי הפירוט הבא):
		צ'רנוביץ (Cernauti) 15,909
		דורוהוי (Dorohoi) 2,260
		קמפולונג (Campulung) 75
		חוטין (Hotin) 124
		רדאוץ (Radauti) 72
		סטורוזינץ (Storojineti) 60
		סוציאבה (Suceava) 29
מחנה–ריכוז טרגו–ז'יו		
(Lagarul de la Targu-Jiu)	596	
סך הכול יהודי רומניה המוקטנת	288,448	

למספר זה יש להוסיף סך 58,261 יהודים מגורשים, שחזרו ב–1944 מטרנסניסטריה ו–29,405 יהודים מטרנסילבניה הצפונית, שחזרו ממחנות המוות באושביץ. בסך הכול מספר יהודי רומניה ב–1945: 288,488 + 58,261 + 29,405 = 376,114.

מה היה מספר היהודים שנרצחו ברומניה בתקופת השואה?

מספר הקורבנות היהודים ברומניה לא ידוע לנו עד כה במדוייק, ונראה שאף פעם לא נדע, אלא אומדן בלבד. יש המשערים שמספרם נע בין שליש לחצי, מתוך האוכלוסייה היהודית שהיתה קרוב ל–800,000 לפני מלחמת העולם השנייה. ולמה? כי יהודים עברו מרומניה גופא לשטח סובייטי בימי הפינוי של בסרביה וצפון בוקובינה על–ידי הרומנים. כמו–כן חלק מהיהודים הבורגנים "כביכול", גורשו ע"י הסובייטים לתוך ברית–המועצות. בשלב נוסף גוייסו אלפי צעירים יהודים לצבא האדום בין 1940 ל–1941, והצטרפו יהודים רבים לצבא הסובייטי הנסוג ביוני–יולי 1941 מבסרביה ומבוקובינה.

ג'ראל רייטלינגר סובר בספרו "הפתרון הסופי", שהופיע באנגליה ב–1953 ובגרמניה ב–1956, שמספר הקורבנות 200,000 ולכל היותר 220,000.[5]

ד"ר ראדו יואניד (Radu Ioanid), חוקר שואה רומני במוזיאון השואה בוושינגטון, סובר, שמספרם היה 250,000.[6] גם הפרופסור הרומני **פליציאן לאזארויו** (Felician Lazaroiu) מאשר שמספר הקורבנות היו מעל רבע מיליון יהודים.[7] **וואלוריאנו** (Valorianu) **חוקר ועיתונאי**, פירסם בעיתון ("Romania Mare"), שמספר הנרצחים היהודים היה 262,200.[8] המיטרופוליט האורתודוכסי **ניקולאי**, העלה את מספרם ל–392,200, לפי הפירוט הבא: בדורוהי: 70; בבוקרשט: 130; ביאסי 12,000; בבסרביה ובבוקובינה הצפונית 170,000; בטרנסניסטריה 80,000; בטרנסילבניה הצפונית 130,000. סך הכל 392,200 קורבנות.[9] **החוקר ד"ר תיאודור לביא** סובר, שמבין יהודי רומניה – להוציא את טרנסילבניה הצפונית, שהייתה תחת שלטון ההונגרים, היו 264,000 קורבנות, שהם 43% מהמספר הכולל של האוכלוסייה היהודית.[10]

5. בלה וואגו, "שואת יהודי רומניה בהיסטוריוגרפיה הרומנית", השואה בהיסטוריוגרפיה, ירושלים, יד ושם תשמ"ז, עמ' 330–331; G. Reitlinger, The Final Solution - The Attempt to Exterminate the Wews of Europe 1939-1945, London 1953; מאיר טייך, "האם הגיע הזמן לתיאור כולל של מאורעות השואה"?, ידיעות יד ושם, 13, (ניסן תשי"ז 1957), עמ' 5–6.
6. Revista Cultului Mozaic (R.C.M.) 764, August 1998
7. R.C.M.: 771-772, Dec 1993.
8. Romania Mare: 2/7/1991
9. R.C.M.: 1/8/1991
10. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' קצ"ט.

סניף "הקונגרס היהודי העולמי" בבוקרשט, אסף בשנים 1944–1946 חומר חשוב מאד, מסמכים ועדויות, והכין ספרי סטאטיסטיקה חשובים. בדין וחשבון שפירסם לאחר המלחמה, מציין שמספר היהודים ההרוגים והנעדרים היה 385,306 לפי החשבון דלהלן:

מספר יהודי רומניה שלפני המלחמה 761,736;

מספר יהודי רומניה שלאחר המלחמה 376,430;

מספר היהודים הנעדרים וההרוגים 385,306.

מכאן שמחצית מיהודי רומניה הושמדו. מתוך 385,306 הקרבנות היהודיים, אחראית רומניה הפאשיסטית ל–271,306 קרבנות והונגריה הפאשיסטית ל–114,000.[11]

לפי הדיווח של עורך הדין עקיבא אורנשטיין, מטעם "הקונגרס היהודי העולמי" מ–7 בינואר 1946, היה מספר הנרצחים והנעלמים מבסרביה, מבוקובינה ומדורוהוי 244,328, ללא הקרבנות והמגורשים לטרנסניסטריה מרומניה המוקטנה והמקוצצת. בטרנסילבניה הצפונית נרצחו 122,045 וסך הכול הנרצחים והנעלמים הגיע ל–366,373. נוסיף 12,000 קרבנות הפוגרומים מדורוהוי, בוקרשט ויאסי, וכך מגיעים ל–378,373 קרבנות ברומניה.[12]

אחוזי ההצלה של יהודי רומניה היו בין 50% ל–60%, שהיו הגבוהים ביותר בארצות אירופה הנאצית. אחד הגורמים להצלה היה הכישלון של ה"מרד הלגיונרי" מ–21–23 בינואר 1941, שהצבא והמשטרה הכניעו אותו, ואנטונסקו ניצח. לו היו ה"לגיונרים" משתלטים על המדינה, היו משמידים את רוב היהודים ברומניה.

גורם נוסף היה, שהצבא האדום שיחרר את רומניה ב–23 באוגוסט 1944, 9 חודשים לפני תום המלחמה בגרמניה, ב–9 במאי 1945. כך הספיקו לחזור כ–60,000 יהודים מטרנסניסטריה, מתוך 150,000 שגורשו (60% הושמדו) ו–16,000 יהודים נותרו בחיים בצ'רנוביץ, הודות לרשיונות שניתנו להם להישאר במקום ולא גורשו לטרנסניסטריה. מיהודי "רומניה המקוצצת" ("רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית), שמנו כ–300,000 נפש, ניצלו יותר מ–96% ופחות מ–4% נרצחו בפוגרומים שבתוך המדינה (דורוהוי, פלוייישטי, בוקרשט, יאסי וסארמאש). לעומת זאת כ–80% מיהודי טרנסילבניה הצפונית הושמדו, ומתוך 150,000 חזרו לרומניה ממחנות ההשמדה רק כ–30,000 בלבד.

11. הקונגרס היהודי העולמי, יהדות רומניה בתקופה לאחר המלחמה (ללא מקום ושנת הוצאה), עמ' 4–5; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 382–383.

12. ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר–אילן (א.צ.ד.), תיק 116.

חלק ב': ההנהגה הפנימית

פרק תשיעי: הקהילות והמאבק לקיומן התקין

בתקופת מלחמת–העולם השנייה פעלו ברומניה המקוצצת קהילות מאורגנות, למרות כל הרדיפות, הגזירות והפוגרומים.

עד יוני 1940 כללה ה"פדרציה של איגודי הקהילות" ב"רומניה הגדולה" 6 איגודי קהילות: שני איגודים ב"רומניה הישנה" ("רגאט"), של אשכנזים ושל ספרדים; שני איגודים בטרנסילבניה, ה"לשכה האורתודוכסית המרכזית" ו"איגוד הקהילות הניאולוגיות"; שני איגודי קהילות נוספים שפעלו בבסרביה ובבוקובינה. ששת האיגודים הללו ייצגו כ–800,000 יהודים וכשלוש מאות וחמישים קהילות.[1]

ב–26 ביוני 1940 נקרעו משטח "רומניה הגדולה", בעקבות אולטימטום סובייטי, בסרביה וצפון בוקובינה, וסופחו לברית–המועצות. ב–30 באוגוסט 1940, סופחה צפון טרנסילבניה להונגריה, לפי "דיקטט וינה",[2] ובספטמבר 1940 סופחה דרום דוברוגיה (Dobrogea), בלחץ גרמני וסובייטי, לבולגריה. עקב שינויים טריטוריאליים אלה, פחתה האוכלוסייה היהודית ברומניה המוקטנת והמקוצצת לכ–300,000 נפש, והייתה מאורגנת ב–122 קהילות.

עם פלישת הצבא הגרמני והרומני לברית–המועצות ב–22 ביוני 1940, גורשו היהודים מחמישים קהילות שבעיירות, ורוכזו ב–69 קהילות שבערי המחוז ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית, והיו מאוגדות עדיין ב"פדרציה של איגודי הקהילות", בראשותו של ד"ר וילהלם פילדרמן. לאחר פירוק ה"פדרציה" ב–16 בדצמבר 1941, על–פי הוראתו של "מנהיג" רומניה הגנרל יון אנטונסקו, הוכפפו הקהילות הנותרות באופן רישמי, למרותו של "מרכז היהודים" ("צנטרלה" – Centrala Evreilor din Romania) בבוקרשט, שהיה מעין יודנראט ארצי (עיין בפרקים "הפדרציה של איגודי הקהילות" ו"מרכז היהודים").[3]

מה היה מעמדן המשפטי של הקהילות? ממשלת הגנרל יון אנטונסקו פירסמה חוקים וצווים, שכוונתם הייתה להרוס את האירגון הקהילתי המוכר, ולהוציא את הדת היהודית מחוץ

1. על הקהילות היהודיות ב'רומניה הגדולה' ועל "הפדרציה של איגודי הקהילות ברומניה", ראה יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה – היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה 1919–1941, תל אביב תשמ"ה, עמ' 87–94.

2. "תכתיב וינה", בוררות בין גרמניה ואיטליה, שלפיה הוסכם ששטח צפון טרנסילבניה, 43,942 קמ"ר עם 2,667,000 תושבים, נלקח מרומניה ונמסר להונגריה ההורטיסטית. שתי המדינות נתנו ערובה לגבולות החדשים.

3. את הצוו לפירוק "הפדרציה" והקמת "מרכז היהודים" ראה: J. Ancel, Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust, Jerusalem 1986, vol, 3, pp. 466, 472 (להלן אנצל).

למסגרת הדתות המוכרות. ב–9 בספטמבר 1940 פורסמו שני צווים (מס' 42,352 ו–42,354) על–ידי שר הדתות ראדו בודישטיאנו (Budistianu), מראשי ה"לגיונרים" (Legionari) הפאשיסטיים ממפלגת "משמר הברזל" (Garda de fier), שביטלו את חוק הדתות משנת 1928, שהכיר באופן רישמי בקהילות, ובמקומו חוייבו הקהילות לפעול אך ורק לפי החלטת שר הדתות. הצוו מס' 42,354, בן 9 הסעיפים, הגביל מאד את המשך קיום הקהילות הקטנות, והיתנה את קיומן במספר המתפללים בבתי–הכנסת כדלהלן: כל בתי התפילה שהיו קיימים בעת ההיא לא יכלו לפעול, אלא על יסוד הרשאה חדשה של משרד הדתות. וכדי להשיג את ההרשאה הזו, הוטל על כל קהילה להגיש בקשה למשרד זה, באמצעות הממונה על המחוז (פרפקט – Prefect). אולם האישור לפתיחת בית כנסת מחדש יינתן אך ורק לאחר קבלת הסכמה מטעם העיריה והמשטרה, שבכל עיר משרת בית הכנסת לפחות 400 משפחות, ובכל עיירה משרת בית הכנסת לפחות 200 משפחות. האיום הקשה ביותר היה, שבכל קהילה שבשטח שיפוטה לא יפעל אפילו בית–כנסת אחד (דהיינו שאין בעיירה לפחות 200 משפחות), היא תיסגר מיד וכל נכסיה יועברו, ללא כל פורמליות, לרשות המדינה, שתקבע את ייעודם, בהתאם לצרכי הדת הנוצרית במקום.[4]

"מרכז היהודים", שהוקם בפברואר 1942, העמיד בסכנה את קיומן העצמאי של 69 הקהילות. המומר, ד"ר נגדור גינגולד, שמונה למזכירו הכללי של ה"מרכז" בתחילת 1942, דרש עם כניסתו לתפקידו לבטל את מוסדות הקהילות ולהעביר את תפקידיהן למוסד החדש. אולם ח"ס שטרייטמן, **ראש ה"מרכז"**, התנגד לכך בטענה, שאף מוסד אחר לא יוכל למלא את מקום הקהילה היהודית במתן שירותי דת, סעד ובריאות, חברה, חינוך ותרבות. ואכן טענתו נתקבלה, והקהילות נותרו על כנן כבעבר. הן פעלו ליד סניפי "מרכז היהודים" בכל ערי המחוז (עיין בנספחים "הקהילות ברומניה הישנה" ו"הקהילות בדרום טרנסילבניה").[5]

המשך פעילותן של הקהילות קיבל גושפנקא רישמית. **ראדו ד. לקה** (Radu D. Lecca), 'הממונה על ענייני היהודים' (Inputernicitul guvernului pentru reglementarea Evreilor) מטעם ראש הממשלה, הודיע במכתבו מ–8 בדצמבר 1942, שיון אנטונסקו דורש שבמולדובה, בה נמצא הריכוז היהודי הגדול ביותר, תספקנה הקהילות את כל צרכי היהודים.[6] **גם מיכאי אנטונסקו, סגנו וממלא מקומו של ראש הממשלה** ה"מנהיג" יון

4. M. Carp, Cartea Neagra, 1940-1944, Vol. 1, Bucuresti 1946, pp. 58, 83 (להלן קארפ), Monitorul Oficial, 216, 17/9/940; Renasterea Noastra (R.N.): 14/9/940; אנצל, 8, עמ' 194.

5. ת. לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 167 (להלן לביא); מ. רייפר, מסע המוות, תל–אביב תש"ו, עמ' 36 (להלן רייפר).
Gazeta Evreiasca (G.E): 13/3/1942; 1/5/1942, 2/7/1943.

6. אנצל, 7, עמ' 152; הצוו של ממונה מחוז ארגש מ–12 בנובמבר 1942: אנצל, 4, עמ' 355; הצוו של ראש

אנטונסקו, טען מאוחר יותר, כי להוציא מינוי 'הממונה', בדרך כלל לא התערבה ממשלת רומניה בחיים הפנימיים של היהודים, שנוהלו על–ידי הקהילות.[7]

עם זאת, ראשי הקהילות, חברי הנהגותיהן, מנהלי מוסדות החינוך והבריאות והסעד, מורים ופקידים – כל אלה מונו, על–פי תקנון ה"מרכז", על–ידי הנהגתו. ח"ס שטרייטמן, יושב–ראש ה"מרכז", מינה את **לאזר האלברטאל** לראש קהילת בוקרשט בתחילת 1942, וראשי סניפי ה"מרכז" מינו את הנהגות הקהילות במחוזותיהם. הם גם אישרו את תקציבי הקהילות, ודרשו להקצות כספים מהכנסותיהן לקופת ה"מרכז".[8] ה"מרכז" גם אישר את תקנוני הקהילות.[9]

מערכת החינוך הקהילתית הארצית כללה בשנת 1943, סך 146 מוסדות חינוך, החל מגן הילדים וה"חדר", וכלה במכללות, בהם למדו 22,017 תלמידים, ולימדו 1,387 מורים (עיין בפרק "מערכת החינוך והתרבות").[10]

באותה שנה קיבלו 58,000 נצרכים עזרה סוציאלית מהקהילות; 42,441 נזקקים סעדו בחמישים בתי–תמחוי, שהוקמו על–ידן.[11] ילדים עניים ומשפחותיהם ועובדים בעבודות כפייה, קיבלו הלבשה, הנעלה, תרופות, עזרה כספית ומזונות ממערכות הסעד הקהילתיות; גם עצי הסקה סופקו להם בימי החורף הקשים. כמו כן ניתנה עזרה סוציאלית לאלפי פליטים, שהגיעו מפולין, הונגריה, סלובקיה וגרמניה, ומצאו מקלט ברומניה, עד עלייתם לארץ ישראל (עיין בפרק "הצלת הפליטים").[12]

העיר סיביו מ–9 בנובמבר 1942, שם, עמ' 348; וראה שם, גם עמ' 468–470.

7. אנצל, 10, עמ' 413.

8. ראה תקנון המרכז: Regulamentul pentru organizarea si functionarea Centralei Evreilor din Romania, G.E: 18/12/942.

9. על התקנונים דלהלן מצאנו את אישור ה'מרכז' וחותמתו:
Statutul si Regulamentele Comunitatii Evreilor din Roman, 1936; Statutul Comunitatii Israelite din Pascani, judetul Baia, Pascani 1932.

10. ראה: י. גלר, 'מערכת החינוך היהודית ברומניה בימי מלחמת העולם השניה 1940–1944', קובץ "יד ושם", 20 (תש"ן), עמ' 219–234; הנ"ל, 'אוניברסיטה יהודית בבוקרשט בתקופת השואה', דפים לחקר השואה, אונ' חיפה, 8 (תש"ן), עמ' 163–173.

11. Revista Cultului Mozaic (R.C.M): 15.6.1985

12. פעילות הקולטוס המוזאיק (היהודי) ברומניה, אוסף רומניה, ארכיון פילדרמן, יד ושם, ירושלים, 011/9, עמ' 30–37; Activitatea Cultului Mozaic din intreaga tara, 1918-1943, Bucuresti 1944, pp. 30-37; אנצל, 7, עמ' 438–444.

בשנת 1943 הפעילו הקהילות, למרות הקשיים הפיזיים והיעדר תקציבים, 11 בתי–חולים, 3 בתי–יולדות, 15 מרפאות, 19 בתי–זקנים, 6 בתי–יתומים ו–46 קנטינות ומוסדות סעד אחרים.

בתחילת שנת 1944 טיפלו הקהילות ב–1,975 יתומים, שהוחזרו מטרנסניסטריה, לשם גורשו בשנים 1941–1942 כ–150 אלף יהודים מבסרביה, מבוקובינה וממחוז דורוהוי. לפי דין וחשבון מ–18 במארס 1944, פוזרו היתומים הללו בקהילות שונות בחבל מולדובה: בוטושאני (211); פאלטיציאני (99); רומאן (157); יאסי (646); פיאטרה–ניאמץ (219); באקאו (280); וואסלוי (88); ברלאד (180); הושי (101). חלק מהילדים הללו אוכסנו בבתים פרטיים, אחדים מהם אומצו על–ידי משפחות ללא ילדים, רובם התאכסנו בבתי יתומים, שהוקמו באופן ארעי, בעזרות נשים של בתי הכנסת, שהפכו לאכסנייות, עד שהכינו והכשירו אותם לעלייה לארץ ישראל. בסוף חודש מארס 1944 הועברו כחמש מאות מהם לבוקרשט.[13] באפריל 1944 הגיעו כתשע מאות יתומים מקהילות צפון מולדובה לבוזאו, בשל הקירבה לחזית המלחמה והחשש שמא יילקחו על–ידי הסובייטים, שהתקדמו לתוך המדינה וכבשוה ב–23 באוגוסט 1944 (עיין בפרק "מערכת הסעד").[14]

הקהילות שימשו צינור להעברת כספים וחפצי–בית והלבשה, שהיהודים נצטוו לתרום לממשלת רומניה, מכוח החקיקה הגזענית החדשה. כמו כן הוטל על היהודים לרכוש, באמצעות הקהילות, איגרות חוב ממשלתיות (Inprumutul de reintregirii), לצורך קניית ציוד לצבא הרומני.

על–פי חוק 936, שפורסם בעיתון הרישמי 'מוניטורול אופיציאל' (Monitorul oficial) מס' 250 מ–21 באוקטובר 1941, נצטווה כל יהודי מגיל 21 ומעלה, שהכנסותיו בשנת הכספים 1941/1940 הוגדרו כמינימליות, למסור פריט אחד מכל סוג לבוש. מי שהכנסותיו היו גדולות יותר, נצטווה למסור עד 38 יחידות מכל סוג.[15] גזירה זו הכבידה מאוד על היהודים, ולא כולם עמדו בה. מחירי הבגדים האמירו, וקשה היה להשיגם. יתר על כן, מי שמסר

13. I. Artzi, "Alia in epoca Antonesciana inpotriva vointei Nazistilor", תולדות, 3–4 (תשל"ג), עמ' 32–38; על היתומים הללו, שהגיעו לבוקרשט ואוכסנו תחילה בחמישה בתי ספר קהילתיים ובבית היתומים ואחר כך פוזרו בבתי היהודים מחשש להפצצות, ראה: אנצל, 7, עמ' 760, מכתב מ–11 במאי 1944; על העלייה הזו ראה: יעקב גלר, "אסון טביעתה של אניית המעפילים 'מפקורה' באוגוסט 1944", משואה, יט (1991), עמ' 148–153.

14. אנצל, 10, עמ' 370; על היתומים בבוזאו, ראה: פנקס הקהילות רומניה, 1, ירושלים תש"ל, עמ' 28; ש. אבני, גאולים מידי צר, תל אביב תשל"ח, עמ' 73.

15. אנצל, 3, עמ' 356–358, 365–367, 398, 440, 443, 461; שם, 8, עמ' 251–255; רייפר, שם, עמ' 44; אישור שנתנה קהילת וואסלוי ליעקב יעקובוביץ, מ–21 בנובמבר 1941; אישור שניתן לד"ר פילדרמן, ראש ה"פדרציה", שמסר 38 יחידות תחתונים, חולצות ומגבות וכו' ו–4 יחידות: מעילים, ציפות, ציפיות,

בגדים ישנים ומשומשים, קיבלם בחזרה, ונדרש למסור בגדים חדשים. 44 אלף יהודים, עניים ונצרכים, שלא מסרו בגדים לממשלה כנדרש, היו צפויים לעונשים כבדים ולקנסות כספיים. חוק חדש, שפורסם ב–17 בינואר 1942, בחתימת יון אנטונסקו, אִפשר לאלה שטרם מילאו את חובתם, להמיר את מסירת הביגוד בתשלום כספי, והכספים שנאספו הועברו על ידי הקהילות למשרד האוצר הרומני. הואיל ורוב היהודים שלא מסרו את הבגדים לממשלה, היו נצרכים, נאלצו הקהילות וה"מרכז" לממן את התשלום.[16] בשנת 1944 חוייבו היהודים למסור בגדים ולבנים לצבא הרומני בכמות כפולה מכל אזרח אחר.[17] הערך הכספי של הביגוד שמסרו היהודים, היה קרוב לשני מיליארד ליי.[18] "איגוד הקהילות ברגאט" אולץ למסור, לפי פקודתו של אנטונסקו (מס' 3450, מספטמבר 1941), עשרות אלפי מיטות, מזרנים, שמיכות, סדינים, כרים וציפיות, בשווי של 500 מיליוני ליי, לבתי חולים צבאיים בחזית.[19]

עוד בספטמבר 1941 הוטל על היהודים, באמצעות ה"פדרציה", לרכוש מממשלת רומניה איגרות–חוב לציוד הצבא בסך עשרה מיליארד ליי – סכום אדיר, מעל ומעבר ליכולתם הכלכלית.[20] כאחראים על מפעל ההחתמה לרכישת האיגרות, ניתמנו ראשי הקהילות. בבוקרשט מונה לשם כך משה בנבנישתי, יושב ראש ההסתדות הציונית ברומניה.[21] לצורך זה שיחררה ממשלת רומניה מעבודת כפייה 3,616 איש, כולל חברי הנהלות הקהילות ועובדים קהילתיים (ביניהם מורים, מנהלים, רבנים, 'כלי קודש' ופקידים).[22]

עד חודש דצמבר 1941, חתמו היהודים על איגרות חוב בסך מיליארד ומאתיים מיליון ליי. לאחר שהשלטונות פירקו את ה"פדרציה", הורה שטרייטמן, ראש ה"מרכז", בפברואר 1942, לכל ראשי הקהילות, להמשיך בהחתמה לרכישת מלווה המלחמה. ואכן, עד 20 במאי 1942 שילמו חברי הקהילות קרוב לשני מיליארד ליי. ממועד זה ועד אוגוסט 1944 הפך

נעלים, חליפות וכו' – בסה"כ מסר 362 יחידות לבוש וכלי מיטה.

16. אנצל, 3, עמ' 488–489; שם, 8, עמ' 261.
17. שם, 8, עמ' 139, 365.
18. קארפ, 1, שם, עמ' 23.
19. אנצל, 3, עמ' 104, 121–127, 163, 250; קארפ, 1, עמ' 22.
20. אנצל, 3, עמ' 308–309; שם, 4, עמ' 571.
21. GE: 6/3/1942
22. אנצל, 2, עמ' 34; שם, 3, עמ' 23; שם, 7, עמ' 141, 583; שם, 8, עמ' 101.

המילווה הזה למס קבוע, אך לא ידוע מהו הסך הכולל ששולם בשנתיים האלה.[23] ככל הנראה שילמו היהודים פי ארבעה משאר האזרחים, ואת תמורת המילוות לא קיבלו מעולם.[24]

אחת הבעיות הקשות בפניהן ניצבו הנהגות הקהילות הייתה בעיית כחמישים אלף הפליטים, שגורשו בקיץ 1941, בעקבות פלישת רומניה וגרמניה לברית המועצות, מעיירות ומכפרים ב"רומניה הישנה" ומדרום טרנסילבניה, ורוכזו בערי המחוז.[25]

בהתאם להחלטת "מרכז היהודים" ממאי 1942, הקימו הפליטים בכל אחת מהערים שקלטה אותם "וועד של קהילת היהודים המפונה" (Comunitatea Evreilor evacuata), שפעל ליד הקהילה המקומית. תפקידי הוועד היו לסייע לנצרכים ולממן את שכרם של הרבנים ו'כלי הקודש' מקהילתם. מתקציב קהילת ביבולארי, למשל, שהועברה ליאסי בסוף יוני 1941, עולה כי הכנסות הקהילה ממסים בחודשים יוני–דצמבר 1942 הגיעו ל–150,710 ליי. הכספים הוקדשו למתן סעד לעניים, לתשלום משכורת לרב העיירה, לגובה המסים ולמתן הקצבה ל"מרכז היהודים". ראש קהילת ביבולארי, מרקו אנטוניר, פנה ב–5 ביולי 1942 לראש ה"מרכז" המחוזי ביאסי, וביקשו להעמיד לרשות קהילתו מקום לפעילותה, באחד מבנייני קהילת יאסי.[26]

בחוזר מ–26 ביוני 1943, הורתה הנהגת ה"מרכז" בבוקרשט לפזר את וועדי הקהילות המפונות, ולהקים במקומם וועדים חדשים בני 3–5 חברים, שיצורפו להנהגת הקהילות המקומיות. גם תקציבי הקהילות של המפונים אוחדו עם תקציבי הקהילות המארחות, שנדרשו מעתה ואילך לדאוג גם לצורכי הסעד של המפונים.[27] בכך נפלה מעמסה כבדה על

23. אנצל, 3, ע'מ 441, 473; קארפ, 1, עמ' 22.

24. ל. קופרשטיין, גורל יהודי רומניה, ת"א תש"ד, עמ' 80; עדות בכתב של אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי, יליד 1902, עמ' 19–20; אנצל, 4, עמ' 571; GE: 18/2/1942; 6/3/942; 13/3/942; R.N.: 15/9/1944

25. קארפ, 1, עמ' 40; אנצל, 2, עמ' 492; שם, 7, עמ' 414.

26. ראה תיעוד על קהילה זו בספר, "עיירתנו ביבולרי", חיפה תשמ"א, חלק תעודות; תודתי למר מושקו אברמוביץ מקיבוץ שריד, שהואיל בטובו לשלוח לי צילום מתקציב קהילה זו משנת 1942: (Bugetul general al Comunitatii Evreilor Bivolari evacuata la Iasi anul 1942) ומסמכים אחרים של קהילה זו. קהילות המגורשים הוקמו על פי החלטת המרכז מס' 50/942, שפורסמה בעיתון "גאזטה אבראיסקה", מס' 11 משנת 1942; אנצל, 7, עמ' 326; עדות יעקב יעקובוביץ, לשעבר ראש קהילת נגרשטי, שגורש לעיר המחוז וואסלוי, שם נבחרו ועדי הקהילות המגורשות נגרשי, קודיישטי ופונגשטי.

27. הגירוש התבצע בעיקרו בעיירות ובכפרים, להוציא הערים: מוינשטי, שטפנשטי וטרגו–אוקנה. ראה אנצל, 3, עמ' 552; י. עברון–נכברג, משטפנשטי לארץ ישראל, באר שבע, תשמ"ט, עמ' 22–25; על הגירוש ממוינשטי וטרגו–אוקנה עיין: S. Sapira, O Legenda vie Moinesti, Jerusalim 1989, pp. 169-173 על הגירוש מביבולארי ראה: עיירתנו ביבולרי, עמ' 26–30; על הגירוש מסאבני, מדאראבאני,

תקציביהן. יש לציין, שאוכלוסיית הקהילות הקולטות, גדלה בעקבות הפינוי ב–20%–60%. קהילת בוטושאני, לדוגמה, מנתה בשנת 1941, לפני קליטת הפליטים, 10,902 נפש, ובשנת 1942 עלה מספר היהודים ל–15,502 נפש. קהילת דורוהוי, שמנתה ב–1941 5,389 יהודים, קלטה 5,928 מגורשים (דוגמאות למספר הפליטים שנקלטו בכמה ערי מחוז, ראה בנספח "קהילות של ערי מחוז קולטות קהילות של מפונים").

הנהגות הקהילות ב"רומניה הישנה" ובדרום טרנסילבניה סייעו באיכסונם של הפליטים הללו ובמציאת מקומות עבודה עבורם. הן שכרו בניינים עבור כיתות חדשות לתלמידים, שנתווספו למערכת החינוך הקהילתית; שכרו בניינים עבור בתי חולים, מרפאות, בתי זקנים ויתומים, וכן הקימו בתי–תמחוי וקנטינות עבור הנצרכים הרבים.[28]

בנוסף לעזרה שהושיטו הקהילות ברומניה ליהודים שגורשו מהעיירות ומהכפרים לערי המחוז, הן סייעו גם ליהודי דורוהוי, בוקובינה ובסרביה שגורשו לטרנסניסטריה.

כידוע, בסוף יולי 1941 החל הגירוש של יהודי בסרביה ובוקובינה לטרנסניסטריה. מתוך כ–200 אלף יהודים שחיו בבסרביה ערב המלחמה, נותרו בה בספטמבר 1941 72 אלף יהודים בלבד. ומתוך כ–108 אלף יהודים שחיו בבוקובינה, נותרו בה בתקופה זו 83 אלף. אולם הגירוש ההמוני של היהודים משם וממחוז דורוהוי לטרנסניסטריה החל באוקטובר 1941, בימי חג הסוכות. בשנת 1942 גורשו לטרנסניסטריה גם כאלף מיהודי "רומניה הישנה" ודרום טרנסילבניה, שמוצאם היה מבסרביה ומבוקובינה, ואשר נחשדו בנטייות פרו–קומוניסטיות וכן יהודים שהשתמטו מעבודת כפייה. כמו כן גורשו בשנה זו יהודים נוספים מצ'רנוביץ (עיין בנספחים: "קהילות בוקובינה" ו"קהילות בסרביה" החרבות).

סך הכל גורשו לטרנסניסטריה קרוב ל–150 אלף יהודים. הם שוכנו בתנאים מחרידים, ברפתות, באורוות, במחסנים ובחורבות, ללא חלונות ודלתות, עשרות אנשים בחדר אחד. בשל התנאים הירודים ביותר ניספו רבים מהם מקור, מרעב וממחלות שונות ומשונות, וחלקם אף נרצחו בידי הז'נדרמים הרומנים והחיילים הגרמנים. רק 58 אלף נותרו בחיים, וחזרו לבתיהם בתום המלחמה (עיין בפרקים: "הגטאות", "מחנות הריכוז" ו"מחנות ההשמדה").

ההשתדלות להשגת אישור ממשלתי להגשת הסיוע, החלה עוד בתחילת סתיו 1941. פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", פנה ב–23 בספטמבר 1941 למרשל אנטונסקו ולמושל בוקובינה, וביקשם לקבל היתר להגיש סיוע רפואי וכלכלי ליהודים במחנות ובגטאות שבבוקובינה ובבסרביה, וכן לאשר ביקור נציגים יהודים כדי לעמוד

ממיכאילאני ומרדאוץ ראה: I. Voledi-Vandi, Orasul umbrelor Dorohoi, Tel Aviv 1987, pp. 74-95.

28. אנצל, 2, עמ' 492; שם, 3, עמ' 142, 144, 256, 292; שם, 4, עמ' 568, 570; שם, 7, עמ' 95, 128, 317, 414; קארפ, 1, שם, עמ' 21; GE: 16/3/1943

מקרוב על צורכיהם.[29] ב–6 בנובמבר 1941 פנה פילדרמן לשר הפנים הרומני וביקשו לאשר שיגור משלחת יהודית לטרנסניסטריה, כדי לבקר אצל המגורשים ולהגיש להם סיוע.[30] ב–10 בדצמבר 1941 נתקבל האישור המבוקש.[31]

לאחר פירוק ה"פדרציה" ב–16 בדצמבר 1941, נטל "מרכז היהודים" על עצמו, באופן רישמי, את התפקיד של הגשת הסעד ליהודים המגורשים. ראש ה"מרכז", שטרייטמן, נפגש עם **פרופ' ג. אלכסיאנו, מושל טרנסניסטריה**, ב–28 בינואר 1942 **בבוקרשט**,[32] שכן, למרות האישור העקרוני שנתקבל, עדיין היה צורך לתאם עם המושל פרטים אופרטיביים בנוגע למשלוחי הסיוע.[33] ב–8 בנובמבר 1942, עשרה חודשים אחרי הפגישה הנ"ל, נתקבל האישור הראשון בדבר משלוח ביגוד למחנה פציורה (Peciora) ואישור נוסף למשלוח כלי–עבודה וכלי בית פטורים ממכס.[34] על משלוח התרופות לא ניתן פטור מתשלום מכס.[35] ה"ממונה על ענייני היהודים", **ראדו לקה**, אישר ב–12 בדצמבר 1942 משלוח נוסף של ביגוד, שמיכות וכלי בית.[36]

חרף המאמצים הגדולים וההוצאות הכספיות הגדולות שהיו כרוכים באירגון המשלוחים, לא כל העזרה שנשלחה הגיעה ליעדה.[37]

במשך כל שנות קיומו, עמד "מרכז היהודים" בבוקרשט בקשר מתמיד עם ראשי הסניפים המחוזיים ועם הקהילות. ה"מרכז" שיגר מכתבים, חוזרים ובולטינים. פירסם קריאות והודעות בשבועון "גאזטה אברייאסקה" (Gazeta Evreeasca), שהופיע החל מפברואר 1942 ועד אוגוסט 1944, קיים וועידות ארציות עם נציגי הקהילות, ושלח שליחים ומפקחים מיוחדים שנועדו לעמוד על מצבן הכלכלי של הקהילות.

הוועידה הראשונה נערכה בימים 29 ו–30 במארס 1942 בבוקרשט. בוועידה נדונו עניינים דחופים ובעיקר עניין עריכתו המהירה והשקטה של מיפקד האוכלוסייה היהודית ברומניה

29. אנצל, 3, עמ' 179–180, 208–209, 215–216.
30. שם, 3, עמ' 261.
31. שם, 5, עמ' 189.
32. שם, 3, עמ' 505–506.
33. ראה מכתבו של גינגולד מ–2 ביולי 1942 למושל טרנסניסטריה: אנצל, 7, עמ' 40.
34. שם, 5, עמ' 267, 301.
35. ראה מכתבו של ראדו לקה מ–27 בפברואר 1942: אנצל, 3, עמ' 549.
36. GE: 24/12/1942
37. מכתבו של גינגולד לראש הממשלה מ–10 בפברואר 1943: אנצל, 7, עמ' 480–481.

ומסירת הממצאים במועד הדרוש. כמו-כן צויינה התועלת שתפקנה הקהילות מקבלת נתונים מדוייקים על מספר היהודים בכל קהילה וקהילה, מספר המועסקים ומקצועותיהם, סך המובטלים הנזקקים לעזרה סוציאלית, רשימת המגוייסים לעבודת כפייה בגדודי עבודה עירוניים וחיצוניים ומספר התלמידים, המורים, הרבנים, "כלי הקודש" ופקידי המוסדות היהודים, שישוחררו מעבודת הכפייה. לאמיתו של דבר, מטרת המיפקד הייתה לסייע בידי השלטון לקבל מידע עדכני על נכסי דלא-ניידי שבידי היהודים ולהעבירן ל"מרכז הלאומי לרומאניזציה" (Centrul National de Romanizare).[38] סיכומי המיפקד פורסמו בחוברת מיוחדת בשנת 1943.[39]

בחוזרים שנשלחו לרבני הקהילות, נתבקשו הללו לדרוש בבתי הכנסת בשבתות ובחגים על ענייני דיומא, שעמדו על הפרק, כגון, שלא יסגרו את חנויותיהם בימים נוראים ובחגים, פן ייענשו בגין מעשי חבלה בכלכלת המדינה; להשגיח על סדרים נאותים בבתי הכנסת, בעריכת תפילות שקטות בתוך הבניינים ולא בחצרות; להקפיד שבני הקהילה ילבשו בגדים צנועים, כדי שלא לעורר את קנאתם של השכנים הנוצרים; לתרום כספים, ביגוד והנעלה עבור העובדים בעבודת כפייה בגדודים החיצוניים; לסייע בקניית בגדים, או בתשלום תמורתם עבור הנצרכים, שלא היה לאל ידם למסור ביגוד לשלטונות, והיו צפויים למאסר וקנס, ולגלות סולידריות יהודית (על הרבנים עיין להלן בפרק "מצבם של הרבנים והרבנות").[40]

ה"מרכז" מינה שלושה מפקחים וארבעה שליחים מיוחדים, שתפקידם היה לבקר בקהילות ולדווח על מצבן הכלכלי והסוציאלי ועל מצב מוסדותיהן. **המפקח ליאון ויסמן** ביקר בקהילת בוטושאני ב-23-24 בפברואר 1944, **המפקח ס. קריסטיאן** ביקר בקהילות פוקשאני, בוזאו, רומאן, וואסלוי ויאסי ביוני 1944 **והמפקח ד"ר א. רוט** ביקר בקהילות טרנסילבניה הדרומית. **השליחים יגנץ פרמר וא. שרצר** ביקרו בקהילת דורוהוי ב-28 בדצמבר 1943 והשליחים ה.

38. חובת ההתפקדות חלה על כל תושב שלפחות אחד מהוריו או סביו היה בעל דם יהודי. מיפקדי האוכלוסין שפורסמו ברומניה בשנת 1930 וב-8 באפריל 1941 לא היו מתאימים למציאות דאז. יש בידינו דף המיפקד: Foaie de recensamant pentru locuitorii avand sange Evreesc; G.E: 18/2/942 27/2/942; 3/4/942 10/4/942; אנצל, 3, עמ' 538; רייפר, עמ' 37-39; מ. קוטיק, גולה במאבקה, תל אביב 1944, עמ' 134.

39. Centrala Evreilor din Romania, Breviarul statistic al populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti 1943; Congresul mondial Evreesc din Romania, Memento statistic Bucuresti 1947

40. G.E: 18/2/942; 13/3/942; 18/9/942; 10/3/943; 11/6/943; אנצל, 7, עמ' 295, 484; וראה גם יעקב גלר, "חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה (1940-1944)", אי"ש בגבורות, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו מוקדשים לד"ר א. שפרן, אוניברסיטת בר אילן תש"ן, עמ' 239-263.

קובאץ וח. שארף אירגנו בתחילת שנת 1944 בקהילה זו את העזרה לחוזרים מטרנסניסטריה.[41]

כאמור, הקשרים בין ה"מרכז" לקהילות נשמרו גם באמצעות השבועון "גאזטה אברייאסקה", שהופיע ב–8–10 עמודים גדולים, הופץ באמצעות הדואר בכל קהילות המדינה, ואפשר היה להשיגו גם בדוכני העיתונים בעיר הבירה.[42]

השבועון הזה היה בראש ובראשונה ביטאון היודנראט: פורסמו בו חוקים וצווים של השלטונות, הוראות ה"מרכז" בדבר חובות חברי הקהילות בתחומי מסים, תרומות, מילוות חובה ועוד, וכן מאמרי מערכת, שמטרתם הייתה לשכנע את הציבור היהודי לציית לשלטונות ולמלא את חובותיהם כנדרש. לצד אלה גם התפרסם חומר שחיזק את עמידתם הרוחנית של יהודי רומניה: מידע על הקהילות, דו"חות על פעילותם של בתי הספר היהודיים, מודעות על חגיגות, תערוכות ומופעי חזנות, על הרצאות ואזכרות לגדולי המשוררים והסופרים שכתבו ביידיש ובעברית, מאמרים ודרשות של רבנים על תוכנם ומהותם של החגים ופרשות השבוע, הודעות על הצגות תיאטרון, קונצרטים של התזמורות הפילהרמונית היהודית, דו"חות על "החבורות הקדושות" והמכללות היהודיות בבוקרשט ומאמרים בנושאי ספרות ודברי ימי ישראל ברומניה ובעולם, לוח השנה העברית ותמונות מהווי היהודים במדינה.[43] הופעתו הרצופה של השבועון הזה, ששיקף את המציאות היהודית ברומניה, ואף נתן פומבי לסיוע שהושיטו יהודי רומניה לאחיהם שבמחנות ובגטאות טרנסניסטריה, הייתה תופעה ייחודית לארץ גרורה זו בתקופת מלחמת העולם השנייה.

על פעילותן של קהילות בוקרשט, יאסי, טקוץ, טארנאבני, אוראשטיה, לרבות דו"חות על פעולתם של בתי הספר, תיאטרון "בראשיאום", המכללה היהודית 'אונסקו', אגודות סעד

41. אנצל, 3, עמ' 578–579; שם, 7, עמ' 587–589, 634–635, 717–719.
S.C. Cristian, Patru ani de urgie, Bucuresti 1946, pp. 79-88, 108-154.

42. מודעה גדולה על הפצת העיתון פורסמה בתוך: Almanahul Evreesc, Bucuresti, שיצא לאור לקראת שנת תש"ד (ספטמבר 1943, עמ' 191); ראה גם את האישור הרשמי להוצאה לאור של העיתון: אנצל, 3, עמ' 544; לעורך העיתון מונה א. וילמאן, שהיה מקורב לשגרירות הגרמנית בבוקרשט ופעל בהשראתה. הביטאון עמד תחת פיקוח ממשלת רומניה, באמצעות ראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים", ותחת פיקוחו של גוסטאב ריכטר, ה"יועץ לענייני היהודים" של השגרירות הגרמנית בבוקרשט ונציגו של אדולף אייכמן ברומניה. לפי עדותו של ת. לביא, כל החומר שהודפס בעיתון, הובא לאישורו של ריכטר. ראה לביא, שם, עמ' 165–166.

43. ראה לדוגמה: GE: 18/2/942; 25/2/942; 13/3/942; 20/3/942; 27/3/942; 11/9/942; 18/9/942; 11/6/943; יעקב גלר, "העמידה היהודית בשואה, תיאטרון, תזמורת סימפונית, בתי"ס למוסיקה ולאמנויות ברומניה 1941–1945", משואה, טז (1988), עמ' 109–117.

ועזרה הדדיות בבוקרשט, הופיעו סקירות ב'אלמאנאך יהודי', שפורסם בעיר הבירה לקראת ראש השנה תש"ד (ספטמבר 1943). כמו כן פורסמו בו, באישור השלטונות, דיווחים על פעולות 'החברה קדישא בבוקרשט', על בתי העלמין העתיקים בבוקרשט וביאסי ובתי הכנסת בעיר הבירה, וכן רשימות של מאות רופאים ועורכי דין יהודים, שהורשו להמשיך במקצועותיהם.

גם בצ'רנוביץ, שמרבית יהודיה גורשו לטרנסניסטריה (ונותרו בה כ–17 אלף יהודים), נתפרסם בשנת 1943, אם כי באופן חד פעמי, בולטין יהודי (Buletinul Evreesc), ובו מידע על הנעשה בקהילה. בשל התנגדות 'החברה לתרבות רומנית' ופקידים בכירים בעיר, נסגר הביטאון מיד לאחר פירסום גיליונו הראשון.[44]

ראוי לציין, שבמשך כל שנות המלחמה הוסיפה להתקיים ההפרדה בין הקהילות האשכנזיות לספרדיות,[45] אם כי הנסיבות הקשות הביאו לחיזוק שיתוף הפעולה ביניהן.

עד דצמבר 1941 היו הקהילות הספרדיות מאוגדות באיגוד עצמאי: 'איגוד הקהילות הספרדיות', שבראשו עמד עורך הדין י.מ. פנקס. עוד בשנת 1940, עם פירסום חוקי הגזע וחוק "מעמד היהודים",[46] פעל האיגוד לטובת הקהילה הספרדית בלבד. בעצומה ששיגר ד"ר נסים בשם "איגוד הקהילות הספרדיות", ב–26 באוגוסט 1940, לשר המשפטים הרומני, שטח בפניו את תרומתם המיוחדת של היהודים הספרדים לפיתוח כלכלתה של המדינה, והדגיש כי היהודים הספרדים היו בין הראשונים שקיבלו בסוף המאה ה–19 זכויות אזרח (עת שמרבע מיליון יהודים אשכנזים נמנעה זכות זו). ד"ר נסים ביקש איפוא לגלות התחשבות מיוחדת ביהודים הספרדים ולמנוע את החלת הגזירות המפלות עליהם.[47] בקשתו לא נענתה וגורל היהודים הספרדים לא היה שונה מגורלם של האשכנזים.

למרות ניסיון ההתבדלות, נתהדק בתקופת המלחמה שיתוף הפעולה בין הקהילות הספרדיות לאשכנזיות בבוקרשט ובמדינה בכלל, במיוחד בתחומי הסעד וההצלה. שבתי דזיין, הרב הספרדי הראשי של כלל הקהילות הספרדיות ברומניה, שישב בעיר הבירה, פעל שכם אחד עם הרב הראשי ד"ר שפרן, במסגרת 'ועדת העזרה' ("Comisia de ajutorare"), למען

44. רייפר, שם, עמ' 44.

45. על תולדות הקהילות הספרדיות ברומניה ראה: יעקב גלר, היהודים הספרדים ברומניה, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ג; וראה גם הערה 1.

46. על החוק הזה, שנקרא גם 'חוק גרויה' (Gruia), שהסדיר את מעמדם החדש של יהודי רומניה, ראה אלמאנאך יהודי, עמ' 119–120. חוק זה פורסם בחוברת: Statutul Evreilor, Decert de lege din 9 August 1940, Bucuresti 1940

47. ראה העצומה: אנצל, 10, עמ' 36–45; עדות ראול סיניול, יליד בוקרשט 1904, מזכירה לשעבר של הקהילה הספרדית בבוקרשט (ירושלים, מ–29 ביולי 1986).

המגורשים ועובדי עבודת הכפייה, שגייסה כספים, ביגוד, תרופות ומזון לטובת מגורשי טרנסניסטריה.[48] ב'מועצה היהודית', שפעלה במחתרת ואשר נאבקה למען ביטול גזירות שונות, ובמיוחד למען ביטול גזירת הגירוש של יהודי רומניה למחנות ההשמדה בפולין, פעלו לצד הרב שפרן, ד"ר פילדרמן וד"ר שוופלברג (Svafelberg), גם נציגי הקהילה הספרדית, משה בנבנישתי (יו"ר ההסתדרות הציונית, שפעלה באופן בלתי רישמי) ופרי פרוימסקו.[49]

בסיכום: למרות הרדיפות, הגזירות, הגירושים והפוגרומים, המשיכו 69 הקהילות בערי מחוז של "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית להתקיים, יחד עם כ–50 הקהילות המפונות מהעיירות, במשך ארבע שנות מלחמת העולם השנייה (1940–1944).

הקהילות טיפלו, ביתר שאת וביתר עוז, ב–150 מוסדות חינוך, בהם למדו כ–22,000 תלמידים; הג'ישו עזרה סוציאלית ל–58,000 נצרכים, פליטים ועובדים במחנות של עבודת–כפייה; עזרו ל–50,000 יהודים שגורשו ממאות כפרים ומחמישים עיירות להשתלב בתוך הקהילות הגדולות, בערי הבירה של המחוזות וסיפקו להם מקומות מגורים; חילקו הלבשה, הנעלה, מזונות, עצי–הסקה ואוכל מבושל חם לעובדי–כפייה ול–40,000 נצרכים שסעדו בעשרות בתי–התמחוי; קלטו כאלפיים יתומים שהוחזרו מטרנסניסטריה ודאגו להם להעלותם לארץ–ישראל; שלחו עשרות טונות של מזונות, רפואות, כלי–עבודה ובית, הלבשה והנעלה לטרנסניסטריה ועל–ידי כך הקלו במקצת את סבלותיהם, וכך קיימו את הצוו של "ישראל ערבין זה בזה".

48. אנצל, 5, עמ' 378.

49. על המועצה הזו עיין לביא, שם, עמ' 73;
M. Benvenisti, Sionismul in Vremea prigoanei, Bucuresti 1944, p. 19

נספח 1: קהילות "רומניה הישנה" עד פרוץ מלחמת העולם השנייה (יוני 1941) ולאחריה ב–1947 ומספר הנפשות בתוכן.

מס'	שם הקהילה	1930	1940	1941	1947
1	אדזו'ד	684	644	655	500
2	אודובשטי	789	504	522	530
3	אורזיציאני Urzicieni	135		9	
4	איוושטי Ivesti	439	330	325	45
5	באבאדאג Babadag	109		89	30
6	באצשטי Bacesti	488		426	
7	באקאו	9,593	12,500	10,333	18,000
8	בוהושי	1,972	2,200	1,705	2,000
9	בוזאו	1,604	1,101	1,193	1,400
10	בוטושאני	11,840	12,200	10,902	19,500
11	בוצציה Bucecea	848	775	758	300
12	בוקרשט	76,480	95,072	102,018	150,000
13	בורדוז'אני Burdujeni	1,244		1,261	560
14	ביבולארי Bivolari	987		862	150
15	בערשטי (ברשטי) Beresti	328		71	
16	בראילה	7,246	5,350	5,119	5,950
17	ברלאד	3,727	3,500	3,063	3,100
18	גאלאץ	19,112	14,000	13,511	13,000
19	גאיישטי Gaiesti	137	21	21	
20	גיורגיו	240	200	113	185
21	דאראמאנשטי Daramanesti	129		74	
22	דורוהוי	5,820		5,389	7,600
23	הושי	2,514	2,140	1,972	2,750
24	דאראבאני Darabani	1,917		1,854	990
25	הארלאו	2,032	1,940	1,736	1,300
26	הרצה Herta	1,801			
27	וואסלוי	3,279	3,425	2,904	3,200
28	טולציה	824	730	550	820
29	טורנו–סברין (סֶוורין)	448	388	413	530
30	טקוצי	1,577	1,790	1,430	2,600
31	טרגובישטה	551	130	135	130
32	טרגו–אוקנה Targu-Ocna	913	996	979	500
33	טרגו–זיו	100	60	72	104

העמידה הרוחנית ברומניה

34	טורנו–מאגורלה Turnu-Magurele	130		36	65
35	טרגו–ניאמץ	2,507	2,410	2,538	2,900
36	טרגו–פרומוס	1,608		1,618	530
37	יאסי	35,465	48,000	33,135	38,000
38	לעספז (לספז) Lespezi	1,038	1,000	1,011	150
39	מוינשטי Moinesti	1,761	1,512	1,325	480
40	מיכאילני Mihaileni	1,490	1,500	1,301	680
41	נגרשטי Negresti	527	520	408	195
42	סאבני (סעווני) Saveni	1,774		2,003	1,200
43	סוליצה Sulita	1,062	1,000	1,096	380
44	סלאטינה	184	130	113	107
45	פלטיציאני	4,216		4,020	4,700
46	פאלציו Falciu	154		4	
47	פאנציו Panciu	677		6	180
48	פאשקאני	1,481	1,452	1,484	870
49	פודול–אילואיי Podul-Iloaiei	1,601		1,454	300
50	פודול–טורקולוי Podul-Turcului	502		454	120
51	פויישטי Puesti	187		82	
52	פונגשטי Pungesti	255		167	50
53	פוקשאני	4,301	5,448	3,953	6,080
54	פיאטרה–ניאמץ	7,595	9,000	7,207	8,000
55	פיטשטי	615	480	423	450
56	פלויישטי	3,843	4,500	3,596	3,000
57	פלופנה Plopana	176		80	
58	פרומושיקה Frumusica	634	460	614	210
59	קאלאראשי	327	199	209	135
60	קאמפינה Campina	319		184	140
61	קאראקאל	118	60	73	49
62	קודאיישטי Codaiesti	415		325	170
63	קונסטאנצה	1,821	1,977	2,067	2,400
64	קוראביה Corabia	63		38	
65	קמפולונג–מוסצל	20		13	20
66	קראיובה	2,274	1,530	1,817	2,500
67	רדאוץ–פרוט Radauti-Prut	780	772	772	110
68	ראדוקאנני Raducaneni	654		204	120
69	רמניקו–וולציה	197	310	115	175
70	רמניקו–סאראט	1,040	909	842	1,500

71	רומאן	5,963	5,689	5,540	7,900
72	שטפאנשטי Stefanesti	2,361	2,000	1,964	830

ראה מקורות בנספח 2.

שער המיפקד הסטאטיסטי של הישובים והאוכלוסייה היהודית ברומניה
לפני מלחמת העולם השנייה ולאחריה.

נספח 2: הקהילות ב"רומניה הישנה" (רגאט) בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה ב–1947

מס'	שם הקהילה	מספר הנפשות			סניף מחוזי של	
		1930	1941	1942	"מרכז היהודים" (יודנראט מחוזי)	1947
1	Adjud אדזוד	684	655	643	Putna פוטנה	500
2	Odobesti אודובשטי	789	522	504	Putna פוטנה	530
3	Bacau באקאו	9,593	10,333	13,036	באקאו	18,000
4	Buhusi בוהושי	1,972	1,876	1,705	ניאמץ	2,000
5	Buzau בוזאו	1,604	1,193	1,276	בוזאו	1,400
6	Botosani בוטושאני	11,840	10,902	15,502	בוטושאני	19,500
7	Bucuresti בוקרשט	76,480	102,018	98,048	ההנהגה הראשית	150,000
8	Braila בראילה	7,246	5,119	5,075	בראילה	5,950
9	Barlad ברלאד	3,727	3,063	3,224	Tutova טוטוֹבָה	3,100
10	Galati גאלאץ	19,912	13,511	12,946	Covurlui קובורלוי	13,000
11	Giurgiu גיורגיו	240	113	110	Vlasca וולאשקה	185
12	Dorohoi דורוהוי	5,820	5,389	2,315	דורוהוי	7,600
13	Husi הושי	2,514	1,972	2,096	Falciu פאלציו	2,750
14	Harlau הרלאו	2,032	1,736	1,936	בוטושאני	1,300
15	Vaslui וואסלוי	3,279	2,904	3,824	וואסלוי	3,200
16	Tulcea טולציאה	824	550	695	טולציה	820
17	Turnu-Severin טורנו–סברין	448	413	382	Mehedinti מֶהֶדִינצִי	530
18	Tecuci (טקוצי) טקוץ	1,577	1,430	2,311	טקוץ	2,600
19	Targoviste טרגובישטה	551	135	126	Dambovita דַמְבּוֹבִיצָה	131
20	Targu-Jiu טרגו–זיו	100	72	59	Gorj גורז	104
21	Turnu-Magurele טורנו–מגורלה	130	36	41	Teleorman טֶלֶאוֹרְמַאן	65
22	Targu-Neamt טרגו–ניאמץ	2,507	2,538	2,505	פיאטרה–ניאמץ.	2,900
23	Targu Frumos טרגו–פרומוס	1,608	1,618	1,637	יאסי.	530
24	Iasi יאסי	35,465	33,135	32,369	יאסי	38,000
25	Slatina סלאטינה	184	113	88	Olt אולט	107
26	Falticeni פאלטיצ'יאני	4,216	4,020	5,085	Baia באיה	4,700
27	Pascani פאשקאני	1,481	1,484	1,440	באיה.	870
28	Focsani פוקשאני	4,301	3,953	4,309	Putna פוטנה	6,080
29	Piatra Neamt פיאטרה–ניאמץ	7,595	7,207	7,202	ניאמץ	8,000
30	Pitesti פיטשטי	615	423	433	Arges ארגש	450
31	Ploiesti פלויישטי	3,843	3,596	2,075	Prahova פרחובה	3,000

הקהילות והמאבק לקיומן התקין

32	קאלאראשי Calarasi	327	209	203	יאלומיצה Ialomita	135
33	קמפולונג Campulung	20	13	16	מוסצֶל Muscel	20
34	קאראקאל Caracal	118	73	72	רומאנאצי Romanati	49
35	קראיובה Cariova	2,274	1,817	1,762	דולְז Dolj	2,500
36	קונסטאנצה Constanta	1,821	2,067	1,532	קונסטאנצה	2,400
37	רמניקו–ואלציאה Ramnicu-Valcea	197	115	176	וולציה	175
38	רמניקו–סאראט Ramnicu-Sarat	1,040	842	970	רמניקו–סראט	1,500
39	רומאן Roman	5,963	5,540	6,485	רומאן	7,900
40	צ'רנוביץ Cernauti	45,592	42,932	16,776	צ'רנוביץ	

מקורות: Congresul mondial Evreesc, Sectiunea din Romania, Asezarile Evreilor din Romania, Memento Statistic, Bucuresti 1947; Centrala Evreilor din Romania, Breviar statistic al populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti 1943; Activitatea Cultului Mozaic din Romania 1918-1943, Bucuresti 1944; Almanah Evreesc 5704 (1943-1944), Bucuresti 1943 **ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.) תיק 60; פנקס הקהילות רומניה, 2–1, יד ושם ירושלים תש"ל, תש"ם.**

נספח 3: הקהילות בדרום טרנסילבניה בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה ב–1947 (המשך לנספח 2).

מס׳	שם הקהילה	מספר הנפשות 1930	1941	1942	סניף מחוזי של "מרכז היהודים"	1947
41	אוקנה–מורשולוי Ocna-Muresului	514	554	433	אלבה Alba	440
42	[אויוארה Uioara]					
	אוראוויצה Oravita	140	120	401	קאראש Caras	175
43	אוראשטיה Orastie	211	124	120	הונדוארה	154
44	אורשובה Orsova	192	176	143	סורין	110
45	איוד Aiud	475	372	360	אלבה	300
46	אלבה–יוליה Alba Iulia	1,558	1,370	1,654	אלבה	2,070
47	אראד Arad	7,801	7,835	9,402	אראד Arad	13,200
48	ביוש Beius	483	433	490	ביכור Bihor	230
49	בלאז׳ Blaj	227	193	636	טָרְנאבָה–מִיקֶה Tarnava Mica	345
50	בראשוב Brasov	2,594	2,719	2,767	בראשוב	3,500
51	דֶוָה Deva	914	824	1,496	הונדוארה	1,190
52	דומבראבני Dumbraveni	90	74	147	טרנאבה–מיקה	70
53	האצג Hateg	464	347	831	הונדוארה	425
54	הונדוארה Hunedoara	173	135	162	הונדוארה	130
55	טארנאבני Tarnaveni	595	436	559	טרנאבה–מיקה	440
56	טורדה Turda	852	796	1,805	טורדה	1,025
57	טימישוארה Timisoara	9,368	10,950	11,788	טימיש טורונטאל Timis Torontal	13,500
58	טינקה Tinca	201	197	520	_____	120
59	לוגוז׳ Lugoj	1,418	1,144	1,244	סֶוורין	1,620
60	לודוש Ludus	567	480	532	____	320
61	מדיאש Medias	718	788	757	טרנאבה–מַארֶה Tarnava Mare	1,170
62	סארמאש Sarmas	76	135	196	____	73
63	סיביו Sibiu	1,441	1,361	1,350	סיביו Sibiu	2,020
64	סיגישוארה Sighisoara	173	154	282	טרנאבה מַארֶה	440
65	פאגאראש Fagaras	390	267	263	פאגאראש	360
66	פטרושאני Petrosani	1,071	878	328	הונדוארה	570
67	קאראנסֶבֶש Caransebes	329	317	330	סֶוורין	245
68	פאגט Faget	89	90	95	____	_____

170	____	35	302	348	Resita רשיצה	69

ראה המקורות בנספח 2

שער המיפקד הסטאטיסטי של האוכלוסייה היהודית ברומניה (1943-1942).

נספח 4 – קהילות של ערי מחוז קולטות קהילות של מפונים

קהילה קולטת ומספר הנפשות קודם לקליטת המפונים	קהילות של מפונים (שגורשו מהעיירות)	מספר פליטים
שנת 1941		
יאסי	פודול–אילואיי (Podul-Iloaiei)	1,454
(33,135)	ביבולארי (Bivolari)	862
	קופואו–טרג (Copou-Targ)	182
	סקולני (Sculeni)	150
	ציאגנשטי (Tiganesti)	92
	סה"כ	2,740
בוטושאני	שטפנשטי (Stefanesti)	1,964
(10,902)	סוליצה (Sulita)	1,096
	בוצציה (Bucecia)	758
	פרומושיקה (Frumusica)	614
	ריפיציאני (Ripiceni)	225
	מיכאילני (Mihaileni)	206
	סה"כ	4,863
באקאו	מוינשטי (Moinesti)	1,325
(10,333)	טרגו–אוקנה (Targu-Ocna)	979
	סה"כ	2,304
טקוץ	איוושטי (Ivesti)	325
(1,430)	פודול–טורקולוי (Podul-Turcului)	454
	שטפנשטי (Stefanesti)	128
	ניקורשטי (Nicoresti)	30
	סה"כ	937
פאלטיצ'יאני	לספז' (Lespezi)	1,011
(4,020)	ליטני (Liteni)	196
	סה"כ	1,207

הקהילות והמאבק לקיומן התקין

וואסלוי	נגרשטי (Negresti)	408
(2,904)	קודאיישטי (Codaesti)	325
	פונגשטי (Pungesti)	167
	סה"כ	900
רומאן	דאמיינשטי (Damienesti)	88
(5,540)	באצשטי (Bacesti)	426
	בוזייני–באלש (Buzieni-Bals)	122
	אליסבטה–דואמנה (Elisabeta-Doamna)	53
	סה"כ	689
דורוהוי	דאראבאני (Darabani)	1,854
(5,389)	מיכאילני (Mihaileni)	1,301
	סאבני (Saveni)	2,001
	רדאוצי–מולדובה (Radauti)	772
	(פרוט – Prut)	
	סה"כ	5,928

מקורות: ראה נספח 4

נספח 5 – הקהילות הגדולות בבוקובינה שנחרבו במלחמת העולם השנייה והניצולים ב–1947 וב–1948

מס'	שם הקהילה	מספר היהודים				
		1930	1941	1942	1947	1948
1	בורדוזני (Burdujeni)	1,244	1,261		560	
2	גורה–הומורולוי (Gura-Humorului)	1,951	2,771	18	1,600	1,158
3	וואטרה–דורני (Vatra-Dornei)	1,737	2,029	21	1,500	
4	ויזניצה (ויזניץ) (Vijnita)	2,666	____	____		
5	סוציאבה (Suceava)	3,496	3,253	27	4,000	2,438
6	סטורוזינץ (Storojinet)	2,480	____	36		
7	סירט (Siret)	2,121	1,614	2	1,700	
8	צרנוביץ (צרנאוצי (Cernauti)	45,592	42,932	16,776		
9	קמפולונג–מולדובנסק (Campulung-Moldovenesc)	1,488	1,681	28	1,350	
10	רדאוצי (Radauti)	5,647	4,763	64		6,000
11	סאדאגורה (Sadagura)	1,488	902			

הקהילות הקטנות בבוקובינה שנחרבו במלחמת העולם השנייה

מס'	שם הקהילה	מספר היהודים	שנים
		1930	1947
12	באנילה על נהר סירט Banila pe Siret	687	
13	באנילה על נהר צ'רמוש Banila pe Ceremus	517	
14	בויאן Boian	118	
15	ברהומט על נהר סירט Berhomet pe Siret	979	
16	וואמה Vama	392	160
17	ויקובול–דה–סוס Vicovul de Sus	334	
18	זאדובה Jadova	468	
19	זאסטאבנה (זאסטאוונה)	629	
20	יאקובני Iacobeni	228	
21	לוזני Lujeni	374	
22	מולדוביצה Moldovita	(452) 436	130
23	מיהובה Mihova	243	
24	סטאנשטי–דה–וס Stanesti de Jos	622	
25	סלטין Seletin	736	
26	פוטילה Putila	379	
27	ציודיי Ciudei	568	

28	קוסטשטי Costesti	274
29	קוסמני (קוצמני) Cosmeni, Cotmeni	647
30	קראסנה Crasna	257

מקורות:

Congresul Mondial Evreesc, Asezarile Evreilor din Romania, Memento Statistic, Bucuresti 1947; Congresul Mondial Evreesc, Populatia Evreiasca in cifre, Memento Statistic, Bucuresti 1945; Centrala Evreilor din Romania, Breviarul Statistic al populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti 1943.; פנקס הקהילות רומניה, 2, יד ושם, ירושלים תש"ם.

נספח 6: קהילות בסרביה שנחרבו במלחמת העולם השנייה

שם הקהילה	מספר הנפשות				
	1930	1940	1941	1942	1944
1. אדינץ Edineti	5,341				
2. אורחיי Orhei	6,408 (6,302)				
3. איסמאיל Ismail	1,680 (1,326)				
4. אלכסאנדרני Alexandreni	1,018				
5. בולגראד Bolgrad	1,222				
6. בלצי Balti	14,449 (14,229)		3,261		
7. בריצבה Briceva	2,431				
8. בריצני Briceni	5,354				
9. דומבראבני Dumbraveni	1,198				
10. וורטוזני Vertujeni	1,843				
11. ואדו–ראשקו Vadu-Rascu	1,958				
12. וואליה–לוי–וולאד Valea lui Vlad	1,355				
13. חוטין Hotin	5,786			67	300
14. טארוטינו Tarutino	1,546				
15. טיגינה Tighina	8,294				
16. ליפקאני Lipcani	4,693				
17. ליובה Leova	2,326				
18. מרקולשטי Marculesti	2,319				
19. נואה–סוליצה Noua-Sulita	4,152		7,000		
20. סורוקה Soroca	5,452				
21. סקורני Secureni	4,200				
22. פאלשטי Falesti	3,258				
23. פארליצה Parlita	1,064				
24. קאהול Cahul	893				
25. קאושאני–נואוי Causanii Noui	1,870				
26. קאפרשטי Capresti	1,815				
27. קאלאראש–טרג Calarasi Targ	3,786 (3,631)				
28. קיליאה–נואוה Chilia Noua	1,969				
29. קישינאו Chisinau	41,505	70,000	10,400	99	
30. צטאטיה אלבה Cetatea Alba	4,194 (4,239)	8,000			
31. רני Reni	1,201				

מקורות:

Congresul Mondial Evreesc, Populatia Evreiasca in cifre, Memento Statistic, Bucuresti 1945

הקהילות והמאבק לקיומן התקין

פנקס קהילות רומניה, כרך שני, "יד ושם" ירושלים תש"ם;

Centrala Evreilor din Romania, Breviarul Statistic al populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti 1943.

CENTRALA EVREILOR DIN ROMÂNIA

RECENSĂMÂNTUL PENTRU LOCUITORII AVÂND SÂNGE EVREESC

CONF. DECRET-LEGE Nr. 3.416, PUBLICAT IN MONITORUL OFICIAL Nr. 299/1941

ADEVERINȚA Nr. 7.73

S'A PRIMIT DE NOI, COMPLETATĂ FOAIA DE RECENSĂMÂNT

A DECLARANTULUI Iacobovici Iacob

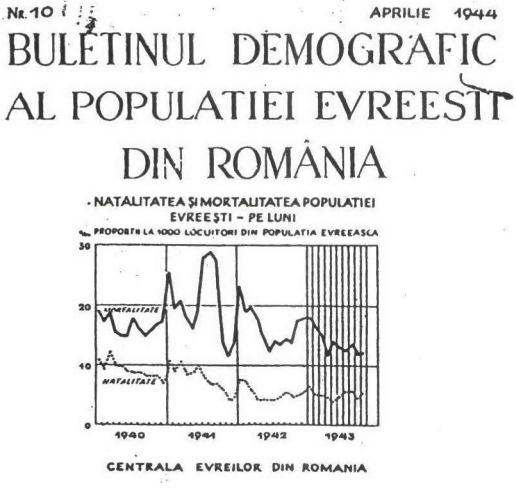
DOMICILIAT IN Vaslui STR. Lascar Catargiu

Nr. 27

SEMNATĂ DE: SUSNUMITUL / RUDELE / TUTORELE

LA Vaslui LA DATA DE 29 Mai 1942

ACT DE IDENTITATE Nr. 4444/1942 Politia Orașului Vaslui

Nr. 10 APRILIE 1944

BULETINUL DEMOGRAFIC AL POPULATIEI EVREESTI DIN ROMÂNIA

NATALITATEA ȘI MORTALITATEA POPULATIEI EVREEȘTI - PE LUNI

PROPORȚII LA 1000 LOCUITORI DIN POPULAȚIA EVREEASCĂ

30

20

10

0

MORTALITATE

NATALITATE

1940 1941 1942 1943

CENTRALA EVREILOR DIN ROMANIA

מיפקד התושבים בעלי דם יהודי 1942 ("מרכז היהודים"); הבולטין הדמוגרפי של האוכלוסייה היהודית ברומניה ("מרכז היהודים").

נספח 7: הקהילות בטרנסילבניה הצפונית (שמעל 500 חברים), שסופחו להונגריה באוגוסט 1940 על-פי "דיקטאט ווינה", נחרבו, והוחזרו לרומניה ב-1945.

מס'	שם הקהילה	מספר הנפשות (שארית הפליטה)			
		1930	1941	1945	1947
1.	אורדיה-מארה Oradea Mare	19,838	21,337	3,813	9,238
2.	באיה-מארה Baia Mare	2,030	3,623	461	950
3.	בורשה Borsa	2,486			395
4.	ביסטריצה Bistrita	2,198	2,370	588	1,300
5.	בקליאו Becleau	671			165
6.	ברבשטי Berbesti	539	508		90
7.	גאורגני Gheorgheni	619	559		207 (204)
8.	גרלה Gherla	1,037	847	158	210
9.	דז' Dej	3,360	3,719		1,020
10.	דראגומירשטי Dragomiresti	739	684		50
11.	האלמאו Halmeu	1,373	1,329		200
12.	הואדין Huedin	1,026	960		345
13.	ואליה-לוי-מיהאי Valea lui Mihai	1,535	1,662		500
14.	וישאול-דה-מיזלוק Viseul de Mijloc				
15.	וישאול-דה-סוס Viseul de Sus				
	בשתי קהילות אלה סך:	4,264			780
16.	זיבואו Jibou	640		152	452
17.	טרגו לפושולוי Targu Lapusului	689			180
18.	טרגו-מורש Targu Mures	5,193	5,693		2,480
19.	טאשנאד Tasnad	823	752	138	190
20.	טופליצה Toplita	746			155
21.	מארגיטה Marghita	1,623			500
22.	מויסאו Moiseu	1,216	1,067		180
23.	סאטו-מארה Satu-Mare	11,533	12,960	3,096	7,500
24.	סקואני Secueni	547			150
25.	נגרשטי Negresti	538			106
26.	סאלונטה Salonta	740	593		190
27.	סאפאנצה Sapanta	999	920		130
28.	סאצ'ל Sacel	651			55
29.	סאיני Seini	673	712		150
30.	סיגט Sighet (10,609)	11,075	10,144		2,308
31.	פויאנילה-דה-סוב מונטה	726			18

	Poienile de sub munte				
.32	פטרובה Petrova	658	584		100
.33	צהול–סילוואניאי Cehul-Silvaniei	553	531	101	200
.34	קארייי Carei	2,394	2,255	372	590
.35	קלוז'–נאפוקה Cluj-Napoca	13,504	16,763		6,500
.36	קראציונשטי Craciunesti	889	911		45
.37	רגין Reghin	1,587	1,635		820
.38	רוזאוולייה Rozavlea	723	737		38
.39	רוסקובה Ruscova	1,034	1,084		150
.40	שומקוטה–מארה Somcuta-Mare	799	897		200
.41	שימלאול–סילוואניאי Simleul Silvaniei	1,568	1,496		440

קהילות קטנות בטרנסילבניה הצפונית (פחות מ–500 חברים)

מס'	שם הקהילה	1930	1941	1945	1947
			שנים		
42	אודורחי Odorhei	313	300		89
43	באציומול מארה Baciumul Mare	286			15
44	בודשטי Budesti	405			100
45	ביסטרה Bistra	303			50
46	וואמה Vama	213			47
47	זאלאו Zalau	429	394		145
48	טולגש Tulghes	255			9
49	מרקוריאה–ציוק Mercurea Ciuc	268	299		126
50	נסאוד Nasaud	425	415		110
51	סאלישטיאה דה סוס Salistea de Sus	377			57
52	סטרמטורה Stramtura	369			32
53	סלאו Sleu	324			30
54	ספנטול–גיאורגה Sfantul Gheorghe	378	404		116
55	קאלינשטי Calinesti	148			25
56	קמפולונג–טיסה Campulung Tisa	317			40
57	קראסנה Crasna	418		81	115
58	רונה דה זוס Rona de Jos	410			37
59	רמצי Remeti	399			80
60	שייאו Sieu	324			30

מקורות

Remember, 40 ani de la Masacrarea Evreilor din Ardealul de Nord sub ocupatie hortysta, Bucuresti 1985, pp. 60-61;

פנקס הקהילות רומניה, 2, ירושלים תש"ם, עמ' 59–275.

Asezarile Evreilor din Romania, Memento Statistic, Bucuresti 1947.

הקונגרס היהודי העולמי
המכון לעניני היהודים

יהדות רומניה בתקופה לאחר המלחמה

הוצאה עברית ע"י ההנהלה הישראלית
של הקונגרס היהודי העולמי

שער מיפקד יהודי רומניה לאחר מלחמת העולם השנייה.

פרק עשירי: פעולות ה"פדרציה של איגודי הקהילות"

לאחר הקמתה של ה"פדרציה", בתחילת 1936, התכנסו הנציגים של ששת האיגודים השונים של הקהילות (בבסרביה, בבוקובינה, 2 ב"רומניה הישנה", אשכנזים וספרדים, ו–2 בטרנסילבניה, אורתודוכסים וניאולוגים), לעתים מזומנות, כדי לדון בענינים הנוגעים לכלל הקהילות.

בהתייעצות האיגודים במסגרת ה"פדרציה", שהתקיימה ב–24–25 במרץ 1936 בראשות סיגמונד בירמאן, יו"ר ה"פדרציה", נדונה בעיית ביטול הקצבות המדינה לקהילות, שהחלו לקבלן משנת 1928. החלטה ממשלתית זו פגעה בזכויות האזרח של היהודים, והיפלו לרעה את יהודי רומניה לעומת יתר המיעוטים במדינה. ה"פדרציה" נקטה באמצעים הסברתיים כגון: פנייה למלך קארול השני, שיגור עצומות בכתב לראש הממשלה ולשרים וראיונות עמהם.[1] כתוצאה משתדלנות מנהיגי ה"פדרציה", הוקצב לשנת 1936–1937 סכום סימלי של מיליון ליי בלבד, לעומת 7–10 מיליון ליי לשנה, שניתנו במשך שמונה השנים הקודמות.[2] לאחר נפילת הממשלה האנטישמית של גוגה (Goga) וקוזה (Cuza),[3] ששלטה ברומניה 44 יום (28 בדצמבר 1937 – 10 בפברואר 1938), ובעת המשטר הבלעדי של המלך קארול השני,[4] שפירק את כל המפלגות הפוליטיות, והקים את "החזית לתחיה לאומית" ("Frontul Renasterei Nationale") המפלגה היחידה, נשארה ה"פדרציה של איגודי הקהילות" האירגון היהודי היחידי, שהגן על זכויות יהודי רומניה.

1. "Consfatuirea Uniunelor de Comunitati", Curierul Israelit (C.I.): 29/3/1936. נציגי ה"פדרציה" נתקבלו ע"י שר הדתות ויקטור לאמנדי, בנובמבר 1936: C.I., 29/11/1936.

2. "Subventia Cultului Mozaic": C.I.: 29/11/1936; 3/1/1937; Fisher, Datoria Noastra fata de Comunitati Evreesti", אלמאנאך יהודי 1937.

3. גוגה, אוקטאביאן, מדינאי לאומני אנטישמי (1884–1938). היה שר וראש ממשלה, ייסד יחד עם פרופ' קוזה בשנת 1935 את המפלגה האנטישמית "המפלגה הנוצרית הלאומית" Partidul National Crestin. עיין Fatu, Spalatelu, Garda de Fier, Bucuresti 1973, pp. 148-149; 192-195; Savu, Dictatura Regala, Bucuresti 1970, pp. 121-169; קוזה אלכסנדרו, מדינאי לאומני אנטישמי (1857–1946), פרופסור למשפטים באוניברסיטת יאסי. היה היוזם העיקרי להחדרת "נומרוס קלאוזוס" באוניברסיטאות ברומניה, הפיץ תעמולה אנטישמית, והקים מפלגה אנטישמית בשם "הליגה להגנה לאומית נוצרית" (L.A.N.C. "Uniunea Apararii Nationale Crestine"). עיין עליו: אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 5, עמ' 1176–1177.

4. היה בנו של המלך פרדיננד (Ferdinand) ואביו של המלך מיכאי הראשון (Mihai), שהיה אחרון המלכים ברומניה. עיין: Iorga, Sub trei Regi, Bucuresti 1932; Savu, Dictatura Regala, pp. 192-193.

מתוך שש שנות קיומה של ה"פדרציה", מ–1936 ועד דצמבר 1941, הפעילות הרבה והענפה ביותר הייתה בשתי השנים האחרונות (1940–1941), עת רבו החוקים והגזירות נגד הקהילות היהודיות בשטחי הדת, החינוך והכלכלה.

מנהיגי ה"פדרציה", ד"ר ו. פילדרמן והרב הכולל ד"ר א. שפרן, עמדו בקשר מתמיד עם השלטונות, הגנו על הקהילות, תוך סכנת נפשות ממש. ברבות המחאות והתלונות, האשים ראש המדינה יון אנטונסקו[5] את מנהיגי ה"פדרציה", בהגשת תלונות בלתי מבוססות.[6] ואכן ממשלת אנטונסקו, שקמה ב–4 בספטמבר 1940, ואשר בתוכה היו שרים "לגיונרים" מהמפלגה הפשיסטית "משמר הברזל",[7] פירסמה חוקים וצווים רבים, שהיו עלולים להרוס את האירגון הקהילתי המוכר ברומניה.[8] ה"פדרציה" היתה צריכה להיאבק נגד שני צווים ממשלתיים, שכוונתם היתה להוציא את הדת היהודית מחוץ למסגרת הדתות ההיסטוריות, המוכרות על ידי המדינה.[9] ה"פדרציה" מחתה נמרצות לפני השלטונות, וטענה שחוקים אלה יהרסו את הקהילות ואת המוסדות הדתיים, שערכו טקסים דתיים כגון: ברית–מילה, חופה וקידושין, אשכבה לנפטרים ועוד. ואכן, הודות להתערבותם והשתדלותם של מנהיגי ה"פדרציה", עוכבו פקודות אלה שהיו עלולות להרוס את רוב קהילות רומניה.[10]

ה"פדרציה" פעלה גם נגד צווים אחרים, וביניהם הצוו לביטול השחיטה הכשרה של בהמות, והצוו לפתיחת חנויות ב"ימים הנוראים" ובימי שבת ומועד.[11] ה"פדרציה" לא הצליחה לבטל את הצוו של סגירת בתי–קברות ישנים ועתיקים. לכן פונו העצמות מבתי–עלמין רבים

5. גנרל ומדינאי רומני (1882–1946), נטל על עצמו כראש המדינה, סמכויות דיקטטוריות, ואילץ את המלך קארול השני להתפטר ב–6 בספטמבר 1940. הוא הידק את קשרי רומניה עם היטלר. עיין: לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה; שם, "האנטישמיות של יון אנטונסקו", ידיעות יד ושם, 23/24 (1960); שפרן, "רשעים, צבועים וחלשים, שליטי רומניה הפאשיסטית", יד ושם, כרך ו' (תשכ"ז) עמ' 149–153.

6. (א"פ) P 6/16, pp. 96, 79, 90-92 (ראה שם העצומות מספטמבר 1940).

7. מפלגה לאומנית אנטי–שמית קיצונית ברומניה, שפעלה ביחוד בין הסטודנטים והנוער הלומד והעובד. מנהיגיה היו בקשרים הדוקים עם הפשיזם האיטלקי והנאציזם הגרמני.

8. מכתבו של פילדרמן לאנטונסקו, מ–11/9/1940, P. 6/16, p. 578. (א"פ)

9. M.O.No 259, 17/9/1940.

10. עצומות ה"פדרציה" מ–11, 24 ו–27 בספט. 1940, (א"פ) P. 6/16, pp. 57, 61, 65, 117, 152; ועיין גם: Carp, Cartea Neagra, 1, pp. 53-79, 353-354; 3, pp. 45-46; 109-112; 186-187.

11. עצומות ה"פדרציה" מ–25 ומ–27 בספט. 1940: (א"פ) P 6/16 pp. 67, 89, 131-137, 153, אבראהאם יעקב, לקורות היהדות בטרנסילבניה, ח"א, ניו–יורק, תשי"א, עמ' 166.

בעלי חשיבות היסטורית, וקרקעותיהם נמסרו לממשלה.[12] ה"פדרציה" הגישה עזרה כלכלית ומשפטית לפליטים שבאו לרומניה בראשית שנת 1939, והקימה וועד מיוחד לטיפול בהם.[13]

לאחר שמסרה ממשלת רומניה, ב–26 ביוני 1940, את בסרביה ובוקובינה הצפונית לברית–המועצות,[14] הגישה ה"פדרציה" סיוע לפליטים היהודים שבאו משם. כמו–כן השיגה אצל השלטונות ביטול צוו–הגירוש המיידי מן הארץ שהוצא נגדם, תמורת תשלום סכום כסף גדול.[15] ה"פדרציה" מנעה הוצאה לפועל גם של צווים לגירוש יהודים מקהילות הושי, רדוקאנן ודרניציאן למחנות ריכוז, שהוצאו נגדם באוגוסט 1940.[16]

בעקבות פירסום החוק האנטישמי החדש מס' 2650 מ–9 באוגוסט 1940, שנקרא בשם "המעמד המשפטי של יהודי רומניה",[17] שבעטיו נפגעה פרנסתם של אלפי סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים יהודים, הקימה ה"פדרציה" ב–21 באוגוסט 1940, את המוסדות הבאים:

א) מינהל סטאטיסטי,[18] שמטרתו עריכת מיפקדים וסטאטיסטיקות של האוכלוסייה היהודית, של מוסדות הקהילות כגון: בתי–ספר, בתי–כנסת, מוסדות סעד, בכדי לקבל פרטים על היהודים שנפגעו בגלל החוקים החדשים.

ב) "וועד מרכזי להדרכה, להסבה מקצועית, לעזרה ולהגירה של יהודים רומנים" (Comitelul Central pentru indrumarea, restratificarea, ajutorarea si emigrarea Evreilor Romani"). מטרת וועד זה הייתה לסייע לכל היהודים, שהחוק מ–9 באוגוסט 1940 פגע בהם באופן

12. עצומה מ–17 באוקטובר 1940: P. 6/16, p. 127 (א"פ)

13. קוטיק מ', גולה במאבקה, ת"א 1944, עמ' 126.

14. לוין, "יהודי בסרביה בשלטון הסובייטי", שבות ד' (תשל"ו), עמ' 101–118.

15. פרטיכל ה"פדרציה" מ–4 ו–25 ביוני 1940 ומ–4 באוגוסט 1940: P. 6/15, pp. 108-109, 117-121 (א"פ)

16. שם, P 6/16, pp. 131-132 (א"פ)

17. "Decert de Lege privitor la starea juridica a locuitorilor Evrei din Romania", P 6/16 p. 30; M.O.; 183, 9/8/1940. לפי חוק זה, נחלקו יהודי רומניה לשלושה סוגים: א) יהודים שנכנסו לרומניה לאחר האחד בדצמבר 1918; ב) יהודים שקיבלו את האזרחות הרומנית באופן אישי לפני 30 בדצמבר 1918, דהיינו אלה שנטלו חלק במלחמות העצמאות של רומניה; ג) יהודים שלא השתייכו לשני הסוגים הראשונים. היהודים מהסוגים א' ו–ג', לא היו רשאים לעבוד במוסדות המדינה, להחזיק חנויות של מונופול המדינה (מכירת טבק, כוהל, מלח ועוד), לְכַהֵן כמורים, עיתונאים, עורכי–דין ועוד. ואילו היהודים מסוג ב' היו רצויים, ונחשבו כמועילים למדינה, וניתנה להם רשות לכהן כעו"ד, רופאים וכו'. ראה האלמאנאך היהודי 1943–1944, עמ' 119–120.

18. "Statistica Institutilor Obstei Evreesti": R.N.: 23/11/1940.

ישיר, או בעקיפין, ואשר לא יכלו לעסוק במקצועותיהם. הוועד המרכזי היה מורכב מארבעים וארבעה נציגים, שנתמנו על–ידי "איגודי הקהילות" ואירגונים אחרים כגון: ההסתדרות הציונית, אירגוני נשים, הג'וינט, אורט, אוז"א (O.S.E.), מכבי, ו"איגוד הבנקים לאשראי זעיר" (Banci de Credit marunt).

מלבד "הוועד המרכזי לעזרה", שהוקם בבוקרשט, הוקמו וועדים כאלה גם במחוזות, שהורכבו על–ידי 60% מהנציגים מטעם "איגודי הקהילות". ו–40% מיתר האירגונים היהודיים, שהומלצו על–ידי האיגודים. כמו–כן הוקמו וועדים לעזרה ליד כל קהילה. בישובים שהיו קהילות מזרמים אחדים, הוקם "וועד מאוחד לעזרה", שהיה מורכב מנציגי כל הקהילות במקום, ונקרא בשם "וועד הקהילות היהודיות לעזרה ולהדרכה". הוועדים הללו היו אוטונומיים והיו להם תקציבים נפרדים. בכל הישובים עמדו בראש הוועדים האלה יושבי–ראש הקהילות, ובמחוזות עמדו בראשם יושבי–ראש "איגודי הקהילות". בראש "הוועד המרכזי לעזרה" עמד ד"ר ו. פילדרמן, יו"ר ה"פדרציה". "הוועד המרכזי" הזה קבע את התקנות הכלליות לפעילות הוועדים, ופנה לאירגוני סעד ועזרה שמחוץ למדינה, כדי לבקש עזרה כספית עבור יהודי רומניה.[19]

ה"פדרציה של איגודי הקהילות" נפגעה בגלל פיצולה הטריטוריאלי של רומניה, כאשר סופחו ב–26 ביוני 1940 בסרביה ובוקובינה הצפונית לברית–המועצות וב–30 באוגוסט 1940 סופחה טרנסילבניה הצפונית להונגריה. איגודי הקהילות מ–3 הטריטוריות נותקו מה"פדרציה", והיא נשארה מדולדלת, ובמרכזה עמדו איגודי הקהילות האשכנזיות והספרדיות ברגאט, שמנו רק כ–300,000 יהודים במקום כ–800,000 לפני זה.[20]

ב–16 בדצמבר 1941 פורקה ובוטלה ה"פדרציה" ואיגודי הקהילות על–ידי הממשלה, ובמקומה מונה "מרכז היהודים" (Centrala Evreilor), מוסד כפוף לפיקוח הממשלה הרומנית, שבראשו עמד המומר נ. גינגולד, ובין מנהיגיו ועובדיו היו גם מספר יהודים מתבוללים. כל הקהילות שבמדינה חוייבו לעבור תחת חסות המרכז הזה.[21]

19. החלטת ה"פדרציה של איגודי הקהילות" מ–21 באוגוסט 1940, בת 10 סעיפים (א"מ); ראה גם: פרטיכל מ–26 ביוני 1940, (א"פ) P 6/15, לפיו הוחלט להגיש עזרה מטעם "הוועד המרכזי לעזרה", לכל המפוטרים. על מחאת ה"פדרציה" נגד הפיטורים עיין (חוק מס' 42181 מ–8 בספטמבר 1940). R.N. 29/9/1940; R.N.; 11/10/1940; 27/10/1940.

20. קוטיק, שם, עמ' 16, 17, 121, 123.

21. צוו הפירוק של ה"פדרציה" מס' 3415/941, פורסם ב: Centrala Evreilor din Romania, Activitatea Comunitatilor Evreisti din Romania, 1944, p. 7; G.E.: 2491/2/81.

פעולות ה"פדרציה של איגודי הקהילות"

בספטמבר 1944, לאחר ששוחררה רומניה על–ידי הצבא הסובייטי, החלה ה"פדרציה של איגודי הקהילות" לפעול מחדש.[22]

11 Octombrie 1944

FEDERATIA DE UNIUNI DE COMUNITATI EVREESTI DIN TARA

1356

Urmare la Nr.1347

147

DOMNULE MARESAL,

Am primit astăzi un apel disperat dela conducerea Ghettoului din Chişinău.-

In dimineaţa zilei de 8 a.c. au plecat 1.500.- de oameni în mare parte pe jos, luând cu sine numai ce puteau ţine în mână, deci aproape toţi expuşi să se prăpădească afară fiind frig, iar ei goi, fără alimente şi fără cea mai mică putinţă de aprovizionare la un drum de cel puţin opt zile, pe ploaie frig şi zăpadă.-

Numai bolnavii, bătrânii şi copiii au plecat în căruţe.-

Deci nici bolnavii n'au fost cruţaţi, deci şi femeile au plecat pe jos.-

Este moartea, moartea, moartea, fără vină, fără altă vină, decât aceea de a fi evrei.-

Vă implor din nou, Domnule Mareşal, să nu lăsaţi ca o asemenea sguduitoare tragedie să se săvârşească.-

Primiţi, vă rog, Domnule Mareşal, asigurarea profundului meu respect,

Preşedinte

(Dr.W.Filderman)

פנייתו של ד"ר פילדרמן למרשל אנטונסקו לעכב את הגירוש מגטו קישינב לטרנסניסטריה.

22. Federatia Comunitatilor ... Desbaterile, 11/7/1949.

פרק אחד–עשר: "מרכז היהודים" – סמכויותיו ופעולותיו

אירגון "מרכז היהודים" וסניפיו המחוזיים

"מרכז היהודים", שנקרא ברומנית Centrala Evreilor din Romania, היה מוסד ההנהגה הרישמי הכלל–ארצי, של יהודי רומניה, מתחילת שנת 1942 ועד 23 באוגוסט 1944, יום שיחרור רומניה על–ידי הסובייטים.[1] מוסד זה (שייקרא להלן ה"מרכז"), היה הגוף היחיד שהוסמך על–ידי המארשל יון אנטונסקו (Ion Antonescu), "מנהיג" רומניה (Conducatorul Statului), לייצג את האינטרסים של הקהילות היהודיות במדינה, לאחר שפיזר ופירק ב–17 בדצמבר 1941 את ה"פדרציה של איגודי הקהילות היהודיות", בראשותו של וילהלם פילדרמן (Filderman).[2]

ה"מרכז" נכפה על–ידי הנאצים, בדומה ל"מרכז היהודים", שהוקם בסלובקיה בסוף 1940. יזמו את הקמתו מנפרד פון קילינגר (Killinger), שגריר גרמניה בבוקרשט וגוסטאב ריכטר (Richter), יועץ השגרירות הגרמנית לבעיות היהודים ונציגו של אייכמן ברומניה.[3]

לראשות ה"מרכז" בבוקרשט מונתה הנהגה בת עשרה חברים: נשיא, מזכיר כללי ושמונה חברים, שכיהנו כראשי מחלקות.

את משרת ראש ה"מרכז" הציעו השלטונות, באמצעות ראדו ד. לקה (Lecca), ה"ממונה לענייני היהודים ברומניה" (Inputernicitul guvernului pentru reglementarea regimului Evreilor) במשרד ראש הממשלה, לאישים שונים, ביניהם האדריכל ה. קלזאן (Clejan), שבנה את חווילתו של אנטונסקו בעיר הקיט פרדיאל (Predeal), והיה מקורב אליו, וכן לה.

1. המוסד החדש הזה הוגדר בחוק מס' 3415, שפורסם בבולטין הממשלתי Monitorul Oficial, מס' 299, מ–17 בדצמבר 1941, והוקם על–פי צוו ממשלתי מס' 319, מ–30 בינואר 1942. התקנון לאירגון ותפעול ה"מרכז" פורסם בבולטין הממשלתי מס' 26, מ–31 בינואר 1942. ראה: "Regulamentul pentru organizarea si functionarea Centralei Evreilor din Romania", Gazeta Evreiasca (GE): 18.2.1942: Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti, 1944, pp. 12-18; (להלן פעילות המרכז).

J. Ancel (ed.), **Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust,** Jerusalem 1986; Vol III, pp. 532-536 (להלן אנצל).

2. ראה את הצוו לפירוק ה"פדרציה" ולהקמת "מרכז היהודים" והתקפה על אישיותו ופעולותיו של ד"ר פילדרמן: אנצ'ל, כרך 3, עמ' 466, 472.

3. גילה פטרן, "מרכז היהודים, האו"ז, אירגון משתפי פעולה או אירגון הצלה של יהודי סלובקיה 1938–1944", חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים 1988; עדות ד"ר תיאודור לביא, משפט איכמן, עדויות ב', יד ושם, ירושלים תשכ"ג, עמ' 677.

נסטוריאנו (Nestorianu), בנו של ראש קהילת בראילה[4] (Braila). לבסוף מונו לנשיא ה"מרכז" ח.ס. שטרייטמן (Streittman)[5] ולמזכיר הכללי, הרופא המומר, ד"ר ננדור גינגולד (Gingold),[6] שלמעשה היה המנהיג הסמכותי של המוסד הזה במשך למעלה משנתיים.

בראש שמונה המחלקות עמדו אישים לא מוכרים לציבור היהודי, שמונו אף הם, כמו הנשיא והמזכיר הכללי, על–פי קשרים אישיים עם אנשי השילטון ואנשי השגרירות הגרמנית, ולא היו בעבר עסקני ציבור ופרנסי קהילה. ואלה הם: אדולף וילמאן (Vilman),[7] ראש המחלקה

4. ראדו לקה נקבע כ"ממונה" ב–30 באוקטובר 1941. ב–8 בספטמבר 1943 מונה ל"קומיסאר כללי לענייני היהודים"; מנפרד רייפר, **מסע המוות**, פרקים משואת ישראל ברומניה ופולין, ת"א תש"ו, עמ' 36–38 (להלן רייפר); בלה ואגו, "מרכז היהודים ברומניה בין בגידה להצלה", **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית**, יד ושם, ירושלים תשל"ו, עמ' 244 (להלן ואגו); אנצל, 3, עמ' 475, 491, 521–523, 566; שם, 6, עמ' 88; שם, 8, עמ' 20.

5. שטרייטמן היה סופר ועיתונאי, כיהן כסנאטור והיו לו יחסים טובים עם מדינאים רומנים. היה מומר וחזר ליהדותו עוד לפני מלחמת העולם השנייה. הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן תיאר אותו בזכרונותיו כבעל אופי מושחת במקצת ומפוקפק. ראה: שפרן, **אל מול פני הסערה**, יהדות רומניה בתקופת השואה, זכרונות, יד ושם, ירושלים תשנ"א, עמ' 64–66 (להלן, שפרן, זכרונות). הציעו אותו לתפקיד נשיא ה"מרכז" ראדו לקה, או וטוריה גוגה, אלמנתו של הסופר והמשורר אוקטביאן גוגָה, שכיהן כראש הממשלה האנטישמית הראשונה ברומניה, ששלטה במשך 44 ימים, מ–28 דצמבר 1937 ועד 10 פברואר 1938. תפקידו של שטרייטמן היה פורמלי בלבד, ללא סמכויות רבות, ואילו לד"ר ננדור גינגולד, המזכיר הכללי של ה"מרכז", היו סמכויות נרחבות, והוא היה למעשה המנהיג הסמכותי. שטרייטמן התנגד לביטול הקהילות. כשנודע לו שמתכננים לגרש את יהודי "רומניה הישנה" בקיץ ובסתיו 1942 למחנות ההשמדה בפולין, רגֵז שלא הובא בסוד העניינים. לבסוף הודח מתפקידו ב–21 בדצמבר 1942, לאחר שכיהן כעשרה חדשים, וגינגולד תפס את מקומו. ואגו, שם (הערה 4), עמ' 243; תיאודור לביא, **יהדות רומניה במאבק על הצלתה**, יד ושם, ירושלים תשכ"ה, עמ' 167 (להלן: לביא, יהדות רומניה); G.E. 25.12.1942 שטרייטמן לא נעצר ולא הובא למשפט בסוף המלחמה, כמו גינגולד ווילמאן.

6. יוסף ננדור גינגולד, יליד 1905, היה רופא נשים, אסיסטנט בבית החולים של האקדמיה הרומנית. נשא אישה קאתולית בשנת 1934 והמיר דתו לדת הקאתולית. הוצע כמנהיג ה"מרכז" על–ידי המייג'ור פון ריטגן (Von Ritgen), נספח צבאי בשגרירות הגרמנית בבוקרשט. ראה עדותו האישית של גינגולד: A. Feller, **Chipuri, locuri, evocari,** Tel-Aviv 1985, pp. 90-93 גינגולד הובא לדין אחרי המלחמה, ישב בכלא רומני עשר שנים ולאחר מכן זכה לרהביליטציה. המשיך לעסוק ברפואה, ונפטר בשנת 1988. עיין: **Renasterea Noastra (R.N)**: 5.5.1945; 12.5.1945; אנצל, 6, עמ' 180–187; על אי–ההבנות בינו ובין שטרייטמן, ראה: אנצל, 3, עמ' 567–568.

7. מאטיאס גרינברג, שכינויו היה א. וילמאן, היה עיתונאי וסופר מתבולל. הוא הטיף לאוטונומיה יהודית ולפיתרון הבעייה היהודית ברומניה על–ידי העברתם לטריטוריה שתיבחר על–ידי הגרמנים, כמו מאדאגאסקאר, או איזור אחר. על נושא זה כתב שלוש חוברות:

לעיתונות ולהוצאה לאור; יולס סטריה–שטראוך (Strauch), ראש מחלקת ההגירה; מ. סטרומינגר (Strominger),[8] ראש מחלקת החינוך והתרבות; מארצל קאפון (Cappon), ראש המחלקה להכשרה מקצועית; ד"ר א. ראדוביץ (Radovici), ראש מחלקת הסעד; זאק ל. גולדשטיין (Goldstein), ראש המחלקה הדתית; ד"ר מ. זימר (Zimmer),[9] ראש המחלקה הסטטיסטית; א. גרוסמאן–גרוזיה (Grozea),[10] ראש מחלקת הכספים. ראשי ה"מרכז" מונו באורח רישמי, בטכס חגיגי, שנערך ב–8 בפברואר 1942 בבוקרשט על–ידי ה"ממונה" לקה, שהיה למעשה האיש הקובע בעניינים יהודיים, וה"מרכז" היה תחת פיקוחו. השלטונות סילקו מהנהגת ה"מרכז" את רוב המנהיגים הקודמים של ה"פדרציה של איגודי הקהילות" ואת העסקנים הציוניים. האיש היחיד שנותר על כנו מההנהגה הקודמת היה הרב הכולל ד"ר אלכסנדר שפרן (Safran), שלדבריו, הציע הרב ד"ר מ.א. הלוי (Halevy) לראדו לקה לשתף

Statul Federal al Evreilor, Bucuresti 1937; **Asculta Israele,** Bucuresti 1941; **Solutia eroica a problemei Evreesti,** Bucuresti 1937; הוציא גם עיתון: **Solutia Eroica**.

וילמאן חיבר מחזות גם ביידיש. בתקופת הממשלה האנטישמית של גוגָה–קוזָה, כאשר "חבר הלאומים" התנגד לתחיקה האנטי–יהודית, שלח וילמאן מברק בשם התנועה הטריטוריאליסטית שלו ודרש מה"חבר" שלא יפעל למען האוכלוסייה היהודית. כשנרצח פון ראט בפריס בנובמבר 1938 על–ידי הרשל גרינשפן, כתב וילמאן להיטלר, שהוא מגנה את הרוצח. כמו–כן ביקש מקהילת ניו–יורק שתגלה נייטרליות בקשר למלחמה באירופה. הוא דרש לבוא לידי הבנה עם הגרמנים. הרב הראשי, ד"ר שפרן, תיאר אותו בזכרונותיו כאדם בעל אופי הרפתקני, חסר דרך–ארץ, שאינו מעורר אימון (שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 63, 65); הנספח הצבאי פון ריטגן הציע אותו ליועץ השגרירות הגרמנית בבוקרשט, גוסטב ריכטר. ראה: לביא, **יהדות רומניה**, שם (הערה 5), עמ' 40, 66–68, 159–166, 168; מ. קוטיק, **גולה במאבקה**, ת"א 1944, עמ' 135 (להלן קוטיק); אנצ'ל, 6, עמ' 189–193; וילמאן, שמונה כעורך השבועון "נאזטה אברייאסקה", כתב בקביעות את המאמר הראשי בשבועון, עד גיליון 10, מ–24 באפריל 1942. לאחר מכן ניטל חלק מסמכויותיו ובסוף השנה הודח מתפקידו, מפאת חיכוכים בינו ובין גינגולד.

8. שטרומינגר היה עורך–דין ועיתונאי, שעבד בעיתונים דמוקרטיים. נבחר לתפקידו בזכות היותו חברו לכיתה של מיכאי אנטונסקו, ממלא מקום ראש הממשלה. ראה: ואגו, שם, עמ' 244–245; אנצל, 3, עמ' 24.

9. זימר היה חבר טוב של גיאורגה אלכסיאנו, מושל טרנסניסטריה ומקורב למיכאי אנטונסקו ולגינגולד. ראה ואגו, שם, עמ' 245; הרב הראשי שפרן תיארו כאדם בעל השכלה יהודית, שמקורו מבוקובינה, שוחח עמו בדברי תורה, אולם היה אדם מוזר. ראה שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 68; אנצל, 3, עמ' 524.

10. גרוסמאן–גרוזיה, היה סוחר נפט, מונה לתפקידו על–ידי ד"ר גינגולד, שהיה רופאו האישי. ראה ואגו, שם, עמ' 245; לפי הרב שפרן, שבא במגע עם כל חברי הנהגת ה"מרכז" והכירם, היה בעל אופי דו–פרצופי שלא עורר אימון: התקרב לגינגולד והיה ממלא מקומו, ובמרץ 1944 התמנה גם לנשיא ה"מרכז", לאחר שגינגולד התפטר מתפקידו. מאידך, ניסה לטפח קשרים עם המנהיגים המסורתיים והוותיקים של יהודי רומניה. ראה שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 63–65; עיין גם אנצל, 3, עמ' 524.

פעולה עמו, ובתמורה יקבל את התפקיד של הרב הראשי. אולם הלה דחה אותו, מפני שלא מצא סיבה להדיח את הרב שפרן מתפקידו.[11] במרוצת הזמן שותפו בהנהגת ה"מרכז", באישור ה"מועצה היהודית" שפעלה במחתרת, מספר אנשים מוכרים, כמו ד"ר תיאודור לוונשטיין (Loewenstein), כראש מחלקת החינוך וד"ר קנר (Kanner), כראש המחלקה הדתית וד"ר בלום (Blum), כראש מחלקת העיתונות וההוצאה לאור. כמו-כן צורפו מספר מנהיגים קהילתיים וציוניים בהנהגות הסניפים המחוזיים של ה"מרכז" (על כך להלן).[12]

בהתאם לתקנון (Regulament) של ה"מרכז", שפורסם ב-30 בינואר 1942 בחתימת יון אנטונסקו ונערך על-ידי ד"ר גינגולד וא' וילמאן (ראה השער: תקנון לאירגון ופעולות ה"מרכז"), היו לראש ה"מרכז" תפקידים רבים: לקבל תחת חסותו את כל הקהילות היהודיות ואת אגודות הצדקה במדינה, ולהשגיח עליהן; למנות ולפטר ראשי סניפים מחוזיים של ה"מרכז" וחברי הוועדים, ראשי קהילות וכן ראשי חברות קדושות ואגודות שונות; לדווח ל"ממונה" על פעילותם של המוסדות הנ"ל; לארגן את שירותי החינוך, הבריאות, הדת והסעד; לחנך את היהודים לעבודות פרודוקטיביות ולמלאכה ולארגן פלוגות-עבודה למען המדינה (עבודת-כפייה); להטיל מסים, היטלים שונים ולארגן הגירה (עלייה לארץ-ישראל); להוציא לאור ביטאון, שבאמצעותו יועברו לאוכלוסייה היהודית צווים, חוקים והוראות של השלטונות; לערוך סטטיסטיקות ומיפקדים של האוכלוסייה היהודית (ראה השער של הדו"ח הסטטיסטי של יהודי רומניה מ-1942 שפורסם ב-1943).[13]

נוסף לסמכויות הנ"ל, הוענקו ל"מרכז" במרוצת הזמן סמכויות נוספות: לקבל בקשות, עצומות ותזכירים, שנשלחו על-ידי יהודים מסויימים ל"ממונה" לקה ולשלטונות המדינה, לעיין בהם ולהעבירם רק לאחר שאושרו על-ידו; לקבל דברי-דואר, מכתבים, חבילות וכספים, שנשלחו באמצעות הצלב האדום ליהודים שגורשו למחנות ולגטאות טרנסניסטריה

11. שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 65.

12. שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 64-65; אפרים אופיר, "המועצה היהודית" – מנהיגות במאבק, **אי"ש בגבורות**, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו (בעריכת פרופ' משה חלמיש), ירושלים תש"ן, עמ' 209-218; א. אופיר, **ציונות בגוב האריות**, אונ. ת"א 1992, ע' 293.

13. על שירותי החינוך והדת ראה: יעקב גלר, "מערכת החינוך ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **קובץ מחקרים יד ושם**, ירושלים, 20 (תש"ן), עמ' 219-238; הנ"ל, "אוניברסיטה יהודית בבוקרשט בתקופת השואה", **דפים לחקר השואה**, אוניברסיטה חיפה ולוחמי הגיטאות, מאסף 8 (תש"ן), עמ' 163-173; הנ"ל, "חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **אי"ש בגבורות**, שם (הערה 12), עמ' 239-263; קוטיק, שם (הערה 7), עמ' 134-135; רייפר, שם, עמ' 36-37; G.E : 1.2.1942; 7.8.1942

(Transnistria), ולהעבירם אליהם;[14] להכין רשימות של "בני–ערובה" מבין העשירים והאקדמאים של הקהילה ולמסור אותן לידי המשטרה.[15]

הנהגת ה"מרכז" בבוקרשט ייצגה למעלה מ–300,000 יהודים, תושבי "רומניה המוקטנת", שכללה את "רומניה הישנה" (רגאט Regat) ואת טרנסילבניה הדרומית (Transilvania). הם היו מאורגנים ב–122 קהילות: 75 קהילות אחידות וניאולוגיות, הדומות לרפורמיות, 40 קהילות אורתודוכסיות, 6 קהילות ספרדיות–ספניוליות וקהילה אחת ספרדית–חסידית.[16]

נשיא ה"מרכז" שטרייטמן מינה, באישור ה"ממונה", 46 ועדים מחוזיים, (Oficii judetene), שעמדו בראש הסניפים המחוזיים של ה"מרכז", והיוו את היודנראטים המחוזיים. הוועדים הללו היו חייבים להוציא לפועל את כל ההוראות, שקיבלו מנשיא ה"מרכז": לייצג את האינטרסים של הקהילות ומוסדותיהן בעיר, ולהגן על יהודי המקום ועל הפליטים שהתיישבו ביוני 1941, לאחר שגורשו מהעיירות והכפרים; להשתדל אצל ראשי הערים והממונים על המחוזות, למען ביטול גזירות נגדם; לשלוח ל"מרכז" בבוקרשט בסוף כל חודש דין וחשבון על פעולותיהם; לקבוע מי הם היהודים הזכאים לקבל פנקסי–פטור מעבודת הכפייה, ולקבוע את גובה התשלום שעליהם לשלם עבורם. כידוע, המשיכו להתקיים ברומניה כבעבר כל הקהילות בערי המחוז, ליד הנציגויות המחוזיות של ה"מרכז". **דבר זה היה ייחודי לרומניה**, והן אירגנו את שירותי החינוך, הבריאות, הסעד והדת. אמנם גינגולד דרש עם מינויו כמזכיר ה"מרכז" לבטל את הקהילות, ולהעביר את כל תפקידיהן ל"מרכז היהודים", אולם שטרייטמן התנגד לכך, וטען שאי–אפשר לבטל את מוסד הקהילה היהודית עתיק היומין, מפני ששום גוף אחר לא יוכל לספק את השירותים הסוציאליים והחינוכיים לאוכלוסייה היהודית. כל וועד מחוזי מנה שלושה חברים: יושב ראש, מזכיר וחבר וועד. בין ראשי הוועדים המחוזיים ידועים לנו שלושה עסקנים ציוניים: מאיר מנדל (Mandel) בטקוצי, (Tecuci) קונראד גרופר (Grupper) בבראילה ויעקב יוסף ביאסי (Iasi). בעזרת כומר עירוני מארין (Marin), הצליח מנדל לבטל צוו לאיסור השחיטה הכשרה. הודות להשתדלותו אצל הממונה על המחוז (Prefect), בוטלו גם ההוראות להקמת גטו מקומי ולעניידת הטלאי הצהוב. גם גרופר הצליח, הודות לקשריו הטובים עם השלטונות המקומיים (כולל מתן שלמונים

14. אנצל, 7, עמ' 167; שם, 4, עמ' 402.

15. שם, 4, עמ' 358–359; שם, 6, עמ' 239–240; שם, 7, עמ' 91–93.

16. פעילות המרכז, שם (הערה 1), עמ' 63; יעקב גלר, "הנהגות הקהילות היהודיות ברומניה – פעילותן במלחמת העולם השנייה 1940–1944", **שבות**, 15 (תשנ"ב), המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל–אביב, עמ' 117–134.

ושוחד), למנוע את הגזירה לגירוש יהודי העיר לכפר שבמחוז (עיין בפרקים: "הגטאות" ו"הטלאי הצהוב").[17]

אולם פעולותיהם של ראשי ה"מרכז" המחוזיים למען ביטול גזירות ושיפור מצבם של היהודים המקומיים, היו כרוכות בסכנה. גרופר נעצר בשנת 1943, מפני שצילם שיירות של יהודים עובדי כפייה, שצעדו בעיר יחפים וערומים. זאק רפפורט (Rapaport), ראש ה"מרכז" בבוזאו (Buzau), נכלא במחנה הריכוז בטרגו–זיו (Targu-Jiu) בתואנה, שהפעיל לחץ על השלטונות לביטול גזירות. ה' מוהנבלאט (Mohenblatt), ראש ה"מרכז" בטרגו–זיו, ויעקב יוסף, ראש ה"מרכז" ביאסי, הוזהרו על–ידי מפקדי לשכות הגיוס, שאם ימשיכו להפעיל לחץ עליהם, יגורשו לטרנסניסטריה. נוכח איום זה הגיש מוהנבלאט את התפטרותו לגינגולד, ראש ה"מרכז" בבוקרשט. אליאס יוסף, מזכיר ה"מרכז" בפיטשטי (Pitesti) ומאוריציו בראונשטיין, חבר הוועד, גורשו לטרנסניסטריה, מפני היותם "חשודים" על השלטונות. בדורוהוי נעצרו 11 חברים בהנהגות ה"מרכז" והקהילה, ונשלחו למחנה אדינץ (Edinet) שבבסרביה (Basarabia). ד"ר גינגולד עירער על המעצרים הללו במכתביו ל"ממונה" לקה ב–21 באוגוסט 1943 וקבע, שהאשמות נגד מנהיגי ה"מרכז" והקהילות לא היו נכונות. לדבריו, תפקידיהם של המנהיגים הללו, בהתאם לסמכויות שניתנו להם על–פי התקנון, להגן על חברי הקהילות. הפגיעה במנהיגים תגרום לכך, שהסניפים יישארו ללא הנהגה. ראדו לקה התבקש לפעול למען תיקון הדבר.[18]

המשרד הראשי של ה"מרכז" בבוקרשט היה בקשר יומיומי הדוק עם ראשי הסניפים המחוזיים, באמצעות מכתבים, חוזרים, בולטינים,[19] הודעות, וקריאות, שפורסמו בשבועון

17. עדותו של מ' מנדל, יליד 1901, מפסח 1980 בנהריה; **Viata Noastra (V.N) : 4.5.1984**

18. אנצל, 7, עמ' 109–110; 396.

19. בידינו שמונה בולטינים אינפורמטיביים משנים 1942–1944, שנשלחו על–ידי ה"מרכז" בבוקרשט לסניפים המחוזיים, הכוללים ידיעות והוראות כדלהלן: איסור כניסה לאוכלוסייה היהודית לשווקים העירוניים לפני שעה עשר בבוקר, לאחר שכבר נערכו הקנייות על–ידי רוב האוכלוסייה הנוצרית; איסור שהוטל על נכי–מלחמה ואלמנות–מלחמה, שהיו ברשותם אישורים וריישיונות לסחר קימעוני ורוכלות, לעשות שותפות בעסקיהם עם יהודים אחרים, ללא ריישיונות; נסיעה ברכבת, שנאסרה על היהודים בשנות המלחמה, הותרה אך ורק למומחים יהודים, מהנדסים, טכנאים, כלכלנים, שעבדו במפעלים ממשלתיים וציבוריים, על–פי ריישיונות שהוענקו על–ידי מפקחים של משרדי התעשיה והפנים; הארכת מועד מסירת הטפסים של מיפקד האוכלוסייה בעלת דם יהודי, מ–20 במאי 1942 ל–30 ביוני 1942. תוך פחות מחמישה חודשים נשלחו על–ידי ה"מרכז" לסניפים המחוזיים 29 בולטינים, לפחות בולטין אחד לשבוע. ראה, יעקב גלר, "הפעילות הכלכלית של יהודי רומניה בתקופת השואה (1940–1944)", **ילקוט מורשת**, 51 (תשנ"א), עמ' 25–33; אנצל, 7 עמ' 41–46; 586–589; 634–635. ארכיון הציונות הדתית, אונ' בר–אילן (א.צ.ד), תיקים 84, 171, 316, 413, 419, 428.

"גאזטה אבריאסקה", הביטאון הרישמי של היודנראט נוסח רומניה, שהופיע באורח סדיר וחוקי, מפברואר 1942 ועד סוף אוגוסט 1944. כמו–כן נערכו וועידות ארציות עם ראשי הסניפים המחוזיים של ה"מרכז" ועם נציגי הקהילות, ונשלחו מפקחים מיוחדים לקהילות, כדי לפקח על מוסדותיהן.

הוועידה הראשונה של נציגי היודנראטים המחוזיים והקהילות, נערכה ב–29 – 30 במארס 1942 בבוקרשט, ונדונו בה עניינים דחופים וכן סדרי עריכתו המהירה והשקטה של מיפקד האוכלוסייה בעלת דם יהודי ומסירת התוצאות במועד הדרוש, בהתאם לצוו שנחתם על–ידי המארשל יון אנטונסקו מ–17 בדצמבר 1941. סיכומי המיפקד פורסמו על–ידי ה"מרכז" בחוברת מיוחדת בשנת 1943.[20]

נוסף לתפקידים שהוזכרו לעיל, הוטלו על ה"מרכז" משימות אחרות: לשלם מס מיוחד עבור אספקת מנות לחם וקמח ליהודים; להעניק פנקסי–פטור מעבודת–כפייה ליהודים הנחוצים לכלכלת המדינה ועזרה סוציאלית ליהודים שעבדו בגדודי–עבודה; להגיש עזרה ליהודי טרנסניסטריה; להחזיר מגורשים מטרנסניסטריה לבתיהם בדורוהוי; להחזיר יתומים מטרנסניסטריה לקהילות "רומניה הישנה"; לשלם "קונטריבוציה" (Contributia), תרומה מיוחדת, בסך ארבעה מיליארד ליי לממשלת רומניה, למאמץ המלחמה.

תשלום מס מיוחד למען השגת מנות לחם וקמח

היהודים היו מופלים לרעה בקניית המיצרך היסודי, מנת הלחם או הקמח היומית. המנה שנמכרה להם הייתה יותר קטנה מאשר לנוצרים, ועלתה להם כפליים. כל משפחה יהודית קיבלה פנקס מזון מיוחד (Cartela barata), מסומן בקוו עבה שחור, שבו היה רשום מספר הנפשות במשפחה. הממשלה הרומנית הטילה על ה"מרכז" לשלם באופן מרוכז לאוצר המדינה 10 ליי עבור כל מנה לנפש, למען התושבים היהודים בבוקרשט. עבור היהודים שהיו נכי–מלחמה, וקצינים, ושאחד ההורים, או בן זוג היו נוצרים, ועבור אלמנות המלחמה ובנים לחיילים יהודים שנלחמו במלחמות העצמאות של רומניה וקיבלו פנקסי–מזון רגילים (Cartela nebarata) כמו הנוצרים, לא היו חייבים לשלם. ה"מרכז" שילם מדי שבוע סך 4,828.639 ליי עבור 482,863 מנות, שקיבלו 68,980 יהודים בעיר הבירה. השלטונות הציעו ל"מרכז" לגבות את הכסף הזה מהיהודים, אולם לא עמד לרשותו המנגנון הדרוש לגביה זו. ומלבד זאת לא היה מסוגל לכפות על האוכלוסייה היהודית להחזיר את התשלומים

20. פעילות המרכז ברומניה, שם (הערה 1), עמ' GE :18.2.1942 ;27.2.1942 ;3.4.1942 ;10.4.1942
Centrala Evreilor din Romania, **Breviarul Statistic al populatiei Evreesti** din 1930–40; Romania, Bucuresti, 1943; Congresul mondial Evreesc, **Asezarile Evreesti din Romania,** Memento Statistic, Bucuresti, 1947.

הללו. מס זה היווה נטל כבד על ה"מרכז". לכן דרש גינגולד מה"ממונה" לקה לבטל את התוספת הזו, או שהמדינה תגבה בעצמה את המס.

לפי תקנה של משרד האספקה מ–19 באוגוסט 1942, חוייבו היהודים לשלם עבור 500 גרם לחם (שתי מנות) סך 30 ליי. המאפייות חוייבו להחזיר מחיר זה לאוצר הרומני, 8 ליי עבור כל מנה. מ–16 בפברואר 1943 חוייבו היהודים לשלם עבור לחם של 600 גרם (4 מנות) 36 ליי, לעומת הנוצרים ששילמו 14 ליי עבור 500 גרם.[21]

הענקת פנקסי–פטור מעבודת–כפייה

בהתאם לחוק "עבודה לטובת הציבור" מ–15 במאי 1941 (Munca obligatorie, Munca de folos obstesc), חוייבו כל היהודים, גברים ונשים בגיל 15–60, לעבוד עבודת–כפייה, עבודה פיסית קשה, בסלילת כבישים ומסילות ברזל, בניית גשרים, חציבת אבנים ועבודות בחקלאות. הצעירים בני 20–44 נשלחו למחנות עבודה במקומות מרוחקים, ואילו המבוגרים נותרו במקומותיהם ועבדו בעבודות ציבוריות, בפינוי הריסות ושלגים, בנקיון רחובות וגנים ציבוריים ובחפירת מיקלטים. אקדמאים, בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, מהנדסים, אדריכלים, עורכי–דין, רוקחים, מרפאי–שיניים וכן תעשיינים, סוחרים, בעלי מלאכה מומחים במקצועותיהם וטכנאים, שהיו נחוצים לכלכלת המדינה, קיבלו באמצעות ה"מרכז" ובאישורו של ה"ממונה", פנקסי–פטור מעבודת הכפייה (Carnet de scutire de munca de folos obstesc), תמורת תשלום גבוה, שנע בין חמישים אלף ליי לחצי מיליון ליי, לפי דרגת הכנסותיהם הכספיות. בשנת 1942 קיבלו 20,036 יהודים פנקסי–פטור, בשנת 1943 עלה מספרם ל–26,619 ובשנת 1944 ל–40,000.[22] התשלומים למען השגת הפנקסים הוכפלו והושלשו במרוצת הזמן, ותמורתם ניגבו יותר משני מיליארדים ליי.[23]

בין מקבלי הפינקסים היו גם 3,355 איש מעובדי ה"מרכז" והקהילות בכל המדינה, 2,085 בבוקרשט ו–1,270 בערי המדינה, 120 חלוצים שרוכזו בבוקרשט והתכוננו לעלייה לארץ–ישראל, 200 יהודים שפעלו בשירותי המודיעין של הצבא ("סיגוראנצה" – Siguranta) ו–14 יהודים שפעלו בשירותי המודיעין של המשטרה. כן קיבלו פנקסי–פטור

21. קוטיק, שם (הערה 7), עמ' 193; רייפר, שם (הערה 4), עמ' 41; אנצל, 7, עמ' 124, 212, 301, 485, 496; שם, 8 עמ' 293, 310, 2.7.93 :G.E 9.6.945 :R.N; אנצל 4, עמ' 701; ת. לביא, יהדות רומניה, עמ' 154.

22. אנצל, 7, עמ' 302–303, 390, 475, 583, 630; שם, 10, עמ' 413, 652; אנצל, מינימום (Minimum) 14, (1988), עמ' 49; 12.11.943; 24.9.943; 2.7.943 :G.E. 18.5.945; 6.10.944 :R.N. יעקב גלר, "הפעילות הכלכלית", שם (הערה 19).

23. אנצל, 10, עמ' 397.

יהודים בודדים, שהיו בשירותם של פקידי–ממשלה גבוהים. אחד מהם, א. קרצו (Cretu), שוחרר מעבודת–כפייה, מפני שהוביל 15 מכוניות–משא עם חצץ, חול ולבנים, לבניית חווילתו של ה"ממונה" לקה.[24]

השגת פנקסי–הפטור מעבודת–כפייה היוותה אחת מפעולות ההתנגדות היהודית נגד השלטונות. כך שוחררו אלפי יהודים מעבודת–פרך, והתפנו לעסקיהם ולפרנסותיהם, ומרווחיהם הגישו עזרה כספית לאחיהם הנצרכים.

השלטונות הטילו על מנהיגי ה"מרכז", בהתאם להוראה מ–5 ביולי 1942, למסור ללשכות העבודה הממשלתיות את כתובותיהם של כל היהודים בגילאי 18–50. הם הוזהרו, שאם לא ימלאו את הפקודה, יגורשו לטרנסניסטריה. מאות יהודים מ"רומניה הישנה" גורשו לשם, מפני שלא התייצבו לגדודי העבודה, או שברחו מהם. נדלר זליג, למשל, בן 44 מבראילה, נידון בבית–המשפט הצבאי בבוקרשט, ב–27 באוגוסט 1943, למאסר עולם, וכל רכושו הוחרם, מפני שלא התייצב כלל לעבודת–הכפייה.[25]

העובדים היהודים בגדודי–העבודה לא קיבלו מהשלטונות בגדי–עבודה כלל, והיו מקומות שאפילו אוכל לא ניתן להם. לכן הטילו השלטונות על ה"מרכז" ועל הקהילות לדאוג להם לאספקה. ה"מרכז" קיבל הרשאה ביוני 1942 מה"ממונה" ומהמנהל הכללי של הדואר הרומני, לשלוח חבילות בגדים ומזון ליהודים בגדודי העבודה החיצוניים. גם המטה הכללי של הצבא הרומני אישר בספטמבר ובדצמבר 1942, משלוח בגדים וסך שלושת אלפים ליי לכל עובד בעבודת–כפייה.[26]

עד המחצית השנייה של אוקטובר 1942, שלח ה"מרכז" ביגוד לרבע מהעובדים בגדודי–העבודה. המטכ"ל הרומני הביע את אכזבתו, שלא נשלח ציוד מספיק לכל העובדים (עיין בפרק "מחנות עבודה").[27]

בסך הכול ניתנה עזרה בסכום של 250 מיליון ליי להחזקת העובדים היהודים בגדודי העבודה, במשך 22 חודשים, בשנים 1942–1943. עזרה נוספת חולקה על–ידי הקהילות המקומיות. קהילת רומאן (Roman), למשל, החזיקה 3,000 עובדים.[28]

24. אנצל, 7, עמ' 141, 583; שם, 10, עמ' 652; 219 **RM**: (הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, ירושלים).

25. אנצל, 4, עמ' 61–62, 64, 649; שם, 5, עמ' 491, 499; שם, 10, עמ' 589, 597, 614; קובץ רומניה, יד ושם, ירושלים, 011/602.

26. אנצל, 4, עמ' 274; שם, 7, עמ' 47; פעילות המרכז, שם, עמ' 73–82.

27. אנצל, 10, עמ' 248.

28. אנצל, 4, עמ' 149–150; שם, 7, עמ' 673, 761–764; שם, 8, עמ' 51; שם, 10, עמ' 659; פעילות המרכז, שם, עמ' 72–80; G.E : 18.6.1943

ב–11 באוקטובר 1943 אישר ה"ממונה" את הצעתו של גינגולד, לשלוח מקרן הסעד של ה"מרכז" 32 מיליון ליי לשישה מחוזות: ליאסי – 20 מיליון ליי, לבוטושאני (Botosani) – 5 מיליון ליי, לבאיה (Baia) – מיליון אחד, לביכור (Bihor) – חצי מיליון ליי. לצ'רנוביץ (Cernauti), למרות שהייתה שייכת למימשל בוקובינה, נשלחו 5 מיליון ליי, הואיל והייתה לה זיקה ל"מרכז" בבוקרשט.[29]

"וועדת העזרה", הגשת סיוע ליהודי טרנסניסטריה

"הוועדה האוטונומית לעזרה" (Comisia autonoma de ajutorare), שפעלה כשלוש וחצי שנים, מינואר 1941 ועד סוף אוגוסט 1944, הוקמה ביוזמה פרטית, מיד לאחר ה"פוגרום הלגיונרי", שאירע בבוקרשט מ–21 – 23 בינואר 1941, והייתה בחסות ה"פדרציה של איגודי הקהילות". הוועדה ערכה מגביות, סייעה למשפחות של קרבנות הפוגרום בבוקרשט, שבו נרצחו 130 יהודים, למשפחות של קורבנות הפוגרום ביאסי מסוף יוני 1941, שבו נרצחו מעל ל–10,000 יהודים, ליהודים החשודים בפעילות קומוניסטית, שנכלאו במחנות ריכוז בטרגו–זיו וקאראקאל, וכן ליהודים שגוייסו לגדודים של עבודת–כפייה, שהוקמו בקיץ 1941 (עיין בפרקים "הפוגרומים" ו"מחנות ריכוז").

בראש הוועדה עמדו ד"ר מ. זימר וחבריה היו עו"ד פרד שרגא, עו"ד א. שוואפלברג, ד"ר א. קוסטינר, ד"ר קורנל יאנקו, עו"ד מ. בנבנישתי ועוד.

לאחר שהחלו הגירושים של היהודים ממחוז דורוהוי ואזורי בוקובינה ובסרביה לטרנסניסטריה, בסתיו 1941, החלה "ועדת העזרה" להגיש סיוע כספי ורפואי למגורשים הללו, על–פי אישור שנתקבל מ"המנהיג" יון אנטונסקו, מ–10 בדצמבר 1941 (ראה שער דו"ח הפעילות של הוועדה האוטונומית).[30]

עם הקמת "מרכז היהודים" בתחילת שנת 1942, נתקבלו לראיון אצל פרופ' גיאורגה אלכסיאנו (Alexianu), מושל טרנסניסטריה, ב–28 בינואר 1942, שטרייטמן, יו"ר ה"מרכז", וחברי "ועדת העזרה", שנכנסה תחת חסות ה"מרכז". הם דנו עמו על הושטת סיוע ועל שיגור משלחת יהודית לטרנסניסטריה, בהתאם לאישור שניתן על–ידי יון אנטונסקו ועל פי היתר מ–22 בינואר 1942, שניתן על–ידי שר הפנים הרומני. אולם המושל סירב לאשר את שיגור המשלחת לטרנסניסטריה, והסכים רק שה"מרכז" יפקיד סכומי כסף בבנק הלאומי הרומני, שיומרו במארקים, ואת התמורה ימסרו השלטונות לראשי הגטאות. ההמרה

29. אנצל, 7, עמ' 513; וראה בקשר לזה בקשת יושב ראש ומזכיר המשרד המחוזי של יהודי צרנוביץ Oficiul Judetean al Evreilor din Cernauti מ–5 בנובמבר 1942 ל"מרכז היהודים" בבוקרשט, לקשור קשרים עמהם: אנצל, 10, עמ' 585–591; ראה גם בקשת קהילת צרנוביץ מ–21 באוקטובר 1942: אנצל, 10, עמ' 505–588.

30. Betty Schwefelberg, "Din amintirele mele": **תולדות** 17 (תשל"ז), עמ' 36–37; **אנצל**, 5, עמ' 189.

הרישמית הייתה ממש שוד, משום ששולם להם לפי שער נמוך של 60 ליי למארק גרמני.[31] לאחר שעשרות אלפים מיהודי טרנסניסטריה גוועו מקור, מרעב, ממגיפת הטיפוס וממחלות אחרות, בסוף שנת 1941 ובמרוצת 1942, החליט ה"ממונה" ראדו לקה, בנובמבר 1942, לתת אישור ל"מרכז היהודים" לשלוח להם תרופות, בגדים, שמיכות, כלי–עבודה, שמשות ושלושים טונות קרשים.[32] כמו–כן אישר ה"ממונה", שה"מרכז" ישלח בגדי–חורף ל–1,179 אסירים פוליטיים החשודים בקומוניזם, שהיו כלואים במחנה–ריכוז וואפניארקה (Vapniarca) שבטרנסניסטריה, והתיר למשפחות האסירים לשלוח חבילות מזון ולבוש באמצעות הז'נדרמריה. גם האסירים פנו ל"וועדת העזרה", וביקשו לשלוח להם סיוע.[33] לקה, שהתנגד ב–27 בפברואר 1942 לשחרר מתשלום דמי–מכס משלוח של תרופות, הסכים ב–24 בדצמבר 1942, לפטור ממכס משלוח של בגדים משומשים.[34] ד"ר גינגולד, מזכיר ה"מרכז", דרש ב–2 ביוני 1942 ממושל טרנסניסטריה, להתיר לו להתכתב ישירות עם ראשי הוועדים של הגטאות והמחנות משם, כדי לקבל מהם אינפורמציה על צרכיהם ועל אופן חלוקת העזרה בכספים, שנשלחה אליהם.[35]

ד"ר גינגולד מינה, ב–8 בינואר 1943, את הרוקח איזו פונדיאר (Fondier) מבוקרשט, לטפל בשם ה"מרכז" ברכישת תרופות וחומרים סאניטריים ולשגרם לטרנסניסטריה.[36] עם הרעת מצבם של יהודי טרנסניסטריה, היה זה ה"ממונה" לקה, שזירז את ה"מרכז" להגביר את משלוח הסיוע למגורשים באמצעות הקהילות.[37] ד"ר גינגולד פנה אל ראש ממשלת רומניה ב–18 בספטמבר 1943 וביקשו, שכל המשלוחים שנשלחו לטרנסניסטריה לא יעוכבו על–ידי השלטונות, לאחר שב–11 באוגוסט 1943 הוטל מכס של 10% על כל הסחורות שנכנסו לטרנסניסטריה, ועוכבו 74 ארגזים, שהכילו כלי–מטבח ועשרות טונות של מלח–בישול, שנשלחו על–ידי "ועדת העזרה". **"מרכז היהודים" פעל לביטול גזירה זו.**[38] לפי דין וחשבון של "ועדת העזרה" משנת 1943, נשלחו ליהודי טרנסניסטריה משלוחים, מ–18 בפברואר 1942 ועד 4 באוגוסט 1943, בסך 331 מיליון ליי. המשלוחים כללו זריקות וחיסונים לעצירת

31. אנצל, 3, עמ' 505–506.
32. אנצל, 5, עמ' 297, 301, 319–320. G.E : 24.12.942
33. אנצל, 3, עמ' 299; שם, 5, עמ' 302–303; 496–497.
34. שם, 3, עמ' 305, 549.
35. שם, 7, עמ' 40.
36. שם, שם, עמ' 166.
37. שם, 5, עמ' 319–320.
38. שם, שם, עמ' 482–484; שם, 7, עמ' 157, 480–481.

מגיפת הטיפוס, כלי–עבודה לבעלי–מלאכה, חומרים שונים, שמשות, קרשים, מסמרים, סודה קאוסטית לייצור סבון ומלח (מוצר יקר מאד, שתמורת כוס מלח קיבלו 10–15 ביצים, ותמורת ק"ג מלח קיבלו 3 ק"ג סוכר). כמו–כן נשלחו בגדים וכספים לבתי–חולים, לבתי–יתומים ולמפעלי–צדקה.[39] בסך הכול נשלחה עזרה בסך כחמש מאות מיליון ליי.[40]

לפי עדותו של ד"ר מאיר טייך, ראש הגטו בשארגורוד (Sargorod) שבטרנסניסטריה, קיבל מ"וועדת העזרה" כמויות גדולות של תרופות, סודה קאוסטית ו–15 טונות של מלח. את המלח מכר, בגלל היותו, כאמור, מצרך נדיר, וקיבל תמורתו סכום גבוה, שסיפק צרכים אחרים של הגטו (עיין בפרק "מערכת הסעד").[41]

ביקור משלחות "וועדת העזרה" בטרנסניסטריה

ב–21 בדצמבר 1942 קיבלה "ועדת העזרה" את האישור הנכסף לשגר משלחת שתבקר בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה. ב–31 בדצמבר 1942 יצאה המשלחת הראשונה מטעם ה"מרכז" ובה ארבעה חברים: עו"ד פרד שרגא, יושב ראש, המהנדס יעקב שכטר, יחיאל מארקוביץ ועו"ד יוסף אברכהן, ברכבת לכיוון אודסה. המשלחת לוותה על–ידי נציג רישמי יוליאן מומויאנו (Mumuianu) (ראה אישור כניסה לטרנסניסטריה).

לשלושה חברים של המשלחת היו קרובים בגטאות. **ביקור המשלחת בגטאות היווה מאורע יוצא דופן באירופה הנאצית.**[42] חבריה היו צריכים לבקר במאה וארבעים מחנות וגטאות הפזורים בין הנהר דניסטר (Nistru) ובין הנהר בוג (Bug). נציגי המושל אלכסיאנו, הז'נדרמים והנציג הרישמי מומויאנו, ליוו אותם בכל מקום, ולא התירו להם להיפגש באופן חופשי עם נציגים של וועדי הגטאות והמחנות. הם איימו על הנציגים, שאם יספרו את כל האמת על מצבם, "המשלחת תחזור לבוקרשט, אבל אתם תישארו במקום". בכל זאת נפגשו חברי המשלחת בגטו באלטה (Balta) עם כ–60 נציגים של 25 גטאות ומחנות, שבאו בליווי ז'נדרמים. כמו–כן ביקרו בבית יתומים מס' 1, מתוך שלושה בתי–היתומים במוגילב

39. שם, 5, עמ' 483, 486.

40. **Revista Cultului Mozaic, (RCM):** 15.5.1985; Matatias Carp, **Cartea Neagra,** Vol 3, Bucuresti 1947, pp. 283, 302 (להלן קארפ).

41. מ. טייך, "המנהל האוטונומי בגיטו שארגורוד", **קובץ מחקרים יד ושם, א'** (תשל"ז), ירושלים, עמ' 218, 226–227.

42. זכרונות של פרד שרגא מטרנסניסטריה (אנצל, 8, עמ' 545–554): Fred Saraga, **Spre Transnistria, Insemnari si fragmente,** Bucuresti, 1944; ש. אבני, יוסף עבר–כהן ובני דורו, ת"א, 1993, עמ' 106–113.

(Moghilev). ד"ר טייך, ראש הגטו בשארגורוד, הצליח למסור לפרד שרגא דו"ח קצר ואמיתי על מצבם של המגורשים.[43]

המשלחת הראשונה, שחזרה משם לבוקרשט בסוף ינואר 1943, מסרה דין וחשבון לקהל היהודי בעיר הבירה, באסיפה כללית שנערכה בטמפל הקוראלי, בנוכחות אלפי יהודים, באולם בית–הכנסת ומחוצה לו. פרד שרגא והרב הכולל א. שפרן פנו לציבור היהודי בבקשת מתן עזרה לאחיהם בגלות טרנסניסטריה, ונבחרה וועדה בראשות הרב הכולל והרב הראשי הספרדי שבתי דזיין.[44] מדין וחשבון שמסר פרד שרגא ב–22 במארס 1942 ל"וועדת העזרה" נמסר, שמצא בטרנסניסטריה 72,214 יהודים, בשבעה מחוזות.[45] ב–6 באוגוסט 1943 ביקש ד"ר גינגולד משר הפנים הרומני לאשר שיגור משלחת נוספת לטרנסניסטריה, כדי לבדוק את צורת חלוקת העזרה, שנשלחה על–ידי ה"מרכז". האישור נתקבל באופן עקרוני, ויצאו לשם שלושת החברים: פרד שרגא, יו"ר, יון מאסוף (Masof) ומוריץ בלומנטאל (Blumenthal).[46] חברי המשלחת השנייה, שביקרו שם בין 30 בספטמבר עד 14 באוקטובר 1943 אישרו, שבעקבות ביקורם הובטח להם על–ידי השלטונות, שישוחררו המשלוחים לגטאות שכללו: איטריות, שמן, סוכר, אורז, כלי–בית, מכשירי כתיבה, שמשות וסודה קאוסטית, שעוכבו בתחנות הרכבת באיזור (עיין בפרק "מערכת הסעד").[47]

החזרת מגורשים מטרנסניסטריה לבתיהם בדורוהוי

מחוז דורוהוי, שכלל את העיירות דאראבאני (Darabani), הרצה (Herta), מיכאילני (Mihaileni), סאבני (Saveni) ורדאוץ–מולדובה (Radauti), הועבר לאיזור בוקובינה עוד בשנת 1938. בד בבד עם הגירוש של יהודי בוקובינה ובסרביה לטרנסניסטריה, גורשו גם 10,368 מיהודי המחוז הזה. לאחר שהוחלט להחזיר את מחוז דורוהוי ל"רומניה הישנה" בשנת 1943, פנה ד"ר גינגולד ב–7 בספטמבר 1943 ל"ממונה" לקה, וביקשו להחזיר את היהודים, שגורשו משם בטעות. כמו–כן ביקש להחזיר גם את היהודים, שגורשו מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה, יתומים של לוחמים יהודים, שנלחמו במלחמות העצמאות של

43. אנצל, 5, עמ' 484.
44. שם, שם, עמ' 378.
45. שם, שם, עמ' 342–345.
46. שם, שם, עמ' 487–488.
47. שם, שם, עמ' 500–503.

רומניה וכן יהודים שלא התייצבו לגדודי–עבודה.[48] ואכן, לפי דיווח של פרד שרגא מ–11 באוקטובר 1943, הוחזרו מטרנסניסטריה 350 יהודים, שעברו על חוקי עבודת הכפייה.[49]

לשם החזרת המגורשים מדורוהוי, שיגרה "ועדת העזרה" מטעם ה"מרכז", שתי משלחות ב–10 בדצמבר 1943. משלחת אחת, בראשותו של פרד שרגא, יצאה למוגילב ומשלחת שנייה, בראשותו של עו"ד דאדו רוזנקראנץ (Rozenkrantz), יצאה לטיראספול. המשלחות הללו הוציאו כספים רבים לתשלום מסים ולטיפול בהחזרת 6,107 מגורשים, שנותרו בחיים מבין 10,368 שגורשו, בתוכם היו 163 אסירים ממחנה–ריכוז ואפניארקה (ראה: תעודת זהות שניתנה למגורשת מדורוהוי במוגילב–טרנסניסטריה).[50]

הבעייה החריפה ביותר של החוזרים הייתה מציאת מקום איכסון. בתיהם הוחרמו על–ידי שלטונות העיר דורוהוי, באמצעות ה"משרד לרומניזציה". בתי–הכנסת ובית–הספר היו תפוסים על–ידי הצבא. לכן נאלצו להושיבם במחסנים ובחורבות ולהכשירם למגורים. קהילת דורוהוי חילקה להם תנורי הסקה ועצים, ריהוט, הלבשה, הנעלה וכלי–בית אלמנטריים. ה"ממונה" ראדו לקה המליץ בפני ראש הממשלה הרומני, ב–21 בינואר 1944, לאשר מתן עזרה לחוזרים, כפי שהציע "מרכז היהודים", ולחלק כלי–מלאכה לבעלי מקצוע, כדי שיוכלו להפעיל את בתי–המלאכה שלהם ולהתחיל להתפרנס מחדש.[51]

תושבי הרצה ורדאוץ–מולדובה לא הורשו לחזור לעיירותיהם ונשארו בדורוהוי, ואילו היהודים מסאבני ומיכאילני חזרו ברובם למקומותיהם. יהודי דראבאני חזרו בחלקם, מפני שלא הוחזרו להם כל הבתים.[52] ד"ר גינגולד ביקש מראש הממשלה הרומני לשחרר את הדיירים היהודים מתשלום שכר–דירה עבור הדירות שהולאמו על–ידי "המשרד לרומניזציה".[53]

"ועדת העזרה" הגישה סיוע ליהודי דורוהוי בסך 18 מיליון ליי, וכדי להמשיך במפעל העזרה, נשלחו למקום שני שליחים של ה"מרכז", ה. קובאץ וח. שארף.[54] "ועדת העזרה" ו"מרכז היהודים" שלחו קריאה לכל הרבנים בבוקרשט ובמדינה ב–21 בינואר 1944, להשפיע על המתפללים בכל בתי–הכנסת לתרום כספים ובגדים למען המגורשים, ולפרסם

48. שם, שם, עמ' 376, 438–439.

49. שם, שם, עמ' 491.

50. אביגדור שחן, **בכפור הלוהט**, גיטאות טראנסניסטריה, תל–אביב 1988, עמ' 265–266.

51. אנצל, G.E : 31.12.1943, 7, עמ' 610–611, 618, 642, 678.

52. אנצל, שם, עמ' 667.

53. שם, שם, עמ' 678.

54. שם, שם, עמ' 634–635.

את שמות האנשים, שסירבו לתרום למען מפעל העזרה הזה.[55] חצי שנה לפני–כן, ב–26 ביולי 1943, הוקמה ועדה של שבעה רבנים ומכובדים בבוקרשט, שתפקידה לטפל באנשים שסירבו לתרום למפעל הזה ולהטיל עליהם סנקציות.[56]

החזרת יתומים מטרנסניסטריה לקהילות רומניה

ההסכמה העקרונית להחזרת יתומים מטרנסניסטריה לקהילות רומניה ניתנה כבר בחודש מאי 1943, על–ידי מ"מ ראש הממשלה מיכאי אנטונסקו ועל–ידי סגן יו"ר הצלב האדום הבינלאומי. ב–12 בנובמבר 1943 אישרה גם הוועדה שליד משרד הפנים את החזרת היתומים עד גיל 15 לרומניה. בסוף דצמבר 1943 החליטה גם הממשלה הרומנית לאשר את שובם. "מרכז היהודים" דרש משר הפנים ב–8 בינואר 1944, לאשר ל–4,000 יתומים לחזור ולהתיר לקהילות לאכסנם, לחנכם ולהכינם להגירה.[57]

לשם ביצוע החלטה זו יצאו ב–15 בפברואר 1944 לטרנסניסטריה שתי משלחות מטעם "ועדת העזרה", כדי לקבל לידיהן את היתומים. משלחת אחת בראשותו של פרד שרגא, שכבר ביקר שם שלוש פעמים, ובה השתתף גם איצו הרציג (כיום עו"ד יצחק ארצי, לשעבר חבר–כנסת), יצאה למוגילב, שם רוכזו 1,400 יתומים מהגטאות שבסביבה ומטולצין (Tulcin). המשלחת השנייה בראשותו של עו"ד דאדו רוזנקראנץ, יצאה לטיראספול ולטיגינה (Tighina), שם רוכזו 484 יתומים. נילוו אליהם שלושים שליחים של קהילות רומניה, שעמדו לקלוט אותם. ב–6 במארס 1944 הגיעו ליאסי שתי רכבות עם 1,909 יתומים. 160 מהם נשארו בעיר והיתר נשלחו לקהילות בוטושאני, רומאן, הושי (Husi), וואסלוי (Vaslui), בארלאד (Barlad), פאלטיציאני (Falticeni), פיאטרה–ניאמץ (Piatra-Neamt) ובאקאו (Bacau). הם אוכסנו בבתים פרטיים, בבתי–כנסת ובבתי–יתומים, שהוקמו במיוחד עבורם.[58]

על פי אישור משרד הפנים הרומני מ–5 באפריל 1944, רוכזו כאלף יתומים מהקהילות והועברו לקהילת בוזאו, במטרה להכשירם לעלייה לארץ–ישראל. הואיל ואניות העלייה

55. שם, שם, עמ' 39.

56. שם, 5, עמ' 377.

57. שם, 10, עמ' 349.

58. שם, 7, עמ' 723; שם, 10, עמ' 370; וראה אישורים שניתנו על–ידי השלטונות לפרד שרגא מ–24 בפברואר ו–16 במארס 1944, ארכיון יד ושם, קובץ רומניה; ועיין בעדות בכתב של יצחק ארצי, שהיה חבר המשלחת וביקר בטרנסניסטריה, ששיכנע הורים לשלוח את בניהם כיתומים, וכך הציל את חייהם: **תולדות** 3–4, (תשל"ג–1972), עמ' 32–38: "Alia in Epoca Antonesceana"; הנ"ל, "מסע למחנות טרנסניסטריה", **משואה י'** (1982), עמ' 112–117.

איחרו להגיע ומחוסר מקום לאיכסונם בעיר, הועברו 600 מהיתומים בחודש מאי לעיר הבירה. מאות מהם זכו לעלות ארצה באנייות שהפליגו מקונסטאנצה, ולמרבה הצער כשישים מהם טבעו באוניית "מפקורה", שיצאה בתחילת אוגוסט 1944 מאותו נמל (עיין בפרקים "העלייה לארץ ישראל" ו"מערכת הסעד").[59]

היטל של ארבעה מיליארד ליי

ה"ממונה" ראדו לקה הטיל על ד"ר גינגולד, ראש ה"מרכז", את החובה למסור לממשלה הרומנית סך ארבעה מיליארד ליי, תוך שלושה חודשים, מאי–אוגוסט 1943, כתרומה מיוחדת שנקראה "קונטריבוציה" (Contributia), אשר נועדה לצרכיה הפיננסיים. (סכום השווה ל–27 מיליון דולאר ולפי הערכה אחרת 35 מיליון דולאר).[60] למה הוטל מס נוסף, כה גבוה, על קהילת יהודי רומניה המדולדלת, בעת שמיליארדים רבים כבר נסחטו ממנה לרכישת מילוות מלחמה, למסירת יחידות–לבוש לצבא, בעד קבלת פנקסי–פטור מעבודת כפייה ומסים אחרים? את הטלת המס החדש נימק ראדו לקה במכתבו לד"ר גינגולד, מ–11 במאי 1943, כדלהלן:

> נא לקחת לתשומת לבך, שהממשלה הרומנית התחשבה בכך, שבזמן שחיילים רומנים מקריבים את עצמם בחזית המלחמה, האוכלוסייה היהודית ברובה ממשיכה ליהנות מהזכות לנהל חיי מסחר ולחיות בביטחון מסכנות המלחמה. לכן הוחלט, שהאוכלוסייה היהודית תתרום לצרכיה הפיננסיים של המדינה סך ארבעה מיליארד ליי. מהסכום הזה ישולמו שני מיליארד ליי עד 12 ביוני 1943, עבור שנת 1942, ויתרת שני המיליארדים ישולמו עד 12 באוגוסט 1943, עבור שנת 1943.[61]

ראדו לקה איים, שלפי החלטות הממשלה, אלה שלא ישלמו את ההיטל שיוטל עליהם על–ידי הוועדות המיוחדות שימונו על–ידו, הם יגורשו לטרנסניסטריה ורכושם יוחרם לטובת המדינה. לקה דרש מה"מרכז" לדווח לו בדחיפות על תוצאות ההתרמה והטיל את האחריות לביצוע ההוראה על הנהגתו ועל חברי הוועדות שהוקמו למטרה זו.[62]

במאמר–מערכת של השבועון "גאזטה אבריאסקה" מ–21 במאי 1943, זירז ד"ר גינגולד את יהודי רומניה להיענות לבקשת הממשלה, הואיל והתרומה הכספית הזו תוכל, במידה

59. אנצל, 7, עמ' 759–760; על אסון "מפקורה" ראה: יעקב גלר, **משואה**, 19 (1991), עמ' 148–153. ועיין בפרק "העלייה לא"י"; יעקב גלר, "ההעפלה מרומניה ממרץ עד אוגוסט 1944 ואסון מפקורה", "זכר מרדכי", ת"א תשמ"ה, עמ' 116–124.

60. האנציקלופדיה של השואה, יד ושם, ירושלים תש"ן, כרך 5, עמ' 756.

61. אנצל, 4, עמ' 556.

62. שם, שם.

מסויימת, לפדות את הקרבנות הרבים של חזית המלחמה, של המון הבנים הטובים ביותר של המולדת הרומנית, שהקריבו משפחות רבות, ואנו היהודים לא נדרשנו לכך. לדבריו, "כל מאמץ שנתבקש לתת, אינו עומד למול הקרבת הבנים הרומנים על מזבח המולדת".[63]

ד"ר גינגולד ציין, שבציבור היהודי נמצאים עדיין בעלי-רכוש רבים, ואלה בני המזל חייבים לעשות מאמץ גדול, לתת את התרומה ללא עמידה על המקח ולוותר על חלק מרכושם לטובת מטרה זו. ואכן הקים ה"מרכז" וועדה, בשיתוף עם ה"ממונה", שמטרתה לקבוע את התרומה שתוטל על כל ראש משפחה, ומינתה את לאזר הלברטאל, ראש קהילת בוקרשט, כחבר בה.[64] יש בידינו הודעה מודפסת מטעם ה"מרכז", בחתימת ד"ר גינגולד, על היטל של 230,000 ליי, שהוטל על המלחין הספרדי יעקב קובילביץ. הכסף שולם בשני תשלומים, ביוני וביולי 1943. על א. איזבוריאנו (Isvoreanu), בעל בית-חרושת לטקסטיל בבאקאו, הוטל סך של 86 מיליון ליי למטרה זו ועל סאלו ווייסנברג הוטל 5 מיליון ליי.[65] מתוך דין וחשבון פנימי של ראדו לקה מיוני 1943 נמסר, שמההיטל הזה נגבה כבר סכום של 734,156,308 ליי, ומהקרן של הענקת פנקסי-פטור מעבודת כפייה נגבה 1,329,807,524 ליי.

מיכאי אנטונסקו, מ"מ ראש הממשלה הורה, ש-50% מהסכום הזה יינתן ל"מרכז" למפעלי הסעד שלו, ו-50% יינתנו לממשלה הרומנית למפעלי הסעד שלה. ואכן הוקצבו כספים ל"מועצת החסות", למפעלי הצדקה של מריאה אנטונסקו, אשת ה"מנהיג".[66]

לשם הצלחת המבצע של גביית ארבעה מיליארד ליי, פנה ד"ר גינגולד לשר הפנים, ב-14 במאי 1943, וביקשו לעכב את גירושם של כ-15,000 יהודים מערים שאינן בירות מחוז, מפני שהם בחלקם בעלי מעמד כלכלי טוב. גירושם של היהודים הללו לבירות המחוז יגרום לכך, שלא רק שלא יוכלו לתרום למען ה"קונטריבוציה", אלא זה גם יחליש את היכולת של הקהילות הקולטות אותם לתרום סכום זה, מפני ההוצאות הגדולות של קליטתם.[67]

ד"ר ו. פילדרמן, השתדלן הבלתי-רישמי של יהודי רומניה וא.ל. זיסו, המנהיג הציוני הלוחם, היו היחידים שהעזו למחות נגד ההיטל הגדול של ה"קונטריבוציה", והוכיחו שאין

63. שם, שם, עמ' 549; וראה מאמר מערכת בשבועון "גאזטה אבריאסקה" מ-11 ביוני 1943: אנצל, 7, עמ' 302.

64. ראה המינוי שלו מ-11 במאי 1943, אוסף רומניה, יד ושם 11/6.

65. אנצל, 7, עמ' 328; א.צ.ד., תיק 625.

66. שם, 10, עמ' 397.

67. שם, שם, עמ' 623.

ליהודים אפשרות ויכולת לשלם סכום אדיר כזה. בגלל מחאתם זו נענש פילדרמן, וגורש ב–26 במאי 1943 לטרנסניסטריה, שם ישב כשלושה חודשים, עד אוגוסט 1943, וחש על בשרו את סבלם של המגורשים. בהשפעת ידידיו וראשי השלטון לשעבר, שהיו עדיין בעלי השפעה, הוחזר לבוקרשט, והעיתונות הרומנית העויינת זעקה "שהיהודי פילדרמן חזר". זיסו נכלא במחנה–ריכוז בטרגו–זיו.[68]

סך המסים, התרומות והמילוות, שהוטלו על יהודי רומניה היה 21 מיליארד ליי, ששוויים כמאה מיליון דולאר.[69] גם ה"מרכז" הטיל היטלים כספיים נוספים על יהודי המדינה לצרכי הסעד, הבריאות והחינוך, לפי סולם של 20 מדרגות מס, ותוספת של 25% על המסים ששילמו למען רכישת בגדים בשביל עניים, שלא מסרו בגדים לממשלה, כפי שהוטל עליהם שנה קודם לכן.[70]

שירות דואר לטרנסניסטריה

בתחילת השנה השנייה להגליית היהודים לטרנסניסטריה (אוקטובר–נובמבר 1942), יכול היה כל יהודי ברומניה ובחוץ–לארץ להתכתב ישירות עם קרוביו משם. אולם לפי הוראתו של ראדו לקה מ–3 בנובמבר 1942, נוסד במסגרת מחלקת הסעד של "מרכז היהודים", שירות מיוחד לדואר. באמצעותו ניתן היה להתכתב עם יהודי טרנסניסטריה, תמורת תשלום של 25 ליי על כל מכתב, שכיסה את הוצאות התיפעול של השירות הזה. העיתון "גאזטה אבריאסקה", ביטאון ה"מרכז", החל לפרסם את רשימות האנשים, שקיבלו מכתבים מהגטאות משם.[71] אולם במסגרת שירות דואר חדש זה נתעוררו קשיים בהעברת המכתבים לטרנסניסטריה. מאות מכתבים שנשלחו לשם, דרך הצנזורה של המשטרה, לא הגיעו לתעודתם, על אף שמילאו את כל הדרישות לשיגורם. אפשר שנפסלו על–ידי הצנזורה. הוא הדין לגבי רוב המישלוחים של כספים, מזונות וחומרים שונים, שנשלחו על–ידי אנשים פרטיים שלא נתקבלו אישורים על קבלתם. בין 30 לנובמבר 1942 ועד 30 לספטמבר 1943, במשך 10 חודשים, קיבלה אוכלוסייה של 35,000 נפש במחוז מוגילב רק 626 מכתבים ודברי דואר. באוגוסט 1943 לא נתקבל שום מכתב. סך המכתבים שנתקבלו מאז קיום השירות המיוחד הזה היה 6,195.[72]

68. רייפר, שם, עמ' 128.

69. קארפ, **הספר השחור**, חלק 1, עמ' 25.

70. G.E :8.5.1942; 15.5.1942; 22.5.1942; 3.12.1942; 20.8.1943; אנצל, 2, עמ' 672; אנצל, 7, עמ' 295.

71. G.E :23.10.1942; 13.11.1942; 7.10.1943; אנצל, 5, עמ' 245, 298, 304; שם, 7, עמ' 110.

72. אנצל, 5, עמ' 479–480.

ד"ר גינגולד, ראש ה"מרכז", התלונן אצל ה"ממונה", שמאז שהוקם שירות הדואר המיוחד, לא הגיע לאנשים פרטיים ולוועדי הגטאות והמחנות בטרנסניסטריה, לא רק דואר אישי, אלא גם דואר רישמי, שנשלח על–ידי המחלקות השונות של "מרכז היהודים". גם הכספים שהופקדו על–ידי ה"מרכז" בבנק הלאומי הרומני, שנשלחו לשם, הגיעו באיחור.[73]

היהודים מצאו דרכים עקיפות להעברת כספים ודברי דואר לטרנסניסטריה, באמצעות שליחים פרטיים, קצינים, בלדרים ופקידים, שעבדו שם, שנסעו לשם בשליחות מוסדות ממשלתיים, וקיבלו תיווך עד כ–50% מערך המשלוח. היו מקרים, שהכספים שנשלחו לא הגיעו כלל לתעודתם. הודות לעזרה זו ניצלו ממוות אלפי יהודים על–ידי גופים פרטיים כמו חסידי וויזניץ, אירגונים של יוצאי בוקובינה ובסרביה ואירגונים ציוניים. מתן שוחד, דורונות ומתנות, בסחורות ובדברי–ערך לפקידים, קצינים ושוטרים, היה דבר שכיח ברומניה בתקופה ההיא. בעזרתם יכלו להשיג הקלות, שיחרור מעבודת–כפייה, חופשות, ביטול תביעות ועלילות. ריבוי מקרים אלה הניע את ראשי ה"מרכז" ועורך השבועון "גאזטה אבריאסקה" לפרסם מאמר מערכת "אל תתנו שוחד"! ("Nu dati mita"!). לדברי העורך, "השוחד פוגע בסולידריות היהודית ובבנין המדינה, כי לשוחד יש תועלת זמנית. נותני השוחד מסתכנים בהגלייתם לטרנסניסטריה ובהחרמת רכושם". עצם כתיבת מאמר זה מעיד על שכיחות התופעה, שהקלה במקצת על הסבל של יהודי רומניה.[74]

היחסים בין ה"מרכז" ובין הקהילות

מה הייתה חלוקת התפקידים בין שני המוסדות הללו? ה"מרכז" מונה, כאמור, כנציגם הרישמי של היהודים כלפי השלטונות. הנהגת ה"מרכז" מינתה את ראשי הקהילות ואת חברי הוועדים שלהן, אישרה את תקציביהן ואת תקנוניהן, ואילו הקהילות דאגו לניהול הפנימי של החיים היהודיים, החזיקו את מוסדות החינוך, התרבות, הסעד, הבריאות והדת והפרישו חלק מהכנסותיהן ל"מרכז". ה"מנהיג" יון אנטונסקו התיר לקהילות (במכתבו של ראדו לקה לקהילות מ–8 בדצמבר 1942), שהן תספקנה בעצמן את כל הצרכים של היהודים.

הקהילות שימשו צינור להעברת כספים, חפצי–בית והלבשה עבור הצבא הרומני. למען 44,000 היהודים העניים והנצרכים, שלא מסרו הלבשה בזמן הדרוש כחוק, שילמו הקהילות עד 15 במאי 1943, סך כולל של מאה מיליון ליי, ועל ידי–כך בוטלו כל המשפטים שנוהלו נגדם בבתי–משפט. באמצעות הקהילות רכשו היהודים איגרות–חוב ממשלתיות לחיזוק הצבא הרומני.

הקהילות קלטו כ–50,000 פליטים שגורשו ממאות כפרים ועיירות במדינה, דאגו לאיכסונם ולמציאת מקומות–עבודה עבורם, הקימו וועדים של מגורשים ליד וועדי–הקהילות

73. שם, 7, עמ' 156–157.

74. G.E : 18.9.1942

המקומיות, טיפלו בעשרות אלפי נצרכים ושלחו אוכל והלבשה לאלפי עובדים בגדודי–עבודה חיצוניים. כמו–כן קלטו הקהילות כאלפיים יתומים שהוחזרו מטרנסניסטריה, דאגו לאיכסונם ולחינוכם, עד שהועלו לארץ–ישראל.[75]

הקשרים בין ה"מרכז" לבין הקהילות התנהלו באמצעות מכתבים, חוזרים, בולטינים, פירסום הודעות וקריאות בשבועון "גאזטה אבריאסקה" וכן על–ידי עריכת ועידות ארציות. לצורך פיקוח על הקהילות ומילוי תפקידים מיוחדים, מונו 3 מפקחים ו–4 שליחים מיוחדים. ליאון ויסמאן וס.ק. קריסטיאן נתמנו למפקחים על קהילות הרגאט וד"ר א. רוט נתמנה למפקח על קהילות טרנסילבניה הדרומית. הם ביקרו בקהילות, בדקו את מצבן הסוציו–אקונומי ודיווחו ל"מרכז" על בעיותיהן. בשנים 1943–1944 שלח ה"מרכז" לקהילת דורוהוי, ששלושת–רבעים מחבריה גורשו לטרנסניסטריה, ארבעה שליחים מיוחדים, כדי לבדוק את מצבה, להושיט עזרה ליהודים שנשארו בעיר ולמגורשים שחזרו מטרנסניסטריה. השליחים יגנץ פרמר, א. שרצר, ה. קובאץ וח. שארף מסרו דינים וחשבונות אותנטיים על המצב.

ראוי לציין, שבמשך ארבע שנות מלחמת העולם השנייה הוסיפה להתקיים ההפרדה בין הזרמים הקהילתיים במדינה: קהילות אחידות וספרדיות ברגאט, קהילות ניאולוגיות ואורתודוכסיות בטרנסילבניה הדרומית. את העבודה הקשה בשטח עשו הקהילות. הודות להן פעלו בשנות המלחמה באופן תקין, למרות הקשיים הרבים, בתי–ספר, בתי–חולים ומרפאות, בתי–זקנים ובתי–יתומים, בתי–כנסת, חדרים וישיבות, מקהלות, תזמורות, תיאטרון יהודי וקולג'ים אוניברסיטאים. אולם בגלל חיכוכים שנתגלעו בין ה"מרכז" והקהילות, הוחלפו ראשי קהילות וחברי–וועד, ומונו במקומם מקורבים, על יסוד הנפוטיזם והפרוטקציוניזם.[76]

יחסו של גינגולד לציבור היהודי, למנהיגיו המסורתיים ולמוסדותיו

הרב הראשי אלכסנדר שפרן, שהכיר את גינגולד במשך כשנתיים וחצי, מתאר אותו בזכרונותיו כ"אדם רע, חסר רחמים ונוקשה... משומד עז–מצח, שהעז להנהיג את היהודים ולא בוש לשמש בידי אדוניו – לקה וריכטר – כלי לסחיטת היהודים". גינגולד היה "הבוגד הלאומי, חורש רע בכל הנוגע ליהודים... פחדן".

יחסו של גינגולד לרב שפרן היה קר ופורמלי גרידא. עם הקמת ה"מרכז" בפברואר 1942 אילץ אותו גינגולד לעזוב את דירתו ומשרד הרבנות הראשית שלו ברחוב בורגליה (Burghelea) בבוקרשט, וקבע שם את משרדו, כמזכיר הכללי של ה"מרכז".

75. יעקב גלר, "הנהגות הקהילות היהודיות ברומניה – פעילותן במלחמת העולם השנייה 1940–1944", **שבות** 15 (תשנ"ב), (בעריכת פרופ' מתתיהו מינץ) אוניברסיטת תל–אביב, עמ' 117–134.

76. **אנצל**, 10, עמ' 287, 293–297, 551.

גינגולד פיקח על הרב שפרן, ובעיקר עקב אחרי פעולותיו במחתרת, במסגרת "המועצה היהודית", שישיבותיה התקיימו בביתו ברחוב ספטארולוי (Spatarului). הרב הראשי השתתף, בתוקף תפקידו, בישיבות מעטות של ה"מרכז", ואף פעם לא נטל חלק בישיבות ההנהגה של היודנראט, ולא שיתף פעולה עמו. לעומת זאת היה יחס השלטונות הרומניים לרב שפרן יחס של כבוד והערכה. למרות שנחשב באופן פורמלי ל"בן–ערובה" (Ostatic), כדי לערוב להתנהגות טובה ושקטה של יהודי קהילתו, לא נאסר, כמו שנאסרו רבנים ופרנסי קהילות בערים אחרות, במשך שבועות או חודשים, ורק היה עליו להתייצב מדי פעם בפעם במשרדי המשטרה בעיר הבירה. העובדה שהשלטונות הרומניים הירשו לרב הראשי להתערב בענייני היהודים, להשתדל עבורם ולעשות למען ביטול חוקים או המתקת גזירות, שימשה הוכחה להתנהגותם הלויאלית אליו.

ביחסו המתנכר של גינגולד לרב שפרן רצה להוכיח, שכיהודי מומר אין לו עניין ברבנות, ואפילו לא השתתף בתפילות בבית הכנסת הקוראלי בימים נוראים, כפי שעשה שטרייטמן, נשיא ה"מרכז", ויתר חברי הנהגת היודנראט. למרות זאת, דיוקנו של הרב הראשי המשיך להתנוסס במשרדי הקהילה היהודית בבוקרשט, באישור לאזאר הלברטאל, ראש הקהילה.[77]

בגלל אופיו הנוקשה ומעמדו החלש, לא השתדל גינגולד אצל השלטונות כדי לבטל או להמתיק גזירות חמורות, שהוטלו על יהודי רומניה. הוא היה מבצע בדרך כלל את ההוראות והצווים של הממשלה הרומנית כלשונם, כמעט ללא עירעור. ואם החליט לפעול אצל השלטונות, עשה זאת אך ורק באישורו של ה"ממונה" ראדו לקה. כשהותקף בשל כך, ציין ד"ר גינגולד להגנתו, שלפי הוראתו של גוסטאב ריכטר, יועץ השגרירות הגרמנית לענייני היהודים, נאסר עליו לפנות בבקשות לגוף ממשלתי כלשהו, אלא לראדו לקה בלבד. בדין וחשבון מודפס של ה"מרכז", שיצא לאור בשנת 1944 נאמר, שבשנים 1942–1943 ערכו גינגולד וה"מרכז" 9,533 השתדלויות אצל השלטונות (ראה שער פעילות מרכז היהודים, בוקרשט 1944). אמת ונכון, שהיו אינטרוונציות, ונשלחו מכתבים למוסדות שונים, אבל היו אלה בקשות בעניינים משניים וקלים, ולא במקרים גורליים, כמו גירוש יהודי רומניה למחנות השמדה בפולין, או תשלום "קונטריבוציה" בסך 4 מיליארד ליי.[78]

כשגורשו מאות מיהודי בוקרשט לטרנסניסטריה, בקיץ ובסתיו 1942, בגלל השתמטותם מעבודת הכפייה, לא נעתר גינגולד לבקשת שטרייטמן יו"ר ה"מרכז", לפעול אצל השלטונות למניעת גזירת הגירוש. כך קרה גם כשגירש ראדו לקה לטרנסניסטריה בשנת 1943 את 120 החלוצים, שעבדו בחוותו הפרטית ליד בוקרשט ובבית החרושת ללבנים של

77. שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 65–67, 70, 72, 106, 225.

78. פעילות המרכז, שם, עמ' 29; לביא, **יהדות רומניה**, שם, עמ' 161–162.

אישתו. לקה טען, שריכטר תבע את גירושם, וגינגולד טען, שהחלוצים הפריעו לסדר הטוב, ועל כך צריך להענישם. יתר–על–כן: גינגולד אף התנגד שאישים אחרים יפנו ישירות לשלטונות, שלא באמצעות ה"מרכז". כשפעלו הרב הכולל שפרן וד"ר פילדרמן לעיכוב הגירוש, עשו זאת ללא ידיעתו של גינגולד, מפני חששם שהוא עלול להפריע להם.[79]

גינגולד היה עויין את "ועדת העזרה" האוטונומית, שנוסדה בתחילת המלחמה ביוזמה פרטית, ונוהלה על–ידי פרד שרגא, במטרה להושיט עזרה חומרית למגורשים ולנפגעים מהפוגרומים. הוא דרש מחברי הוועדה לפעול בשקט, כדי לא לעורר רעש ותגובות השלטונות, ובמקום המושג "עזרה למגורשים מטרנסניסטריה", רצה שיירשם בפנקס הקבלות של התרומות "עזרה ליהודים המפונים". הסיוע ליהודי טרנסניסטריה, שהסתכם במאות מיליוני ליי, נשלח מהכספים שנאספו מתרומות פרטיות, ואילו ה"מרכז" תרם החל מקיץ 1942 ובמרוצת שנת 1943, רק כמיליון וחצי ליי לחודש. ה"מרכז" מילא תפקיד טכני בלבד, וסיפק לוועדה את המעמד החוקי, מפני שלא הייתה יכולה לפעול בלי גושפנקא רישמית. יתרה מזו: גינגולד ציווה שלא תחולק עזרה כספית ליהודים משם, שפגעו בחיילים רומנים, טענה שחיזקה ואישרה את דברי יון אנטונסקו, שהאשים כבר בכך את היהודים בעבר. כשהחלו ההכנות לגירוש יהודי טרנסילבניה הדרומית למחנות ההשמדה בפולין בקיץ 1942, לא מחה גינגודל ולא ניסה להצילם. הגירוש נידחה ולאחר מכן בוטל, רק הודות להשתדלותם של הרב שפרן וד"ר פילדרמן אצל הכמורה הנוצרית הרומנית, אצל נציג הוותיקן בעיר הבירה, אצל שגרירי המדינות הנייטרליות וראשי המפלגות, שהייתה להם עדיין השפעה בשלטון.[80]

גינגולד הסכים לגזרי–הדין הקשים, שנגזרו על ילדים ונערים יהודים בבוקרשט בשנת 1942. גזר–דין מוות ניגזר על שלושה נערים ועונשי מאסר בין 10 ל–25 שנה הוטלו על 13 תלמידים, שנחשדו בהפצת שטרות–כסף, שעליהם הוטבעו הסיסמאות "הלאה המלחמה"! ו"הגרמנים החוצה"! יחסו לעצורים היה שלילי מלכתחילה, ולא רק שלא ביקש מהשלטונות לחון אותם, אלא תבע שייענשו בכל חומרת הדין, למען יראו ויירא ומקרה כזה לא יישנה.[81]

79. אנצל, 6, עמ' 165, 181; שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 87.

80. יעקב גלר, "העמידה היהודית בשואה, חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **אי"ש בגבורות** (בעריכת פרופ' משה חלמיש), ת"א תש"ן, עמ' 243–244; לביא, **יהדות רומניה**, שם, עמ' 41–42; שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 65, 68; וראה לעיל על "ועדת העזרה".

81. יעקב גלר, "החינוך היהודי ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה", **קובץ מחקרים יד ושם**, **20**, (תש"ן) עמ' 230–231.

ד"ר גינגולד קיבל ללא עירעור את הגזירה שהוטלה על הציבור היהודי לתרום לשלטונות "קונטריבוציה" של 4 מיליארד ליי במשך חודשים יוני–אוגוסט 1943. לא זו בלבד שלא עירער על גובה הסכום, אלא זירז את היהודים לשלם במהירות, ואף איים על ראשי וועדות ההיטלים בגירוש לטרנסניסטריה, אם לא יימסר הכסף במועד.

חשוב לציין, שגינגולד נתקבל לראשונה אצל יון אנטונסקו רק במאי 1943. אולם בפגישה הראשונה עמו לא ביקש הפחתת התרומה, אלא רק אורכה למסירת ה"קונטריבוציה". לעומתו התנגד פילדרמן לתשלום גבוה זה בטענה, שאין יהודי רומניה מסוגלים לעמוד בנטל כלכלי זה, וכאמור נענש וגורש ב–26 במאי 1943 למוגילב שבטרנסניסטריה. פילדרמן שוחרר משם באוגוסט 1943, בעקבות השתדלותם של אנשים רמי–מעלה אצל יון אנטונסקו.[82]

גם א.ל. זיסו, המנהיג הציוני הנודע, התנגד לתשלום ההיטל הגבוה הזה וכתב מכתב פוגע לגינגולד. בעקבות מסירת המחאה הזאת לראדו לקה, נאסר אף הוא וניכלא במחנה הריכוז בטרגו–זיו.[83] חשוב להדגיש, שאת העלייה לארץ–ישראל לא אירגן גינגולד, למרות שבהנהגת ה"מרכז" הוקמה מחלקת ההגירה. את העלייה אירגן זיסו, ראש האקסקוטיבה הציונית. 9 אונייות, שעל סיפונן עלו 3,418 מעפילים, יצאו מרומניה במשך 6 חודשים, ממארס ועד אוגוסט 1944. 3,024 עולים הגיעו בשלום לקושטא, ומשם ברכבת דרך סוריה לא"י. 389 עולים טבעו באוניית "מפקורה", בדרך מקונסטאנצה לקושטא (עיין בפרק "העלייה לא"י").[84]

בשנות המלחמה נאספו "בני ערובה" יהודים, מבין האישים החשובים, תעשיינים, סוחרים, רבנים ופרנסים, והם היו ערבים להבטחת סדר, שקט ומשמעת בקהילה. הם היו כלואים שבועות אחדים בבנייני בתי–כנסת ומדי פעם בפעם הוחלפו באחרים. "בני הערובה" הוזמנו על–ידי גינגולד והוזהרו, שהם עלולים לשלם בחייהם אם לא יבוצעו כל הפקודות, הצווים וההוראות, שיינתנו על–ידי הממשלה באמצעות ה"מרכז". מעניין לציין, שבין "בני הערובה" לא היה גינגולד ואף אחד מראשי ה"מרכז" (עיין בפרק "מחנות ריכוז").[85]

גינגולד נעתר כמעט לכל בקשותיו של ראדו לקה. כאשר דרש האחרון מגינגולד לקבל סכומי–כסף, מבלי שיירשמו בפנקסי המוסד וללא מתן קבלות, כינס ראש ה"מרכז" את ראשי הסניפים המחוזיים ותבע מהם למלא את בקשתו. כאות הוקרה לציותו לשלטונות,

82. לביא, **יהדות רומניה**, שם, עמ' 43–44; אנצל, 6, עמ' 184–186.

83. אנצל, 6, עמ' 184–186.

84. יעקב גלר, "אסון טביעתה של אוניית המעפילים 'מפקורה' באוגוסט 1944", **משואה**, 19 (תשנ"א), עמ' 148–153 (עיין "בפרק העלייה לא"י"); וראה גם הערה 59.

85. אנצל, 6, עמ' 184.

הוכרה רישמית התנצרותו, במרץ 1944, התפטר מתפקידו והפך לנוצרי רומני, בעל זכויות אזרחיות ופוליטיות.[86]

הצעתו של גינגולד לפיתרון בעיית יהודי טרנסניסטריה

למרות יחסו הנוקשה, הציע גינגולד תכנית אנושית לפתרון בעיית המגורשים בטרנסניסטריה על–ידי הגירה. הוא מסר למארשל יון אנטונסקו ב–9 בנובמבר 1942, תכנית הגירה לארצות נייטרליות של 70,000 מגורשים מטרנסניסטריה. תכנית זו התגבשה אצלו, לאחר שהעזרה שה"מרכז" העניק להם לא הייתה יכולה להציל אותם מרעב ומקור, וגורלם היה מוות בטוח. ביצוע תכניתו יביא, לדעתו, הצלה למגורשים, רומניה תוכל להיפטר מחלק מיהודיה, ותקבל הכנסה נכבדה לאוצרה. והרי קטע ממכתבו:

> על אף השתדלותנו הרבה ורצונם הטוב של המדינה ושל השלטונות המקומיים, אין אנו מצליחים, מפאת תנאי המקום, להעניק עזרה מינימלית יעילה לכ–70,000 יהודים בטרנסניסטריה, וגורלם למות במרוצת החורף הזה, מרעב ומקור. אני משוכנע, שהיעלמותם ההדרגתית וההחלטית של המגורשים מטרנסניסטריה ברעב ובקור, אינה רצויה לכבודו. ולכן אני מעז להציג תכנית לפתרון בעייה זו. ההסכמה להצעתי תועיל גם למדינה בכך, שהיא תיפטר ממספר גדול של יהודים, תוכל לקבל סכומים גדולים עבור הגירתם ותביא להצלתם מצרות וממוות בטוח.[87]

ד"ר גינגולד הציע, שהממשלה הרומנית תארגן בעצמה את ההגירה הזאת, ומכל מהגר יהודי תגבה סכום של 200,000 ליי. כל ההוצאות של הגירת 70,000 היהודים, כולל ציודם לדרך, תשלום המסים למדינה והוצאות נסיעתם, יעלו כ–45 מיליארד ליי, סכום שלא יוכל להיות משולם על–ידי יהודי רומניה בלבד. לכן ביקש ד"ר גינגולד לקבל אישור לצאת יחד עם נציג יהודי אחר לכמה ארצות נייטרליות, שם נמצאות אגודות יהודיות עשירות, שיממנו מפעל הגירה זה להצלת נפשות ממוות. האגודות יתבעו מממשלות מדינותיהן לקבל את המהגרים היהודים. לדעתו, אפשר כבר להתחיל ברישום כ–15,000 יהודים מטרנסניסטריה, שיש להם, או לקרוביהם, כסף, ואשר יכולים להמציא את התשלום הראשון, שייקבע על–ידי יון אנטונסקו. המגורשים האלה יהוו את הקבוצה הראשונה של המהגרים. הואיל ואין אפשרות בתוך איזור טרנסניסטריה גופא לארגנם, לציידם ולפקח עליהם, מבקש גינגולד להתיר למועמדים אלה שיובאו לערים אחדות בתוך המדינה, שם יסופקו להם כל צרכיהם. הם יחתמו על הצהרה שהם עוזבים את המדינה מרצונם הטוב ומוותרים על כל זכויותיהם. המדינה תוכל לקבל מדמי הרישום של כ–15,000 היהודים הראשונים כשלושה מיליארד ליי, ואילו יתרת הכסף יושג מהאגודות היהודיות מחוץ–לארץ. כמו–כן מבקש

86. שם, שם.

87. אנצל, 10, עמ' 592–595.

גינגולד מאנטונסקו, שיותר ל"מרכז" לערוך רשימות המהגרים, ואילו המדינה תקבע את מקום המעבר להפלגה בנמלי בראילה או גאלאץ (Galati), שם יובאו היהודים מטרנסניסטריה, ויצטרפו אליהם גם יהודים מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה הדרומית. התכנית הזאת לא יצאה לפועל.[88]

יחס הציבור היהודי ל"מרכז"

הציבור היהודי גילה חשדנות ועויינות כלפי הנהגת ה"מרכז", שהייתה מורכבת מאנשים לא ידועים וחסרי הבנה ונסיון בניהול העדה. הציבור שאף לפירוק ה"מרכז", כדי שמוסדות החינוך, הסעד והבריאות ינוהלו באופן עצמאי, ההכשרה המקצועית תאורגן על–ידי אגודה מיוחדת, ואילו ההגירה של היהודים מרומניה תנוהל על–ידי הממשלה הרומנית בלבד. חברי הקהילות התנגדו למוסד זה, בגלל חולשתו, הסנגותו ואי–רצונו להשפיע על ביטול והמתקת גזירות, והפיכתו למכשיר לסחיטת כספים.

ה"מרכז" הכפיל את התשלומים למסים ולהשגת אלפי פנקסי–פטור מעבודת כפייה. מסכומים של מיליארדי ליי, שנאספו בכוח מהיהודים למטרות עזרה סוציאלית לעניים, למגוייסים במחנות עבודה ולמגורשי–טרנסניסטריה, רק חלק מהכסף הגיע לתעודתו. יתר הכספים חולקו ביד נדיבה ל"ממונה" ראדו לקה, שהקציב כרצונו למוסדות חינוך, תרבות ודת רומניים ול"מועצת החסות", שניהלה את מוסדות הצדקה של מריאה אנטונסקו, אשת ה"מנהיג", למען החיילים הנכים.[89]

מנהלי ה"מרכז" חשו בהתמרמרות הציבור נגדם. הם ניסו להצטדק במאמרי–מערכת, שפורסמו בשבועון ה"מרכז", "גאזטה אבריאסקה". לדבריהם, הכסף אינו נכנס לכיסיהם הפרטיים של המנהיגים, אלא מוצא להחזקת מוסדות החינוך, הסעד והבריאות. הציבור נוהג תמיד לבקר ו"כל דבר שה'מרכז' עושה, אינו מוצא חן בעיניו".[90] לשם הבלטת פעולותיו החיוביות, ה"מרכז" הוציא לאור בשנים 1943–1944 שני ספרי דינים וחשבונות, המשתרעים על כ–600 עמודים, ואלמאנאך אחד בשנת 1943, הכולל 240 עמודים. הספרים משמשים מקורות ראשוניים לתולדות המוסדות הקהילתיים, ומוסרים ידיעות אותנטיות על פעולות בתי–כנסת, בתי–ספר, בתי–חולים, מירפאות, בתי–יתומים, קנטינות, תזמורות

88. על תכנית זו ראה: דינה פורת, **הנהגה במילכוד**, הישוב נוכח השואה, ת"א 1986, עמ' 309–328, 549–551; חיים ברלס, **הצלה בימי השואה**, ת"א 1975, עמ' 303, 304; חוה וגמן אשכולי, "תכנית טראנסניסטריה – הזדמנות הצלה או הונאה", **ילקוט מורשת**, כ"ז (תשל"ט), עמ' 155–171; אפרים אופיר, "האם ניתן היה להציל 70,000 מיהודי טראנסניסטריה", **ילקוט מורשת**, ל"ג (תשמ"ב), עמ' 103–128; גם לקה הציע תכנית זו לראשי ה"מרכז" ולפילדרמן: קארפ, 3, עמ' 405.

89. G.E :25.12.1942; **אנצל**, 3, עמ' 567; **שם**, 7, עמ' 507, 623, 631.

90. R.N :6.10.1944 ;G.E :11.6.1943; 10.9.1943; 3.12.1943

ותיאטרון שהיו קיימים[91] (ראה שער הדין וחשבון של המרכז משנת 1944). היהודים התלוננו על חלוקה בלתי–צודקת של נטל עבודת–הכפייה, שהיו חייבים הגברים מגיל 15–60. כ–30,000 יהודים עשירים שילמו כסף רב כדי להשיג פנקסי–פטור מעבודת כפייה. ואילו כ–60,000 יהודים, בני המעמד הבינוני ובני עניים, עבדו קשה 10–12 שעות ביום, במשך שלוש שנים רצופות בגדודי–עבודה חיצוניים הרחק מהבית ובגדודי–עבודה עירוניים במקום. מנהיגי ה"מרכז" הואשמו בקבלת משכורות גבוהות, (45,000 ליי ראש ה"מרכז", 42,000 ליי המזכיר הכללי ו–27,000 ליי לשמונת חברי ההנהגה), וכן הואשמו בפרוטקציוניזם ובנפוטיזם, דהיינו במינוי קרובים וידידים למישרות חשובות בתפקידי מפתח בקהילות, במתן פריווילגיות שונות, בניפוח המנגנון האדמיניסטרטיבי ובחוסר קשר ישיר עם הציבור. כמו–כן הייתה התמרמרות על שחיללו את השבת במוסדות ה"מרכז". לאחר מחאתו החריפה של הרב הכולל אלכסנדר שפרן, הופסקה העבודה רק במחלקה הדתית.[92]

הציבור היהודי חש, שמנהיגי ה"מרכז" לא עשו למען המתקת הגזירות, לא התחשבו בסבל ההמון, הציקו לתנועה הציונית ולפעולות החלוצים. הם נקטו צעדים לחיסול "ועדת העזרה", שפעלה באופן אוטונומי, תחת חסות ה"מרכז", למען הגשת עזרה ליהודי טרנסניסטריה.[93]

א.ל. זיסו, ראש ההנהגה (האקסקוטיבה הציונית ברומניה), כינה את מנהיגי ה"מרכז" בכינויי גנאי, "בור שופכין" ו"בוגדים". כשנתבקש זיסו לקבל את ניהול ה"מרכז" באביב 1944, הצהיר בנוכחות חמישה שרים, ביניהם מיכאי אנטונסקו, סגן ראש הממשלה, ו"הממונה" ראדו לקה, שה"מרכז" הינו "בור השופכין של הגיסטאפו ועל כן אין... לשתף פעולה עם צינור שופכין ארור זה". והוסיף זיסו: "לא אסכים לעולם לשבת ליד אותו שולחן עם בוגדי–העם".[94]

הנשיא השלישי והאחרון של ה"מרכז" היה גרוסמאן–גרוזיה, ראש מחלקת הכספים ואיש אמונו של גינגולד. הוא החל למלא את מקומו ב–31 במארס 1944, בחודשים האחרונים של פעילות ה"מרכז", לאחר שגינגולד התפטר והוכר באופן רישמי על–ידי הממשלה כנוצרי טהור, בעקבות המרת דתו שנים אחדות לפני–כן. ככל שהתבוסה הגרמנית גברה, התקרבו

91. **Activitatea Cultului Mozaic din Intreaga tara, 1918-1943,** Bucuresti 1943; **Activitatea Centralei Evreesti din Romania,** Bucuresti, 1944; **Almanahul Evreilor 1943-1944,** Bucuresti 1943

92. אנצל, 3, עמ' 560–563.

93. שם, 6, עמ' 180–181.

94. א.ל זיסו, "הציונות בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת,** (בעריכת ע. עמיאל) ת"א 1958, עמ' 122–123; ואגו, שם (הערה 4), עמ' 254, 256.

חלק מראשי ה"מרכז" ובראשם גרוזיה, לד"ר פילדרמן, מנהיג ה"פדרציה של איגודי הקהילות". גרוזיה הפך ל"מודיע" שלו, מסר לו פרטים מישיבות ה"מרכז", החל לנהל פנקסנות כפולה, פתח חשבונות–בנק, שלא היו ידועים לגינגולד ולראדו לקה, העלים מעל מאה מיליון ליי, כדי לחלקם לעניים ומנע את הזרמתם ללקה. גרוזיה הפך לנשיא מוכר רישמית של ה"מרכז" ב–3 באוגוסט 1944.[95] הוא זוכה במשפט, שנערך למנהיגי ה"מרכז" לאחר המלחמה. שטרייטמן, הנשיא הראשון של ה"מרכז", לא נעצר כלל, ואילו גינגולד קיבל מאסר עולם, שוחרר לאחר 10 שנים, זכה לרהביליטציה, חזר לרפואה ונפטר ב–1988. קרנו של ד"ר פילדרמן עלתה, והוא נתן את הטון ב"מרכז". יש אומרים, שראדו לקה הציע לו את נשיאות ה"מרכז" ביולי 1944, שבועות אחדים לפני שיחרורה של רומניה בידי הסובייטים, ב–23 באוגוסט 1944. מנהיגי "וועדת העזרה" ביקשו הוראות מפילדרמן, למרות שלא היה לו שום תפקיד רישמי.[96]

יחס השלטונות הרומניים ל"מרכז"

ה"מרכז" היה אמנם המוסד היחיד, המוכר רישמית, שייצג את היהודים לפני השלטונות הרומניים, אולם למעשה היו חוגים ואירגונים יהודיים לא רישמיים, שעקפו את הנהגת ה"מרכז", השפיעו על השלטונות, והשיגו הישגים לא מבוטלים בהקמת מוסדות–חינוך ובאירגון עלייה לארץ–ישראל. נביא דוגמאות אחדות: שלושה מוסדות על–תיכוניים, שהיו למעשה קולג'ים אקדמיים, וכן בית–ספר לאמנות, קונסרוטוריון ושלושת בתי–ספר תיכוניים אליטיסטיים, שבהם למדו למעלה מאלפיים סטודנטים ותלמידים, הוקמו בבוקרשט ואושרו על–ידי משרד החינוך הרומני, הודות לקשרים אישיים טובים, שהיו למקימיהם עם פקידים בכירים במשרד הזה. המוסדות הללו היו פרטיים ולא בחסות ה"מרכז", כפי שדרשו החוק מס' 3415/941 והתקנות להפעלת "מרכז היהודים", על–פיהם נתבעו כל המוסדות היהודים, ובתי–הספר בכלל זה, לפעול תחת חסותו.

על כך התלונן ד"ר גינגולד במכתבו מן ה–27 ביוני 1942 אל ה"ממונה" ראדו לקה, כי למרות האמצעים שנקט בהם, טרם עברו שמונה המוסדות הפרטיים הנ"ל תחת חסות ה"מרכז". יתר על כן: המוסדות הללו, שפעלו מחוץ לקהילה, קיימו קשרים ישירים עם משרד החינוך הרומני, משרד שלא התחשב בקיום ה"מרכז", ונעתר לבקשות רבות של מנהלי אותם מוסדות, ואף נענה להתערבות לטובתם, מצד גורמים שונים. מיסמך זה מוכיח בעליל, כי למרות מינוי ה"מרכז" בידי הממשלה, עדיין היה בכוחם של יהודים

95. אנצל 6, עמ' 240.

96. אביגדור שחן, **בכפור הלוהט**, גיטאות טראנסניסטריה, ת"א 1988, עמ' 246–247; R.N :3.11.1944

בעלי–השפעה להפעיל קשריהם עם אישי ממשל שונים מחוץ למסגרת ה"מרכז", לטובת הציבור היהודי.[97]

במכתב נוסף, ששלח גינגולד לראדו לקה ב–23 ביוני 1943, הוא חוזר ומתלונן, כי רק הקולג' "פוליטכניון ברקוביץ" לבדו פועל תחת חסות קהילת בוקרשט ומכשיר את חניכיו במקצועות טכניים פרודוקטיביים, כדי להכשירם להגירה. לדברי גינגולד, חותרים גורמים אינטרסנטיים תחת קיומם של הקורסים הללו, כדי למשוך תלמידים למוסדות שלהם (הכוונה לשני הקולג'ים האחרים, קולג' אונסקו וקולג' אבאסון, שעדיין לא היו תחת חסות ה"מרכז"), ולסחוט מהם שכר–לימוד גבוה תמורת קורסים שאינם מביאים תועלת מקצועית–מעשית. כמו–כן ביקש גינגולד מראדו לקה, שיפעיל את השפעתו על משרד החינוך לשתף פעולה עמו בנוגע לאירגון החינוך היהודי. לטענתו, מינה משרד החינוך מורים ומנהלים ואישר הקמת בתי–ספר יהודיים חדשים, בעקבות בקשות של ראשי קהילות מקומיות, מבלי להיוועץ ב"מרכז" ובלי ידיעתו.[98] בעקבות פעילותם העצמאית של הקולג'ים אונסקו ואבאסון, התייחס גינגולד בעויינות כלפיהם, וסירב לפעול אצל הממשלה למען אישור המשך ההוראה בהם. הוא לא אישר מתן פנקסי–פטור מעבודת–כפייה למרצים ולעובדים מדעיים (עיין בפרק "מערכת החינוך והתרבות").[99]

ראדו לקה מינה את קריסטיאן למפקח על הקהילות היהודיות, נגד רצונו של ד"ר גינגולד. קריסטיאן ביקר בקהילות מולדובה ודיווח על מצבן להנהגת ה"מרכז".[100] לדברי הרב שפרן, השלטונות הרומנים בזו ל"מרכז" ולגינגולד מנהיגו, ולא ראו בו נציג אמיתי של הקהילה. הם נקטו כלפיו גישה קנטרנית, בשל רצונו לשכנע שאינו יהודי, ודרשו ממנו רק לציית להוראות שניתנו לו.[101]

יחס הגרמנים ל"מרכז היהודים" ולמנהיגיו

מנפרד פון קילינגר, השגריר הגרמני בבוקרשט וגוסטאב ריכטר, יועץ השגרירות הגרמנית לעניני יהודים ונציגו של אייכמן ברומניה, פעלו יחד עם ראדו לקה, ה"ממונה לענייני היהודים ברומניה", כדי למנות הנהגה ל"מרכז היהודים". הם דאגו שחברי ההנהגה החדשה

97. יעקב גלר, "מערכת החינוך", שם (הערה 13), עמ' 222–224; הנ"ל, "אוניברסיטה יהודית" שם, (הערה 12) עמ' 169; אנצל, 7, עמ' 62.

98. שם; G.E :31.7.1943; אנצל, 7, עמ' 144.

99. אנצל, 6, עמ' 185, 187–188.

100. ראה זכרונותיו של קריסטיאן: S.C Cristian, **Patru ani de urgie,** Bucuresti 1946, pp. 79-88, 108-154;

101. שפרן, **זכרונות**, שם, עמ' 65.

יהיו אנשים שלא הייתה להם בעבר מעורבות קהילתית, לא היו מאוהדי פילדרמן ולא היו עסקנים ציוניים. מטרתם הייתה לראות במנהיגי ה"מרכז" כלי–שרת לביצוע תכניותיהם הזדוניות של גירוש והשמדה. ואכן העיתון "בוקארשטר טאגבלאט", ביטאונה של השגרירות הגרמנית בבוקרשט, במאמרו "רומניה הפכה למדינה ללא יהודים", מ–8 באוגוסט 1942, רואה בהקמת ה"מרכז" צעד החלטי במדיניות האנטי–יהודית של הממשלה הרומנית ומציין, שמטרת ה"מרכז" היא להכשיר את רומניה למדינה ללא יהודים. הם קיבלו דיווח שוטף מראדו לקה על הרכב ה"מרכז" ועל האנשים שצורפו להנהגה. הם שיתפו פעולה עם ד"ר נגדור גינגולד, מזכירו הכללי, שהיה בעל הסמכות העליונה במוסד זה ועם אדולף וילמאן, שמונה לראש המחלקה לעיתונות ולהוצאה לאור. גינגולד ווילמאן עבדו יחד בשגרירות הגרמנית תחת פיקוחם של ריכטר ולקה, כדי להכין את הקמת ה"מרכז", ערכו את התקנון ותירגמוהו לגרמנית. שניהם ביקרו תכופות בשגרירות זו, מסרו ידיעות על הנעשה ב"מרכז", המציאו דינים וחשבונות וחומר סטטיסטי שנתקבל מעריכת המיפקד המיוחד ליהודים ממאי 1942. א. וילמאן היה מרחיק לכת יותר בנאמנותו לריכטר, והיה מוסר לו סיכומים של הידיעות שהופיעו והמאמרים שפורסמו בביטאון ה"מרכז". הוא דיווח לו על הדיונים הפנימיים בישיבות היודנראט ועל פגישותיו של גינגולד עם אישים שונים. וילמאן חתר תחת גינגולד בפרסמו מאמרים בעיתון ה"מרכז", ללא ידיעתו ואישורו. לאחר שנודע לגינגולד על הלשנותיו של וילמאן, סילקו מראשות המחלקה לעיתונות, נגד רצונו של ריכטר, והשאירו עדיין בשבועון "גאזטה אבריאסקה".[102] קילינגר וריכטר אסרו על מנהיגי ה"מרכז" לבוא במגע עם הזרועות השונות של המימשל הרומני, פרט למשרד ה"ממונה" ראדו לקה, שקיבל הנחיות מהם.

המשפט שנוהל נגד התלמידים והנערים היהודים, שנעצרו בשנת 1942, לאחר שהפיצו שטרות כסף ועליהם סיסמאות נגד הגרמנים ונגד המלחמה, כליאתם ופסקי הדין החמורים, נעשו בהשפעת השגרירות הגרמנית. גם משפט ההסתה נגד המנהיגים הציונים ונגד ד"ר ת. לוונשטיין, ראש מחלקת החינוך של ה"מרכז", התנהל מעל דפי העיתון של השגרירות "בוקארשטר טאגבלאט", מ–17 בספטמבר 1942. בעקבות הסתה זו התפטר ד"ר לוונשטיין מתפקידו ב"מרכז", אחרי שכיהן כשישה חודשים. גם מערכה זו ניהל גוסטב ריכטר. לפי עצת האחרון, הודיע לקה ל"מרכז" על פירוק ההסתדרות הציונית ב–8 באוגוסט 1942. כמו–כן ההוראה להגלות את ד"ר פילדרמן לטרנסניסטריה במאי 1943 מקורה בריכטר.[103]

102. M. Benvenisti, **Sionismul in vremea prigoanei,** Bucuresti 1944, pp. 11,45-46 (להלן בנבנשתי); לביא, **יהדות רומניה**, שם, עמ' 163, 165–166; קארפ, שם (הערה 38), עמ' 246–249; **Martiriul Evreilor din Romania,** Bucuresti, 1991, pp. 201-203.

103. בנבנישתי, שם, שם.

גוסטב ריכטר ריכז את כל ההכנות ל"פיתרון הסופי" של בעיית היהודים ברומניה, דהיינו שילוחם של יהודי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית לבלז'ץ, מחנה מוות בפולין. הוא עמל קשות כדי לקבל התחייבות בכתב לכך מממלא מקום ראש הממשלה מיכאי אנטונסקו, מפני שהגרמנים לא יכלו לפעול ברומניה באופן עצמאי, בהיותה גרורה ובעלת–ברית. לפי המסמך שהכין ריכטר, היה צריך "מרכז היהודים" לשאת בהוצאות הכרוכות בהעברת הטרנספורטים של היהודים לעבר הגבול בפולין.[104] כשהרכבות טרם החלו לנוע לבלז'ץ, פירסם ריכטר מאמר הצטדקות בעיתון "בוקארשטר טאגבלאט" מ–11 באוקטובר 1942, תחת הכותרת "עבדי היהודים", ובו הוקיע את היהודי המומר הבארון פרנץ נוימן ואת ד"ר ו. פילדרמן, שניסו לסכל בכל האמצעים את גירוש היהודים. למטרה זו הם גייסו גם אישים רומניים בעלי השפעה בתחומי הפוליטיקה והכלכלה. הגירוש לא יצא לפועל ותכניתו של ריכטר סוכלה.[105]

ה"מרכז" המשיך להתקיים באופן פורמלי כחודש וחצי אחרי שיחרור רומניה על–ידי הצבא הסובייטי, ופורק בהתאם לצווי רישמי, שפורסם בבולטין הממשלתי מ–31 באוקטובר 1944.[106] במקומו הוקמה מחדש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", בראשותו של ד"ר פילדרמן, המנהיג הוותיק.

בסיכום: למרות ההאשמות הכבדות שהואשם ד"ר נגדור גינגולד, ראש ה"מרכז", יש למצוא לו גם נקודות זכות. נראה לנו שהכינוי "בוגד" שניתן לגינגולד והכינוי "בור שופכין של הגסטאפו" שניתן ל"מרכז", שניהם מוגזמים ואינם עומדים בביקורת המקורות הנמצאים בידינו. למרות הצללים הרבים בפעולותיו ובמעשיו, היו ללא ספק גם אורות לא מעטים. מי שיעלעל בתעודות הרבות שנתפרסמו עד כה ובארכיון העשיר של ה"מרכז" ושל פילדרמן, ימצא מאות מכתבים, פנייות, בקשות ועצומות למוסדות ממשלתיים שונים, בהם ביקש ה"מרכז" להתיר לו לשלוח באמצעות ה"וועדה האוטונומית לעזרה", תרופות, בגדים, כלי–עבודה, כספים ומזונות ליהודי טרנסניסטריה, להתיר למגורשים לצאת משם ל"רומניה הישנה" ולהכינם להגירה, תמורת תשלום סכומי כסף גדולים, להרשות לאלפי יתומים ולמגורשי מחוז דורוהוי לשוב לרומניה. גינגולד הגיש עזרה סוציאלית ליהודים שעבדו עבודת–כפייה, התיר לעסקנים ציונים אחדים לנהל מחלקות וסניפים מחוזיים של ה"מרכז" ואלפי יהודים עלו לארץ–ישראל. הוא עירער גם על מעצרים של מנהיגים יהודים. אמנם היה מומר מתנשא, ובכל זאת ביקש להקל את הסבל של יהודי רומניה. עובדה היא, שבתקופתו פעלו מוסדות דת, חינוך, תרבות, בריאות וסעד. כשלושים אלף יהודים שוחררו

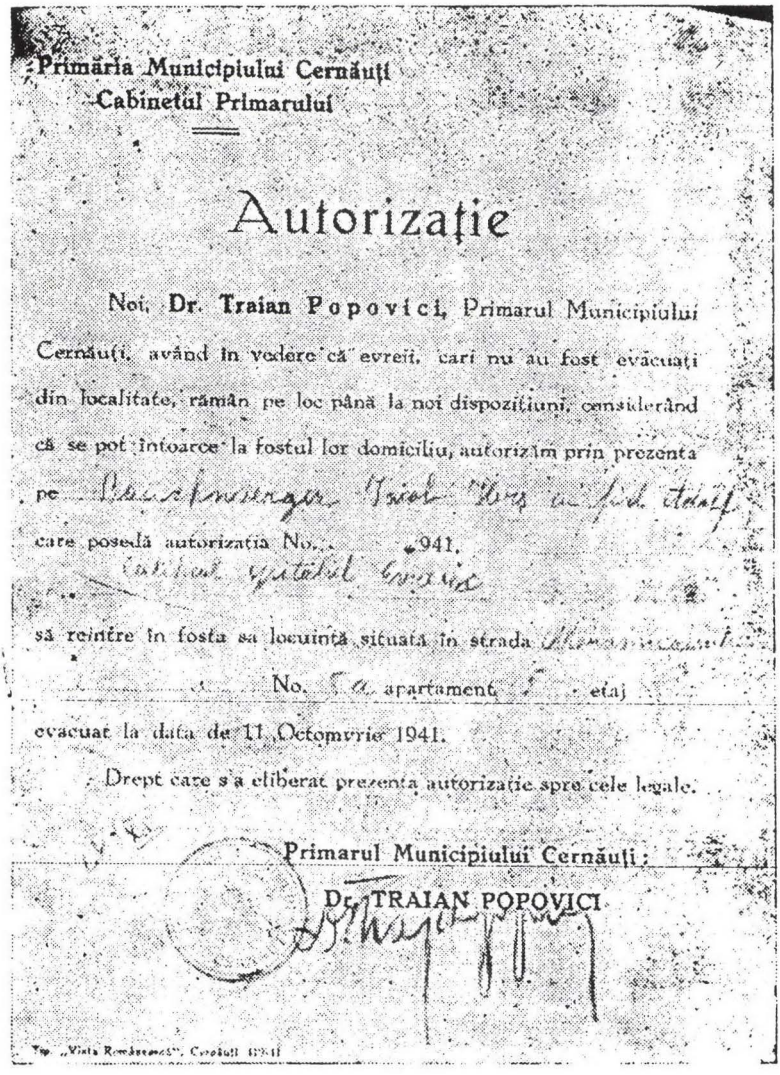
104. ז. אנצל, "תכניות לגירוש יהודי רומניה וסיכולן בראי התעודות (יולי–אוקטובר 1942)", **קובץ מחקרים יד ושם**, ט"ז (תשמ"ה), עמ' 307–310.

105. **שם**, שם, עמ' 316–317.

106. **R.N** :31.10.1944

העמידה הרוחנית ברומניה

מעבודת כפייה תמורת כספים, והעיקר – נותרו בחיים כשלוש מאות אלף יהודים ברומניה המוקטנת וכשבעים אלף בטרנסניסטריה. בוודאי שכל ההישגים הללו לא היו רק בזכותו, אבל גם הוא תרם את חלקו, יחד עם המנהיגים המסורתיים.

Primăria Municipiului Cernăuți
Cabinetul Primarului

Autorizație

Noi, **Dr. Traian Popovici**, Primarul Municipiului Cernăuți, având în vedere că evreii, cari nu au fost evacuați din localitate, rămân pe loc până la noi dispoziții, considerând că se pot întoarce la fostul lor domiciliu, autorizăm prin prezenta pe [illegible] care posedă autorizația No. [illegible] 941.

să reintre în fosta sa locuință situată în strada [illegible] No. [illegible] apartament [illegible] etaj evacuat la data de 11 Octomvrie 1941.

Drept care s'a eliberat prezenta autorizație spre cele legale.

Primarul Municipiului Cernăuți:

Dr. TRAIAN POPOVICI

Tip. „Viața Românească", Cernăuți 1941

"אישור פופוביץ", שניתן ע"י ד"ר פופוביץ, ראש העיר צרנוביץ, להחזיר את היהודים שלא גורשו לטרנסניסטריה לבתיהם.

נספח
רשימת הסניפים המחוזיים של "מרכז היהודים" ברומניה

1) סניף אַלְבָּה Alba, שֶׁכָּלַל בתוכו את הקהילות אַלְבָּה–יוליה, איוד ואוקנה–מוּרֶש, ושָׁכַן באלבה–יוליה.

2) סניף אַראד Arad, שכן באראד.

3) סניף אַרְגֶּש Arges, שכן בפיטשטי.

4) סניף בַּאקַאו Bacau, שכן בבאקאו, וכלל בתוכו את הקהילות מוינשטי וטרגו–אוקנה.

5) סניף בַּאיָה Baia, שכלל בתוכו את הקהילות פאלטיציאני ופאשקאני, לספז' וליטני, ושכן בפאלטיצאני.

6) סניף בִּיכוֹר Bihor, שכן בְּבִיוּש.

7) סניף בוטושאני Botosani, שכלל בתוכו את הקהילות בוטושאני והרלאו, שטפנשטי, סוליצה, בוצציה, פרומושיקה, מיכאילני וריפיציאני, ושכן בבוטושאני.

8) סניף בראילה Braila, שכן בבראילה.

9) סניף בראשוב Brasov, שכן בבראשוב.

10) סניף בוזאו Buzau, שכן בבוזאו.

11) סניף קַארַאש Caras, שכן באורוויצָה.

12) סניף קונסטאנצה Constanta, שכן בקונסטאנצה.

13) סניף קוֹבּוּרלוּי Covurlui, שכן בגאלאץ.

14) סניף דַמְבּוֹבִיצָה Dambovita, שכן בטרגוביִשְׁטֶה.

15) סניף דולְז Dolj, שכן בקראיובה.

16) סניף דורוהוי Dorohoi, שכן בדורוהוי, וכלל בתוכו את הקהילות דראבאני, הרצה, מיכאילני, סאבני ורדאוצי–פרוט.

17) סניף פאגאראשי Fagarasi, שכן בפאגאראשי.

18) סניף פאלציו Falciu, שכן בהושי.

19) סניף גורז' Gorj, שכן בטרגו–זיו.

20) סניף הוּנֶדוֹאָרָה Hunedoara, שכן בְּדֶוָה, וכלל בתוכו את הקהילות דווה, פטרושאני, הַאצֶג, אורשְׁטֶיֶה, הונדוארה, לוֹפֶּני וְאִילְיָה.

21) סניף יאלומיצה Ialomita, שכן בקאלַאַרשי.

22) סניף יאסי Iasi, שכן ביאסי, וכלל בתוכו את הקהילות יאסי וטרגו–פרומוס, פודול אילואיי, ביבולארי.

23) סניף אילפוב Ilfov, שכן בבוקרשט, וכלל בתוכו את הקהילות בוקרשט ואולְטֶניצָה.

24) סניף מֶחֶדינְצִי Mehedinti, שכן בטוֹרנוּ–סֶוֶורין.

25) סניף מוסְצֶל Muscel, שכן בקמפולונג.

26) סניף אולְט Olt, שכן בסְלַאטינָה

27) סניף ניאמץ Neamt, שכן בפיאטרה–ניאמץ, וכלל בתוכו את הקהילות פיאטרה–ניאמץ, בוהושי וטרגו–ניאמץ.

28) סניף פראחובָה Prahova, שכן בפלויישטי, וכלל בתוכו את קהילות פלויישטי וקמפינה.

29) סניף פוטנה Putna, שכן בפוקשאני, וכלל בתוכו את הקהילות פוקשאני, אדזוד ואודובשטי.

30) סניף רמניקו–סראט Ramnicu-Sarat, שכן ברמניקו–סראט.

31) סניף רומאן Roman, שכן ברומאן, וכלל בתוכו את הקהילות דאמייאנשטי, באצשטי.

32) סניף רומאנאצי Romanati, שכן בקאראקאל.

33) סניף סֶוֶורין Severin, שכן בלוגוז', וכלל בתוכו את הקהילות קראנסבש ואורשובה.

34) סניף סִיבִיוּ Sibiu, שכן בסיביו.

35) סניף טרנאבה–מַארֶה Tarnava-Mare, שכן בְּסִיגִישוארָה, וכלל בתוכו את הקהילות סיגישוארה ומֶדיאש.

36) סניף טרנאבה–מִיקָה Tarnava-Mica, שכן בבלאז', וכלל בתוכו את הקהילות בלאז', דומבראבני וטרנאבני.

37) סניף טקוצי Tecuci, שכן בטקוצי, וכלל בתוכו את הקהילות איוושטי, פודול טורקולוי וניקורשטי.

38) סניף טלאורמן Teleorman, שכן בטרגו–מגורלה.

39) סניף טימיש–טורונטַאל Timis Torontal, שכן בטימישוארה.

40) סניף טולציה Tulcea, שכן בטולציה.

41) סניף טורדה Turda, שכן בטורדה.

42) סניף טוטובה Tutova, שכן בברלאד, וכלל בתוכו קהילת פוויישטי.

43) סניף וֶולְצֶיָה Valcea, שכן ברמניקו–וֶולְצֶיָה, וכלל את הקהילות רמניקו–וולציה ודרגאשאני.

44) סניף וואסלוי Vaslui, שכן בוואסלוי, וכלל הקהילות נגרשטי, קודאיישטי ופונגשטי.

45) סניף וולאשקה Vlasca, שכן בגיורגיו.

46) סניף צ'רנוביץ (צ'רנאוצי) Cernauti, שכן בצ'רנוביץ.

מקור: הארכיון לציונות דתית, אונ' בר–אילן (א.צ.ד), תיק 60.

ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים" ברומניה: האם היה משתף פעולה או עזר ליהודים?

ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים" ברומניה, שתחת חסותו חיו 300,000 יהודים ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית, ועוד 16,000 בצ'רנוביץ, בירת בוקובינה, ויותר מ–80,000 יהודים, שגורשו לגטאות ולמחנות טרנסניסטריה, נעצר ב–20 בספטמבר 1944 (כחודש לאחר שיחרור רומניה על–ידי הצבא האדום הסובייטי, ב–23 אוגוסט 1944), בפקודת משרד הפנים הרומני. הוא הוחזק בבית–המעצר במשטרת מחוז בוקרשט. שם נחקר במשך חודש ימים על פעילותו בהנהגת ה"מרכז" (היודנראט המרכזי של יהודי רומניה), במשך למעלה משנתיים, מפברואר 1942 ועד תחילת אפריל 1944.

גינגולד שוחרר ב–26 באוקטובר 1944, ושוב נעצר ב–30 בינואר 1945, והוחזק בבית–הכלא במשך שנה תמימה, עד 30 בינואר 1946. בית המשפט העממי גזר עליו מאסר עולם והחרמת רכושו ב–9 במאי 1946, על גרימת הרס המדינה. מי האשים אותו ובמה הואשם? גינגולד הואשם בפשעים מרובים על–ידי התובע הציבורי של בית–המשפט העממי הרומני וכן על–ידי "ועדת הטיהור" (Comisiunea de Epurare), שהוקמה על–ידי "איגוד הקהילות", לאחר שבוטל ה"מרכז" באוקטובר 1944, כדלהלן: שהיה ה"דיקטאטור הקטן" של ה"מרכז", "סוכן הגסטאפו", ה"יהודי של גוסטאב ריכטר", נציגו של אדולף אייכמן ברומניה, והיועץ המיוחד לענייני היהודים, מסוף מארס 1941, שתפקידו לפקח שרומניה תחוקק חוקים אנטי יהודיים, כמו בגרמניה, שביקר יום יום בשגרירות הגרמנית והודיע שם על כל הנעשה בציבור היהודי; שהיה ה"בוגד" של היהודים, מפני שתמך במדיניות ה"לגיונרים" הלאומניים, ולא מחה נגד פקודות הגירוש של היהודים לטרנסניסטריה; שהיה "האיש של מנפרד פון קילינגר", השגריר הגרמני בבוקרשט, שלא מחה נגד גזר–דין מוות, שנגזר על שלושה תלמידים יהודים מבוקרשט, ואף ביקש להוציאם להורג; שחייב את היהודים למסור בגדים לממשלה בסך שני מיליארד ליי, ולרכוש איגרות חוב ממשלתיות בסך שני מיליארד ליי.[1]

"ועדת הטיהור" ערכה טופס שאלות עבור חקירת אנשי "מרכז היהודים" שהובאו לפניה, ובו ניתנו הוראות לחוקרים. בין השאלות שנשאלו היו: האם ה"מרכז" השתדל למנוע הוראות של הממשלה, או ששיתף פעולה עם השלטונות? אילו השתדלויות עשה לטובת היהודים? האם גינגולד ניהל בעצמו את ענייני ה"מרכז"? מה היו יחסיהם של חברי ההנהגה של ה"מרכז" אליו? מה היו הקשרים של ה"מרכז" לגסטפו ולשגרירות הגרמנית? האם ההכנסות

1. יעקב גלר, "מרכז היהודים ברומניה", סמכויותיו ופעולותיו, ילקוט מורשת, 56, ניסן תשנ"ד, עמ' 49–79; הארכיון לציונות דתית, אוניברסיטת בר–אילן (להלן א.צ.ד.) תיקים 18, 42, 45, 162, 319, 628; אנצל, 6, עמ' 159, 180–187, 193 (ראה הערה 11) Scanteia: 16/2/946; Unirea: 22/2/946

הכספיות של ה"מרכז" נועדו לצרכים לעזרה סוציאלית, או למוסדות–השלטון? מה היו הפעולות של מחלקות ה"מרכז"? מה היו התהליכים של הרכבת גדודי העבודה הכפוייה? מה היה יחס ה"מרכז" להיטלים הכספיים הרבים, שהוטלו על–ידי השלטונות? אילו חוקים מנע גינגולד? אילו טובות עשה למען הציבור היהודי?[2]

ד"ר גינגולד הודיע ל"איגוד הקהילות", שהוא מסרב להתייצב לפני המוסד היהודי הזה, מפני שהוא נוצרי, שכבר המיר את דתו בדצמבר 1941, והינו נשוי לאישה נוצרייה, ונצרותו הוכרה על ידי המדינה במרץ 1944. והואיל ואינו מכיר ב"איגוד הקהילות", לכן אינו חייב למסור לו דין וחשבון, אלא רק לשלטונות המדינה. כמו–כן הוסיף גינגולד, שאינו מכיר בכוחה המוסרי של ההנהגה היהודית העכשווית, שחלק מחבריה היו חברים ב"מרכז היהודים", והיו גם ידידים של ראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים" במדינה. הוא התקומם על כך שד"ר ווילהלם פילדרמן, ראש "איגוד הקהילות", המכהן גם כראש "ועדת הטיהור", היה אף הוא מנהיג בתקופת השואה, מספטמבר 1940 ועד דצמבר 1941, ולמרות מאות ההשתדלויות ששלח לשלטונות, לא הצליח למנוע אף גזירה אחת. על–אף סירובו להופיע לפני "וועדת הטיהור", אמר גינגולד שאינו בורח מאחריות, והוא מוכן למסור את עדותו לפני מוסד ממשלתי, המבקש לדעת את פעולותיו ב"מרכז היהודים" בתקופת מלחמת העולם השנייה.[3]

גינגולד פירסם כתב–הגנה בן 22 עמודים, ובו פירט את כל ההישגים שהשיג לטובת יהודי בוקרשט והמדינה, הודות לקשריו שהיו לו, והם: קבלת חנינה עבור 40,000 יהודים, שלא מסרו בגדים למדינה, תמורת תשלום קנס כספי של מאה מיליון ליי; קבלת פנקסי–פטור מעבודת–כפייה עבור 20,000–25,000 יהודים בשנים 1942–1943. ועבור 30,000 מ–1943 ועד 1944, לסוחרים, בעלי–מלאכה, טכנאים ומהנדסים, אקדמאים בעלי מקצועות חופשיים, ביניהם רופאים, רוקחים, כימאים, אגרונומים, ומומחים יהודים, שהיו נחוצים לכלכלת המדינה בעת המלחמה, שרוב האזרחים הרומנים גוייסו למלחמה בחזית הרוסית. מקבלי פנקסי–הפטור יכלו להמשיך בעבודתם ובפרנסתם, וגם לסייע לנצרכים ולעניים, על–ידי מתן תרומות עבורם ותשלום מסים לקהילותיהם ול"מרכז היהודים"; קבלת הכרה רישמית לפעילות ההסתדרות הציונית ואירגון "תרבות" וכן קבלת פנקסי–פטור למאתיים חלוצים, שציפו לעלייה לארץ–ישראל; הפחתת תשלום ה"קונטריבוציה", התרומה בסך 4 מיליארד ליי, שהוטלה על–ידי הממשלה, לסך 650 מיליון ליי בלבד; החזרת מעל 6,000 יהודים לבתיהם, שגורשו שנתיים לפני כן לגטאות טרנסניסטריה ממחוז דורוהוי, וכן החזרת 2,000 יתומים מטרנסניסטריה לקהילות המדינה; הכנסת אנשי ד"ר פילדמן, ראש "איגוד

2. א.צ.ד. תיקים 301, 319.

3. ראה תקנון וועדת הטיהור: "Regulamentul de purificare", Curierul Israelit: 25/2/1945; א.צ.ד. תיק 30.

הקהילות", ועסקנים ציוניים להנהגת ה"מרכז" ולמוסדותיו והחזרת ד"ר פילדרמן מגלותו בטרנסניסטריה; הרחקת אדולף וילמן, שהיה סוכן ומשתף פעולה, מעריכת שבועון ה"מרכז" "גאזטה אבריאסקה" (Gazeta Evreeasca), והרחקת אנשיו, שהיו "מוסרים" ומלשינים, שמסרו לריכטר על הנעשה ב"מרכז"; ביטול הצוו של "הטלאי הצהוב", והיהודים נשאו אותו רק זמן קצר של שבועות; הפעלת מערכת חינוך ענפה, ובה למדו מעל 22,000 תלמידים, ומערכת דת מסודרת, רבנות ובתי–דין. פעילותם של 500 בתי–כנסת, ובהם נערכו תפילות ומניינים בוקר וערב, וכן בשבתות, בחגים ובמועדים; הפעלת מערכת סעד ועזרה סוציאלית ענפה, כמאה בתי–תמחוי, קנטינות ומסעדות עממיות לעניים ולנצרכים, ברובם ללא תשלום, ושיגור משלוחי–עזרה של מזון, תרופות ולבוש לעובדים בגדודי עבודה כפוייה וליהודים בגטאות ובמחנות בטראנסניסטריה, וכך ניצלו אלפים מרעב.[4]

אין אנחנו יכולים לאשר את כל דבריו של גינגולד שהציגם להגנתו, אולם מצאנו מאות מסמכים, בקשות ועצומות, שכתב לשלטונות לטובת היהודים; בדין וחשבון מודפס של ה"מרכז", שיצא לאור בתחילת שנת 1944, נמסר שבשנים 1942–1943 ערכו ד"ר גינגולד וה"מרכז" 9,533 בקשות והשתדלויות אצל השלטונות.

פרופ' בלה וואגו מצא נקודות זכות בפעולתו של גינגולד, וסבר כבר לפני 25 שנה (בשנת 1977), שאי–אפשר לְמַדֵּר את ה"מרכז" ואת מנהיגו גינגולד כבוגדים, אלא כ"תערובת מיוחדת של התרפסות בוגדנית ושיתוף פעולה, יחד עם נסיונות להצלת יהודים", וקבע שגינגולד ואנשיו לא פעלו למילוי פקודות הנאצים, הכיר במנהיגותו של ד"ר פילדרמן וביקש את קירבתו בנושאים חשובים כמו הגירה, באירגון סיוע למגורשים בטרנסניסטריה, בעבודת התרבות והחינוך, הבטיח שיתוף פעולה עם הציונים מחוץ ל"מרכז". ה"מרכז" לא הפך למכשיר לגירוש יהודים מ"רומניה הישנה" למחנות ההשמדה לפולין, לא הוקמו גטאות, לא נשאו טלאי צהוב אלא זמן קצר של שבועות ו–30,000 יהודים קיבלו פטור מעבודת–כפייה. גורלה של יהדות "רומניה הישנה" היה שונה מגורל קיבוצים אחרים באירופה.[4א]

מכתבי תודה והערכה נשלחו לד"ר גינגולד על–ידי יחידים וציבור על פעולותיו המועילות, המאמתים את טענותיו.

נתאר להלן חלק מהמסמכים והמכתבים שמצאנו לראשונה בארכיון ה"מרכז", שהובא לאחרונה לארץ.

4. יעקב גלר, "העמידה היהודית בשואה" חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה, אי"ש בגבורות, לכבוד הרב א. שפרן, ירושליים, תש"ן, עמ' 239–263; א.צ.ד. תיקים 5, 18, 83, 300, 302, 305, 319.

4א. Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944, p. 29; בלה וואגו, "מרכז היהודים ברומניה, בין בגידה להצלה", דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933–1945, יד ושם, ירושלים 1977, עמ' 239–259.

הרב שבתי דז'יין, רבה של הקהילה הספרדית בבוקרשט והמדינה, הודה לגינגולד, באוגוסט 1942, על עזרתו לקבל את אישור השלטונות לצאת את רומניה, לטיפול רפואי, וכן בירכו על שמינה את י. סמו, חבר קהילתו, לעבוד בשבועון "גאזטה אבריאסקה" של ה"מרכז". הרב משה ברגר, רבו של בית-הכנסת "בית-ישראל" בבוקרשט, הודה לו במכתבו מאפריל 1943, ובדרשתו לפני המתפללים, על תפקידו החשוב ועל השתדלויותיו למען קיומו של בית-התפילה שלו, ועל קיומם של כל המוסדות הדתיים, התרבותיים והסוציאליים של יהודי בוקרשט.

הרב אאוגן סולדן, רבו של בית-הכנסת "תלמוד-תורה" בבוקרשט, הודה לגינגולד, באפריל 1943, על שהעניק לו פנקס-פטור מעבודת-כפייה, ובכך איפשר לו למלא את כל תפקידיו הדתיים.[5]

גינגולד מנע הריסת בתי-כנסת והחרמתם על-ידי השלטונות: ב-30 באפריל 1942 פנה לראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים" במדינה, וביקשו למנוע הוצאה לפועל של צוו עיריית גאלאץ מ-24 באפריל 1942, למען הריסתם של שני בתי-כנסת עתיקים בעיר: בית-הכנסת הגדול, שהוקם בשנת 1780, והטמפל של החייטים, שהוקם ב-1898, בתואנה שבניינים אלה מהווים סכנה, בעקבות רעידת האדמה, שאירעה בנובמבר 1940.[6]

ב-6 בספטמבר 1943 ביקש גינגולד מה"ממונה" הנ"ל למנוע מה"מרכז הלאומי לרומניזציה" את החרמת בית הכנסת של הרב י"א שטיין מפלטיצ'אני, לשעבר בית-הכנסת של הרב ל. טברסקי, מפני שהינו נחוץ למתפללים הרבים, כי כבר נהרס בית-כנסת אחר בעיר זו, בשל הצתה, שאירעה ב-1942, ובתי-כנסת אחרים הוחרמו על-ידי השלטונות.[7] כמו-כן פנה ב-19 בפברואר 1942 לשר הדתות וביקש להוציא את מאות ספרי התורה וחפצי-קודש שנותרו בבתי-הכנסת בחמישים העיירות, שמהן גורשו יהודים לערי המחוז בסוף יוני 1941, ולהחזירם לקהילות שם נמצאים המגורשים.[8]

ד"ר גינגולד פנה לרמטכ"ל הרומני ב-3 במרץ 1944, וביקש להחזיר לביתו את הרב פישר אאוגן מטקוץ', שעבד בעבודת-כפייה ברמניקו-סאראט במשך 7 חודשים, ולשבצו בתור איש-דת (Confesor), כנהוג בגדודי-עבודה אחרים.[9]

5. א.צ.ד. תיקים 18, 163.

6. א.צ.ד. תיק 413; יעקב גלר, "רבני רומניה ומאבקם בגזירות הדת בתקופת השואה", מחניים, 8, תשנ"ה, עמ' 148-159.

7. א.צ.ד. תיק 472.

8. א.צ.ד. תיק 18.

9. א.צ.ד. תיק 147.

ראשי "איגוד בתי–הכנסת" בבוקרשט שלחו מכתב ברכה לגינגולד ערב ראש השנה תש"ג (בספטמבר 1942), ואיחלו לו "חזק ואמץ" בעבודתו הקשה, כדי שיצליח להנהיג את ה"מרכז".[10] ב–16 ביולי 1942 ביקש גינגולד מה"ממונה" לקה, לאשר הוצאת בנייני הדת מחוק הלאמת נכסי היהודים במחוז בוטושאני, והם 27 בתי–כנסת: 4 בבוצציה, 3 בפרומושיקה, 5 בהרלאו, 8 בשטפאנשטי, 5 בסוליצה, 1 בבוטושאני בעיר, 1 בריפיצני, וכן בנייני בתי–המרחץ ומקוואות, בתי–עלמין ובתי–חולים.[11]

ב–4 באוגוסט 1943 ביקש גינגולד משר הרומניזציה, שלא להחרים 5 בתי–כנסת ואת בית–העלמין בטימישוארה, מפני שנכסים אלה הוצאו מחוץ להלאמת הנכסים היהודים, על פי החוק מ–3 ביולי 1942.[12]

ב–6 בספטמבר 1943 פנה שוב לשר הרומניזציה וביקשו להוציא מחוק ההלאמה 7 בתי–כנסת בבראילה.[13]

ד"ר גינגולד פנה ב–13 בינואר 1944 לשר הפנים וביקשו לאשר לרב יואל אשכנזי מיאסי, שיוחזרו אליו מגטו מוגילב שבטרנסניסטריה שלשת בניו של אחיו, שנותרו יתומים, לאחר שאביהם ואימם גוועו מרעב, כדי שהוא יגדלם ויטפל בהם.[14]

גינגולד נהג להמליץ לשלטונות על הבקשות והעצומות שנשלחו אליו על–ידי יהודי המדינה. ב–3 בינואר 1944 ביקש, על פי מכתבה של רשלה זלצברג, להחזיר את בעלה ד"ר דויד זלצברג, ממחנה–הריכוז גרוסולובו שבטרנסניסטריה, שם נשלח מבוטושאני ב–8 בספטמבר 1942. הוא נשלח גם למחנה ריכוז וואפניארקה, ללא כל אשמה וללא משפט.[15]

10. א.צ.ד. תיק 301.

11. אנצל, 7, עמ' 353, 355 Jean Ancel, Documents concerning the fate of Romanian Jewry, during the Holocaust (להלן אנצל).

12. אנצל, 7, עמ' 371.

13. אנצל, 7, עמ' 468.

14. אנצל, 7, עמ' 617.

15. אנצל, 7, עמ' 585. וראה יעקב גלר, "מחנות–ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 60, תשרי תשנ"ו, עמ' 59–76.

ד"ר יוסף ברוקר מבוקרשט, הודה לגינגולד במכתבו מ–25 בפברואר 1943, על עזרתו לקבל אישור משר החינוך פטרוביץ', לייסד מחלקה פדגוגית בתוך קולג' הסטודנטים של פרופסור ארנסט אבאסון בבוקרשט.[16]

ראשי 11 גטאות בטרנסניסטריה שלחו מכתב תודה לגינגולד ב–7 במרץ 1944, על עזרתו להחזרתם של 7,000 יהודים לדורוהוי, שגורשו באוקטובר 1941, וכן הודו לו על החזרת 2,000 יתומים משם לקהילות המדינה.[17]

גאורג' קאופמן, מנהל בית המדרש להכשרת ילדים עניים ונצרכים מבוקרשט ל"בר–מצווה" ללא תשלום, על שם אביו רבי נחמן סופר, שהכין מאות ילדים להנחת תפילין ולתפילה, שיגר ברכה לגינגולד, לקראת השנה החדשה תש"ד (ספטמבר 1943), ואיחל לו להמשיך במרץ רב, כמו בעבר, את ניהול "מרכז היהודים".[18]

מ. שור, מבוקרשט, שלח אף הוא ברכה לשנה החדשה תש"ד (1943–1944), וברכו בבריאות טובה, כדי שיוכל להמשיך בהנהגת הציבור היהודי במדינה, הדואג תמיד לטובתו. ואשר לטענת האנשים הבלתי מרוצים מהנהגתו, עליו לדעת, שלא כל נביאי ישראל מצאו הבנה אצל כולם, ובכל זאת המשיכו בנבואותיהם ובמעשיהם. הכותב גאה שנימנה בין המעריכים והמוקירים את אישיותו.[19]

סופריה קאפון, הודתה לגינגולד במכתב מ–4 במאי 1943, על קבלת אישור להעסיק עוזרת נוצריה בביתה, למרות שעל–פי החוקים הגזעניים נאסר על יהודים את העסקתה.[20]

גינגולד מינה חזנים לבתי–כנסת, ספרנים וארכיונאים, מורים ומנהלים, פקידים, אחים ואחיות ורופאים לבתי–חולים קהילתיים, ראשי–קהילות וראשי סניפים של ה"מרכז", ונתן לכולם פנקסי–פטור מעבודות–כפייה, באישור ה"ממונה על ענייני היהודים" ראדו לקה.[21] כך הוא מינה את **אברהם חכמו**, ראש קהילת יאסי, לראש ה"מרכז" בעיר, ואת שימנזון מינה לראש המדור המשפטי בקהילת באקאו, שתפקידו לתת יעוץ משפטי לזקוקים בכך.[22]

16. א.צ.ד. תיק 302; יעקב גלר, "אוניברסיטה יהודית בבוקרשט בתקופת השואה", דפים לחקר תקופת השואה, ח', אוניברסיטת חיפה, תש"ן, עמ' 163–173.

17. א.צ.ד. תיק 305.

18. א.צ.ד. תיק 305.

19. א.צ.ד. תיק 304; מ. שור הינו, לדעתי, העיתונאי משה מאור (שור), שפירסם בעיתון "גאזטה אבריאסקה" בבוקרשט והמשיך לפרסם בארץ בעיתונות הרומנית.

20. א.צ.ד. תיק 304.

21. א.צ.ד. תיקים 136, 305, 406.

22. א.צ.ד. תיק 136.

גינגולד ביקש משרד החינוך, בעצומתו מ–27 ביולי 1942, לייסד קורסים ברמה של בית–ספר עממי לילדים בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה, וכן לגייס מורים עבורם, מבין המורים משם.[23] כמו–כן ביקש משר החינוך, ב–1 במאי 1942, לאשר פתיחת קורסים לבישול עבור נשים מבוגרות, שייערכו בבית הספר התיכון היהודי בגאלאץ.[24] ב–29 באפריל 1942 ביקש משר החינוך לאשר קיום קורסים להכשרה סאניטרית בבוקרשט.[25]

מה"ממונה" לקה דרש גינגולד להעניק לעובדי ה"מרכז" אישור נסיעה בחשמליות, כדי שיוכלו להגיע בזמן לעבודתם, דבר שנאסר על יתר היהודים.[26]

לדברי הסופר אורי בנדור, מנע גינגולד ב–13 במאי 1943 את מעצרם של הסופרים היהודים בארבו לאזאריאנו, לודו וכן את מעצרו, וגם ביצוע האיום, שאם לא ישתפו פעולה עם השבועון "גאזטה אבריאסקה" של ה"מרכז", יישלחו הסופרים היהודים מיכאל סבאסטיאן, יון קאלוגרו ואורי בנדור למחנות עבודת–כפייה.[27]

ד"ר גינגולד פנה לרמטכ"ל בעצומות אחדות, וביקשו להיענות לו לבקשות דלהלן: ב–25 במרץ 1944 וב–29 באפריל 1944 ביקשו לפטור מעבודת–כפייה 69 יהודים אזרחי רומניה, שהוכרזו כרפאטריאטים מצרפת ב–13 במרץ 1944. ב–26 בפברואר 1944 ביקש לפטור מעבודת–כפייה יהודים שהוחזרו מטרנסניסטריה, ולתת להם פטור למשך שבועות אחדים, כדי שיוכלו לפרנס את משפחותיהם, לאחר שחיו בתנאים לא אנושיים בגטאות ובמחנות משם. ב–15 ביולי 1944 ביקש אותו, לפטור את הנשים מעבודות כפייה.[28]

ב–29 במרץ 1944 פנה אליו בבקשה, להעניק חופשה מעבודת–הכפייה לבנו של דויד ליבא מרומאן, שעבד בגדוד עבודה בטיגינה שבבסרביה זמן רב.[29]

ב–13 בינואר 1944 פנה גינגולד ל"ממונה" לקה, וביקשו להכניס רוטציה בין עובדי הכפייה בגדוד עבודה בקודינה שבבסרביה, שם עבדו עבודה מפרכת במשך 8 חודשים רצופות ביערות ובסלילות כבישים. פנייה זו היא השנייה לאחר שהראשונה מ–5 בספטמבר לא

23. א.צ.ד. תיק 82.
24. א.צ.ד. תיק 401.
25. א.צ.ד. תיק 136.
26. א.צ.ד. תיק 47.
27. א.צ.ד. תיקים 27, 319, 401.
28. א.צ.ד. תיק 147.
29. א.צ.ד. תיק 425.

נענתה בכלל.[30] כמו–כן ביקשו לפטור מעבודת–כפייה 7 יהודים, נתינים זרים של מדינות ספרד, תורכיה ופולניה, המתגוררים בעיר הנמל קונסטאנצה.[31]

ב–27 באוקטובר 1942 ביקש גינגולד מהרמטכ"ל לפטור מעבודת–כפייה את התלמידים והתלמידות, הסטודנטים והסטודנטיות מ–4 הקולג'ים האוניברסיטאיים היהודים בבוקרשט שהתכוננו לבחינות, ובעקבות מותו הטראגי של התלמיד קובל הנרי בעבודת–הכפייה בעיריית הבירה, דרש להעסיק רק את התלמידים בני 17–18 בעבודות קלות בלבד, ולא תלמידים בני 15 ו–16.[32]

ב– באפריל 1944 דרש גינגולד מגנראל צפליאנו, מפקד מחנות עבודת–הכפייה, שתלמידי כתות י"ב הלומדים לקראת בחינות הבגרות, יישלחו אך ורק לגדודי עבודה מקומיים, ולהחזיר את התלמידים מכתות אלה לבתיהם וכן תלמידים מכתות י"א.[33]

גינגולד פנה לשר המשפטים ולמלך רומניה וביקשם להיעתר לבקשות ההורים ולהעניק חנינות לבניהם, שנגזרו עליהם עונשי מאסר עולם ומאסר של 25 שנים, 20, 13, 10 ופחות, ועונשי עבודות פרך לכל החיים או לשנים אחדות, בשל עריקה או היעדרות מעבודת–כפייה.[34]

גינגולד פנה לראש הממשלה ב–18 בפברואר 1943 וביקשו לאשר שיגור משלוח של 50 טונות מלח למען בתי–התמחוי והמסעדות העממיות בטרנסניסטריה, ולפטור אותם מתשלום מכס, שעלה בכספים מרובים, כי המלח היה מצרך יקר ומאוד מבוקש בגטאות משם. הודות לפנייתו של גינגולד, אושר משלוח בגדים למגורשי טרנסניסטריה וניתנה הוראה למושל משם למכור להם מזון מהמלאי הממשלתי וכן הוחזרו לדורוהוי המגורשים מעיר זו.[35]

כמו–כן פנה אליו ב–7 בספטמבר 1943 וביקשו לאשר רכישת 60,000 מטר בדים במחיר עלות ו–20,000 זוגות נעלים גבוהות, כדי לשולחם ל–50,000 העובדים בעבודות–הכפייה.[36]

30. א.צ.ד. תיקים 84, 316.

31. א.צ.ד. תיק 471.

32. א.צ.ד. תיקים 112, 472; יעקב גלר, "מערכת החינוך היהודית ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה", קובץ מחקרים יד ושם, כ', תש"ן, עמ' 219–234 ו–4 צילומים.

33. א.צ.ד. תיק 425.

34. א.צ.ד. תיקים 425, 474.

35. א.צ.ד. תיק 21, 319, מכתבו של ד"ר זימר לגינגולד מ–1/5/1946.

36. א.צ.ד. תיק 424; יעקב גלר, "מחנות–עבודה ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 72, תשס"ב (2001), עמ' 94–110.

לפי עדותו של ד"ר מ. זימר, ראש המחלקה לעבודה סוציאלית ב"מרכז", מאחד במאי 1946, ניקנו סחורות וחומרים שונים במחירים רישמיים, בהשתדלותו של ד"ר גינגולד, ונשלחו ליהודי טרנסניסטריה. בהשפעתו, פקד ראש הממשלה על מושל טרנסניסטריה למכור למגורשים משם מזונות ממחסני הממשלה במחירים רישמיים. כמו-כן השיג מראש הממשלה אישור רישמי לאיסוף בגדים עבור יושבי הגטאות משם, רשות שניתנה עד אז רק ל"מועצת החסות" של מאריה אנטונסקו, אשת ה"מנהיג" הרודן, שאספה בגדים עבור החיילים הנכים, שלחמו בחזית.[37]

ביוני 1942 נפתח המבצע הגדול של איסוף כספים ובגדים ליהודי טרנסניסטריה, ונערכו אסיפות גדולות למענם בבתי הכנסת המרכזיים בבוקרשט, כדי לספק מידע ליהודים המקומיים על צרכי המגורשים משם.

ד"ר גינגולד עשה את כל ההשתדלויות אצל השלטונות כדי לסייע למפעל העזרה הזה, שבוצע על-ידי ה"וועדה האוטונומית לעזרה", שפעלה במסגרת "מרכז היהודים".[38]

גינגולד קבע שמחצית מהכספים שיתקבלו ממכירת פנקסי-פטור מעבודת כפייה, שהסתכמו במאות מיליוני ליי, יוקדשו למען מתן עזרה סוציאלית לעובדי-כפייה נצרכים ועניים.[39]

ב-23 באוגוסט 1943 פנה גינגולד ל"ממונה" לקה, וביקשו להעניק פנקסי פטור מעבודת-כפייה ל-23 רבנים ושוחטים מ-17 קהילות. לבקשה זו צורפה בקשה נוספת של הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן וראש המחלקה הדתית ד"ר מ. זימר, שהוזכר לעיל.[40] גינגולד פנה ב-20 באוגוסט 1943 לשר התרבות הלאומית, והעביר את בקשתו של ג'אורג' קאופמן, שדרש לאשר לו את פתיחת הקורסים להכשרה נערים ל"בר-מצווה", שאין להוריהם אמצעים לקחת להם מורים פרטיים, בבית מדרש על שם הוריו רבי נחמן סופר וגולדה רייזל. ההוצאות היו על חשבונו, והמורים שלימדו, הרב ד"ר א. בק והרב זלמן הוכמן, מורים להוראת הדת, הוכרו רישמית על-ידי משרד החינוך.[41]

ב-19 באוגוסט 1943 פנה גינגולד לשר האספקה וביקש לקבוע מחיר אחיד ללחם לבן עבור היהודים, ובן ביקשו לחקור למה בכל עיר ועיר גובים מחירים שונים כאופן שרירותי:

37. א.צ.ד. תיק 319.
38. א.צ.ד. תיק 319.
39. א.צ.ד. תיק 136.
40. א.צ.ד. תיק 422.
41. א.צ.ד. תיק 422.

בקונסטנצה, גבו 100 ליי לכל כיכר, בברשוב גבו 70 ליי ובפיאטרה–ניאמץ, אסרו בכלל את מכירתו ליהודים. לכן תבע ממנו לחקור בנידון ולמנוע הישנות המעשים הללו.[42]

באחד במאי 1943 פנה ל"ממונה" לקה וביקשו, שלא יגורשו היהודים מבתיהם, שהוחרמו על ידי ה"מרכז הלאומי לרומניזציה", אשר הפקיע את כל הנכסים היהודים, וכן ביקש שעשרה רופאים יהודים שעבדו בעיריית הבירה, יופנו לשרות ההיגיינה שבקהילת בוקרשט.[43]

ב–21 באוגוסט 1943 פנה גינגולד ל"ממונה" לקה וביקשו לשחרר את 11 מנהיגי "מרכז היהודים" והקהילה, ומנהל בית הספר התיכון בדורוהוי ואת ראשי הקהילות שגורשו מהמחוז לעיר דורוהוי, ונשלחו למחנה ריכוז באדינץ שבבסרביה.[44]

ב–11 בינואר 1944 פנה גינגולד לראש ה"חברה הלאומית של הצלב האדום" של רומניה וביקש למסור לו את תנאי הביצוע של ההגירה לארץ–ישראל, מפני שהוא הסכים לשתף פעולה עם החברה הזו.[45] כמו–כן פנה לראש הממשלה וביקשו לאשר ל–35 יהודים אינטלקטואלים ותעשיינים מצ'רנוביץ, שהגירתם אושרה, שיישארו חופשיים בנמל טולצ'ה, עד שיגיע יום הפלגתם.[46]

ד"ר גינגולד הפציר ב"ממונה" לקה, על פי עצומת קהילת הספרדים בקונסטנצה, מ–15 בפברואר 1943, שיבטלו לרב הקהילה ניסים ר. כלב, אזרח יווני, את הודעת גירושו מהארץ, תוך 3 ימים, הואיל ובקשתו להישאר במקום נדחתה. הרב הזה, שהתיישב במדינה לפני 33 שנים, הינו מחוסר אמצעים, וריעייתו חולה. עזיבתו גורמת בעיות קשות לו ולקהילה, מפני שאין לו ממלא מקום. לכן הוא מבקש מה"ממונה" לפנות למקומות הרישמיים, כדי להתיר לו להישאר במשרתו במדינה.[47]

אישים רומנים, ביניהם כמרים, קצינים גבוהים, רופאים, פרופסורים ופקידים גבוהים, פנו במכתבים ובבקשות בכתב, אף באיגרות רישמיות אל גינגולד, וביקשוהו להעסיק את ידידיהם, או את בני חבריהם, במשרות שונות במוסדות ה"מרכז", ועל–ידי כך לשחררם מעבודת–כפייה חינם, אין כסף. עצם פנייתם של נכבדים אלה, בעלי משרות חשובות במדינה, מוכיחה, ללא ספק, כי היו לראש ה"מרכז" סמכויות נרחבות בנתינת משרות של

42. אנצל, 7, עמ' 393.
43. א.צ.ד. תיק 400.
44. אנצל, 7, עמ' 396.
45. א.צ.ד. תיק 401.
46. א.צ.ד. תיק 18.
47. א.צ.ד. תיק 449.

מורים, פקידים, רופאים, אחיות, מנהלים, עובדים, מהנדסים וכדומה, ומתן פטור מעבודת–כפייה ושכר חודשי בצידו. אין ספק שהוא בחר באנשים לפי המלצות מקורביו ופוניו, ובכול זאת הציל אלפי יהודים משליחתם לגדודי עבודה בערים ובכפרים רחוקים, שחלק מהם נפגעו ממחלות, נפצעו ואף מתו בתאונות עבודה ודרכים.

הכומר הנודע **גאלא גאלאקטיון**, אוהב יהדות ויהודים, מתרגם המקרא לרומנית, פנה לגינגולד ב–6 במרץ 1944, וציין ש"הזמנים כל כך קשים, עד כדי כך שכל העולם נמלט אל מקום בטוח". לכן ביקשו לקבל את המורָה בלומנפלד, כדי לשמוע ממנה את בעייותיה ולהקל מעליה את מכאוביה. במכתבו אליו מ–23 ביוני 1943 הוא כותב: "אני מנחם ומרגיע את הכאבים של הפונים אלי", וביקשו לסייע לפקיד החרוץ והמסור באלטר ולשבצו ב"מרכז היהודים", כדי לשפר את מצבו. כמו–כן פנה אליו ב–3 מכתבים נוספים במשך שנת 1943 וביקשו לסייע למכיריו ולקבלם כמורים ובכל משרה במוסדות הנהגתו. גם הארכיבישוף אלכסנדרו ת' ציזאר, המיטרופוליט של הכנסייה הרומנית–קאתולית, סנאטור בזכות, ביקש מגינגולד לקבל יהודים אחדים ממכיריו כעובדים ב"מרכז", ולהעניק להם משכורות. המונסיניור יוסף שוברט, נציג האפיפיור פיוס ה–12 וראש הכנסייה ה"קתדרלה הקדוש יוסף" בבוקרשט, פנה לגינגולד וביקשו לקבל ולהקשיב לבעייותיו של היהודי ק' פרייס. המונסיניור אנדרייה קאסולו, הנונציוס האפיפיורי, שהיה זקן הסגל הדיפלומטי בבוקרשט כתב לגינגולד מכתב–תודה מרגש על הטובה הגדולה שעשה ליהודים וברכו על כך.[48] כמו–כן פנו אליו במשך השנים 1943–1944 אישים שונים כמו הפרופסורים אנגלסקו, לופו וגיורגה, וביקשו ממנו לשחרר רופאים מעבודות–כפייה, ולעזור כספית לאשת הסופר היהודי רונטי רומאן. ראש לשכת הגיוס בבוקרשט פנה וביקש לעזור למספר יהודים הגונים, וראש לשכת הממונה על המחוז ביקש להפחית את המס שהוטל על שען יהודי.[49]

ראש שרות המחקר והצנזורה הצבאית במשרד ראש הממשלה, פנה אל גינגולד ב–4 ביוני 1942, וביקשו להעניק פנקס פטור מעבודות כפייה לאדלר אלדיה, מראשי הקהילה האורתודוקסית בבוקרשט[50] ובעל תפקיד אחר במשרד ראש הממשלה, פנה ב–4 מכתבים לגינגולד בשנת 1943, וביקשו לשבץ בין מקבלי משכורות, מורה ועובד במשרד הסטטיסטי ב"מרכז" ולסייע לשני נערים מבוטושאני, בני 12 ו–16, לעלות לארץ ישראל, וכן לתת לידידו פנקס פטור מעבודת–כפייה.[51]

48. א.צ.ד. תיקים 317, 318.

49. א.צ.ד. תיקים 316, 317.

50. א.צ.ד. תיקים 317, 318.

51. א.צ.ד. תיק 315.

ד"ר מנפרד רייפר, ממנהיגיה הבולטים של הקהילה והתנועה הציונית בצ'רנוביץ, ביקש מגינגולד ביולי 1942, להקים גם בעירו סניף של "מרכז היהודים", כמו בבוקרשט ובערי המחוז ברומניה, ובכך יהיה ליהודי צ'רנוביץ מעמד רישמי. עיר זו, בירת חבל בוקובינה, היתה זקוקה למוסד זה, שהיה מעין יודנרט, שכנראה הגן טוב יותר על 16,000 היהודים שבתוכה. ב–16 באפריל 1943 מסר ראש הקהילה לגינגולד את תודת יהודי צ'רנוביץ על אדיבותו ברגעים קשים אלה, ומאחלים לו חיים ארוכים כדי למלא את תפקידו ולפתור את בעיית היהודים.[52]

אמא אחת מפיאטרה–ניאמץ פנתה אליו באוגוסט 1942 בעניין מתן המלצה לבתה, כדי להתקבל כסטודנטית במחלקה לרפואה ב"קולג' היהודי אונסקו" בבוקרשט.[53]

הקהילה הספרדית בבוקרשט הודתה לגינגולד ב–14 באוגוסט 1942, על פעולותיו להשארת מוסדות הקהילה בבנייניהם, שלא הועברו עדיין על–ידי השלטונות.[54] סאמי באקאלו, יושב ראש הסניף המחוזי של "מרכז היהודים" בבוטושאני, הודה לגינגולד במברקו מ–19 בפברואר 1942, בשם אוכלוסיית היהודים בעיר, על עזרתו המוסרית והחומרית למען פתיחת בית–הספר הקומפלימנטארי (חטיבת הביניים) בקהילה זו, למען ילדי כיתות ה–ז.[55]

ז. ברקוביץ מפיטשטי, הודה במכתבו מ–27 בפברואר 1944 לגינגולד, על השתדלויותיו הרבות למען שיחרורו ושיחרור חבריו מטרנסניסטריה, לאחר שחלפו חודשים אחדים לאחר גירושם.[56]

גינגולד איפשר את הקמת בית הספר העברי "תרבות" בבוקרשט, שכל המקצועות (כולל לימודי חול) נלמדו בשפה העברית וכן התיר הוצאתם לאור של ספרי הוראה של הלשון העברית והדת ופירסום רשימת הספרים בשבועון ה"מרכז". הוא התיר קיום פעולות תרבות ענפות כמו: הקמת התיאטרון היהודי "בראשאום", שהציג את הצגותיו בשני אולמות; הקמת התיאטרון לילדים, שהוקם על–ידי הסופר והבמאי ליקה גרינברג, והקמת התזמורת הפילרמונית היהודית שניגנו בה כ–100 נגנים, שערכה 50 קונצרטים בציבור; איפשר עריכת אסיפות אזכרה לסופרים דגולים ביידיש ובעברית, כמו י"ל פרץ, שלום עליכם, ח"נ ביאליק, בבתי–הכנסת המרכזיים בבוקרשט ומתוך כך נערכו גם אסיפות תנועות הנוער הציוניות במחתרת. גינגולד שיתף פעולה עם ההסתדרות הציונית (שבוטלה באופן רישמי

52. א.צ.ד. תיקים 300, 319.

53. א.צ.ד. תיק 300.

54. א.צ.ד. תיק 319.

55. א.צ.ד. תיק 319.

56. א.צ.ד. תיק 319.

באוגוסט 1942), בענייני העזרה הסוציאלית ובענייני ההגירה, והעלייה לארץ–ישראל נמשכה. על כך נשלח מכתב מבוקרשט לארץ–ישראל ב–1943 ובין היתר נמסר: "עם גינגולד נמשכים היחסים והוא מזמין אישים ציוניים להתייעצות בשאלות יהודיות שונות. ההקלות שגינגולד עושה ליהודים – בני עמו (הוא מדי פעם מדגיש בשיחותיו את "הנימה" הזאת) גרמו לכך שפג במקצת חינו בעיני לקה (הממונה לענייני היהודים).[57]

ד"ר גינגולד סילק את אדולף ווילמאן ואנשיו מהנהגת ה"מרכז" ומעריכת השבועון שלו, מפני שהיה סוכן של גוסטאב ריכטר, נציגו של אייכמן בבוקרשט, ומסר לו מיד על כל הדיונים בישיבות ה"מרכז". עוד לפני שנפגש גינגולד עם ריכטר, כבר היה הכל ידוע לו. לפי עדותו של ד"ר תאודור לביא, שכיהן במשך 6 חודשים כראש מחלקת החינוך והתרבות, גינגולד היה באמת מוטרד מנוכחותם של סוכנים בהנהגת ה"מרכז", והזהיר אותו מתופעת הסוכנים שהסתננו במחלקתו.[58]

ראש ה"מרכז" ניתן להשפעה. לדברי מתתיה קארפ, מזכיר "הפדרציה של איגודי הקהילות", סבר תחילה גינגולד, שפעולות העזרה ליהודי טרנסניסטריה לא ימצאו חן בעיני השלטון, הואיל והמגורשים משם נחשבו לאוייבי המדינה. לדעתו, את העזרה צריך להגיש רק ליהודי רומניה גופא, עד הגבול ולא מעבר לנהר פרוט (Prut). אולם לאחר שמונה ד"ר זימר על–ידי פרופ' מיכאי אנטונסקו, מ"מ ראש הממשלה, כחבר בהנהגת ה"מרכז" וכראש מחלקת הסעד, השפיע ד"ר זימר על גינגולד לשנות את דעתו ולהגיש עזרה גם ליהודי טרנסניסטריה.[59] מ. פנקס, ראש הקהילה הספרדית בבוקרשט, השפיע על גינגולד באוגוסט 1943, למנות את ליאון אשכנזי כראש קהילת קריובה.[60]

ד"ר גינגולד פנה ב–19 בספטמבר 1942 ל"מנהיג" יון אנטונסקו וביקשו לשחרר יהודים מפינוי העצמות בבית העלמין בבוקרשט ביום השבת ובמקום זה יעבדו ביום ראשון.[61]

ראשי "חברא קדישא" מבוקרשט הודו ב–24 בספטמבר 1943 לד"ר גינגולד, על השתדלותו להחזרת בית העלמין מרח' גיורגיולוי לרשות החברא, לאחר שהוחרמו ונחרבו כל בתי–העלמין במדינה.[62]

57. Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944, p. 61; Gazeta Evreiasca: 18/9/1942; א.צ.ד. תיק ש II 5.

58. לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 163 (להלן: לביא, יהדות רומניה)

59. Matatia Carp, Cartea Neagra, 3, Bucuresti 1996, pp. 278-279

60. א.צ.ד. תיק 18.

61. יעקב גלר, אי"ש בגבורות, מוקדש לכבוד הרב אלכסנדר שפרן, ירושלים תש"ן, עמ' 245–246.

62. א.צ.ד. תיק 319.

ב–7 בספטמבר 1943 פנה גינגולד לראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים", וביקשו לעשות רפאטריאציה, החזרה למולדת, של יהודים מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה הדרומית, של יתומים, אלמנות ונכי–מלחמה מ–1916–1918, של יהודים ממחוז דורוהוי, שגורשו בטעות ושל יהודים מאזורי מולדובה ומונטניה, שנזדמנו במקרה באזורי הגירוש ושל פנסיונרים ופקידים ממשלתיים לשעבר, שמגיע להם פנסיה ולא מקבלים ושל ילדים ונשים שבעליהם היו בשעת גירושם במחנות–עבודה.[63]

גינגולד נימק את קבלת תפקידו כמזכיר הכללי של ה"מרכז" בתחילת 1942, ש"אם אנחנו לא נקבל, הממשלה תמנה (בהנהגה) פקידי ממשלה ולא יהיה אפשרי להציל כלום, והכל יתמוטט".[64]

גינגולד אישר לפירסום: 1) תיאור על פעולות הדת והקהילות בכל המדינה מהשנים 1918 ועד 1943 בכל השטחים: חינוך, דת, רבנות ועזרה סוציאלית, שהיווה מחקר מלא נתונים סטאטיסטיים חשובים; 2) דין וחשבון על פעולות ה"מרכז". 3) אלמאנאך יהודי 4) שבועון יהודי "גאזטה אבריאסקה", בן 12 עמודים. בשני הפרסומים האחרונים הופיעו מאמרים חשובים על אישים ורבנים שונים, על פרשת השבוע, דרשות של רבנים, על מוסדות יהודים ופרקים בתולדות ישראל.[65] כמו–כן פירסם עשרות בולטינים אינפורמטיביים שנשלחו ל–46 סניפי ה"מרכז", ובהם איסורים והודעות לטובת הציבור, כמו ההודעה שמותר לקנות לחם בכל שעות היום, לעומת הגזירה הקודמת, שאפשר היה לקנות רק במשך שעתיים בלבד.

על פי הרגולמנט לעריכת בחינות הסמכה למורים ללשון עברית לדת ולתולדות ישראל, הורה ד"ר גינגולד, בחתימת ידו, ב–20 באוגוסט 1943 למועמדים להוראה, או למורים בלתי–מוסמכים, להתייצב לעמידה בבחינות בכתב ובעל–פה בין 10 ל–15 בספטמבר 1943 ב–6 מרכזים:בבוקרשט, יאסי, גאלאץ, טמישוארה, אראד ובראשוב. הבחינות נערכו פעם בשנה בכתב במשך שעתיים, וכן בעל–פה, ב–3 נושאי בחירה, כמו–כן ניתן שיעור מעשי לפני הכיתה. הבחינה כללה חומר בלשון העברית, תפילה, תנ"ך ופרקים ממשנה, תלמוד ומחשבת ישראל. וועדת הבחינה היתה מורכבת בבוקרשט מחברים אחדים: הרב הכולל ד"ר א. שפרן, המפקח על לימודי היהדות, 2 רבנים נוספים, שהיו מורים בפועל או בפנסייה,

63. אנצל, 5, עמ' 438–440

64. לביא, "יהדות רומניה", שם, עמ' 161.

65. א.צ.ד. תיקים 283, 419

Almanahul Evreesc 5704, Bucuresti 1943 (1943-1944), 240 pp.

Leiba, Centrala Evreilor din Romania, Activitatea Cultului Mozaic din Romania 1918-1943, Bucuresti 1944.

Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944, pp. 225

ומורה אחד בפועל, בעל תואר אקדמי. וועדות המבחן בפרובינציה הורכבו משני רבנים ומורה בפועל ללשון עברית, כולם בעלי תואר אקדמי. כל חבר נתן את הציון ולאחר מכן עשו ציון ממוצע. בוגרי סמינרים לרבנים היו פטורים מהגשת בחינות ובוגרי ישיבות נבחנו רק בידיעות כלליות ופדגוגיות.[66]

ה"מרכז" בראשותו של גינגולד לא הפך למכשיר לגירוש היהודים מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה הדרומית, לא פעל למילוי פקודתם של הנאצים, וסייע למנהיגים הלא רישמיים שפעלו למניעת הגירוש. כמו-כן שיתף פעולה עם אישים שלא היו חברי הנהגת ה"מרכז", והסכים לקבל יהודים ציונים ואף קומוניסטים לעבודה ב"מרכז".[67]

בסיכום: ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים" ברומניה במשך שנתיים, השתדל למען יהודי רומניה, נתן פנקסי-פטור מעבודת-כפייה ללא תשלום לאלפי יהודים שעבדו במנגנוני הקהילות ומוסדותיהן, בסניפי ה"מרכז" ובמוסדותיו, לרבנים, מורים, רופאים ואחיות. כמו-כן העניק כ-30,000 פנקסי-פטור מעבודות-כפייה בתשלום גבוה לאנשי כלכלה, סוחרים, בעלי בתי-חרושת, בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, מהנדסים, רוקחים וכדומה, שהביאו תועלת לכלכלת הארץ. הפטורים הרבים האלה איפשרו ליהודים לעבוד, להתפרנס, ולתת חלק מרווחיהם למען העניים והנצרכים באמצעות הקהילות, וכן להינצל מעבודות מפרכות ומתאונות עבודה ודרכים, כמו שקרה למאות ואלפים מתוך 50,000 העובדים בעבודות-הכפייה. כמו-כן השתדל למען שיחרור נשים, תלמידות וסטודנטים מעבודות-כפייה קשות ובמקומות רחוקים, וביחוד סמוך לעונת הבחינות. הוא פעל למען שיגור משלוחים של תרופות, בגדים, מלח, וכלי-עבודה ליהודים שהיו בגטאות טרנסניסטריה, וכן משלוחי-מזון, בגדים ותרופות לגדודי-עבודה רחוקים. הוא זירז החזרת 7,000 יהודים מטרנסניסטריה לדורוהוי ו-2,000 יתומים משם לקהילות, שם טופלו והועלו לארץ-ישראל.

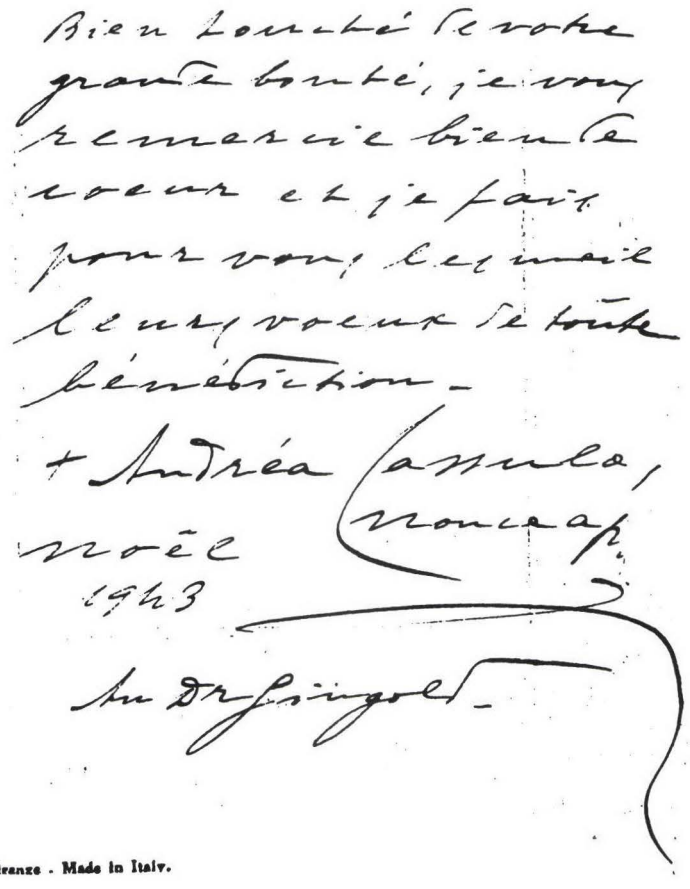
הוא איפשר ניהול מערכת חינוך ותרבות, חינוך עברי ודתי, ניהול מערכת סעד, עם מעל מאה בתי-תמחוי וקנטינות, מערכת בריאות עם בתי-חולים ומרפאות, חיי דת מלאים, עם מעל 500 בתי-כנסת שבהם התקיימו יום-יום תפילות בוקר וערב, וחיי כלכלה לחלק מהיהודים האמידים, שתרמו לכלכלת המדינה בעתות מלחמה. גינגולד מנע החרמת בתי-כנסת והריסת בתי-כנסת, ועזר ליחידים ולציבור להקל עליהם את צרות ימות המלחמה. האם אפשר לקרוא לגינגולד משתף פעולה ובוגד? על-פי המסמכים שבדקנו,

66. א.צ.ד. תיקים: 57, 84, 171, 174, 316, 413, 422

67. בלה וואגו, "מרכז היהודים ברומניה" בין בגידה להצלה, דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית, יד ושם, ירושלים תש"ם, עמ' 248, 250, 258

שמצאנו אותם בארכיון ה"מרכז" שהובא מרומניה, נראה לנו שהחמירו עמו, בגלל סערת הרגשות, תיכף אחרי המלחמה, והענישוהו מעל ומעבר לפרופורציה הנכונה.

עורך הדין יצחק ארצי, לשעבר חבר–כנסת, פעיל ציוני, שביקר בטרנסניסטריה מטעם "וועדת העזרה" בשנת 1943, מסר לי על פי מכתבו מ–11 באפריל 1994, שד"ר גינגולד אמר לו, לאחר ששוחרר מבית–הכלא, שרצונו שיאפשרו לו לבוא לישראל, להתייצב לפני בית–דין של כבוד, שיקבע אם אכן בגד בעמו, או שמא עזר והציל יהודים. נראה לנו, שייתכן וצדק גינגולד, כי רצוי היה לערוך המשפט מחדש, פה בישראל, ולא בעידנא דריתחא, כמו שעשו אז, תיכף אחרי המלחמה.

מכתב תודה, שכתב הנונציוס האפיפיורי קאסולו לד"ר גינגולד, על הטובה הגדולה שעשה ליהודים (1943).

1 Mai 1942

CENTRALA EVREILOR DIN ROMANIA
Cancelaria Secretariatului General
Biroul de Documentare

BULETIN INFORMATIV Nr. 24

Imobilele Comunităţilor.

Spitalul Comunităţii evreilor din Roman, a fost rechiziţionat de către Centrul Naţional de Românizare, pentru scopuri sanitare.

Nu i s'a dat însă întrebuinţarea pentru care a fost rechiziţionat, parte din el fiind ocupat de garda militară a unui alt spital.

Prin această rechiziţie, populaţia evreească din Roman, care numără 7500 de suflete, a rămas fără asistenţă medicală, ea neputând fi ospitalizată în spitalele Statului. (Intr.Reg.7440/942

Prin Decretul Lege din Noemvrie 1940, care a organizat colegiul medicilor, s'a dispus că evreii nu pot căpăta asistenţa medicală a medicilor creştini, decât în cazuri grave.

Prin aceste dispoziţiuni, s'a interzis implicit accesul evreilor, la folosirea spitalelor Statului.

Exercitarea profesiunii. Restrângeri de drepturi.

1. Societăţile şi agenţiile de navigaţie şi societăţile de transporturi, pentru a putea obţine autorizaţia de a îndeplini formalităţi şi a face operaţiuni vamale, trebue să îndeplinească, printre alte condiţiuni şi aceea ca:

Imputerniciţii care îndeplinesc formalităţile vamale în numele acestor societăţi, să fie cetăţeni români, creştini, din părinţi creştini. (Art.21 punct.II)

Proprietarii şi procuriştii birourilor particulare de vămuire şi expediţie, firme individuale, trebue să fie cetăţeni români, creştini, născuţi din părinţi creştini (Art.21 punct.III lit.a.)

Birourile de vămuire, precum şi imputernicitii şi procuriştii autorizaţi sub regimul legii vechi, vor continua a funcţiona în condiţiunile acelei legi, numai dacă îndeplinesc şi condiţiunile arătate mai sus. (Art.21 punct.III.al. ultim)

בולטין אינפורמטיבי של ה"מרכז" (1942).

CENTRALA EVREILOR DIN ROMANIA
Bucureşti
str. Dr. Burghelea Nr. 3

12 Ianuarie 1943

C I R C U L A R A Nr. 850

Către Oficiile Judeţene ale Centralei

Vă facem cunoscut că prin hotărârea Comisiei Interministeriale pentru organizarea regimului evreilor din 5 Ianuarie 1943, revenindu-se asupra Comunicatului Nr. 3 al acestei Comisii, s'a aprobat ca evreii să poată cumpăra pâine la orice oră.

Cele de mai sus ni s'au comunicat de Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinetul Imputernicitului Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor din România, cu adresa Nr.6295/ R.D.L. din 9 Ianuarie 1943.

Preşedinte,

Dr. N. Gingold

D E C I Z I A No. 372 din 16 Noembr.1943

Având în vedere vacanţa ivită la conducerea Comunităţii Evreilor din Iaşi, în urma numirii dlui A. Hahamu ca preşedinte al Oficiului Judeţean Iaşi;

In baza dispoziţiunilor art. 5 al.V. din Regulamentul pentru organizarea şi funcţionarea Centralei Evreilor din România, publicată în Mon. of. No. 26 din 31 Ianuarie 1942;

D e c i d e m: 29

1) Dl. A. Hahamu, preşedintele Oficiului Judeţean Iaşi va gira şi postul de preşedinte al Comunităţii Evreilor din Iaşi până la numirea unui titular.

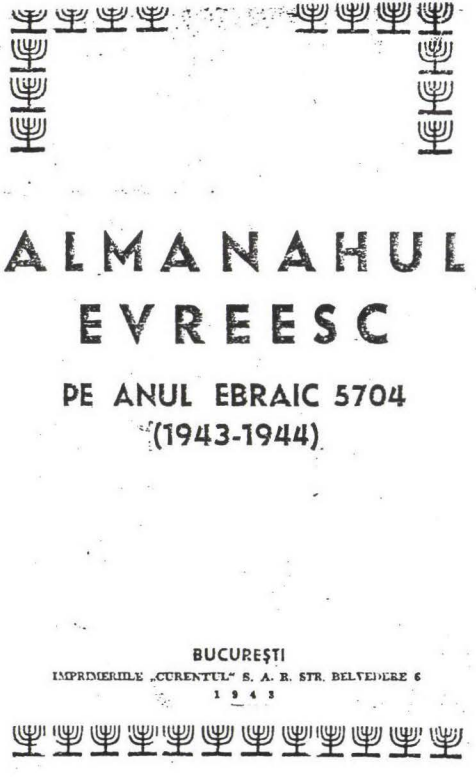
2) Secretariatul General al Centralei Evreilor din România va îngriji de executarea prezentei decizii.

Preşedinte,

Dr. N. Gingold

חוזר מס' 850, שנשלח לסניפי "מרכז היהודים" (12/1/1943); החלטה מס' 372, למנות את א' חכמו לנשיא "המרכז" ביאסי.

שער האלמאנאך היהודי לשנת 5704 (1943-4) ; שער הספר פעילות "מרכז היהודים" מרומניה, 1944.

CENTRALA EVREILOR DIN ROMÂNIA

FOAIE DE RECENSĂMÂNT Nr._____ PE

1. NUMELE DE FAMILIE

	LA NAŞTERE	SCHIMBAREA NUMELUI DE FAMILIE prin: a) căsătorie, b) Mon. Oficial, c) uz, d) act de notorietate, e) adoptiune	DATA SCHIMBĂRII
Declarantul (a)			
Tatăl			
Mama			
Bunicul după tată ...			
Bunica după tată ...			
Bunicul după mamă .			
Bunica după mamă .			

2. PRONUMELE

	LA NAŞTERE	SCHIMBAREA PRONUMELUI	
		prin uz	prin botez
Declarantul (a)			
Tatăl			
Mama			
Bunicul după tată ...			
Bunica după tată ...			
Bunicul după mamă .			
Bunica după mamă .			

3. LOCUL ŞI DATA NAŞTERII

	COMUNA	JUDEŢUL	ŢARA	ANUL	LUNA	ZIUA
Declarantul (a)						
Tatăl						
Mama						
Bunicul după tată ...						
Bunica după tată ...						
Bunicul după mamă .						
Bunica după mamă .						

4. DOMICILIUL ACTUAL

COMUNA	JUDEŢUL	STRADA	Nr.	ETAJ

10. RELIGIA

	LA NAŞTERE	SCHIMBATA
Declarantul (a)		
Tatăl		
Mama		
Bunicul după tată ...		
Bunica după tată ...		
Bunicul după mamă .		
Bunica după mamă .		

11. BOTEZUL

	CONFESIUNEA	PAROHIA	DATA
Declarantul (a).....			
Tatăl			
Mama			
Bunicul după tată ...			
Bunica după tată			
Bunicul după mamă .			
Bunica după mamă .			

12. CĂSATORII MIXTE

	ORIGINA ETNICĂ	RELIGIA			CETĂŢENIA	
		la naştere	la căsătorie	actuală	la căsătorie	actuală
Soţul						
Soţia						

13. COPII DIN CASATORII MIXTE

	SUB 18 ANI		PESTE 18 ANI		TOTAL
	băeţi	fete	băeţi	fete	băeţi şi fete
Câţi copii din căsătorii mixte are declarantul (a).....					

14. CULTURA

Ştie carte _____ Ultima şcoală (clasă) terminată _____

טופס מיפקד היהודים, שנערך ב- 1942 ע"י "מרכז היהודים".

GAZETA EVREIASCĂ

ORGAN AL CENTRALEI EVREILOR DIN ROMÂNIA

IU DAȚI MITĂ!

O LACRIMĂ ÎN „MANZOR"

IOM KIPUR

BUCUREȘTI, I
STR. OLTENI 34 Et. I
TELEFON
4.58-06
Reg. Com. 51/938

Renașterea Noastră

Organ Național-Evreesc

S. A. R.

EDITURA „RENAȘTEREA NOASTRĂ"
BIBLIOTECA EVREEASCĂ
București - Str. Olteni, 34 - Tel. 4.58.06

INTRAT LA 20 4 941
No. 29

București 29 Aprilie 1941

DOMNULE PREȘEDINTE,

Ați luat desigur cunoștință de faptul că în editura "Renașterea Noastră", care și-a luat misiunea de a populariza marii noștri scriitori, a apărut una dintre cele mai reușite scrieri ale lui Sohalom Alechem MOTL PEISI DEM HAZENS, intitulat în tâlmăcirea românească : HALAL DE MINE ! SUNT ORFAN !

שער השבועונים, "רנאשטריה נואסטרה", של התנועה הציונית ו"גאזטה אבריאסקה" של "מרכז היהודים".

CENTRALA EVREILOR DIN ROMÂNIA

FEDERAȚIA UNIUNILOR
XXCOMUNITĂȚILOR EVREEȘTI DIN ȚARĂ
BUCUREȘTI
STR. Dr. BURGHELEA No. 3
TELEFON 3.13.42

No. 469

Bucureşti, 7 Februarie 1942

Nr. 1102/942

D-sale

D-lui Imputenicit al Guvernului
pentru Reglementarea Regimului
Evreilor

B u c u r e s t i

In conformitate cu dispozițiunile decretelor Nr. 3415 publicat în Monitorul Oficial Nr. 295 din 17 Decembrie 1941 și Nr. 313 din 30 Ianuarie 1942 publicat în Monitorul Oficial Nr. 26 din 31 Ianuarie 1942, am onoare a vă propune pe D-l Dr. N. Gingold, medic din București Str. Dr. Lister Nr. 3, în postul de Secretar-general al Centralei Evreilor din România.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitei mele considerațiuni,

Președinte,
H. St. Streitman

H. St. Streitman

Autorizație de călătorie Nr. 5534/3573

Ziua 11 luna Sept. anul 1943.

Conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne Nr. 15764 din 2 Sept. 1943. Leventer David Marcu

Evreul ... din Cimpulung str. Paraul Bordea Nr. 18

însoțit de d' Alexandru Alexandrescu

călătorește dela București la Ploești - Brașov - Gratieni - Barcău - Bucuși - P. Neamț - Lugoj - Timișoara - Arad - Sebiș - Cronstadt și retur

județul ... strada ... Nr. ... la ...

cu scopul în interesul firmei a Leventer & Richter

Posedă legitimația Buc. Kopecleter

Valabilă pentru 6 (șase) zile, dela 14 Sept. 1943 până la 19 Sept. 1943

fără drept de oprire în alte localități afară de cele indicate.

Prefectul Poliției Capitalei,

p. 495

DOMNIEI SALE

DOMNULUI IMPUTERNICIT AL GUVERNULUI PENTRU REGLEMENTAREA REGIMULUI EVREILOR.

אישור נסיעה מבוקרשט לערים אחרות, על-פי שליחות של עסק כלכלי;
אישור בחתימה יו"ר "המרכז" שטרייטמן, למנות את ד"ר גינגולד
למזכיר ה"מרכז" (7/1/1942).

חלק ג': העמידה הרוחנית

פרק שנים–עשר: מלחמת הקיום, הפעילות הכלכלית

הממשלה האנטישמית של יון גִיגוּרטוּ (Ion Gigurtu), שהוקמה ב–4 ביולי 1940, שבה היה חבר הוריה סימה, ראש "משמר הברזל", פעלה לנישול היהודים ממקורות הפרנסה. בפגישה של גיגורטו עם היטלר, שהתקיימה בעיירה הגרמנית ברכטסגדן ביולי 1940, התוודה גיגורטו לפני הפירר, שסילוק היהודים מן הכלכלה הרומנית כרוך בקשיים רבים, משום שהם מעורים היטב בכל ענפי הכלכלה הרומנית, ויותר מ–75% מסחר המדינה מוחזקים בידי חברות וסוחרים יהודים. ראש הממשלה הרומני הבטיח להיטלר לפעול למען סילוקם המוחלט של היהודים מחיי הכלכלה.[1] ואכן נחקקו חוקים בעניין מעמדם המשפטי של היהודים ב–9 באוגוסט 1940.[2]

לאחר התפטרותה של ממשלת גיגורטו, מונתה ב–4 בספטמבר 1940 ממשלה אנטי–יהודית חדשה, בראשותו של הגנרל יון אנטונסקו. "הלגיונרים" הפאשיסטיים ממפלגת "משמר הברזל", שהיו שותפים ב"ממשלה הלאומית הלגיונרית" של אנטונסקו, מספטמבר 1940 ועד 21 בינואר 1941, החרימו את המסחר היהודי – תלו על החנויות היהודיות שלטים: "חנות של יהודונים" (Magazin jidovesc! - Pravalie jidoveasca!); "הכניסה אסורה אצל היהודונים" (Crestini nu intra!); "אל תקנו אצל יהודים"! (Nu cumparati la jidani!); "מי שקונה אצל יהודים הינו בוגד" (Cine cumpara la jidani este tradator!). הכנופיות המזויינות של ה"לגיונרים" לא הירשו לקונים הנוצריים להיכנס לתוך החנויות היהודיות, ואם ראו בהן נוצרים, נכנסו בתוכן וגירשו אותם. הם איימו על הקונים הנוצרים הללו שיצולמו, ושמותיהם יפורסמו. כשפנו בעלי החנויות בתלונות אצל "הממונים על המחוזות" (פרפקטים), הם השיבו להם: "אין לכם ברירה, חסלו את עסקיכם"! ברומאן אולצו הסוחרים היהודים לתלות "מגן דוד" על חנויותיהם.[3]

אנטונסקו הבטיח בימים הראשונים של שלטונו, במכתב מ–16 בספטמבר 1940 לד"ר ו' פילדרמן, ראש "הפדרצייה של איגודי הקהילות", "שאם היהודים לא יעשו סאבוטאז' ולא יפגעו במשטרו, לא במישור הפוליטי ולא במישור הכלכלי, הם לא יסבלו. הבטחתו של גנרל

1. יחיאל בנדיטר, מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת–העולם השנייה, אוניברסיטת תל–אביב, תשנ"ג, עמ' 29 (להלן בנדיטר).

2. Statutul Evreilor, Decret de Lege privitor la starea juridica a locuitorilor Evrei din Romania din 9 August 1940, Bucuresti 1940 (להלן "תקנון היהודים").

3. אנצל, 1, עמ' 491, 539, 556; אנצל, 2, עמ' 12, 23, 26.

אנטונסקו היא הבטחה".[4] למרות הבטחתו של אנטונסקו, הלאימה הממשלה ה"לאומית–הלגיונרית" שבראשותו, רכוש יהודי רב: כרמים, חוות–חקלאיות, יערות, טחנות–קמח, מפעלי–תעשייה, חנויות, בתים פרטיים ובניינים של הקהילות, לרבות בתי–כנסת, מוסדות–חינוך, בריאות וסעד. כל הרכוש המולאם, שערכו היה כ–71 מיליארד ליי, הועבר לרשות "המשרד הלאומי לרומניזציה" ("Centrul national de Romanizare"). באמצעות טרור, מכות ואיומי–רצח, הצליחו ה"לגיונרים" להשתלט על מפעלים וחנויות של יהודים, בהבטיחם להם תמורה כספית השווה ל–5 עד 10 אחוזים מערכם הריאלי, וגם זה לא שולם להם. כמו–כן שדדו מהם "הלגיונרים" תכשיטים, חפצי–זהב וכסף ומזומנים. בעיר הנמל בראילה, החרימו מאות טונות של תבואה מיצואנים יהודים ובסָאבֶּני הוחרמו מהם בהמות.[5]

הואיל ואי–אפשר היה לסלק בבת–אחת את כל היהודים מכלכלת המדינה, דרש אנטונסקו מחברי ממשלתו להוציאם בצורה הדרגתית, ורק לאחר שיוכשרו עובדים רומנים, שימלאו את מקומם. ב–28 בספטמבר 1940, התראיין יון אנטונסקו בעיתון האיטלקי "סטמפה" ("Stampa"), ובין היתר הצהיר:

> היהודים תופסים ברומניה את כל המשרות הכלכליות. לרשותם קאפיטל ורכוש, ויש להם מונופול על האשראי. הואיל וממשלות רומניה לא דאגו בעבר לאירגון הכלכלה, האשראי והשווקים, מעתה ימלאו הרומנים האמיתיים את מקומם של הזרים. יש לנו ברומניה מפעלים מנוהלים על–ידי רומנים, היכולים להעיד על טיב הגזע הרומני. **אני אפתור את הבעייה היהודית במסגרת האירגון מחדש של המדינה, אסלק לאט לאט את היהודים, ובמקומם אמנה לראשונה את ה"לגיונרים", שיכשירו את עצמם במרוצת הזמן. רכוש היהודים יולאם ברובו, תמורת תשלום סימלי.** היהודים שהגיעו לרומניה לאחר 1913 יורחקו במידת האפשר, אפילו אם הפכו כבר לאזרחים רומנים, ואילו הנותרים, אני חוזר, **יפוטרו לאט לאט.** היהודים יוכלו לחיות ברומניה, אולם לא יוכלו ליהנות מהרווחים של האוצרות העשירים של המדינה. **ברומניה צריכים לחיות, ראשית כל הרומנים,** ועלינו להעריך את כשרונותיהם. אם יישארו מקומות פנויים, יועסקו הזרים רק אחרי הרומנים.

אנטונסקו למד את השיטה הזו של הרחקה הדרגתית של היהודים ממקומות עבודתם, מכשלון הממשלה האנטישמית הראשונה ברומניה של גוגָה–קוזָה מתחילת 1938, שבה כיהן כשר ההגנה.[6]

4. קארפ, 1, עמ' 54–56, 112, 121, 140, 155, 162, 176.
5. קארפ, 1, עמ' 21, 33, 39, 56, 64–65, 93, 112–114, 118, 120–121, 140, 160, 162, 176.
6. קארפ, 1, עמ' 58–59, 106.

בישיבת הממשלה הרומנית מ–14 באוקטובר 1940, הצהיר אנטונסקו: "החושבים אתם שאפשר למלא מיד את מקומם של כל היהודונים"? ב–16 באוקטובר 1940 כתב אנטונסקו להוריה סימה, סגן ראש הממשלה ומנהיג "משמר הברזל": "... אני איני יכול להרוס את הכלכלה היהודית וגם את הכלכלה הליבראלית, בעת ובעונה אחת, היות וכלכלה זאת היא של הבורגנות הרומנית".[7]

בישיבת הממשלה הרומנית מ–13 בדצמבר 1940, הביע שוב אנטונסקו את השקפתו:

> ... גם מהיהודונים אין אני יכול לקחת את רכושם, מפני שהוא שייך להם. הגנרל אנטונסקו אמר, שהוא ערב לרכושם ולנכסיהם של כל אחד ואחד, והנה בא אחד בעל חולצה ירוקה ("לגיונר") ולוקח הכל.[8]

בישיבת הקבינט מ–7 בפברואר 1941 אמר אנטונסקו ש"אני רוצה לעשות רומניזציה של החיים הכלכליים, אולם על–ידי הרחקת הקאפיטל היהודי איננו מסוגלים לתפוס אותו בשלימותו, מפני שאין לנו הקאפיטל ואת הטכנאים הנחוצים... מי שבולע יותר מדי בבת אחת, הוא נחנק ומתפוצץ".

גם הגרמנים הגיעו לידי מסקנה, כי יש סכנה בשיבוש חיי הכלכלה ברומניה. ולכן דרש **מנפרד קילינגר**, שגריר גרמניה בבוקרשט, ב–12 באוגוסט 1941, **ממיכאי אנטונסקו**, ממלא–מקום ראש הממשלה, ש"הרחקת היהודים (מהכלכלה) **תבוצע בצורה שיטתית ובאיטיות**"[9]

בעיית הרחקת היהודים מהכלכלה, ומילוי מקומם ברומנים, הועלתה גם על–ידי ראשי–עיריות, **שהתקשו למצוא פתרונות למצוקתם. ראש עיריית בוטושאני, קולונל שטפאן ראנטה** (Stefan Ranette), העלה במכתבו מ–30 בינואר 1941 לשר הפנים הרומני, את הקשיים הכלכליים הנגרמים בעירו, שמנתה 30,000 תושבים, ביניהם 16,000–17,000 יהודים (שהיוו כ–55% מכלל האוכלוסייה). לטענתו, מחזיקים היהודים במרכז העיר וברחובות הסמוכים, את כל סוגי המסחר והתעשייה: את טחנות–הקמח ותעשיית השמן, בתי–מלאכה לתפירת חולצות, חליפות ומכנסיים. כל בתי–הדפוס בעיר שייכים ליהודים, ואין בה אף בית–דפוס רומני. רוב רובם של האופים והקצבים בעיר הינם יהודים, וכל בתי–המרקחת נמצאים בידי רוקחים יהודים. כל הרופאים ומרפאי השיניים (דֶנְטִיסְטִים) הינם יהודים, ואין אף רופא שיניים אחד רומני, ואפילו לא אופטומטריסט ואופטיקאי רומני.

7. תיאודור לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 23 (להלן לביא).

8. לביא, שם, עמ' 24; הביטוי "בעל חולצה ירוקה", כינוי ל"לגיונר", שלבש חולצה ירוקה, כמו ה"בית הירוק", הסניף של ה"לגיונרים".

9. לביא, שם, עמ' 23; Legislatia Antievreiasca, p. 293

נוצרים בעלי–נכסים, הינם מועטים. יתר האוכלוסייה הרומנית מורכבת מקציינים, פקידים, מורים, עובדי–רכבת, פנסיונרים ובעלי–משקים קטנים בפרברי העיר. חסרים מומחים רומנים במקצועות שונים, ולמומחים המעטיים הקיימים אין קאפיטל כדי להתחיל ביוזמות כלכליות. לאור הטענות שהועלו במכתבו, טען ראש העיר בוטושאני שאי אפשר להוציא לפועל את חוקי הרומניזציה, אלא אם כן תהיה האטה בפעילות הכלכלית והפיננסית, לרעת תושביה העניים של העיר. לפיכך הוא מצפה ששר הפנים ישלח לו הוראות מתאימות בהתאם לצרכי המקום.[10]

במרץ 1943 פנה הקולונל קאציולסקו קונסטנטין (Caciulescu Constantin) ה"ממונה על המחוז" בוטושאני, לשר הפנים והתלונן, ש–90% מהמסחר והתעשייה בעיר בוטושאני נמצאים בידי היהודים וחנויותיהם מספקות לרוב את צרכי הרומנים הנוצרים. ואם השלטונות יסגרו את החנויות היהודיות, תסבול בעיקר האוכלוסייה הנוצרית, מפני שלחנויות הנוצריות המעטות אין להן הון עצמי כדי לקנות סחורה, נמצאות בפריפרייה בשכונות המרוחקות ממרכז העיר, וכדי שיקנו מהן יצטרכו הנוצרים לעמוד בתור וזמן רב יבוזבז. לדוגמא: בעיר נמצאות 202 חנויות מזון יהודיות, לעומת 139 חנויות נוצריות.

לכן הציע ה"ממונה" הנ"ל לשר הפנים, שסגירת החנויות היהודיות תיעשה באופן הדרגתי, וכשתפתחנה חנויות נוצריות נוספות, אז תיסגרנה החנויות היהודיות.

הכלכלה היהודית בעיר בוטושאני תוכל לעבור רומניזציה לאט לאט, מפאת חוסר יוזמה והעדר אמביצייה של הרומנים המקומיים וחוסר קאפיטל ומומחים.[10א]

גם כלכלת העיר **יאסי** (שמנתה כ–33,000 יהודים, כשליש מ–100,000 תושביה), סבלה אחר הטבח הגדול שאירע ב–29–30 ביוני 1941 ורכבות המוות מתחילת יולי 1941, שם נרצחו מעל 10,000 יהודים, ביניהם אלפי סוחרים, תעשיינים ובעלי–מלאכה. יתר–על–כן: מפאת כליאתם של מאות סוחרים ובעלי–מלאכה במחנות–ריכוז ושילוחם של אלפים נוספים למחנות–עבודה, נסגרו בתי–המסחר ובתי–המלאכה שלהם, או שהיו מנוהלים על–ידי נשותיהם. לכן הורגש מחסור בסחורות ובחפצים, בחנויות שהיו בשליטה יהודית, כמו בענפים של גלנטריה (דברי סידקית), תכשיטים, שעונים, פרפורמריה, כלי–בית, וכלי–זכוכית, נעלים, כובעים לנשים ולגברים, מזוודות, צבעים, סיד ומלט, מכשירים טכניים, מכונות, ריהוט וקרשים. לא היו ביאסי נוצרים שעסקו בענפים אלה של המסחר, ואשר שאפו להשתלב בשטחי–הכלכלה.[11]

10. אנצל, 2, עמ' 193–194.

10א) ארכיון הציונות הדתית, תיק 53 (להלן א.צ.ד.)

11. אנצל, 3, עמ' 72–73.

המהנדס פאסקו (Pascu), ראש העיר דורוהוי, הצהיר שמצבה של כלכלת העיר אנומאלי וחריג, כי לאחר סגירת החנויות היהודיות, פחתו הכנסות העירייה, דבר המזיק להתפתחות המקום. פתיחת שש החנויות היהודיות נעשתה כדי לראות מהי תגובת האוכלוסייה הנוצרית. לדברי הממונה על המחוז דורוהי, סגירת החנויות היהודיות מנוונת את כלכלת העיר, ואיכרי הסביבה נוסעים לקנייות לבוטושאני ולצ'רנוביץ.

מנהל משרד מס ההכנסה בדורוהוי התריע, שביטול המסחר היהודי בעיר הינו הליך מהיר ובהול ולא רצוי מבחינה פיסקלית, מפני ש–68 החנויות היהודיות יכלו לשלם מס בסכום של 4,715,572 ליי.

באיגרתו של היועץ הטכני של עיריית דורוהי, מ–14 באוגוסט 1943 אל ראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים" במדינה, מחה על אי קבלת רישיון לפעילות החנויות היהודיות בעיר מלשכת המסחר בצ'רנוביץ, למרות שבעלי החנויות שילמו מסים ועודדו את החיים הכלכליים במקום ונתנו שרותים לאיכרי המחוז.[11א]

בעיירה **אוּרְזִיצֵ'אֶנִי**, מחוז יאלומיצה, היה רופא שיניים אחד בלבד בכל העיירה ובכל האיזור, והוא היה יהודי. כאשר אילצו "הלגיונרים" את יהודי העיירה לעזוב, הוכרח הרופא היהודי להישאר במקום.[12]

במחוז מסויים (שלא הוזכר שמו), היו נאלצים השלטונות לשחרר יהודי בעל בית–חרושת למטאטאים, בשנת 1941, מעבודת–כפייה, מפני שהיו לו 30 פועלים נוצרים, שחששו לאבד את פרנסותיהם.[12א]

על–פי צוו מ–16 בנובמבר 1940, שפורסם בביטאון הממשלתי "מוניטורול אופיציאל", היו חייבים לפטר עד ה–31 בדצמבר 1940, את כל השכירים היהודים מכל בתי–העסק והמפעלים התעשייתים.[13]

ואכן ו' יאשינסקי (V. Iasinschi), שר העבודה, הבריאות והשירות הסוציאלי, הורה לכל המפעלים הכלכליים, לפטר את העובדים היהודים עד 31 בדצמבר 1941.[14]

למרות כל ההוראות והצווים, המשיכו עדיין לעבוד פועלים ומומחים יהודים במפעלים רומניים, ממשלתיים ופרטיים, ובמפעלים יהודים, שבראשם עמדו קומיסרים רומנים, וזאת מפאת חוסר במומחים רומנים.

11א) א.צ.ד. תיק 422.

12. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 7.

12א. דין וחשבון על פעילות מחנות העבודה מ–17/10/941: אנצל, 10, עמ' 119.

13. M.O מספר 270 מ–16 בנובמבר 1940; בנדיטר, שם, עמ' 39.

14. אנצל, 2, עמ' 9–11.

העיתון "Prutul", שהופיע ביאסי, ב–14 באוקטובר 1943, דן בבעיית ההסוואה (Camufaj) של המסחר היהודי. למרות שנקבעו חוקים לרומניזציה, לפי עצת ה"מנהיג" יון אנטונסקו, שנאסר על היהודים המסחר, הם שכרו נוצרי אחד ששמו הופיע על השלט, תמורת משכורת חודשית, ובשמו עושה היהודי עסקים באומץ רב. כך שביום ששי, ערב שבת, בשעה 5, ובערבי חגים ומועדים, נועלים היהודים את תריסי החנויות. זה מכאיב, אבל זו אמת! כך מעודדים את המסחר היהודי.[14א]

לפי דין–וחשבון של שר העבודה ד"ר ק' דנולסקו (Danulescu), שפורסם במרץ 1943, אנו למדים על ההדרגתיות בשלבי ההרחקה של השכירים היהודים מהמפעלים הרומנים, בהתאם להשקפתו של יון אנטונסקו:

ב–16 בנובמבר 1940 עבדו ב–8,126 מפעלים 28,225 שכירים יהודים.
ב–1 באוגוסט 1941 עבדו ב–8,003 מפעלים 23,137 שכירים יהודים.
ב–13 בדצמבר 1941 עבדו ב–7,647 מפעלים 16,292 שכירים יהודים.
ב–1 במארס 1943 עבדו ב–4,301 מפעלים 6,506 שכירים יהודים.

על הדו"ח הזה העיר אנטונסקו בכתב–ידו: "טוב מאד! יש להמשיך במבצע זה, למרות כל הקשיים, עד שתבוצע הרומניזציה השלמה. סיום המלחמה צריך להביא אותנו להשלמת המפעל הזה. משרד העבודה חייב לעשות את כל המאמצים בשטח זה, באמצעים מועילים".[15]

לפי מפקד האוכלוסייה היהודית, שעריכתו הסתיימה בפברואר 1942, הועסקו ברומניה ב–6,874 יחידות כלכליות, 12,734 שכירים יהודים, 9,605 פקידים ו–3,129 פועלים.[16] כמו–כן הוגשו בקשות לממשלה להעסקת 3,395 יהודים במפעלים כלכליים בבוקרשט, החל מ–31 בדצמבר 1941.

9,399 שכירים יהודים המשיכו לעבוד ב–3,995 מפעלים באביב 1942, מתוך 143,225 פועלים בכלל בעיר הבירה בוקרשט. ל–5,299 מהם לא היו ממלאי–מקום חליפיים, כמו מנהלים, רוקחים, מהנדסים, מנהלי–חשבונות, גזברים ופועלים מומחים.[17] היהודים החיוניים לכלכלת המדינה, כולל מומרים ונתינים זרים, הוצאו מתכנית הגירוש למחנות ההשמדה בפולין, שהוצעה ורוכזה על–ידי גוסטאב ריכטר, ה"יועץ לענייני יהודים",

14א. אנצל, 4, עמ' 669–670; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 297.

15. קארפ, 1, עמ' 42.

16. אנצל, 6, עמ' 276; בנדיטר, עמ' 82.

17. אנצל, 10, עמ' 180–181: דיווח מ–14/3/942.

בשגרירות הגרמנית בבוקרשט ונציגו של אייכמן ברומניה, והייתה צריכה להתבצע בעזרת השלטונות הרומניים בסתיו 1942.[18]

ואכן, במרוצת השנים 1941–1944 עבדו כשלושים אלף יהודים בממוצע, שהיו נחוצים לכלכלת המדינה, כמו מהנדסים, הנדסאים, פועלים מומחים, בעלי–מקצועות חופשיים, בעלים של בתי–מלאכה ותעשייה וסוחרים, וקיבלו פנקסי–פטור מעבודת–כפייה, תמורת תשלום גבוה, החל מ–50,000 ועד 500,000 לי"י ויותר. הם היו צריכים לספק שירותים, תוצרת תעשייתית וסחורות לאוכלוסייה האזרחית ולצבא. יתר הגברים, כ–60,000, מגיל 14 ועד 60, אולצו לעבוד עבודת–כפייה, כמחציתם בגדודי–עבודה חיצוניים, באזורים מרוחקים מהבית, במכרות, בסלילת כבישים ומסילות ברזל, בהקמת גשרים ועמדות–צבא (עיין בפרק "מחנות העבודה").

גם "מרכז היהודים" חילק את היהודים לשתי קטגוריות:

א) היהודים הנחוצים לכלכלת המדינה, שנעו בין 20,000 ל–40,000.

ב) היהודים שנשלחו לעבודות–כפייה, לפי הוראת המטכ"ל הרומני.

בשנת 1942 הוענקו 20,036 פנקסי–פטור מעבודת–כפייה; בשנת 1943 ניתנו 26,895, ובשנת 1944, 40,000. מספרם של הפטורים מעבודת–הכפייה עלה כמעט פי שניים, תוך שנתיים.[19]

והרי רשימה מפורטת של מספר היהודים שקיבלו פנקסי–פטור בשנת 1943, לפי איזוריהם ומקצועותיהם:[20]

מקום	סך–הכל	בעלי חנויות ומפעלים	בעלי מקצועות חופשיים	שכירים	פקידים	רכבת	שונים	עובדים בקהילות וב"מרכז" היהודים"
בוקרשט	12,570	2,817	842	6,374	21	400	31	2,085
יתר ערי המדינה	14,049	6,144	796	5,752	41	–	46	1,270
סה"כ	**26,619**	**8,961**	1,638	12,126	62	400	77	3,355

18. אנצל, 4, עמ' 198; שם, 10, עמ' 89, 99; ז' אנצל, "תכניות לגירוש יהודי רומניה וסיכולן בראי התעודות (יולי–אוקטובר 1942)", קובץ "יד ושם", ט"ז (תשמ"ה), עמ' 301–302, 308.

19. Renasterea Noastra: 6/10/944: 18/5/945 Gazeta Evreiasca: 11/6/943; אנצל, 10, עמ' 413–415, 652; קארפ, 3, עמ' 246–249.

20. אנצל, 7, עמ' 583.

בסתיו 1943 התירה הממשלה הרומנית ליהודים לעבוד כפקידים בבתי–מסחר, שהיו חיוניים למאמץ המלחמתי.[21]

ביאסי קיבלו ב–21 באוגוסט 1942 1,989 יהודים פנקסי–פטור מעבודת–כפייה, שהיו בעלים של מפעלי–תעשייה, סוחרים ובעלי–מקצועות חופשיים.[22] ביולי 1944 עסקו ביאסי 1,700 יהודים בתעשייה, במסחר ובמלאכות, וקיבלו פנקסי–פטור כדלהלן:

במסחר: 312 בעלי חנויות ו–650 עובדים; בתעשייה: 45 בעלי מפעלים ו–255 עובדים; במלאכה: 156 בעלים של בתי–מלאכה ו–282 עובדים. וזאת למה? רוב בעלי החנויות, בעלי בתי–החרושת ובתי–המלאכה הרומנים עזבו את יאסי בעקבות הפצצות מטוסים, והאחרים גוייסו לצבא. וכדי שלא לשתק את חיי הכלכלה, הורשו היהודים להיות מועסקים במפעלים הרומניים כמנהלים, כפקידים וכעובדים וכן במפעליהם הפרטיים. ברחוב אחד ביאסי היו, מתוך 18 חנויות, רק שתי חנויות שנוהלו על–ידי רומנים, ויתרן נוהלו על–ידי יהודים. הממונה על המחוז, ראש העירייה והמפקדה הצבאית, היו מעוניינים להבטיח אספקה חיונית ליחידות הצבא, וכן מזונות והלבשה לאוכלוסייה האזרחית. לכן פתחו, במידת האפשר, מפעלים יהודים. בעבודת היהודים נפגע, במידת–מה, מבצע הרומניזציה.[23]

לפי דיווח מ–4 באוגוסט 1943, העסיקו המפעלים ביאסי 1,853 יהודים ו–3,993 רומנים. בין היהודים הללו נימנו: 81 עובדים טכניים, 869 אנשי אדמיניסטרציה, 828 מומחים ו–75 עובדים פשוטים; מתוך אלה קיבלו פנקסי–פטור מעבודת–כפייה 1,124 איש בשנת 1942 ו–1,354 בשנת 1943.[24]

ראש המטה הכללי של הצבא הרומני דיווח ב–30 באפריל 1942 לראש הממשלה, ש"חלק מהיהודים נחוצים לתעשיות המייצרות עבור הצבא ולמפעלים פרטיים וממלכתיים, כדי שלא תיפגע התעשייה, ושלא ייגרם אי–סדר בכלכלת המדינה. אולם הם יחוייבו לשלם בתמורה חלק מהכנסותיהם למדינה". מאידך, הוא מציין, ש"היהודים הפיקו תועלת מאי–שירותם בצבא, הם המשיכו בעבודה, לא נפלו במלחמה, לא נותרו נכים, לא חלו במחלות ולא נפגעו במחלות–עצבים".[25] בהתאם להוראות המטה הכללי של הצבא, מ–27

21. מ' קוטיק, גולה במאבקה, תל–אביב, 1944, עמ' 93 (להלן קוטיק).
22. אנצל, 7, עמ' 143–144.
23. אנצל, 10, עמ' 412.
24. אנצל, 7, עמ' 483.
25. אנצל, 6, עמ' 290; שם, 10, עמ' 185.

בינואר 1943, הותר לשלם ליהודים שעבדו במפעלים החיוניים רק 70% מהשכר המקובל עבור עבודותיהם, והיתרה של 30% הופרשה לתקציב עבור ציוד הצבא הרומני.[26]

ב–16 במארס 1943 פירסמה הממשלה הרומנית פקודה מספר 6/943 שהורתה, ששכרם של היהודים המועסקים בשירות המדינה, ברשויות המקומיות ובגופים המקבלים הקצבות מתקציב המדינה, יהיה שווה לשכר המשולם לעובד בדרגה הנמוכה ביותר בסולם התפקידים שהם מבצעים. בעלי תואר אקדמי קיבלו את שכרם רק כעבור שלושה חודשים, כי חודשים אלה נחשבו כעבודת חינם, במסגרת חוק עבודת–הכפייה.[27]

במכתבו של ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים", למועצת השרים מנובמבר 1943, מנמק הוא, שיש צורך להעניק רישיונות עבודה ליהודים במפעלים מסויימים, מפני שיום–יום נפתחים מפעלים חדשים, הזקוקים לכוח–עבודה. היהודים הינם מומחים במקצועותיהם, ממלאים תפקידים אחראיים, שאחרים אינם מסוגלים לבצעם. הם מייצרים מדים, נעליים ומזונות לחיילים הנלחמים בחזיתות. לעובדים היהודים ניתנו גם רישיונות תנועה, שאושרו ונחתמו על–ידי השלטונות, כדי שיוכלו לנוע בשעות הערב והלילה, שהיו אסורות לתנועתם.[28]

כשהטיל ראדו לקה, על "מרכז היהודים" בשנת 1943, תשלום של 4 מיליארד ליי כ"קונטריבוציה" (Contributia), דהיינו תרומה מיוחדת לאוצר המדינה, נימק הוא את הטלת המס בכך, ש"היהודים נהנים מהחופש לנהל מסחר ולחיות ללא סכנת מלחמה... בעת שחיילים רומנים מתים בחזית, האוכלוסייה היהודית ברובה ממשיכה ליהנות מהחופש לעסוק במסחר".[29]

"המנהיג" יון אנטונסקו הורה בשנת 1943, שיהודים המגוייסים לגדודי עבודת–כפייה בערי מגוריהם, יעבדו רק שבע שעות ביום, כדי שבשאר השעות יוכלו לעבוד לפרנסת משפחותיהם (מפני שהם לא קיבלו שום תמורה, לא בגדי–עבודה ולא מזונות) בחנויותיהם ובבתי–המלאכה שלהם.[30]

לדברי מיכאי אנטונסקו, ממלא מקום ראש הממשלה, מ–20 ביולי 1944, לא ניטלה הזכות מהיהודים לעסוק במסחר ולעבוד במשרדי הממשלה, והם מקבלים משכורות, כמו יתר

26. אנצל, 7, עמ' 185; בנדיטר, שם, עמ' 79–80.

27. בנדיטר, שם, עמ' 107.

28. G.E.: 6/9/942; אנצל, 7, עמ' 540–542.

29. G.E.: 29/10/943; העיתון הזה "גאזטה אבריאסקה", שפורסם על–ידי "מרכז היהודים", טען, שיש שיכבה של מאות עשירים יהודים בבוקרשט: אנצל, 4, עמ' 566; שם, 5, עמ' 543.

30. אנצל, 7, עמ' 542; שם, 10, עמ' 571.

הפקידים, בהתאם לפקודה שהוא בעצמו חתם. הוא הביא לדוגמא את פילדרמן מבאקאו, שהיה אחד הספקים הגדולים של הצבא הרומני, ואת האחים קֶרמיץ (Kermitz), בעלי המפעל הגדול לתעשיית תרופות ודברי רוקחות.[31]

בין יתר המפעלים שהיו בבעלות יהודית, אפשר לציין את: בית–החרושת לעורות "זימברול" (Zimbrul), של האחים מאוריציו ומנדל רומאן; בית–חרושת לשמנים צמחיים של ארבעת האחים גרינברג מרומאן;[32] בית–חרושת לטקסטיל "איזווריאנו" (Isvoreanu) בבאקאו, שבבעלות א' איזווריאנו, שעבדו בו שש מאות פועלים. הוא ייצר בשנים 1942–1943 בדים בסך 511 מיליון ליי, וסיפק באותו זמן בדים לצבא בסך 400 מיליון ליי.[33] ביאסי פעל בית–חרושת למראות, לנגרות וחריטת עץ של איליה מנדלסון, שבו עבדו כ–150 פועלים יהודים, שקיבלו פנקסי פטור מעבודת–כפייה, מפני שייצרו עבור הצבא הרומני והגרמני. אברהם חכמו, ראש הקהילה ו"מרכז היהודים" ביאסי, היה בעל בית–חרושת לטקסטיל.[33א]

בבוקרשט פעל בית–חרושת לטקסטיל "מיוארה" (Mioara) של מנדלסון, נתין פולני, תחת חסות שגרירות שווייץ ובו עבדו מעל מאה פועלים, ביניהם יהודים, שקיבלו פנקסי פטור מעבודת כפייה. גם לנתינים פולנים במעמד דומה, תחת חסות שווייץ, יעקב צוקר ואביו, היה להם בית–חרושת לטקסטיל (Filsar) בבוקרשט, שעבדו בו כ–60 פועלים יהודים, שקיבלו פנקסי פטור מעבודת–כפייה. היו לו שני שותפים: איטלקי, יהודי (פישר) וקומיסאר רומני שעל שמו היה המפעל.

על האחים דויד וזכריה גולדן (Golden), בעלי מפעל לייצור טקסטיל וגרביים ארליי (Arley) בבוקרשט הוטל, על–פי פקודתו של יון אנטונסקו מאפריל 1944, לשלם קנס של 10 מיליון ליי, בגלל עבירה על "חוק הרומניזציה", מפני שהמשיכו להעסיק בו עובדים יהודים, ולא דאגו להעסיק רומנים במקומם. לאידל הנדלמן (Hendelman), פקיד גבוה במפעל אלכסיי יונסקו (Ionescu) בבוקרשט, היו לו עסקים גדולים בכל מיני סחורות. כ–400 יהודים בכל רומניה מכרו הגרלות של מפעל הפייס הממשלתי בפברואר 1943.[34]

31. אנצל, 10, עמ' 413.

32. אנצל, 4, עמ' 342, 350.

33. אנצל, 4, עמ' 350; שם 10, עמ' 630–632; "מרכז היהודים" הטיל עליו מס של 86 מיליון ליי ל"קונטריבוציה", שם, שם.

33א) עדותו של אבי קריפס, יליד יאסי 1921, פתח–תקווה, 15 נובמבר 1995. מנדלסון נפצע בפוגרום ביאסי, אושפז וניצל.

34. אנצל, 4, עמ' 456–458; שם, 7, עמ' 666; עדות יעקב צוקר, יליד 1918 פולין, חי ביאסי ובבוקרשט (מ–18 דצמבר 1991, מונטריאל קנדה).

במפעל הצבעים של צימר (Zimmer) בבוקרשט, עבדו עשרות פועלים יהודים, שקיבלו פנקסי–פטור מעבודת–כפייה. המפעל היה בשותפות עם שני גנרלים רומנים בדימוס.[35] הוצאות הספרים והחנויות של "סוצק" (Socec) ואלקלעי היו בידי יהודים ספרדים בבוקרשט.[36]

לפי דיווח מ–8 בפברואר 1943, אפשר למצוא מזונות חיוניים רק בחנויות יהודיות בלבד. איכרים וסוחרים רומניים, עורכים את קניותיהם בחנויות של יהודים.[37] אלפי יהודים היו רשאים להחזיק חנויות ומפעלים בזכות:

א) היותם שייכים לסוג ב' (לפי "תקנון היהודים"), שקיבלו אזרחות רומנית עד 30 בדצמבר 1918, שהם או אבותיהם, נלחמו בחזית במלחמות העצמאות של רומניה. נכי–מלחמה, או בעלי אותות–הצטיינות ובני חיילים שנפלו במלחמות אלה. הם קיבלו זכות למכור סיגריות, טאבאק, גפרורים ובולים, שהיו מונופול של המדינה.[38]

ב) יהודים נתינים של מדינות זרות, ובייחוד של מדינות נייטראליות, ספרד, תורכיה, שווייץ ומדינות אמריקה הלטינית. בין אלה היו מאות מחברי הקהילה הספרדית בבוקרשט ובמדינה, והיו להם חנויות מפוארות בעיר הבירה. ביניהם יש לציין את ארברט סמואל (Samuel), יהודי אזרח ספרדי, שהיה שותף בקאזינו בסינאיה, בהרי הקארפטים, ועסק גם בסחר עורות יקרים.[39]

ג) בעלי–עסקים יהודים, שפעלו תחת חסות של פירמה רומנית. הנוצרי הפך באופן רישמי לבעל העסק, והיהודי ניהל אותו במחתרת (למרות שהיה רשום אצלו כעובד), לאחר שנתן לו שוחד, או חלק מהרווחים. בידינו עשרות עדויות של יהודים, שהיו בשותפות פיקטיבית עם נוצרים, ושילמו סכומי–כסף גדולים, כדי לקבל פנקסי–פטור מעבודת–הכפייה. כך נאבקו לפרנסתם והתנגדו בצורה זו לגזירות הכלכליות של הממשלה הפאשיסטית. **ביאסי** המשיכו בדרך זו לפעול בתי–חרושת לאריגה, לבדים,

35. עדות יוסף שוברט, יליד 1901 בוקרשט, פ"ת (עדות מ–15 בינואר 1986).

36. ל' קופרשטיין, גורל יהודי רומניה, ת"א תש"ד, עמ' 43–44.

37. אנצל, 4, עמ' 468.

38. תקנון היהודים, שם; עדות יעקב מנדל, באר–שבע, יליד פיאטרה–ניאמץ 1915, שהיה יהודי סוג ב', והיה משוחרר מעבודת–כפייה; אנצל, 1, עמ' 499–500; שם, 3, 58–59; שם, 7, עמ' 295.

39. S.Littman, Ce nu se poate uita, Tel-Aviv 1978, pp. 125-127 עדות דב ביליג, יליד גאלאץ 1919 (נהריה, אפריל 1986). הוריו היו בעלי אזרחות פולנית, והיו תחת חסות הקונסול של שווייץ, ובזכות זאת לא נלקחו לעבודת–כפייה.

לנקניק, לנרות, לסבון.[40] בהושי התקיימו טחנות–קמח, בית–חרושת לחלווה ולריבה, שסיפקו את תוצרתם לצבא הרומני. בוואסלוי ובטקוץ ובערים אחרות במדינה, פעלו עשרות חנויות מכל הסוגים: בדים, נעליים, גלנטריה, מכולת ומסעדות. בוואסלוי פעלו עסקים גדולים למכירת יינות, ששיווקו עשרות אלפים ליטר יין לבתי–המרזח בעיר.[41]

בבוקרשט פעל בית–דפוס יהודי, שהעסיק פועלים נוצרים.[42] בבוטושאני ובוואסלוי גידלו יהודים בהמות וכבשים, וסיפקו חלב ומוצריו ליהודים.[43] לפי דיווח המחלקה לסטטיסטיקה של "מרכז היהודים" בבוקרשט, בהתאם למפקד האוכלוסייה היהודית, שפורסם ב–2 בדצמבר 1942, היו ברומניה וצ'רנוביץ 18,164 בעלי–מקצועות חופשיים, אקדמאים ומומחים: 13,297 בבוקרשט, 4,018 ביתר ערי המדינה ו–849 בבוקובינה (צ'רנוביץ).[44] בצ'רנוביץ נותרו מעל 15,000 יהודים הנחוצים לכלכלת האיזור. השלטונות החליטו להעסיק את ראשי המשפחות, צעירים וצעירות בעלי מקצוע, במפעלים ממשלתיים ובמפעלים שהוחרמו מיהודים.[45]

והרי הרשימה המפורטת לפי מגוון המקצועות:[46]

40. עדות חיים מאירסון, יליד יאסי 1916 (פ"ת 4 באפריל 1988): ביאסי התקיימו בתי–חרושת לטקסטיל של שוואַרץ, שפיגל, חכמו ועוד; עדות יהושע גולדנר, יליד 1922 ביבולארי, ליד יאסי (נהריה, אפריל 1990): למשפחתו ביאסי היו בתי–חרושת לנקניק, לסבון ולנרות, בשותפות עם "לגיונר"; עדות לופו פאליק, יליד פיאטרה–נאמיץ 1910 (ת"א, דצמבר 1990): היה לו מחסן עצים תחת חסותו של גוי.

41. עדות אברהם רוזן, יליד 1915 הושי (נהריה, פסח תשמ"ו 1986): בעל הפירמה היה, באופן פיקטיבי, גוי, בן–אדם טוב, שהיו יכולים להסתדר עמו. הצבא סיפק לו חומר גלם, סוכר ופירות, ליצור סוכריות וריבה.

42. עדות ישראל גלר, יליד 1898 וואסלוי (פתח–תקוה, יולי 1978), שהיה לו מחסן גדול ליינות ושיווק חביות יין לבתי–מרזח. היה לו שותף רומני פאסיבי, שגבה ממנו רק את ההכנסה החודשית; עדות ר' אליעזר גלר, יליד 1900 וואסלוי (נהריה, ניסן תש"ם), בעל חנות מכולת ובית–מרזח, שניהל את חנותו ללא שותף רומני. שנתיים הוא קיבל פנקס–פטור מעבודת–כפייה, ולאחר שלא יכול היה לעמוד בתשלום הגבוה, נלקח לעבודת–כפייה ובני המשפחה המשיכו לנהל את החנות עד סוף המלחמה; עדות שני האחים יוסף ואליהו רבינוביץ, ילידי 1927 ו–1924 בטקוץ, שלהוריהם הייתה חנות בדים וניהלו אותה במשך כל שנות המלחמה (ת"א, אייר תשמ"ב).

43. עדות מרדכי רוזין, יליד בוקרשט 1930 (רמת–גן 5 בנובמבר 1991), שלאביו היה בית–דפוס.

44. עדות מאיר בלייכר, יליד בוטושאני 1908 (פ"ת 5 במארס 1991).

45. אנצל, 10, עמ' 596, 601.

46. אנצל, 5, עמ' 106–109; שם, 8, עמ' 471; שם, 10, עמ' 596; וידויו של טראיאן פופוביץ, ראש העיר צ'רנוביץ: קארפ, 3, עמ' 158–182.

מס'	מקצוע	סך–הכל	בבוקרשט	במדינה	בבוקוביינה (צ'רנוביץ)
1	רופאים	1,576	773	628	175
2	רופאי–שיניים	225	101	104	20
3	מרפאי–שיניים	190	107	76	7
4	טכנאי–שיניים	619	281	318	20
5	רופאים–ווטרינרים	25	5	18	2
6	רוקחים	937	361	491	85
7	ארכיטקטים	109	84	19	6
8	עוזרים לארכיטקטים	40	20	10	10
9	מהנדסים	1,036	691	271	74
10	הנדסאים	147	91	43	13
11	אקדמאים שונים	3,804	2,419	1,074	311
12	מנהלי–חשבונות ורואי חשבון	1,630	603	906	121
13	ציירים וגרפיקאים	132	67	60	5
14	בוגרי גימנסיה	4,970	4,970	–	–
15	בוגרי בתי"ס למסחר	1,044	1,044	–	–
16	בוגרי בתי"ס מקצועיים	423	423	–	–
17	מסיימי בחינות–בגרות	779	779	–	–
18	סטודנטים שלא סיימו לימודיהם	478	478	–	–
	סך–הכל	**18,164**	**13,297**	**4,018**	**849**

גם בגטאות טרנסניסטריה: במוגילב, ברשאד, בבאלטה, ברבניצה, פתחו יהודים בתי–מלאכה וחנויות באופן בלתי–רישמי. חיילים רומנים העבירו אליהם כספים מיהודי בוקרשט. מאות יהודים עבדו בבית היציקה (Turnatorie), שהקים במוגילב המהנדס זיגפריד יאגנדורף, שם קיבלו אוכל, וכך הצילו עצמם מרעב.[47] הגנרל וואסיליו (Vasiliu) מסר ב–4 באוגוסט 1943, שליהודי מוגילב אושר לעסוק במסחר ולפתוח עוד שני סניפים של הקואופרטיב.[47א]

רופאים

לאחר שגורשו הרופאים היהודים מ"אגודת הרופאים הרומנים" התאגדו, בהתאם לחוק חדש, באגודה מקצועית של הרופאים היהודים (Asociatia Profesionala a Medicilor Evrei). הם

47. אנצל, 10, עמ' 149, 151–155, 170, 174–175, 320–323.

47א. אנצל, 4, עמ' 638.

הורשו לטפל רק בחולים יהודים, בבתיהם או בבתי–חולים קהילתיים. על קירות בתיהם היו חייבים לתלות את השלט "רופא יהודי" על רקע לבן, אותיות שחורות ומגן דוד כחול (ראה צילום "Medic Evreu"). למרות האיסור, הגיעו נוצרים לטיפול אצל רופאים יהודים, מפני שהם נחשבו למומחים גדולים. הרופא שעבר על צוו זה נאסר ל–15 יום, ונשלל ממנו רישיון העבודה.[48]

בכל רומניה (כולל צ'רנוביץ) היו 1,576 רופאים. שמותיהם של כ–800 רופאים פורסמו באלמאנאך היהודי של שנת 1943–1944, עם כתובותיהם. 82 מהם פירסמו במיוחד את סוג מומחיותם, מעבדותיהם ומספר הטלפון שלהם.[49] רופאים יהודים עבדו בצבא הרומני בתשלום חלקי, או גוייסו ללא תשלום לצבא, במקום עבודת–הכפייה.[50]

עורכי–דין

מתוך 1,479 עורכי–דין שעסקו במקצועם בבוקרשט, הותר רק ל–177 מהם להמשיך בעבודתם, מפני שהיו מוכרים כיהודים מסוג ב' (שהוריהם נלחמו במלחמות העצמאות של רומניה). שמותיהם וכתובותיהם פורסמו באלמאנאך יהודי 1943–1944. הם יכלו לשרת רק לקוחות יהודים ולהופיע בבתי–משפט בענייניהם.[51]

מהנדסים וארכיטקטים

1,036 מהנדסים, 109 ארכיטקטים ו–187 הנדסאים, ועוזרים לארכיטקטים נפקדו ברומניה בדצמבר 1942. 399 מהם עבדו בשרות הרכבות, במשרדי ממשלה, בצבא ובמפעלים שונים. הם קיבלו משכורות נמוכות יותר מאשר חבריהם הרומנים, או שעבדו ללא שכר, במקום עבודת–הכפייה.[52]

בסיכום: למרות הגזירות הרבות שהוטלו על הפעילות הכלכלית, גילו יהודי רומניה "עמידה" חזקה, והתנגדו, עד כמה שיכלו, לחוקי הגזע. אלפי יהודים הצליחו להערים על שלטון

48. G.E.: 2/10/942, 7/10/943, 27/2/942;
R.N.: 11/10/940; 27/10/940; 18/1/941; 28/4/945
קארפ, 1, עמ' 62, 89, 90; אנצל, 4, עמ' 1.

49. Almanah Evreesc 5704 (1943-1944), Bucuresti 1943, pp 175-187 (להלן אלמאנאך יהודי).

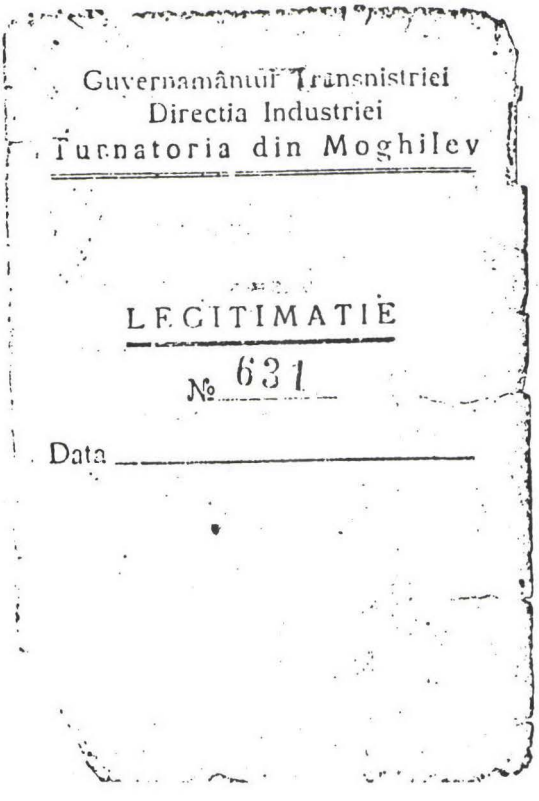
50. ז' אנצל, יהדות רומניה בין 23.8.944 לבין 30.12.947, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשל"ט, עמ' 39.

51. אלמאנאך יהודי, שם, עמ' 173–174; קארפ, 1, עמ' 57, 88, 103, 107; אנצל, 8, עמ' 35.

52. קוטיק, שם, עמ' 193; אנצל, 7, עמ' 583.

אנטונסקו: המשיכו לעבוד בחנויותיהם ובמפעליהם, תחת חסות של "לגיונר" או נוצרי, ושילמו להם "דמי לא יחרץ"; "קנו" פנקסי פטור מעבודת–הכפייה, ושילמו סכומים גדולים מאד, כדי להישאר בבתיהם ולהמשיך בעבודותיהם. מאות מהנדסים, טכנאים ומומחים המשיכו לעבוד במפעלים ממשלתיים וציבוריים, תוך הפרשת חלק לא קטן ממשכורתיהם לשלטונות ותשלום שוחד ושלמונים לממונים עליהם, למרות שהיו נחוצים מאד לכלכלה הרומנית. מאות רופאים כלליים, ספציאליסטיים ורופאי–שיניים, המשיכו לטפל בחולים נוצרים במרפאותיהם, למרות האיסורים החמורים שהוטלו עליהם, ועל אף השלט "רופא יהודי", שהיה תלוי על בתיהם.

"עמידתם" של היהודים בשדה הכלכלה, התנגדותם לחוק–האפלייה ומאבקם למען הפרנסה, איפשרו להם לפרנס, מחד, את משפחותיהם, ולתרום כספים, מאידך, לצרכי הסעד הרבים, עזרה לנצרכים, לעובדים בגדודי–העבודה ולמגורשים מטרנסניסטריה, להחזקת מוסדות החינוך, הבריאות והדת של הקהילות ולתשלום מיסים גבוהים ותרומות למוסדות הממשלה.

Guvernamântul Transnistriei
Directia Industriei
Turnatoria din Moghilev

LEGITIMATIE

№ 631

Data _____

תעודת זהות לעובד במפעל היציקה "טורנטוריה" בגטו מוגילב בטרנסניסטריה.

DOCUMENTE: firmă de medic evreu în epoca antonesciană

שלט: "רופא יהודי"; שלט: "חנות של ז'יד" (יהודון).

AVIZ

Medicii şi Dentiştii Evrei nu pot căuta decât bolnavi Evrei. Contravenienţii se pedepsesc cu 15 zile închisoare şi ridicarea dreptului de medic.

Colegiul Medicilor

מודעה: רופאים יהודים רשאים לטפל רק בחולים יהודים

ASOCIAŢIA PROFESIONALĂ
A
MEDICILOR EVREI
Jud. ILVOV
BUCUREŞTI, I
Sediul: Str. Gogu Cantacuzino 1 et. I
Telefon 5.34.86

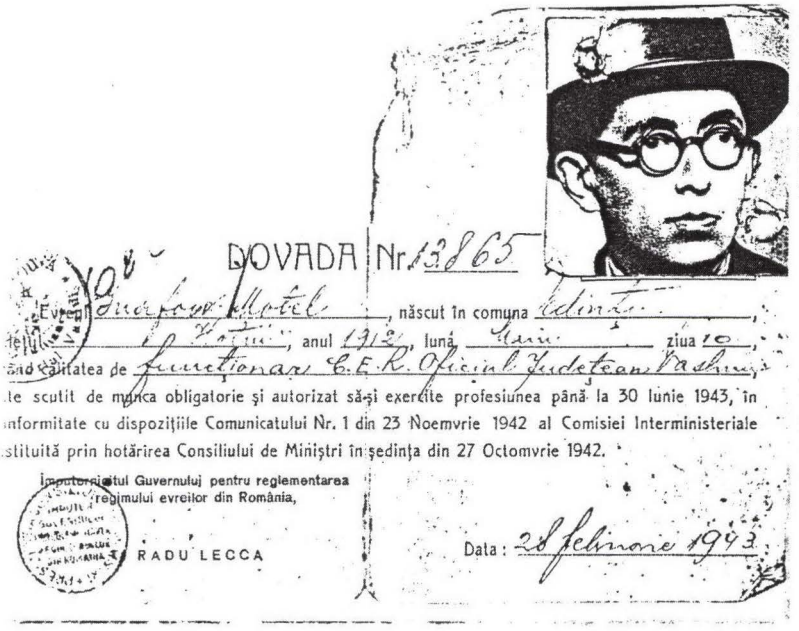
Bucureşti, 27 M a i *194* 2

COMITETUL DE CONDUCERE

AL ASOCIATIEI PROFESIONALE A MEDICILOR EVREI

(depinzând de Colegiul Medicilor - conform Decretului-Lege publicat în Mon. Of. Nr.269 din 15/XI/1940)

מכתב של ה"איגוד המקצועי של הרופאים היהודים" (1942).

DOVADA Nr. 13865

Evreul [illegible], născut în comuna Edineț,
județul Botoșani, anul 1912, luna Mai, ziua 10,
având calitatea de funcționar C.F.R. Oficiul Județean Vaslui,
este scutit de muncă obligatorie și autorizat să-și exercite profesiunea până la 30 Iunie 1943, în
conformitate cu dispozițiile Comunicatului Nr. 1 din 23 Noemvrie 1942 al Comisiei Interministeriale
instituită prin hotărîrea Consiliului de Miniștri în ședința din 27 Octomvrie 1942.

Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor din România,

RADU LECCA

Data: 28 februarie 1943

REGATUL ROMÂNIEI

PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI
ÎMPUTERNICITUL GUVERNULUI
PENTRU REGLEMENTAREA REGIMULUI
EVREILOR DIN ROMÂNIA

REGATUL ROMÂNIEI

PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI
ÎMPUTERNICITUL GUVERNULUI
PENTRU REGLEMENTAREA REGIMULUI
EVREILOR DIN ROMÂNIA

DOVADA Nr. 134

Evreul Leiber Schächter, născut în comuna Bacău,
județul [illegible], anul 1912, luna Iulie, ziua 7,
având calitatea de [illegible],
este scutit de muncă obligatorie și autorizat să-și exercite profesiunea până la 30 Iunie 1943, în
conformitate cu dispozițiile Comunicatului Nr. 1 din 23 Noemvrie 1942 al Comisiei Interministeriale
instituită prin hotărîrea Consiliului de Miniștri în ședința din 27 Octomvrie 1942.

Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor din România,

RADU LECCA

Data: 28 Februarie 1943

פנקסי - פטור מעבודת - כפייה, למורה ולעובד במפעל כלכלי.

ROMANIA 353

Prefectura Județului Botoșani

ORDONANȚA
Nr. 7881

Noi, Lt. Colonel VICTOR MĂESCU, Prefectul Județului Botoșani;

Având în vedere dispozițiunile ordinului Domnului Ministru al Afacerilor Interne Nr. 26452|942;

Având în vedere nevoia împiedicării propagandei pe care o fac unii evrei în contactul ce au cu sătenii;

Pe baza dispozițiunilor în vigoare:

ORDONĂM:

Art. 1. Se interzice cu desăvârșire accesul sătenilor în locuințele și curțile evreești, atât în Orașul Botoșani cât și în Comuna Urbană nereședință Hârlău, fie pentru vindere de alimente sau pentru orice alte motive.

Art. 2. Evreii se vor aproviziona numai de pe piețe și în magazine, de la oarele 10 dimineața până la ora 12 a. m.

Art. 3. Se va institui o atentă supraveghere asupra contactului evreilor cu sătenii atât pe piețe, străzi, cât și în magazine.

Art. 4. Contravenienții la dispozițiunile prezentei ordonanțe vor suferi rigorile legilor în vigoare.

Art. 5. Toți Ofițerii de Poliție Judiciară și de Poliție administrativă vor supraveghea executarea prezentei Ordonanțe.

Dată în Cabinetul nostru astăzi 25 Martie 1942.

PREFECT
LT. COLONEL
Victor Măescu

Șeful Poliției Botoșani
M. VELEHORSCHI

פקודת מחוז בוטושאני, שמותר ליהודי לקנות בשוק ובחנויות רק בין השעות 8-10 בבוקר.

פרק שלושה–עשר: מערכת החינוך והתרבות

מערכת החינוך היהודית ב"רומניה הגדולה" פעלה באורח סדיר עד יוני 1940. לבתי–הספר היהודיים היה מעמד משפטי מוכר, ומשרד החינוך הרומני התיר להם להעניק תעודות–גמר, שהוכרו רישמית על–ידי כל מוסדות ההשכלה.[1]

ב–4 ביולי 1940 קמה ברומניה ממשלה פשיסטית, שבראשה עמד יון גיגורטו. ב–4 בספטמבר 1940 באה במקומה ממשלתו של הגנרל יון **אנטונסקו**, וב–14 בספטמבר 1940 רומניה הוכרזה ל"מדינה לאומית–לגיונרית". לתמורות אלה נודעה השפעה מרחיקת–לכת על מערכת החינוך היהודית.

ב–31 באוגוסט 1940 הורה שר החינוך האנטישמי **ראדו בודישטיאנו**, (Radu Budisteanu) ממפלגת "משמר הברזל", על הוצאת התלמידים היהודים מכל מוסדות החינוך וההשכלה הרומניים. על–פי "תקנון היהודים" (Statutul Evreilor) מ–9 באוגוסט 1940, שקבע את מעמדם החדש של יהודי רומניה, ניתנה אפשרות ל–6% בלבד מילדי ישראל להמשיך בלימודיהם במוסדות הלא–יהודיים. תלמידים אלה היו בני הורים יהודים "מסוג ב'", שהוגדרו כבעלי זכויות יתר, משום שנלחמו במלחמות העצמאות של רומניה.[2]

כעבור שישה שבועות, ב–14 באוקטובר 1940, פירסם שר החינוך החדש, "הלגיונר" **פרופ' טרַאיאן בראיליאנו** (Traian Braileanu) חוק נוסף, שאסר על לימודיהם של כל התלמידים היהודים, ללא יוצא מן הכלל, במוסדות חינוך רומניים. מורים יהודים לא הורשו עוד ללמד בבתי–ספר רומניים, ועל המורים הרומנים נאסרה ההוראה בבתי–ספר יהודיים.[3]

בעקבות חוקים מפלים אלה נאלצו הקהילות לארגן מחדש את מערכת החינוך שלהן תוך זמן קצר, להקים בתי–ספר חדשים, ולהרחיב את אלה הקיימים, כדי לקלוט את אלפי התלמידים

1. יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה, תל–אביב, תשמ"ה, עמ' 170–173.

2. הוראת שר החינוך מספר 153,377/940 פורסמה בביטאון הממשלתי Monitorul oficial מספר 201; מ. קוטיק, גולה במאבקה, תל–אביב, תש"ד, עמודים 57–58; M. Carp, Cartea Neagra, 1, (להלן קארפ, 1); Bucuresti 1946, p. 56; Statutul Evreilor, Decret de lege din 9 August 1940, Bucuresti 1940;
J Ancel (Editor), Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust, Jerusalem 1986 (להלן אנצל), כרך 3, עמ' 402; כרך 6, עמ' 3; כרך 8, עמ' 193.

3. חוק החינוך החדש מספר 3433/940 פורסם ב–Monitorul Oficial מספר 240; קארפ, 1, עמ' 56, 87; א' שפרן, "רשעים, צבועים וחלשים, שליטי רומניה הפאשיסטיים", קובץ מחקרים "יד ושם", כרך ו', ירושלים, תשכ"ו, עמ' 150.

היהודים, שגורשו מבתי–הספר הציבוריים. מפאת המחסור החמור בחדרי–לימוד, לאחר שהצבא הרומני הפקיע את בנייני בתי–הספר היהודיים ברחבי המדינה, נאלצו הקהילות לשכור בתים פרטיים, לאחר שמאות כיתות כבר הועברו לאולמות בתי–הכנסת, לעזרות–נשים ולשאר בנייני הקהילות, ועדיין נותרו ילדים רבים ללא מקומות לימוד. בתי–הספר נאלצו גם לפזר את כיתותיהם במקומות שונים ורחוקים זה מזה.

שנת הלימודים הראשונה, 1940/41, הייתה הקשה ביותר למערכת החינוך הקהילתית. בנוסף לתנאים הפיזיים הקשים, סבלה יהדות רומניה מאבידות קשות במהלך הפוגרומים: בבוקרשט ב–21–23 בינואר 1941, נרצחו 130 יהודים, וב–29–30 ביוני 1941 ביאסי, ובתחילת יולי ב"רכבות המוות", שם נרצחו למעלה מ–10,000 יהודים. בפרעות אלה נפגעו גם מוסדות חינוך, על מוריהם ותלמידיהם. זעזועים קשים פקדו את המערכת הזו גם בשנת הלימודים השנייה, 1941/42, עם גירושם בקיץ 1941 של כ–50,000 יהודים מכפרים ועיירות, והצטרפותם של אלפי תלמידים חדשים לבתי–הספר הקהילתיים בערי–המחוז. על אלה נוספו גם עשרות אלפי המגורשים לטרנסניסטריה מקהילת דורוהוי, מבוקובינה ובסרביה (מאוקטובר 1941 עד ספטמבר 1942).[4]

מספרם היחסי של התלמידים בבתי–הספר הקהילתיים גדל בהתמדה, ועד אוגוסט 1940 מנתה רשת החינוך היהודית ב"רומניה הגדולה" כ–20,000 תלמידים, מתוך אוכלוסייה של כ–800,000 נפש. ואולם כבר בשנת הלימודים 41–1940 היו ברומניה המוקטנת (שכללה רק את שטחי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית), כ–22,000 תלמידים יהודים, מתוך אוכלוסייה יהודית בת 300,000 נפש בקירוב.

מספר התלמידים ברשת החינוך היהודית הקהילתית[5]

שנה	בתי–ספר וגני ילדים	תלמידים	מורים	האוכלוסייה היהודית
1940	163	19,502	1,089	756,930 ב"רומניה הגדולה" בשנת 1930
1941	160	21,979	1,115	302,090 ב"רומניה

4. אנצל, 1, עמ' 522; שם, 7, עמ' 613; ש"מ ליטמן, "הוראה יהודית בימי השלטון הנאצי", תולדות 1–2 (5–6) תשל"ד, עמ' י"ד–ט"ו.
Gazeta Evreeasca (G.E.): 13/3/942; Revista Cultului Mozaic (R.C.M.): 1-15/6/985

5. Activitatea Cultului Mozaic din intreaga tara 1918-1943, Bucuresti, 1944, p. 18 (להלן "פעולות הקולטוס היהודי"); השווה מיפקד התלמידים: אנצל, 7, עמ' 426; על מיפקד היהודים ראה קארפ, 1, עמ' 18; אנצל, 2, עמ' 410–411; שם, 3, עמ' 4–5.

1942	149	21,843	1,388	300,000–כ המוקטנת"	ב"רומניה (המקוצצת)
1943	146	22,017	1,387	300,000–כ המוקטנת"	ב"רומניה

(ראה נספח 1: מערכת החינוך הקהילתי 1940–1943 לפי ערים)

מאות תלמידים נוספים, שמפאת חוסר מקום, או מסיבות אישיות ומשפחתיות, לא נתקבלו לבתי–הספר הקהילתיים, למדו בבתיהם. לאלה התירו הרשויות להיבחן בבחינות חיצוניות בפני וועדת–בוחנים ממשלתית, אולם הם חוייבו בדמי–רישום גבוהים. משרד החינוך קבע 8 מרכזי בחינות מחוזיים בערים: בוקרשט, יאסי, פוקשאני, ארד, בוטושאני, בראילה, גאלאץ וטימישוארה. לעומדים בבחינות ניתנו תעודות מטעם בתי–הספר הללו, אך נוספה בהן הערה: "אין לתעודה תוקף ממשלתי" ("Sunt fara valoare de stat").[6]

לצד רשת החינוך הקהילתית, נוסדו בבוקרשט בידי מורים ומרצים יהודים, שלימדו בעבר באוניברסיטאות, בתי–ספר תיכוניים פרטיים, אליטיסטיים, שנועדו לבעלי ממון, וביררו את תלמידיהם בקפידה. עם מייסדיהם ומנהליהם של מוסדות חינוך אלה נימנו: הבלשן אלכסנדר גראור,[7] המתמטיקאי פרופ' כהנא, המורים א' בויו, א' קריינדלר וד"ר יוסף ברוקר, שייסד בית–ספר תיכון פדגוגי. בני משפחת דלה–פרגולה והוגו שווארץ הקימו קונסרווטוריונים פרטיים, שעליהם נדון להלן.

נוסף למוסדות החינוך התיכוניים, ייסדו אקדמאים יהודיים גם 4 מוסדות השכלה על–תיכוניים, קולג'ים אוניברסיטאיים, שנועדו לקלוט את הסטודנטים, שסולקו ממוסדות ההשכלה הגבוהה: ה"קולג' למען סטודנטים יהודיים", שבראשו עמד **פרופ' מרקו אונסקו**; "קולג' אבאסון", שאותו ניהל **פרופ' ארנסט אבאסון**; "קורסים להכשרה טכנית", שבראשו עמד **המהנדס מרטין ברקוביץ**, שכונה **"פוליטכניקה ברקוביץ"**; "בית–הספר לאומנויות בעבור יהודים", עליהם נדון להלן (ראה אישור של הקולג' אונסקו שניתן לסטודנט לאזר מאנולה בשנת 1942 ואישור של בית–הספר התיכון התיאורטי יהודי מבוקרשט משנת 1941, שניתן לתלמיד מ' שטפאן). בתי–הספר הפרטיים, התיכוניים והאוניברסיטאים, הוקמו

6. S.M. Littmann, Cei de la Cultura, Rehovot 1975 (להלן: ליטמן, קולטורה); G.E.: 14/2/942; 6/3/942; 27/3/942; 5/7/943; 24/7/943; 10/9/943;

7. עדותו של הסופר י"מ שטפאן, שלמד בבית–ספר תיכון זה של גראור וקיבל תעודת–גמר :R.C.M 1/11/977; 1/9/978; 1/5/982; 1/5/985;

ואושרו הודות לקשרים אישיים טובים, שהיו ליוזמיהם עם פקידים בכירים במשרד החינוך הרומני, והקיפו כאלפיים תלמידים וסטודנטים.[8]

בבוקרשט, שאוכלוסייתה היהודית מנתה כ–130,000 נפש, התקיימו 47 מוסדות חינוך – 36 מהם בחסות הקהילות, האשכנזית המאוחדת, האורתודוכסית והספרדית, ויתרם מוסדות פרטיים. בכולם למדו כ–8,000 תלמידים, והורו כ–400 מורים (ראה: מפקד המוסדות היסודיים והתיכוניים בבוקרשט בשנים 1940–1944).

עד דצמבר 1941 פעלה מערכת החינוך הקהילתית בחסות ה"פדרציה של איגודי הקהילות ברומניה" ו"איגוד הקהילות ברגאט", שבראשם עמדו ד"ר **וילהלם פילדרמן** והרב **הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן**. שני אישים אלה עשו רבות למען אירגון בתי–הספר החדשים, קבלת הכרה רישמית בהם והשלטת צביון יהודי–לאומי בין כותליהם. ב–16 בדצמבר 1941 פירק ה"מנהיג" **יון אנטונסקו** את שני המוסדות העל–קהילתיים הנ"ל, והקים במקומם את "מרכז היהודים", מעין יודנראט יהודי, אשר בפברואר 1942 נטל תחת חסותו גם את רשת החינוך הקהילתית (עיין בפרק "מרכז היהודים").[9]

ד"ר נגדור גינגולד, ראש ה"מרכז", שאף לכלול את כל בתי–הספר היהודיים הפרטיים בתחום סמכותו, בהתאם לתקנון ה"מרכז". אולם במאמציו אלה, נתקל בהתנגדותם של מנהלי המוסדות. במכתבו מ–27 ביוני 1942 אל **ראדו לקה** ה"ממונה (קומיסר) על ענייני היהודים ברומניה", התלונן גינגולד, שלמרות הצעדים שנקט, טרם הועברו מוסדות החינוך הפרטיים לסמכותו, כפי שנעשה לכל מוסדות החינוך הקהילתיים. יתר–על–כן, המוסדות הפרטיים קיימו קשרים ישירים עם משרד החינוך, שלא תמיד התחשב בקיומו של "מרכז היהודים", ונעתר לפנייותיהם הישירות של המנהלים ולהשתדלויותיהם השונות. מיסמך חשוב זה מוכיח בעליל, שאף–על–פי שה"מרכז" נוסד בידי הממשלה, עדיין היה בכוחם של אישים יהודיים מחוץ ליודנראט להשתדל, ביוזמתם, למען קידום ענייניהם של מוסדות חינוך פרטיים אוטונומיים.[10] בפנייה אחרת של ד"ר גינגולד, ב–23 ביוני 1943, ביקש מראדו לקה שיפעיל את השפעתו על משרד החינוך, לשתף פעולה עמו בכל הנוגע לאירגון

8. רשימת מוסדות החינוך בבוקרשט מ–13 במארס 1943: אנצל, 7, עמ' 234–235; Almanah Evreesc 5704/1944, Bucuresti 1943, pp. 209-217 (להלן אלמאנאך יהודי 1943); על בתי–הספר הפרטיים ראה: G.E.: 15/2/942; 15/5/942; 22/5/942; 29/5/942; 5/6/942; 19/6/942; 26/6/942; 10/7/942; 28/8/942; 2/10/942; 11/12/942; 24/12/942; 13/3/943; 6/8/943; R.C.M.: 1/9/978; 1/5/982

9. על שני המוסדות העל–קהילתיים הנ"ל ראה: יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, עמ' 73–97; Activititea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944, pp. 12-13 (להלן "פעילות מרכז היהודים").

10. אנצל, 7, עמ' 62.

החינוך היהודי. גינגולד התלונן, שמשרד החינוך מינה מורים ומנהלים ואישר הקמת בתי–ספר יהודיים חדשים, לבקשתם של ראשי קהילות מקומיות, מבלי שנועץ ב"מרכז". באופן זה הוקמו, ללא ידיעתו, "בית–הספר הפדגוגי" של ד"ר ברוקר ובתי–ספר אחרים.[11]

חינוך מקצועי

בתקופת המלחמה תוגבר החינוך המקצועי לתלמידים יהודיים, לבני–נוער שלא למדו במסגרת סדירה ולמבוגרים. למטרה זו שיתפו פעולה עם "מרכז היהודים", "אורט" וקהילת בוקרשט. לצד המחלקה לחינוך ולתרבות ב"מרכז היהודים", הוקמה גם מחלקה לחינוך מקצועי, שתפקידה היה לטפח את החינוך המקצועי לבני–נוער חסרי תעסוקה, כדי להכשירם לעבודה מעשית ולהגירה, דהיינו – לעלייה ארץ–ישראל.

בית–הספר המקצועי הוותיק "ציוקנול" (Ciocanul) – הפטיש – , שנוסד בבוקרשט בשנת 1897, הוסיף לפעול גם בתקופה זו. למדו בו 375 תלמידים בני 11–19, במגמות מסגרות, חשמל ומכונאות–רכב. במוסד זה התקיימו גם קורסים טכניים דו–שנתיים לבוגרי ארבע ושש שנות לימוד בבית–ספר תיכון, במקצועות: ציור טכני ודקורטיבי, גרפיקה, חשמל, רדיו–טלפון, מכונאות, טכסטיל, שרברבות, חימום וקירור – במטרה להכשירם לטכנאים. כמו–כן נפתחו קורסים מקצועיים מזורזים לנוער ולמבוגרים, למסגרות, חשמלאות, נגרות ושענות. בקורסים אלה למדו כ–400 חניכים. "אורט" קיים אף הוא קורסים מקצועיים משלו – לרדיו, חשמל, תפירה ואופנת–נשים. בית–ספר מקצועי קטן הוקם גם על–ידי הקהילה הספרדית בבוקרשט, שבו למדו הבנות תפירה, והבנים מקצועות טכניים.[12] לנערות שלא למדו במסגרות חינוך רגילות, נפתחו קורסים מעשיים לתפירה ולחייטות, בבית–ספר מיוחד לתפירה, גם ב"מעון חסות לנערות ולנשים" (Caminul de protectia femeilor), שייסדו נדבניות ומתנדבות למען נערות ונשים חסרות משפחה ובית, התקיימו קורסים לעובדות משק–בית, טבחיות מקצועיות ומטפלות, שבהם למדו כ–30 תלמידות, וכן קורסים לתפירה ולציור אופנה ל–16 תלמידות.[13]

למאות תלמידים שלא המשיכו לימודיהם בבתי–ספר תיכוניים, נפתחו בתי–ספר משלימים (Scoli Complimentare), שבהם למדו מקצועות כלליים, לשון עברית ויהדות, וכן

11. שם, שם, עמ' 318.

12. יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, עמ' 206; על "אורט" ראה: Renasterea Noastra (R.N): 27/10/940 G.E: 17/12/943

13. G.E.: 9/4/942; 5/6/942; 15/6/942; 26/6/942; 17/7/942; 25/9/942; 18/12/942; 16/4/943; 25/6/943

מלאכת–יד, ריקמה, תפירה, נגרות, מסגרות וכלכלת–בית. כיתות בית–הספר הזה היו למעשה כיתות המשך ה'–ו'–ז' (מעין חטיבת–ביניים), בעיקר בקהילות שלא היה לאל ידן להקים גימנסיות. מאות תלמידים נוספים למדו הנהלת–חשבונות, כלכלה, פקידות והדפסה במכונת–כתיבה, בחמישה בתי–ספר למסחר.[14]

650 סטודנטים רכשו השכלה מקצועית וטכנית ברמה אוניברסיטאית, ב"קורסים להכשרה טכנית" **בפוליטכניקום ברקוביץ'**, שעליו נפרט להלן. חלק מ–600 הסטודנטים ב"**קולג' לסטודנטים יהודים**" של **פרופ' אונסקו**, רכשו אף הם השכלה גבוהה במקצועות אדריכלות, מכונאות–חשמל, כימיה תעשייתית, חקלאות, כלכלה ורפואה. עשרות אחים ואחיות הוכשרו בבתי–ספר לאחיות בבוקרשט וביאסי. ב"קולג' אבאסון" למדו עשרות סטודנטים ביולוגיה, כימיה, כלכלה ורפואה.[15]

בתי–הספר המקצועיים ובתי–הספר הקהילתיים בכלל, קיימו בסוף שנת–הלימודים תערוכות מקצועיות, ובהן הציגו את הישגיהם. בבוקרשט יצאו מוניטין לתערוכות של בתי–הספר "ציוקנול" ו"קולטורה". תלמידי בתי–הספר הקהילתיים בעיר הבירה הוכשרו גם לעבודות חקלאיות בחווה של "מרכז היהודים", ובשטחים הריקים של הקהילה הספרדית בבוקרשט, שם גידלו ירקות.[16]

חינוך עברי בבתי–הספר הקהילתיים, בית–ספר עברי בבוקרשט.

בימי מלחמת–העולם השנייה, קיימו בתי–הספר הקהילתיים פעילות חינוכית לאומית בעברית. בקהילות מולדובה המסורתיות, שמנהיגיהן היו קרובים לרוח היהדות והמסורת, התקיים יום לימודים ארוך, שבמהלכו למדו התלמידים 2–3 שעות לשון עברית ויהדות מדי יום ביומו. בקהילות חבל מונטניה, שמנהיגיהן היו לרוב משכילים, הוקצו ללימודי דת ועברית לא יותר משעה עד שעה וחצי ליום. בשנים 1940–1944 רוב בתי–הספר קיימו גם קורסים לעברית בחופשות הקיץ, מתוך שאיפה לקדם את רמת ידיעותיהם של התלמידים, וכדי להעסיקם במסגרת חינוכית ובאווירה יהודית. מוסדות החינוך הקהילתיים אירגנו גם תפילות מיוחדות לתלמידים ומסיבות "עונג שבת", שם הושרו שירים בעברית, והמורים סיפרו על פרשת השבוע והקריאו סיפורים משל שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים וי"ל פרץ. הוקפד על שמירת שבת וחגים במסגרת בית–הספר. בתי–הספר הפרטיים בבוקרשט לא הורו

14. המחבר בעצמו היה תלמיד בבית–הספר "עשה טוב" בוואסלוי, בכיתות ה'–ז' בתקופת המלחמה; G.E.: 7/8/942; 28/8/942;

15. G.E.: 24/4/942; 26/6/942; 9/7/943; 30/7/943

16. G.E.: 22/8/942; 25/6/943

עברית, מפני שההורים היו לרוב מתבוללים ובעלי השקפת–עולם קומוניסטית, והתנגדו ללימודי היהדות.[17]

ההסתדרות הציונית ברומניה, שבראשה עמד **משה בנבנישתי**, שמה לה למטרה לפתוח בית–ספר עברי, שבו ילמדו את כל המקצועות הכלליים בעברית. החל מאפריל 1941 נהג בנבנישתי לערוך תחרויות בין בתי–הספר בבוקרשט בידיעת השפה העברית, ובספטמבר 1941 ייסדה האגודה להפצת הלשון העברית "תרבות", בית–ספר עברי בעיר הבירה, ביוזמתם של המורה יהושע ריספלר והפעילים הציוניים ד"ר קורנל ינקו ועורך–הדין שמואל רוזנהויפט. זה היה בית–הספר העברי הראשון ב"רומניה הישנה" (בבסרביה היו קיימים עד 1940 בתי–ספר עבריים רבים). עם פתיחתו של בית–הספר העברי, שכלל בתחילה גן–ילדים עברי וכיתה אחת (בכל שנה, עד סוף המלחמה, נוספה כיתה חדשה), הונהג יום לימודים ארוך והוגשו שתי ארוחות. ב–1943 למדו בו 60 תלמידים.

אף–על–פי שבאוגוסט 1942 פורקה אגודה "תרבות" בהוראת הממשלה, וכמוה גם ההסתדרות הציונית, הוסיף בית–הספר להתקיים בחסותה של הקהילה, ובאישור "מרכז היהודים". רשויות החינוך של רומניה התירו את קיומו של המוסד החינוכי, שמטרתו הייתה להכשיר ילדים לעלייה לארץ–ישראל, כשם שאישרו את קיום בתי–הספר המקצועיים, לאותה מטרה. לימדו בו מיטב המורים. לצידו של **המנהל יהושע ריספלר**, הורו בבי"ס זה המורים **נחום זלבינסקי, ז' ברי, דוד פיבוש, ע' גלר**, מחבריהם של מקראות להוראת עברית.

בית–הספר הזה עסק גם בהוראת עברית למבוגרים. בתחילת 1944 נאסרו המנהל דיספלר והמורה ברי, באשמה שקיימו קשרים עם ארץ–ישראל. יחד עמם נאסרו מנהיגים ציונים נוספים כמו בנבנישתי. לאחר שיחרורם, בקיץ 1944, עלו לארץ–ישראל ביחד עם מאות חלוצים, יתומים ומשוחררי המחנות מטרנסניסטריה.[18]

עם גידול מספר התלמידים בבתי–הספר היהודיים למיניהם, נוצר מחסור במורים, ומספרם של המורים לעברית פחת. ששים מהם, שמוצאם מבסרביה, גורשו לטרנסניסטריה. 20

17. הוראות לבתי–הספר שנשלחו על–ידי הרב הראשי שפרן ב–4 באוקטובר 1940, דו"ח משה גרינברג, מזכירו של הרב, יוני 1946; דו"ח של לאזר הלברטל, ראש קהילת בוקרשט 1941–1944. ארכיון "יד ושם", אוסף רומניה 011/6 (להלן דו"ח הלברטל); M. Benvenisti, Sionismul in Vremea prigoanei, Bucuresti 1944, pp. 5-6; 32, 34, 36; R.N.: 3/11/940; G.E.: 10/7/942; 7/8/942; 3/9/942; המחבר בעצמו למד בקורסי–קיץ, שניתנו על–ידי המורה מרדכי יוספוב בוואסלוי.

18. דו"ח הלברטל, שם; עדות בכתב של המורה רחל כהן, שלימדה וניהלה את בית–הספר העברי, בביטאון אירגון העסקנים הציונים יוצאי רומניה, תל–אביב, מספר 1 (תשמ"ז), עמודים 13–15; שם, מספר 4 (תשמ"ז), עמודים 29–30; שם, מספר 5 (תשמ"ח), עמודים 19–21; עדות המורה ומחבר הספרים דויד תירוש (פיבוש) יליד יאסי, 1902, שלימד בתקופת המלחמה (8/2/976, גבעת–שמואל).
R.N: 6/10/1944; G.E: 6/8/1943; Viata Noastra (V.N): 5/11/1989

מתוכם, מטובי ההבראיסטים, המומחים בלשון העברית, נרצחו בגטאות ובמחנות משם, ביניהם: דויד גוברמן, שמואל חיקיס, משה שטרן, פ' מגנזין, אלברטון, פיניאלי, ש' גרינברג, פיינשטיין ועוד.[19]

במכתבו העברי ששלח מנהל בית הספר העברי יהושע ריספלר לארץ–ישראל, ב–11 במאי 1943, כתב בין היתר, שבית–הספר העברי, גן הילדים הצמוד אליו והתמחוי בשביל התלמידים, שלמדו יום לימודים ארוך, הינם "קרן האור הבוקע ועולה מתוך ים הצרות". "וכעת" – הוא הוסיף – "הושג אישור לנהל שיעורים לעברית בשביל הנוער המתלמד. במוסד זה עובדים 8 מורים ומורגש צורך בספרי–לימוד".[20]

סמינר למורים לא היה בנמצא, והרשויות לא נתנו הסכמתן לייסד מדרשה למורים. במאמציה להוסיף ידע למורים לעברית ולדת (Religie), וכדי להכשירם להיות מורים מוסמכים, הקימה המחלקה לחינוך ולתרבות של הקהילה בבוקרשט בתקופת המלחמה, קורסים למורים לעברית. למדו בהם יום–יום כעשרים מורים, ולימדו מטובי המורים: ריספלר, ברי, וורנברנד, זלמן פאוקר (אחיה של אנה פאוקר, הקומוניסטית, שכיהנה כשרת החוץ של רומניה אחרי המלחמה), הרבנים הדוקטורים, א. בק ובוריס רייכר.[21]

במאמציו לגייס כוחות חדשים למערכת החינוך העברית, הקים הרב הראשי ד"ר א. שפרן, וועדה להסמכת מורים ליהדות, ויזם קורסים להשתלמות מורים. הוועדה, שבראשה עמד הרב הראשי, וחבריה היו הרבנים ד"ר אברהם בק, ד"ר מ"א הלוי וד"ר בוריס רייכר, המורים ריספלר וזלבינסקי והמזכיר ד"ר לייבה, הסמיכה בוגרי ישיבות מטרנסילבניה ובוקובינה ובוגרי בתי"ס תיכוניים עבריים מבסרביה, לשמש כמורים. בחופשות–הקיץ נערכו בבוקרשט השתלמויות בדידקטיקה ובשיטות הוראה, כמו גם להרחבת הידע האישי בפילוסופיה של החינוך, מסכת אבות, הכוזרי, פרקים בתולדות עם ישראל ועוד. קורסים דומים נפתחו גם בקהילת יאסי, ביוזמתו של ד"ר יוסף שפרן, הרב הראשי, שפיקח גם על לימודי העברית בבתי–הספר היהודיים בעיר.[22]

כ–1,500 ילדים נוספים למדו תורה ב–30 "חדרים", "תלמודי–תורה" וישיבות קטנות. בבוקרשט היה "בית–ספר לבר–מצווה", שבו למדו מאות ילדים ממשפחות נצרכות, הלכות

19. שני המורים גוברמן וחייקיס היו מורים של המחבר בבית–הספר "עשה טוב" בוואסלוי.

20. דו"ח מבוקרשט מ–11 במאי 1943 של י' ריספלר שנשלח לארץ–ישראל, הארכיון לחקר הציונות הדתית, אוניברסיטת בר–אילן, ש511.

21. עדותו של צבי סגל, יליד טרגו–ניאמץ 1920, שהיה מורה לעברית וליהדות בבית–הספר "קולטורה" בבוקרשט ומפעילי של "תורה ועבודה", שהשתתף בקורסים אלה. (גבעתיים, 8/8/990).

22. דו"ח ריספלר (הערה 20); 13/8/943; 8/5/943; 27/7/942; 26/6/1942; 24/4/942; G.E.: הרב יוסף שפרן, "פרק בעבודת החינוך בימי השואה", שבילי חינוך (שנה 24), תשכ"ז, עמ' 22–25.

הנחת תפילין, קריאה בתורה וברכותיה, הפטרה ותפילות בסידור. מוסד זה, שפתח את שעריו לכל דיכפין, חינם אין כסף, נוהל בידי **אברהם ג' קאופמן**, בבניין בית–כנסת שהקים אביו **ר' נחמן סופר**, עוד לפני המלחמה, והציל תלמידים רבים מהתבוללות וטמיעה.[23]

בראשית ינואר 1941 ייסד "איגוד הקהילות" הוצאת ספרים, שנועדה להוציא ספרי–לימוד להוראת היהדות לבתי–הספר הקהילתיים. בתשרי תש"ב (סתיו 1941) ראה אור בהוצאה זו "ספרי", ספר לימוד עברי לדת, לשפה ולדברי ימי ישראל, חלק ג'. אחרי פירוקו של ה"איגוד" בסוף דצמבר 1941, ייסד "מרכז היהודים" מחלקה לפירסום ולעריכה. בספטמבר 1942 פירסמה מחלקה זו רשימה של ספרי–יהדות, שאושרו להוראה בבתי–הספר הקהילתיים, ובשנת 1942–1943 הוציאה לאור ספרי–לימוד חדשים. וכדי לעודד מורים לחבר ספרים להוראת העברית, הכריז ה"מרכז" בעיתונו "גאזטה אבריאסקה" (Gazeta Evreiasca) על הענקת שלושה פרסים בסך עשרת אלפים, עשרים–אלף ושלושים–אלף ליי, למחברי ספרים לבתי–ספר יסודיים ותיכוניים, לפי השיטה "עברית בעברית". בקיץ 1943 הוקמה וועדה מיוחדת למטרה זו. בשלהי 1942 הופיע הספר להוראת העברית ודקדוק לבית–הספר התיכון של דוד פייבוש, ז' ברי ופ' גליק (Manual de limba si Gramatica Ebraica). ב–1943 יצא לאור קורס שלם להוראת הלשון העברית לבתי–ספר תיכוניים מאת פ' גליק ו–ע' גלר, מורים בבתי–ספר "קולטורה" בבוקרשט, וכן "עלים", מקראה לשנת הלימודים השלישית והרביעית, מאת א"י ריספלר ו"מקראה לתלמידים" חלק ב' (ראה צילום השערים).[24]

חינוך משלים

לצד הלימודים העיוניים והמקצועיים הסדירים בבתי–הספר הקהילתיים, הונהג בחלק מהם גם חינוך משלים, במגמה להעסיק את התלמידים בשעות הפנאי ובחופשות. קהילות בוקרשט, האשכנזית והספרדית, פתחו בתי–תלמיד, שבהם הכינו הילדים את שיעוריהם, צפו בסרטים, האזינו למוזיקה, שיחקו משחקים שונים, עסקו בספורט, בהתעמלות, בהשגחתם של מורים ומדריכים.[25]

23. אלאמאנך יהודי 1943, עמ' 232–233; דו"ח הלברטל, שם; עדות הרב זלמן הוכמן, יליד בנדר 1915, רב בבית–כנסת גאסטר בבוקרשט, שלימד בני מצווה בבית–ספר זה (עדות מינואר 1988).

24. אנצל, 7, עמ' 104; G.E.: 18/9/1942; 8/12/942; 19/2/943; 4/6/943; 1/10/943

25. R. Siniol, Momente Sefarde, Jerusalim 1980, p. 79 עדות ד"ר אאוגן קמפוס, מנהל בית–הספר הספרדי בבוקרשט בתקופת השואה (יליד 1915 בוקרשט), תל–אביב, (15/2/1991)
G.E.: 28/8/943; 3/9/943

מלבד ספרייות, שהיו קיימות ליד כל בית–ספר, ייסדה קהילת בוקרשט ספרייה מרכזית גדולה, ובה חדר–עיון. "מרכז היהודים" מינה את הסופר אאוגן רלגיס למפקח על ספריות בתי–הספר.[26]

בבתי–הספר הקהילתיים התקיימו חוגים דרמטיים ומקהלות, שהופיעו בחגיגות בפתיחת שנת הלימודים ובסיומה, בחנוכה, בפורים, בל"ג בעומר ובטקסי אזכרות לסופרים עבריים נודעים. בחגיגות אלה, שנערכו בבתי–הכנסת המרכזיים ובתיאטרון "ברשיאום" (Baraseum) בבוקרשט, השתתפו ראשי "מרכז היהודים", מנהיגי הקהילות והרבנים. מפליא הדבר, שהמקהלות והציבור שרו יחד, בפומבי, את שירת "התקווה". בית–הספר התיכון "קולטורה" בבוקרשט הוציא לאור עיתון לתלמידים "Caietul tinerimii" (קונטרס הנוער), ששמו שונה ל– "Revista Tinerimii", אשר הודפס במכונת–כתיבה.[27]

וועדי–ההורים, שהתקיימו בכל בתי–הספר, סייעו בידי הקהילות לקיים את החינוך הפורמלי והמשלים. בין השאר ערכו חברי הוועדים מגביות, אספו כספים, רכשו ציוד לימודי ומכשירים למעבדות, סייעו בשכירת חדרים ובניינים לבתי–הספר, אספו דברי הלבשה והנעלה, וחילקו אותם לילדי עניים, הקימו קנטינות, שבהן הגישו ארוחת–בוקר וארוחות צהריים לתלמידים נזקקים, ואירגנו תערוכות מעבודות התלמידים. שירותים רפואיים וייעוץ פסיכולוגי סיפקו לתלמידים רופאים יהודים מתנדבים, במרפאות שליד בתי–הספר, לאחר שנאסר על היהודים לקבל טיפול רפואי במרפאות ציבוריות.[28]

חינוך מוזיקלי ואמנותי

בשנת 1941 הוקם בבוקרשט קונסרוטוריון פרטי למוזיקה ולאמנות דרמטית, בהנהלתם של סטלה דלה–פרגולה והוגו שוורץ, באישורו של משרד התרבות והמפקדה הצבאית. בשנת 1942 למדו בו 140 תלמידים לנגן בכלים שונים: אקורדיון, כינור, פסנתר, כלי–נשיפה, ויולה, צ'לו, באסון, וכן למדו סולפג', קאנטו, קומפוזיציה מודרנית, מוזיקה קאמרית, קומדיה ודרמה. לימדו אותם מורים ידועים, מומחים במקצועותיהם, שהורו במוסדות ממשלתיים וציבוריים, כמו אלפרד מנדלסון, ליאון מנדלסון, אמיל ברנפלד ובנימין ברנפלד, א' ברוקר, אמיל קובילביץ, אדיט ולוציאן דלה–פרגולה, הרץ קלר, א' קאופמן,

26. דו"ח הלברטל, שם; אלאמנאך יהודי 1943, עמ' 135; I. Marcus, Tot sapte momente, Haifa, 1987, pp. 191-193

27. ליטמן, קולטורה, עמ' 75–77; 142–145; דו"ח הלברטל, שם; G.E.: 9/4/943; 30/4/943; 25/6/943

28. ליטמן, קולטורה, עמ' 84–85, 102; דו"ח הלברטל, שם; בנבנישתי, שם, עמ' 33; אלמאנאך, 1943, עמ' 216, 219, 236, 239; על קנטינות ביאסי ובגאלאץ ראה: G.E.: 6/6/942; 8/5/942; 15/5/942; 16/7/942; 23/7/942; 14/8/942; 21/8/942; 28/5/943; 12/11/943; 31/13/943

אלי מריוס, א' אשכנזי (דרגן), נלו פרופטה, טאוסינג ודגוברט בוכהולץ. השחקנים המפורסמים נ' סטרויה ואלכס פינצי, לימדו אמנות דרמטית.

הקונסרוואטוריון ערך קונצרטים ואופֶרות לציבור היהודי בעיר הבירה.

לאחר מותו של אבי המשפחה **אלברטו דלה–פרגולה**, החזן הראשי של בית–הכנסת הספרדי הגדול (ק"ק גרדה) בבוקרשט, ב–17 בינואר 1942, שהיה גם סולן של האופרה הממלכתית בעיר, נפרדו שלושת הבנים, לאחר שפעלו יחד, ושניים מהם הקימו שני בתי–ספר חדשים למוזיקה ב–1943:

1. הקונסרוואטוריון "לירה" (Lyra), שהוקם על–ידי **סטלה ורנצו דלה–פרגולה**;
2. הקורס לקאנטו ולאופרה על–שם אלברטו דלה–פרגולה, שהוקם על–ידי **אדיט ולוציאנו דלה–פרגולה**.

שני בתי–הספר ערכו קונצרטים להורים ולציבור היהודי בעיר.[29]

מלחינים, מוזיקאים, שחקנים, אמנים, וציירים יהודים, שגורשו ממוסדות אמנות ומוזיקה ממשלתיים וציבוריים, חברו יחד והקימו בספטמבר 1942 בבוקרשט מוסד חינוכי על–תיכוני לאמנות, שנקרא "בית–הספר לאמנויות עבור יהודים" ("Scoala de arta pentru Evrei").

היה זה בית–ספר פרטי, מעין קואופרטיב של מורים, ששכן בבית פרטי מושכר, ברחוב Sfantul Apostol. בשנת 1943 עבר לבניין אחר ברחוב Principatele Unite. בית–הספר הזה פעל ליד התיאטרון היהודי "ברשיאום", שעליו נדון להלן. המוסד הזה שקיבל רישיון רישמי ממשרד התרבות הלאומי, קלט את בוגרי בתי–הספר התיכוניים וסטודנטים שגורשו מבתי–הספר לאמנות הממשלתיים. למדו בו 140 סטודנטים בשלושה חוגים:

א. החוג לציור ולאמנות פלסטית, בהדרכת **הצייר המפורסם מ"ח מקסי**, שהיה אחראי על הכנת התפאורות בתיאטרון "ברשיאום" (לאחר המלחמה ניהל את המוזיאון הממלכתי בבוקרשט).

ב. החוגים לאמנות המשחק והדרמה, בהדרכתם של השחקנים ביאטה פרדנוב, גב' לינדברג ואלכס פינצי. באלט וריקודים למדו בהדרכת לינדברג ופרקטיקה במשחק ואמנות עשו בתיאטרון "ברשיאום".

ג. החוג למוזיקה בהדרכתו של אלפרד מנדלסון, מגדולי המלחינים ברומניה, המלחין לודוויג פלדמן, פרופ' רדו נגריאנו והמנצח א' לינדברג. בחוג זה לימדו מוזיקה

29. G.E.: 20/3/942; 27/3/942; 18/9/942; 20/3/943; 6/8/943; R.N.: 23/11/940; 30/11/940; 28/2/941; שבט רומניה: Siniol R, "Conservatorul din strada Negru Voda 3, 4-5 (1979), pp. 44-52; אנצל, 7, עמ' 234; תכנית הקונסרוואטוריון מ–25–26 במאי 1944: "Productia de opera"

קלאסית וקאמרית, אופרה, קומפוזיציה, ניצוח, כלים שונים ביניהם כינור, ויולה, פסנתר וכן כוריאוגרפיה. מוסד אמנותי זה התקיים במשך שנתיים, מספטמבר 1942 ועד אוגוסט 1944. בין הסטודנטים שלמדו בחוג, ראוי לציין את המלחינים, המנצחים והאמנים שעלו לישראל: מנדי רודן, סרגיו קומיסיונה, סרגיו נטרה ורעייתו הפסלת סוניה נטרה, הסופרת ליאנה מקסי, בתו של הצייר מקסי, השחקן יצחק ברקת והמלחין מנדרו כץ.[30]

קונסרוואטוריונים, תזמורות, מקהלות ולהקות אמנותיות, הוקמו בתקופת המלחמה גם בקהילות אחרות. **בבקאו** הוקמו ב–1942 קונסרוואטוריון ותזמורת, בניהולו של ז'אן קופלר. לימדו שם פסנתר, כינור וקורסים לריתמיקה. התזמורת הוקמה על–ידי תלמידי בית–הספר התיכון הקהילתי, ומדי שבוע נערכו קונצרטים מיצירות בטהובן, שופן, ליסט וברליוז. **ביאסי** הוקם בית–ספר למוזיקה ב–1943, שלמדו בו עשרות תלמידים. **ברומן** ובקהילות אחרות הוקמו תזמורות ומקהלות ליד כל בתי–הספר הקהילתיים, שהופיעו בחגיגות ובמסיבות שונות.[31]

החל מסתיו 1943 נערכו בבוקרשט, באישור השלטונות, קורסים לדראמה בלשון יידיש, ברחוב אנטון פאן.[32]

אוניברסיטה יהודית בבוקרשט

לאחר שגורשו הסטודנטים היהודיים מן האוניברסיטאות, הוקמו בבוקרשט, מלבד בית הספר לאמנויות למען יהודים, גם שלושה מוסדות חינוך ברמה אוניברסיטאית, שבהם למדו כ–1,500 סטודנטים. מקצתם היו תלמידים חדשים, בוגרי בתי–הספר התיכוניים, ומקצתם וותיקים, שסולקו מן המוסדות הגבוהים בהם למדו.

בראשית שנת 1941 הוקמו, בעקבות השתדלותו של ד"ר פילדרמן, יושב–ראש "הפדרציה של איגודי הקהילות", ותודות לקשרים הטובים של אנשי מדע יהודים עם ראשי המוסדות האקדמאיים, שלושה מוסדות אקדמאיים:

1. "הקולג' למען סטודנטים יהודיים" (Colegiul pentru studenti Evrei), **שנקרא גם** "קולג' אונסקו", על–שם מנהלו פרופ' מרקו אונסקו;

30. עדויות בעל–פה של תלמידים וסטודנטים שלמדו שם: הפסלת סוניה נטרה, תל–אביב (ילידת בוקרשט 1926), מ–10 באוגוסט 1983; המלחין פרופסור סרגיו נטרה, תל–אביב (יליד בוקרשט 1920), מאותו תאריך: אנצל, 7, עמ' 62, 234–235; על הצייר מאקסי עיין: Viata Noastra (V.N): 19/7/991

31. G.E.: 25/4/942; 29/5/942; 26/6/942; Voledi Vardi, Elevi Fara Uniforma, Tel-Aviv 1978, pp. 18-22

32. G.E.: 1/11/943

2. "קולג' אבאסון", בראשותו של פרופ' ארנסט אבאסון, שנקרא באופן רישמי "כיתות מיוחדות להכשרה תיאורטית ומעשית למען בוגרי בתי–הספר התיכוניים" (Clase speciale de pregatire teoretica si practica pentru studenti absolventi de liceu)

3. "קורסים להכשרה טכנית" (Cursuri speciale de pregatire tehnica) , בראשותו של המהנדס מרטין ברקוביץ, שכונו גם "הפוליטכניקה של ברקוביץ".

שני המוסדות הראשונים היו פרטיים. ייסדו אותם קבוצות של אקדמאים יהודים, שהורו במוסדות להשכלה גבוהה, בעזרת נדבנים והורים ובתמיכה מוסרית של הקהילה וה"פדרציה של איגודי הקהילות". המוסד השלישי הוקם על–ידי קהילת בוקרשט. הפרופסורים אונסקו (אוקסנברג) ואבאסון פעלו תחילה יחד, בקולג' אחד. אולם בגלל אי–הבנות וקונפליקטים אידיאולוגיים שנתגלעו ביניהם, נפרדו כבר בראשית הקמתו של המוסד, וכל אחד מהם הקים קולג' נפרד. חילוקי הדיעות נסבו על אופיו היהודי של המוסד. בעוד שפרופ' אבאסון התנגד להוראת מקצועות היהדות, כגון לשון עברית, פילוסופיה יהודית, תולדות ישראל, ודרש להתרכז אך ורק בהוראת המדעים, תבעו פרופ' אונסקו וקבוצת המורים שהתרכזה סביבו, לתת לקולג' אופי יהודי. פרופ' אבאסון ועוזריו לא תפסו מה מתחייב מאירועי התקופה הקשה, לא הכירו בצורך להנחיל מודעות יהודית גם לצעירים, שהיו עד כה רחוקים ממנה. במחלוקת זו הייתה ידו של פרופ' אונסקו על העליונה. הקולג' שהקים היה גדול פי שבעה מזה של פרופ' אבאסון, הן במספר התלמידים והן במספר החוגים והמקצועות שנלמדו. מייסדי הקולג'ים הללו קיבלו את האישור להקמתם, תודות למוניטין האקדמי שלהם ולקשריהם הטובים עם ראשי מערכת החינוך.[33]

"הקולג' לסטודנטים יהודיים" (קולג' אונסקו)

קולג' זה נפתח ב–1941, ואישור ממשרד החינוך לניהולו חודש מדי שנה, עד 1944.[34] בשנת 1943 למדו בו 581 סטודנטים, אותם לימדו כ–100 מרצים ו–250 אסיסטנטים, בבניין שנשכר ברחוב בראדולי (Bradului).

מספר המועמדים היה גדול יותר, אולם מפאת התנאים הפיסיים הקשים, ובעיקר בגלל המקום הצר, הוגבלה קבלת תלמידים ונתקבלו בעיקר סטודנטים ברמה גבוהה ובעלי יכולת, שהיו מסוגלים לעמוד בשכר הלימוד הגבוה, אם כי נתקבלו גם תלמידים נצרכים וצעירים, שבאו מחוץ לבירה. לאלה האחרונים ניתנו מילגות, ואף סופקו ארוחות חינם בקנטינה, שפעלה במוסד.

33. R.C.M: 15/12/982; 15/1/984; 15/11/989; 15/6/990; R.N.: 27/10/940; 30/11/940; 1/1/941; על הפרופסורים אונסקו ואבאסון ראה: Voledi-Vardi, Baricade, T.A. 1984, pp. 18, 20; (להלן וולדי–וארדי).

34. אישורים מספר 241,263/1941; 113,511/941; 139,344/1942; אלמאנאך יהודי, שם, עמ' 211–214.

יצויין, כי בינואר 1941, פורסמו בעיתון הציוני "רנשטריה נואסטרה", באותו עמוד שבו נמסר על הפתיחה החגיגית של הקורסים, גם גזירות וחוקים גזעניים נגד היהודים, "סתירה" אליה כבר הורגלו יהודי רומניה. בקולג' התקיימו חמישה מסלולי לימוד:

מסלול למדעים מדוייקים וטכניים, שכלל במסגרת לימודים ארבע–שנתית, את החוגים לארכיטקטורה, לבניין, לאלקטרו–מכניקה, לכימיה תעשייתית, לפיסיקה–כימיה, למתמטיקה–פיסיקה ולאגרונומיה. לימודי הכימיה היו בידי פרופסור איסאק בלום (שימש אחרי המלחמה כדיקאן הפקולטה לכימיה תעשייתית בפוליטכניון של בוקרשט), שהקים בדצמבר 1940 בית–ספר ללימודי כימיה תעשייתית להכשרת עובדי מעבדה, והצטרף ל"קולג' אונסקו" עם פתיחתו. את החוג למדעים ניהל המתמטיקאי פרופסור סימיון סאנילביץ, (שכיהן אחר המלחמה כחבר האקדמיה הרומנית למדעים). בחוג זה למדו 260 סטודנטים.

מסלול לכלכלה ולראיית–חשבון, גם הוא במתכונת ארבע–שנתית. הלימודים התנהלו לפי תכנית ה"אקדמיה הכלכלית" של בוקרשט.

מסלול למדעי–הרוח, ובו חוגים לפילולוגיה עתיקה ומודרנית, לפילוסופיה כללית ויהודית, פסיכולוגיה, ספרות, היסטוריה, תולדות עם ישראל והשפות: גרמנית, אנגלית, צרפתית ועברית. את מקצועות היהדות הורו הרבנים ד"ר א' שפרן וד"ר מ"א הלוי, פילולוגיה קלאסית הורה פרופ' אלכסנדו גראור (שכיהן אחרי המלחמה כחבר האקדמיה הרומנית), ואת תולדות האמנות – הצייר הנודע מ"מ מקסי.[35]

סמינר פדגוגי נפתח בשנת 1943 לבעלי תואר אקדמי, שרצו להכשיר עצמם להוראה במערכת החינוך הקהילתית, ולסטודנטים שסיימו לפחות שנתיים של לימודים אוניברסיטאיים. בראש הסמינר עמד ד"ר תיאודור לוונשטיין (לביא), שהיה מנהלם של בתי–ספר קהילתיים (עורך פנקס הקהילות של יהודי רומניה מטעם "יד ושם" בירושלים). הורו בו לימודים עיוניים – פדגוגיה, פסיכולוגיה, דידקטיקה ומתודיקה ועבודה מעשית. תלמידי הסמינר התנדבו לטפל ביתומי טרנסניסטריה, משהוחזרו אלה לרומניה, בתחילת שנת 1944. הילדים הללו עברו שבעת מדורי גיהינום ב"אושביץ של רומניה", שם איבדו

35. G.E.: 13/3/942; 3/4/942; 15/5/942; 10/7/942; 24/7/942; 31/7/942; 2/8/942; 14/8/942; 21/8/942; 25/9/942; 30/10/942; 4/12/942; 24/12/942; 26/2/943; 16/7/943; 6/8/943; 11/9/943; 17/9/943; 7/10/943; 29/10/943; 12/11/943; R.C.M.: 15/8/982; 15/1/984; 15/3/984; 1-15/6/985; 1/5/986; V.N.: 11/3/984; 19/7/991; R.N.: 1/11/941; 17/11/944
עדויותיהם של סטודנטים, שלמדו בקולג' אונסקו: פרופסור יוסף גלאנץ, רמת–גן, יליד 1922 בוקרשט (מ–1/3/982); צבי סגל, גבעתיים, יליד 1920 טרגו–ניאמץ, (מ–1/8/990); לילי שטרנברג, חיפה, ילידת 1922 פלויישטי, (מ–15/8/990); יצחק ארצי, תל–אביב, חבר–כנסת לשעבר, יליד רדאוץ 1920; Minimum: 35, p. 17 (1990)

את הוריהם ואת בני משפחותיהם. הם היו זקוקים לטיפול פסיכולוגי מיוחד, שניתן להם במסגרת הסמינר. בעיות שהתעוררו תוך כדי הטיפול בהם, הועלו בדיוני הסמינר. ד"ר לביא הציע לתלמידיו לאסוף את תצפיותיהם ומסקנותיהם באשר להתנהגות הילדים בבית היתומים של בוקרשט, שם נמצאו, וחומר זה סייע בידי י' שכטר בכתיבת ספרו על "הפסיכולוגיה של יתומי טרנסניסטריה". ד"ר לביא כתב מבוא לספר זה, בו הוא מתאר את שיטות המחקר שננקטו, ומסכם את תוצאותיו.

הסמינר הפדגוגי קיים גם קורסים להשתלמות מורים במערכת החינוך היהודית על כל דרגותיה ובכל המקצועות. בקורסים אלה לימדו מטובי המורים. ביולי 1942 אף נערך קורס להשתלמות מורים לחינוך גופני, בניהולם של ד"ר פולאק ודורה ליטני–אריאנו. בית–הספר התיכון הפדגוגי, שנוהל בידי ד"ר יוסף ברוקר, הוקם כמכינה לסמינר זה.[36]

החוג לביולוגיה הומאנית כלל לימודי רפואה, בתכנית לימודים שש–שנתית. הסטודנטים למדו ביולוגיה, אנטומיה, פיסיולוגיה, בוטניקה, זואולוגיה וכימיה רפואית, בקטריולוגיה, כירורגיה ואורטופדיה, פתולוגיה ועוד. חוג זה, והקולג' בכלל, זכו להתפתחות עם המעבר לבניין מרווח ברחוב מירצ'יה וודה (Mircea Voda), בניין שהיה שייך לבעל אחוזה בשם אליאדה. בחצר הגדולה של מבנה זה הייתה חוות סוסים עם אורוות רחבות ידיים, בהן הותקנו אולמות להרצאות, למעבדות, ולרפואה פאתולוגית, ואף ספרייה, בית הוצאה וקנטינה. הבניין היה מוקף חומות גבוהות, שהסתירו את הפעילות הלימודית, ואף את הפעילות הציונית והקומוניסטית, שהתנהלה במקום.[37]

תלמידי הרפואה למדו גם פרק בעבודה המעשית בפוליקליניקה מיוחדת, שהוקמה לשם כך. כדי לזכות בהכרה רישמית כמרפאה של הקולג', המשרתת את האוכלוסייה היהודית הנצרכת, פנתה הנהלת הקולג', ב–8 ביולי 1943, אל נשיא החברה הרומנית של הצלב האדום, **ד"ר י' קוסטינסקו** (Costinescu). כאיש הומאני, המבין את הצרכים הרפואיים של האוכלוסייה היהודית בבוקרשט, ששלושת בתי–החולים ששירתו אותה לפני המלחמה הוחרמו, נתן ד"ר קוסטינסקו את האישור המבוקש. המרפאה הוכרה כקליניקה של הצלב האדום, המסונפת ל"קולג' של סטודנטים יהודים". כינויה היה פוליקליניקה E. הוא דאג גם לספק ציוד רפואי, מכשיר רנטגן, מיקרוסקופים, תרופות ושאר האביזרים.

ד"ר קוסטינסקו תמך גם בלימודי רפואה ליהודים, לא רק בקולג' זה, אלא גם ב"קולג' אבאסון", בו ידובר בהמשך. בשני המכונים לימדו בכירי הרופאים היהודים של בוקרשט, שעבדו בעבר כמנהלי מחלקות בבתי–החולים בעיר, כמרצים וכאסיסטנטים בפקולטות

36. עדות בכתב של ד"ר ת' לביא, "מחקר פסיכולוגי על הילד היהודי ברומניה בימי השואה", ידיעות יד ושם, ירושלים, תשכ"ב (1962), עמ' 31–32;

37. י. ארצי, "התנועה ברומניה בימי מלחמה ושואה", משואה, א' (תשל"ג), עמ' 117;

לרפואה באוניברסיטאות. ביניהם היו **פרופ' הרדאן אשכנזי**, חלוץ הנוירוכירורגיה (שעבד עד למותו בבית–החולים ביילינסון), ד"ר ליאון אדלסברג, ראש הסקציה האנטומית–פתולוגית, פרופ' דריוס קופר, אורתופד ידוע, פרופ' מנקס (שכיהן אחרי המלחמה כחבר האקדמיה הרומנית) ועוד רבים אחרים. לפי עדותו של ד"ר יוסף פוקס המנוח (כירורג בתל–אביב, שהיה רופא במרפאה זו), קיבלו בה טיפול מדי יום כ–300 חולים. תרופות חולקו ללא תשלום. 120 רופאים עבדו בהתנדבות, בנוסף ל–150 סטודנטים, שהשתלמו בעבודה מעשית. למרות המיגבלות במקום ובציוד, התפתחה המרפאה לאחת הטובות במדינה, כעין בית–חולים קטן של יהודי בוקרשט.

"וועד נשים יהודיות" סייע לאיסוף כספים לקניית תרופות, מיטות וציוד אחר להפעלת המרפאה והקולג'. "קולג' אונסקו" דאג לכך, כי הסטודנטים כולם יכשירו עצמם גם במקצוע מעשי, ממנו יוכלו להתפרנס אם תימשך המלחמה, ולא יהיה אפשר לסיים את הלימודים האקדמיים. דאגו גם להכשרת נוער, שביקש לעלות לארץ–ישראל. כל סטודנט חוייב להשתלם בקורס קיץ, לאחר שסיים את בחינותיו במקצוע כגון חשמלאות, צבעות, עבודות מעבדה, אריגה ועוד, כפי שדרש החוק מן ה–13 בינואר 1942 בדבר חינוך מקצועי לנוער היהודי. בתקופת הקיץ התקיימו גם מכינות לבוגרי בתי–הספר התיכוניים, כדי להכשירם לקראת כניסתם לקולג'.[38]

קולג' אבאסון

לאחר שנתגלעו חיכוכים בין הפרופסורים אונסקו ואבאסון, ייסד, כאמור, האחרון מכללה נפרדת, שנקראה "הכיתות המיוחדות", בה למדו בשנת 1943 תשעים סטודנטים. הודות למוניטין שלו כאיש מדע, כמהנדס וכמתמטיקאי, כסגן הרקטור של הפוליטכניון בבוקרשט, קיבל פרופ' אבאסון אישור ממשלתי ופתח את מוסדו ברחוב פלוריאן 5 (Florian). בוגרי בתי–הספר התיכוניים שנתקבלו, היו בין המובחרים. הם למדו בחוגים הבאים: מתמטיקה–פיזיקה, כימיה תעשייתית, כלכלה וסטטיסטיקה, מדעי הרוח ואמנות ולימודי רפואה לסטודנטים מתקדמים (גם כאן –תחת שם הכיסוי של "ביולוגיה הומאנית"). הלימודים התחילו בכל החוגים בראשית 1941 ולימודי הרפואה באפריל 1942. בראש החוג לרפואה עמד **פרופסור מרקו קאזאל** (אביו של פרופ' נ. קאזאל, יושב ראש "הפדרציה של הקהילות" ברומניה כיום). החל מאפריל 1942 נערכו בקולג' גם קורסים ללבורנטים, בהם למדו מסיימי שש כיתות תיכוניות, וכן קורסים לאחים ולאחיות מעשיים וקורסים מעשיים לאגרונומיה ולחשמלאות. פרופסור אבאסון נפטר בשנת 1942 ובמקומו בא ד"ר י' ברוקר, אשר הקים, כאמור, בית–ספר תיכון פדגוגי.

38. וולדי–וורדי, שם, עמ' 28–40, 48, 68, 79–80; V.N:7/3/996; R.C.M.: 15/9/982; 1/5/986; 1/3/989; 1/9/992; 726, Novembrie 1991; G.E: 18/6/943;

הקורסים של שני הקולג'ים הללו הוכרו רישמית עם סיום המלחמה, על–ידי שלטונות החינוך. כל הסטודנטים, ותלמידי רפואה בכלל זה, נתקבלו להמשך לימודיהם בפקולטות המתאימות באוניברסיטאות השונות. המרצים הרומנים שיבחו את רמת בוגרי הקולג'ים היהודים, ואילו סטודנטים אנטישמיים מצאו פגם גם בכך, באומרם: "בשעה שאנחנו נלחמנו בחזיתות, אתם למדתם והתכוננתם בשקט".[39]

הקורסים להכשרה טכנית – "הפוליטכניקה של ברקוביץ"

בעקבות המגמה של ההנהגה היהודית בבוקרשט ושל השלטונות הרומניים ללמד את היהודים מקצועות מעשיים ופרודוקטיביים, נפתחו ב–11 בדצמבר 1940, באישורו של משרד החינוך, הקורסים להדרכה טכנית, בהנהלתו של המהנדס מרטין ברקוביץ (חבר האקדמיה למדעים של רומניה אחרי המלחמה), שזכו לכינוי ה"פוליטכניקה של ברקוביץ".

הקורסים התקיימו תחילה בבניין בית–הספר הקהילתי "מאקס עזיאל". לאחר שהופקע בניין זה, עברו לבניין בית–הספר המקצועי הקהילתי "ציוקאנול", וב–3 בפברואר 1941 נדדו שוב לבניין שכור ברחוב מירציאה וודה (Mircea Voda) 66, ועדיין לא היה סוף הנדודים.

תחילתו של המוסד היה מיזער. לא היו בו אלא 16 תלמידים ומספר קטן של מרצים, שכן לא התלמידים, לא המורים ולא ההורים נתנו אימון במוסד טכנולוגי יהודי בתקופה כה קשה של אפלייה ושל עבודת כפייה, אשר חלה על כל הגברים מגיל 16 עד 60. קבוצה קטנה של מהנדסים ואדריכלים חברה אל המהנדס ברקוביץ, כדי להקים יחד עמו את המוסד, אשר נועד לקלוט את התלמידים שנפלטו מבתי–הספר הטכניים הרומניים. בתקציב קטן של 100 אלף ליי ובעזרת תרומות, הלוואות ושכר–לימוד, הקימו שני חוגי לימוד, לאלקטרו–מכניקה ולקונסטרוקציה של בניין, ובמהלך הזמן נוספו עוד שני חוגים – לאדריכלות ולכימיה תעשייתית, ברמה של הנדסאים.

בתחילה הייתה המטרה להכשיר טכנאים, מנהלי עבודה, מומחים לטקסטיל, טכנאי מכונות וטכנאי שיניים, גרפיקאים, טכנאי חשמל ועוד. אולם במהלך הזמן התרחבו הקורסים, עלתה הרמה, מספר התלמידים עלה והגיע ב–1943 ל–651, והמוסד הפך ל"פוליטכניון יהודי", גדול הקולג'ים היהודיים בבוקרשט באותה תקופה.

בשנת הלימודים 1941–1942 נתקבלו ללימודים בוגרי בתי–הספר התיכוניים הקהילתיים. כן באו ללמוד במוסד תלמידים מקהילות שמחוץ לבוקרשט, ביניהם ניצולים מ"רכבות

39. G.E.: 6/3/942; 13/3/942; 27/3/942; 3/4/942; 17/4/942; 24/4/942; 3/7/942; 17/7/942; 31/7/942; 11/9/942; 18/12/942; 26/2/943; 17/9/943; 7/10/943; R.C.M: 15/9/982; 15/12/982; 15/12/985; 1/5/986; 1/7/989; 15/11/989; 15/6/990; Oct. 1992 (II 745); R.N: 27/10/940 וולדי–וורדי, שם, עמ' 27, 57, 68–69; אנצל, 7, עמ' 234–235.

המוות" ומהפוגרום שהיה ביאסי בסוף יוני 1941, וכן צעירים אחרים שברחו ממחנות עובדי הכפייה, אשר עלה בידם להסתיר את זהותם באמצעות תעודות מזוייפות. קהילת בוקרשט דאגה לאיכסונם ולהזנתם.

מספר המרצים בקולג' הגיע ל–68. בין המקצועות שנילמדו היו: מתמטיקה לענפיה, טופוגרפיה, אלקטרו–מכניקה, בניה אזרחית וציבורית. ציור טכני ואורנמנטלי הורה הצייר הידוע מ"ח מאקסי, שלימד אמנות גם בשאר המיכללות (לאחר המלחמה כיהן מאקסי כמנהל המוזיאון הממלכתי בעיר הבירה). לצרכי העבודה המעשית הוקמו מעבדות למכניקה של מכונות, לכימיה, טקסטיל, חשמל, גרפיקה וציור וכן בתי–מלאכה שונים. רמת הלימודים הייתה גבוהה, ולא נפלה מזו של הפוליטכניון הכללי בעיר. מדי שנה הציגו הסטודנטים את עבודותיהם בתערוכה, בפני הוריהם והציבור היהודי. בשנת הלימודים 1943–1944 למדו ברמה אוניברסיטאית 70 תלמידים בחוג לבניין, 48 בחוג לארכיטקטורה, 99 אלקטרוניקה, 61 כימיה תעשייתית, 92 טקסטיל ו–11 ציור טכני. שאר התלמידים למדו לפי תכנית תלת–שנתית ברמה של טכנאים. הנהלת הרכבת הרומנית העסיקה עוזרים טכניים וגרפיקאים מבין תלמידי המיכללה, וכך עשתה הקהילה היהודית. לאחר המלחמה נתקבלו הסטודנטים להמשך לימודיהם בפוליטכניון, וכל הקורסים שעברו והציונים שקיבלו, הוערכו כראוי.[40]

מאבק לקיום לימודים סדירים

קשיים רבים, חיצוניים ופנימיים, איימו על תיפקודן הסדיר של המיכללות. מנהלי המוסדות נאלצו תדיר להיאבק למען המשך הלימודים התקין, לדאוג לקבלת אישור רישמי, לשמור על המעמד העצמאי של מוסדותיהם, ולהישמר מכל התערבות של גורמים אקדמיים.

שלושת הקולג'ים היו פרטיים, ולא באו תחת חסות "מרכז היהודים", כפי שדרשו החוק מספר 3415/941 והתקנה להפעלת "מרכז היהודים", על–פיהם נתבעו כל המוסדות היהודיים, ובתי–ספר בכלל זה, לפעול תחת חסות ה"מרכז". על כך התלונן ד"ר ננדור גינגולד מזכיר ה"מרכז", במכתבו מן ה–27 ביוני 1942 אל ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים". בתלונתו כתב, כי למרות האמצעים שנקט בהם, טרם עברו שמונה מוסדות פרטיים: שלושת הקולג'ים, בית–הספר לאמנות, הקונסרווטוריון ושלושת בתי–הספר התיכוניים הפרטיים, תחת חסות ה"מרכז". יתר על כן: מוסדות אלה, הפועלים מחוץ לקהילה, מקיימים קשרים ישירים עם המשרד לתרבות לאומית, משרד שאינו מתחשב בקיום ה"מרכז", ונעתר לבקשות רבות של מנהלי אותם מוסדות, ואף נענה להתערבות

40. I. Voledi-Vardi, Politehnica din curtea Templului, Tel-Aviv 1980, pp. 27-28; G.E.: 24/4/942; 15/5/942; 3/7/942; 24/7/942; 7/8/942; 19/8/942; 19/2/943; 1/10/943; R.N.: 7/12/940; 9/1/941; R.C.M.: 1/10/982

לטובתם מצד גורמים שונים. מסמך זה מוכיח בעליל, כי למרות מינוי ה"מרכז" בידי הממשלה, עדיין היה בכוחם של יהודים להפעיל קשריהם עם אישי מימשל שונים מחוץ למסגרת ה"מרכז" לטובת הציבור היהודי, ולא בלי ידיעת השלטון המרכזי.[41]

מכתב נוסף שלח גינגולד לראדו לקה בשנת 1943 (תאריך מדוייק חסר), בו הוא חוזר ומתלונן, כי "פוליטכניון ברקוביץ" לבדו פועל תחת חסות קהילת בוקרשט ומכשיר את חניכיו במקצועות טכניים פרודוקטיביים, במגמה של הגירה. בזכות שכר הלימוד הצנוע, יכולים ללמוד בו גם תלמידים נצרכים. לדברי גינגולד, חותרים גורמים אינטרסנטיים תחת קיומם של הקורסים הללו, כדי למשוך תלמידים למוסדות שלהם (הכוונה לשני הקולג'ים האחרים, שעדיין לא היו תחת חסות ה"מרכז"), ולסחוט מהם שכר לימוד גבוה, תמורת קורסים שאינם מביאים תועלת מקצועית מעשית. ואכן, לאחר שנכנסו "הקורסים להכשרה מקצועית" של ברקוביץ תחת חסות הקהילה וה"מרכז", זכה המוסד להקצבות כספיות.[42]

כאמור, לא תמיד היה ביטחון, שבתי–הספר הללו יוכלו להמשיך בפעילותם הרצופה. כל שנה היה על מנהליהם לעמוד על המשמר ולהילחם למען המשך הלימודים. ב–19 באוגוסט 1942 נחקק החוק מספר 605 ועל–פיו "לא יוכל בית–ספר טכני פרטי... להיווסד או להמשיך לפעול בלא אישור מטעם המשרד לעבודות ציבוריות והתחבורה". שלוש המיכללות נדרשו איפוא להגיש בקשות לאישור ממשלתי. הבקשה של "הקורסים להכשרה טכנית" אושרה מיד. במכתב ארוך ששלח פרופסור אונסקו לד"ר פילדרמן, שעדיין היה בעל השפעה, אם כי חדל למלא תפקיד רישמי כלשהו בקהילה, ביקש ממנו לעשות למען קבלת אישור להמשך לימודי החוג למדעים מדוייקים וטכניים, בו למדו 260 סטודנטים. עד ינואר 1943, במהלך שנתיים, קיבל הקולג' אישור להמשך הלימודים, בכלל זה החוג המדעי הטכני, ואילו ב–11 בינואר 1943, סירב המשרד לעבודות ציבוריות לאשר את המשך הלימודים באותו חוג, וציווה לסוגרו מיד. הנימוק היה בפי מנהל הלימודים הטכניים במשרד, כי בוגרי החוג ירצו בעתיד לזכות בהכרה כמהנדסים, אף על פי שלימודיהם לא היו בפיקוח המדינה. מנהל הקולג', פרופסור אונסקו, ביקש, כי יינתן אישור להמשך הלימודים לפחות עד סוף שנת הלימודים 1943. את בקשתו נימק בכך, שהמוסד לא יתחרה במוסדות רומניים דומים, שכן הוקם אך ורק למען סטודנטים יהודים, על מנת שיוכלו אלה להתמחות במקצועות טכניים, ולהכשיר עצמם להגירה. הוא הוסיף נימוק שאמור היה לפעול על השלטונות: הלימודים מעסיקים את הנוער בתעסוקה מועילה, ומרחיקים אותו מתנועות קיצוניות. בסופו של דבר אושרו הלימודים בכל הקולג'ים.[43]

41. ראה מכתבו של גינגולד ללקה: אנצל, 7, עמ' 62.

42. אנצל, 7, עמ' 144; G.E.: 31/7/943

43. עיין בעצומתו של פרופסור מ' אונסקו מ–25 בינואר 1943; אנצל, 4, עמ' 433–436.

סטודנטים שהוריהם לא עמדו בתשלום כל ההיטלים והקונטריבוציות, שהוטלו על יהודי רומניה, הוזהרו על–ידי "מרכז היהודים", שיורחקו מן הלימודים. **אדולף גרוסמאן–גרוזיה**, ראש מחלקת הכספים של ה"מרכז", הודיע ל"קולג' לסטודנטים יהודים" בשנת 1944, כי תלמיד שלא יכול להציג אישור מן ה"מרכז" ומקהילת בוקרשט, בדבר סילוק כל החובות, יורחק מן הלימודים. ד"ר גינגולד התייחס בעויינות לקולג', וסירב לאשר המשך הוצאת פנקסי פטור מעבודת כפייה למרצים ולעובדים מדעיים. את התנגדותו נימק בכך, כי בסדר החדש שלאחר המלחמה, לא יהיה עוד צורך באינטלקטואלים יהודים.[44]

מתחילת המלחמה היה בתוקף הסדר מיוחד עם השלטונות, על–פיו שוחררו סטודנטים ומרצים יהודים מעבודת הכפייה, בתנאי שיעבדו בשעות שלאחר הלימודים ובימי החופשה, בניקוי רחובות, בפינוי הריסות ובעבודות דומות. 897 סטודנטים יהודים מילאו את חובת העבודה ב"מכון המרכזי לסטטיסטיקה", שבראשו עמד ידיד היהודים ד"ר סאבין מנואילה (Sabin Manuila), שהתיר לסטודנטים לעבור על החומר הסטטיסטי בחדרי הלימוד שלהם, ובכך סייע לקיום רצוף של הלימודים, תוך כדי מילוי חובת העבודה.

עבודת הכפייה ומשטר הלימודים החמור הטילו עומס כבד על התלמידים, ורק תודות לרצונם העז ולהתמדתם, יכלו לעמוד במשימתם הקשה. מדי פעם היו מעצרים של מרצים וסטודנטים, והיו מהם שגורשו לגיהינום של טרנסניסטריה. בהקשר לכך ראוי להזכיר, כי גם תלמידי בתי–הספר התיכוניים סבלו סבל רב, ושלושה מהם הוצאו להורג בנסיבות דומות.[45]

בעונת הבחינות קיבלו הסטודנטים שיחרור מעבודת הכפייה. למרות האיסור שהוטל על כל האוכלוסייה היהודית לנוע מעיר לעיר, הורשו הסטודנטים בעלי תעודה מיוחדת מן הקולג' שלהם, לצאת לחופשה לבתיהם, ולחזור ללימודים או להתייצב לבחינות. אך היו מקומות שם סירבה המשטרה להכיר בהיתרים אלה, והיה צורך להפעיל את האמצעי הבדוק – שלמונים. נסיונות לאירגון קורסים אוניברסיטאיים היו גם ביאסי, בגאלאץ ובטימישוארה. הצלחה חלקית הייתה ביאסי בלבד, שם נפתחו קורסים לרפואה לסטודנטים מתקדמים.[46]

בתי–ספר לאחיות פעלו בתקופת המלחמה בבוקרשט, בגאלאץ וביאסי. ליד בית–החולים הקהילתי "קאריטאס–נואה מאטרניטאטה" בבוקרשט, המשיך לפעול, באישור ממשלתי,

44. ראה מכתבים מאוקטובר–דצמבר 1943: אנצל, 6, עמ' 185, 187–188;

45. וולדי–וורדי, שם, עמ' 45–47; מכתב ד"ר גינגולד, מספר 1924, מיוני 1942, אל מפקד לשכת הגיוס בבוקרשט: אנצל, 7, עמ' 80; מכתב פנימי של ה"מרכז" מ–19 באוגוסט 1942: אנצל, 7, עמ' 79. G.E: 2/7/943; V.N.: 4/4/984

46. עדות ד"ר סילוויו סניאל, יליד 1932, וואסלוי, מרצה בכיר באוניברסיטת יאסי, שגבה עדויות מפי מורים שלימדו בקורסים לרפואה ביאסי בתקופת מלחמת–העולם השנייה; R.C.M.: 1-15/6/985

בית–ספר לאחיות, שנוסד בשנת 1934. לאחר לימודים של שנתיים, סיים המחזור של תקופת המלחמה את לימודיו, בשלהי שנת 1942. בוגריו, 40 אחיות ועובדים סוציאליים, הועסקו במוסדות הרפואה הקהילתיים.[47] בגאלאץ סיים המחזור ב–1943.[48] ביאסי הוקם בית–ספר לאחיות ב–1942 בידי "מרכז היהודים", וקיבל אישור המפקח הכללי של משרד הבריאות.[49]

הגורמים האחראים לחינוך הקהילתי

עד סוף דצמבר 1941 היו בתי–הספר הקהילתיים כפופים ל"איגוד הקהילות" ברומניה, ומראשית 1942 ואילך פיקח על בתי–ספר אלה "מרכז היהודים", באמצעות ראש המחלקה לחינוך ולתרבות, שריכז בידיו את כל סמכויות הביצוע הנוגעות לפעולות החינוך והתרבות. הוא מינה מנהלים ובעלי–תפקידים, שיתף פעולה עם המחלקה לחינוך מקצועי והמחלקה הדתית של ה"מרכז", עם אירגוני מתנדבים ועם הקהילות, אירגוני מורים ומנהלים, למען החזקתם התקינה של מוסדות החינוך ובקביעת הנורמות לחינוך המקצועי וללימודי הדת והיהדות. ראש המחלקה לחינוך אירגן גם קורסים, הרצאות, הצגות תיאטרון ומופעי מוזיקה.[50]

כמנהלי מחלקה זו, אחת המחלקות החשובות של ה"מרכז", שימשו אישים אחדים שהתחלפו מפעם לפעם. המנהל הראשון שנתמנה בפברואר 1942, היה **מ' סרומינגר**. באפריל 1942, בהשפעת ההסתדרות הציונית, הועמד בראש המחלקה **ד"ר תיאודור לוונשטיין (לביא)**, שנשאר בתפקידו עד ספטמבר 1942. במשך ששת חודשי עבודתו עשה רבות לקידום החינוך היהודי–לאומי, וסייע לבית–הספר העברי "תרבות". ואולם בעקבות מסע ההסתה נגד המנהיגים הציונים ונגדו אישית, שהתנהל מעל דפי "Bukarester Tageblatt", עיתונה של השגרירות הגרמנית, מ–17 בספטמבר 1942, התפטר ד"ר לוונשטיין מתפקידו. את המערכה הארסית ניהל גוסטאב ריכטר, היועץ לענייני יהודים בשגרירות הגרמנית בבוקרשט ונציגו של אייכמן ברומניה. כל זמן שעמד בראש המחלקה, היה ד"ר לוונשטיין כפוף לפיקוח הגסטאפו.[51]

47. על בית–הספר לאחיות ראה: י. גלר, "צמיחתה ושקיעתה של קהילה", ת"א תשמ"ה, עמ' 207; G.E.: 31/7/942; 20/8/943; R.N.: 30/11/940;

48. G.E.: 3/9/943

49. מכתב מן ה–13 בנובמבר 1942 מן ה"מרכז" ליאסי, בבקשה לשלוח רשימה של מורים והצעת תקציב: אנצל, 7, עמ' 143.

50. תקנון "מרכז היהודים", פעילות "מרכז היהודים", עמ' 13–18; דו"ח הלברטל, שם.

51. בנבנישתי, שם, עמ' 39–41; ליטמן, קולטורה, שם, עמ' 103; ד"ר לביא עלה לא"י וערך ב"יד ושם"

אחריו עמדו בראש המחלקה ד"ר **א' בלום**, מרצה לכימיה ב"קולג' אונסקו" בבוקרשט, ד"ר דריוס קופר, מרצה לאורתופדיה באותו קולג', המהנדס מ' קאפון, ששימש גם ראש המחלקה לחינוך מקצועי של ה"מרכז". בראש המחלקה המקצועית עמדו המהנדסים ס' פילון וס' פיליפ, שפעלו למען פיתוח בתי-הספר המקצועיים בימי המלחמה.[52]

פגיעות בתלמידים ובמורים

עם פרוץ המלחמה, התרבו ההתנכלויות וההסתות של אנשי "משמר הברזל" ותומכיהם שבשלטון, לתלמידים, מורים ומנהלים יהודים. שני הקורבנות הראשונים היו **לוציאן רוזן** ו**דן לזרוביץ**, תלמידים בני 15, מבית-הספר "קולטורה" בבוקרשט. הם נעצרו בנובמבר 1940, הוכו ועונו במשטרת ה"לגיונרים", עד שנפחו את נשמתם והגוויות הוחזרו להוריהם. ב-21 בנובמבר 1940 עצרה המשטרה ה"לגיונרית" בבוקרשט את הנער **תיאודור גרבר**, בן ה-16, בביתו. לאחר יום של עינויים שוחרר. כעבור יומיים נעצר שוב, וב-25 בנובמבר 1940 הוחזרה גווייתו להוריו. הסטודנטים **יוסף אברהם** ו**יופרה מרגוליס** מפלווישטי נרצחו בפוגרום, שאירע בעיר ב-27 וב-28 בנובמבר 1940. בלוגוז (Lugoj) נתפסו ארבעה תלמידים יהודים בני 14-15, הואשמו בפעילות קומוניסטית, גורשו לטרנסניסטריה, וניספו שם. עשרות מורים לעברית ולמקצועות כלליים ומאות תלמידים עם הוריהם, שמוצאם היה מבסרביה ומבוקובינה, גורשו אף הם לטרנסניסטריה, ורובם ניספו שם.[53]

ב-13 במארס 1942 נעצרו בבוקרשט שני תלמידים בני 17, מבית הספר "קולטורה", **זלמן ליאון פרץ** ו**ינקו מושקוביץ**, מפעילי "השומר הצעיר" והקומוניסטים. הם נחשדו בהפצת שטרות כסף, שעליהם הוטבעו הסיסמאות "הלאה המלחמה" ו"הגרמנים החוצה". בחקירה משטרתית הודו הנערים שקיבלו את השטרות מנער יהודי אחר, **קורנליו אליאס**, ובעקבות הודאתם נעצרו עוד 13 תלמידים, ששמותיהם הופיעו ברשימת "השומר הצעיר", שנמצאה בביתו של הנער השלישי. בין העצורים היה **משה גיטלר** (הפרופסור להיסטוריה יהודית באוניברסיטת תל-אביב, ההיסטוריון **משה גיל** בעל "פרס ישראל") ו**מישל גולדברג** (**פרופסור מיכאל הרסגור**, אף הוא היסטוריון באותה אוניברסיטה). כל הנערים שנעצרו הואשמו בחברות במחתרת קומוניסטית, ונשפטו ל-10-25 שנות מאסר לשם "חינוך מחדש". תלמידה בת 11, ביאנקה קלמי, נשפטה ל-10 שנות מאסר.

על שלושת הנערים הראשונים הנ"ל, פרץ, מושקוביץ ואליאס, נגזר עונש מוות וגזר-דינם הוצא לפועל ב-10 ביוני 1942. הילדה קלמי קיבלה חנינה, לאחר שריצתה חודשים אחדים

בירושלים את פנקס הקהילות רומניה, 1-2.

52. G.E.: 18/2/942; 28/11/942; 20/8/943.

53. ליטמן, "הוראה יהודית בימי השלטון הנאצי", תולדות 1-2 (5-6), תשל"ד, עמ' ט"ו; קארפ, 1, עמ' 119, 140, 145;

בכלא, ואילו שאר התלמידים נשארו במעצר עד אוגוסט 1944, במחנה–ריכוז של "חשודים" בקומוניזם **בטרגו–זיו**, אף–על–פי שבחודש מאי 1944 קיבלו חנינה מאת **המלך מיכאי הראשון**. ב–22 במרץ 1942, נגזרו עונשי מוות על שני סטודנטים יהודים שהעלילו עליהם בהפצת תעמולה חתרנית ובפגיעה בסדר הציבורי: **גרשון מאירוביץ**, בן 25, **יליד הושי**, סטודנט השנה השלישית ברפואה, **ואדולף דן מיכאלוביץ**, בן 21, **יליד פיאטרה–ניאמץ**, מתמטיקאי. לפני הוצאתם להורג, עונו עינויים קשים במרתפי המשטרה והז'אנדרמריה בזילאבה ליד בוקרשט.[54] לא הועילו מאבקם והשתדלותם הנמרצת של מנהיגי ההסתדרות הציונית לביטול רוע הגזירה, ולמתן חנינה לנידונים למוות. יחסו של ד"ר גינגולד, ראש ה"מרכז", כלפי העצורים, היה שלילי מלכתחילה. לא זו בלבד שלא ביקש לחון אותם, הוא אף תבע שייענשו בכל חומר הדין, "למען יראו וייראו", וכדי שמקרים מעין אלה לא יישנו.[55]

חינוך יהודי בצ'רנוביץ ובגטאות טרנסניסטריה

צ'רנוביץ, בירת בוקובינה, שב–1940 מנתה כ–55,000 יהודים, נכבשה ב–5–6 ביולי 1941 בידי הצבא הרומני, וסופחה שנית לרומניה. לאחר שרוב רובה של האוכלוסייה היהודית גורשה לטרנסניסטריה בסתיו 1941, נותרו בגטו המקומי כ–20,000 יהודים. מצבם היה קשה. נוער יהודי הסתובב בחוצות בחוסר מעש. בסוף 1941 נסגר הגטו והיהודים הורשו לחזור לבתיהם, שרובם נפרצו ונשדדו. מצבם של היהודים שנותרו בעיר, רובם מומחים, טכנאים, בעלי–מלאכה ואקדמאים, שהיו נחוצים לכלכלת העיר והאיזור, היה קשה. הוטלו עליהם גזירות קשות, חדשות לבקרים, לרבות עבודות–כפייה, החובה לענוד טלאי צהוב ועוד. ביוזמתו של המורה **יוסף כהאן**, הוקמו בצ'רנוביץ בית–ספר יסודי מעורב לבנים ולבנות ובית–ספר תיכון לבנים ולבנות, שהפך אחר–כך לבית–ספר תיכון לבנים ובית–ספר תיכון אקסטרני לבנות, ליד בית–הספר התיכון לבנים. בית הספר התיכון, שהוקם ב–3 בספטמבר 1943, הוכר רישמית ב–11 באוקטובר 1943, על–ידי מושל בוקובינה, וב–23 בנובמבר 1943 על–ידי מנהל משרד החינוך.

את הידיעות הללו על החינוך היהודי בצ'רנוביץ בתקופה זו, ששני שלישים מאוכלוסייתה היהודית גורשו לטרנסניסטריה, אנו מפרסמים כאן לראשונה, על סמך תעודה מקורית מטעם "בית–הספר התיכון (ליציאום) לבנים של הקהילה היהודית בצ'רנוביץ", מ–27 במארס 1944, שעליה מופיעה חתימת המפקח על בתי–הספר הקהילתיים **בעיר ב' שוורץ**. המסמך

54. דוד גורן, פעמיים על ספסל הנאשמים, תל–אביב, תש"ם, עמ' 74–75; ליטמן, קולטורה, עמ' 113–120; V.N.: 4/4/984; 5/6/988; R.N: 16/6/945.

55. עיין בכתב–האישום שהוגש לבית–המשפט העממי הרומני נגד מנהיגי "מרכז היהודים": אנצל, 6, עמ' 116–117.

השני עליו מתבסס מידע זה, הוא אישור שניתן על–ידי הקהילה היהודית בצ'רנוביץ, מ–6 בדצמבר 1943, למורה יוסף כהאן. האישור הוא בחתימת ראש הקהילה ד"ר ל' דישה והמזכיר הכללי ד"ר מ' טאלר.[56]

גם ב–7 גטאות בטרנסניסטריה (**ברשאד, באלטה, דז'ורין, זמרינקה, מוגילב, קופייגורוד ושרגורד**), אורגנו לימודים ב–14 בתי–יתומים, שהוקמו שם ל–1,842 ילדים, בסיוע "וועדת העזרה האוטונומית" מבוקרשט. במסגרות אלו למדו, במידת האפשר, עברית, תורה, מלאכת–יד ורומנית, ביחוד בשנים 1943 ותחילת 1944, כשהמצב של המגורשים השתפר במקצת. למרות המצוקה הנוראה, כאשר ילדים גוועו מרעב, מקור, ממחלות וממגיפות, השתדלו מורים ומדריכים להקנות לילדים העירומים, הרעבים והחולים, מעט דעת ולהפיח בהם תקווה לעתיד טוב יותר. בגטאות אחרים לא התקיימו בתי–ספר, מפני שרוב הילדים יצאו לחזר על הפתחים ולבקש אוכל, או לעבוד אצל איכרים אוקראינים מחוץ לגטו, תמורת מעט מצרכי–מזון בעבור משפחותיהם.[57]

מעניין לציין, שלמרות הרעב הוציאו הילדים והמורים במוגילב עיתון ילדים Gazeta Sperantei (עיתון התקווה). ב–1 באוקטובר 1942 ובט"ו בשבט תש"ג (24 בינואר 1943), התקיימו חגיגות, ולמוזמנים חולקה תכנית ההופעות, שכללה שירת "התיקווה" במקהלה, ו"שאו ציונה", השיר "אל הציפור" של ביאליק, הצגות ודברי פתיחה ונעילה מפי המורים הרב פ' טאובר והמנהל ד"ר ד' לקר.[58]

הלימודים הללו נקראו רישמית "קורסים חופשיים של בתי–ספר עממיים עבור יהודים מגורשים" Cursuri libere de scoala primara pentru copii Evreilor deportati, **ואושרו על–ידי מושלה האזרחי של טרנסניסטריה, ב–1 בספטמבר 1942.**

ב–3 באוקטובר 1942 פנה ד"ר גינגולד, בשם "מרכז היהודים", אל "הממונה לענייני היהודים" ראדו לקה, וביקשו לתמוך בבקשתו למושל טרנסניסטריה, לאשר משלוח ספרי לימוד ברומנית ומכשירי כתיבה, עבור התלמידים המגורשים.[59] מאות מהתלמידים הללו שניצלו, זכו לעלות לארץ–ישראל ולהשתקם.

56. "האחווה", ביטאון לשכת "בני–ברית" על–שם ד"ר נימירובר, תל–אביב, מספר 2 (שנה 1) תשמ"ז–תשמ"ח (1987), עמ' 22–23;

57. על שלושה בתי–יתומים, גן–ילדים ובתי–ספר, עיין בדו"ח "הוועד היהודי במוגילב": אנצל, 2, עמ' 406–411; על בית–היתומים בשרגורוד, עיין: מאיר טייך, "המינהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", קובץ המחקרים של "יד ושם", ב' (תשי"ז), ירושלים, עמ' 223–224;

58. שמואל בן–ציון, ילדים יהודים בטראנסניסטריה, אוניברסיטת חיפה, 1989, עמ' 170–178;

59. אנצל, 7, עמ' 125;

תיאטרון ותזמורת פילהרמונית

בתקופת מלחמת העולם השנייה פעלו בבוקרשט, במשך שלוש שנים ומחצית השנה ברציפות, תיאטרון יהודי ותזמורת פילהרמונית יהודית. כיצד התאפשרה תופעה זו? בהתאם להוראת השרים לחינוך לאומי, לאמנות ולדתות, **ראדו בודישטיאנו**, מ–31 באוגוסט 1940, **וטראיאן בראיליאנו**, מתחילת ספטמבר 1940, נאסר על השחקנים, הזמרים, הנגנים, המנצחים ועובדי התיאטרון היהודיים במוסדות האמנות הממשלתיים והציבוריים, להמשיך בעבודתם. הוא התיר להם לעסוק במקצועותיהם אך ורק במוסדות אמנות פרטיים יהודים, וחוייבו לתלות בכניסה את השלט "תיאטרון יהודי" (Teatru Evreesc). כך הותר ליהודים בבוקרשט להקים "גטו אמנותי". על האמנים הנוצרים נאסר להופיע באולמות השייכים ליהודים. אישור המשרד הנ"ל ניתן ב–26 בספטמבר 1940, והאישור הסופי ניתן ב–17 בינואר 1941, על–ידי ההנהלה המרכזית של התיאטראות ברומניה.

לאור מצב חדש זה, חברו יחד השחקנים שפוטרו ממשרותיהם והקימו, בתמיכת הקהילה, בעיר הבירה, תיאטרון יהודי על–שם **"ברשיאום"** (Baraseum),[60] בשכונה היהודית הגדולה וואקארשטי (Vacaresti).

מטרת הקמת התיאטרון הייתה, מלבד מתן תעסוקה לשחקנים היהודים שפוטרו, לשמור גם על מוראל גבוה של הציבור בתקופה של גזירות, להפיח בו תקווה לעתיד טוב יותר, וכן "לבלות" את הזמן ו"לקדש" את החיים.[61]

התיאטרון היהודי החל לפעול ולהציג ב–1 במארס 1941, חמישה שבועות לאחר הפוגרום בבוקרשט, שאירע בימים 21–23 בינואר 1941, ובו נרצחו 130 יהודים, עשרות נפגעו ורכוש רב נשדד ונהרס, ביניהם 25 בתי–כנסת. שחקני התיאטרון, מטובי הבמה, הקימו שתי להקות: אחת לדרמה ואחת לקומדיה ולמחזמר (וָרְוִיסטָה). בראש הלהקות עמדו יוזמי התיאטרון: אלי מריוס, וילי רוניה, והשחקנים ביאטה פרדנוב ואלכס פינצי. הניהול האמנותי היה בידי הסופר היהודי פליקס אדרקה ולני קלר. מנהלי התיאטרון היו היוזם אוטו מרקוביץ וּבֶרְשְׁטיאָנו.

60. R.N.: 29/9/940; 9/11/940; 19/10/940; 27/10/940; 14/2/941; V.N.: 19/4/985; 6/5/988; 1/11/991 קארפ, 1, עמ' 56, 94; החלטה מספר 42181 מספטמבר 1940, שפורסמה ב"מוניטורול אופיציאל" (M.O. 211), החלטה מספר 55117 (M.O. 272), 18 בנובמבר 1940; Bercovici 15/11/991 I. O Suta de ani de Teatru Evreesc in Romania, Bucuresti 1982, pp. 122-185 (להלן ברקוביץ);

61. על משמעות המושגים "לבלות" ו"לקדש" ראה: יהודה באואר, תגובות בעת השואה, נסיונות עמידה, התנגדות והצלה, תל–אביב תשמ"ג, עמ' 67, 69; דבורזצקי, מ. "העמידה בחיי יום–יום בגיטאות ובמחנות", שואה וגבורה, רקע, קורות, משמעות, מבחר מאמרים, ירושלים, "יד ושם", תשל"ז, עמ' 63;

בין יוזמי הקמתו היו גם הבמאי מוני גלרטר, השחקנית מריאה סאנדו, הסופר מיכאל סבסטיאן, המלחינים חיים שוורצמן ו–א' לינדברג, הצייר המפורסם מ"ח מאקסי והצייר הנודע מרסל ינקו, שעלה ב–1941. במסגרת התיאטרון הוקם גם תיאטרון לילדים על–ידי הבמאי ליקה גרינברג.

הרפרטואר היה עשיר ומגוון, בעל רמה אמנותית גבוהה, שכלל מחזמר, אופרטות, קומדיות ודרמות מהווי יהודי, מאוצר התיאטרון היידי שתורגם לרומנית, ומהמחזות האוניברסאליים הקלאסיים והמודרניים. למרות הצנזורה, כללו המחזות רמזים על מצב היהודים באותו זמן. ההצגות היו מלוות בלהקות באלט וריקודים עממיים. מאתיים שחקנים, במאים ועובדי במה, העלו כשלושים הצגות בשני אולמות התיאטרון, שהיו מלאים. משנת 1941 ועד 1943 נערכו כאלף הופעות – כמעט כל ערב ושלוש פעמים בשבוע בשעות אחר הצהריים. בהצגות אלה נכחו כארבע מאות אלף איש, כולל משכילים רומנים דמוקרטים. השירים שהושרו בתיאטרון הפכו ללהיטים אצל היהודים בכל ימות המלחמה. הוצגו גם פנטסיות מוסקליות על–ידי מקהלות בתי–הספר הקהילתיים והצגות מיוחדות לילדים, וביניהן בלט המחזה "הילדים במאבק עם בית–הספר" (Copii in lupta cu scoala).

מחזות אחדים, שזכו להצלחה מיוחדת היו: "מיר'לה אפרת", של יעקב גורדין, שעובד על–ידי הסופר היידי מבוקרשט י. פלץ; "הדיבוק", של אנסקי; "צִיפְקֶה פַיֶיר" – קומדיה מוסיקלית; "קַאלְיָה ווקרשטי", של י' פלץ. בין השחקנים הצטיינו: נ' סרוֶיֶה, מריה סאנדו, רנה פרסיאנו, טינה ברשטיאנו, יון קובילוביץ, מרגה חגיגסקו, זני שמילוביץ, דורל ליביאנו, גניה בוגוסלבה, אלי מריוס, אלי סמו, וריה ריקרדו, האחיות גמברטו, בֶּבֶּה שפיצר, ג'טה לוקה, ילדת הפלא, השחקנית הידועה בארץ, שמעון בר המנוח (גולדשטיין), ששיחק "יידל מיטן פידל" ועוד. בין מחברי ההצגות היו מיכאל סבסטיאן, י' רקציוני, י' פלץ ועוד. בין המוסיקאים שליוו את המחזות הצטיינו סרגיו קומיסיונה ודובי זלצר. שניהם התפרסמו בישראל.[62]

חברי הלהקות, השחקנים, הזמרים, הרקדנים, חברי התזמורת, הבמאים, עובדי–הבמה והמנהלים, קיבלו מ"מרכז היהודים" פנקסי–פטור מעבודת–כפייה, שחוייבו כל היהוז ם מגיל 15–60, כמו שקיבלו המורים, המרצים, הרבנים ופקידי הקהילה ומנהיגיה. אולם הם חוייבו לעבוד בניקוי שלגים, הריסות בניינים פגועים מהפצצות ובניקוי גנים ופארקים. הם

62. אלמאנאך יהודי 1943, עמ' 161–168, שם נמסר דו"ח על פעולות התיאטרון; ברקוביץ, שם, עמ' 182–185, 283–285; אנצל, 3, עמ' 482; Maxy L, Nucleul magic, Ramat-Gan, 1980, pp. 364-366; G.E.: 1/1/942; 24/2/942; 10/4/942; 24/7/942; 31/7/942; 24/12/942; 18/2/943; 9/4/943; 18/6/943; R.N.: 29/9/940; 19/10/940; 27/10/940; 9/11/940; 14/2/941; 22/9/941; R.C.M.: 1/11/983; 1-15/6/985; 15/5/987; 15/6/988; V.N.: 19/4/985; 31/5/985; 6/5/988; 1/11/991; 15/11/991; 22/11/991; 29/11/991;

קיבלו תעודות–זיהוי, שהונפקו על–ידי הנהלת התיאטרון, שאיפשרו להם לנוע ברחובות בשעות המאוחרות של הלילה, לאחר סיום עבודתם.

בבניין התיאטרון "ברשיאום" התקיימו גם אזכרות לגדולי האומה היהודית, הרצאות על ספרות וקריאת יצירות של סופרים ומשוררים עבריים ויידישאים כגון: ח"נ ביאליק, י"ל פרץ, שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים ועוד. כמו–כן התקיימו באולם זה קונצרטים של מקהלות תלמידים מבתי–הספר הקהילתיים, קונצרטים של תזמורות בתי–הספר לאומנות וקונסרוואטורים למוזיקה ושל התזמורת הסימפונית וג'ז, שעליה נדון להלן. גם להקה של התיאטרון ביידיש הציגה שם, תחת חסותן של אגודות תרבות. השחקנים הופיעו בבתי–כנסת במסווה של אזכרות לסופרי יידיש, ש' אנסקי, א' גולדפדן ואחרים. באירועים אלה השתתפו הסופרים היידישאים מ' לקס, אורי בן הדור, ש' שנפ, שרגא לסקר, ברבו לזריאנו, י' דובוביס ופלורין בלומנפלד. גם בגטאות טרנסניסטריה ובמחנה–הריכוז וואפניארקה הציגו להקות תיאטרון, שהוקמו על–ידי השחקנים שגורשו לשם והם: סילביה פסטור, ברוך ולאה רינצלר, משה וסלי ברנשטיין, קרול וגיזלה טפנר, ארנה אטינגר ומניה וולפסון.[63]

תזמורת סימפונית יהודית

טובי הנגנים היהודיים מהתזמורות הסימפוניות הממשלתיות והציבוריות בבוקרשט, שפוטרו ממשרותיהם בסוף 1940, התארגנו במסגרת חדשה והקימו את "התזמורת הסימפונית היהודית" (Orchestra Simfonica Evreiasca), שמנתה 40 איש, בניצוחו של פרופסור אמיל קובילוביץ.

"מרכז היהודים" אישר את קיום התזמורת ותיקן תקנות לאירגונה ולפעילותה. בין חברי התזמורת בלטו לודוויג פלדמן, ליאון ואלפרד מנדלסון, מהקומפוזיטורים הטובים של רומניה, המנצח והכנר לינדברג, נגן האבוב אלמושנינו וארנסט ולפיש. 150 קונצרטים סימפוניים ומוסיקה מודרנית וקונצרטים קוליים התקיימו במשך כשנה וחצי, וכללו מיצירותיהם של מוצארט, מנדלסון, באך, וויוואלדי, וובר, סינגר ועוד.

בבוקרשט פעלה גם תזמורת ג'אז יהודית (Orchestra instrumentalistilor Evrei de jaz), שמנתה 25 נגנים. נערכו קונצרטים של שירה עממית בניצוחם של המלחינים חיים שוורצמן (שנפטר בישראל), תיאודור קוסמה (זוויבל), אלי רומן, ד"ר ויקטור רוטנברג ואויגן קופלר. בין הטנורים הצטיין הזמר ארמנד שכטר. ביוזמתו של ח' שוורצמן נערכו ערבי שירה וניגונים יהודיים, בהם שרו זמרים יהודיים ביידיש והמשוררים היידיים יעקב גרופר, ליאון

63. ברקוביץ, שם, עמ' 187, 194–195; עדות בכתב של י' בר–אבי, ירושלים, שהיה אחד המרצים בבוקרשט: מנורה, 5 (תשי"ט), ירושלים, עמ' 5;

ברטוש ובערל שנאבל, קראו מיצירות י"ל פרץ, איציק מנגר, אליעזר שטיינברג, אנסקי ו–א' גולדפדן. הסופרים אורי בן הדור, אמיל דוריאן, אנריק שטיינברג, ליאנה מקסי, שוס רומן, ק' מרקוביץ ו–א' סמו, קראו מיצירותיהם בלשון הרומנית.

גם פסטיבלים תרבותיים וקונצרטים של יצירות פולקלור יהודי, נגינות עבריות ושירי שבת ומוסיקה דתית, נערכו בבוקרשט, בליווי הרצאותיהם של הרבנים ד"ר מ"א הלוי וד"ר א' בק. תלמידי בתי–הספר הקהילתיים התיכוניים ערכו קונצרטים בניצוחו של הוגו שוורצמן, וניגנו את האופרה "כרמן" של ביזה ואינטרמצו מ"קוולריה רוסטיקנה". בעידודה של קהילת בוקרשט ובשיתוף–פעולה עם הרבנות ויושב–ראש "אירגון בתי–הכנסת", נערכו קונצרטים למוסיקה דתית ולחזנות על–ידי חזנים ידועים בעיר הבירה, בלוויית המקהלה של בית הכנסת "אחדות–הקודש" Unirea Sfanta, בניצוחו של חיים שוורצמן.

האגודה "Unirea si Progres" ("אחדות והתקדמות"), עשתה למען הפופולריזציה של המוסיקה הדתית והליטורגיה היהודית, בארגנה קונצרטים עממיים ליהודי העיר.[64]

יש לציין שקהילת בוקרשט ריכזה בתוכה בתקופת השואה כוחות אינטלקטואלים רבים, זמרים, מלחינים, חזנים, סופרים, משוררים ביידיש וברומנית וכן בעלי–מקצועות חופשיים, שבאו מקהילות שונות בפרובינציה, כדי למצוא מקלט. מספרם של היהודים עלה ל–130,000, כ–40% מיהודי רומניה דאז. באופן יחסי לשאר הקהילות, מצבם היה טוב יותר.

עשרות ומאות בני–נוער, חברי תנועות ציוניות שפעלו במחתרת, הופיעו בצורה מוסווית כחברים של מקהלות דתיות, המלוות חזנים בתפילותיהם בבתי–כנסת. הם שרו בניצוחו של המלחין חיים שוורצמן, שפעל להשרשת המוסיקה הדתית והעממית בציבור. הם שרו בימים הקשים ההם את השיר "עס ברענט" (העיירה בוערת) מאת מרדכי גבירטיג, שהפך ללהיט וכן שירי הגיטו ושירים ציוניים. המקהלות הדתיות הללו היוו אחד המפעלים המרשימים, שאיפשרו לנוער היהודי להיפגש ולבלות באווירה יהודית ציונית, לדון בבעיות בוערות וללמוד שירים ופרקים בתולדות עם ישראל והציונות.

בחנוכה תש"ד (1943) ביצעה המקהלה של "הנוער הציוני" תכנית שירה ב"בית הכנסת הגדול" בעיר הבירה, בנוכחות אלפי יהודים. כל השירים הללו הושרו כהימנוני תפילה. אחד הסוליסטים היה איצו הרציג, חבר–כנסת לשעבר יצחק ארצי. סוליסט אחד נאלץ לשיר

64. אלמאנאך יהודי, 1943, עמ' 166–167; דו"ח הלברטל, שם; אנצל, 10, עמ' 609; יצחק ברקוביץ, פרקי רומניה, תל–אביב 1975, עמ' 153; G.E.: 1/2/942; 18/2/942; 6/3/942; 27/3/942; 3/4/942; 10/4/942; 17/4/942; 27/4/942; 8/5/942; 24/7/942; 24/12/942; 9/4/943; 18/6/943; 13/8/943; 20/8/943; 7/10/943;

מאחורי הקלעים, משום שברח מטרנסניסטריה. הקונצרטים למוסיקה דתית נערכו בלוויית דרשותיהם של הרבנים בעיר ובראשם הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן.[65]

גם במחנות עבודה והריכוז אירגנו היהודים ערבי שירה, מקהלות ולהקת תיאטרון. כך היה במחנות הריכוז טרגו–זיו וואפניארקה, וכך במחנה 101, באיזור בראילה, שם עבדו 1,300 יהודים מבוקרשט ומערי השדה, בהתקנת מחסומים ובהטיית הנהר סירט. להקת שחקנים הציגה מחזות על נושאים יהודיים, הודות לרצונו הטוב של המפקד הוּדִיצִ'י (Hudici), ששיחרר את העובדים מעבודת כפייה בעת החזרות.[66]

בסיכום: כל הפעילויות הללו בשטחי החינוך, התרבות, התיאטרון והמוסיקה בתקופה עגומה זו, תרמו להעלאת המוראל של הילדים, הנוער, והמבוגרים, העסיקו אותם באווירה יהודית ואינטלקטואלית ותרמו לעמידה ולהתנגדות נגד הגזירות והחוקים האנטי–יהודיים במשך כארבע שנים, מסתיו שנת 1940 ועד סוף הקיץ 1944.

"קורייר" עלון מחתרתי בטרנסניסטריה

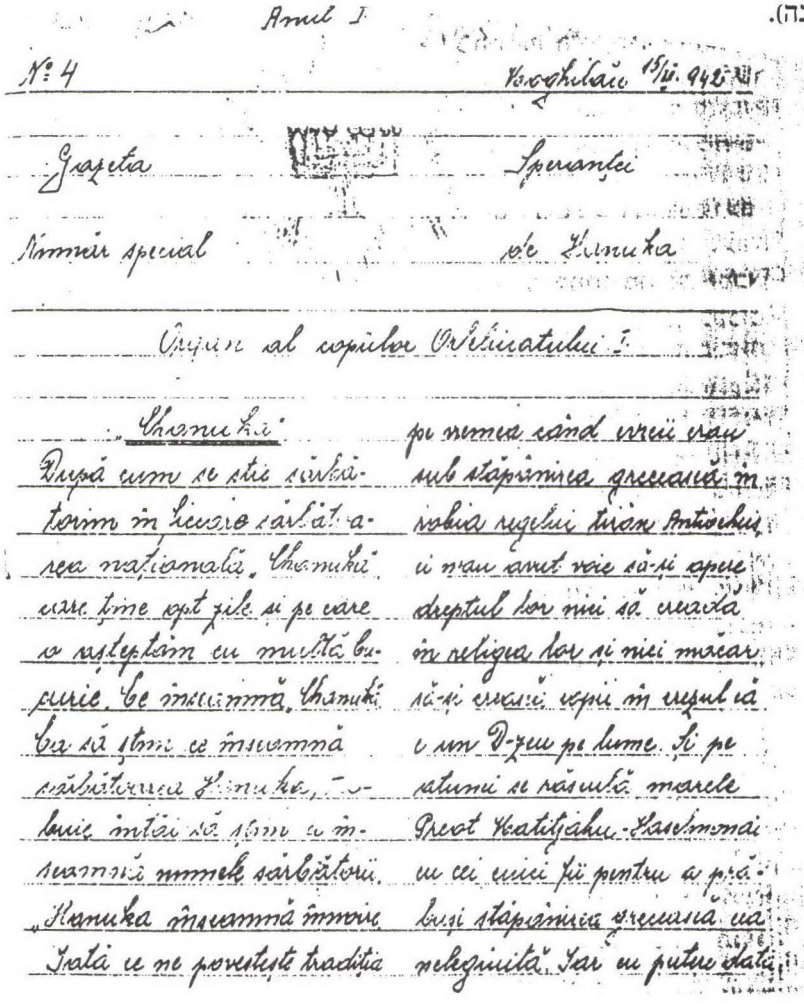
למרות הסבל האיום של יהודי טרנסניסטריה, שם גוועו 90,000 יהודים מרומניה בשל הקור, הרעב, המגפות של טיפוס הבהרות ודיזנטריה, אפיסת כוחות וכן "באקציות" שחוסלו אלפי יהודים ברצח ובתלייה, יצאו לאור במחתרת בגטו דז'ורין (Djurin), שמנה 3,000 יהודים, 12 מספרים של העלון "קורייר" (Curier), מחודש אפריל ועד ספטמבר 1943. את העלון הזה, הכתוב בדיו ובעיפרון כימי, הוציאו סטודנטים צעירים מתנועת ה"נוער הציוני", שעבדו כחובשים בבית החולים למחלות מידבקות בגטו, ברומנית ובגרמנית. העלונים, שהופצו בסתר מיד ליד בלילות, נקראו על–ידי כאלפיים איש. העלון דן באספקטים שונים של חיי המגורשים בגטו נידח זה. מותח ביקורת על "עשירים", הממשיכים לחיות כרגיל; על האנוכיות של בן פושע ששכח את הוריו, שהיו במצוקה; על אישה שהתעלמה מבעלה שלא פירנסה; על אח שהפקיר את אחותו הגוועת מרעב ועוד. הכותב דרש **סולידאריות**. כמו–כן הוקיע את הבריונים המפריעים לסדר, ודן ב"משטרה היהודית" המקומית, שפעלה במרץ (לעומת משטרות בגטאות אחרים), לפתור בעיות של גניבה, מחלוקות בדבר חילופי דירות, ומהלל את אומץ ליבה וסבלנותה, שמגלה כלפי יהודי הגטו. הכותב משבח עניים, שהבליגו וסבלו מרעב, על התנכרותם כלפיהם, וקרא לציבור לבוא לעזרתם. "קול קורא" שהופיע בעלון זעק, שכבר שנתיים אין בית–ספר לילדי הגטו ובעל חרוז כתב על הרעב, שהפך אותו לסחבה, שגנב לחם ישן, ונרדף 3 ימים כמו כלב. כל מקבלי העלון שמרו את

65. ש. אבני, גאולים מיד צר, תל–אביב תשל"ח, עמ' 87–88; ש. אבני, "רומניה בחודשי השואה האחרונים ומיד לאחריה", משואה ג' (תשל"ה), עמ' 166–167;

66. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 70.

סודם בפני השלטונות. 7 העתקים הובאו ארצה על–ידי עורך הדין איצו הרציג (יצחק ארצי, לשעבר חבר כנסת), שקיבלם בביקורו הרישמי בגטאות טרנסניסטריה, עם משלחת מטעם "הוועד האוטונומי לעזרה" מבוקרשט בתחילת שנת 1944, בעת שהגיע כדי לבדוק את מצבם וצרכיהם של יושבי הגטאות ולמען החזרת יתומים לרומניה.[1]

גם בית–היתומים מס' 1 במוגילב שבטרנסניסטריה, פירסם את העלון "גאזטה ספרנציי" (Gazeta Sperantei). בידינו נמצא מס' 4, שהוצא לכבוד חנוכה, ב–15 בנובמבר 1942 (שנה ראשונה).

Anul I

Nr 4 Vasluiu 15/xi. 942

Gazeta Sperantei

Numar special pe Hanuka

Organ al copiilor Orfelinatului I.

Hanuka pe vremea când vrăi vrau
După cum se știe sărbă- sub stăpânirea grecească în
torim în lumea sărbă- robia regelui Antioh
rea națională, Hanuka ii veau apoi voie să-și aprie
care ține opt zile și pe care dreptul lor nici să vatăme
o așteptăm cu multă bu- în religia lor și nici măcar
curie. De ce sărbătorim Hanuka să-și oprească copii în ceasul că
Ca să știm ce sărbătorim și un D-zeu pe lume. Și pe
sărbătoarea Hanuka, tu- atunci se răsculă marele
buie întâi să știm ce în- Preot Katifahu-Hasmonai
semnătate are sărbătorii. cu cei cinci fii pentru a pră-
„Hanuka înseamnă înnoire, bui stăpânirea grecească ca
Așa ne povestește tradiția nelegiuită. Iar cu puteri date

"עיתון התקווה" מבית היתומים במוגילב (1942).

1. דורה ליטני, "קורייר", עיתון מחתרת בטרנסניסטריה, ידיעות יד ושם, 31 (כסלו תשכ"ד), עמ' 40–43; עיין בפרקים: "מרכז היהודים" ו"ישראל ערבין זה בזה".

נספח 1
רשימת בתיה"ס התיכוניים העיוניים והמקצועיים ומספר התלמידים בשנים 1941–1943

מס'	שם הקהילה	סוגי בתיה"ס	מספר התלמידים 1941	1942	1943
1	אראד	2 בתי"ס עיוניים	–	92	223
2	באקאו	1 בי"ס עיוני, גימנסיה מסחרית	328	317	317
3	בוטושאני	1 בי"ס עיוני, גימנסיה מסחרית	287	355	210
4	בוקארשט	2 בתי"ס עיוניים לבנים			
		2 בתי"ס עיוניים לבנות			
		2 בתי"ס מסחריים לבנים ולבנות			
		1 בי"ס מקצועי לבנים "ציוקאנול"	2,978	2,987	2,949
5	בראילה	1 בי"ס עיוני	169	161	161
6	בראשוב	1 בי"ס מקצועי	55	115	115
7	ברלאד	1 בי"ס עיוני	93	50	50
8	גאלאץ	1 בי"ס עיוני, 1 מקצועי	538	587	614
9	טימישוארה	2 בתי"ס עיוניים לבנים ולבנות			
		1 בי"ס מסחרי	725	701	701
10	טקוץ	1 בי"ס עיוני	54	51	51
11	יאסי	2 בתי"ס עיוניים, 2 מקצועיים			
		1 בי"ס מסחרי, 1 למוזיקה	1,010	1,325	1,325
12	פוקשאני	1 בי"ס עיוני	58	53	51
13	פיאטרה–ניאמץ	1 בי"ס עיוני	180	220	220
14	פלויישטי	1 בי"ס עיוני	–	50	50
15	קונסטאנצה	1 בי"ס עיוני	–	53	53
16	קראיובה	1 גימנסיה עיונית	44	51	51
17	רומאן	1 בי"ס עיוני	137	165	165
18	רמניקו–סאראט	1 בי"ס עיוני	–	26	–
19	דורוהוי	1 בי"ס עיוני	40	50	90
			====	====	====
		סה"כ	6,696	7,409	7,396

נספח 2
רשימת מוסדות החינוך היהודיים בבוקרשט בתקופת מלחמת העולם השנייה (1940–1944)*

	סוג ביה"ס				שם ביה"ס	מס' התלמידים
1)	בי"ס יסודי לבנים מס'			1	"יעקב וקארולינה לבל (Iaacov Carolina Lebel)	138
2)	"	"	"	2	"מוריה גאסטר" (Moria Gaster)	
					(כולל בי"ס קומפלימנטארי)	330
3)	"	"	"	3	"קולטורה–מאקס עזיאל" (Cultura Max Aziel)	91
4)	"	"	"	4	"בתי"ס מאוחדים" (Scoalele Unite)	195
5)	"	"	"	5	"מלבי"ם–מישינסקי (Malbim-Misineski)	423
					(כולל בי"ס קומפלימנטארי)	
6)	"	"	"	6	"וואינצה" (Vointa)	64
7)	"	"	"	7	"רונטי רומאן" (Ronetti Roman)	164
8)	"	לבנים–בנות		8	"הגנת המולדת" (Aparatorii Patriei)	48
9)	"	לבנים		9	"אורהי" (Orhei)	159
10)	"	"	"	10	"הרוקח סולומון"	
11)	"	לבנות		1	"פראטרניטאטיה–ציון" (Fraternitatea-Zion)	263
					(כולל בי"ס קומפלימנטארי)	
12)	"	"		2	"פרוגרסול קולטוריי (Progresul Culturii)	160
13)	בי"ס יסודי לבנות מס'			3	"אינסטרוקציוניה–גולדפרב" (Instructiunea Goldfarb)	
					(כולל בי"ס קומפלימנטארי)	192
14)	"	"	"	4	"אינסטרוקציוניה" (Instructiunea)	399
15)	"	"	"	5	"וואינצה" (Vointa)	136
16)	"	"	"	6	"קולטורה פוראדים" (Cultura Poradim)	64

* רשימת המוסדות הללו ערוכה על–פי דו"חות רישמיים של "מרכז היהודים" (מחלקת החינוך והתרבות, מ–13 במארס 1943, בחתימת מהנדס מ. קאפון, ראש המחלקה: אנצל, 7, עמ' 234–345); מכתב ה"מרכז" ל"ממונה על ענייני היהודים", ראדו לקה (אנצל 7, עמ' 62) מ–27 יוני 1942; כמו–כן ערוכה הרשימה על–פי הודעות, פירסומים ודיווחים, שהופיעו בתקופת המלחמה בעיתון הרישמי של ה"מרכז" "גאזטה אברייאסקה", בשני ספרים, שפורסמו בשנת 1943–1944 על פעילות ה"מרכז" ברומניה, בכל מחלקותיו; דיווחיו של ראש קהילת בוקרשט, לאזאר הלברטאל; אלמאנאך יהודי 1943; עדות ד"ר יוסף קאמפוס, מנהל ביה"ס הספרדי בתקופת המלחמה (ת"א, ינואר 1991). R.N.: 30/10/940; G.E.: 31/7/942; 20/8/943 בית–ספר היסודי כלל ארבע כיתות, א–ד; בי"ס קומפלימנטארי כלל שלוש כיתות, ה–ז (מעין חטיבת ביניים); הגימנסיה כללה ארבע כיתות תיכוניות 1–4 (ה–ח); בי"ס תיכון כלל שמונה כיתות תיכוניות (1–8) ה'–י"ב;

17) בי"ס יסודי לבנות 7	שכונת דודשטי (ללא שם) (Dudesti)	283
18) בי"ס תיכון מסחרי לבנים וגימנסיה עיונית מס' 1	"קולטורה–מאקס עזיאל" (Cultura Max Aziel)	560
19) בי"ס תיכון עיוני לבנים 2	(ללא שם)	366
20) " " " 3	"קולטורה ב"". (Cultura B)	459
21) בי"ס תיכון מסחרי וגימנסיה לבנות מס' 4	"אינסטרוקציוניה" (Instructiunea)	379
22) בי"ס תיכון עיוני לבנות וגימנסיה מקצועית מס' 5	"פוקשניאנו" (Focsanianu)	491
23) בי"ס תיכון עיוני לבנות מס' 6	(ללא שם)	287
24) גימנסיה מקצועית	"ציוקאנול" (הפטיש) Ciocanul	375
25) בי"ס תיכון עיוני פרטי	בהנהלת פרופ' א. גראור	263
26) " " " לבנים	בהנהלת פרופ' בויו (קהילה אורתודוכסית)	71
27) " " " לבנות	בהנהלת גב' א. קריינדלר	237
28) בי"ס יסודי לבנים	"שלמה חלפון" (הקהילה הספרדית)	
29) בי"ס יסודי לבנות	"נסים ולאה חלפון" (הקהילה הספרדית)	
30) בי"ס מקצועי	(אופנה ואלקטרוניקה של הקהילה הספרדית)	30
31) גן ילדים של הקהילה הספרדית	סך התלמידים ב–4 המוסדות הספרדיים	419
32) גן ילדים א'		
33) גן ילדים	"ישורון"	
34) גן ילדים ב'		
35) גן ילדים	"אינסטרוקציוניה"	
36) גן ילדים	"אקשטיין"	
37) גן ילדים ג'		
38) גן ילדים ד'	סך הילדים ב–7 הגנים	280
39) בי"ס לאמנות למען יהודים		140
40) קונסרבטוריון למוסיקה ולאמנות (שני בתי"ס של בני משפחת דלה–פרגולה)		140
41) בי"ס תיכון פדגוגי	בהנהלת ד"ר י. ברוקר	
42) בי"ס תיכון ריאלי	בהנהלת פרופ' כהנא	
43) הקולג' למען סטודנטים יהודים	בהנהלת פרופ' מארקו אונסקו	581
44) קולג' אבאסון	בהנהלת פרופ' ארנסט אבאסון	90
45) קורסים להכשרה טכנית	"פוליטכניון ברקוביץ" בהנהלת פרופ' מרטין ברקוביץ, מהנדס.	651
46) בי"ס עברי "תרבות"		60

47) בית–ספר לאחיות (ליד בתי–החולים היהודיים בעיר)

סה"כ 8,988

נספח 3

מערכת החינוך הקהילתית לפי סוגי המוסדות ומספר המורים (1941–1943)

	1941		1942		1943	
1 "חדרים"	15	בהם למדו 364 תלמידים	6	בהם 118 תלמידים	6	בהם למדו 72 תלמידים
2 "תלמודי–תורה"	23	בהם למדו 1,413 תלמידים	18	בהם 1,313 תלמידים	16	בהם למדו 991 תלמידים
3 ישיבות	6	בהם למדו 154 תלמידים	4	בהם 101 תלמידים	3	בהם למדו 66 תלמידים
4 גני–ילדים	11	בהם למדו 307 תלמידים	8	בהם 233 תלמידים	7	בהם למדו 208 תלמידים
5 בתי"ס עממיים	72	בהם למדו 12,661 תלמידים	74	בהם 12,687 תלמידים	74	בהם למדו 13,145 תלמידים
6 בתי"ס תיכוניים מקצועיים	14	בהם למדו 1,829 תלמידים	14	בהם 2,179 תלמידים	14	בהם למדו 2,111 תלמידים
7 בתי"ס תיכוניים עיוניים	19	בהם למדו 5,251 תלמידים	25	בהם 5,212 תלמידים	26	בהם למדו 5,424 תלמידים
מוסדות: סה"כ	160	בהם למדו 21,979 תלמידים	149	בהם 21,843 תלמידים	146	בהם למדו 22,017 תלמידים

מספר המורים: ב–1941 לימדו 1,111

ב–1942 לימדו 1,388

ב–1943 לימדו 1,387

תכנייה של טקס "יום הזכרון לסופר היידי שלום עליכם", שנערך בבית - הכנסת הגדול בבוקרשט.

נספח 4
רשימת ספרים לעברית וליהדות לתלמידי בתיה"ס הקהילתיים ברומניה (1944–1940)

ספרים להוראת לשון עברית

בית–ספר יסודי	שם הספר	מחברים	כתה
	אלפוני א'	י. ריספלר	א'
	אלפוני ב'	נ. זלבינסקי	ב'
	ספרי ג'	ד"ר ב. רייכר, נ. זלבינסקי, ז. ברי	ג'
	מקראה ד'	י. ריספלר	ד'
בית–ספר קומפלימנטארי			
(כיתות ה–ו–ז)	דברו עברית	ד"ר זביגל, ווליוולר	ה'
	ספרי ו–ז	ד"ר ב. רייכר, נ. זלבינסקי	ו, ז
	גבעולים	נ. זלבינסקי	ז (או ד' תיכונית)
בית–ספר תיכון	עברית	ד. פייבוש ופ. גליק	

ספרים להוראת דת, תורה והיסטוריה

בית–ספר יסודי	ספר להיסטוריה ודת	י. סמוטריצי	ב,ג,ד
בי"ס קומפלימנטארי	ספר להיסטוריה ודת	ד"ר ס. ביינגלאס ונ. זלבינסקי	ה,ו,ז
בי"ס תיכון	דתנו	ד"ר ס. ביינגלאס ונ. זלבינסקי	א,ב,ג
	דרך ישראל	י. סמוטריצי	ד,ה,ו,ז
	תורה בראשית	י. סמוטריצי (ולמבוגרים).	

Aprobat de Onor. Ministerul Culturii Naţionale cu decizia No. 844 din 19 Aprilie 1935
Reaprobat de Onor. Consiliul Permanent cu decizia No. 1452 din 20 Octombrie 1941

—

יעקב גלר

ד״ר ב. רייכער — נ. זלבינסקי

ז. ברי

ס פ ֶ ר י

ספר למוד עברי לדת, לשפה ולדברי בני ישראל

ח ל ק ג׳

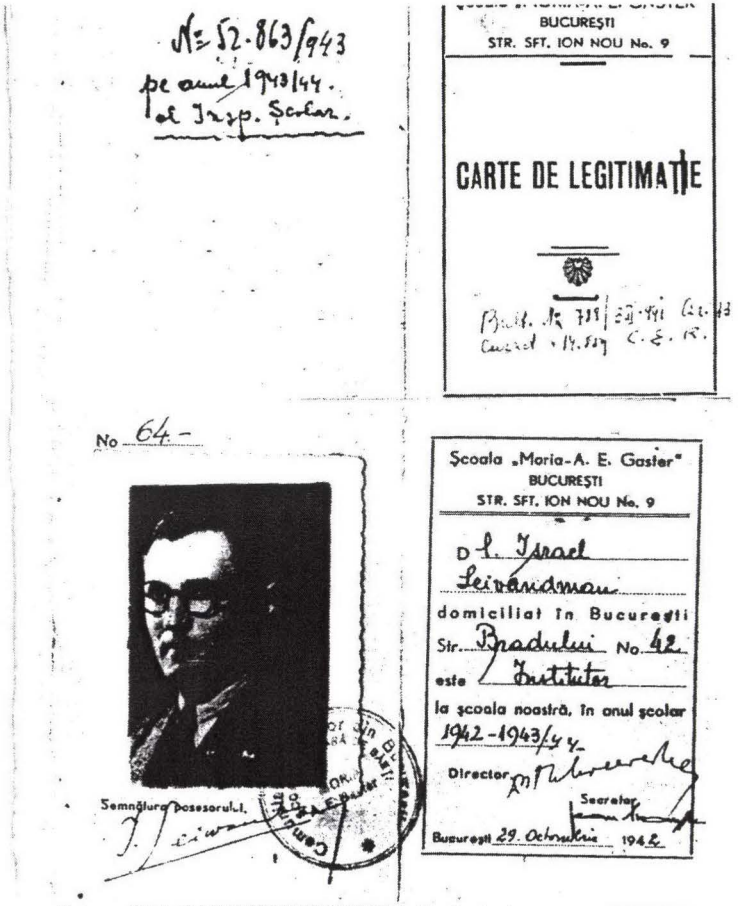
מאושר מטעם הועדה התרבותית שעל יד
אגוד הקהלות ברומניה

1941 .

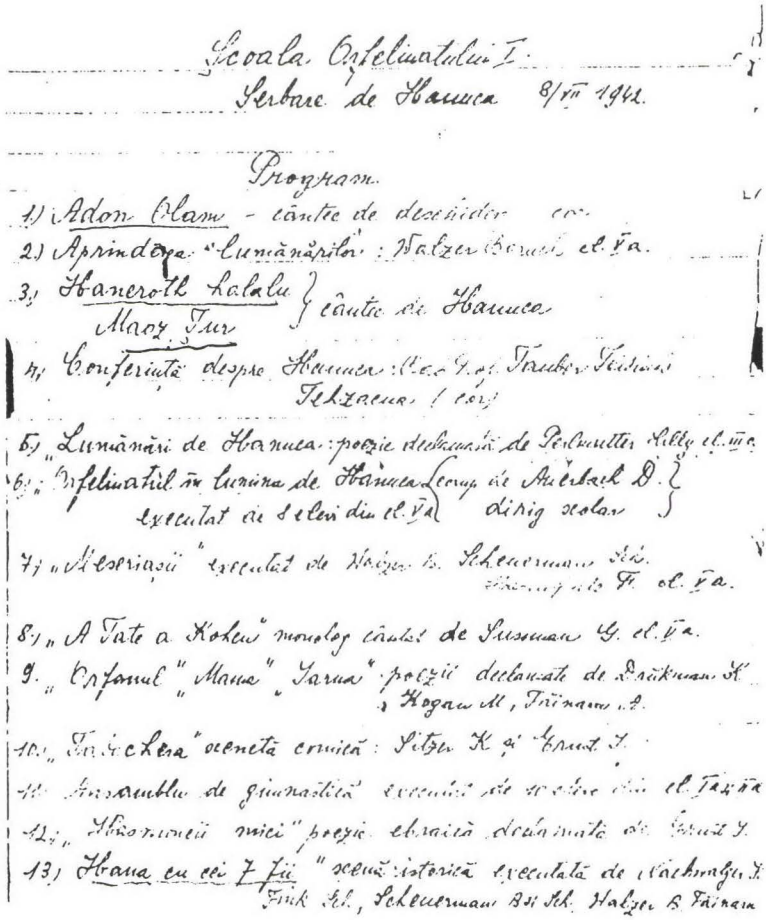
ב ו ק ר ש ט

הוצאת אגוד הקהלות ברומניה

עמוד השער לספר לימוד

תעודת זהות של המורה ישראל ליבנדמן (לבנון), מורה בביס יהודי בוקרשט ; שער ״ספרי״ להוראת עברית, בוקרשט (1941).

Școala Orășelanului I.
Serbare de Hanuca 8/XII 1942.

Program.

1) Adon Olam - cântec de deschidere cor.
2) Aprinderea Lumânărilor: Walzer Bonus cl. V a.
3) Hanerotk halalu } cântec de Hanuca
Maoz Tur }
4) Conferință despre Hanuca: Mica V. a. Traube Felicia
Felszeiner I cor.
5) „Lumânări de Hanuca: poezie declamată de Perlmutter Lilly cl. III a
6) „Orășelanul în lumina de Hanuca" Coruș de Auerbach D. } dirig. școlar
executat de școlei din cl. V a }
7) „Vlăsrioară" executat de Walzer B. Scheuermann Sil. Fr. cl. V a.
8) „A Tatè a Koleu" monolog cântat de Susmann G. cl. V a.
9) „Orfanul" „Mama" „Țara" poezii declamate de Dachman H. Hogan M, Traian A.
10) „Frăcliea" veneță comică: Pitzer K. și Grunt J.
11) Ansamblu de gimnastică executată de școlărițe din cl. IV a
12) „Rugăciunea mică" poezie ebraică declamată de Grunt J.
13) „Hana cu cei 7 fii" scenă istorică executată de Wachsmann J. Fink Sil, Scheuermann Bri Sil. Walzer B. Traian

תכנייה של חגיגת חג החנוכה, בבית - יתומים במוגילב (1942).

CLASE SPECIALE DE PREGĂTIRE
TEORETICĂ ŞI PRACTICĂ
PENTRU ELEVI, ABSOLVENŢI de LICEU şi STUDENŢI EVREI
Autorizate de Onor. Min. Educaţiei Naţionale cu Nr. 62.347/941
Direcţia: Prof. E. ABASON
BUCUREŞTI — STR. ARON FLORIAN Nr. 5

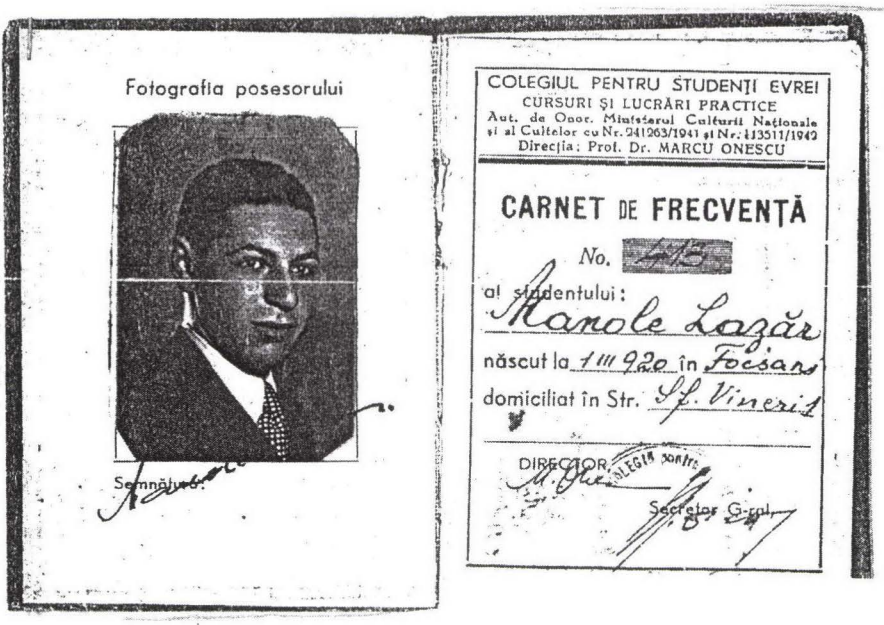
Bucureşti 19 Martie *1942*.

Domnule Secretar General şi Prea stimate coleg,

Duminică 22 Martie a.c. între orele 10-18 va avea loc în localul Scoalei din str. Aron Florian Nr.5 expoziţia de lucrări practice şi proecte de Architectură a elevilor .

Totodată se vor putea vizita laboratoarele de Electricitate, Chimie analitică, Chimie biologică, etc şi muzeele de materiale electrice, construcţii textile, organe de maşini şi motoare, acestea din urmă formând baza învăţământului practic şi manual, către care se îndreaptă

"קולג אבאסון" בבוקרשט, עורך תערוכה בארכיטקטורה (1942).

Fotografia posesorului

Semnătura:

COLEGIUL PENTRU STUDENȚI EVREI
CURSURI ȘI LUCRĂRI PRACTICE
Aut. de Onor. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor cu Nr. 241263/1941 și Nr. 113511/1942
Direcția: Prof. Dr. MARCU ONESCU

CARNET DE FRECVENȚĂ

No. 415

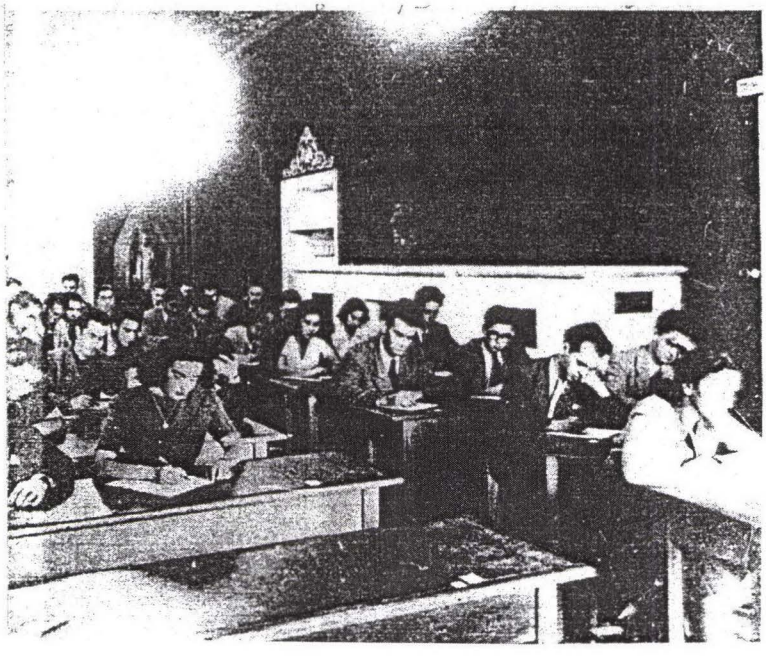
al studentului: Marole Lazăr

născut la 1 III 920 în Focșani

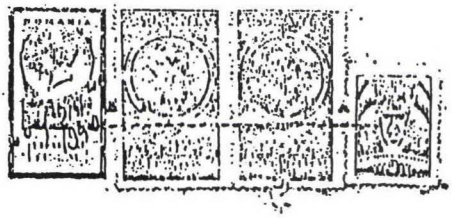
domiciliat în Str. Sf. Vineri 1

DIRECTOR

Secretar G-ral

פנקס סטודנט ב"קולג אונסקו" (1942) ; סטודנטים לומדים בקורסים אקדמאים ב"קולג" זה.

Comisiunea de Examinare a profesorilor de religie mozaică limba ebraică, cu funcţiona pe lângă Federaţia Uniunilor de Comunităţi Evreeşti din Ţară, c[illegible]rifică că Dl. K a t z M a r c u (K Marcovici), domiciliat în Târgoviştea, Jud. Timiş-Torontal, s'a prezentat la examenul de profesor de religie mozaică şi limba ebraică, ţinut în ziua de 28 Martie a[illegible], fiind promovat cu nota 8 (opt).

Preşedintele Comisiunii de Examinare
Semnătura Dr. Al. Şarfeu

Membrii Comisiunii de Examinare:
Rabin Dr. A. M. Book
Rabin Dr. A. M. Halovy
Rabin Dr. B. Rolphor
Profesor O. Klupfer
Profesor N. Zolovinsky
Secretarul Comisiei: Dr. H. Leiba

Bucureşti, 30 Martie 1941.

תעודת הסמכה למורה לעברית ולדת - משה, 1943 (חתומה ע"י הרב הראשי שפרן ורבנים אחרים).

Teatrul Baraşeum

(SALA DE SUS)

In fiecare seară, la ora 8,45

Joi, Sâmbătă şi Duminică ora 4 d. a. matineuri

BARAŞEUM 1942

Poveşti cu muzicuţe

Fantezie humoristică muzicală de:

Eugen Mirea - Mayer şi Mihăescu - Lazărescu

cu

Jeny Smilovici
Tina Radu
Surorile Camberio
Kiki Marcou
Marianne Goldstein
Bebe Spitzer
Fedy Arie
Aura Dorn
Clara Wolf
Micke Kauetz
Nutzy Ludwig
şi
Agnia Bovosiava

V. Ronea
D'Ayol
Dorel Livianu
Andrei Spitz
Bob Gerescu
Raul Lavenzon
Zephi Alscher
Luis Gallian
N. Naumescu
şi
Al. Giovanny

BENNY şi RUDY FRIEDMAN

TEATRUL BARAŞEUM

AUTORIZAT DE
MINISTERUL CULTURII NAŢIONALE
ŞI AL CULTELOR
DIRECŢIA GENERALĂ A TEATRELOR
ŞI OPERELOR ROMÂNE No. 12.606/1943

LEGITIMAŢIE

No.....

T. 173
119

מודעה של התיאטרון היהודי "בראשיאם", על הצגה (בוקרשט 1442);
תעודת זהות של עובד בתיאטרון זה (1943), שיוכל לנוע בחופשיות.

ŞCOALA PRIMARĂ EBRAICĂ
Strada Negru Vodă No. 8

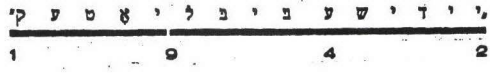
INVITAŢIE

Direcţiunea ŞCOLII PRIMARE CU LIMBA DE PREDARE EBRAICĂ
vă roagă să luaţi parte la Serbarea de
HANUCA
care va avea loc Joi 10 Decembrie a. c., orele 16 în localul lic. Cultura No. 1 din Str. Remus 15.

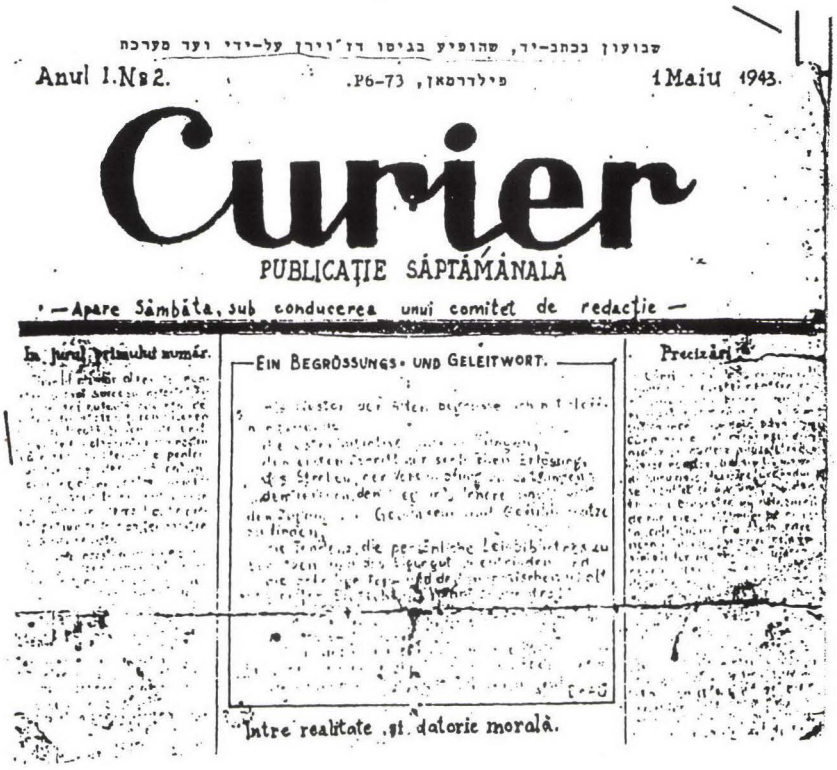
בערל שנאבל

ישיבה־לידער

ליד און פאעמע

שער הספר "שירי ישיבה", בוקרשט 1942 ; הזמנה לחגיגת חנוכה של ביה"ס העברי בבוקרשט (1943).

שבועון בכתב-יד, שהופיע בגיטו דז'ורין על-ידי ועד מערכת

Anul I. No 2. פילדרמאן, P6-73. 1 Maiu 1943.

Curier

PUBLICAȚIE SĂPTĂMÂNALĂ

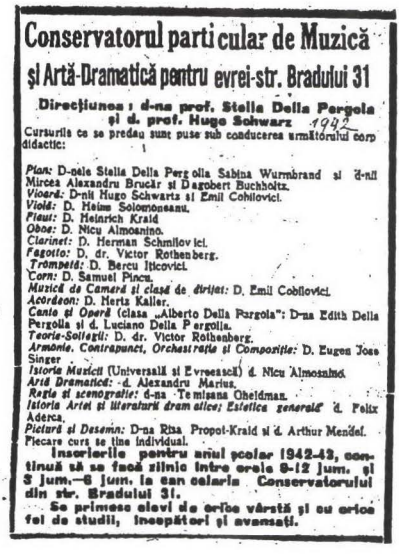
— Apare Sâmbăta, sub conducerea unui comitet de redacție —

În jurul primului număr.

EIN BEGRÖSSUNGS- UND GELEITWORT.

Precizări

Între realitate și datorie morală.

Conservatorul particular de Muzică și Artă-Dramatică pentru evrei-str. Bradului 31

Direcțiunea: d-na prof. Stella Della Pergola și d. prof. Hugo Schwarz 1942

Cursurile ce se predau sunt puse sub conducerea următorului corp didactic:

Pian: D-oele Stella Della Pergolla Sabina Wurmbrand și d-nii Mircea Alexandru Brucăr și Dagobert Buchholtz.
Vioară: D-nii Hugo Schwartz și Emil Cohilovici.
Violă: D. Heim Solomonescu.
Flaut: D. Heinrich Kraid.
Oboe: D. Nicu Almosnino.
Clarinet: D. Herman Schmilovici.
Fagotto: D. dr. Victor Rothenberg.
Trompetă: D. Bercu Iticovici.
Corn: D. Samuel Pincu.
Muzică de Cameră și clasă de dirijat: D. Emil Cohilovici.
Acordeon: D. Hertz Kaller.
Canto și Operă (clasa „Alberto Della Pergola": D-na Edith Della Pergolla și d. Luciano Della Pergolla.
Teorie-Solfegii: D. dr. Victor Rothenberg.
Armonie, Contrapunct, Orchestrație și Compoziție: D. Eugen Jose Singer.
Istoria Muzicii (Universală și Evreească) d. Nicu Almosnino.
Artă Dramatică: d. Alexandru Marius.
Regie și scenografie: d-na Temisana Cheidman.
Istoria Artei și literaturii dramatice; Estetica generală d. Felix Aderca.
Pictură și Desemn: D-na Rita Propot-Kraid și d. Arthur Mendel.
Fiecare curs se ține individual.

Inscrierile pentru anul școlar 1942-43, continuă să se facă zilnic între orele 9-12 dim. și 3 dum.—6 dum. la sau colarie Conservatorului din str. Bradului 31.

Se primesc elevi de orice vârstă și cu orice fel de studii, începători și avansați.

"קורייר", פירסום שבועי בגטו דזורין 1943 ; מודעה של הקונסרוטוריון הפרטי למוזיקה בבוקרשט (1942), על תוכנית הלימודים.

ORCHESTRA SIMFONICA EVREIASCA
SUB AUTORITATEA
CENTRALEI EVREILOR DIN ROMÂNIA

No. 110

Bucureşti 22 Decembrie 1942

Dsale
Domnului Dr. N. Ginsold
Preşedintele " Centralei Evreilor din România "
L o c o

Cu ocazia anului nou 1943, " Orchestra Simfonica Evreiască " urează ocrotitorului ei, cele mai bune urări de sănătate şi fericire.-

Director
E. Cobilovici

Secretar General
H. Kraid

Şcoala de Arte

PENTRU EVREI

Strada Sfinţilor Nr. 11

Autorizată de onor Ministerul Culturii Naţionale anunţă redeschiderea cursurilor pentru data de 28 Sept. cu următoarele clase:

VIOARA: D-nii B. Bernfeld şi Lud. Feldman
VIOLA: Dl Ernest Wallfisch.
PIAN: D-nele Margareta Bulu, Hilda Grünspan-Jerea Irina Lăzărescu şi Dl Radu Negreanu
CANTO (sic) D. Iosif Rosensteck
OPERA (al)
DIRIJAT: D. E. Lindenberg
ARTA DRAMATICA: D-na Beate Fredanov
COREOGRAFIE: D-na Milla Lindenberg
DESEN: D-l M. H. Maxy
ESTETICA GENERALA: D-l Dr. Th. Loewenstein
TEORIA MUZICII: (Principii, Solfegii, Armonie, Contrapunct, Orchestraţie, Istoria muzicii): Dl Alfred Mendelsohn
REGIE şi LITERATURA DRAMATICA: Dl Rubio Liviu

Inscrieri şi informaţiuni la secretariatul Şcolii, Str. Sfinţilor 11, după amiaza între orele 3—6.

התזמורת הסימפונית היהודית בבוקרשט (1942); ביה"ס לאמנות עבור יהודים (1942), תכנית לימודים.

פרק ארבעה–עשר: "כל ישראל ערבין זה בזה" – מערכת הסעד והבריאות.

מערכות הסעד של כל הקהילות ברומניה פעלו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה והגישו עזרה חומרית ורפואית לניצרכים. אולם בתקופת השואה, בשנים 1940–1944, הגבירו הקהילות את פעולות העזרה הסוציאלית והרפואית ביתר שאת וביתר עוז.

בנוסף למוסדות הסיוע המסורתיים, הוקמה בבוקרשט "וועדה אוטונומית לעזרה", ביוזמה פרטית, לאחר ה"פוגרום הלגיונרי", שבוצע על–ידי הכנופייות של המפלגה הפאשיסטית "מישמר הברזל", ב–21–23 1941, שרצחו 130 יהודים.

הוועדה הזו סייעה למשפחות של קורבנות הטבח הזה וכן למשפחות של למעלה מעשרת אלפים היהודים שנרצחו בפוגרום האיום, שאירע ביאסי בימים שבין 29 ביוני ותחילת יולי 1941. כמו–כן עזרה הוועדה ליהודים שנכלאו במחנות–ריכוז בטרגו–זיו, בקראקאל ובווידלה–וולאשקה, לעובדים במחנות–עבודה, לפליטים שגורשו בסוף יוני 1941 מכפרים ומעיירות לערי–המחוז ולפליטים מפולין ומהונגריה, שברחו ומצאו מיקלט ברומניה.

גולת הכותרת של ה"וועדה האוטונומית לעזרה" הייתה שיגור סיוע לאלפי יהודים שגורשו מבוקובינה, מבסרביה ומדורוהוי באוקטובר 1941 לגטאות ולמחנות בטרנסניסטריה.[1]

ה"מנהיג" יון אנטונסקו אישר ב–10 בדצמבר 1941, לשלוח באופן רישמי עזרה כספית ורפואית ליהודי טרנסניסטריה. לאחר שפורקה ה"פדרצייה של איגודי הקהילות" בסוף 1941, הועמדה "הוועדה לעזרה" בפברואר 1942, תחת חסותו של "מרכז היהודים", היודנראט נוסח רומניה, שהוקם במקום ה"פדרצייה" ואשר ייצג מעל 300,000 יהודים.

בראש ה"וועדה" עמדו ד"ר משה זימר ועורכי–הדין פרד שרגא וארנולד שוופלברג, שהחלו לשלוח כספים להצלת יהודי טרנסניסטריה, שאלפים רבים, מתוך 150,000 המגורשים, גוועו מרעב, ממגפות של טיפוס ודיזנטריה, כבר בחודשים הראשונים של הגלייתם (בחורף 1941–1942).[2]

1. יעקב גלר, "מחנות–ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 60 (תשנ"ו) 1995, עמ' 59–76; הנ"ל, "הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה בתקופת השואה על–ידי יהודי רומניה", ילקוט מורשת, 64, תשנ"ח (1998), עמ' 29–45; M. Benvenisti, Sionismul in Vremea prigoanei, Bucuresti 1944, pp. 22-24; "זכרונות בטי שוופלברג", תולדות, 17 (תשל"ז), עמ' 36–37. Jean Ancel, Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust, (להלן: "אנצל"), כרך 5, עמ' 505; שם, 8, עמ' 416; ארכיון הציונות הדתית, אונ' בר–אילן (להלן: א.צ.ד.), תיק 12.

2. Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944, pp. 91-98; (להלן: "פעילות

אולם העברת הכספים ליהודי טרנסניסטריה, הייתה כרוכה בבירוקרטיה סבוכה. כסף רומני, שהופקד על–ידי "הוועדה לעזרה" ב"בנק הלאומי הרומני", הומר למארק גרמני מקומי, שנקרא R.K.K.S. (רייכס, קרדיט קאסן שיין – Reichs Kredit Kassen Scheine).

שער החליפין של המטבע החוקי הזה היה 60 ליי (Lei) רומני למארק אחד, שער לא ריאלי, בעת שבשוק החופשי היה שווה רבע, שישית, וירד אף לעשירית מערכו. כך שעבור מיליונים רבים במטבע רומני, נתקבלו מארקים מעטים.

קושי נוסף היה, שהכספים המופקדים בבנק הרומני עברו 3–4 תחנות, עד שהגיעו ליעדם. הכסף נשלח למימשל טרנסניסטריה, הועבר לממונים על המחוזות (פרפקטים), והממונים מסרוהו לראשי הגטאות.

לכן, העדיפה "הוועדה לעזרה" לשלוח חומרים ומצרכים חיוניים, שחלקם נמכרו למקומיים, והכספים שנתקבלו הושקעו במפעלי סעד.[3]

לאחר שבקשותיו והשתדלויותיו של ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים", אצל ראשי השלטון נענו, נשלחו כמויות גדולות של פחם, שמשות, קרשים, מלח בישול, בגדים ותרופות.[4] והואיל ולא נתקבל אישור מהמגורשים על קבלת החומרים שנשלחו, נתגלו קשיים באיסוף כספים וחומרים חדשים.[5]

השאיפה הגדולה של "וועדת העזרה" לבקר בגטאות טרנסניסטריה, ולחקור את צרכיהם של הגולים נתגשמה, כאשר נתקבל אישורו של המרשל יון אנטונסקו, בדצמבר 1942, על אף התנגדותו של המושל גיאורגה אלכסיאנו (Alexianu).[6]

המשלחת הראשונה יצאה לטרנסניסטריה ב–31 בדצמבר 1942, והייתה מורכבת מארבעה חברים: עורכי–הדין פרד שרגא ויוסף עבר כהן,[7] המהנדס יעקב שכטר ויחיאל מרקוביץ,

המרכז"); יעקב גלר, "מרכז היהודים ברומניה, סמכויותיו ופעולותיו", ילקוט מורשת, 56 (תשנ"ד), עמ' 49–79; אנצל, 5, עמ' 189, 505; שם, 8, עמ' 440; א.צ.ד.: תיקים 18, 319; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 374–375.

3. "פעילות המרכז", עמ' 93; א.צ.ד.: תיקים 18, 86, 210, 216, 315; אנצל, 7, עמ' 156–157; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 375.

4. א.צ.ד.: תיקים 21, 47, 83, 86, 315, 319, 415, 424, 450; אנצל, 7, עמ' 156–157.

5. א.צ.ד.: תיק 18; אנצל, 5, עמ' 502.

6. אנצל, 5, עמ' 469; ראה זכרונותיו של שרגא: אנצל, 8, עמ' 545; א.צ.ד.: תיק 84.

7. ש' אבני, יוסף עבר–כהן ובני דורו, פרקים בתולדות הציונות ברומניה 1923–1957, ת"א 1993, עמ' 106–114; א.צ.ד.: תיקים 82, 84; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 375.

שלוו על–ידי יוליו מומויאנו (Mumuianu), יועץ ראש הממשלה. לפני יציאתם לשליחות מסוכנת זו, קיבלו ארבעת החברים את ברכת–הדרך של הרב הראשי ד"ר א' שפרן.[8]

חברי המשלחת נתקבלו באודסה (Odesa) ב–2 בינואר 1943, על–ידי המושל אלכסיאנו בעויינות, שהזהירם ללכת רק למקומות שיותר להם, ולדבר רק עם אנשים שיורשה להם. אמנם הוא הבטיח שישתדל לסייע להם, למרות שסופם של המגורשים למות, "כי לשם כך הובאו לטרנסניסטריה".[9]

ב–8 בינואר 1943 נערך כנס אזורי בגטו מוגילב (Moghilev), בהשתתפותם של 60 נציגים מ–25 הגטאות שבמחוז. למרות שנציגי הגטאות הוזהרו על–ידי השלטונות, לבל ידברו בניפרד עם חברי המשלחת, שלא בנוכחותם, ולבל יתלוננו על המימשל, "כי הבוקרשטאים יחזרו, ואתם תישארו כאן", וכי "קבלת העזרה תלוייה בהתנהגותכם", מצאו נציגים אחדים הזדמנות לתאר את המצב האמיתי של הגטאות.[10] ד"ר מאיר טייך, ראש גטו שארגורוד (Sargorod), הצליח להכניס בחשאי דין וחשבון אמיתי לכיסו של פרד שרגא, שעמד בראש ההצלה. שרגא הבטיח לנציגים, שיהודי רומניה יפעלו למען שיפור מצבם, וחילק להם סך 6,600,000 ליי, ששוויים 110,000 מארקים גרמנים (R.K.K.S.).

שני כנסים נוספים נערכו בגטאות באלטה (Balta) ומוגילב, ב–10 בינואר 1943. חברי המשלחת שהגיעו מבוקרשט, הספיקו לבקר בגטאות זמרינקה (Smerinca), ברשאד (Bersad), אובודובקה (Obodovca) וטירספול (Tiraspol).[11]

במוגילב ביקרו חברי המשלחת בבית היציקה ("Turnatoria"), שהקים המהנדס שמעון יגנדורף, ראש הגטו (שם עבדו 500–700 יהודים, ותמורת עבודתם קיבלו ארוחות חמות), וכן ביקרו בבית–יתומים אחד (מתוך השלושה) ובבית החולים, שהקימו המגורשים.[12]

יש לציין, שלביקור המשלחת של "וועדת העזרה" בתחילת 1943 בגטאות טרנסניסטריה, לא היה תקדים באף אחת מארצות אירופה הכבושות או הגרורות.

8. אנצל, 8, עמ' 545; הרב א' שפרן, אל מול פני הסערה, יד ושם ירושלים, תשנ"א, עמ' 68.

9. זכרונות שרגא: אנצל, 8, עמ' 548; דו"ח "וועדת העזרה": אנצל, 5, עמ' 342, 344; 353–358.

10. זכרונות פרד שרגא: אנצל, 8, עמ' 551; זכרונותיו של עבר–כהן, אבני (הערה 7), עמ' 109.

11. זכרונות פרד שרגא: אנצל, 5, עמ' 353–358; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 375–377; 390; 402, 416, 441, 446, 458–459, 460, 475, 479, 482, 490, 504, 507.

12. ראה דו"ח וועדת העזרה: אנצל, 5, עמ' 353–358; ראה מכתבו של ד"ר גינגולד מ–30/12/942 למושל טרנסניסטריה: א.צ.ד.: תיק 83, 84.

היה זה הישג גדול לנציגים היהודים מבוקרשט, שבדקו את צרכי הגטאות, חילקו להם עזרה כספית, והבטיחו שיגור סיוע מוגבר נוסף בעתיד. ביקור המשלחת בטרנסניסטריה עורר את השילטונות לזירוז משלוחי העזרה.

ואכן, בעקבות הביקור הראשון, העיר ראדו לקה (Radu Lecca) (ה"ממונה על ענייני היהודים" במשרד ראש הממשלה), ב–29 בינואר 1943, ש"העזרה שנשלחה עד כה לטרנסניסטריה הייתה בלתי–מספקת", והטיל על "מרכז היהודים" להגביר את משלוחי הסיוע בכספים ובחומרים.[13]

ב–14 בינואר 1943 חזרה המשלחת מטרנסניסטריה לבוקרשט, כינסה אסיפת–עם בבית–הכנסת ה"טמפל הקוראלי", מסרה לנאספים הרבים דין וחשבון על מצב האחים האומללים, ועוררה אותם לתרום ביד נדיבה למענם. פרד שרגא בירך "ברכת הגומל" בבית–הכנסת מלבי"ם, לאחר שחזר בשלום משליחותו בטרנסניסטריה.[14]

"הוועדה לעזרה" והרב הראשי ד"ר שפרן, פנו באיגרות לרבנים ולגבאים של בתי–הכנסת, וביקשם שיתרימו מתפללים למען המגורשים, ב"עלייות לתורה", בעריכת "יזכור", בטכסי חופה וקידושין ובמכירת מקומות ישיבה בבתי–כנסת, ערב ה"ימים הנוראים". כמו–כן פנו לוועדי–נשים, למנהלים של בתי–הספר, למורים ולתלמידים, שיאספו בגדים וכלי–מיטה, ויתגייסו כולם למען "הקרן המיוחדת לעזרה" (Fondul Special de Asistenta).[15] בבוקרשט פעל וועד רבנים לאיסוף כספים למען יהודי טרנסניסטריה, וחבריו היו הרבנים משה יוסף רובין, ד"ר הלפרין וד"ר בק.

גם ראש הקהילות הספרדיות י"ד כהן, קרא לחברים להשפיע על הספרדים העשירים, בעלי הנתינות הזרה, שהתרחקו מהקהילה, לתרום למען אחים מגורשים בטרנסניסטריה.[16]

בנוסף להישגים שכבר הושגו, כמו שיגור כספים וחומרים וביקור משלחת יהודית בגטאות טרנסניטריה, היו הישגים נוספים ל"וועדת העזרה", והם החזרת מגורשים ויתומים לרומניה.

13. אנצל, 5, עמ' 320.

14. דין וחשבון, שמסר פרד שרגא לציבור בבתיה"כ: אנצל, 5, עמ' 320, 322–328, 377; זכרונות פרד שרגא, אנצל, 8, עמ' 550; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 375–377.

15. ראה הקריאה של "וועדת העזרה": אנצל, 5, עמ' 378; נוסח נאומו המקורי של הרב הראשי שפרן, שנשא באסיפה כללית בבית–הכנסת הקוראלי בבוקרשט, נשלח למחבר מג'נבה, ואני מודה לרב שפרן; א.צ.ד.: תיקים 21, 82, 122, 315, 319, 421, 449, 613, 625, 626, הכוללים מכתבים משנים 1942–1944.

16. אנצל, 5, עמ' 505–509.

החזרת 6,000 מגורשי דורוהוי לבתיהם

הואיל ויותר מעשרת אלפים יהודים ממחוז דורוהוי גורשו ב"טעות" לטרנסניטריה, מפני שדורוהוי הייתה שייכת ל"רומניה הישנה" (Vechiul Regat), אישר המרשל יון אנטונסקו, בעקבות ההשתדלויות של ההנהגה היהודית, להחזיר את היהודים הללו, שנותרו עדיין בחיים, לבתיהם.

לשם החזרתם, יצאו שתי משלחות של ה"וועדה לעזרה", ב–16 בדצמבר 1943: המשלחת הראשונה, בראשות פרד שרגא, הגיעה למוגילב, והמשלחת השנייה, בראשות עורך–הדין דאדו רוזנקרנץ (מזכיר ה"וועדה לעזרה"), הגיעה לטירספול.

שתי המשלחות ביקרו בגטאות טרנסניסטריה, ריכזו 6,177 איש (5,994 מדורוהוי ו–183 ממחנה–ריכוז וואפניארקה (Vapniarca)), ציידו אותם בלבוש ובמזון, שילמו עבורם את הוצאות הדרך, והחזירום לדורוהוי בחמש הסעות, בין 19–25 בדצמבר 1943.

"הוועדה לעזרה" תיקנה את בתיהם בדורוהוי, סיפקה להם תנורים, ריהוט, כלי בישול וכלי עבודה, תרופות, מזונות ובגדי חורף בעלות של 15 מיליון ליי. בית החולים הקהילתי צוייד במכשירי–רפואה חדשים, ונתווספו 20 מיטות. על–פי בקשתו של ד"ר גינגולד, ראש "מרכז היהודים", העניק להם ראדו לקה מענקי–סעד לחוזרים (מכספים שנתקבלו ממכירת פנקסי–פטור מעבודת כפייה), סך 10,000 ליי לכל ראש משפחה ו–5,000 ליי לכל יתום משני ההורים. וכדי להשלים את אירגון העזרה ליהודי דורוהוי, נתבקש שר הפנים על–ידי ד"ר גינגולד, לאשר שוב את נסיעתו של פרד שרגא לעיר זו למשך 30 יום.[17]

ד"ר גינגולד פירסם קריאה ובקשה בשבועון "המרכז" "גאזטה אבריאסקה" (Gazeta Evreeasca), לתרום למען יהודים רעבים וערומים, שחזרו מטרנסניסטריה לדורוהוי, וכן ביקש משר הפנים, ב–29 בדצמבר 1943, להעביר 200 יתומים, שהוחזרו לדורוהוי, לקהילות יאסי, גאלאץ ובאקאו, לשם טיפול רפואי מיוחד.

ראשי 11 הגטאות הגדולים בטרנסניסטריה הודו ל"מרכז", במכתבם מ–7 במרץ 1944, על המיבצע המוצלח של הצלת 6,177 יהודים מדורוהוי, שבראשו עמד פרד שרגא, ועל החזרת 2,000 יתומים (שעליהם נדון להלן). ואכן היה זה מבצע הצלה גדול של הוצאת אלפי יהודים מהגיהינום של טרנסניסטריה, בעת שמכונת המוות פעלה במלוא הקיטור בפולין.[18]

17. א.צ.ד.: תיקים 82, 84, 319, 425–426; אנצל, 4, עמ' 704; שם, 5, עמ' 527–536; שם, 8, עמ' 552–554; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 378–379; על ד' רוזנקרנץ ראה: אבני, (הערה 7), עמ' 111–112; Gazeta Evreiasca (G.E.): 31/12/943; Viata Noastra (V.N.): 29/11/985.

18. א.צ.ד.: תיקים 305, 319.

החזרת אלפיים יתומים מטרנסניסטריה

בעקבות דרישת ההנהגה היהודית להחזיר לרומניה יתומים, מתוך כארבעת אלפים שנותרו בחיים בטרנסניסטריה, נעתרו ממלא–מקום ראש הממשלה פרופ' מיכאי אנטונסקו, שר הפנים והממשלה הרומנית כולה, להחזיר כאלפיים יתומים לקהילות רומניה.

בשנת 1943 חיו בטרנסניסטריה 1,842 ילדים ב–14 בתי יתומים: 3 במוגילב, ובהם 761 ילדים (174+214+373); 2 בבאלטה, ובהם 168 ילדים (75+93); 1 בבאלקי (Balchi), 84; 1 בברשאד (Bersad), 122; 1 בדז'ורין (Djurin), 51; 1 בלוצינץ (Lucinet), 116; 1 בקופאיגורוד (Copaigorod), 98; 1 במורפה (Murafa), 72; 1 בפופיוִוץ (Popivti), 86; 1 בדומנובקה (Domanovka), 98; 1 בשארגורוד (Sargorod), 186; גם בוורושילובקה (Vorosilovca) פעל תקופה קצרה בית–יתומים; בצ'רנוביץ, בירת בוקובינה, שבה נותרו כ–16,000 יהודים, לאחר שגורשו לטרנסניסטריה כ–30,000 יהודים, חיו בבית–היתומים 65 ילדים.

תנאי חייהם של היתומים היו נוראים. הם התגוררו במבנים הרוסים, ללא דלתות וחלונות, וללא הסקה. רבים ישנו לבושי סחבות, על משטחי–קרשים ומיטות, ללא שמיכות. סכנת מוות ריחפה עליהם, מפאת מחלות טיפוס הבהרות, דיזנטריה, דלקות שונות, רככת, גרבת, פורונקולוזה ואקזמות שונות, שנגרמו מתנאי דיור קשים, ליכלוך, סירחון וחוסר תנאי היגיינה. מאות ילדים גוועו מרעב, מקור וממגפות. בבית–יתומים אחד, מתוך השלושה שבמוגילב, נפטרו בחודש נובמבר 1942 ששים ושניים ילדים, ובבית–יתומים שני, עשרים ושניים. במשך 13 חודשים, מאפריל 1942 ועד מאי 1943, מתו 346 ילדים בשלושת בתי–היתומים במוגילב. ילדים יצאו מבתי–היתומים הללו לפשוט–יד, כדי לקבל מעט אוכל למחייתם, ולשבור את רעבונם.[19]

מצבם השתפר רק לאחר שהגיעו אליהם שתי משלחות מטעם "וועדת העזרה" מבוקרשט, כדי להחזירם לרומניה.

המשלחת הראשונה בראשות פרד שרגא (שזה היה ביקורו השלישי בגטאות טרנסניסטריה), יחד עם איצו הרציג (עורך–דין יצחק ארצי, חבר כנסת לשעבר), וכן סולומון דיאמנד ומשה

19. א.צ.ד. תיקים 413, 420 (בולטין אינפורמטיבי 1/5/942, ומכתבו של ד"ר גינגולד מ–13/3/943); עדותה של טובה שטרנברג, פתח–תקווה, ילידת 1932 בוקובינה, ששהתה בבית יתומים בוורושילובקה; אנצל, 4, עמ' 415 (דיווח מ–16/1/943); יצחק ארצי, משואה 1, (תשל"ג), עמ' 127; על בית היתומים בבאלטה העידו: מאיר שפצירר (שפי), רמת–גן, יליד 1928 רדאוץ, שהתאכסן בבית–יתומים; א. גולד, נהריה, יליד 1922, נשא יתומה לאשה, שהיתה בבית היתומים בבאלטה; על בית היתומים בשארגורוד ראה: דו"ח ד"ר מ. טייך, א.צ.ד.: תיקים 37, 116, 413; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 402–403, 413, 422, 469, 514; M. Carp, Cartea Neagra, 3, Bucuresti 1996, p. 391 (להלן קארפ, 3).

בלומנטל. המשלחת השנייה בראשותו של עורך–דין דאדו רוזנקראנץ (שזו הייתה שליחותו השנייה בטרנסניסטריה).

צורפו אליהם שלושים נציגים של קהילות מולדובה (Moldova), שעמדו לקלוט את היתומים. הם ריכזו 1,975 יתומים מכל הגטאות בטרנסניסטריה, ציידו אותם במזון ובלבוש, והוחזרו לרומניה ב–6 במרץ 1944.

תשע קהילות קלטו את היתומים: יאסי – 640; באקאו – 280; בוטושאני – 211; ברלאד – 180; הושי – 101; וואסלוי – 88; פיאטרה–ניאמץ – 219; פאלטיציאני – 99; רומאן – 157.

היתומים הללו שוכנו בעזרות–נשים של בתי כנסת, במבנים של קהילות, אצל משפחות יהודיות, וכמה עשרות מהם אף אומצו על–ידן. ביאסי שוכנו בבית–היתומים הנודע על–שם "הבארון נויישאץ". היתומים הניפחדים והכחושים טופלו עַל–ידי רופאים ופסיכולוגים, וצורפו ללימודים סדירים בבתי–הספר הקהילתיים.

כשחזית המלחמה התקרבה לערי מולדובה, באפריל 1944, הועברו 200 יתומים לפוקשאני, ואלף יתומים לבוזאו. במאי–יוני 1944 הועברו לבוקרשט, ושוכנו בשישה מעונות ליתומים. ראש "מרכז היהודים" הורה לערוך מגבית של 800 מיליון ליי עבור היתומים הללו. היה זה הישג הומאניטרי עצום, שהושג בזכות "וועדת העזרה", בהחזרתם של 1,975 יתומים, שהצילה אותם מהתופת של טרנסניסטריה.[20]

בבוקרשט פעל גם מעון לילדים יתומים וניצרכים, שנקרא "המרכז היהודי לחסות האם והילד" ("Centrul Evreesc de protectie a mamei si a copilului"), בניהולה של מֶלָה יאנקו, שבזכות מסירותה כונתה "האמא מלה" ("Mama Mella").

המוסד הסוציאלי הזה נועד להציל ילדים יתומים וניצרכים ואת אמהותיהם, להאכילם, להלבישם, להנעילם, לחנכם ולדאוג לבריאותם. פעילותו התחילה ב–23 בפברואר 1941,

20. דו"ח עורך–דין דאדו רוזנקרנץ על החזרת היתומים מטרנסניסטריה: אנצל, 5, עמ' 576–584; דו"ח פרד שרגא על החזרת היתומים: אנצל, 5, עמ' 331–334; שם, 10, עמ' 370; דו"ח עו"ד רוזנקרנץ על היתומים בפוקשאני ובוזאו: אנצל, 7, עמ' 776–783, 787.

Realitatea Evreeasca: 5 (805) 1995; 34-35 (834-835), Sept 1996; V.N.: 13/11/981.

עדויותיהם של היתומים מטרנסניסטריה, שהגיעו לרומניה: רפאל אלפר, יליד בוקובינה 1934 (אפריל 1998), שהיה בגטו יאמפול, יחד עם עוד 3 אחים ואחות אחת. למרות שהיו להם הורים, הפכו לצורך החזרתם לרומניה ולעלייה לארץ–ישראל ליתומים, הגיעו לברלאד, ושוכנו בבית–היתומים הקהילתי; עדותה של אסתר אלמוג, ילידת 1931 בוקובינה (מרץ 1998), שהגיעה אף היא מטרנסניסטריה לבית–היתומים בברלאד; עדותה של שולה אנוש, ילידת בסרביה 1931 (מאי 1998), שהגיעה לוואסלוי, והתארחה בבית משפחת יוסיפוביץ; עדותו של מאיר שפצירר (שפי), יליד רדאוץ 1928 (יוני 1997), שהתאכסן בבית היתומים "נוישאץ" ביאסי.

לאחר הפוגרום ה"לגיונרי" שאירע בבוקרשט, בהגשת עזרה סוציאלית למשפחות השכולות, בהגשת ארוחות חמות בבית–התמחוי ובטיפול רפואי במרפאה של המוסד. ילדות למדו, בנוסף למקצועות רגילים, גם תפירה וציור אופנה. במועדון שפעל אחר הצהריים, הכינו הילדים את שיעוריהם בהדרכת מורים, אורגנו פעולות תרבות והופעות, שהוצגו לפני הציבור בבית הכנסת הקוראלי בבוקרשט.

בבית התינוקות שהוקם במוסד, היו שישים מיטות. האימהות העובדות, שבעליהן נשלחו לעבודות–כפייה, יכלו להרוויח את פרנסתן ביודען, שלתינוקותיהן יש טיפול ובית נאמן.

מלה יאנקו ובעלה ד"ר קורנל יאנקו, הקימו בית–יתומים נוסף בבוקרשט, שהוחזק על–ידי "איגוד הנשים היהודיות" ("Uniunea Femeilor Israelite").

בתחילה טופלו במוסד זה 180 יתומים, ולאחר שחזרו היתומים מטרנסניסטריה, הגיע מספרם ל–500. ברטה פִּינֶלֶס, מנהלת המוסד, פעלה רבות למען קידומו.

עזרה כספית להחזקת ה"מרכז היהודי לחסות האם והילד" ניתנה על–ידי אירגון "אוזה" (O.S.E.) מג'נבה, שנתקבלה באמצעותו של שרל קולב, נציג "הצלב האדום הבינלאומי" משוויץ, וכן על–ידי הציבור היהודי מבוקרשט ו"ועדת נשים לעזרת היתומים" ("Comisiunea de doamne pentru ajutorarea copiilor orfani"), שבראשה עמדה בטי שוופלברג.[21]

ה"ועדה לעזרה" טיפלה גם בהעלאת יתומים לארץ–ישראל, דיווחה ל"מרכז היהודים" על הבאתם לבוקרשט של מאות ילדים מבתי–היתומים במדינה, על–פי דרישת "ועדת ההגירה" (Oficiul de Emigrare), וטיפלה בהחזקתם עד העלייה.

ואכן מאות יתומים שהוחזרו מטרנסניסטריה, הספיקו לעלות לארץ–ישראל בתקופת המלחמה, בחודשים מאי–אוגוסט 1944, בסיוע "ועדת העזרה", בחסות "הצלב האדום הבינלאומי", באונייות "קאזבק", "בלה–ציטה", "בולבול" ו"מורנו".

בתחילת אוגוסט 1944 הוטבעה האונייה "מפקורה" עם 394 מעפילים בים השחור, על–ידי צוללת רוסית, וביניהם היו כמאה יתומים מטרנסניסטריה (עיין בפרק "ההעפלה לארץ–ישראל).

היתומים שטרם עלו, שוכנו בבתי–יתומים בבוקרשט, שהוקמו לאחר המלחמה על–ידי הרבי מסקולני, האדמו"ר ר' אליעזר זוסיא פורטוגאל, ועל–ידי "פועלי אגודת ישראל" ברומניה

21. G.E.: 26/2/943; 17/7/943; 25/6/943; R.N.: 19/5/943; Viata Noastra (V.N.): 19/5/995; א. מזרחי, עם דורי ומאבקיו, ת"א, 1970, עמ' 240–241;
פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 73; אנצל, 7, עמ' 612; א.צ.ד.: תיקים: 82, 305, 319, 415, 426;
תולדות, 17 (תשל"ז), עמ' 34–38: Betty Schwefelberg, "Din Amintirele mele".

והקהילה. 450 יתומים הוחזרו לברית המועצות על–ידי הצבא האדום (הסובייטי), ששיחרר את רומניה ב–23 באוגוסט 1944.[22]

גם הוצאות הדרך וציודם של 30,000 מגורשים מבוקובינה ו–12,000 מגורשים מבסרביה, שהוחזרו ב–17 במארס 1944, על–ידי פרד שרגא מטרנסניסטריה לצ'רנוביץ, לסטורוזינץ (Storojineti), לבלצי (Balti) ולחוטין (Hotin), שולמו על–ידי "מרכז היהודים".[23]

הלבשה ומזון לעובדים בעבודת – כפייה

למרות שהרגולמנט (התקנון) הצבאי, שפורסם ב–14 ביולי 1941 קובע, שהחזקתם של היהודים בעבודת–כפייה חלה על השלטונות המעסיקים אותם, הוטלה חובת הלבשתם, הזנתם והטיפול הרפואי של כ–50,000 עובדים בגדודים של עבודת–כפייה, על מוסדות הסעד של הקהילות ו"מרכז היהודים". היו קהילות (רומאן ופיאטרה–ניאמץ), שחוייבו אפילו לספק להם גם כלי–עבודה.

"מרכז היהודים" שלח קריאה לכל היהודים המבוססים, לתרום להלבשתם ולהנעלתם של העובדים. לפי דו"ח של ה"מרכז" מ–17 באוגוסט 1943, ניתן סיוע ל–30,154 עובדים, מתוך 45,712 (66%) ב"גדודי העבודה", מ–25 סניפים (מתוך 46 סניפים) של ה"מרכז", בסך 308 מיליון ליי. הסיוע נמשך עוד שנה, עד השיחרור, ב–23 באוגוסט 1944.[24]

22. א.צ.ד.: תיקים 140, 401, 426, 474, 482, 636, 640;
I. Artzi, "Alia in epoca Antonesciana inpotriva Vointei Nazistilor": תולדות 3–4 (תשל"ג), עמ' 28–32; יעקב גלר, "אסון טביעתה של אוניית המעפילים 'מפקורה' באוגוסט 1944", משואה, י"ט (1991), עמ' 148–153; עדותה של קלרה סאבו, ילידת 1930 בוקובינה (יוני 1996), שעלתה עם שלושת אחיה באוניית המעפילים "בלה–ציטה", בחסות הצלב האדום הבינלאומי, בעזרתם של הנדבנים סמי בנק וגורן–גולדשטיין. Curierul Israelit (C.I.): 24/12/944.
Smaia Avni, "Bellacitta": מרומניה בישראל, ת"א, 27 הציונות, ביטאון אירגון העסקנים הציונים: (1994), עמ' 16–19, שם פורסמה רשימת 129 היתומים שעלו באוניית "בלה–ציטה"; עדותה של פַּרנַפס סימה, ילידת דראבאני 1931, שהיתה בבית–יתומים של הרב זוסיא פורטוגאל, בין השנים 1947–1949 עם עוד 200 ילדים (סוכות תשס"ב).

23. א.צ.ד. תיקים 140, 426, 474;

24. א.צ.ד.: תיקים 83, 86, 93, 111, 116, 138, 151, 169, 344, 400, 424, 472; אנצל, 3, עמ' 185, 383; שם, 4, עמ' 149–150; שם, 5, עמ' 301, 391–402; שם, 7, עמ' 310, 323, 470–471, 484, 497, 513, 527, 553, 673, 753, 761–764, 789–790, 802–805; שם, 8, עמ' 51; שם, 10, עמ' 248, 310, 649, 659; G.E.: 24/7/942; 7/8/942; 18/6/943; 2/7/943; 27/9/943; 5/10/943; 29/10/943; 5/11/943; 3/12/943; 26/11/943; פעילות המרכז, עמ' 75–82; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 407–408; Almanah Evreesc, 1943-1944, Bucuresti 1943, pp. 196-198 (להלן אלמאנאך יהודי 1943).

המרשל יון אנטונסקו, אישר ל"מרכז" ב–18 בנובמבר 1942, לשלוח בגדי חורף ל–1,179 אסירים במחנה–ריכוז וואפניארקה שבטרנסניסטריה, באמצעות המימשל במקום.[25]

סיוע בהלבשה ובמזונות ניתן גם למאות עובדי–כפייה, שערקו ונכלאו בבתי–כלא וואקארשטי (Vacaresti) וזילאבה (Jilava) בבוקרשט, באוקנלה–מארי (Ocnele Mari), ביאסי, בפאלטיציאני, באיוד (Aiud) ובערים אחרות, וכן ל–604 יהודים הונגרים, ששוחררו מבית–כלא בפוקשאני, ו–500 יהודים פולנים, שהגיעו מאושביץ.

לפי דו"ח מ–20 ביולי 1945, חולקו 27,943 יחידות לבוש לנצרכים: 20,995 ל–61 קהילות במדינה, 4,400 לנצרכים שעברו דרך בוקרשט, ו–1,444 לנצרכים בעיר זו.[26] כמו–כן הולבשו אלפי תלמידים נצרכים מבתי–ספר קהילתיים, נערכו עבורם טקסי–הלבשה, וניתנו להם ארוחות חמות בקנטינות של בתיה"ס.[27]

קנטינות ובתי תמחוי

כמאה קנטינות ובתי–תמחוי הוקמו בשנות מלחמת העולם השנייה על–ידי 62 קהילות ועל–ידי גופים וולונטריים. בקנטינות אלה סעדו עניים ארוחות צהרים חמות, ללא תשלום. כמו–כן נשלחו ארוחות חמות לבתיהם (או כסף לקניית מצרכים), ולניצרכים, מובטלים, נכים, זקנים, חולים, ועובדים בעבודות–כפייה (ראה רשימת בתי–התמחוי בקהילות).

בבוקרשט פעלו 25 קנטינות, שבהם סעדו כששת אלפים איש, ביניהם אלף, שעבדו בעבודת–כפייה, ועלותם הסתכמה בחמישה מיליון ליי לחודש.

"מרכז היהודים" הקים שירות פיקוח, שהבטיח את קיומן החוקי של הקנטינות, תוך שמירת תנאים היגייניים וסניטריים.

השגת המיצרכים להכנת הארוחות החמות ניתקלה בקשיים רבים, בגלל המחסור ששרר בימי המלחמה. לכן היה צורך לקנותם בשוק השחור במחירים מופקעים. גזירת איסור שחיטת עופות, בקר וצאן, גרמה לכך שבחלק מהקנטינות הוגש בשר לא כשר. **הרב דב בורשטיין**, רבה הראשי של בוטושאני, פנה ל"מרכז היהודים" ב–24 בפברואר 1944, וביקש לפעול

25. G.E.: 26/6/942; 30/4/943; 18/6/943; 12/11/943; 19/11/943; 3/12/943; אלמאנאך יהודי 1943, עמ' 202; פעילות המרכז, עמ' 105–109; אנצל, 3, עמ' 299; שם, 10, עמ' 649; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 28.

26. א.צ.ד.: תיקים 111, 116, 140, 211, 318, 426, 583; דין וחשבון של אברהם חכמו, ראש הקהילה ו"מרכז היהודים" ביאסי, עמ' 60–63; אנצל, 7, עמ' 26; א.צ.ד. תיקים 116; 394.

27. אלמאנאך יהודי 1943, עמ' 203; G.E.: 3/7/942; 26/11/943; 3/12/943; א.צ.ד.: תיק 51.

למען התרת שחיטה כשרה, כדי שיוכלו להאכיל את העניים והחלשים הזקוקים להזנה טובה. הרב בורשטיין אסר על יהודי בוטושאני לאכול את הבשר הטרף.[28]

קנטינות ומטבחים עממיים הוקמו גם על–ידי ראשי הגטאות בטרנסניסטריה: במוגילב, באלטה, מורפה, שרגורוד, טולצין (Tulcin), זמרינקה ובגטאות אחרים.

המהנדס שמעון יגנדורף, ראש הוועד בגטו מוגילב, הקים מטבחים עממיים בבית–היציקה שיזם, וכן ל–5,000 ניצרכים אחרים, שקיבלו ארוחות חמות מדי–יום ביומו. עזרה כספית נשלחה למען החזקת הקנטינות על–ידי "ועדת העזרה", שפעלה בבוקרשט.

הקנטינות הללו הפכו למוקדי "עמידה" ולמרכזי התנגדות רוחנית, שם נפגשו יחד אלפי יהודים, שוחחו ביניהם, שמעו ידיעות חדשות על הנעשה בחזיתות ובעולם כולו, ושאבו תקווה לעתיד טוב יותר.

והרי רשימת הקנטינות ובתי–התמחוי שפעלו בקהילות רומניה בסתיו 1942, מספר הסועדים, מספר מקבלי הארוחות לבתיהם, ומספר מקבלי העזרה הכספית למען השגת המצרכים.[29]

מספר	שם העיר	סועדים	מקבלי ארוחות לבתיהם	עזרה כספית	סה"כ
1	אודובשטי	–	–	17	17
2	אוקנה–מורשלוי	–	–	192	192
3	אורביצה	14	–	128	142
4	אורשטיה	–	1	10	11
5	אדז'וד	–	–	63	63
6	אורשובה	–	–	17	17
7	איוד	–	–	74	74
8	אראד	343	463	287	1,093
9	באקאו	827	65	601	1,493

28. פעילות המרכז, עמ' 99–104; אלמאנאך יהודי 1943, עמ' 194, 197–198, 200–203, 205; א.צ.ד.: תיקים 10, 420; אנצל, 3, עמ' 567; שם, 7, עמ' 236, 717–719.
G.E.: 27/2/942; 3/4/942; 8/6/942; 3/7/942; 31/7/942; 7/8/942; 2/10/942; 21/10/942; 18/3/943; 16/6/943; 2/7/943; 9/7/943; 16/7/943; 12/11/943; 19/11/943; R.N.: 19/10/940; 7/2/941; 7/3/941.

29. עדותו של ד"ר מאיר טייך, ראש קהילת סוציאבה, יו"ר גטו שארגורוד, א.צ.ד.: תיק 37; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 402, 441, 443, 468, 471, 477, 749, 488, 492, 583; אנצל, 4, עמ' 689; שם, 5, עמ' 335; "פעילות המרכז", עמ' 99–104;
Matatia Carp, Cartea Neagra, 3, Bucuresti 1948, pp. 339-346 (להלן קרפ 3).

10	בוטושאני	2,482	–	2,137	4,619
11	בוהושי	188	10	12	210
12	בוזאו	87	–	242	329
13	בלאז'	50	–	245	295
14	בראילה	175	–	–	175
15	בראשוב	30	–	226	256
16	ברלאד	169	–	449	618
17	גאלאץ	326	1,181	139	1,649
18	גינטה	202	–	75	277
19	דווה	54	–	119	173
20	דומבראווני	–	1	80	81
21	דורוהוי	137	–	35	172
22	דראגאשאני	–	11	–	11
23	האצג	–	–	189	189
24	הונדוארה	–	–	20	20
25	הושי	239	28	141	408
26	איליאה	–	115	–	115
27	הרלאו	203	–	28	231
28	גיורגיו	–	–	7	7
29	וואסלוי	273	–	739	1,012
30	טרגו–ז'יו	–	–	73	73
31	טרגו–ניאמץ	210	–	310	520
32	טרגו–פרומוס	178	242	420	840
33	טימישוארה	726	–	–	726
34	טרגו–סווריין	–	–	10	10
35	טורדה	–	85	578	663
36	טולציה	63	–	31	94
37	טקוצי	160	–	4	164
38	טארנאוווני	–	21	77	98
39	יאסי	231	–	11,041	11,272
40	לוגוז'	80	–	36	116
41	לודוש	–	–	189	189
42	מדיאש	–	–	124	124
43	סיביו	22	–	144	166
44	סיגישוארה	–	–	137	137
45	סלאטינה	–	–	8	8
46	סארמאש	–	–	69	69

47	פאגאראשי	–	7	10	17
48	פאלטיציאני	797	179	–	976
49	פאשקאני	–	–	85	85
50	פוקשאני	167	299	–	466
51	פטרושאני	–	5	77	82
52	פיאטרה–ניאמץ	215	155	680	1,050
53	פיטשטי	14	–	34	48
54	פלויישטי	122	233	–	335
55	קאלאראשי	–	–	15	15
56	קאראנסבש	–	–	48	48
57	קונסטאנצה	–	210	18	228
58	רומאן	325	–	–	325
59	רמניקו–וולציה	–.	21	9	30
60	רמניקו–סראט	65	9	74	148
61	צ'רנוביץ (4 קנטינות)	2,234	408	–	2,642
62	בוקרשט (25 קנטינות)	6,000	–	–	6,000
	סך הכל	17,408	3,729	20,573	42,710

סיוע לפליטים

כחמשת אלפים פליטים יהודים מפולין והונגריה הבריחו את הגבול, באפריל 1944, מטרנסילבניה הצפונית, שהייתה בשליטת הונגריה, לארד ולטורדה בטרנסילבניה הדרומית, שבשליטת רומניה. משם הוסעו בחשאי על–ידי חברי תנועות נוער חלוציות ברכבות, בקרונות–מטען לבוקרשט, צויידו בבגדים ובתעודות, והועברו למעונות–פליטים.

ה"וועדה לעזרה" דאגה להזנתם, להגנתם ולהענקת מעמד לגאלי לפליטים אלה. כמו–כן הוגשה עזרה לאלפי פליטים נוספים, שהגיעו לרומניה במרוצת השנים 1944–1945 (בכספים שקיבלו מהג'וינט באמצעות "הוועד הבינלאומי של הצלב האדום", עד 4 ביוני 1945), בסך 2,466,089,998 ליי, לפי החלוקה הבאה:

– לפליטים מהונגריה בבוקרשט וברומניה כולה, בסך 1,864,380,051 ליי.

– לפליטים מפולין בבוקרשט וברומניה כולה, בסך 418,014,997 ליי.

– לפליטים מארצות אחרות בבוקרשט וברומניה כולה, בסך 46,415,000 ליי.

– לפליטים מבוקובינה בבוקרשט וברומניה כולה, בסך 117,309,500 ליי.[30]

30. אנצל, 3, עמ' 88, 271; שם, 5, עמ' 379; שם, 7, עמ' 61, 791; על הצלת פליטים, ראה הערה 1; א.צ.ד.:

הוועדה הזו פסקה לפעול ב–4 ביוני 1945 (עיין בפרק "הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה). ביוני 1941, לפני הפלישה של צבאות גרמניה ורומניה לברית המועצות, גורשו כ–50,000 יהודים ממאות כפרים ומעשרות עיירות לערי–מחוז. קהילות רבות קלטו אותם, ואוכלוסייתן גדלה ב–20% עד 50%. לדוגמא: קהילת בוטושאן, שמנתה 10,902 נפש, קלטה 4,600 פליטים, והגיעה ל–15,502 נפש. הקהילות דאגו לקליטתם הראשונית, וסיפקו להם את הדברים החיוניים.[31]

שירות משפטי ולשכות עבודה

46 הסניפים של "מרכז היהודים" הקימו מחלקות משפטיות, שכרו עורכי–דין נוצרים מפורסמים, שהגנו יחד עם עורכי–דין יהודים בבתי–משפט צבאיים, על אלפי יהודים שנאסרו ונכלאו, מפאת היעדרם ועריקתם מעבודת–כפייה, שהואשמו בעבירות כלכליות, במכירת סחורות ללא רישיון, בקנייה בשווקים בשעות שנאסר עליהם, ובאהדה לקומוניזם. כמו–כן הגנו עורכי הדין הללו על אלפי יהודים ניצרכים שלא מסרו בגדים ונעליים לשלטונות, כפי שחוייבו על–ידי הממשלה, וה"מרכז" שילם עבורם דמי כופר בסך 100 מיליון ליי (במאי 1943), כדי שלא ייענשו.

הודות לשירות המשפטי הזה, זוכו אלפי יהודים. עונשם של מאות יהודים הופחת, ובמקום מאסר הוטלו עליהם קנסות כספיים בלבד. גזרי–דין מוות בוטלו, וקיבלו חנינה. המחלקה המשפטית של ה"מרכז" בבוקרשט פירסמה במשך שנתיים וחצי כמאתיים דינים וחשבונות על פעולותיה.[32] באמצעות "וועדת העזרה" נשלחו בשנים 1942–1944 כספים, הודעות ומכתבים ממשפחות שונות ברומניה למגורשים בטרנסניסטריה, מפני שדרך זו הייתה יותר מהירה ובטוחה.[33]

בקהילות מסויימות הוקמו לשכות עבודה, שסיפקו תעסוקה בשכר לגברים, נשים ונוער, ועל–ידי כך פסקו להיות לנטל על הקהילות. לנשים הוצעו עבודות כעוזרות–בית ומטפלות בתינוקות, ביחוד לאחר שנאסר על היהודים לקבל עובדות נוצריות. לשכות עבודה הוקמו בבוקרשט, בראילה, בוטושאני ובערים אחרות.[34]

תיקים 21, 211, 217, 284, 426; דו"ח המעון לפליטים "לינת הצדק", מ–18/6/945.

31. א.צ.ד.: תיק 151; אנצל, 2, עמ' 444; שם, 3, עמ' 550; יעקב גלר, "הנהגות הקהילות ברומניה, פעילותן במלחמת העולם השניה", שבות, 15 (תשנ"ב), אונ' ת"א, עמ' 121, 133–134.

32. א.צ.ד.: תיקים 18, 50, 51, 62, 171, 317, 371, 427, 618; פעילות המרכז היהודי, עמ' 82; דו"ח אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי, עמ' 37, 43, 50–51; G.E.: 16/7/943.

33. א.צ.ד.: תיקים 82, 84, 86; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 362.

34. א.צ.ד.: תיק 51 (דו"ח פעילות קהילת בוקרשט 10/2/943).

פרד שרגא "אבי היתומים"

פרד שרגא הקדיש את ארבע שנות המלחמה (1940–1944) להצלת יהודים, ועמד בראש פעולות העזרה ליהודי טרנסניסטריה ומבצע ההחזרה של 6,000 יהודים מדורוהוי ו–2,000 יתומים מטרנסניסטריה, בסוף 1943 ובתחילת 1944, לקהילות רומניה. היתומים בגטאות שמחו על ביקוריו אצלם, על העזרה והחום שהעניק להם, וכתבו עליו שירי תהילה ("שרגא לידער"), ביידיש ובעברית. הם הישווהו ל"משה רבנו", שהוציא את ישראל מעבדות מצרים והעלה אותם לארץ–ישראל.

והרי הבתים א' וד' של השיר הזה:

1) **ש**מך ייחרת על לוח הלבבות
של נדכאים ידועי–דאגה,
מחשכי–גלותם, נפשות רבבות
נהרת נהורך **כשרגא**. (זרח אורך כאור)

2) **א**לפי תודות לך מנודדים הלכים
נפשם לראשה עונדה
בראותך לחלץ ממיצר נידחים
כי תראה בבנותם מולדת

לאחר ששרגא העביר את היתומים מטרנסניסטריה לקהילות רומניה במרץ 1944, נשלח שוב באפריל 1944, לאסוף אותם לבוזאו, ובמאי 1944 העבירם לבוקרשט, כדי להכינם לעלייה לארץ–ישראל. ועל כך שרו היתומים ביידיש: "סיז גישיין דיז גרוייסע ווינדר, שרגא פירט אין ארץ (ישראל) קינדר" (קרה נס גדול, שרגא מלווה ילדים לארץ–ישראל").[35]

פרד שרגא אירגן גם את העזרה ליהודים שנכלאו במחנות ריכוז בטרגו–זיו, קאראקאל, וידלה–וולאשקה, קאלאראשי–יאלומיצה, ולקהילת דורוהוי, והחזיר 42,000 יהודים מטרנסניסטריה, שמקורם מבוקובינה ומבסרביה לבתיהם.

בנוסף ל"וועדה האוטונומית לעזרה", פעלו בבוקרשט גם וועדות עזרה של נשים ושל יהודים מבוקובינה, שמוצאם מהערים וואטרה–דורניי, סירט, סוציאבה, קמפולונג, צ'רנוביץ וסקורני שבבסרביה. כמו–כן הגישו עזרה הרבנים אליעזר האגר מוויזניץ ומשה יוסף רובין מקמפולונג, ישראל ליבנדמן (לבנון), נציג התנועה הציונית הדתית, נתן קליפר, תעשיין מוואטרה–דורני, הקהילה הספרדית והג'וינט.

35. שמואל בן–ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, חיפה 1989, עמ' 287; דפי שירים של היתומים חולקו בכנס של יתומי טרנסניסטריה ב"בית התפוצות" בת"א; עדותו של משה רוזנברג, יליד 1925 פוטנה–בוקובינה, שהיה בטרנסניסטריה ונשאר יתום משני הוריו. השיר נכתב בצורת אקרוסטיכון השם ש.ר.ג.א.

מבצע ההצלה של הרב אליעזר האגר מוויזניץ

האדמו"ר רבי אליעזר האגר מוויזניץ, שישב בארד ולאחר מכן בטימישוארה, אסף כספים ושלחם לאחיו, רבי ברוך האגר, האדמו"ר מסירט, שגורש לטרנסניסטריה בסוכות תש"ב (1941), לגטו דז'ורין. הכספים היו מיועדים לחלוקה לחסידים, למקורבים, לידידים ולמכרים וכן לנצרכים אחרים שבגטו זה. שיגור הכספים וחלוקתם היווה עבירה על החוק, והיה כרוך בסכנת נפשות, ואם קצינים, שוטרים או פקידי–ממשל היו תופסים אותו, היה הרבי עומד למשפט צבאי. אולם רבי ברוך התעלם מהסכנה, ופעל לעזרת אחיו הנדכאים ומזי–הרעב.

הכסף נשלח באמצעות שליחים, קצינים ופקידי ממשל, גרמנים או רומנים, שקיבלו תמורת העברתו עד 50% מערכו. קבלת הכספים מהשליח הייתה כרוכה בסיכונים. הפגישה עם הקצין הגרמני, שהביא לו את מתנת אחיו רבי אליעזר, הייתה צריכה להיערך בלילה, לפני חצות. אולם בגלל מחלתו וחולשתו של האדמו"ר ברוך, שלח במקומו את בנו משה, מלווה בשני יהודים, והראה לקצין את תמונת אביו. הקצין מסר להם שלוש שקיות עם הכסף, שהוטמן במרתף ביתו מתחת לתפוחי אדמה רקובים.

קצין גרמני אחר הביא לרבי ברוך חבילת כספים ישיר לביתו, והציע לו להחביאה. חלוקת הכספים נעשתה מיד עם קבלתם, על–פי רשימות שמיות שנשלחו אליו, וכל איש חתם ואישר את קבלתו. ניתנו סכומי כסף גם לניצרכים נוספים, שלא היו רשומים. ביתו של האדמו"ר הפך למרכז סעד. הוא אירגן בית–תמחוי, וחילק ארוחות חמות ל–300 נצרכים. חבילות נשלחו גם לוועד גטו מוגילב לחלוקה בין חסידיו, שכללו תרופות ובגדים.

במכתבו לגיסיו, האדמו"רים מסאדאגורה ומקופישניץ, מז' באדר תש"ג, מסר רבי אליעזר האגר, שבמשך שנה וחצי שלח מיליון ליי מדי חודש בחודשו. לאחר עזיבתו של האדמו"ר רבי ברוך את גטו דז'ורין, המשיך בפעולות העזרה גיסו, הרב אברהם משה באב"ד, אב–בית–הדין של גורה–הומורולוי. גם אחיו של רבי אליעזר האגר, האדמו"ר רבי חיים מאיר האגר מאורדיה–מארה, שישב בבוקרשט, שלח כספים לטימישוארה, ומשם נשלחו לטרנסניסטריה.

בהקדמה לספרו של רבי אליעזר האגר "דמשק אליעזר", צויינו מעשי ההצלה שלו, על–ידי שני אחיו, האדמו"רים רבי ברוך ורבי חיים מאיר כדלהלן:

> כשפשטה מלכות הרשעה ימ"ש (ימח–שמה) וגורשו רבבות מישראל לשם (טרנסניסטריה) לכלותם ברעב, התאזר עוז (הרב אליעזר האגר), על–אף סכנת נפשות שבדבר, ואסף עזרה גדולה, והעביר לשם במסירות נפש מדי חודש בחודשו להחיות אלפים מישראל ולהציל ממות נפשם, וכמנהיג ורועה נאמן בכל ענייני הכלל ומלחמת התורה והיהדות השלמה, מסר נפשו על צאן מרעיתו, וכל מעשי תוקפו וגבורתו באהבת ישראל והצלת שארית הפליטה בגולת

טרנסניסטריה ידועים ומפורסמים.[36]

מפעל ההצלה של הרב משה יוסף רובין מקמפולונג

הרב משה יוסף רובין, רבה של קמפולונג (Campulung) עד סוף 1940, עבר לבוקרשט לאחר שנפגע על–ידי ה"לגיונרים", על שסרב להודות כי הוא, כביכול, אחראי להטמנת חומר נפץ במספר בתי–כנסת בעיר, דבר שעשו ה"לגיונרים" בעצמם. כעונש על סירובו, נרתם הרב ובנו לעגלה מלאה של ספרים וחפצים, ואולצו לסוחבה ברחובות העיר בעצם יום הכיפורים. בבוקרשט הקים בית–כנסת ע"ש "מישמר חדש", שבו התרכזו יוצאי איזור בוקובינה, שהפך למוסד לתורה ולעזרה. **הוא הקים מפעל לעזרה ליהודי טרנסניסטריה, שגורשו מבוקובינה,** וכן וועד פעולה, בן 22 חברים, ביניהם **נתן קליפר**. הרב רובין שלח שליח מיוחד לטרנסניסטריה, כדי לברר באילו מקומות נמצאים המגורשים, קיבל ממנו נתונים, והקים וועד פעולה להגשת סיוע. הוועד אסף כספים ושלח למגורשים ולרבנים שביניהם. כמה מאות ילדים, ביניהם יתומים מגטו מוגילב, יכלו להחזיק מעמד, הודות להלבשה, להנעלה, לתרופות ולמזון שקיבלו, ולכספים שנשלחו לקניית עצים, לחימום כיתות "תלמוד–התורה" ובתי–התמחוי, וכך הצילם ממוות.

הרב רובין פתח את שערי ביתו ובית–מדרשו בבוקרשט לפליטים מפולין והונגריה, שמצאו מקלט בעיר, וחילק עזרה לחולים ערב פסח ו"הימים הנוראים". עדויות רבות נמסרו על מפעל ההצלה שלו בטרנסניסטריה ובבוקרשט. הוא והוועד שהקים, הצליחו להביא לבוקרשט בשנת 1943 את הרב הפוסק **משולם ראטה מצ'רנוביץ**, במשאית צבאית גרמנית, ולהצילו תמורת שלמונים, דאגו לסידורו עד שנת תש"ד (1944), כשהצליחו להשיג עבורו אישור לעלייה לארץ–ישראל, יחד עם רעייתו, וכך ניצלו ממוות.[37]

ישראל לייבנדמן (לבנון), נציג תנועת "המזרחי", "תורה ועבודה" ו"בני–עקיבא", ב"וועד העזרה וההצלה" בבוקרשט, שלח עזרה כספית לחברי התנועה מבוקובינה, שגורשו לטרנסניסטריה. הכספים נתקבלו **מנתן שוואלב**, הנציג העולמי של התנועה החלוצית

36. מנשה מילר, ספר חי וברוך, ח"ב, בעמק הבכא, חיפה תשנ"ד, עמ' קמ"ח–קמ"ט, קנ"ה–קנ"ו, קס"ו–קע"ג; הרב אליעזר האגר, ספר דמשך אליעזר, בני–ברק התשנ"ד (בעריכת אלי רוט), בהקדמה; ישראל לבנון, מצא חן במדבר, חיפה 1982, עמ' 154 (להלן ישראל לבנון).

37. Ganduri si Cuvantari, Partea I, Haiovel, Biografii, Cuvantari, Editat de Comitetul Sinagogii Mismar Hadas, Bucuresti 1944;
פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 512–513; עדות של הרב אפרים גוטמן, רב המרכז הקהילתי ע"ש יעקב ויוסף וצבי גוטמן, תל–אביב (יליד 1928), שהכירו מבוקרשט; זאב אלבוגן, "נתן קליפר והסיוע המחתרתי למגורשי טרנסניסטריה", ילקוט מורשת, 69 (מאי 2000), עמ' 173–179 (להלן זאב אלבוגן).

בג'נבה שבשוויץ, באמצעות ה"צלב האדום הבינלאומי", וכן ממשלחת הארץ–ישראלית בקושטא, שהייתה נציגה של "וועד ההצלה" שהוקם בירושלים, במטרה לסייע ליהודים ולקהילות במצוקה, באמצעות וַנְיָה פומרנץ.

במכתבו של ישראל לבנון, ששלח ב–13 במאי 1943 ליוסף תירוש, מזכיר "הברית העולמית של המזרחי" בארץ–ישראל, כתב, ש"הכספים נתקבלו ערב חג הפסח, ותוכלו לתאר לכם את שמחת אחינו האומללים, שעוד הספיקו לקנות לעצמם מעט תפוחי אדמה וקמח. בימים האחרונים נתחדשו הגזירות מסביב להעברת העזרה לשם. אולם מקווים אנו ששוב נמצא את הדרך להמציא להם את העזרה".

ובמכתבו מי"ז במנ"א תש"ג, כתב לבנון לארץ–ישראל, ש"התמיכה הגיעה במועדה בשני שיעורים, וכבר הועבר לגירוש (טרנסניסטריה) חלק חשוב. עומדים אנו בקשר עם כל פינות הגירוש, ומעבירים לחבריו מכתבים ועזרה. מצבם הורע מאד, שמות החברים הזקוקים לעזרה מתרבים בכל פעם, וקול דמי אחינו צועקים אלינו ומבקשים **הצלה, הצלה!**"

לבנון שלח את רשימת החברים שקיבלו עזרה ושעימם היה בקשר, מגטאות מוגילב, שארגורוד, מורפה, דז'ורין וגטאות אחרים. בין השמות שקיבלו את הכספים היו הרבנים יעקב גינצבורג, ישראל מרגושס, אהרון ווסרמן ממוגילב והרבי ברוך האגר.[38]

מפעל העזרה של נתן קליפר

נתן קליפר, תעשיין מוואטרה–דורניי שבבוקובינה, שהיה פעיל קהילה, נמלט הוא וכל בני משפחתו ב–10 באוקטובר 1941 לבוקרשט ברכב צבאי גרמני, בעזרת קצין קישור, וכך ניצלו מגירוש לטרנסניסטריה.

קליפר המשיך לעסוק בעסקי שיווק עצים, היה שותף ברשת חנויות ובית–חרושת לזכוכית, וקשר קשרים עם השלטונות הרומניים, עם סגן שר הפנים פיקי וואסיליו (שהיה ממונה על ביטחון הפנים והז'אנדרמריה), עם מיכאי אנטונסקו, ממלא–מקום ראש הממשלה ועם קציני משטרה גבוהים, באמצעות שוחד ושלמונים.

קליפר פעל בשטח ההצלה, והשתדל להקל על מצוקת תושבי עירו וערים אחרות, שגורשו לטרנסניסטריה, יחד עם קבוצת חברים יוצאי בוקובינה מבוקרשט, ביניהם **ברטולד סובל**, תעשיין יליד צ'רנוביץ. הוא וחבריו סייעו ליהודים ניצרכים בצ'רנוביץ, שנותרו בעיר ולא גורשו לטרנסניסטריה (כ–16,000 יהודים), וכן שלח כספים להחזקת מוסדות הקהילה. קליפר וחבריו הקימו וועד, ערכו מגבית בבוקרשט למתן עזרה כספית לבני בוקובינה לקראת החגים ולחימום מקומות מגוריהם בחורף. בראש הוועד עמד **ברטולד סובל**

38. ישראל לבנון, שם, עמ' 124–136; מנשה מילר, שם, עמ' קנ"ח–קס"ד; נגוהות בחשכה (בעריכת ש. אבני), ת"א 1964, עמ' 25; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.) ש/5II.

הנ"ל, שתרם מכיסו סכומים גדולים לטובת המגורשים מבוקובינה, אסף מיליוני ליי נוספים עבורם, ושלח כספים מדי חודש בחודשו לאנשים פרטיים.

קליפר שלח משלוח מזון שנועד לפייבל לאופר, ראש המחלקה הסוציאלית של וועד הגטו מוגילב, וכן כספים למפעל העזרה, שהוקם על-ידו לחלוקה לאנשי וויזניץ וצ'רנוביץ בגטו דז'ורין, וחילק 200 גרם לחם ביום במשך חודשיים בגטו זה. חלק מהכספים שהגיעו ישיר לידי האדמו"ר ברוך האגר מגטו דז'ורין, נשלחו על-ידי יוצאי העיר סירט והסביבה מבוקרשט, בחסותו של נתן קליפר.

על-פי עדותו של עו"ד **יצחק ארצי**, נציג תנועת "הנוער הציוני" ב"וועד העזרה וההצלה" בבוקרשט, המשלוחים ששוגרו על-ידי נתן קליפר, היוו כמעט צינור בלעדי להעברת כספים לטרנסניסטריה עבור חברי תנועתו ועבור הציונים הכלליים. ישראל לבנון ציין אף הוא, שהשתמש לפעמים בצינור ההעברה של נתן קליפר, שהיו לו שליחים מהימנים.[39]

וועדת הצלה של נשים

גברת פיני בִּיבְּרִינג, שמוצאה מצ'רנוביץ, אירגנה וועד עזרה, יחד עם אנה אנדרמן ובטי שייפלברג ונשים אחרות בבוקרשט, במטרה להציל אלפי יתומים מטרנסניסטריה. הן נסתייעו בעבודתן בנשיאת "וויצו" אֶלָה בָּלָן ובשש מאות נשים מתנדבות. עזרו לוועד זה מורים ותלמידים מבתי-הספר הקהילתיים בעיר הבירה, שאירגנו מגביות ואספו כספים ובגדים למען היתומים. ההכנסות הכספיות עלו מדי חודש בחודשו, (ב-1943 מ-5 ל-6 מיליון ליי), ובכספים אלה נוסדו בתי-יתומים לילדים בטרנסניסטריה.[40]

מוסד הסעד על שם ד"ר הנרי אליאס, של הקהילה הספרדית בבוקרשט, חילק לנזקקים, לפליטים ולעובדים במחנות-העבודה ולמשפחותיהם, כסף ולבוש, מהכנסות הקרן שעל שמו. בשנת 1942-1943 הועבר לקהילה הספרדית, סך שני מיליון ליי למטרה זו.[41]

העזרה של "הג'וינט"

"הג'וינט", שהחל בפעולות העזרה באורח לא חוקי בבוקרשט, שלח סכומי כסף לצ'רנוביץ, בטענה שהם ממקורות פרטיים. מ-5 ביולי 1941, (יום פינויה של בוקובינה, על-ידי הרוסים), ועד ספטמבר 1942, הגיעו כספי הסיוע מבוקרשט לצ'רנוביץ בכל חודש

39. זאב אלבוגן, שם, עמ' 163-190; מנפרד רייפר, מסע המוות, שם, עמ' 47; מנשה מילר, שם, עמ' קנ"ז.

40. מנפרד רייפר, שם, עמ' 145; זאב אלבוגן, שם, עמ' 178;

41. א.צ.ד. תיק 196.

ל–35,000 ליי. מספטמבר 1942 עלו הסכומים מ–65,000 ליי לחודש ועד 95,000 ליי, ובאוקטובר 1943 הגיעו עד ל–300,000 ליי לחודש. הכסף נועד לכל המפלגות הציוניות, פרט לרביזיוניסטים. תנועות הנוער הציוניות קיבלו עזרה לחבריהם בנפרד. מ"קרן ההצלה" קיבלו המפלגות הציוניות, באמצעות ה"מרכז" בבוקרשט, סך 2,000,000 ליי, ובאורח ישיר 4,200,000 ליי. בסך הכל קיבלו 6,200,000 ליי.

משלוח גדול של תרופות הגיע ל"מרכז היהודים" בבוקרשט משווייץ, שנרכש בכספי ההצלה וה"ג'וינט", שנציגו בגֶנֶ'בָה היה **סאלי מאיר**. בתרופות אלה ניתן היה לעצור התפשטות מגפות בטרנסניסטריה.

בנובמבר 1943 נתקבלה תרומה מה"ג'וינט" בסך 100,000 פרנקים שווייציים, שהועברה באמצעות משלחת ה"צלב האדום הבינלאומי" בבוקרשט, למען הגשת עזרה ליהודים המגורשים בגטאות טרנסניסטריה. לאחר–מכן נתקבלו 100,000 דולאר מה"ג'וינט", באמצעות ה"וועד למען פליטי המלחמה". בכסף זה רכש ה"מרכז" בבוקרשט בגדים ומזון בסך 33 מיליון ליי, שחולקו לנצרכים ולחוזרים מטרנסניסטריה, ולעולים לארץ–ישראל. במאי 1944 נתקבלו מקושטא 4 קרונות מזון. בערבות ה"ג'וינט" נתנה משלחת ה"צלב האדום הבינלאומי" בבוקרשט אישורים על סכום של 22 מיליון פרנקים שווייציים, לחלוקה בין היהודים העניים בעיר. ד"ר משה קוטיק, ממנהיגי התנועה הציונית ברומניה, אישר, שקרוב לאלפיים פליטים יהודים מפולין קיבלו עזרה חומרית מהג'וינט, מקהילת בוקרשט ומה"פדרצייה של איגודי הקהילות". הכספים הגיעו בדרכים חשאיות מהג'וינט, באמצעותו של **שרל קולב**, נציג הצלב האדום הבינלאומי בבוקרשט, ובאמצעות ה"סוכנות היהודית" בקושטא.[42]

מערכת הבריאות

השירות הרפואי של קהילות רומניה טיפל בתקופת מלחמת העולם השנייה באלפי חולים יהודים, שלא נתקבלו בבתי–חולים ממשלתיים ועירוניים, בעובדים במחנות–כפייה, בפליטים ובתלמידים, שלמדו במוסדות החינוך הקהילתיים.

לאחר שבניני בתי–החולים היהודים והמרפאות הוחרמו על–ידי השלטונות והצבא, נאלצו הקהילות לשכור בניני מגורים, לשפצם, להתקין בהם ציוד ומכשירים רפואיים, ולהתאימם ליעודם. אלפי יהודים אושפזו בהם, עשרות אלפי בדיקות נערכו, וכך ניצלו רבים ממחלות קשות וממוות. הקהילות אירגנו רפואה מונעת, חיסנו ילדים ותלמידים, והעמידו לרשות הנצרכים את בתי–המרחץ הקהילתיים, כדי לשמור על נקיונם.

42. מנפרד רייפר, שם, עמ' 44, 169–170; חיים ברלס, הצלה בימי שואה, תל–אביב תשל"ה, עמ' 79; משה קוטיק, גולה במאבקה, ת"א 1944, עמ' 126–127; א.צ.ד. תיק 420; יעקב גלר, "הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה בתקופת השואה על–ידי יהודי רומניה", ילקוט מורשת, 64 (1997), עמ' 29, 32, 41.

"מרכז היהודים" תיקן תקנות לפעילותם של המוסדות הרפואיים הללו, שאושרו על–ידי ראדו לקה, ה"ממונה על העניינים היהודיים" במשרד ראש הממשלה.

בבוקרשט, שבה חיו 130,000 יהודים, פעלו שלושה מרכזים רפואיים, ובהם 125 מיטות במחלקות שונות, כשליש מ–350 המיטות שפעלו בעיר ערב המלחמה:

1. **בית–חולים** "Caritas Noua Fraternitate" (צדקת האחווה החדשה), ובו 80 מיטות.
2. **בית–חולים** "Iubirea de oameni" (אהבת בני–אדם), ובו 25 מיטות.
3. **בית–יולדות** "Maternitatea" (אימהות), ובו 20 מיטות.

45 מיטות היו במחלקות הכירורגיות, 22 מיטות בגניקולוגיה, 30 במחלקות פנים, 10 במחלקה לחולי שחפת, 10 במחלקה לחולי עצבים ו–8 במחלקת ילדים. בנוסף למרפאות המקצועיות שליד בתי–החולים, פעלו בעיר הבירה 7 מרפאות:

א) מרפאת "חלפון", שליד הקהילה הספרדית;

ב) המרפאה שליד הקהילה האורתודוכסית;

ג) מרפאת "Poradim", לאנשי שכונת Grivita.

ד) מרפאת "Vointa" (הרצון), לאנשי שכונת "Calea Mosilor";

ה) מרפאת "Rahova", לאנשי שכונת רקוֹבָה.

ו) המרפאה על שם ד"ר יוליו בראש;

ז) מרפאה לדוגמה, שהוקמה ליד הקולג' של פרופ' אונסקו, שם עשו סטאז' ופראקטיקה הסטודנטים היהודים, שלמדו רפואה בחוגים לרפואה, בקולג'ים לסטודנטים יהודים של אונסקו ושל אבאסון (עיין בפרק "מערכת החינוך").

בתי החולים בבוקרשט ערכו בשנת 1942 59,432 בדיקות רפואיות ו–1,562 אישפוזים; בשנת 1943 ערכו 52,266 בדיקות רפואיות ו–1,669 אישפוזים. הואיל והצרכים הרפואיים של האוכלוסייה היהודית דרשו מוסדות נוספים, הוקמו עוד 3 סאנאטורים (בתי–חולים) יהודים פרטיים לאוכלוסייה האמידה, בהם היו 50 מיטות.

בשרות הרפואי המונע פעלו 12 אחיות בשכר ו–30 אחיות וולונטריות מתנדבות, ושני רופאים. 8 רופאים שעבדו בהתנדבות ו–42 אחיות ערכו 6,000 ביקורים בבתיהם של החולים הנצרכים, ועל–ידי כך נמנעה המגיפה של טיפוס, שפרצה במרץ 1943.

בסתיו 1942 נערכו חיסונים ל–3,674 ילדים ול–4,332 תלמידים, שלמדו בבתיה"ס הקהילתיים של האשכנזים, הספרדים והאורתודוכסים.

בבוקרשט פעל גם בית–ספר לאחיות, שהכשיר כוח–עזר לבתי–החולים הנ"ל.

בנוסף לבתי–החולים והמרפאות הקהילתיים, סייעו לחולים נצרכים וחילקו תרופות חינם חברות ואגודות וולונטאריות בעיר הבירה:

– "Alienarea", (הרגעה) שטיפלה בחולי שחפת.

– האגודה למתן סעד ליולדת "Societatea pentru ajutorarea lauzelor".

– חברה לעזרה הדדית ע"ש ד"ר וייסברג יוסף, שחילקה תרופות לנצרכים.

– אגודת "Salve" (הצלה) לעזרה הדדית, שתמכה בחבריה בעת מחלה.

– קופת אשראי של המורים, הסופרים והשחקנים היהודים, שנתנה שרותים רפואיים חינם ל–231 חבריה והלוואות לריפוי.[43]

ביאסי, שבה חיו 33,133 יהודים, פעלו בתקופת מלחמת העולם השנייה 3 בתי–חולים, 4 מרפאות ובית–ספר לאחיות, שהכשיר כוח רפואי לטיפול בחולים:

1) בית–החולים היהודי ("Spitalul Israelit"), ובו 160 מיטות, שבניינו העתיק הוחרם על–ידי השלטונות ב–7 בפברואר 1943.
בשנת 1942 אושפזו בו 1,690 חולים, מהם 1,336 חינם, ונערכו 1,093 ניתוחים. במרפאותיו נערכו 21,536 בדיקות רפואיות.

2) בית–חולים לילדים על שם ד"ר ל.גלרטר, ובו 50 מיטות, שנותר בבניינו המקורי, ולא הוחרם על–ידי השלטונות.

3) בית–יולדות "Maternitatea", שאושפזו בו ב–1942 589 יולדות, ונערכו 1,022 בדיקות רפואיות, 897 מהן חינם. שני בניניו הוחרמו, ועבר לבניינים שכורים.

ביאסי פעלו גם 4 מרפאות:

א) מרפאה לטיפול במחלות הריאות (ליד ביה"ח גלרטר).

ב) מרפאה ליד "מושב הזקנים" המקומי.

ג) מרפאה ליד "Azilul de noapte", המעון ללינת לילה.

ד) מרפאה בשכונת Podul Ros. (הגשר האדום), שהייתה מאוכלסת ברוב יהודי.

43. יעקב גלר, "אוניברסיטה יהודית בבוקרשט בתקופת השואה", דפים לחקר תקופת השואה, אונ' חיפה, ח' (תש"ן), עמ' 166–167, 171;
Regulamentul pentru organizarea, si functionarea serviciului sanitar al Evreilor:
פעילות המרכז, עמ' 133–134; אלמאנאך יהודי 1943, עמ' 220, 224, 227, 249; אנצל, 7, עמ' 141; שם, 10, עמ' 612–613; G.E.: 7/8/942; 22/8/942; 24/12/942; 18/3/943; 30/7/943; 29/10/943;

ביאסי התקיימו גם קורסים להשתלמות רופאים ובית–ספר לאחיות.

בתי–חולים יהודים ולידם מרפאות, פעלו בתקופת המלחמה גם בערים אחרות:

בגאלאץ, שערך 1,300 בדיקות כל חודש, **בבאקאו**, ("Maternitatea") **ובדורוהוי**.

בצ'רנוביץ התקיימו שני בתי חולים: בית–חולים כללי, שבו אושפזו 156 חולים, בית–חולים ל–70 חולי נפש, וכן בית יתומים עם 65 ילדים. מרפאות, שאחדות מהן היו מחלקות קטנות של בית–חולים, הוקמו ב–13 ערים: **אראד, בוהושי, בוטושאני, ברלאד, בראילה, בראשוב, וואסלוי, טימישוארה, טקוצי, פלאטיצאני, פוקשאני, פיאטרה–ניאמץ ורומאן**.[44]

בתי–חולים ומרפאות הוקמו גם בגטאות טרנסניסטריה. בגטו **מוגילב** פעל בית–חולים למחלות מידבקות; בגטו **באלטה** הוקם, בעזרת "וועדת העזרה" מבוקרשט, בית–חולים ובו 15 מיטות. 5 רופאים נשלחו מיאסי. לידו פעל גם בית מרחץ ציבורי. **בזמרניקה** הוקם בית–חולים ובו 12 מיטות. בגטו שארגורוד הוקם בית–חולים, עם חדרי בידוד ו–25 מיטות, ובית–חולים שני עם 200 מיטות ובית מרחץ.

מוסדות הבריאות, שהוחזקו על–ידי הקהילות, טיפלו במסירות באלפי חולים יהודים, מנעו מגפות, והצילו רבים מבין העניים והנצרכים. השלטון הרומני היה מעוניין שרופאים יהודים ימנעו הפצת מחלות מידבקות, שהיו עלולות לפגוע גם באוכלוסייה הרומנית, לכן אישר קיום מרכזי רפואה אלה. יש לציין את מסירותם של הרופאים בטרנסניסטריה, שחלק מהם נשלחו מ"רומניה הישנה", שטיפלו בחולים שחלו במחלות מידבקות. רבים מהם נדבקו ומתו תוך מילוי תפקידיהם. מתוך 27 רופאים שעבדו בבית–חולים בשארגורוד, מתו 12 מהם ממחלת טיפוס הבהרות.[45]

למרות ההישגים הגדולים של מערכת הסעד בתקופת השואה ברומניה, היו גם צללים: חברי הוועד של גטו מוגילב הואשמו על–ידי "וועדת העזרה" מבוקרשט, בחוסר יושר, בעושק כספים, בגניבת אספקה, ובאדישות למצוקת אחיהם.

אברהם (אאורל) קרשטינו ויהודי נוסף, ראשי הגטאות במחוז גולטה שבטרנסניסטריה, הפכו למשתפי–פעולה ולסוכני המפקד העריץ, הקולונל מודסט אמברוס. הם סחטו מתושבי הגטו דברי–ערך, תכשיטים וכספים שהביאו עמהם, היכום, ושלחו אותם למחנה

44. אלמאנאך יהודי, 1943, עמ' 198, 200–203; אנצל, 7, עמ' 94, 201–202; 588, 714; פעילות המרכז, עמ' 126, 128; G.E.: 26/6/942; 15/7/942; על בתי–החולים בצ'רנוביץ ראה: א.צ.ד. תיק 413.

45. דין וחשבון של ד"ר טייך, א.צ.ד.: תיק 116; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 401, 440–441, 487, 491; קארפ, 3, עמ' 339–342; אנצל, 5, עמ' 355–357, 481, 521;

ההשמדה אקמצטקה, מעבר השני של הנהר בוג, (שהיה בידי הגרמנים), שם נרצחו רובם, את השלל חילקו גם למפקדים. קרשטינו כונה במשפט פושעי המלחמה ה"תליין".

בעקבות תלונות רבות, נעצרו משתפי–הפעולה הללו באוקטובר 1943, והוחזרו לרומניה. לאחר המלחמה הובאו לדין בבית–המשפט העממי ונענשו.

איזו לנדאו הפך ל"אימת מחנה בוגדנובקה", ושיתף פעולה עם מפקדי המחנה, איסופסקו מודסט ובוביי גיאורגה. הוא שדד את הכלואים במחנה, התאכזר אליהם אפילו במכירת הלחם. בנימין פינקלשטיין, שיתף פעולה עם המפקדים של מחנה הריכוז וואפניארקה, רב סרן מורגסקו וסרן בורדסקו. הוא הביא לו נשים מהמחנה, מסר ידיעות על הכלואים, שדד מהם כסף, מזון, תרופות ובגדים, פיתה נשים ואנסן.

ד"ר אדולף הרשמן, ראש גטו זמרינקה, שלט בעריצות באנשי הגטו, ולא חילק לנצרכים את העזרה שנשלחה. גם הוא הוחלף בסוף 1943, לאחר תלונות נגדו.

בגטו גראבִּיוֹץ (Grabivti), במחוז מוגילב, חילקו ביניהם ראשי הכפר האוקראינים עם היהודי המשגיח על עבודת הכפייה, את כל החבילות שנשלחו על–ידי "וועדת העזרה".

גם בגטאות וורושילובקה וטיוֹוְריב (Vorosilovca, Tivriv), במחוז מוגילב, לא חולקו החבילות שנשלחו ליהודים, ולא הוקם אף מוסד סעד. בית–היתומים שנוסד בוורושילובקה התקיים זמן קצר, ונסגר.

ד"ר וילהלם פילדרמן פנה ב–8 בנובמבר 1942 ל"וועדת העזרה", והביע את הזדעזעותו מהמשתמטים מחובת הגשת סיוע למגורשים הרעבים והערומים, ומחוסרי הדיור, ששורדים בגבורה בסבלם הנורא, ואינם מתאבדים, כדי לא לעבור את צוו היהדות. פילדרמן הציע לארגן "סקציה מיוחדת לסיוע למגורשים", כדי לזרז את הסיוע, ותרם בעצמו 50,000 ליי למטרה זו. עורך–הדין מיכאל דאנילוב, סגן יושב ראש הוועד השני בגטו מוגילב, היה אף הוא כלי–שרת בידי השלטונות וסייע בידם לשדוד את יהודי הגטו.

"וועדת העזרה" הקימה בבוקרשט, ב–26 ביולי 1943, מועצה של נכבדים, שמנתה 7 חברים, 3 רבנים (ד"ר א' בק, ד"ר חיים הלפרין ומשה יוסף רובין), 2 עסקניות סעד (פ' ביברינג וב' שוופלברג) המהנדס ס' הבר וי' ריינהורן, כדי לחקור את מקרי ההשתמטות של הגשת עזרה, וכדי לגנותם בפומבי. מחלקת הסעד של ה"מרכז" בבוקרשט פנתה אל הוועדה הדתית של הקהילה וביקשה להורות לרבנים, שבדרשותיהם בליל שבת ובשבת בבוקר, ימסרו למתפללים את שמות היהודים, שסירבו לתרום בגדים ישנים למען הנצרכים בטרנסניסטריה.

ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים", העיד בעצמו במשפט שנערך נגדו אחרי המלחמה (1945–1946), בבית–המשפט העממי, שמנהיגי גטאות אחדים לקחו לעצמם כספים וחבילות שנשלחו, ולא חילקום לנצרכים האומללים.[46]

למרות הצללים הללו, רבו האורות, ועזרה רבה ניתנה ליהודי טרנסניסטריה, והודות לה אלפים ניצלו ממוות.

בסיכום: קהילות יהודי רומניה הגישו עזרה, במידת האפשרויות הכלכליות שעמדו לרשותן, לאלפי יהודים מבוקובינה, מבסרביה ומדורוהוי, שגורשו לטרנסניסטריה; ליהודים שהתגוררו במאות כפרים ומחמישים עיירות שגורשו לערי המחוז; לעובדים במחנות עבודת–כפייה; לכלואים במחנות ריכוז בבתי–כלא ובמחנות–השמדה; כמו–כן הקימו הקהילות בתי–תמחוי וסייעו לפליטים יהודים מפולין ומהונגריה שמצאו מקלט ברומניה, ולעניים; פעלו להחזרת אלפיים יתומים וששת אלפים מגורשים מטרנסניסטריה לדורוהוי ולקהילות במדינה; הקהילות העניקו עזרה רפואית ושירות משפטי לנצרכים, ועל–ידי עזרה זו ניצלו אלפי יהודים. ובכך קיימו הקהילות את הצוו המוסרי: "כל ישראל ערבין זה בזה" (שבועות, לט, ע"א).

מוסדות הסעד והבריאות של קהילות רומניה בשנים 1940–1944*

סוג המוסד	1940	1941	1942	1943
בתי זקנים	27	24	20	19
מעונות (Camine)	7	7	6	3
בתי תמחוי (קנטינות)	23	28	45 (89)	46 (89)

46. אנצל, 5, עמ' 377; שם, 7, עמ' 39, 142; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 400, 415, 417, 435, 441, 444, 468; א.צ.ד.: תיק 18 (עדותו של גינגולד); עדויות: אריה וואסרמן, פ"ת, יליד וואשקאוץ, בוקובינה, 1935 (מינואר 1998), שהיה בגטו מוגילב ומשפחתו לא קיבלה עזרה כלל; יוסי עופר (אפורה), יליד צ'רנוביץ 1936, היה בגטאות שונים, ולא קיבל שום עזרה. לעומתם העידו: יעקב יורן, יליד 1924 בוקובינה, שהיה בגטו מוגילב, שחולקה עזרה לנצרכים, הלבשה ואוכל. עיין בספרו, גן עדן של שוטים, ת"א, 1995; שטרנברג טובה, פ"ת, ילידת 1932 בוקובינה (עדות מ–ה' אייר תשנ"ח), שהייתה בבית יתומים בוורושילובקה זמן קצר; אביגדור שחן, בכפור הלוהט, גיטאות טרנסניסטריה, ת"א 1988, עמ' 254–257;

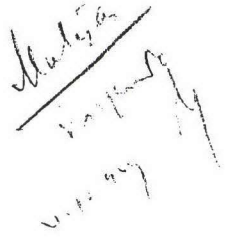
Actul de acuzare... in procesul primului lot de criminali de razboi, Bucuresti 1945, pp. 58, 66, 73;

* ActivitateaCentraleiEvreilordinRomania,Bucuresti1944,pp.89-136;ActivitateaCultuluiMozaicdin Romania 1918-1943, Bucuresti 1944, pp. 30-37; ארכיון פילדרמן, יד ושם 011/9; אלמאנאך יהודי 1943–1944, בוקרשט 1943; אנצל, 7, עמ' 414–422.

העמידה הרוחנית ברומניה

בתי יתומים	6	6	6	6
חברות (אגודות סעד)	8	4	3	3
בתי חולים	15	13	9	8
בתי חולים לטיפול יום Ambulatorii	2	2	2	2
בתי יולדות	3	4	4	3
מרפאות	9	10	15	15
בתי תינוקות	–	–	1	1
בתי מרחץ	11	10	7	7
מקוואות	67	62	33	28
בתי מרפא Case de Caritate	1	1	1	1
סך המוסדות	179	171	152	142

Asociaţia pt. ajutorarea
Evreilor nevoiaşi
auterix. Nr. 9696/41

Cernăuţi, 28 Septembrie 1943.
Eşire No. 238/43.-

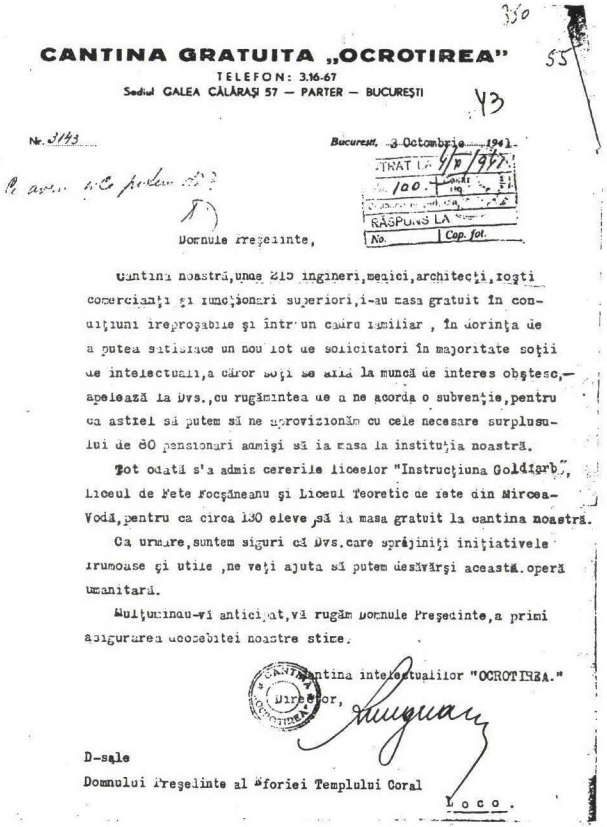
Stimate Domnule Preşedinte Dr. Bingold ,

In numele "Asociaţiunei pentru ajutorarea evreilor nevoiaşi" din Cernăuţi, avem onoarea a vă transmite cele mai bune urări cu ocazia anului nou.

Preşedinte,
(Prof. Josef Chusid)

Secretar-General,
(Dr. Martin Eltes)

"האגודה למען עזרה לעניים" בצרנוביץ (1943).

CANTINA GRATUITA „OCROTIREA"

TELEFON: 3.16-67

Sediul GALEA CĂLĂRAȘI 57 — PARTER — BUCUREȘTI

Nr. 3143 București, 3 Octombrie 1941

Domnule Președinte,

Cantina noastră,unde 215 ingineri,medici,architecți,negustori comercianți și funcționari superiori,i-au masa gratuit în condițiuni ireproșabile și într'un cadru familiar , în dorința de a putea satisface un nou lot de solicitatori în majoritate soții de intelectuali,a căror soți se află la muncă de interes obștesc,— apelează la Dvs.,cu rugămintea de a ne acorda o subvenție,pentru ca astfel să putem să ne aprovizionăm cu cele necesare surplusului de 80 pensionari admiși să ia masa la instituția noastră.

Tot odată s'a admis cererile liceelor "Instrucțiuna Goldiarb", Liceul de Fete Focșăneanu și Liceul Teoretic de fete din Mircea-Vodă,pentru ca circa 130 eleve ,să ia masa gratuit la cantina noastră.

Ca urmare,suntem siguri că Dvs.care sprijiniți inițiativele frumoase și utile ,ne veți ajuta să putem desăvârși această operă umanitară.

Mulțumindu-vă anticipat,vă rugăm Domnule Președinte,a primi asigurarea deosebitei noastre stime.

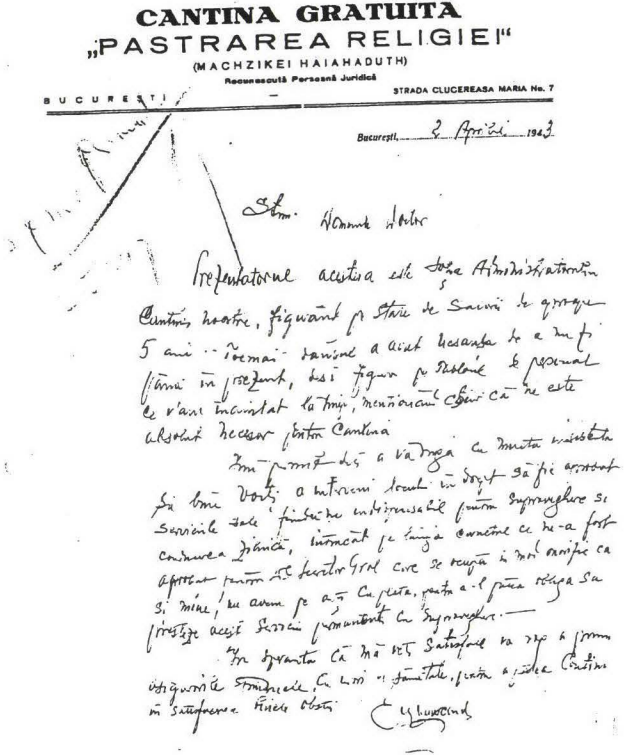
Cantina intelectualilor "OCROTIREA."

Director,

D-sale

Domnului Președinte al Corului Templului Coral

Loco.

CANTINA GRATUITA

„PASTRAREA RELIGIEI"

(MACHZIKEI HAIAHADUTH)

Recunoscută Persoană Juridică

BUCUREȘTI — STRADA CLUCEREASA MARIA No. 7

București, 2 Aprilie 1943

Stim. Domnule Doctor

Președintele acestui [illegible] Administrațiunea Cantinei noastre, figurând pe State de Salarii de aproape 5 ani — [illegible] numai datorită acest necesare te a mai figura în prezent, deși figură pe State de personal ce v'am înaintat la timp, menționându-Vă că ne este absolut necesar pentru Cantina

Îmi permit deci a vă ruga cu toată stăruința să bine voiți a interveni locul în Dept. Să fie asistat Serviciile sale finiștre întârzierile pentru Supraveghere și Cadrarea plății, întrucât pe lângă cantina cu mi-a fost aprobat pentru 200 de [illegible] care se ocupă și mai mulți ca și mâine, nu avem pe azi Cu ce plăti, pentru a-l putea răsplăti Sa [illegible] acești Slujbași [illegible] cu Supraveghere.—

Fie încredințat că mă voi [illegible] va rog să primiți [illegible] Stimei noastre, Cu [illegible] pentru [illegible] Cantina în Sărbătoarea Vinerii Obștii

קנטינות חינם לנצרכים („מחזיקי הדת" ו„אוקרוטיריה").

Orfelinatele Orfanilor Deportați
BUCUREŞTI

Strada Moşolor-Văcăreşti
TELEFON:

Nr. 746

Ziua 4 Luna Aprilie 1949

ב"ה
מוסד יתמי המלחמה
גרוש טרנסניסטריא
ושאר ערי הפרעות
בוקרסט

רחוב _____

מספר _____

יום _____ לחודש _____

Onor.

Comunitatea Evreilor,

Bucureşti.

Prin prezenta avem onoare a Vă remite alăturat tabelul nominal a copiilor cari vor lua masa in zilele de paşti in cantinele noastre din Cal.Moşilor 132 şi Cal.Văcăreşti No.14 in total de 208 persoane.- rugându-Vă respectuos să binevoiţi a aproba raţiile de azime.-

Având in vedere că cantinele noastre sunt stricte C u ş e r şi religioşi rugăm respectuos să binevoiţi a aproba să ni se elibereze cantitatea cuvenită de F ă i n ă ~~xixxxi~~ din care noi vom face a z i m e sub supravegherea noastră.-

Trăiască Republica Populară Română.

PREŞEDINTE, Secretar,

Rabin Zvi Korbuzer

בית - יתומים לילדי טרנסניסטריה, בהנהלתו של הרבי מסקולני, הרב אליעזר זוסיא פורטוגאל בבוקרשט.

CENTRUL EVREIESC
DE
PROTECȚIE A MAMEI ȘI COPILULUI
BUCUREȘTI
Str. Orhei No. 14

Nr. 58

BUCUREȘTI, 12 Ianuarie 1943

Președinția Consiliului de Direcțiune
Intr. 1943 ... 9291 ... Ziua 18
DOSAR

Doamnă Președintă,

Subscrisele :

Mela Dr. Jancu, Președinta "Centrului evreesc de protecție a mamei și copilului" cu sediul în București, str. Orhei, nr. 14, și

Betty Schwefelberg, Președinta Comisiunii de doamne pentru ajutorarea copiilor orfani evrei,

avem onoare a vă solicita respectuos să binevoiți a ne acorda o audiență, în care să ne îngăduiți a vă expune probleme urgente în legătură cu asistența copiilor evrei orfani.

Primiți, Doamnă Președintă, încredințarea profundului nostru respect.

Mela Jancu

Betty Schwefelberg

Domniei Sale

Doamnei Maria Mareșal Antonescu

Președinta Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale

128

Comitetul de Doamne
pt.Acțiunea
Orfanilor Evacuați

București 27 Februarie 1943

Prea stimate Domnule Președinte,

Cu multă bucurie am luat cunoștință de subvenția lunară, în suma de Lei 250.000.-/două sute cinci zeci mii/ ce ați binevoit acorda fondului special pentru copiii orfani din Transnistria.

In numele acelor 5000 copii orfani care-și îndreaptă privirile tremurânde spre noi, ca singura lor salvare, vă exprimăm cele mai profunde mulțumiri pentru larga înțelegere ce ați arătat pentru suferințele acestor ființe plăpânde, rugându-vă ca și în viitor, să binevoiți a le acorda înalta Domniei-Voastre ocrotire.

Primiți vă rugăm Domnule Președinte, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

pt.Comitetul de Doamne

Betty Schwef...

Fini Bibring

...

"ווועד נשים למען יתומי טרנסניסטריה" ו"המרכז היהודי לחסות האם והילד" (1943-1944).

Centrala Evreilor din România
Bucureşti
Str. Dr. Burghelea No. 3

Secţiunea de Asistenţă

Vaslui 18 Oct 1942

Chitanţa Nr. 22742

Lei 200 (două sute) s'a primit dela
D-l. Iacobovici domiciliat în Vaslui
str. ——— Nr. ——, contribuţie
pentru fondul special de asistenţă.

Preşedinte H. St. Şeftmah

Secretar General Dr. Dingold

Şeful Secţiunii de Asistenţă

Centrala Evreilor din România
OFICIUL JUDEŢEAN VASLUI
p. Casier

SPITALUL ISRAELIT
„IUBIREA DE OAMENI"
Str. Mircea-Vodă No. 49
TELEFON 3 52-42

No. 669

Bucureşti 30 Noembrie 1940

21

Se adevereşte

de către noi că Dl. Schweitzer Moise, de 43 ani, domiciliat în Pc. Berindei Str. G. No. 1, a fost internat în Spitalul "Iubirea de Oameni", dela 8 Noembrie până la 13 Noembrie 1940, cu diagnosticul:

Echimoze şi Plăgi contuze în regiunile fesiere - faţa dorsală a coapselor şi gambelor- pe ambele membre superioare şi la nivelul arcadei orbitare.-

Medic
Intern de serviciu
A. J. Rosen

תרומה של 200 ליי לקרן העזרה הסוציאלית (וואסלווי 1942); בית - החולים היהודי בבוקרשט (1940).

ROMÂNIA

COMUNITATEA EVREILOR DIN BUCUREŞTI

EFORIA SPITALELOR
„CARITAS şi NOUA MATERNITATE"
STR. TRAIAN, 27-29

TELEFON 4-06-91

No. 1112

Bucureşti, 17 Ianuarie 1941

188

Asociaţia Profesională a
Medicilor Evrei

L o c o

Domnule Preşedinte,

Vă rugăm să binevoiţi a ne comunica cum trebue să procedăm în cazul când personalul nostru creştin se îmbolnăveşte şi când cere tratament şi internare în spital.

Vă rugăm în consecinţă, aveţi bunăvoinţa a intervenii locului în drept pentru a avea un răspuns oficial şi a ştii cum să procedăm.

Primiţi, vă rugăm, Domnule Preşedinte, asigurarea stimei noastre.

EFOR...
Preşedintele ...
Sociale

Administrator

בית החולים "קאריטאס", נואה - מאטרניטאטיה" - בוקרשט (1941).

פרק חמישה–עשר: החיים הדתיים. מעמד הרבנות והרבנים ומאבקם בגזירות הדת

מאות רבנים ו"כלי–קודש" נפגעו ונרצחו ברומניה בתקופת השואה. טראגי במיוחד היה גורלם של מרבית הרבנים בבסרביה (Basarabia) בבוקובינה (Bucovina) ובטרנסילבניה הצפונית (Transilvania). ב"רומניה המקוצצת" (שכללה את "רומניה הישנה" – רגאט וטרנסילבניה הדרומית), התגרו השלטון ה"לגיונרי" ("Legionari") – ממפלגת "משמר הברזל" (Garda de Fier) ומפקדי הצבא הרומני ברבנים, העלילו עליהם עלילות, ופגעו בהם בתור ראשי הדת היהודית השנואה. רבנים נעצרו כ"בני–ערובה", הושפלו, הוכו, עונו, נכלאו במחנות–ריכוז, נשלחו למחנות–עבודה חיצוניים, רחוקים מהבית, והוטלו עליהם עבודות–כפייה בזויות (עיין בפרקים "מחנות עבודה", "מחנות–ריכוז", ו"מחנות השמדה").

בקישינב (Chisinau), בירת בסרביה, ניספה הרב **יהודה לייב צירלסון**, רבה הכולל של בסרביה, פוסק ידוע ומחבר ספרי שו"ת רבים. לפי עדות אחת נהרג הרב בהפצצת העיר על–ידי הגרמנים. לפי עדות אחרת, נרצח ביולי 1941, עם כניסת הצבא הרומני לעיר, כאשר הלך, יחד עם ראשי הקהילה, כדי להקביל את פני הכובשים הרומנים, ולהביע להם את נאמנותם.[1] עם כיבושה של בסרביה, נרצחו גם רבה של מרקולשטי (Marculesti) יחד עם מאות יהודים והרבנים יצחק טברסקי מבֶּלְצִי (Balti) ובנימין ליבנדמן מחוטין (Hotin).[2] בגטו קישינב, שהוקם ב–25 ביולי 1941, התעללו חיילים רומנים וגרמנים **ברב הזקן פאלנקובסקי**, הריצו אותו בהיותו עירום ברחובות העיר, ולאחר מכן רצחו אותו ואת אשתו, וכן את יתר הרבנים ו"כלי–הקודש" שבגטו, יחד עם נשותיהם.[3]

הרב יהושע פרנקל מסלטין (Seletin), יצא בראש שיירה של 300 מגורשים מאדינץ (Edineti) לכיוון חוטין. לפנות ערב הגיעו לבריצני (Briceni), השתכנו בבית–כנסת ללינת לילה. סמל הז'אנדרמים ציווה על הרב להצטלב. וכשסרב, קשר לו חוטים לפיאותיו, תלש

1. הרב צירלסון (1860–1941), חיבר שו"ת "גבול יהודה", "עצי הלבנון", "מערכי–לב", ועוד. היו לו תפקידים רבים: חבר בסנאט הרומני בשנות העשרים; יושב ראש "אגודת ישראל" ברומניה, ונשיא שתי "הכנסייות הגדולות", שנערכו בווינה בתרפ"ג ובתרפ"ח; נשיא כבוד של ישיבת קישינב, וראש הגימנסיה העברית המפורסמת "מגן דוד" בקישינב; חבר מועצת העיר וקצין דת בדרגת קולונל. ראה: דוד דורון, גטו קישינב – הפוגרום הסופי, ירושלים תשל"ו, עמ' 117–120; מ. סליפוי, תולדות רי"ל צירלסון, ת"א 1948, עמ' 65; דוד ויניצקי, ביסאראביה היהודית במערכותיה, ת"א תשל"ג, עמ' 162; ישיבת קישינוב, ת"א תש"ך, עמ' 69.

2. Matatias Carp, Cartea Neagra, Suferintele Evreilor din Romania, Vol 1, Bucuresti 1946, pp. 27, 37 (להלן קארפ 1); ישראל לבנון, מצא חן במדבר, חיפה 1982, עמ' 83, 239 (להלן לבנון).

3. Marius Mircu, Progromurile din Basarabia, Bucuresti 1947, pp. 20 (להלן מירקו)

את שערות זקנו והציתן. במשך כל הדרך לכיוון חוטין התעלל בו. לבסוף, לאחר שהספיק לאמר "שמע–ישראל", נפל ומת. משפחתו נרצחה ליד אטאקי (Ataki), סמוך לנהר דניסטר (Nistru).[4]

את **הרב פלום** מפלאשטי (Falesti) ואת **הרב יעקב שמשון אפרתי** מבריצני, רצחו הז'אנדרמים הרומנים בעת שנלוו לעדותיהם, בדרך הגירוש של יהודי בסרביה לטרנסניסטריה. הרב ישעיהו רייכר מאיסמאיל (Ismail), בעל "תורת ראשונים", נרצח במחנה גרמני באוקראינה, מעבר לנהר בוג (Bug).[5]

לאחר כיבוש בוקובינה על–ידי החיילים הרומנים והגרמנים, בתחילת יולי 1941, נרצחו עשרות רבנים ו"כלי–קודש". **הרב ד"ר אברהם יעקב מארק**, רבה הראשי של צ'רנוביץ (Cernauti) ונשיא ה"מזרחי", בן ה–60, הושפל, עונה, ונדרש למסור ידיעות על רכושם, כספם וזהבם של חברי קהילתו. לפני הירצחו, הועלה לגג בניין גבוה, בכדי שיצפה בשריפת בית–הכנסת הגדול בעיר, בו היו ששים ושלושה ספרי התורה.[6] בין הרבנים הנוספים מבוקובינה, שנרצחו או גוועו מרעב וממגפות, נימנו: **הרב באב"ד** מציודיי (Ciudei),[7] **הרב פרידלנדר** ושני בניו מסטאנשטי–דה–זוס (Stanesti de jos),[8] **הרב אשר רובין** מקוסמני (קוצמני) (Cosmeni),[9] **הרב נפתלי הורוביץ**, **הרב בריש ריימן** ומשפחותיהם מבאניליה (Banila)[10] **והרב מושקוביץ ומשפחתו מהרצה** (Herta), (שהיתה שייכת ל"רומניה הישנה" וצורפה לבוקובינה ערב המלחמה).[11] **הרב ישראל גינצבורג** מז'אדובה ווקה (Jadova

4. Rudich M. La brat cu moartea, Bucuresti 1945, pp. 39-49 (להלן רודיק); אביגדור שחן, בכפור הלוהט, גיטאות טרנסניסטריה, ת"א 1988, עמ' 233–234 (להלן שחן); קארפ, 3, עמ' 35, 40; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 325, 327; מירקו, שם, עמ' 25–26; לבנון, שם, עמ' 83.

5. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 326–327, 344–347, 387; אלה אזכרה, ח"ד (בעריכת יצחק לוין), ניו–יורק תשכ"א, עמ' 167–171.

6. עדותה של רעייתו הרבנית פרל מארק, משפט אייכמן, עדויות ב', ירושלים תשל"ד, עמ' 670–671; ליב קופרשטיין, גורל יהודי רומניה, ת"א תש"ד, עמ' 95; שלמה ביקל, יהדות רומניה, ת"א תשל"ח, עמ' 280–283; לבנון, שם, עמ' 117–118; א' בויאר, "תנועת המזרחי ותנועת תורה ועבודה וצעירי החלוץ מראשית היווסדה", ספר הציונות הדתית, ב', ירושלים תשל"ז, עמ' 371.

7. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 486.

8. שם, שם, עמ' 479; אנצל, שם, 6, עמ' 148.

9. קארפ, 1, עמ' 27; קארפ, 3, עמ' 31, 35, 37; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 515.

10. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 453; עדות קלרה אילוביץ, ילידת בוקובינה 1930, (פ"ת, 15 יולי 1999), שגורשה לטרנסניסטריה והתגוררה בגטו מוגילב.

11. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 521; ז' אנצל, "הדרך הרומנית לפתרון הבעייה היהודית בבסרביה

(Veche) נדקר בחרב ונפגע בראשו, לאחר שתלשו החיילים הרומנים את זקנו ונרצח יחד עם הרב מסטורוזינץ (Storojineti) והרב פרנקל מזאפלוקאוץ (Japlocauti), והרב ליב שכטר מקומאנשטי–סוציאבה (Comanesti-Suceava) יחד עם רעייתו ושני בניו.[12] **הרב מרדכי מוטולה טברסקי, האדמו"ר מבויאן**, ובנו אהרון, נרצחו ב"ביצה הרקובה" (Balta Putreda) בחוטין, בעת שגורשו לטרנסניסטריה, באוקטובר 1941, יחד עם עוד 59 יהודים. **הרב מיכאל האגר** מהורודונקה ובנו **הרב ברוך האגר**, שיצאו לבושים בגדי–חג וספרי–תורה בידיהם בהושענא–רבא תש"ב (1941), בראש המגורשים לטרנסניסטריה, נרצחו בכסלו תש"ב, לאחר שרב–סמל רומני היכה אותם עד זוב דם.[13] הרבנים מרדאוץ (Radauti) **עזריאל קווה, משה וחיים גוטליב** והשו"בים **אהרון קרן, יוסף שכטר והרש מלך שרייבר**, נרצחו וניספו יחד עם מאות ואלפי יהודים באוקטובר 1941, בדרך הגירוש לטרנסניסטריה.[14] **הרב פנחס יוסף דאכנר** מברהומט (Berhomet), נספה ברעב בגטו מוגילב בטרנסניסטריה.[15] בבודי (Budi) נפטרו הרב שלום גינסבורג (דינסבורג) מסטורוזינץ ועשרה מבני–ביתו מרעב, מפני שנמנעו מאכילת טריפות.

עשרות רבנים ו"כלי–קודש" שגורשו לטרנסניסטריה, יחד עם כמאה וחמישים אלף יהודים, אשר נותרו בחיים, פעלו בגטאות ובמחנות למען הקלת מצבם של המגורשים, וביניהם: הרב דוד שכטר מדורוהוי (Dorohoi), הרב דוד בורשטיין מרדאוץ–פרוט (Radauti-Prut), שלושת האחים הרבנים: מיכל וואסרמן מסאבני (Saveni), רב בחולון, אהרון וואסרמן, מרביץ–תורה בישיבת קישינב ובוואסלוי (Vaslui), מזכיר ביה"ד הרבני בחיפה, וישראל וואסרמן, רב בחיפה, הרב מאיר מארילוס ממיכאילאני (Mihaileni), שכיהן עד מותו כאב–בית דין בבוקרשט, הרב יצחק צימרינג מביבולארי (Bivolari), הרב יעקב משולם גינצברג מגורה הומורולוי (Gura-Humorului), הרב דרמר מברהומט, הרב מרדכי אריה הלוי הורוביץ מבאנילה, הרב פנחס דרברמדיגר (רחמני) מוואשקאוץ (Vascauti), שהיה מנהל מחלקת בתיה"כ במשרד הדתות, הרב ישראל מרגושס מוואטרה–דורניי, האדמו"ר רבי ברוך האגר

ובבוקובינה, יוני–יולי 1941, קובץ מחקרים 'יד ושם', י"ט (תשמ"ט), עמ' 155.

12. ראה ברכתו של הרב ישראל גינצבורג לבנו הרב יעקב משולם גינצבורג, בספר שו"ת "קול יעקב", בהקדמה, גורא הומארא, רומניה תרצ"ה; קארפ, 3, עמ' 31; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 326–327, 521; קארפ, 3, בוקרשט 1996, עמ' 330.

13. לבנון, שם, עמ' 94, 119–120, 239, 243; סולומון שפירא, בדרכי גירוש, ירושלים, 1988, עמ' 35–36; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 356; מירקו, שם, עמ' 27; מנשה מילר, ספר חי וברוך, ח"ב, בעמק הבכא, חיפה תשנ"ד, עמ' רע"ב (להלן מילר).

14. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 517; לבנון, שם, עמ' 154, 239, 243.

15. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 453; Radu Ioanid, Evreii sub regimul Antonescu, Bucuresti 1998, p. 282.

מסירט (Siret) (שהקים את קריית וויזניץ בחיפה), והרב ישראל הארניק מרדאוץ. למרות תנאי החיים האיומים בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה, שבגללם גוועו כ–60% מהיהודים, מרעב, מקור, ממחלות טיפוס ודיזנטריה, הרבנים הללו עודדו את הניצולים, הפיחו בהם תקווה לימים טובים יותר, סיכנו את חייהם, ואירגנו תפילות בבתי–כנסת, שחיטה כשרה, השיאו זוגות כדת משה וישראל, מלו תינוקות ואפו מצות לפסח.[16]

הרב דוד בורשטיין פתח בית–כנסת בבית אחותו בגטו מוגילב, אירגן תפילות, לימד ילדים להניח תפילין, והשיג שני ספרי–תורה קטנים מיהודים מקומיים. לפני פסח קנה קמח ואפה מצות בביתו. הוא שיתף פעולה עם שלושת האחים, הרבנים וואסרמן, ועם הרב פנחס דרברמדיגר (רחמני), שעודדו את יושבי הגטו שיקיימו מצוות ויתנגדו לגזירות הדת.[17] בגיטו ורהובקה (Verhovca) התקין הרב–השו"ב ישעיהו איסר אלקיס מבסרביה, "חדר" מחתרתי עבור שלושים ילדים, בתוך מרתף רעוע ושומם, וקיים שיעור קבוע למתחילים בקריאה בסידור, בחומש ורש"י. ביניהם היה ילד–פלא, לעתיד הרב אהרון ישעיה רוטר החי בבני–ברק. כמו–כן הכין ילדים לבר–מצווה והנחת תפילין. הרב אלקיס דאג לשחיטה כשרה, ולכך התקין חרמש לחלף, ליטש אותו ושחט בקר, שהביאו לו שני קצבים. מבשר זה ניזונו יתומים ונצרכים בגטו, וכך ניצלו מרעב.

הרבנים השתדלו לערוך ברית–מילה לתינוקות שנולדו, וכשלא מצאו סכין עבור המוהלים, קנו סכין גילוח מאיכרים מקומיים, השחיזוהו, ומלו כדת משה וישראל. הרב אלקיס הוכיח מסירות נפש, לצאת בליל חורפי לגטו מרוחק ציבולובקה (Tibulovca), תוך סכנת היתפסות והטלת עונש מוות, כדי למול תינוק, כשהיה לבוש שקים מלאי כינים וזוהמה. וכך נעתר לשני יהודים, שהסתכנו והגיעו לביתו בשעות הלילה, ואף קיבלו מכות מהז'נדרמים.[18]

יש בידינו שני שטרות מטרנסניסטריה: א) שטר "כתובה", שבשמונה לתמוז תש"ג (11 ביולי 1943) נישאה העלמה רבקה בת ר' ישראל הלוי מרינס מוולובסקי שבבסרביה, ילידת 1925,

16. לבנון, שם, עמ' 92, 198, 237, 242; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 108; ספר הזיכרון של יהודי ווטרה–דורניי והסביבה, בוקובינה – רומניה, ת"א תשס"ב, עמ' 66–67, 70; עדות קלמן בר–דוד, יליד 1925, (רמת–גן, דצמבר 1997) בנו של הרב דוד בורשטיין מרדוץ–פרוט; שחן, שם, עמ' 234; ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר–אילן, ש/5/II; עיירתנו ביבולארי, חיפה תשמ"א, עמ' 61; רדאוץ, קהילה יהודית בצמיחתה ובשקיעתה, תש"ן, עמ' 172; ראה ספר שו"ת "צור יעקב", א–ב, הוציא הרב מרדכי אריה הלוי הורוביץ, שו"ת של אביו אברהם יעקב הלוי הורוביץ, אב"ד פראבוזנא, ת"א, תשט"ו.

17. עדותו של קלמן בר–דוד, שם, (הערה 16).

18. יהושע אייבשיץ, בקדושה ובגבורה, קידוש השם ומסירות נפש, תל–אביב, תשל"ו, עמ' 326; הרב ישעיהו איסר אלקיס, תולדות חיים, קריית טבעון תשנ"ה, עמ' 89–92; הרב אהרון ישעיה רוטר, שערי אהרון, ההסתר והגילוי, בני–ברק תש"ס, עמ' ס"ו–ס"ז.

לחתן אריה בן ר' חיים ישראל גולד, יליד טרגו–מורש (Targu Mures) 1922, כדת משה וישראל, בחופה וקידושין בגטו באלטה שבטרנסניסטריה. הכלה היתה יתומה, מבית–יתומים בבאלטה. בנם הבכור נולד בשנת 1944 בגטו זה. ב) **הרב דוד בורשטין** כתב שטר שידוכין ("תנאים") בגטו מוגילב, בי"א באדר ראשון תש"ג (1943), לחתן צבי שהשתדך עם חייה. (ראה הצילומים של שטר ה"כתובה" ושטר ה"שידוכין" בכתב–יד.) גם בגטו ציצלניק (Cicelnic) נערכו חופות וכן טקסי ברית מילה.[19]

האדמו"ר רבי ברוך האגר מסירט, הפך את ביתו בגטו דז'ורין (Djurin) בטרנסניסטריה, למרכז עזרה והצלה, למאות יהודים רעבים ונצרכים. הוא הקים בית תמחוי וחילק אוכל מבושל ל–300 מגורשים חסרי–כול, בעזרת כספים, שקיבל מאחיו האדמו"ר רבי אליעזר האגר מוויזניץ, שהתגוור בטימישוארה (Timisoara), ומכספים שנאספו מיוצאי בוקובינה בבוקרשט. כדי להמשיך בשלשלת מסירת ההוראה וה"סמיכה" לתלמידים, הסמיך בגטו דז'ורין ר' **ישראל הארניק**, אב"ד רדאוץ בבוקובינה, את ר' אברהם משה, בנו של הרב באב"ד, רבה של גורה–הומורולוי, לאחר שבחן אותו בש"ס ובפוסקים, והכתירו להיות רב ומורה בישראל, "ידין ויורה כדת של תורה". (ראה כתב ההסמכה). גם הרב המקומי של דז'ורין, ר' **הרשל (צבי) קאפרלניק**, פעל רבות כדי לשפר את מצב המגורשים, דאג להם למגורים, ושיחד את הממונים כדי למנוע מהם גירוש נוסף.[20]

מצב הרבנים ברגאט ובטרנסילבניה הדרומית

התקופה הקשה ביותר לרבני "רומניה המקוצצת", היתה בעת שלטון ה"לגיונרים" (ספטמבר 1940 – סוף ינואר 1941). **הרב דוד פרידמן**, האדמו"ר מפלויישטי (Ploiesti), אחיו של האדמו"ר מבוהושי (Buhusi) **רבי יצחק פרידמן**, שחצרו היה בתל–אביב ובני–ברק, היה הרב הראשון שנרצח ב"רומניה הישנה", על–ידי כנופייה של "לגיונרים", לאחר רעידת האדמה, שהתחוללה בליל 9–10 בנובמבר 1940. המשטרה ה"לגיונרית" חדרה לבית–מדרשו ולבית כנסת נוסף בעת תפילת שחרית, הוציאה מתוכם עשרות מתפללים בתואנה שערכו אסיפה קומוניסטית. חלקם עונו ושוחררו, ואילו הרב פרידמן בן ה–42, יחד עם חמישה מתפללים,

19. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 492; טקס חופה וקידושין נערך גם במחנה–ריכוז טרגו–זיו. ראה: S.C. Cristian, Patru ani de urgie, Bucuresti 1946, pp. 56-57 (להלן קריסטיאן); עדויותיהם של גב' אווה גולד ובעלה אריה גולד (נהריה, חול–המועד פסח תשמ"ד–1984).

20. שלמה רוזמן, ספר זכרון קדושים ליהודי קרפטו–רוס–מרמורש, רחובות תשכ"ט (להלן: רוזמן), עמ' ע"ו; לבנון, שם, עמ' 153–159; א. שפרן, אל מול פני הסערה, ירושלים, "יד ושם" תשנ"א, עמ' 58. (להלן שפרן); מילר, שם, עמ' קפ"ז–קפ"ח; רדאוץ, קהילה יהודית בצמיחתה ובשקיעתה, תש"ן, עמ' 171–172.

נרצחו ב–28 בנובמבר 1940 (כ"ז במרחשוון תש"א), וגופותיהם הושלכו לצידי הדרכים.[21]

בפוגרום שאירע בבוקרשט ב–21–23 בינואר 1941 (כ"ג–כ"ה בטבת תש"א), הוציאו ה"לגיונרים" מביתם את הרב צבי גוטמן ואת שני בניו, **יעקב ויוסף**, הביאום ליער זילאבה (Jilava), וירו בהם. בנס ניצל האב, שזכה לעלות לארץ–ישראל, וכיהן כרב בתל–אביב. החזן יהושע קופשטיק מבית הכנסת הקוראלי, נרצח בפוגרום זה, יחד עם עוד 127 חברי הקהילה.[22]

בפוגרום שאירע ביאסי (Iasi) בסוף יוני 1941, וב"רכבות–המוות", בתחילת יולי 1941, נרצחו מעל עשרת אלפים יהודים, ביניהם **הרב גריניק**, רב בי"כ חב"ד, **הרב פישל (״אוקרינר רוף״)** ור' **חיים גלבר**, תלמיד–חכם מובהק, ראש "המזרחי" בעיר (על הפוגרומים הללו עיין להלן). בוואסלוי (Vaslui) נרצח השו"ב וולוולה גרינברג על–ידי הגרמנים, בעת שעסק בקבורת יהודים, שנהרגו בהפצצת מטוסים ב–22 באוגוסט 1944.[23] הרב אליעזר האגר, האדמו"ר מוויזניץ (Vijnita), שישב באראד, נעצר בביתו ב–27 בספטמבר 1940, כ"חשוד" בעיני השלטונות, והמשטרה רצתה להכניסו למחנה–ריכוז. מזלו שחלה, והועבר לבית–חולים. בזמן מעצרו לא אכל, מפני שהשלטונות לקחו לו את הטלית והתפילין. הרב הראשי ד"ר א. שפרן הלך בשבת ברגל למשרד ראש הממשלה, כדי להשתדל למען שיחרורו ממעצרו. ד"ר ו' פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", פנה אף הוא ב–27 באוקטובר 1940 לשר הפנים, וביקש לשחררו ולהחזירו לביתו באראד, משום שהרב הינו אחד מגדולי רבני רומניה, קדוש בעיני כל היהודים, שהקדיש את כל חייו לעבודת השם.[24]

בשבת אחת, באוקטובר 1940, הוכו קשות ועונו על–ידי ה"לגיונרים" הרבנים **אהרון צבי (ארטור) בריסק**, רבה של צייקה (Ceica), במחוז ביהור (Bihor), **הרב יוסף מיסלס**, והשו"ב **בנימין שפיצר** מאוקנה מורשולוי (Ocna Muresului). כמו–כן הוצא מדירתו בכוח הרב הניאולוגי של בראשוב (Brasov), ד"ר ארנסט דויטש.[25]

את **הרב משה יוסף רובין** מקמפולונג (Campulung), רתמו ה"לגיונרים" לעגלה עמוסה בספריו וחפציו, בעצם יום הכיפורים שנת תש"א (12 באוקטובר 1940), ואולץ לסובב בעיר,

21. קארפ, 1, עמ' 70, 125, 150, 184; "יום השישי": כ"ו במרחשוון תשנ"ז (8/11/1996)

22. קארפ, שם, עמ' 228–239; 370–373.

23. עדויות: חיים מאירסון, יליד יאסי 1916 (פתח–תקווה, 8 באוגוסט 1993); הרב צבי ליבוביץ, יליד פרומושיקה 1920, שו"ב בוואסלוי (פ"ת, 22 בפברואר 1994).

24. אנצל, 1, עמ' 540; אנצל, 2, עמ' 4; שפרן, שם, עמ' 58.

25. קארפ, 1, עמ' 130, 131, 133.

מפני שסירב להודות, שהטמין חומר–נפץ בתוך בית–הכנסת. השר ה"לגיונרי" וואסילה יאשצינסקי (Iascinski), אילץ את הרב להוביל יהודים לעבודת–כפייה בשבת וביום–כיפור.[26]

גם הרב **לנדאו** מסאדאגורה (Sadagura) הוצא בשבת, לבוש בגדי–חג וחבוש שטריימל למרכז העיר, יחד עם יהודים נוספים, בכדי לנקות את הרחובות לעיני התושבים הנוצרים, ששמחו לאידם.[27]

במדיאש (Medias) נעצרו ועונו על–ידי ה"לגיונרים" בנובמבר 1940, **הרב משה רייך והשו"ב דראך**, וגילחו להם את הזקן.[28] ב–22 בנובמבר 1940 נעצר **הרב משה גולדנברג**, רבה של קאלאראשי (Calarasi), יחד עם 45 מנהיגים וחברים של הקהילה. הם אולצו, תחת איומים והכאות בחבלים רטובים על גופותיהם העירומים, לחתום על הצהרות בלשונות רומנית ויידיש, שהוכרחו, כביכול, על–ידי ד"ר סילביו כהן, ממכובדי הקהילה, לרצוח שלושה "לגיונרים", כדי להציל את יהודי העיר.[29]

ב–30 בנובמבר נעצר **הרב שלפשטיין** מקראקאל (Caracal), יחד עם ראשי הקהילה, בפקודת ראש המשטרה ה"לגיונרית" בתואנה, שחילקו סך 50,000 ליי לעצורים יהודים במחנה–הריכוז קראקאל, הסמוך לעיר. לאחר שהואשמו בפעילות קומוניסטית, ועונו במשך שלושה ימים, שוחררו.[30] בכ"ט בשבט תש"א (ינואר 1941) פרצו ה"לגיונרים" לבניין בית–הכנסת הגדול בפטרושאני (Petrosani), ערכו חיפושים, ועצרו את **הרב הישיש אנשיל יהודה מילר**, את בנו ועוד 40 מתפללים, היכום ואילצום לפנות את השלגים שברחובות העיר.[31]

ב–6 בדצמבר 1940 חדרו ה"לגיונרים" בחצות הלילה לביתו של **הרב אברהם שיינפלד** באיוד (Aiud), עצרוהו, הובילוהו ליער שבעיבורי העיר, עינוהו קשות, השליכוהו מתוך מכונית נוסעת, ובנס ניצל ממוות, לאחר שאושפז בבית–החולים בטימישוארה.[32]

26. שפרן, שם, עמ' 39; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 512, 513; אנצל, 1, עמ' 556; על הרב מ"י רובין, עיין בפרק "מערכת הסעד".

27. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 472.

28. קארפ, 1, עמ' 149.

29. קארפ, 1, עמ' 143; אנצל, 2, עמ' 57; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 229.

30. קארפ, 1, עמ' 152.

31. קארפ, 1, עמ' 195.

32. קארפ, 1, עמ' 167; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 276.

הרב שמואל ישראלוביץ מטרגובישטה (Targoviste) אולץ יחד עם יהודים אחרים בעיר, ב–12 בדצמבר 1940, לנקות את הרפש מהרחובות.[33] גם הרבנים מבראילה (Braila), מבוזאו (Buzau) ומקונסטאנצה (Constanta) הוצאו לעבודות–כפייה, כדי לפנות את השלגים מהרחובות.[34]

רבנים הוכו קשות על–ידי בריונים "לגיונרים", שהעלילו עליהם עלילות שונות. **הרב אשר הלוי פולאק** מביוש (Beius), הוכה והואשם בניהול תעמולה קומוניסטית, ולכן ערכו חיפושים בביתו.[35] **הרב ד"ר משה קראוס** מאלבה–יוליה (Alba-Iulia), אולץ לחתום על מיסמך המאשימו, שאסף כספים מאנשי קהילתו עבור מעצמות "בנות הברית" העויינות.[36] **מהרב ווינשטיין** מגאיישטי (Gaiesti) דרשו ה"לגיונרים", שיגלה להם היכן הסתתר חבר קהילה שברח לבוקרשט, מפני שסרב למכור את ביתו לראש ה"לגיונרים" בעיר במחיר זעום. הרב שוחרר רק לאחר שהחבר הזה חזר ומסר את ביתו כנדרש, אולם נפטר לאחר שעונה קשות על–ידם.[37] גורלם של הרבנים מטרנסילבניה הצפונית, שנכבשה על–ידי ההונגרים, היה אכזרי, ו–76 מהם נרצחו באושביץ ובמחנות אחרים.[37א]

הרב ד"ר יוסף שפרן, רבה של יאסי, (אחיו של הרב הראשי של רומניה), נורה ברגליו על מדרגות ביתו, בעת שאירע הפוגרום בסוף יוני 1941. בנס ניצל ממוות הרב הזקן, רבי חיים רבינוביץ, אב בית הדין ביאסי, בן ה–84, שהובא למשטרה בעת הפוגרום, הוכה, ניזרק וגולגל על–ידי השוטרים כמו כדור, בחצר המשטרה. לרב **פייבל ווארמן**, האדמו"ר מפאלטיציאני (Falticieni), בעיר זו, מרטו את זקנו ופיאותיו. על **הרב יואל אשכנזי** מיאסי העלילו, שהילקה ילד נוצרי עד זוב דם בתוך בית–כנסת, נחקר בבית–המשפט הצבאי, ולאחר שהשופטים השתכנעו שזו היתה עלילה, שוחרר לביתו.[38]

33. קארפ, 1, עמ' 347–348; אנצל, 2, עמ' 89.

34. אנצל, 2, עמ' 111.

35. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 287.

36. עדות בנו, פרופ' ארנסט קראוס, יליד רומניה 1931, אוני' בר–אילן (5.8.980). לאחר המלחמה היה אביו אב"ד באנגליה וחיבר שו"ת "שיח משה".

37. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 90.

37א. Remember, 40 de ani dela masacrarea evreilor din Ardealul de nord, Bucuresti 1985, pp. 69-70.

38. שפרן, שם, עמ' 49; אנצל, 6, עמ' 36; קריסטיאן, שם, עמ' 24; טוני מערבי, ימים של זעם, ת"א 1987, עמ' 89.

רבנים נעצרו ונשלחו למחנות–ריכוז טרגו–זיו (Targu-Jiu), קראקאל, קראיובה (Craiova) וואפניארקה (Vapniarca). השו"ב ר' **אריה פורטוגאל** מוואסלוי, אחיו של האדמו"ר מסקולני (Sculeni), **רבי אליעזר זוסיא פורטוגל**, נאסר במחנה קראקאל, יחד עם **הרב שמואל שור** מפוקשאני (Focsani). הראשון נפטר שם מחולשה, מפני שנמנע מאכילת מאכלות אסורים. **הרב בנימין וילנר** מפרומושיקה (Frumusica), שנחשד בפעילות קומוניסטית, נכלא במחנות–ריכוז טרגו–זיו, וואפניארקה וגרוסולובו (Grosolovo).[39]

הרב ד"ר מנחם שפרן, רבה של פלויישטי (אחיו של הרב הראשי), נשלח למחנה ריכוז טייש (Teis), ביולי 1941, יחד עם כ–1,200 גברים מבני 18–60. בינואר 1942 הוחזר יחד עם יתר היהודים לבתיהם.[40]

ד"ר פילדרמן פנה ב–4 בדצמבר 1940, למנהל שירות הביטחון הרומני, וב–12 באוגוסט 1941 לשר הפנים, וביקשם לשחרר את כל הרבנים וראשי הקהילות, כדי שיוכלו להפיץ איגרות מילווה מלחמה למכירה בין יהודי הקהילות.[41]

רבנים נשלחו גם למחנות–עבודה חיצוניים, רחוקים ממקום מושבם. ארבעה רבנים ושו"בים, **הרב צבי לייבוביץ** מוואסלוי, **מיכאל דוברושקין** ו**שייקה מיכאילוביץ מבראילה** ו**ריבל** מגאלאץ, נשלחו לעבודת–כפייה במחנה קוטול–לונג (Cotul-Lung) ליד גאלאץ. הם חוייבו על–ידי המפקדים האכזריים של המחנה, לנאום לפני העובדים היהודים על חשיבות העבודה, ולזרזם לעבוד בנאמנות ובחריצות. הרבנים הללו אירגנו תפילות בציבור ב"ימים הנוראים", והשיגו היתר מיוחד מהמפקדים לערוך תפילות ביום כיפור תש"ד (1943), תוך שיחרור מהעבודה.[42]

הצלת רבנים

בוקרשט הפכה בתקופת מלחמת העולם השנייה למקום מקלט לרבנים ואדמו"רים חסידיים. בשטח ההצלה של רבנים ופליטים, שיחק תפקיד חשוב **רבי יצחק פרידמן**, האדמו"ר מבוהוש, יחד עם אנשי חצרו בבוקרשט. הוא פתח את ביתו לרווחה ואיפשר לתנועות חלוציות "בני–עקיבא", "תורה ועבודה" ו"מזרחי" לפעול אצלו במחתרת, במסווה של לימוד תורה. ביתו הפך לאכסניה ולמלון–אורחים לפליטים מטרנסניסטריה ומהונגריה ולבורחים ממחנות–העבודה. הרב פרידמן והרבנית בת–שבע הסתכנו ממש בפעילות העזרה וההצלה,

39. אנצל, 2, עמ' 40; שם, 3, עמ' 19; עדותו של הרב בנימין וילנר, יליד ירושלים 1899, (פתח–תקווה, כ"ט בסיוון תשל"ז). ועיין עליו בנספח "מגילת החורבן של יהודי רומניה".

40. אנצל, 3, עמ' 19.

41. אנצל, 2, עמ' 40; שם, 3, עמ' 19.

42. עדות הרב צבי ליבוביץ, יליד פרומושיקה 1920, (מ–19.2.94 פתח–תקוה). (ראה הערה 23).

מפני שלפי צוו שפורסם ב–1943 היה צפוי כל יהודי המסתיר פליטים להוצאה להורג. בחצרו של האדמו"ר הותקנו תעודות זהות מזוייפות עבור הפליטים, הוסתר נשק, ומדריכים לימדו צעירים להפעילו. סייע בפעולות ההצלה **ר' ישראל לבנון** (לייבנדמן) (לשעבר יושב–ראש המועצה הדתית בחיפה). גם הצנחנים מארץ–ישראל, שהוצנחו בשנת 1944 ברומניה, מצאו מחסה בביתו של הרבי. מוניטין יצאו לאומץ הלב של האדמו"ר וביתו למען הצלת יהודים.[43] רבנים הוברחו לבוקרשט מטרנסילבניה הצפונית, שנכבשה על–ידי הגרמנים ב–19 במרץ 1944, וכן מצ'רנוביץ, וכך ניצלו.

הרב חיים מאיר האגר, האדמו"ר מוויזניץ, הוברח יחד עם בני משפחתו מאורדיה–מארה (Oradea-Mare) לאראד, ולאחר–מכן לבוקרשט, באב תש"ד. בעיר הבירה הקים בית–מדרש, בעזרת הרב הראשי א' שפרן, ודרש בבית–כנסת על–שם המלבי"ם. האדמו"ר זכה לעלות לארץ–ישראל ולהקים את חצרו בקרית–וויזניץ בבני–ברק.[44] איכרים רומנים הבריחו את **הרב יוסף פאנט**, רבה של איליאנדה–מארה (Ileanda-Mare), מגטו דז' (Dej), יחד עם אישתו ו–8 מילדיו לטורדה (Turda). בנו בכורו משה, נרצח על–ידי הז'אנדרמים ההונגרים כשחזר לגטו דז', כדי להבריח יהודים נוספים.[45]

גם **ד"ר משה וויינברגר (כרמלי)**, הרב של הקהילה הקונגרסאית (ניאולוגית) בקלוז (Cluj), הוברח בתחילת שנת 1944 עם בני משפחתו מטרנסילבניה הצפונית, יחד עם תשעה פליטים צעירים מפולין. הם הועברו בחשאי לבוקרשט, שם נפגשו עם הרב הראשי שפרן. ביולי 1944 עלו לארץ–ישראל באוניית "קזבק", וכך הצילו את חייהם.[46]

הרב משולם ראטה, אב בית הדין בצ'רנוביץ ובסוציאבה (Suceava), פוסק ידוע, הוברח לבוקרשט באמצע יולי 1943, בעזרת תעודות מזוייפות. גם הוא, כמו יתר הרבנים, נקלטו בעיר הבירה בעזרת הרב שפרן. בי"א בסיון תש"ד, בימות המלחמה, עלה לארץ–ישראל, ונבחר כחבר מועצת הרבנות הראשית, בנשיאותם של הרב הראשי י"א הלוי הרצוג והרב

43. נגוהות בחשכה (בעריכת ש. אבני), ת"א 1964, עמ' 18, 22; שפרן, שם, עמ' 112; עדות עורך הדין ז'אן כהן, חבר האקסקוטיבה הציונית של זיסו בבוקרשט, יליד 1905 (ת"א 2/3/1983).

44. לבנון, שם, עמ' 99, 195; שלמה רוזמן, שם, עמ' כ"א.

45. פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 81, 123.

46. ספר זכרון ליהדות קלוז–קולוזוואר, ניו–יורק תש"ל, עמ' קל"ח–ק"מ; שפרן, שם, עמ' 86.

ב"צ חי עוזיאל.[47] מצא מקלט בעיר גם הרב משה ליב פרידמן, האדמו"ר מפאשקאני. כמו–כן פעלו בבוקרשט האדמו"רים, הרבנים דויטש מטרנסילבניה, שלמה אינגר לייב מאקרמן (Akerman) שבבסרביה ואליעזר טברסקי מפאלטיציאני.[48] לבוקרשט הגיעו בזמן המלחמה גם הרב אהרון רוקח, האדמו"ר מבלז, שהיה בדרכו לא"י, והרב שלמה הלברשטאם, האדמו"ר מבובוב, ששהה בעיר.

הרבנים שכיהנו ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית

למרות הגזירות הרבות, מילאו הרבנים ו"כלי–הקודש" ב"רומניה המקוצצת" את תפקידיהם במסירות רבה, ופעילותם הייתה עשירה ועניפה, למען הרמת המוראל של הציבור.

במועצת הרבנות של קהילת בוקרשט, בת 130,000 היהודים, שבראשה עמד הרב הראשי של המדינה, ד"ר אלכסנדר שפרן, היו חברים עוד 12 רבנים: 8 רבנים אורתודוכסים (Rabin ritual): **הרב צבי גוטמן, הרב זוסיא לנדמן, הרב חנוך הייניך שפרן** (אחיו של הרב הראשי), **הרב חיים ראבינוביץ, הרב ברוך גלנץ, הרב יוסף צבי כץ, הרב משה ברגר והרב אפרים לנדא** ו–4 רבנים מודרניים, בעלי תואר דוקטור לפילוסופיה, מטיפים (Rabin Predicator, Rabin Cultural): ד"ר מ"א הלוי, ד"ר בוריס רייכר, ד"ר א"ח הלפרן וד"ר אברהם בק. הרב שבתי דז'יין כיהן כרבה הראשי של הקהילה הספרדית בבוקרשט ושל "איגוד הקהילות הספרדיות" במדינה. הרבנים האורתודוכסיים כיהנו כדיינים, כמשגיחים על השחיטה הכשרה ועל השוחטים, ועל ייצור מצות לפסח ומזון כשר, לימדו תורה ודרשו דרשות בבתי–כנסת וב"חברה–ש"ס", והסמיכו בחורי–ישיבה לרבנות. הרב משה ברגר הסמיך בשבט תש"ב, את זלמן הוכמן בתואר "יורה יורה", שכיהן לאחר–מכן כרב בית–כנסת ע"ש גאסטר בעיר הבירה. הרב חיים רבינוביץ הסמיך באייר תש"ב, את ד"ר דויד שפרן כ"מטיף" של בית–כנסת, שכיהן לאחר–מכן כרב הטמפל "אחדות–קודש" בעיר (ראה 2 תעודות ההסמכה). הרבנים המודרניים דרשו בכל ליל שבת בבתי–הכנסת ובטמפלים, שבהם הם כיהנו, ברומנית רהוטה, שימשו כמורים לדת (Religie) וליהדות בבתי–הספר הקהילתיים וכמרצים ליהדות בקולג'ים היהודיים בעיר. הם נאמו באסיפות, בחגיגות ובקונצרטים לחזנות ולמוסיקה יהודית עממית, על ערכי החגים ועל אישים ומאורעות בתולדות עם ישראל.[49] הרב הראשי ד"ר שפרן ביקש מ"מרכז היהודים", ב–9 בפברואר 1943, לאשר

47. ארכיון הציונות הדתית אונ' בר–אילן, (א.צ.ד.) שII5; א. שפרן, שם, עמ' 110; לבנון, שם, עמ' 248–252; חיבר שני ספרי שו"ת "קול מבשר", א–ב, ירושלים תשט"ו, תשכ"ב.

48. לבנון, שם, עמ' 99, 195; על האדמו"ר מפלטיציאני ועל רבי שלמה אינגר ליב ראה: נגוהות בחשכה, שם, עמ' 18, 22; Gazeta Evreeasca: 13/3/942; שפרן, שם, עמ' 110.

49. ד"ר מ"א הלוי, היסטוריון של יהודי רומניה, כתב מחקרים רבים על יהדות זו; הרב ב' רייכר הקים בביתו בית–מדרש, שם הירצה ביידיש וברומנית בנושאי יהדות; הרב צבי גוטמן חיבר "ספר ארץ הצבי", ת"א תשנ"ב, בנושאי פרשת השבוע, דרשות הלכה ושו"ת, הגות ומחשבה; הרב ברוך גלנץ כתב ספר שו"ת בכתב–יד, שו"ת רב"ץ 1926–1946; הרב אפרים לנדא פירסם לפני ואחרי מלחמת העולם הראשונה את "קיבוצי אפרים", ירחון בדברי הלכה, בהשתתפות רבנים רבים ברומניה; הרב חנוך שפרן הוציא לאור את

לרבנים בפועל, חסרי תעודות, ולמועמדים לרבנות, לעמוד בבחינות כדי שיקבלו תואר רב, מוכר על–ידי משרד הדתות. כן הציע למנהל משרד הדתות ליצור מישרות של עוזרים לרבנים בבתי–כנסת גדולים, מודרניים ואורתודוכסיים.

הרב שפרן פנה לגבאי בתי–הכנסת ולחברי הוועדים של בתי–התפילה וההיכלים המודרניים, שיקפידו לקבל בתור רבנים אך ורק בוגרי–ישיבות, או סמינרים לרבנים, ובאישור הקהילה. כמו–כן ביקש, שטקסי חופות וקידושין ייערכו אך ורק על–ידי רבנים וחזנים, שקיבלו אישור רישמי מטעם הקהילה. הוא הטיל פיקוח על הוראת הדת והיהדות בבתי–הספר הקהילתיים, אסר עריכת לימודים בשבת ובחגים, הקים וועדת ביקורת של רבנים, כדי לפקח על זה, והורה לרבנים לקיים שיעורים שבועיים, או דו–שבועיים בתורה.[50]

בין רבני "רומניה הישנה", שפעלו בתקופה זו, נזכיר את **הרב חיים מרדכי רולר** בטרגו–ניאמץ (Targu-Neamt), שהיה פוסק ידוע, שהתפרסם כמתיר–עגונות. הוא כונה "הרבי מניאמץ", וחיבר ספרים רבים, ביניהם שו"ת "באר חיים מרדכי".[51] אחיו, **הרב בן–ציון רולר** מבוהושי, נואם בחסד, אירגן לראשונה לאחר מלחמת העולם הראשונה את "אגודת הרבנים" ברומניה.[52] **הרב דב בורשטיין** בבוטושאני (Botosani), שלאחר עלייתו לארץ כיהן כאב בית דין בחיפה ובתל–אביב, חיבר את הספר "גופו של גט" וספרים אחרים. בבוטושאני פעלו גם שני אדמו"רים: **רבי חנוך היינך זילברפארב**, האדמו"ר מקוידינוב, שהקים בתל–אביב בית–מדרש, ו**רבי שמואל יוזיפוב**, האדמו"ר מאדינץ, שכיהן כחבר מועצת הרבנות בחיפה.[53]

ביאסי, הקהילה השנייה בגודלה במדינה, כיהן, כאמור, **הרב ד"ר יוסף שפרן** כרבה הראשי של העיר וכמפקח על לימוד הלשון העברית והיהדות בבתי–הספר הקהילתיים. במועצת

שו"ת הרב"ז, שלושה ספרי שו"ת של אביו רבי בצלאל שפרן. הוצאה חדשה של שו"ת הרב"ז פורסמה על–ידי שני בניו הרבנים א' שפרן ויוסף שפרן, ירושלים תשנ"ב; יעקב גלר, "ידיעות על הקהילות ברומניה הישנה לפי ספרות השו"ת", תולדות 14 (תשל"ז), עמ' ו' – י"א.

50. ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד. תיק 32); שם, תיקים 21, 48, 51, 138, 375, 445.

51. יעקב גלר, "הקהילות ברומניה לפי שו"ת הרב רולר מניאמץ", שבט רומניה, 1 (1977), עמ' י"ח–כ'.

52. מחבר שו"ת "התשבץ האחרון" ו"ספר המשפט לאלקים" בכתב–יד, ו"ספר האתראה האחרונה" א', בוקרשט תרצ"ו; בנו, יצחק רולר, תלמיד ישיבת "נתיב מאיר" בירושלים, שנפל במלחמת ששת הימים, כתב את הספר "הפוגרום ביאסי", "יד ושם" ירושלים, תשכ"ח.

53. ספרו של הרב בורשטיין הופיע בתל–אביב בשנות השבעים (חסרה שנת דפוס). בבוטושאני כמו–כן פירסם פירוש על פרקי אבות "ספר חכמה ומוסר", בוטושאן תרצ"ב; בלשון הרומנית כתב ספר על השחיטה היהודית באספקלריה של המדע (1938); הרב שמואל הלוי יוזפוב, פירסם "ספר בית שמואל" על מוצא משפחתו החסידית, חיפה תשל"ז.

הרבנות המקומית ביאסי כיהנו דיינים ורבנים ידועים: **הרב חיים רבינוביץ, הרב יהושע ראבינוביץ, הרב ישראל גוטמן**, הרב הראשי לאחר מלחמת העולם השנייה, אחיו **הרב מנחם גוטמן, הרב מרדכי יאנובר, הרב גדליה ריינס, הרב יהושע באב"ד, הרב יעקב וואלמן והרב יעקב הורוביץ**. בקהילת יאסי פעלו גם אדמו"רים: **האדמו"ר נחום טברסקי, האדמו"ר ינקל טברסקי מקאלאראשי–לפושנה, האדמו"ר אברהם אביש קאנר מטשחוב והאדמו"ר פייבל וואהרמן מפלטיציאני. הרב שמואל שוומר**, מנהל "תלמוד תורה" ביאסי, אירגן מסיבות "עונג–שבת", דרש על פרשת השבוע, ופירסם חוברות על פרשת השבוע ומחשבת היהדות ביידיש ובעברית.[54]

בגאלאץ (Galati) כיהנו מלבד **הרב הראשי יעקב מרגוליס**, שהיה בעל השפעה בחוגים הנוצרים, **הרב אברהם יעקב דרברימדיגר**, אב בית–הדין המקומי, (שהיה גם אדמו"ר), שחיבר שני ספרי דרוש על התורה; **הדיין יצחק שפירא**, שהתיישב בנתניה, ולמד תורה בבית המדרש; כן פעלו בגאלאץ **האדמו"ר יהושע העשל פרידמן מאדזוד** (Adjud) **והאדמו"ר יעקב יוסף הלפרין** מוואסלוי, שהקים אחרי עלייתו בית–מדרש בנהריה ובת"א.[55]

הרב ליבוש בר הלפרט, נואם בחסד עליון, ממנהיגי "אגודת ישראל" ברומניה (אביו של חבר הכנסת שמואל הלפרט), כיהן כרבה של לספעזו, וואסלוי, וכרב הקהילה האורתודוכסית בבוקרשט. דרשותיו הנלהבות שהפיחו תקוות בקרב צאן מרעיתו, זכורות עד היום בקרב חברי הקהילות: הוא כיהן גם כחבר מועצת הרבנות בתל–אביב, וחיבר ספר "מחשבת לב", חידושי אגדה על התורה. **הרב דב בער יצחק ראבינוביץ**, רבה של וואסלוי, רדאוץ ופיאטרה–ניאמץ, שימש כחבר מועצת הרבנות בתל–אביב וכמפקח על השוחטים והשחיטה. **הרב נחום שמריה שכטר**, רבה של דאראבאני (Darabani) והושי (Husi), שחיבר שו"ת "חזון נחום" (בכתב–יד), כיהן אחרי עלייתו לארץ כחבר הרבנות בירושלים, וחיבר ספר חשוב על שמות גיטין "בית המדרש שם ועבר". בפאשקאני (Pascani) פעל האדמו"ר **רבי משה ליב פרידמן** ועבר לבוקרשט; בטקוצי, **הרב שלמה ראבינוביץ**; בפאלטיציאן, **הרב יעקב שכטר** ברזיס והאדמו"ר **רבי אליעזר טברסקי**; בדורוהוי פעלו **הרב פנחס וואסרמן** והאדמו"ר **נפתלי**

54. עדות בכתב ובעל–פה של אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי וראש "המרכז" בתקופת המלחמה; הרב מנחם גוטמן פירסם 10 ספרים על אוצר אגדות החסידים; ד"ר יוסף שפרן עלה לארץ, כיהן כרב בית הכנסת הגדול בתל אביב, ולאחר מכן כפרופסור לחינוך בישיבה יוניברסיטי בניו–יורק. במוסד הרב קוק נתפרסמו שניים מספריו: "פרקי עיון בתולדות החינוך היהודי", ירושלים, תשמ"ה, תשנ"ג, ועל תולדות החינוך בישראל; הרב שמואל שוומר, היה סופר חרוץ בהפצת היהדות, ופירסם בשנות העשרים "ביבליאטהעק אידישע וויסענשאפט" ובשנות השלושים "ספר תורת הנפש", יאסי 1933, ו"דער נייער ספר הדרשות", בשנים 1936–1940.

55. הרב א"י דרברמדיגר, ספר לנפש חיה, דרושים קצרים וחידושים יקרים, א–ב, ת"א תש"ך. הדרשות שנשא בראש השנה בשנות השואה הודפסו בחלק ב', עמ' רל"ט–ר"מ, רמ"ג, רנ"ג; הרב יצחק שפירא פירסם קונטרס "תשורת יצחק", קובץ שמות גיטין, צרנוביץ 1938.

שמרלר; בבוזאו, כיהן **הרב שמעון ברקוביץ**; בברלאד (Barlad) כיהן **הרב ד"ר ישראל הייטנר** (האיתן), חתן הרב משולם ראטה, ושימש בארץ כרב חיל-הים, בדרגת סגן-אלוף.

ברומאן כיהן הרב ד"ר מנחם פרנקל, שהציע בימות המלחמה הסוערים, ב-31 באוגוסט 1943, להקים בקהילתו בת 7,000 נפש ו-18 בתי-הכנסת, קורס למדעי היהדות, במטרה להכשיר צעירים לשמש "כלי-קודש", מורים לעברית, חזנים ובעלי-קריאה. הוא חיבר תכנית לימודים שכללה: משנה, תלמוד, שולחן-ערוך, מחשבת ישראל, לשון, ספרות עברית ותולדות עם ישראל, עבור 8-10 בחורים, וביקש את אישור "מרכז היהודים" מבוקרשט. התכנית לא יצאה לפועל, מפני שהייתה מהפכנית לתקופת המלחמה הקשה. אולם, עצם הגשת תכנית כזו, מעידה על אישיותו של הרב הזה ועל דאגתו לקהילתו. אחרי עלייתו, כיהן כסגן ראש העיר רמלה וכראש המועצה הדתית.

בבראילה כיהן כרב ראשי ד"ר **מאיר טנן** (ששכל את שני ילדיו, בן ובת, באסון טביעתה של אוניית "מפקורה" באוגוסט 1944). הוא התפרסם בתירגומו לרומנית של המחזור ל"ימים הנוראים", בו מתפללים עד היום עשרות אלפי יהודים ברומניה ובארץ-ישראל.[56]

בטרנסילבניה הדרומית כיהנו רבנים נודעים: **הרב דוד שפרבר**, פוסק ידוע, בעל שו"ת "אפרקסתא דעניא" ופירושים על התורה, ששימש כרבה האורתודוכסי של בראשוב (Brasov), ובארץ כיהן כחבר "מועצת גדולי התורה"; **הרב יוסף אדלר**, רבה של טורדה (Turda) ונשיא ה"לשכה המרכזית של הקהילות האורתודוכסיות" בטרנסילבניה, כיהן גם הוא כחבר "מועצת גדולי התורה"; **הרב פישל קליין**, **בדווה** (Deva); **הרב חיים שרייבר**, **בארד** (Arad); **הרב משה דוד ברקוביץ**, **בסיגישוארה** (Sighisoara); **הרבנים מאיר שיק ויצחק סופר**, פעלו בקהילה האורתודוכסית בטימישוארה, **וד"ר א' נוימן**, בקהילה הניאולוגית. גם **רבי אליעזר האגר**, האדמו"ר מוויזניץ, בעל "דמשק אליעזר", ישב בטימישוארה; **הרב ד"ר משה קראוס**, כיהן באלבה יוליה.[57]

56. הרב הלפרט חיבר ספר "מחשבות לב" (ליבוש בר), בני-ברק תשמ"ו; **הרב נחום שמריה שכטר** פירסם: ספר בית מדרש שם ועבר, על שמות גיטין מחודשים, ירושלים, תשכ"ה; ספר פרח שושן, ביאור על מסכת אבות, קלוז 1925; ספר עניית אמן, הספד על מותו של הצדיק ר' אברהם מתתיהו ור' מנחם נחום האדמו"רים משטפנשטי, קלוז' תרצ"ו; עדויותיהם של הרבנים שהוזכרו: ברזיס מפאלטיציאני והייטנר מברלאד (חיפה), רבינוביץ והלפרט מוואסלוי (ת"א); עדויותיהם של רעיית הרב פרנקל, רמלה, ודב שמרלר, בנו של האדמו"ר שמרלר, בני-ברק, אלקה גרינברג, בתו של הרב שכטר, ת"א; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 197; אנצל, 3, עמ' 21; ראה: מ' טהענען, מחזור מתורגם רומנית לראש השנה, יאסי 1929; מחזור מתורגם לראש השנה ויום הכיפורים, בראילה 1932; מחזור מתורגם לראש השנה וליום כיפור, שני כרכים, סאיני 1936; הארכיון הציונות הדתית, אוני' בר-אילן, להלן (א.צ.ד.), תיק 22.

57. הרב דוד שפרבר, שו"ת אפרקסתא דעניא, סאטו-מארה ת"ש, וכן פירוש על התורה "מכתם לדוד" ופירוש

התנגדות הרבנים והשוחטים לגזירות הדת

הרבנים, השו"בים, "כלי–הקודש" וחברי הקהילות, התנגדו בכל שנות המלחמה לגזירות הדת, ונאבקו למען קיום המצוות, שחיטה כשרה ואפיית מצות לפסח.

איסור חמור הוטל על השחיטה הכשרה של בקר ועופות בסתיו 1940. גזירה חמורה זו הייתה עלולה לפגוע בתזונתם של רבבות ילדים, בעובדים בעבודת–כפייה ובנצרכים, שקיבלו את ארוחותיהם מבתי–התמחוי של הקהילות ובתי–הספר.[58]

לאחר השתדלויות רבות של הרב הראשי ד"ר א. שפרן אצל השלטונות, התיר תת–שר החקלאות, ה"לגיונר" **פטרה נימויאנו** (Petre Nemoianu), ליהודים לשחוט עופות בלבד. יש לראות בכך הישג עצום בימים הטרופים ההם.[59] אולם היו שוחטים שלא וויתרו על שחיטת בקר, גילו מסירות נפש, הסתכנו ושחטו בקר במחתרת. השו"ב **גדליהו חכם** מבוקרשט, למשל, סיכן את עצמו ושחט בקר בשכונת קולנטינה (Colentina), בעיר הבירה, בחצרו של נוצרי. הוא הכין חבילות בשר ושלחן בחשאי לבתיהם של יהודים בבוקרשט. גם השוחטים בוואסלוי שחטו בקר בבית המטבחיים העירוני, לאחר ששיחדו את השוטרים, שהעלימו עין משחיטה זו. בפיאטרה–ניאמץ שחטו יהודים שחיטה כשרה במחתרת, למרות האיום שיגורשו לטרנסניסטריה. ואכן גורשו השו"בים יוסף סגל ונתן חימוביץ, הראשון, ששחט בקר והשני, שחילק חבילות בשר.[60] מניין חרדים הצליחו להקים מטבח כשר במחנה עבודה בסוראיה (Suraia) במחוז פוטנה (Putna), במשך 8 חודשים, בעזרת קהילת בראשוב.[61] הרב **פנחס מילר**, יליד טרנסילבניה, רב בנצרת עילית, אירגן מטבח כשר במחנה–עבודה למען יהודים דתיים.[62] הרב **שמעון פדר**, יליד טרנסילבניה, מבני–ברק, אירגן עם חבריו מטבח כשר

על הגדה לפסח "תהילה לדוד"; הרב משה קראוס מאלבה–יוליה, שו"ת שיח משה, ירושלים תשל"ד; הרב אליעזר האגר, דמשק אליעזר, ירושלים תש"ט.

58. ראה העתק מכתבו של הרב דב בער בורשטיין, אב"ד בוטושאני, שכתב לווייסמן, מפקח על הקהילות, ב–24 בפברואר 1944 (עיין בפרק "מערכת הסעד").

59. א. שפרן, "רשעים, צבועים וחלשים – שליטי רומניה הפאשיסטית", קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה, ו' (תשכ"ז), בעריכת נתן עק ואריה ליאון קובובי, עמ' 151; א' שפרן, אל מול פני הסערה, שם, עמ' 40.

60. עדות שמואל חכם, בנו של השוחט, יליד בוקרשט 1928 (רחובות 8/8/990); עדות הרב צבי ליבוביץ, שהיה שו"ב בוואסלוי ושחט בעצמו את הבקר (יליד פרומושיקה 1920), עדות פ"ת 21/2/994; קארפ, 3, עמ' 267 תעודה 155, מ–25 באוגוסט 1942; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.) תיק 428.

61. עדות יצחק שרייבר (פ"ת, תשרי תשנ"ז), יליד 1916 בראשוב; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 293.

62. פנינה מילר, הרב שלי, יומנה של רבנית, ספריית מעריב, ת"א 1986, עמ' 22–28.

במחנה עבודה במולדובה. שוחט שהיה עמהם שחט עופות, ומספר האוכלים גדל מ–40 ל–100.[63]

קמח לאפיית מצות לפסח, היה קשה להשיג בימי המלחמה. הגנרל **גיאורגה דוברה** (Gheorghe Dobre), תת–שר ההגנה לענייני אספקה בממשלה ה"לגיונרית", שהיה ממונה על אספקת המזון לאוכלוסייה האזרחית, נעתר לבקשת הרב שפרן, סיפק את כמויות הקמח הדרושות לאפיית המצות בתנאי, שהקהילות תוותרנה על הקצבת לחם למשך עשרה ימים לאחר חג הפסח. וכשביקש הרב הראשי שפרן משר האספקה **הגנרל פוטופיאנו** (Potopianu), להקציב כמויות קמח לאפיית המצות, גם הוא הציע שבתמורה לאספקה זו, יוותרו היהודים על מנות הקמח של הילדים.[64] לכן, הקהילות לא הסתמכו רק על אישורים רישמיים לקניית קמח לאפיית מצות ותפוחי–אדמה, והשתדלו להשיג את התוצרת הזאת ממקורות פרטיים, על–ידי מתן שוחד ושלמונים, או תמורת תשלום מחירים מופקעים.

לקראת חג הפסח תש"ב (1942), הצליחה קהילת יאסי להשיג בחשאי כמות קמח, שנועדה לחיילים גרמנים, ואף חילקה ליהודי העיר כמות של 80 טונות תפוחי–אדמה. כך יכלו יהודי יאסי לחוג את חג הפסח כהלכתו.[65] גם קהילות אחרות עשו כמיטב יכולתן לספק מזון כשר, ביחוד לעניים ולנצרכים.

המאבק לשמירת שבת וחגים בעבודה ובעסקים

סוחרים, תעשיינים ובעלי מלאכה יהודים, הוזהרו על–ידי השלטונות לבל יסגרו את עסקיהם בשבתות ובחגים, וביחוד ב"ימים הנוראים". הסרבנים היו צפויים לעונשים כבדים. מפקד ה"לגיונרים" ביאסי, איליה וולאד סטורזה (Sturza), מזרע של מומרים, ציווה על הסוחרים היהודים לפתוח את חנויותיהם ביום הכיפורים תש"א (1940), והזהיר אותם, שסגירתן תיחשב למעשה חבלה בכלכלת המדינה. אולם היהודים לא שעו לפקודתו, הגישו תלונות נגדו, והממשלה החלה בחקירות. רק לאחר שמנהיגי הקהילה ביאסי, שיחדו את ראשי ה"לגיונרים" בכסף רב, והתחייבו להוסיף 6 מיליון ליי בשיעורים חודשיים לאירגונם "משמר הברזל", עד ינואר 1941, הם שיחררו את הסוחרים היהודיים שנאסרו בשל אי–קיום הפקודה.[66] שישה סוחרים יהודים מקמפולונג, שסגרו את עסקיהם רק במשך שעה אחת בראש השנה תש"א (1940), נענשו, ורישיונותיהם בוטלו.

63. עדות הרב שמעון פדר מבני–ברק (יליד טרנסילבניה 1921), מ–15 באוגוסט 2001.

64. א' שפרן, אל מול פני הסערה, שם, עמ' 40; שפרן, "רשעים, צבועים", שם, עמ' 150.

65. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 173; עדות אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי.

66. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 165; קריסטיאן, שם, עמ' 14–15.

לאחר תלונות רבות מראשי הקהילות במדינה אשר התלוננו, שהמשטרה והז'אנדרמריה מכריחים בעלי עסקים יהודיים לפתוח את עסקיהם בימי שבת ומועד, שלחו הרב הראשי ד"ר שפרן וראש ה"פדרציה" ד"ר פילדרמן, ב–25 בספטמבר 1940, עצומות לשר הדתות, וביקשו מתן חופש דת ומניעת חילול הימים הקדושים. שר העבודה וואסילה יאשצינסקי (Vasile Iascinski), שהבטיח לרב שפרן שיחרור מעבודה ביום הכיפורים, חזר בו, וציווה בטלפון לשלטונות ערי בוקובינה, לאלץ את היהודים לעבוד ביום קדוש זה. בעייה זו לא נפתרה במשך כל שנות המלחמה. השלטונות פעלו נגד סגירת עסקים בחגים וב"ימים הנוראים". הם איימו על הסוחרים בעיתון "גאזטה אבריאסקה" של "מרכז היהודים", בפרוס ה"ימים הנוראים" תש"ג (1942), שהעובר על גזירה זו ייענש, בהתאם ל"חוק הסאבוטאז הכלכלי". שר הכלכלה והממשלה הרומנית הורו ל"מרכז היהודים" להקפיד על מילוי ההוראה, כי העבריינים יהיו צפויים לעונש החמור ביותר והוא, גירוש לטרנסניסטריה, שמשמעותו מוות מרעב, קור, מגפות טיפוס ודיזנטריה. למרות האיומים המפחידים, התנגדו רוב הסוחרים לגזירת–דת זו, הצליחו להערים על השלטונות, ועל–ידי מתן שוחד לפקידים ולשוטרים, נעלו את חנויותיהם, והשתתפו בתפילות בבתי הכנסת.[67]

משרד ההגנה הרומני התנגד לשחרר יהודים מעבודת–כפייה בשבתות, בחגים וב"ימים נוראים", מפני שגם בחזיתות המלחמה נלחמים בימי חג, ואף מקריבים עצמם למען המולדת. הרב הראשי ד"ר שפרן ניהל מאבק גם למען שיחרור יהודים מעבודת–כפייה בשבתות, בחגים וב"ימים הנוראים", כמו שניהל מאבק בהצלחה לשיחרור תלמידים וסטודנטים מלימודים בשבתות ובחגים.

ממיסמך פנימי של המשטרה מ–7 באוקטובר 1943 התברר, שהרבנות בבוקרשט מתכוונת להשתדל אצל ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים", כדי להשיג שיחרור מעבודת כפייה ב"ימים הנוראים" תש"ד (1943). ואכן היו מקומות שהרבנות הצליחה לבטל את עבודתם של הפועלים היהודים ב"ימים הנוראים" ובשבת, וביחוד ביטול פינוי העצמות מבתי–עלמין העתיקים במרכזי הערים, כפי שנדון להלן.[68] במחנה העבודה קוטול–לונג, ליד גאלאץ, השיגו ארבעת הרבנים שעבדו שם, לקבל שיחרור מעבודה ביום הכיפורים תש"ד (1943).[69]

המאבק נגד גזירת הפינוי של בתי–העלמין העתיקים

שר החינוך והדתות ה"לגיונרי" ראדו בודישטיאנו (Radu Budisteanu), ציווה בתחילת סתיו 1940 לסגור את בתי–הקברות היהודים. כשהגיעו הרב הראשי שפרן וד"ר פילדרמן

67. קארפ, 1, עמ' 109; אנצל, 1, עמ' 510–511, 522; א' שפרן, "רשעים, צבועים", שם, עמ' 150.

68. אנצל, 3, עמ' 56, 163; אנצל, 7, עמ' 510.

69. עדות הרב צבי לייבוביץ, פ"ת, שהיה במחנה זה יחד עם עוד 3 רבנים נוספים.

למשרדו, כדי לבקש את ביטול הצוו, השיב: "יש די מקום בשביל גוויותיהם של היהודים בנהרות ובימים. השליכו אותם אל הדנובה!". בעקבות מחאתם אצל ה"מנהיג" יון אנטונסקו, על מעשי התעתועים של שר הדתות, והודות להתערבותו של נשיא בית המשפט העליון, התפטר השר בודישטיאנו, והגזירה בוטלה ב–21 בספטמבר 1940.[70]

אולם ה"לגיונרים" המשיכו להשתולל בכל ערי המדינה. **בפיאטרה–ניאמץ** אסרו השלטונות ה"לגיונרים", בספטמבר 1940, עריכת טקסי קבורה בבית–העלמין היהודי המקומי, ללא מתן תשלום מיוחד, שנועד עבור קרן "העזרה ללגיונרים" (Ajutorul Legionar). בעקבות השתדלנות של הרבנות הראשית וה"פדרציה", בוטלה הגזירה. אולם רב העיר, **דב בער רבינוביץ** וראשי הקהילה אולצו על–ידי ה"לגיונרים", ב–22 באוקטובר 1940, לחתום על הצהרה, ולהכחיש הכל, ואת תשלום ההיטל.[71]

עיריית בוקרשט הורתה באוקטובר 1940 לקהילות האשכנזית והספרדית בעיר, לפנות את בית–העלמין הישן "סבאסטופול" (Sevastopol), שנסגר בשנת 1864, המשותף לשתי הקהילות. בבית קברות זה, כמו ברוב בתי העלמין במדינה, היו קבורים יהודים מהמאות הקודמות. הפינוי החל רק בשנת 1942. רבנים פיענחו את השמות ותאריכי הפטירה שעל המצבות, וביחוד של הפרנסים, ראשי הקהל והרבנים, ורשמו בפנקסים מיוחדים. ה"חברות הקדושות" ערכו טקסי קבורה מיוחדים לעצמות הנטמנים, שהוצאו מקבריהם, ביניהם צדיקים, חכמים ורבנים. בין העצמות שפונו היו גם של הנער אהרון, בנו של המלבי"ם, שנפטר בדמי ימיו, בכ"ט באדר א' תרכ"ב – 1862, בעת שאביו כיהן כרבה הראשי של בוקרשט והמדינה.[72]

בשנת 1941 הורו השלטונות הממשלתיים והעירוניים לקהילות במדינה, לפנות את כל בתי–העלמין העתיקים, שהיו ממוקמים בתוך הערים, בתואנה שיש צורך לסלול כבישים חדשים ולבנות בתים. עצמות הקבורים הועברו לבתי–העלמין החדשים, על–ידי עובדי עבודת–הכפייה, שאולצו לעבוד גם בשבתות. בהשפעת הרב הראשי ד"ר שפרן, פנה ד"ר **נדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים"**, ב–19 בספטמבר 1942, ליון אנטונקו, "מנהיג

70. א' שפרן, "רשעים, צבועים", שם, עמ' 150; שפרן, אל מול פני הסערה, שם, עמ' 40.

71. קארפ, 1, עמ' 106.

72. G.E.: 27/3/1942; 1/5/1942; 26/6/1942; 9/7/1943; 15/10/1943; אנצל, 7, עמ' 50, 108; קארפ, 1, עמ' 110; על בית העלמין העתיק בבוקרשט ראה: מ"א הלוי, סיני ג', בוקרשט תרצ"א, עמ' XXXIII-XVII; שם, עמ' 110–112; יעקב גלר, המלבי"ם ומאבקו ברפורמים, לוד תש"ס (להלן, גלר, המלבי"ם);
R. Siniol, Momente Sefarde, Ierusalim 1980, pp. 120-121; R. Siniol, Portrete si schite Sefarde, Ierusalim 1981, pp. 122-129; I. Marcus (Marius Mircu), Iar o data sapte momente, Askelon 1988, pp. 43-44

המדינה", וביקשו לשחרר את היהודים מעבודת הפינוי בשבתות ובחגים, ולהעבירם ביום ראשון של השבוע. ואכן השתדלות זו הועילה, והעבודה הופסקה. הרב הראשי ביקש, שהרבנים והשוחטים יעסקו אך ורק בפיענוח המצבות, באמירת תפילות ובקבורת העצמות, ולא יועסקו בעבודות אחרות. כן ביקש הרב הראשי, מתן פטור מעבודת–כפייה ל–27 רבנים.[73]

מצבות מבתי הקברות הוחרמו, ואוחסנו באחת מתחנות הרכבת בבוקרשט למכירה. **לאזאר הלברטאל**, ראש קהילת בוקרשט, פנה ב–27 מבארס 1944 לשר התחבורה בבקשה, להחזיר לקהילה את המצבות, ולמנוע את חילולן.[74]

הרב הראשי ד"ר שפרן פעל שוב למען הפסקת פינוי העצמות בבתי–העלמין בבוקרשט. הוא נפגש עם שר הפנים, **הגנרל דומיטרו פופסקו** (Popescu), ועם סגנו **סטריחאן** (Strihan). אולם הם לא ביטלו את הצוו. הרב נתקבל על–ידי ראש עיריית בוקרשט **הגנרל דומברובסקי** (Dombrovski), **בעת שנזדמנה באקראי מאריאה אנטונסקו**, אשת הרודן יון אנטונסקו, שכיהנה כנשיאת "מועצת החסות" (Consiliul de Patronaj), שטיפלה בנכי–מלחמה. הרב הראשי פנה אליה, העלה לפניה את החטאים שנגרמים לעולם מהרגזת המתים בקברותיהם, בשל הוצאת עצמותיהם, מחה על העוול של פגיעה במנוחת המתים, וביקש ממנה לבטל את הגזירה. דבריו המעוררים חדרו לתודעתה של האישה המרשעת והיהירה הזאת, ובו במקום הורתה לראש העיר להפסיק את הרס בתי–החיים בבוקרשט. היה זה באחר מימי שנת 1943, לאחר שכבר הועבר חלק גדול מעצמות הנטמנים משם.[75]

גורל בתי–הכנסת וספרי התורה וה"עמידה" של המתפללים

מאות בתי–כנסת נהרסו, נפגעו, הוצתו, או הפכו לאורוות ולרפתות, ביחוד בבוקובינה ובבסרביה. ב"רומניה המקוצצת", שכללה את "רומניה הישנה" ואת טרנסילבניה הדרומית, תקפו ה"לגיונרים" את בנייני בתי–הכנסת, יידו עליהם אבנים, שברו שמשות, חדרו בתוכם בעת עריכת התפילות, ערכו חיפושים אצל המתפללים, גנבו מהם כספים, תכשיטים וטבעות, עצרו אותם, שדדו קופות, קישוטים וכלי–כסף, קרעו, השחיתו וחיללו ספרי–תורה, זרקו גווילים בראש חוצות והרסו את הריהוט.[76]

73. אנצל, 7, עמ' 108; Renasterea Noastra (R.N.): 27/10/1942; קארפ, 1, עמ' 153–154; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.), תיקים 32, 158, 422.

74. ארכיון "יד ושם", קובץ רומניה, 011/6.

75. שפרן, "רשעים, צבועים", שם, עמ' 151; לבנון, שם, עמ' 186–190.

76. דו"ח אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי לשעבר.

רב–סרן סטליאן מארינסקו (Stelian Marinescu), ראש הלשכה הצבאית של מושל בוקובינה קורנליו קאלוטסקו (Corneliu Calotescu), סגר את בתי–הכנסת בצ'רנוביץ, בירת בוקובינה, ביולי 1941, ואסר כל התכנסות לתפילה.[77] את בית הכנסת הגדול והמפואר בעיר זו, שהיו בו 63 ספרי–תורה, הציתו החיילים של עוצבת המבצע D (קומנדו B-10), של הגנרל הגרמני אוטו אולנדורף, בנוכחותו של רבה הראשי ד"ר א"י מארק ופרנסי–הקהילה, שלאחר–מכן נרצחו על–ידם.[78]

27 בתי–הכנסת שהיו קיימים ברדאוץ שבבוקובינה, ובהם 197 ספרי–תורה, הפכו לאורוות ולרפתות. לא נותר בעיר זו אף בית–כנסת שלם. 40 ספרי–תורה חוללו, ומגוויליהם עשו תופים לגדודי–הצבא הרומני. 157 ספרי–תורה הנותרים, שנמסרו לשמירה לתושב העיר קוזינסקו (Cozinescu), לפני ההגלייה של יהודי העיר לטרנסניסטריה, לא הוחזרו, מפני שעשה מגוויליהם תופים ונעליים. לאחר המלחמה קברה אותם הקהילה בבית–העלמין המקומי.[79]

בתי–כנסת רבים נחרבו בערי בסרביה ובקישינב בירתה. ספרי–תורה קרועים התגלגלו ברחובות הערים, ונדרסו על–ידי עוברי–אורח. דודל בן הרב שלום, אחר ממגורשי העיר בריצני, כרע תחת משאו בעת הגירוש לטרנסניסטריה, כשנשא עמו שני שקים דחוסים ספרי–קודש. יחזקאל גורודצקי מבריצני נטל עמו ספר–תורה זעיר, ובכל יום היה קורא בו בפני המגורשים, שצעדו בדרך הגירוש לגטו מוגילב, עד שניספה ונקבר יחד עם ספר התורה שלו. שמש של בית–כנסת אחד בצ'רנוביץ לקח עמו לגטו המקומי שני ספרי–תורה וכלי–קודש, במקום ליטול את רכושו הדל. יהודי לבוש קפטן ארוך, דחף בשארית כוחותיו את המריצה המלאה כרכי–הש"ס, ויהודי תלמיד–חכם סחב עמו שני סלים גדושים כתבי–יד וספרים. שני ספרי תורה ניפדו בשנת 1942 מידי חבר פרלמנט אנטישמי, על–ידי ר' מאיר אייבשיץ, פרנס קהילת באקאו, תמורת כספים מרובים, וכך מנע את חילולם. לאחר המלחמה זכה להעלותם לישראל.[80]

יותר מחמש מאות בתי–כנסת פעלו ב"רומניה המקוצצת" בתקופה סוערת זו, ובהם נערכו מניינים כל בוקר וערב, שהמו מרוב מתפללים, אשר חיפשו את הזהות היהודית. בתי–הכנסת הפכו ל"מרכזי–העמידה" ולמבצרי ההתנגדות נגד שלטון הרשע. בהתאם לחוקי הגזע, שנחקקו ברומניה עם עלותה לשילטון של הממשלה הלאומית ה"לגיונרית", ב–6

77. קארפ, 3, עמ' 166; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 444, 505, 506.

78. יעקב רבינזון, העקוב למישור, יהודי אירופה בפני השואה, ירושלים 1966, עמ' 266.

79. I. Hertig, "Radauti si Siret, Orase pangarite", Renasterea Noastra (R.N.): 23/2/1945

80. וולדי–ורדי, קהילת באקאו, היסטוריה יהודית מופלאה, ת"א תש"ן, עמ' 116–117; פנקס הקהילות רומניה, 2, עמ' 346–347, 416; מנפרד ריפר, מסע המוות, ת"א תש"ו, עמ' 52.

בספטמבר 1940, הופקעו כל הנכסים דלא–ניידי של היהודים, ובתוכם בנייני בתי–הכנסת. בעקבות הפקעה זו, היה צורך לשלם שכר–דירה למשרד ה"רומניזציה". אולם לאחר השתדלותם של "איגוד בתי הכנסת" ושל ההנהגה היהודית, שבראשם עמדו הרב הראשי ד"ר שפרן וד"ר ו' פילדרמן, הוסרה ההפקעה. בנייני בתי הכנסת ניפדו תמורת סכומי כסף גבוהים. ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים", שיחרר מההפקעה את בית הכנסת של מושב–זקנים "אליסבטאו" (Elisabeteu) מבוקרשט, ב–8 באוקטובר 1940, תמורת סכום של מיליון ליי, ששולם על–ידי העשירים היהודים שגרו בשכונה זו. הגבאים עשו רבות למען הפעלתם של כל בתי–הכנסת במדינה.[81]

בבית–הכנסת "מלבי"ם" בבוקרשט לא פסק קול התורה והתפילה אפילו יום אחד. עשרות מניינים נערכו יום יום. ב"חברה–ש"ס" וב"חברה–משניות", שפעלו בתוכו, למדו את ה"דף היומי" ופרקי משניות. שני טקסים של הכנסת ספרי–תורה נערכו בבית–כנסת זה, ביולי 1942 וביוני 1943, בנוכחות הרב הראשי.[82] טקסים דומים נערכו גם בבתי–כנסת אחרים, בעיצומה של המלחמה. באוגוסט 1942 הוכנס ספר–תורה לבית–הכנסת "משמר חדש", על–ידי הרב יוסף משה רובין. ב–20 באוקטובר 1943 הוכנסו שני ספרי–תורה לבית–הכנסת הגדול בבוקרשט בנוכחות הרב הראשי, שנתרמו על–ידי מאקס וי' סגל. שני ספרי–תורה נוספים הוכנסו לבית–הכנסת ע"ש הרב נחמן סופר, על–ידי נתן גרינברג, דויד איליאסקו ווילי ברקוביץ (ראה ההזמנה לטקס הכנסת שני ספרי תורה בבית הכנסת הגדול בבוקרשט).[83]

טקסי בר–מצווה מרוכזים לילדים יתומים ועניים, נערכו בבית–הכנסת ע"ש הרב נחמן סופר. הילדים הוכשרו בקורסים מיוחדים, שנוהלו על–ידי הרב זלמן הוכמן, וחולקו להם תפילין וטליתות במתנה. הטקס המרכזי לעשרות ילדים נערך ב"טמפל הקוראלי", בנוכחות ראשי "מרכז היהודים" והרב הראשי ד"ר שפרן.[84]

בתלמוד–תורה "מחזיקי הדת" של הקהילה האורתודוכסית בבוקרשט, בראשותו של משה גולדשטיין, למדו עשרות ילדים.[85]

81. אנצל, 6, עמ' 53; שם, 7, עמ' 129; קארפ, 1, עמ' 38; על "איגוד בתי–הכנסת" ראה אלמאנאך יהודי, תש"ד, עמ' 218.

82. Gazeta Evreiasca (G.E.): 31/7/942; 14/8/942; 18/6/943; גלר, המלבי"ם, שם.

83. העתק ההזמנה קיבלתי מחניתא שטיינברג, ת"א, ואני מודה לה; אלמאנאך יהודי, תש"ד, עמ' 232; G.E.: 14/8/943; על בי"כ זה עיין: י' גלר, המלבי"ם ומאבקו ברפורמים, לוד תש"ס.

84. G.E.: 27/2/942; 3/4/942; 10/4/942; 17/4/942; 26/6/942; 10/7/942; אלמאנאך יהודי תש"ד, עמ' 232–233, 236.

85. G.E.: 12/11/943

בבתי–הכנסת המרכזיים בבוקרשט כיהנו בתקופת המלחמה חזנים ידועים, ביניהם רפאל רובינסקי ב"טמפל הקוראלי", שבתי אקרמן בבית הכנסת הגדול, שלום כץ ואפרים פישל רוזנברג ב"טמפל פראטרנה", מנדל מלכין בטמפל "אחדות קודש" ("אוניריאה ספנטה"), חיים ליב איציקזון מוואסלוי בביה"כ מלבי"ם. הם ערכו קונצרטים, שמשכו קהל רב, וביחוד בלילות שבת וחגים, כאשר הגברים היו משוחררים מעבודת–הכפייה.[86]

טקסים וקונצרטים אלה נערכו למרות הוראות ה"מרכז" לגבאים ולרבנים, שהתפילות תתנהלנה בתקופה קשה זו בצינעה, בתוך אולמות התפילה, בקבוצות קטנות, ולא כל הציבור יחד, בכדי שלא לעורר רעש, חשדות וזעם של הסביבה הנוצרית. ההתנגדות לחוקי הגזע התבטאה גם בכך, שבנייני בתי–הכנסת היו פתוחים כל אימת שהיה צורך, בעת הלימודים והתפילות, בבוקר, אחר–הצהריים ובערב. מלבד עריכת התפילות ולימוד–תורה, שימשו רוב בתי–הכנסת גם ככיתות–לימוד עבור התלמידים של בתי–הספר הקהילתיים, שבנייניהם הוחרמו. עזרות הנשים שבתוך בתי–הכנסת, הפכו למקלט לפליטים ולמגורשים ולמעונות ליתומים שהוחזרו מטרנסניסטריה. בבתי–הכנסת נכלאו גם "בני–ערובה" מבין הרבנים וראשי הקהילה, שהיו ערבים להתנהגותם הטובה של היהודים, שלא יתמרדו ויפגעו בצבא ובשילטון. גם אגודות–חסד וצדקה פעלו בהם, שסייעו לניצרכים ולעובדים בעבודות–כפייה.

תחת המסווה של עריכת קונצרטים לחזנות ולמוסיקה דתית, עממית–יהודית ולימוד–תורה, פעלו בבתי–הכנסת תנועות ציוניות חלוציות, פעילות מחתרתית.

ביאסי, בפלווישטי, בבוקרשט ובערים אחרות ב"רומניה המקוצצת", נפגעו בתי–כנסת רבים, והתפילה הופרעה על–ידי ה"לגיונרים" הפשיסטיים. **ביאסי**, בה היו 143 בתי–כנסת, החלו ה"לגיונרים" בהריסת שניים מהם: בית–הכנסת של ה"רפדים" (Tapiterilor) ובית–הכנסת "יוריסט" (Iurist), בתואנה שיסודותיהם התערערו, בשל רעידת האדמה, שאירעה בליל 9–10 נובמבר 1940. את צוו ההריסה נתן ראש העיר ד"ר פוליאקו (Poliacu), אולם האמת היא, שהוא ציווה להרסם מפני קירבתם ל"בית הירוק", מעונם של ה"לגיונרים". את מלאכת ההריסה ביצעו תלמידי בתי–הספר התיכוניים בעיר. ספרי התורה שבשני בתי הכנסת חוללו, ותשמישי הקדושה וחומרי הבניין חולקו במתנה לפורעים.[87] ביאסי הוחרם הטמפל ע"ש הבארון נוישאץ, שהיה המפואר בין בתי–הכנסת בעיר, והפך

86. עיין בספר "דער חזן", בוקרשט 1940 (N. Kohn, Der Hazan); עדות בטי שפילברג, תולדות, 17 (1977), עמ' 35; G.E.: 20/3/942; 31/7/942; 25/6/943; רוב החזנים שהוזכרו לעיל עלו לארץ–ישראל, שימשו כחזנים ראשיים בתל–אביב ובמשרות חזנות בארצות הברית.

87. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 164; דו"ח אברהם חכמו, ראש הקהילה, בכתב–יד (נמצא אצלי).

למחסן לחביות שמן ונפט. בית כנסת נוסף שהוחרם, הפך לאורווה.[88]

באותו חודש הרסו ה"לגיונרים" שני בתי–כנסת מרכזיים **בפלויישטי**: את בית–הכנסת הספרדי ואת בית–הכנסת האשכנזי הגדול. גם כאן הם טענו שהיסודות של שני בתי הכנסת נתערערו ברעידת האדמה, והם מהווים סכנה לציבור. אולם מלאכת ההריסה היתה כאן בניגוד לדעתו של ראש העיר, שהציע לתקנם. ה"לגיונרים" חיללו ספרי–תורה, הרסו ריהוט וקישוטים יקרים. אף בית הכנסת הגדול **בפוקשאני** (Focsani) ובית הכנסת **בצאיקה**, במחוז ביהור, נהרסו על–ידי הכנופייות הנ"ל.[89]

בבוקרשט החלו ה"לגיונרים" ביידוי אבנים על שמשות בתי–הכנסת. שיא השתוללותם אירע בפוגרום ה"לגיונרי", שהתחולל מ–21–23 בינואר 1941, כשפגעו ב–25 בתי–כנסת. שניים מהם הוצתו: בית–המדרש הישן ובית הכנסת הגדול, "קהל קדוש גראנדה", הטמפל המפואר של הקהילה הספרדית. בעת השריפה רקדו, שרו והשתוללו כנופיות ה"לגיונרים". שרידי הגווילים שחוללו, נקברו בבית–עלמין "גיורגיו" (Giurgiu) בטקס מיוחד. בדרך נס ניצלו כעשרה ספרי תורה ותשמישי קדושה עתיקים אחרים, שנשתמרו בקופת ברזל. לבית–הכנסת ע"ש מלבי"ם חדרה כנופייה של 40 רוצחים "לגיונרים", ב–21 בינואר 1941 (כ"ג בטבת תש"א), בעת תפילת שחרית. הם שדדו את עשרות המתפללים, לקחו את כספם, תכשיטיהם וטבעותיהם, ורק לאחר שאילצו את אחד המתפללים לתקוע בשופר, נבהלו ונמלטו מהבניין. גם ביתר בתי הכנסת נשדדו המתפללים בשעת התפילה, הותקפו, נעצרו וחלק מהם הובאו ל"בית הירוק הלגיונרי" הידוע לשימצה, הוכו, עונו ועשרות מהם נרצחו. הרב הראשי שפרן וד"ר פילדרמן, ראש "פדרציית הקהילות", מחו בעצומתם לממשלה על ההרס הזה.[90]

בבוזאו ערכו ה"לגיונרים" חיפושי–פתע בבית–הכנסת בשעת תפילת שחרית, מתפללים נעצרו והוחזקו במשטרה ה"לגיונרית". גם בביוש תקפו את בית–הכנסת ואת הרב.[91]

בפאנציו (Panciu) הוצתו 3 בתי–כנסת על–ידי ה"לגיונרים".[92] **ברקציוני** (Racaciuni), במחוז באקאו, הועלה בית–הכנסת באש וספרי התורה חוללו.

88. אנצל, 6, עמ' 45; עדות אברהם חכמו, ראש הקהילה בתקופת השואה.

89. קארפ, 1, עמ' 125, 127, 134, 150, 152, 156, 160; אנצל, 1, עמ' 493; אנצל, 2, עמ' 15–16, 55; אנצל, 7, עמ' 717.

90. אנצל, 2, עמ' 15–16, 40; קארפ, 1, עמ' 225, 238–242; קארפ, 2, עמ' 15–16.

91. אנצל, 1, עמ' 539; פנקס הקהילות רומניה 1, עמ' 287.

92. M. Berg, Revista mea, 1438: 21/11/990

בפאלציו (Falciu) הרסו ה"לגיונרים" את בית הכנסת, גנבו את חומרי הבניין ואת הרהיטים.[93] **בטורנו–סוורין ובסלאטינה** הוחרמו בתי–הכנסת על–ידי ה"לגיונרים" בסתיו 1940. **בבראשוב** הפך ביהכנ"ס הניאולוגי, ב–16 בנובמבר 1940, לאולם התעמלות, ושני לוחות הברית נופצו. רק לאחר התערבותו של הרב הראשי ד"ר שפרן אצל השר **דראגוש** (Dragos), הממונה על הרכוש היהודי המופקע, ציווה השר על שלטונות העיר להחזיר את בית הכנסת שהוחרם, והותר ליהודים להתפלל בו ב"ימים הנוראים".[94]

בבוהושי הופקע בניין בית–הכנסת, בחצר האדמו"ר הנודע. **בוואסלוי** הוחרמו שני בתי כנסת, אחד של האדמו"ר המקומי, רבי דב בער הלפרין, והשני על–שם הנדבן פליס. שניהם הפכו למחסנים של הצבא הגרמני והרומני, והמתפללים נאלצו להקים מניינים בבתים פרטיים.[95]

בסוציאבה תפסו ז'אנדרמים רומנים בדצמבר 1940, את בניין בית–הכנסת "שבת–אחים", **ובקמפולונג** נשדדו בתי–הכנסת מכל הקישוטים היקרים.[96] **בדורוהוי**, הוחרמו בתי–כנסת, נחתמו בחותם, ועל דלתותיהם ניתלה שלט "רכוש הממשלה". בית הכנסת הגדול בעיר זו נתפס על–ידי הנהלת הרכבת, ושני בתי–כנסת נוספים הפכו למחסני–מזון.[97] **ברשטי** (Beresti) נסגרו בספטמבר 1940 כל בתי–הכנסת, אחד מהם הפך לאורווה לסוסי הגרמנים, וספרי התורה חוללו ונשרפו בכיכר המרכזית של העיירה. גם בבית העלמין של **ברשטי** עשו ה"לגיונרים" שמות, עקרו את המצבות, סללו בהן מדרכות, ובנו שוקת לבהמות, ואת המצבות הגדולות ניפצו.[98] **בבצשטי** (Bacesti) הוצתו שלושה בתי–כנסת ובית–מרחץ, כאשר הגרמנים נסו ונסוגו מהעיירה, בעת התקרבות הצבא הסובייטי באוגוסט 1944.[99] **בבוצציאה** (Bucecia) נהרסו במרץ 1942 שלושה בתי–כנסת, וחומרי הבניין שימשו לבניית כנסייה נוצרית–אורתודוכסית בעיירה.[100] **בהרלאו** (Harlau) נאסרה התפילה בציבור בתוך בתי–הכנסת, ולכן נאלצו היהודים לערוך את תפילותיהם בחשאי במניינים בתוך בתים פרטיים, בגלל שמשרד הדתות סירב לאשר הקמת מניינים בבתים. בית–כנסת אחד הוחרם

93. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 193, 245.

94. אנצל, 1, עמ' 484; אנצל, 2, עמ' 68.

95. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 24; עדות אבי ר' אליעזר גלר, יליד וואסלוי 1900 (נהריה, פסח תש"ם).

96. אנצל, 2, עמ' 85; קארפ, 1, עמ' 164.

97. אנצל, 7, עמ' 587; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 108.

98. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 89; אנצל, 1, עמ' 530.

99. פנקס הקהילות רומניה, שם, עמ' 9.

100. אנצל, 3, עמ' 558.

בטרנוואני (Tarnaveni) שבטרנסילבניה הדרומית, ובקונסטאנצה, עיר הנמל, הוחרמו 2 בתי–כנסת, ב–4 במרץ 1943,[101] בית הכנסת הספרדי ובית–הכנסת האשכנזי.

מניניי תפילה בגטאות ובמחנות בטרנסניסטריה

גם בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה הקימו המגורשים בתי–כנסת, על–אף הרעב, המגפות, הקור והסבל. מניינים התקיימו בשבתות, בחגים וב"ימים נוראים", בגלוי או במחתרת.[102] תפילות אורגנו במחנות–ריכוז טרגו–זיו, וואפניארקה וכן במחנות–עבודה, הודות למתן שוחד ושלמונים למפקדים ולקציניים.[103]

בערי בוקובינה אסרו השלטונות עריכת תפילות בבתי–כנסת, אולם היהודים לא נשמעו לגזירה זו, וכשנתפסו יהודים עטופים בטליתות, נעצרו, הובלו למשטרה, ונשפטו תוך הטלת עונשים כבדים. לכן המשיכו להתפלל במקומות מיסתור.[104]

למרות האיסור הרישמי לקיום מניניי תפילה בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה, הסתכנו המגורשים וקיימו תפילות בסתר ובגלוי, לאחר מתן שלמונים ושוחד לז'אנדרמים ולממונים מטעם השלטונות. היו מקומות שנערכו בהם מניינים בימי חול ובשבת, והיו שנערכו תפילות רק ב"ימים הנוראים". אמונתם הדתית של המגורשים לא פגה אף בימי הרדיפות הקשות, כשחלק מבני המשפחה נרצחו, גוועו מרעב וממגפות, ואף שחלק מהם היו נפוחי–רעב, חולים ומלאי–פצעים. רבנים ו"כלי–קודש" העדיפו לקחת עמהם בדרכי הגירוש לטרנסניסטריה ספרי–תורה, במקום חפציהם האישיים, ובגטאות שלא היו להם ספרי–תורה, פעלו למען השגתם.

בגטו טירספול (Tiraspol) שלחו המגורשים את אחד מחבריהם לחפש ספר–תורה בישובים הסמוכים. ואכן מצא ספר–תורה ושופר, ואורגן מניין. בעלי–יוזמה תיקנו בתי–כנסת הרוסים, ובתי–כנסת שנהפכו על ידי הרוסים למחסנים. בגטאות שלא היו בתי–כנסת התפללו ברפתות ובאורוות, וכן במחנות של עבודת–הכפייה, ביערות ובסלילת כבישים.[105]

101. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 113–114; אנצל, 1, עמ' 592; אנצל, 3, עמ' 184; ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.) תיק 21.

102. פנקס הקהילות רומניה, שם, עמ' 403, 439, 446, 452, 454, 470, 480.

103. רודיק, שם, עמ' 90; במחנה עבודה מס' 110, שם עבדו 1,300 יהודים בהטיית נהר סירט ובהתקנת מחסומים בבראילה, הורשה להם להתקין בית–תפילה: פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 70; לפי עדותו של הרב צבי ליבוביץ, יליד פרומושיקה 1920, (שהיה שו"ב בוואסלוי), נערכו תפילות במחנה–עבודה קוטול–לונג ליד בראילה–גאלאץ, ביום–כיפור.

104. מנפרד רייפר, מסע המוות, ת"א תש"ו, עמ' 40–41, 43

105. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 446; שחן, שם, עמ' 233–237.

לפני ראש השנה תש"ג (ספטמבר 1942) נתקבלה פקודה ממושל המחוז בשארגורוד (Sargorod) שבטרנסניסטריה, שלא להרשות ליהודים להתכנס לעריכת תפילות. אולם לאחר "הפצרות" רבות של חברי הוועד בגטו דז'ורין (Djurin) אצל המושל, ומתן שוחד ושלמונים, אושר להם לערוך תפילה, ולסיימה עד עשר בבוקר. וכך התקיימו 7 מניני תפילה ותקיעת שופר בתוך 7 בתים, בשני ימי ראש השנה תש"ג, כולל בביתו של האדמו"ר רבי ברוך האגר מסירט, אחיהם של האדמו"רים מוויזניץ. גם תפילת "תשליך" נערכה בגטו דז'ורין, בהשתתפות נשים וילדים. הם קיימו אף את מצוות "ארבעת המינים" בחג הסוכות, שנשלחו במיוחד מבוקרשט לכבוד הרבי ברוך. את התפילות ב"ימים הנוראים" תש"ד (1943) ניהל רבי ברוך האגר באולם, ששימש בעבר קואופרטיב. לפני "כל נדרי" דרש הרבי על הפיוט "הס קטגור וקח סניגור", והתפלל שהקב"ה ישתיק את הקטגור וילמד סניגוריה על עם ישראל, הנמצא בגלות הקשה מנשוא בטרנסניסטריה.[106]

לפני ה"ימים הנוראים" של שנת תש"ג (1942) השיג וועד הגטו בשארגורוד רישיון לפתוח מחדש את בית–הכנסת הגדול במקום. בליל יום הכיפורים התכנסו כל יהודי המקום לתפילת "כל נדרי", ולפני התיבה עבר השו"ב מקמפולונג, שערך אזכרה ל–1,500 היהודים שניספו תוך שנה בגטו. בבי"כ זה נערכו תפילות ללא הפסקה עד לכיבוש הצבא הסובייטי בתחילת שנת 1944, וכן גם טקסי ברית–מילה, בר–מצווה וחתונות.[107]

בגטו מוגילב (Moghilev) אירגנה משפחת דב פרל לאופמן מניין תפילה קבוע בדירתם, ששכרו אצל איכר, לאחר מות האם. את ספר התורה קיבלו בני המשפחה משיירת יהודים שגורשה ממוגילב ליעד בלתי–ידוע, והובטח לאנשיה שספר התורה הזה יוחזר להם כשישובו לבתיהם ברומניה, או שיביאוהו לארץ–ישראל. בגטו זה היו בתי–כנסת מאולתרים, ונערכו בהם מניינים בימי חול ושבת.[108]

בגטו סקזינץ (Scazinet) התפללו בליל יום הכיפורים גברים, נשים וילדים, חלקם היו נפוחים מרעב, כמעט גוססים, ואחרים כל גופם מכוסה פצעים ואקזמות, רועדים מקור, מחוסר לבוש מתאים. שליח–הציבור שנראה כשלד, התפלל תוך בכי ואנחות. ריחות של סירחון, מריקבון גוויות, הורגש באולם התפילה. זעקות, קריאות "שמע–ישראל" והתפרצויות של זעם, תחנונים ובכי, נשמעו בכל פינה.[109]

106. מילר, שם, עמ' ק"ע, רט"ו–רט"ז, רמ"ח, רנ"ב; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 424.

107. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 515.

108. גורה הומורה, עיירה בדרום בוקובינה, קורותיה של קהילה יהודית (בעריכת שרגא ישורון – יונגראו), ישראל תשנ"ה, עמ' 232–233.

109. ספר בלצי, יד וזכר ליהדות בלצי (בעריכת יוסף מזור ומשה פוקס), ישראל תשנ"ג, עמ' 609–610.

בגטו מורפה (Murafa) נערכו מניינ–תפילה של זקנים, מפני שהצעירים נשלחו לעבודה.[110] בגטו **טרופובה** (Tropova) נערך מניין בימים הנוראים ב–1943 בתוך מועדון שניטש, בהשתתפות עשרות ילדים, נשים וגברים.[111] גם ביתר הגטאות, ביניהם **בברשאד** (Bersad), **קאפוסטארנה** (Capustarna), **יארוגה** (Iaroga), **לוזובה** (Luzova), **מוסטובוי** (Mostovoi) **וטאלאלאייווקה** (Talalayevka), נערכו תפילות בבתים פרטיים, מפני שבנייני בתי כנסת הפכו למגורים לעשרות מגורשים. באחדים מהם נערכו מניינים יום יום ובשבת, ובאחרים רק בחגים וב"ימים הנוראים". **בויטובקה** (Vitovka) ערכו מניין בפינת הרפת וקראו בספר התורה.[112] במחנה **סקורני** (Secureni) שבבסרביה, התפללו המגורשים בליל יום הכיפורים את תפילת "כל נדרי", בבית–כנסת מקומי הרוס, כאשר כולם היו ישובים על הריצפה. תחינתם בקעה מעומק, כשכולם נאנחו, והתחזקו בתקווה, שבורא העולם יצילם מאסון הגירוש.[113]

במחנה העבודה **בטרוסטינץ** (Trostineti) שבטרנסניסטריה, שוחררו היהודים לשעות אחדות, בראש השנה וביום הכפורים, לאחר מתן שלמונים, והם אירגנו מניין תפילה. במחנה העבודה **בבראצלאב** (Bratslav), במחוז טולצין, ערכו תפילה וצום בליל יום הכיפורים, על אף שנודע להם שתבוצע בקרוב "אקציה". ואכן הועברו משם 500 נשים וגברים ו–85 ילדים לעבר המזרחי של הנהר בוג, ושם נורו למוות. כשהחזן שר "כל נדרי", כולם פרצו בבכי, וקראו "על נהרות הבוג שם ישבנו גם בכינו", על מר גורלנו.[114]

הרב פנחס מילר מדווה–פטרושאני (Deva-Petrosani) שבטרנסילבניה, שכיהן כרבה של נצרת עילית, אירגן מניין תפילה במחנה–עבודה שבו עבד, הודות לשלמונים שהעניק לקצינים האחראיים. הוא אף השיג מהם, שיהודים שומרי–שבת, ישלימו את מיכסת העבודה שהחסירו, וכך קיבלו שיחרור רפואי מרופאי המחנה היהודים. הרב מילר דרש בתוך התפילה על שירו של רבי יהודה הלוי, "ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", הקינה של תשעה באב, ועודד את אחיו, שלא יפלו ברוחם מעבודת הפרך, ונשבע "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". "מוסר", מלשין יהודי, הלשין עליו לשלטונות המחנה על דרשתו זו, כאילו הסית נגדם, שלא לציית להוראותיהם. הרב מילר נאסר, ובעקבות "השתדלויות" שוחרר, לאחר שהראה להם את תעודת הרבנות שלו. לאחר מכן מונה באופן רישמי לרועה רוחני של

110. עדותו של קלמן הזנפרנץ מראשון–לציון, יליד 1915 בורדוזני (פסח תשס"א בנתניה).

111. עדות סימה פרנספס מרמת–גן, ילידת דראבאני 1931, שהשתתפה בתפילה, ולאחר המלחמה היתה בבית–יתומים של הרב אליעזר זוסיא פורטוגאל, הרבי מסקולני. (סוכות תשס"ב).

112. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 413, 454, 457, 475, 495, 528; שחן, שם, עמ' 230.

113. Slomo Sapira, O Legenda vie Moinesti, Ierusalim 1989, pp. 48-50.

114. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 448; שחן, שם, עמ' 235.

העובדים היהודים במחנה, שוחרר מחובת העבודה, הותר לו לארגן תפילות ולשאת דרשות, כפי התפקיד של הכומר הנוצרי בצבא הרומני.[115]

תפילות נערכו במחנות עבודה ב"ימים הנוראים" תש"ד (1943) ליד טורדה וליד בוזאו ב"רומניה המקוצצת".[116] מפקד של מחנה–עבודה ביאסי, איפשר ליהודים להתפלל בשבת, הודות לקבלת דורונות. הוא אסף את כל אוכלי הכשר שבמחנה, שלח אותם בתפקידים פיקטיביים ליער קרוב, שם ישבו עד שקיעת החמה, ואמר להם: "התפללו (שם) גם עבורי", וכך גם יכלו לאכול אוכל כשר.[117]

בשנות המלחמה הקשות, עשו חלק מהמגורשים מאמצים רבים בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה לקיים מצוות אכילת מצה, וערכו "סדר פסח". חסידי האדמו"ר רבי ברוך האגר מסירט, דאגו להשיג חיטים בשוק השחור שבגטו דז'ורין, ביררו אותם, טחנום בצורה ידנית ואפו מצות. ב"סדר הפסח" ישב האדמו"ר עם משפחתו וערך אותו כהלכה, ובסיומו באו אליו חסידיו העצובים, שרו יחד "חסל סידור פסח" ורקדו כל הלילה, כדי לשכוח את כל בעייותיהם ומצוקותיהם. הביטחון והאמונה בגאולה הקרובה, חישלו אותם, וקיוו שיתקיימו דברי הפיוט, "כאשר זכינו לסדר אותו כן נזכה לעשותו" בשנה הבאה, תוך יציאה מעבדות הגטאות לחירות.[118]

בגטו שארגורוד הכשיר המנהל (יליד בסרביה, ממוצא גרמני), בערב פסח, את טחנת הקמח המקומית, הודות לשלמונים שקיבל, וסיפק בחשאי כמויות קמח גדולות לוועד היהודי של הגטו לאפיית המצות.[119]

בגטו מוגילב נערך בבית היתומים מס' 3, סדר פסח בשנת תש"ג (1943).[120] גם בזיגיפקה (Jigifca) אפו מצות לפסח.[121]

בבית היתומים בגטו דז'ורין ערכו חגיגה בט"ו בשבט (תש"ד) בהשתתפות למעלה מ–300 איש. החזן משה סלומון מרדאוץ שר שירים, וכולם יצאו בריקודים, כדי לשמח את האבלים והכואבים.[122] באותו בית יתומים בדז'ורין, שבו שהו חמישים ילדים, נערכה חגיגת

115. פנינה מילר, הרב שלי, ת"א (ספריית מעריב) 1986, עמ' 22–28.

116. עדות הרב שמעון יצחק פדר (יליד 1921 טרנסילבניה) מבני–ברק (כסלו תשס"ב, אונ' בר–אילן).

117. הרב אנשיל יהודה מילר, אב"ד פטרושאני, עולמו של אבא, ירושלים תשד"ם, עמ' רנ"ט.

118. מילר, שם, עמ' רי"ט–רכ"ב.

119. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 515.

120. שם, שם, עמ' 470.

121. מארקולשטי, יד למושבה יהודית בבסרביה (בעריכת ליב קופרשטיין ומאיר קוטיק), ת"א 1977, עמ' 390.

122. מילר, שם, עמ' רנ"ח.

בר–המצווה למנין נערים. ד"ר יוסף גוברין, יליד 1931, לשעבר שגריר ישראל ברומניה, שגורש בילדותו עם הוריו מצ'רנוביץ לגטו מוגילב, חגג את טקס בר–המצווה שלו בחנוכה תש"ד (סוף 1943) בעצבות רבה, בשל היעדרות אביו, שנעלם ולא נודע עליו מאומה. הוא הלך לבית–הכנסת שבגטו בליווי ידיד משפחה, עו"ד שמחה סובה, שלימדוהו הלכות הנחת התפילין ויהדות בכלל. המתפללים הביטו עליו בתמיהה ובהערצה, על שבימים טרופים אלה של סכנת נפשות, למד לקיים מצווה זו, ואף שר עם משפחתו את שירת "התקווה".[123]

הימנון "התקווה" הושר על–ידי תלמידי בתי"ס הקהילתיים בבוקרשט ובמדינה בטקסים חגיגיים, שנערכו בבתי–הכנסת בתקופת המלחמה. לפי דו"ח של הביטחון הרומני ("סיגורנצה"), אסר "מרכז היהודים", לדרישת השלטונות, את השמעת השיר הזה ושירים ציונים אחרים, שאין להם אופי דתי.[124]

שירים ביידיש נתחברו בגטאות טרנסניסטריה, ששיקפו את ההווי העצוב והמדכא ואת הגעגועים לחיים נורמליים בעתיד הקרוב.[125]

בית–דין להתרת עגונות בגטו דז'ורין

בצוק העתים, הקים רבי ברוך האגר בגטו דזיורין, בית–דין להתרת עגונות, שהתרבו מאד בתקופה סוערת זו, יחד עם הרב ישראל הארניק (אב"ד וויקוב, ששימש תקופה קצרה גם רב ברדאוץ) והרב דוד שנייבלג (שנעבלאג), דומו"ץ ויזניץ. ביה"ד הזה התכנס מדי שבוע לשמיעת עדויות להתרת העגונות, כדי שבנות ישראל תוכלנה להינשא מחדש, לאחר שבעליהן נפטרו, נרצחו, או מתו בתאונות שונות בעבודת–הכפייה. בפנקס העדויות שנמצא ברשותו של הרב אברהם משה באב"ד, אב"ד גורה–הומורולוי, נרשמו שמות כל הנפטרים, תאריכי פטירתם, והסיבה למותם, וכן פסקי–הדין ששימשו להתרת בנות ישראל מעגינותן.

לאחר שהרבי ברוך האגר עזב את גטו דז'ורין, הצטרף לבית–הדין הרב אברהם משה באב"ד, ולעתים הצטרף גם הרב חיים מרדכי רוזנבוים, האדמו"ר מנדבורנה, שהתגורר לפני–כן בסירט ועלה לא"י. חברי בית–הדין הזה טיפלו גם בעניינים שונים וב"מכירת חמץ".[126]

123. מילר, שם, עמ' רנ"ו; יוסף גוברין, בצל האבדון, קיבוץ דליה 1999, עמ' 51.

124. א.צ.ד. תיק 138 מ–8/1/1944.

125. יוסף גוברין, שם, עמ' 57–58.

126. מילר, שם, עמ' רכ"ט–רמ"ה.

כן נערכו טקסי חופות וקידושין בגטאות שרגורוד, טאלאלאייווקה ובגטאות אחרים.[127]

בגטו מוגילב הוקם (לפי עדותו של הרב פנחס דרברמדיגר–רחמני מוואשקאוץ), מקווה טהרה, במרתף של בית עזוב, בעזרתו הכספית של הרבי אליעזר האגר, אדמו"ר מוויזניץ, שישב בטימישוארה.[128]

הרבנים המקומיים, שנותרו בערי טרנסניסטריה, ולא ברחו לתוך רוסיה עם הפליטים האחרים, סייעו רבות להתארגנותם של המגורשים, ועזרו להם להיקלט במקום. יש לציין את הרב הרשל קאראלניק מדז'ורין, שאיכסן אותם בבית–הכנסת ובבתי–המדרש המקומיים, והתיר להם בחורף הקשה, ששרר בשנים 1941–1942, כשקפאו מקור ומתו רבים, לעשות עצי הסקה מרהיטי בתי–הכנסת, לרבות ארון הקודש. הוא סיפק מגורים למגורשים גם בבתי–היהודים המקומיים, איכסנם אף במחסנים ובאורוות, ודאג להם לשמיכות ולחימום, האכיל כשלושים אביונים מדי יום ביומו, וחילק להם בגדים מבגדיו.[129] בגטו מוגילב נרתם לעזרת המגורשים, לפי עדותו של הרב דרברימדיגר הנ"ל, הרב המקומי הזקן רבי ליפא בוק, השיג עבורם קמח לאפיית מצות לפסח ובגדים להלבשת הערומים.[130]

בסיכום: מאות רבנים ו"כלי–קודש" נירצחו בבסרביה, בבוקובינה ובטרנסילבניה הצפונית. בדרך נס ניצלו כמעט כל רבני ו"כלי–הקודש" ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית, למרות שחלק מהם נפגע. רוב הרבנים שוחררו באיזורים אלה מעבודת הכפייה, והירבו לפעול בקהילות, דרשו דרשות והפיחו בעם תקווה לעתיד טוב יותר, לימדו תורה, פיקחו על השחיטה הכשרה ועל השוחטים, על אפיית המצות ועל המקוואות. כ–500 בתי–כנסת פעלו ב"רומניה המקוצצת", ובהם נערכו מניינים בוקר וערב, טקסי ברית–מילה, בר–מצווה, חתונות והכנסת ספרי–תורה, קונצרטים לחזנות ולמוסיקה יהודית עממית ביידיש וחגיגות של בתי–ספר הקהילתיים. לעומת זאת, מאות בתי כנסת נהרסו, נשרפו ונחרבו בבסרביה, בבוקובינה ובטרנסילבניה הצפונית. **בתי הכנסת ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית שימשו מבצרים להתנגדות יהודית נגד הנאצים בתקופת מלחמת העולם השנייה.** למרות החוקים המפלים נגד התכנסות יהודית בצוותא ונגד פעילות ציונית של תנועות נוער, שימש בית–התפילה המקום היחיד בו אפשר היה להיפגש יחד, לשוחח על מצבם וגורלם של היהודים, לשמוע חדשות על מהלך המלחמה ועל הגאולה הקרובה

127. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 515, 528.

128. לבנון, שם, עמ' 199.

129. פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 424; שחן, שם, עמ' 234.

130. לבנון, שם, עמ' 198–199.

ולשיר שירי ציון במסווה של תפילות. בבתי–הכנסת הביעו חברי הקהילה את הסולידאריות היהודית, על–ידי עריכת מגביות והתרמות כספים ובגדים לעזרת היהודים המגורשים, הפליטים מפולין והונגריה, הגולים בגטאות טרנסניסטריה והיהודים בגדודי עבודת–הכפייה. סוחרים יהודים הסתכנו בסגירת עסקיהם בחגים, וביחוד ב"ימים נוראים", והשתתפו בתפילות בבתי–הכנסת, למרות החוקים והצווים, שתבעו פתיחת החנויות בחגים היהודיים, ולמרות האיומים שיגורשו לטרנסניסטריה. גם במחנות–עבודה, במחנות ריכוז ובגטאות טרנסניסטריה הסתכנו היהודים ואירגנו תפילות ומניינים בחגים וב"ימים הנוראים". בעזרת שוחד ושלמונים, הצליחו חלק מהיהודים להשתחרר מעבודה ב"ימים הנוראים", והשתדלו בכל כוחם ומאודם לשמור על הזהות היהודית.

בית הכנסת הספרדי הקטן ("ציקו" - ק"ק שלום) בבוקרשט.

נספחים

הסמכת רבנים בתקופת השואה ברומניה גופא ובטרנסניסטריה

א) כתב סמיכה לרב שניתן בגטו דז'ורין

הרב ישראל הארניק, אב"ד של קהילת רדאוץ בבוקובינה, בחן בש"ס, בהלכה ובפוסקים את **ר' אברהם משה באב"ד** (בנו של אב"ד גורה–הומורולוי), בגטו קופאיגורוד, ואחר כך בגטו דז'ורין שבטרנסניסטריה, ונתן לו היתר הוראה "ידין ויורה", בי"ב אדר שני תש"ג (1943), בהיותו בגהינום של חבל ארץ מקולל זה, "ארץ נוד" לדבריו. והרי כתב הסמיכה ככתבו וכלשונו שניתן לו, למרות זוועות המלחמה, הרעב, מחלות הטיפוס והדיזינטריה, הקור ותנאי החיים הבלתי אנושיים, למען לא תיפסק שלשלת ההוראה.

בע"ה

מאת ה' היתה זאת. נחמתי בעניי בהיותי בארץ נוד (בארץ נדודים וטלטולים), כי הקרה לפני אדם ביקר, בעל נפש יקרה, ה"ה (החכם הגדול, הלא הוא...) הרב הגדול בתורה החו"ב (החריף ובקי), איש אשכולות א' (אדון) **אברהם משה נ"י** (נרו יאיר), בן לאותו צדיק **הרב הגאון מהר"א זצ"ל באב"ד**, אבד"ק (אב–בית–דין קהילת) **גורא הומארא** (גורה–הומורולוי).[1]

בכל משך זמן שבתנו יחד בישוב קופאיגורוד,[2] וגם מאז באנו לכאן ק' (קהילת) דז'ורין,[3] הי' (היה) לו פתחון פה לפני (הזדמנות נוחה לטעון לפני) בהרבה עניני הלכה ובנראה במידי דאיתא בשאלה (בדברים שישנם בשאלה) _ _ ונוכחתי לדעת כי ידיו רב לו במלחמתה של תורה. וה"ר זה נעשה שואל כענין ומשיב כהלכה כמדת חכמים. וקרני רא"ם (ר' אברהם משה) קרנו בקרן התורה. קולע אל השערה, ולא יחטיא המטרה, וכל דרכיו בחזקת תקנה מתוקנים ומאושרים, ע"פ (על–פי) הוראת רבותינו גדולי המורים:

ואם כי כבר איתמחי גברא (התמחה, האיש נעשה מומחה) בסמיכת חכמים הרבנים המובהקים חכמי ישראל דְּפָקִיעַ שְׁמַיְהוּ (ששמם מפורסם), והמה הה"ג (הרב הגאון) **מהר"א ניסן מרגאשש** זצ"ל, אבד"ק דארנה (וואטרה–דורנייי)[4] והה"ג **מה"ר נחום הי"ו** (השם ישמרהו ויצילהו) אבד"ק קוטב והה"ג מ' (והרב הגאון מורנו) **דוד פרענקיל**, אבד"ק נעפאלאקיוויץ זצ"ל.

1. Gura-Humorului
2. Copaigorod
3. Djurin
4. Vatra-Dornei

העמידה הרוחנית ברומניה

והני תלתא דיתבי (ואלה שלושה שישבו) בחד כהונה למשמרת קודש, בפה מלא תהלה ושבח, המה מעידים על הרה"ג רא"ם הג"ל (רבי אברהם משה באב"ד). כי ראוי הוא לאותו איצטלא למלא מקום אבותיו גאוני עולם מדור דור, וסמכו ידיהם עליו ועטרו בעטרת חכמים להיות רב ומורה בישראל ידין ויורה כדת של תורה.

אך אהבה מגלגלת השורה הזאת לעד ולראי' (ולראיה) כי יחד עמהם יסמוך ישראל _ סמיכה בכל כחו על ראש הרב רא"ם הג"ל, ותיכף לסמיכה ברכה לזכות אבותיו תעמוד לו להרים קרנו בכבוד ונזכה כולנו במהרה להרמת קרן התורה וקרן ישראל במהרה._

הכותב וחותם למען _ ומצפה לישועה כללית, היום יום עש"ק (ערב שבת קודש) י"ב אד"ש (אדר שני) תש"ג, פה ישוב דז'ורין (טרנסניסטריא).[5]

הצעיר באלפי, **ישראל הארניק**, אבד"ק ראדיוויץ (רדאוץ) בוקאווינא (בוקובינה).

החותמת שלו:

הרב ישראל הארניק, אבד"ק רדאוץ–בוקובינה–רומניה.

Israel Harnik, Sef Rabin, Radauti, Bucovina

5. Transnistria

כתבי–סמיכות לרבנות שניתנו בתקופת השואה בבוקרשט

ב) כתב–סמיכה לרב "מטיף בישראל ומזה יורה יורה"

כתב סמיכה מיוחד במינו, שנתן הרב חיים ראבינוביץ, אב–בית–דין בבוקרשט, לד"ר דוד שפרן,[1] בנו של הרב, המשיב, הפוסק הרב חנוך העניך שפרן,[2] בשניים לאייר תש"ב (1942) והכתירו, לאחר שבחן אותו, כ"רב מטיף בישראל"... ו"מזה גם יורה ויורה".[3] הוא היה "רב נאור", מודרני, ואת דרשותיו דרש לפני קהל המתפללים בלשון הרומנית, וחיבר ספרים בשפה זו על מהות היהדות. להלן כתב–הסמיכה, כלשונו וככתבו:

ב"ה

קושט אמרי אמת ניתן לכתוב כי התיצב לפני האברך **הרב הנאור** מוכתר בכתר שם טוב, **דוקטור דוד שאפראן** נ"י,[4] **בנו ותלמידו של ידידי הרב המפו' מו"ה**[5] **חנוך הֶעניך שאפראן** הי"ו[6], חבר נכבד בועד הרבנים פה, והנני בזה להגיד לאדם ישרו, **כי בחנתיו וגם נסיתיו בעינינים שונים הנוגעים להוראה בדיני ישראל השכיחים, ומצאתי את לבבו נאמן להשיב כהלכה.** ודוד[7] בכל דרכיו משכיל – דורש חוק"י.[8] יראתו קודמת לחכמתו, בה יְרֻוֶה צמאונו ואלי תשוקתו. עדים הם ספריו הנחמדים בשפת המדינה "מאמר היהדות", "פקודה", "מאורות שאינן לוקין", אשר מתוכם תראינה כי ידיו רב לו בתורת ישראל הצרופה. וגם לרבות הנהו נאה דורש ונאה מקיים. לכן, כל מן דֵּין סמוכו לנא[9], כי ראוי הוא **להכתירו בשם רב מטיף בישראל**, נוצר תאנה יאכל פריו **ומזה גם יורה יורה.**

1. היה רב בית הכנסת המודרני "אחדות קודש" ("Templul Unirea Sfanta"), שנקרא ביה"כ של החייטים בבוקרשט, וחיבר ספרים ביהדות בלשון הרומנית. ראה: Rabinul Dr. David Safran, Templul Tineretii mele, Ierusalim 1964.
2. ערך את שלושת ספרי השאלות והתשובות של אביו, הרב הגאון בצלאל שפרן, שו"ת הרב"ז, וכן בעצמו כתב תשובות: שו"ת הרב"ז, א–ב–ג, ירושלים תשנ"ב.
3. התואר "יורה יורה" ניתן לכל רב, רב שכונה, רב עיירה, או עיר. "יורה יורה" ו"ידין ידין" ניתן לרב שעבר בחינות לדיינות.
4. קושט: אמת; נ"י: נרו יאיר; נרו יהל; נר ישראל;
5. המפואר, המפורסם; מורנו הרב.
6. השם יחיהו וישמרהו; השם ישמרהו ויצילהו.
7. הרב דוד שפרן, שהוסמך בתור "רב מטיף". יש לשים לב שנבחן ב"**דיני ישראל השכיחים**".
8. חוקי ישראל.
9. כל מי זה, כל אדם כזה, שסמוך לנו... ראוי להורות.

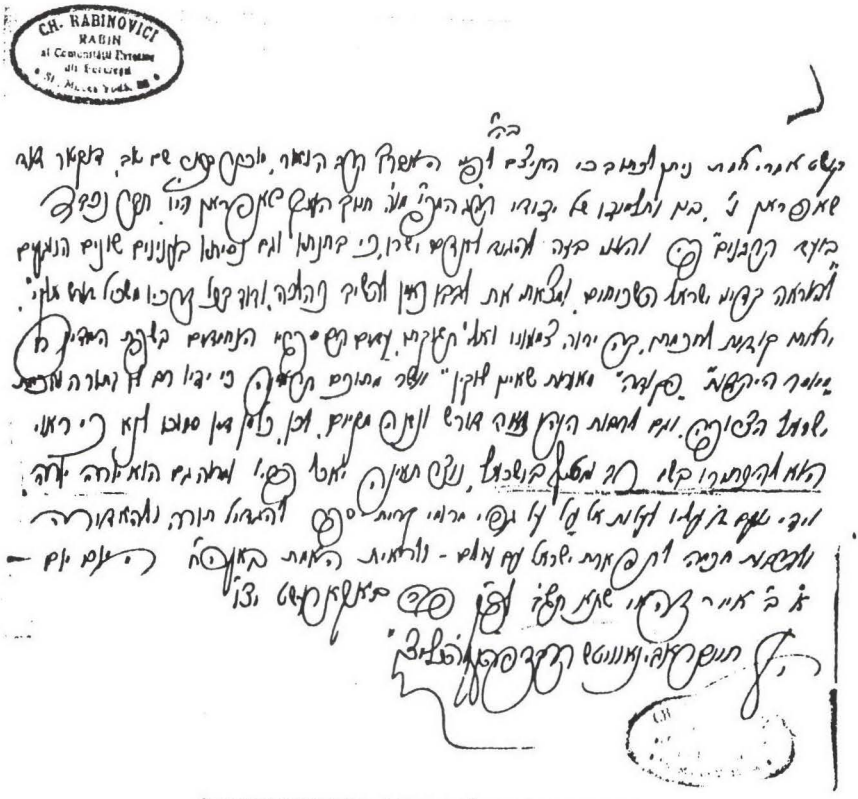
העמידה הרוחנית ברומניה

ויהי נועם ד' עליו לעלות אל על, על גפי מרומי קרית ספר, להגדיל תורה ולהאדירה, ולהרבות חכמה לתפארת ישראל עד עולם – ולראות האמת. באעה"ח[10] היום יום א' ב' אייר דהאי שתא תש"ב לפ"ק[11] פה באקארעשט יצ"ו.[12]

הק'[13] חיים ראבינאוויטש, הרב דפה הק"ק.[14]

החותמת

CH. (CHAIM) Rabinovici, Rabin al Comunitatii Evreilor din Bucuresti

כתב "סמיכה"לרב מטיף, בוקרשט (תש"ב).

10. באתי על החתום.
11. דהאי שתא: דאותה שנה (תש"ב), לפ"ק, לפרט קטן, השנה ללא מספר ה' האלפים.
12. ד' צורי וגואלי; ישמרהו צורו וגואלו.
13. הקטן.
14. הקהילה הקדושה.

ג) כתב–סמיכה "יורה יורה" לאברך

הרב משה בערגער, אב–בית–דין בבוקרשט, הסמיך ב–18 בשבט תש"ב (1942) את האברך ר' זלמן הוכמאן,[1] **בוגר הישיבה המהוללה בקישינב, בירת בסרביה, שבנשיאותו של הרב הפוסק הנודע רבי יהודה ליב צירלסון, וקיבל תואר "יורה יורה כדת של תורה".**

ב"ה

בא לפני האברך הנכבד, יקר רוח, איש תבונות חריף ובקי בגפ"ת,[2] ירא ושלם מר"א **זלמן במוהר"ל הוכמן** נ"י,[3] ובקש ממני לתהות על קנקנו. והרבה טיילתי עמו ארוכות וקצרות ומצאתיו מלא דבר בש"ס ופוסקים.[4] וכל מה שנשאל מאתי השיב כהלכה, מתון ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא.[5] **לכן ידי תכון עמו וזרועי תאמצנו בסמיכה להורות חקים ותורות יורה יורה כדת של תורה.** באופן שיהיה מתמיד על למודו ובשאלה יעיין בספרי הפוסקים. ולראי'[6] באתי על החתום היום יום ב' שמונה עשר בשבט שנת תש"ב לפ"ק.[7] הק'[8] משה בערגער, הרב...

חותמת משה בערגער, הרב אב"ד מתא[9] בבאקארעשט

M. Berger, Rabin al Comunitatii Evreilor din Bucuresti

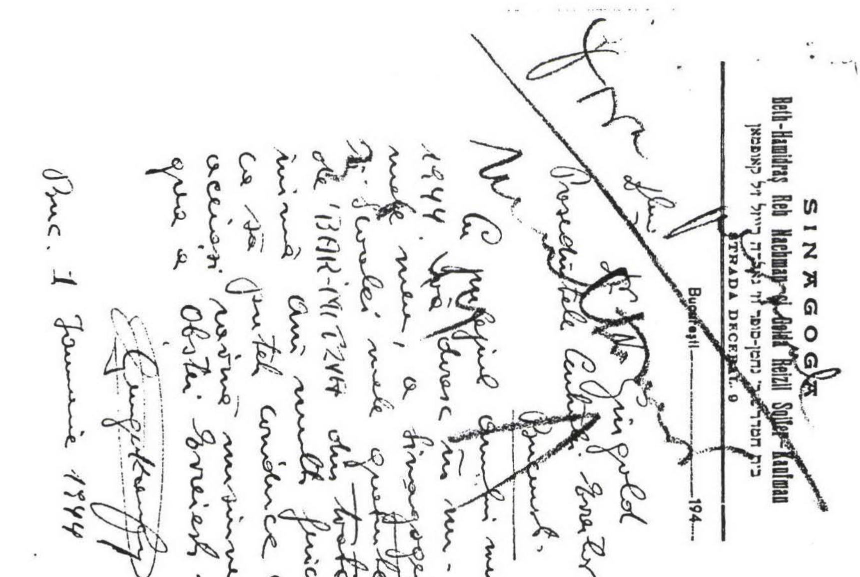
מעניין לציין שעל כתב הרבנות הזה אישר ב–כ"ג בסיון תש"ג (1943) ד"ר בוריס רייכר מבוקרשט, רב בקהילה המקומית, שזו חתימתו של הרב משה בערגער, אב בית הדין בקהילה. כמו–כן אישר את התעודה, שתורגמה לרומנית, משרד החוץ הרומני, כנראה לצורך עלייה לא"י.

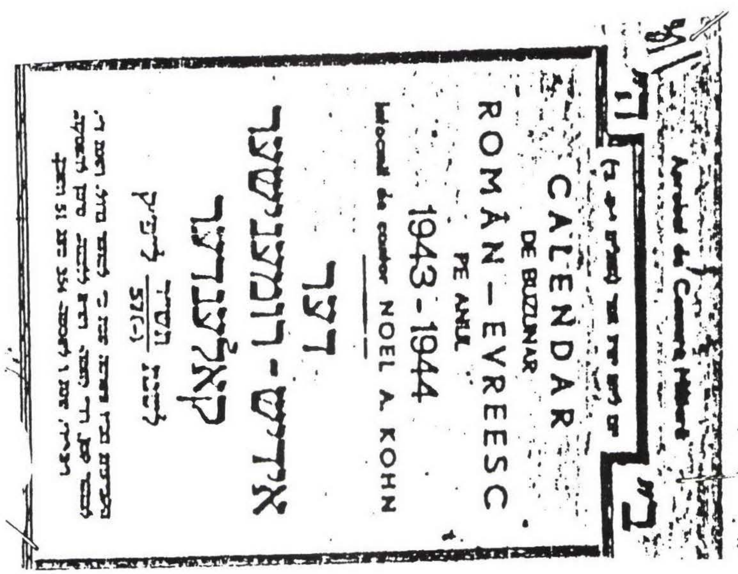
1. הוא כיהן כרב בית–כנסת וכמורה בבוקרשט, ולאחר עלייתו כרב בבי"כ "מושב זקנים" ומורה בתל–אביב.
2. בגמרא, פוסקים ותנ"ך, או בגמרא, פרוש רש"י ותוספות; 2א. מעלת רבי.
3. בן מורנו הרב ר' לוי; נרו יאיר; נרו יהל; נר ישראל.
4. בשישה סדרי משנה וגמרא ובספרי ההלכות והפוסקים, שפסקו רבותינו, כגון הרי"ף, הרמב"ם, הטור, שולחן הערוך וכו'.
5. יכול ומסוגל להסיק שמועה, הלכה, או מסורת הלכה, מתוך הלכות ופסיקות אחרות.
6. ולראיה.
7. לפרט קטן, השנה לא לפי מספר ה' האלפים.
8. הקטן.
9. המקום.

כתב "סמיכה" לרב, שניתן בטרנסניסטריה (תש"ג).

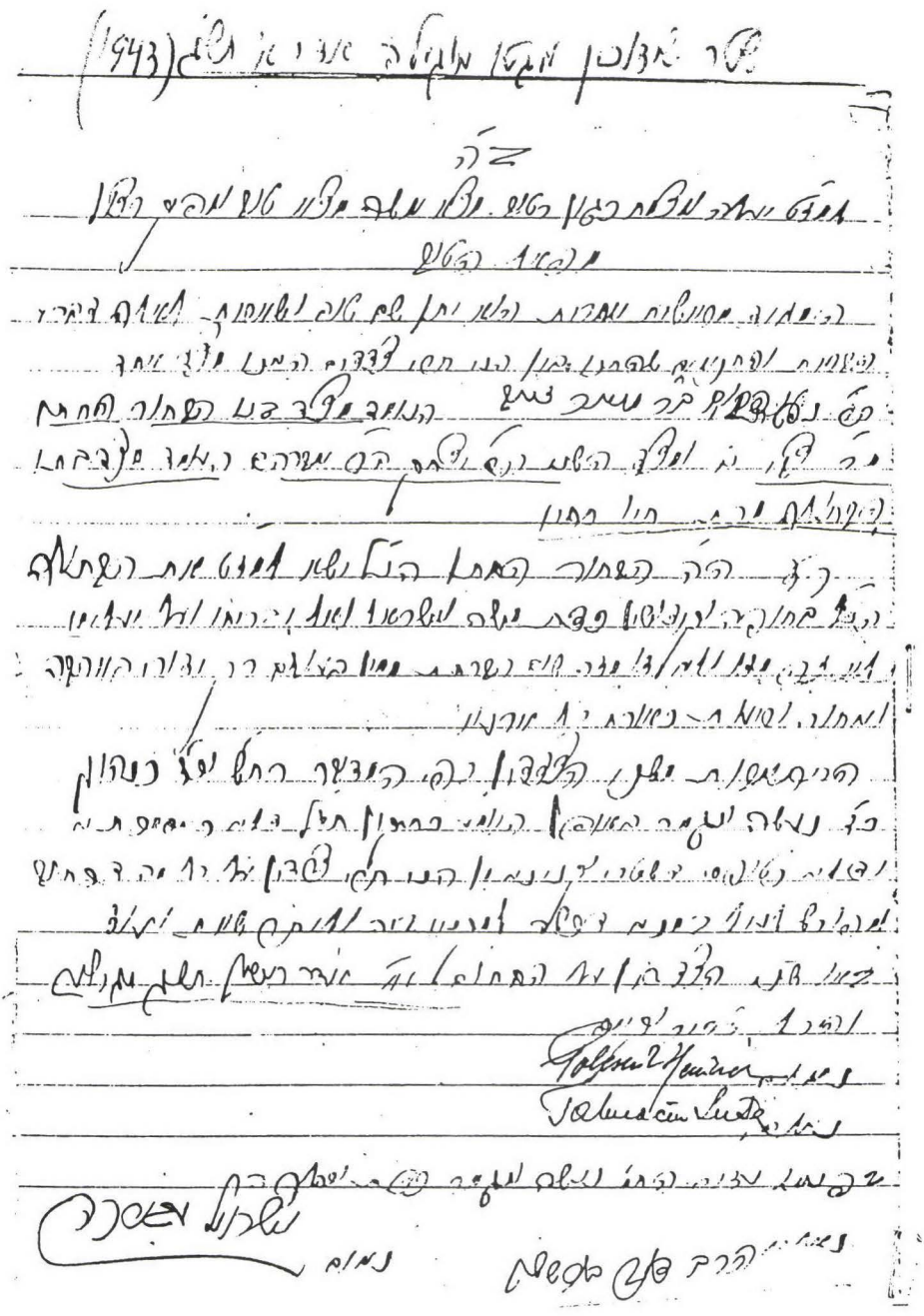

כתב "סמיכה" לרב, בוקרשט תש"ב.

לוח - שנה תשד"י : בית - מדרש ר' נחמן סופר להכשרת ילדים לבר - מצווה, בוקרשט (1/1/1944).

שטר שידוכין מגטו מוגילב (תש"ג 1943).

Doamna şi Domnul
Otto Marcovici

Doamna
Bertha Canu

au onoarea a vă face cunoscut căsătoria copiilor lor

Mirica şi Mircea

Felicitările se primesc Duminecă 26 Septemvrie 1943, ora 11 a. m., în Str. Regală 8, et. III ap. 8.

Bucureşti, 1943

SOCEC & Co. S. A. R.

SINAGOGA MARE
Str. V. Adamache

Vă rugăm să binevoiţi a lua parte la solemnitatea religioasă ce se va oficia
Miercuri 20 Octombrie 1943 orele 18 precis
cu prilejul donării două

SEFER THORA

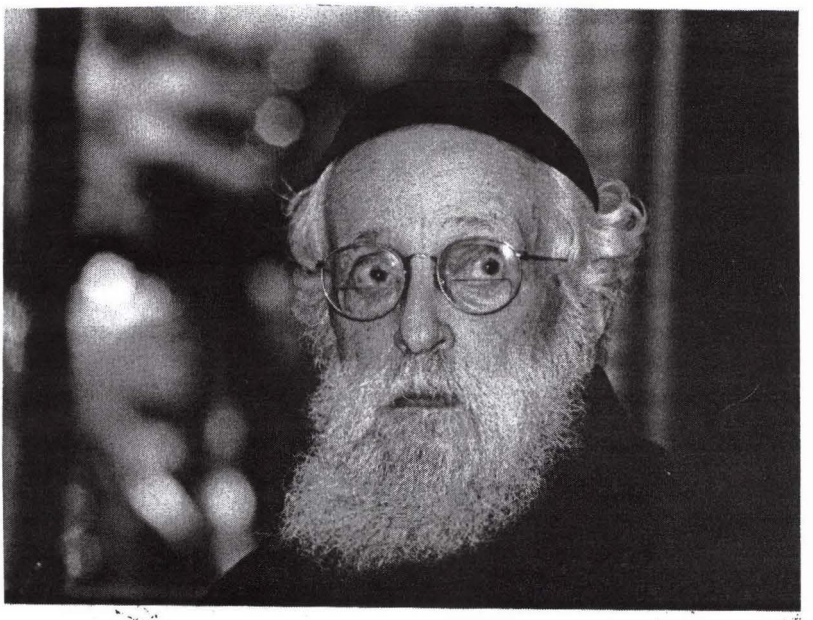
Templului nostru de către D-na şi D-l **Max W. Segall.**
Solemnitatea va fi onorată de prezenţa Eminenţei Sale D-l Şef Rabin Dr. AL. ŞAFRAN.

Preşedinte,
H. SANFT

Secretar,
C. GROSS

הזמנה לטקס הכנסת ספר תורה - בוקרשט 20/10/1943 ; הזמנה למסיבת נישואין בוקרשט 1943.

שטר כתובה תשי"ג, בגטו באלטא בטרנסניסטריה.

RABIN Dr. AL. ŞAFRAN
REZENTANTUL CULTULUI MOZAIC
DIN ROMÂNIA
SENATOR

ד"ר אלכסנדר שפרן
אביזרק נוקארעשט
הרב הכולל למדינת רומניא

Nr.....

Bucureşti, 19 August 1938
Str. Dr. Burgeleanu. 3

Domniei Sale
Domnului Leon Itzcar
Vice-Preşedintele Comitetului Şcolii Ebraice "Tarbut"
L o c o
str. Negru Vodă, 8

Stimate domnule Itzcar,

Socotesc de a mea datorie faţă de şcoala "Tarbut" care-mi es deosebit de ocupă şi a cărei necontenită propăşire mă preo îndeaproape,să vă rog pe Dvs. şi pe colegii Dvs. din Comite binevoiţi a încredinţa catedra vacantă dela şcoala "Tarbut" domnişoarei Penina Rosenhaupt.-

Educaţia deosebită ce a primit-o în spiritul milenarei noastre culturi,pregătirea serioasă ebrsică ce a dobândit-o,idealismul nobil ce însufleţeşte activitatea pedagogică a d-rei Penina Rosenhaupt,constituie însuşiri la care e bine ca şcoala "Tarbut" să apeleze.

Primiţi,vă rog,stimate domnule Itzcar,expresiunea sentimentelor mele celor mai bune.

Şefrabin,

Dr. Al. Şafran

תמונת הרב הראשי פרופ' אלכסנדר שפרן ; המלצתו לקבלת מורה לעברית.

לשכת הרבנים

COMUNITATEA EVREILOR DIN BUCUREŞTI

SECIUL: STR. SF. APOSTOLI No. 38

Cancelaria Rabinatului

TELEFON 37/1.

No.

București I, כ"ה כ"ו תמוז 1943
ת"ג

לכבוד
ידידנו הנכבד ויקר הכרך, מופלג בתורה ויראה,
מו"ה יהושע גרינברג, שו"ב, נ"י.

הננו להביע בזה לכ"ת את רגשי תודתנו, תנובעת מעומק

לבנו, בעד השתדלותו המסורה לשובת ישובה וקיומה של המקוה

הפארה בעירנו.

ישלם ה" פעלו וזכות המצוה הגדולה תגן עליו, תזכהו לאריכות

ימים ושנים, דשנים ורעננים. אפי"ר.

מכתב - תודה מהרב הראשי שפרן לשו"ב ר' יהושע גרינברג, על הקמת מקווה - טהרה בבוקרשט (1943).

SINAGOGA BETH-HAMIDRAŞ şi şcoala gratuită de „BAR-MITZVA"

„Reb Nachman Soifer şi Golda Reizel Kaufman"

BUCUREŞTI — STRADA DECEBAL No. 9

בית־המדרש־ובית ספר לבר מצוה

ר׳ נחמן סופר וד׳ נאלדה רייזל קאופמאן ז״ל

PROGRAM

1. **Ma-Iovu**
   oficiat de Dnl Prim Oficiant Raisel Ruvinsky.
2. **Schachrit**
   oficiat de Dnl Avram Georges Kaufman
3. **El mule Rachamim**
   pentru sufletele decedaţilor Reb Nachman Soifer şi Golda Reizel Kaufman.
4. **El mule Rachamim „al Kiduş Aşem".**
5. **Rugăciunea pentru Tron şi Ţară.**
   rostită de Dnl rabin Dr. M. H. Halevy
6. **Mi-scheberach**
   pentru elevii şcolei oficiat de Dnl Prim Oficiant Raisel Ruvinsky.
7. **Benedicţiunea**
   d-lui rabin Dr. M. A. Halevy
8. **Ieş-Lanu-Eret Adon Olam Ani Maamim Medurot Sir Hacotrimi**
   cântat de elevii şcolei
9. **Alocuţiunea**
   unui elev în numele absolvenţilor.
10. **Alocuţiunea**
    în numele orfanilor refugiaţi şi al Kiduş-Haşem.
11. **Cuvântarea**
    d-lui Georges Kaufman.
12. **Hatikva.**
13. **Trăiască Regele**
    cântat de elevii şcolei.

La orgă maestrul FEIGENBAUM

INVITAŢIE

D-lui _____

STIMATE DOMN,

DUMINICĂ 15 IULIE 1945 împlinindu-se 9 ani dela săvârşirea din viaţă a răposatului meu părinte

REB NACHMAN SOIFER KAUFMAN

cu prilejul IAHR-ZEITULUI său, va avea loc festivitatea religioasă de BAR-MITZVA (confirmarea religioasă) a 30 elevi din seria 18-a, dintre cari majoritatea sunt copii refugiaţi şi orfani, vă rog să bine voiţi a lua parte împreună cu familia Dvs. la această festivitate.

Serbarea va avea loc Duminică 15 Iulie 1945

ora 11 dimineaţa precis

la TEMPLUL CORAL str. Sfânta Vineri Nr. 13

festivitatea se va desfăşura sub auspiciile

D-lui Rabin Dr. M. A. HALEVY

onorată cu prezenţa Sfatului Rabinic, conducătorilor comunităţilor, templelor, sinagogilor şi societăţilor din Bucureşti.

Mulţumindu-vă pentru cinstea ce veţi face memoriei părintelui meu, cât şi părinţilor orfanilor refugiaţi luând parte la această solemnitate, vă salut

Cu deosebită stimă

AVRAM GEORGES KAUFMAN

Fondatorul Şcolei şi Sinagogei

Deasemenea vă rog să luaţi parte Sâmbătă 14 Iulie ora 8 dim. la solemnitatea Chemării la Thora a elevilor în cadrul serviciului divin la sinagoga noastră

Reb Nachman Soifer şi Golda Reizel Kaufman

din Strada Decebal No. 9

Şcoala sub conducerea spirituală a d-lui Rabin Abraham Hornstein din Cernăuţi şi de d-nii profesori Z. Ochman şi M. Burstein, H. Besch.

INTRAREA LIBERĂ

B. BURSTEIN
SEF-RABIN
Botoşani (Romania)

רוב בער בורשטיין
אבד דקק באמאשן
(רומעניע)

554

Domnule Inspector Veisman!

Profitând de ocazia scrisă de la Inaltha voastră, am onoarea a Vă supune următoarele:

Interzicerea tăierei rituale în ţară, a lipsit pictura religioasă a populaţiei evreeşti de cel mai nesecar aliment de hrană: carnea.

Această lipsă este, în special resimţită de cei mulţi de ţărani evrei, care n-o pot înlocui carnea cu alte alimente substanţiale.

Tragedia acestei stări se reliefează mai ales în cazurile noastre zilnice de la ţărani, create de comunităţile noastre pentru mii de evrei cari trăesc, ziua, la noi şi seara pentru de ajuns de evrei, fiind din provincie şi educaţi în spiritul carnei consacrate de religie, refuză consumarea cărnii nerituale, preferând ca în străinătate să mănânce pe ouă-de-fer în restaurante, mai bine tot soiul de lipsuri decât să-şi calce tradiţia.

Astfel, această restrângere pur religioasă capătă şi o tendinţă filantropică, căci de pe urma acestei restricţii, e constatată în ultimul timp, o creştere îngrijorătoare a mortalităţii în ultra evreiască, foarte victimile fiind, în mare parte, bătrânii religioşi neputându-se adapta de atâta timp.

Vă rog, deci, să binevoiţi a interveni la Centrala ca să se facă demersurile necesare la locul în drept, ca să se ingăduie, cel puţin pentru trebuinţele cantinei, o mare cantitate de carne provenită din tăierea rituală, aşa cum se acorda şi o anumită cantitate de făină, tot pentru acelaş scop ritual: fabricarea azimei.

Sunt încă zeci de cantine de acest fel, care ar putea servi, pentru acest scop, de înalta mea binevoinţă, „tăierea rituală în limita strictă necesară", pe care, cu onoare, a Vă o oferi împreună cu prezenta şi în care speranţă rămân, în aşteptarea favorabilă a acestei chestiuni foarte importante, dorită în jurul căreia se frământă zilnic zeci de probleme, ca în cel mai rău caz, tăierea rituală nu este înlocuită cu alte modalităţi de abataj.

Primiţi, Vă rog, asigurarea deosebitelor mele consideraţiuni

Dr. Burstein

24/II 1944

הרב דב בורשטיין, אב״ד בוטושאני, דרש לבשל בשר כשר בבית - התמחוי הקהילתי, עבור עניי עירו ; בית המדרש וביה״ס לבר - מצווה ע״ש ר׳ נחמן סופר.

פרק שישה–עשר: הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה

רומניה הפכה לארץ מיקלט לאלפי פליטים יהודים שברחו מפולין, מהונגריה ומארצות אחרות באירופה, החל מערב מלחמת העולם השנייה ועד לאחר סיומה.

כמה פליטים הגיעו וכיצד נקלטו? יש בידינו מקורות אחדים עליהם: ד"ר יעקב נימירובר, רבה הראשי של יהדות רומניה, מסר ב–11 בנובמבר 1939 לד"ר ריכארד ליכטהיים, עסקן ציוני בז'נבה, כי לפי הרישום שנערך על–ידי ה"משרד הארצישראלי" בבוקרשט, הגיעו לעיר–הבירה 587 משפחות יהודיות מפולין, שכללו 879 נפש. אולם משערים כי מספרם הגיע ל–1,200 נפש.

ד"ר יצחק שוורצברד, מנהיג ציוני בפולין ואחד ממנהיגי הפליטים, העריך ב–10 באוקטובר 1939 את מספר הפליטים ב–1,500 עד 2,000, ושיבח את יחסם החם של יהודי רומניה אליהם.[1]

אנשל רייס, שבא בשליחות קצרה לבוקרשט בראשית 1940 כנציג "הקונגרס היהודי העולמי" ו"הסוכנות היהודית", ונפגש עם ראש הוועד לעזרה לפליטים מפולין (באמצעות משה אוריחובסקי, מנהל ה"משרד הארצישראלי" בעיר הבירה) מסר, שהגיעו כאלפיים פליטים.[2]

ד"ר משה קוטיק, ממנהיגי התנועה הציונית ברומניה, אישר כקודמיו, שקרוב לאלפיים פליטים יהודים מפולין קיבלו עזרה חומרית ומשפטית מקהילת בוקרשט, מה"פדרציה של איגודי הקהילות" במדינה ומהג'וינט.[3]

בתחילת שנת 1940 ביקר בבוקרשט יצחק גרינבוים, חבר ההנהלה הציונית בירושלים, נפגש עם הפליטים הללו, התרשם מקבלת הפנים החמה שערכו להם יהודי רומניה ומהעזרה החומרית שהגישו להם. ועל כך הוא רשם בשנת 1944:

> יהודי רומניה, ובראשם יהודי בוקרשט, הם שחשו לעזרתם, לא רק בתור ציבור, אלא גם בתור יחידים. הם אירגנו את העזרה ופתחו את בתיהם לפני הפליטים שברחו בעירום ובחוסר כל, והשאירו בידי האויב את נשיהם וילדיהם, ולא ידעו על–פי רוב את גורלם של אלה. יהודי בוקרשט ובוודאי גם יהודי צ'רנוביץ (Cernauti) ויאסי (Iasi) ויתר ערי רומניה, קירבו אליהם את הפליטים, ניחמו אותם ביחסם הלבבי, יחס אחים, וחיממו את המיואשים בחום

1. ת' לביא, **יהדות רומניה במאבק על הצלתה**, יד ושם ירושלים, תשכ"ה, עמ' 71 (להלן לביא).
2. א' רייס, **בסערות התקופה**, ת"א, תשמ"ב, עמ' 193–195.
3. מ' קוטיק, **גולה במאבקה**, ת"א, 1944, עמ' 126–127 (להלן קוטיק).

חייהם המשפחתיים... ראויים היו יהודי רומניה לבוא על שכרם בימי המלחמה, ולהינצל מכל פורענויותיה, חורבנותיה, הריגותיה ומצוקתה. להוותנו לא פסחה הפורענות גם עליהם ושתו גם הם כוס התרעלה.[4]

משה שפירא, חבר ההנהלה הציונית בירושלים, שיבח את יהודי רומניה, שהעניקו עזרה לפליטים בשנות המלחמה, בישיבת הוועד המצומצם של ה"מזרחי", שנערכה בה' באייר תש"ג (1943) כדלהלן: "יהדות רומניה, למרות עניותה, הראתה את עזרתה המופתית בעד הפליטים. אנו צריכים ללמוד מהם איך להושיט עזרה, מוכרים את החפץ האחרון כדי להציל את היהודים".[5]

ד"ר וילהלם פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", כתב ב–15 במרץ 1941 למרשאל יון אנטנסקו (Ion Antonescu) "מנהיג המדינה", שנמצאים ברומניה בין 1,400–1,700 פליטים יהודים מפולין, 700 מהם בבוקרשט ויתרם בערי המדינה. מתוך 700 הפליטים שבעיר הבירה, 350 היו בעלי דרכונים פולניים, 146 בעלי דרכוני נאנסן,[6] 100 בעלי פנקסי–זהות ודרכונים של בעלי–חסות רומניים (Protejati Romani) ו–100 פליטים ללא דרכונים. בערי המדינה היו 300 פליטים בעלי דרכוני נאנסן.[7]

בבראילה (Braila) שוכנו עשרות פליטים בבתיהם של חברי הקהילה, בחדרים שכורים ובבתי–כנסת. הקהילה סיפקה את צורכיהם וסידרה אותם בעבודה.[8] הקהילות הקטנות: סלאטינה (Slatina) (שמנתה 18 משפחות – 88 נפש), קלטה 135 פליטים, רובם מפולין ומיעוטם מגרמניה ומאוסטריה; קאראקאל (Caracal) – 22 פליטים; פיטשטי (Pitesti) – 15 פליטים; קראיובה (Craiova) קלטה 150 פליטים[9] וקונסטאנצה (Constanta) – 59 פליטים.[10]

4. הקדמתו של יצחק גרינבוים לספרו הנ"ל של קוטיק.

5. גנזך הציונות הדתית, מרכז עולמי 404. תודה לד"ר חווה אשכולי מאונ' בר–אילן, על מסירת מקור זה.

6. דרכון נאנסן נקרא על שם פריטיוף נאנסן, בעל פרס נובל לשלום, שהיה זואולוג ועסקן סוציאליסטי נורווגי (1861–1930); נאנסן יזם מתן דרכונים מטעם "חבר הלאומים" לגולים ולמהגרים מחוסרי נתינות, ואירגן פעולות סיוע בינלאומיות לנפגעי הרעב ברוסיה. Jean Ancel, **Documents Concerning The Fate Of Romanian Jewry During The Holocaust,** vol. 4, p. 543 (להלן אנצל).

7. אנצל, 2, עמ' 345.

8. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, יד ושם ירושלים, עמ' 87.

9. אנצל, 4, עמ' 696–697; עדותו של הרב חיים דרוקמן, יליד 1932, חבר כנסת וראש ישיבת "אור עציון" במרכז שפירא, שנשלח כפליט יחד עם בני משפחתו לסלאטינה.

10. אנצל, 7, עמ' 61.

ביאסי הוסתרו עשרות פליטים בעליות–גג. לאחר שנמסרו להם תעודות, הם הועברו לבוקרשט ולערים אחרות.[11]

בגאלאץ (Galati) ובבאקאו (Bacau) נקלטו כשלוש מאות פליטים. ראשי הקהילה הגישו להם עזרה והכינו עבורם תעודות. המשטרה המקומית עצרה אותם פעמים אחדות, ותבעה אותם לדין על חדירה בלתי חוקית למדינה. הם שוחררו לאחר מתן שוחד ושלמונים, והפרנסים ערבו להתנהגותם הלויאלית.[12]

לבוקרשט הגיעו ביולי 1943 קבוצות קטנות של פליטים יהודים מפולין, מחופשים לפולקס–דויטשה (Volksdeutsche). ברל שיבר, ממנהיגי התנועה החלוצית המחתרתית "הנוער הציוני", חיכה להם בתחנת הרכבת, החליף להם את מדיהם, איכסנם לשם הסוואה בבית הבושת הגדול "קרוציה דה פיאטרה" (Crucea de Piatra), ליווה אותם לצירות הפולנית כדי לקבל מסמכים ותעודות המעידים שהם פליטים פולנים נוצרים. בתחילה נתקלו פליטים אלה בקשיים רבים וחוייבו ללמוד בעל–פה תפילות בלטינית. אולם בעקבות הוראות של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון, ניתנו להם תעודות. עו"ד יצחק ארצי (איצו הרציג, מנהיג "הנוער הציוני" ברומניה, עסקן ציוני נודע במחתרת וחבר כנסת לשעבר), סייע לברל שיבר באיכסונם של הפליטים הללו, ובהעלאתם ארצה באונייות שהפליגו מקונסטאנצה בתקופת המלחמה, החל ממרץ 1944.[13]

פליטים יהודים מפולין, ובעיקר מגליציה המזרחית, החלו לנהור החל מספטמבר 1939 גם לצ'רנוביץ בירת בוקובינה (Bucovina).[14]

11. טוני סולומון–מערבי, **ימים של זעם**, ת"א, 1987, עמ' 37–38; עדותו של אברהם חכם, יליד 1903, לשעבר ראש קהילת יאסי וראש "מרכז היהודים" (15 ביוני 1987).

12. עדות הרב אבא שפושניק–ספיר, יליד בנדר ב–1900 (אפריל 1983), שכיהן כמפקח–כשרות בגאלאץ; עדות חיים ליאור (מזכיר הכנסת, שכיהן כמנהל היא"ס בצ'רנוביץ), שסיפר על פעולותיו של רבי צבי קרנקורס (האיתני) מגאלאץ למען הפליטים מפולין בעיר [**הציונות**, בטאון של העסקנים הציוניים ברומניה, 18 (אייר תשנ"א), עמ' 46]; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 87, 98; **אלמאנאך יהודי**, בוקרשט 1943, עמ' 198; עדותו של יוסף וייס, ראה להלן.

13. פרטים עליהם ראה: ש' אבני, "על הכנסת האורחים של יהודי רומניה", **הציונות**, שם, 13; מנחם בדר, **שליחויות עצובות**, מרחביה 1954, עמ' 109, 115; יעקב גלר, "ההעפלה מרומניה, מרץ–אוגוסט 1944", **זכר מרדכי**, ת"א תשנ"ה, עמ' 116–124.

14. עדותו של יוסף וייס, יליד פולין 1920, שעבר את הגבול מגליציה לזאסטאבנה בבוקובינה בספטמבר 1939. המשיך לצ'רנוביץ, יחד עם דודו ובן דודו. שם הם נעצרו ושוחררו אחרי שבוע לאחר מתן שוחד. הם נדדו בקהילות באקאו, גאלאץ, בוזאו, פלוויישטי ובוקרשט, ועלו בסיוע ההסתדרות הציונית בפברואר 1941 לאנייה דאריאן 2, שיצאה מנמל קונסטאנצה לקושטא.

ב–12 בספטמבר 1942 שהו בצרנוביץ, שנכבשה מחדש על–ידי הרומנים בקיץ 1941 (לאחר ששלטו בה הסובייטים במשך שנה אחת), כ–1,500 פליטים. ד"ר וילהלם פישר, נציג ה"קונגרס היהודי העולמי" ויושב ראש ה"קרן הקיימת" ברומניה, מסר ב–16 בדצמבר 1942 על 800 – 1,000 פליטים, שרידים ממשפחות מגליציה המזרחית, שברחו דרך הגבול לצ'רנוביץ. 200 ילדים נתפסו, הוחזרו לפולין ושם נרצחו. כדי להציל את הפליטים היהודים ניתן לקצינים הרומנים שוחד רב. חלק מהפליטים התחבאו בדירות פרטיות בעיר. ב–15 באפריל 1943 הודיע ד"ר פישר, ש–400 פליטים קיבלו דרכונים פולניים מהשגרירות הצ'יליאנית בבוקרשט, שייצגה את האינטרסים של פולין. שבתי דז'יין, הרב הראשי של הקהילה הספרדית בבוקרשט, פנה למנהיגי הקהילה הספרדית בסנטיאגו דה צ'ילי, וביקשם להשתדל אל שר החוץ הצ'יליאני להורות למיופה–הכוח שלו בבוקרשט לפעול לטובת הפליטים מפולין, כדי שלא יגורשו בחזרה.[15] הקולונל הגרמני הנטנהל (Hentenhel), יחד עם רומולוס קוזוקארו (Romulus Cojocaru), ראש ה"סיגורנצה", המודיעין המקומי, נקטו אמצעים כדי לגרש פליטים יהודים בשיתוף עם מפקדי אס–אס גרמנים. כל אימת שהגיעו פליטים יהודים, החזירם קוזוקארו מעבר לגבול וחיילי האס–אס היו יורים בהם ומחסלים אותם, למרות שהיו תחת חסות מדינת צ'ילי. בשנת 1943 נרצחו 43 פליטים. 26 פליטים, שאושפזו בבית–החולים היהודי בצ'רנוביץ, ניצלו.[16]

ד"ר פילדרמן מסר בנובמבר 1943, ש"וועדת העזרה" מבוקרשט שלחה לצ'רנוביץ עזרה סוציאלית מדי חודש בחודשו בסך 1,350,000 ליי, כדי לסייע ל–240 פליטים נצרכים.[17] ב–24 בדצמבר 1943 דיווח ד"ר פישר, שפליטים יהודים מצ'רנוביץ הוברחו לבוקרשט ואגודת אימקה (Y.M.C.A.) מעניקה להם תעודות, ולאחר מכן שולחת אותם לערי השדה.[18]

הלגליזציה של הפליטים הללו נעשתה יותר בעייתית, מפני שנותקו היחסים הדיפלומטיים בין רומניה לבין צ'ילי. במאי 1943 פעל משה בנבנישתי, ראש ההסתדרות הציונית, אצל אנשי השלטון, שתינתן חסות לפליטים אלה ושלא יגורשו.[19] מנפרד רייפר, עסקן ציוני

15. לביא, שם, עמ' 82–83; ראה מכתבו של ד"ר מנפרד רייפר, מנהיג יהודי צ'רנוביץ, לד"ר פילדרמן: אנצל, 4, עמ' 172.

16. אנצל, 6, עמ' 252–255.

17. אנצל, 4, עמ' 689.

18. לביא, שם, עמ' 83.

19. M. Benvenisti, **Sionismul in Vremea Prigoanei,** Bucuresti 1944, pp. 18-19; (להלן בנבנישתי); אנצל, 8, עמ' 421; לביא, שם, עמ' 75.

וקהילתי מצ'רנוביץ, מסר על 300 פליטים שהובראו משם לבוקרשט בתעודות מזוייפות.[20] פליטים יהודים מפולין הובראו מצ'רנוביץ לבוקרשט גם בתחילת שנת 1944, מפני שריחפה עליהם הסכנה שהם ייתפסו על–ידי המשטרה ויימסרו לידי הגרמנים. המחתרת החלוצית שפעלה שם, הכינה להם תעודות אריות, דאגה להלבישם במדים גרמנים, והם הוסעו לבוקרשט בעזרת נהגים גרמנים, אנשי אירגון העבודה טודט (Todt Organization). תמורת בצע כסף סיפקו הנהגים הללו מדים של קצינים וחיילים גרמנים. פליטים אחדים אף הצליחו להסתנן לתוך אירגון–העבודה הזה, נשלחו לאוקראינה וחזרו משם לצ'רנוביץ, כשבידם מסמכים ומדים של גרמנים, ששימשו להם למען הברחת חבריהם לבוקרשט.[21]

בפברואר 1944 נאספו חברי ההנהלה הציונית, משה בנבנישתי, ד"ר פישר וז'אק רוזנצווייג, בעקבות מאסר מספר מנהיגים של תנועות הנוער החלוציות המחתרתיות, שהואשמו בפעולה מחתרתית. הם נכלאו במחנה–ריכוז טרגו–זיו (Targu-Jiu), והואשמו בהברחתם של 300 פליטים יהודים מפולין לבוקרשט. אחרי שישה שבועות הם שוחררו. כמו–כן נתגלתה בעיר הבירה (עקב הלשנה ותפיסתם של מספר פליטים עם תעודות מזוייפות), רשת חשאית של מחתרת ציונית, שהעבירה פליטים פולנים מצ'רנוביץ לבוקרשט, ודאגה להם למקומות מסתור. 28 חלוצים מחברי הרשת נעצרו, ונידונו למאסר של שישה חודשים. א"ל זיסו, ראש ההנהלה הציונית, הצליח לשחררם הודות לקשריו הטובים עם השלטונות.[22] לפי צוו שפורסם בביטאון הרשמי של הממשלה ["מוניטורול–אופיציאל (M.O.)] מ–14 בינואר 1944, הועברו כל הפליטים הפולנים לחסות "הקומיסריאט המרכזי של הפליטים מפולין", על–ידי הוועדה הפולנית.[23] "מרכז היהודים", היודנראט של יהודי רומניה, קיבל אישור מהקומיסריאט הזה עוד ב–30 ביולי 1942 להגיש סיוע בהלבשה ובהנעלה לעצורים ולפליטים במחנה ריכוז

20. מ' רייפר, **מסע המוות**, ת"א, עמ' 88.

21. **נגוהות בחשכה** (בעריכת ש' אבני), ת"א 1964, עמ' 74, 81–82; יצחק ארצי, "התנועה ברומניה בימי המלחמה", **משואה**, א' (תשל"ג), עמ' 14.

22. לביא, שם, עמ' 75; בנבנישתי, שם, עמ' 30; **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 75; א"ל זיסו, "הציונות בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת**, (בעריכת ע' שרגא), ת"א, תשי"ח, עמ' 126 (להלן זיסו).

23. אנצל, 8, עמ' 34.

טרגו–זיו.[24] אירגון "בני–ברית", שפעל במחתרת בעיר הבירה, הקים "אגודה לעזרה לפליטים", והגיש סיוע לפליטים הפולנים שברחו מהונגריה.[25]

במכתבו של ד"ר פילדרמן מ–12 אוגוסט 1944 לד"ר יוסף שוורץ וראובן רזניק, נציגי הג'וינט באיסטנבול, מודיע על תקציב של 86,300,000 ליי, שהוקצב לעזרת 1,190 פליטים: 710 בבוקרשט, 250 בטרגו–זיו, 120 בארד, 80 בטימישוארה ו–30 בטורדה.[26]

בחודשים אפריל–אוגוסט 1944 מצאו מקלט ברומניה אלפי פליטים יהודים שמוצאם מפולין, שהובריחו מהונגריה דרך טרנסילבניה הצפונית (שהייתה תחת שלטון הונגרי), לטרנסילבניה הדרומית ברומניה. שתי תחנות הברחה גדולות היו קיימות בערים טורדה (Turda) וארד (Arad) ושלוחות הברחה קטנות בערים סיגישוארה (Sigisoara), טימישוארה (Timisoara) ובראשוב (Brasov) ובעיירות: גינטה (Ghinta), ביוש (Beius), טינקה (Tinca), טיוש (Teius), סארמאש (Sarmas), פליאק (Feliac), לודוש (Ludos) ופליקס (Felix).

שער הבריחה היחיד שנשאר פתוח, היה דרך רומניה, שלמרות האנטישמיות ששררה בה והשתייכותה ל"ציר", הפכה למדינת מקלט ליהודי אירופה המזרחית. דרכה זרמה הבריחה אל העולם החופשי. לבריחה הזו מהונגריה קראו "טיולים". כיצד הוברחו הפליטים? צעירים, חברי תנועות נוער ציוניות–חלוציות, הצליחו לגייס איכרים בעלי שטחים חקלאיים משני צדי הגבול, שהורשו לחצותו ללא רשיון, כדי לעבד את אדמותיהם. האיכרים העבירו את הפליטים מעבר לגבול תמורת תשלומים שמנים. בפליאק, שבעה קילומטר מטורדה, קיבל כל מבריח סך ששים אלף ליי, שהם כשלושים דולאר, עבור כל יהודי שהבריחו מעבר לגבול.[27] הפליטים הללו, יוצאי פולין, צ'כוסלובקיה והונגריה, שמו נפשם בכפם והסתננו במעבר הגבול לרומניה. קרו גם תקלות אחדות, כאשר המבריח שקיבל את הכסף, הפקיר באמצע הדרך את הפליטים או מסרם לידי משמר הגבול.

בטורדה התגוררו בשנת 1942 כשלושים אלף תושבים, ביניהם 1,805 יהודים. הודות למצבה הגיאוגרפי המיוחד של טורדה, הסמוכה לגבול, לעיר קלוז' (Cluj) שבשליטת ההונגרים, הפכה עיר זו לנקודת הצלה חשובה, שהובריחו בה בין 1,500 – 2,000 פליטים. הם נתקבלו בסבר פנים יפות על–ידי כל יהודי הקהילה, שהסתירום בדירותיהם הקטנות, האכילום

24. אנצל, 7, עמ' 752; על "מרכז היהודים" עיין: יעקב גלר, **ילקוט מורשת**, 56 (ניסן תשנ"ד–אפריל 1994), עמ' 49–79; על "טרגו–זיו" עיין: יעקב גלר, "מחנות–ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **ילקוט מורשת**, 60 (תשרי תשנ"ו–אוקטובר 1995), עמ' 59–76.

25. Jean Cohen, **Bnei Brith si Emaniciparea Evreiilor din Romania** 1948-1973, T.A. 1963, p.6

26. אנצל, 8, עמ' 135.

27. נגוהות בחשכה, שם, עמ' 72.

והשקום, עד שהועברו לבוקרשט. בין הפליטים שהוברחו לעיר זו נימנו: הרב יוסף פאנט, רבה של איליאנדה–מארה (Ileanda-Mare) עם רעייתו ושמונה ילדיו; ד"ר משה ויינברגר, הרב הניאולוגי של קלוז', שהתחפש לכומר צבאי בדרגת רב–סרן, אשתו, תלמידו ו–9 פליטים מפולין;[28] ד"ר ארנסט מארטון מקלוז', שהיה חבר הפרלמנט הרומני ויו"ר ההסתדרות הציונית בטרנסילבניה, שהגיע לטורדה במכוניתו של הקונסול הרומני בקלוז', וד"ר ארנסט (אהרון) הטסגי, נשיא ההסתדרות הציונית בקלוז'; צבי צימרמן, פליט מפולין (חבר כנסת לשעבר), יחד עם שלושה חברים, וכן כמאתיים יהודים שהיו במחנות עבודה של ההונגרים. קבוצה של 18 פליטים, שהייתה בין הראשונות שניסתה לעבור לרומניה, הוסגרה לחיל הספר ההונגרי בגלל תינוק שהתעורר ופרץ בבכי.[29] הפעילים הציונים בטורדה גילו יוזמה ותושיה, קלטו את הפליטים, ציידו אותם בתעודות והעבירום לבוקרשט. בין פעילים אלה התבלטו: אריה הירש אלדר, מזכיר תנועת "הבונים"; אהרון (ארנולד) דוד פינקלשטיין, מזכיר הקהילה האורתודוכסית; משה מושקוביץ ואחיו, בני ראש הקהילה האורתודוכסית; מוטי באומל, יוסף הירש, משה דב גלנץ וישעיהו רוט. אלדר התקשר עם משפחת מבריחים, שאחדים מקרוביה התגוררו בצד הרומני של הכפר פליאק ואחרים בצד ההונגרי, מפני שהכפר הזה חולק לשניים בעקבות "תכתיב וינה" משנת 1940. אלדר והפעילים הציונים היו עושים תחבושות גדולות על חלקי גוף שונים של הפליטים, והיו שולחים אותם בליווי איש דובר רומנית לבית–חולים. אלדר השיג טפסים ריקים של תעודות זיהוי, והתאים אותן לצרכים ולנתונים של הפליטים. הוא קיים קשרים עם המבריחים שמעבר לגבול ועם חברי "ועד ההצלה" בקושטא, שלח את המבריחים שיעבירו את הפליטים לטורדה, ודאג לאיכסונם הארעי בבתי–היהודים ולהודיע לבוקרשט על מועדי יציאת הרכבות בהן יסעו הפליטים. פינקלשטיין, אב לחמישה ילדים, שהיה ביחסים טובים עם ראש המשטרה ועם הבולשת הבטחונית בטורדה, נתן שוחד רב כדי שהשלטונות המקומיים יעלימו עין מהפליטים שהגיעו לעיר. הוא נתן שלמונים לבלשים שהוצבו בתחנת הרכבת. כל פליט יהודי שנתפס הועבר תמורת סך 10,000 ליי לידיו. הוא הכין חותמות של משטרת טורדה, של לשכת הגיוס ושל עיריית לודוש, זייף עם חבריו תעודות זיהוי וחתימות, וסידר צווי גיוס, רשיונות נסיעה ותעודות שונות. משה מושקוביץ,

28. **ספר זכרון ליהודי קלוז'–קולוז'וואר** (בעריכת הרב משה ויינברגר–כרמלי), ניו–יורק תש"ל, עמ' ל"ה–ל"ו; הרב ויינברגר כיהן כפרופסור ליהדות בישיבה אוניברסיטי בניו–יורק; **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 74; אלכסנדר שפרן, **אל מול פני הסערה**, יהדות רומניה בתקופת השואה, זכרונות, יד ושם ירושלים, תשנ"א, עמ' 85–86 (להלן שפרן). **Revista Cultului Mozaic** (R.C.M) 1/6/984;

29. **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 74, 76; ד"ר אהרון הטסגי עלה באוניית קובק בימי מלחמת העולם השנייה, במאי 1944, יחד עם ד"ר ויינברגר, וכתב את הספר "קובק", תעודת זמננו, בתרגומו של דוד גלעדי, ת"א, תש"ה; **Viata Noastra** (V.N.): 15/6/984.

שהיה מגוייס יחד עם אחיו בלשכת הגיוס ובמרכז הרומני לאספקה, הדפיס במכונת–הכתיבה של המשרדים הנ"ל את כל הניירות והמכתבים הרישמיים, שבעזרתם העבירו 20–30 פליטים כל יום ברכבת, שיצאה מטורדה לבוקרשט. בין המלווים, שנסעו לבוקרשט עם הפליטים נימנו אברהם יעקב ול' שוורץ.[30]

אראד, עיר אסטרטגית, קרובה לגבול ההונגרי, שמנתה בשנת 1942 כ–90,000 נפש ובתוכם 9,402 יהודים, הפכה למרכז החשוב ביותר של הצלת פליטים. היו בה שתי קהילות: קהילה ניאולוגית גדולה ועשירה וקהילה אורתודוכסית קטנה ודלה, שהצטיינה במיוחד במסירותה לקליטת הפליטים. חבריה נרתמו לעבודת קודש זו, סיכנו את חייהם כדי להציל את אחיהם, למרות שגדודי צבא, ז'נדרמריה ומשטרה ניצבו בעיר. הם נתנו מקלט לשלושת אלפים פליטים בקירוב, האכילום, הישקום, ודאגו להעבירם לבוקרשט.[31] ראש הקהילה הניאולוגית התנער מהעזרה, ואף איים להביאה לידיעת המשטרה אם ימשיכו בה. הוא לא ידע שהמשטרה היה מעורבת בדבר בקבלת שלמונים. מנהיג הקהילה האורתודוכסית יעקב שרפשטיין, ד"ר ויינברג המזכיר ואברהם פייג, היו בקשר עם השלטונות, שיחדו אותם, והעמידו לרשות הפליטים את כל מוסדות הקהל. שרפשטיין אף נסע בחשאי לבוקרשט, נפגש עם א"ל זיסו, ראש ההסתדרות הציונית, השיג ממנו כספים מקרן ההצלה, וקיבל ייפוי–כוח לארגן את פעולות ההצלה. הוקמה ועדת הצלה מקומית, שבראשה עמד רפאל רוזנברג (רזי), נציג "הנוער הציוני", שריכז את הוועדה, וחבריה היו נציגי תנועות הנוער החלוציות והפליטים: מרדכי רסל מ"בני עקיבא", חיים וורצל מ"הנוער הציוני", דן המרמן מ"השומר הצעיר", יעקב גרדוש, פליט הונגרי (שעל שמו נקרא קיבוץ גרדוש בגליל העליון). שבתי ניסל, דב דוד וורצל, ציקו אברמוביץ, חיה וידר, שרה פריש, דוד ניסל ושוני עירום, היו החלוצים הנוספים, שפעלו להצלת הפליטים.

רפאל רוזנברג הגיע לאראד במאי 1944 מבוקרשט, לאחר שנשלח על–ידי א"ל זיסו. הוא הופיע כגרמני, בעל ניירות מזוייפים. ביודעו את השפה ההונגרית, לבוש במדי איכר רומני,

30. מרדכי רסל, "תנועתנו בטרנסילבניה בגלוי ובמחתרת", הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה, **משואה לתקומה**, ת"א, תשנ"ב, עמ' 150–151, 153 (להלן מרדכי רסל); ידיעות יד ושם, 39 (מרץ 1968), עמ' 40–41; **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 71–76; שלמה ליבוביץ, "הצלת יהודים מהונגריה דרך רומניה", **האחווה**, לשכת בני–ברית ד"ר נימירוב, ת"א, 4 (תשמ"ח), עמ' 46–50; עדות אברהם יעקב, שליווה קבוצות פליטים מטורדה לבוקרשט: R.C.M.: 1/6/984; עיין בעדותו של אלדר: ברוך קמין, **הצניחה העיוורת**, ת"א, תשמ"ו, עמ' 290–293 (להלן קמין).

31. עדותו של יוסף גנוט, גבעתיים, יליד 1917 וישאול דה מיזלוק (Viseul de Mijloc). הוא ברח מגטו אורדיה מארה (Oradea Mare) במאי 1944 עם אשתו, והתאכסנו אצל גיסו באראד (עדות, אונ. בר–אילן 20/12/95); עדותה של פנינה פרידלנדר, פ"ת, ילידת אראד 1933, שהוריה קלטו משפחה, אם ושלושה ילדים בביתם באראד. לדבריה מאות פליטים הגיעו לאראד.

הבריח את הגבול ההונגרי, הגיע עד לשער גטו אורדיה–מארה (Oradea-Mare) שבטרנסילבניה הצפונית, העביר פתקים ליהודי הגטו, וייעץ להם להסתנן ולעבור לרומניה, כי שם בטוח יותר. הוא הודיע לאנשי הגטו, שאין כל סכנה נשקפת להם לאחר שיגיעו לרומניה, מפני שקיבל הבטחה ממפקד הבולשת הרומנית בארד, כי כל יהודי שייתפס יישלח כאסיר לארד או לביוש, ולא יפגעו בו. אולם הבריחות מהגטו הזה היו מעטות.[32]

כיצד נתקבלו הפליטים וכיצד ניצלו? הצעירים הציונים בני 15 – 16 עשו תורנויות בתחנת הרכבת בארד, וכשהגיעה רכבת מעבר לגבול, התבוננו בעיניהם של היורדים. לאלה שנראו יהודים הושמעו ברמז סיסמאות על יהדותם. אחד הפליטים, שמחה שפריר שמו, העיד, שבתחנת הרכבת בארד שמע חלוצים לוחשים "א ייד"? ("יהודי"). מיד התלווה אליהם, הלך בעקבותיהם, עד שהובא לחצר בית הכנסת ולמקווה, ששימשו התחנה הראשונה לקליטת הפליטים. גם אל פנחס (פיניק) דריימן, חבר "הנוער הציוני" מסוסנוביץ (זגלמביה) שבפולין, (שברח לבודפשט, ולאחר מכן לקלוז', לאורדיה–מארה, ולבסוף הגיע לארד ביוני 1944), ניגש יהודי בתחנת ארד ושאלו "עמך"?, סיסמת היכרות אחרת, שהייתה מקובלת אצל היהודים שם. הבחור הזה הלך בעקבות השואל, וגם הוא הובא לבית הכנסת, שם פגש את רזי רוזנברג. אחריו הגיעו אנשים נוספים בבגדי איכרים, שנאמר להם "שמע", והם ענו "ישראל". ליד המקווה היה חדר מיסתור עם מיטות. יום יום הגיעו פליטים חדשים, שהצטרפו לתור להסעתם לבוקרשט.[33] בין הפליטים שהגיעו לארד היה האדמו"ר מוויז'ניץ, רבי חיים מאיר האגר, עם הרבנית ובנותיהם, שברחו מגטו אורדיה–מארה. הרב התחפש לאיכר, לאחר שקיצץ את זקנו ואת פיאותיו.[34]

במעבר הגבול דרך ביוש, שבקרבת אורדיה–מארה, פעלו בהצלת יהודים מנדי הרטמן ושווימר מ"בני עקיבא". בטיוש עסק בהצלה ראש הקהילה, שפינר, שהיה בעל מחסן עצים, וכשנתפס פליט בגבול, עשה הכול למען הצלתו. בטימישוארה פעלו למען הצלת פליטים מלר ומולנר. אחרי ששהו הפליטים במשך שבוע–שבועיים בטורדה ובארד, היו מועברים למקום מבטחים בבוקרשט. הבעייה הייתה כיצד מעבירים אותם לבוקרשט, ואילו תעודות מספקים להם. המצילים היו צריכים להכין להם תעודות מתאימות, אולם זיוף המסמכים היה מלאכה קשה. בתחילה הושגו טפסים ריקים ממוסדות שונים. מרדכי גלזר הביא ממועצת אחד הכפרים טפסים שונים: תעודות לידה, פטירה, נישואין, טפסים של שלטונות הצבא,

32. **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 77–78; מרדכי רסל, שם, עמ' 152; יקותיאל זהבי, **בימי מצור ומצוק**, ת"א, 1992, עמ' 241; קמין, שם, עמ' 296, 306 (עדויות של מרדכי רסל ורפאל רוזנברג).

33. **ידיעון ותיקי בני–עקיבא** מרכז אירופה, 14 (תמוז–אלול תשמ"ח), עמ' 4–5; מרדכי רסל, שם; קמין, שם, עמ' 306.

34. **אמרי חיים**, ויז'ניץ בתפארתה, ירושלים תשנ"א, עמ' קנג; י' לבנון, **מצא חן במדבר**, חיפה תשמ"ב, עמ' 99, 140, 195. האדמו"ר עלה לארץ–ישראל והקים את קריית ויז'ניץ בבני–ברק; שפרן, שם, עמ' 110.

ולפי דוגמאות אלה הפעילו בית–דפוס בארד, ושם הדפיסו גם תעודות שיחרור מהצבא ורשיונות נסיעה ברכבת, וכן הכינו חותמות של מוסדות ממשלתיים.

גם ההסעות וההעברות של הפליטים לבוקרשט, שנערכו בכל ערב בקבוצות של עשרה עד עשרים איש, היו כרוכות בסכנה. את הפליטים הפולנים שהובריחו מהונגריה ומסלובקיה, ולא ידעו רומנית, היו צריכים החלוצים ללמד להשיב על שאלות אלמנטריות, כמו: מה שמך? ומהיכן באת?. היה צורך להסיעם בתוך קרונות–מטען, או בתא נהג הקטר. כשעלו פאטרולים של חיילים ושוטרים רומנים כדי לבדוק באופן מדוקדק את נוסעי הרכבת, הועברו הפליטים מקרון לקרון בתוך הרכבת, וכשהסתלקו – הוחזרו למקומם. היו פליטים שהולבשו במדי–צבא וצויידו בתעודות, ואחרים צויידו בצווי–קריאה למחנות–עבודה, לבתי–חולים צבאיים לבדיקות רפואיות. קבוצות אחדות הוסעו ברכבות בליווי מדריכים, שהיו נוטלים עמהם את כל התעודות המזוייפות ומציגים אותן כשנדרשו לבדיקה. דמי "לא יחרץ" ניתנו למנהל תחנת הרכבת, לעובדים, לכרטיסנים, לנהגי הקטרים, למפקחים, שבדקו את כרטיסי הנוסעים, ולסוכני החרש של המשטרה, והם לקחו את הפליטים הנוסעים תחת חסותם. בלדרים מיוחדים ואלמנות של עובדי רכבת, שהיו פטורים מהיתרי–נסיעה וקיבלו כרטיסי–נסיעה חינם, התלוו לפליטים, והיו מודיעים לחלוצים בטורדה ובבארד, ש"החבילה הגיעה" בשלום לבוקרשט. לכל פליט ניתן סכום של עשרים אלף ליי, שיהיה בידיו על כל מקרה של תקלה. בעיר הבירה נתקבלו הפליטים בתחנת הרכבת צפון, ואוכסנו בחדרים נפרדים, פולנים לחוד והונגרים לחוד. כל פליט צוייד בכרטיס של פליט (Cartea de Refugiat).[35]

לבוקרשט הגיעו 150 פליטים יהודים מפריס, שמוצאם מרומניה. ב–15 במרץ 1944 הגיעו לקורטיצי (Curtici), נקודת גבול ליד בארד, 69 פליטים מצרפת. קהילת בארד עזרה להם והעבירה אותם לבוקרשט, שם קיבלו חסות ממשלתית.[36]

בבוקרשט מצאו מקלט גם 300 פליטים יהודים מגרמניה. רובם היו טכנאים שעבדו בשני מפעלים גרמניים ("Vatra Dornei", "Somag"), וקיבלו פטור מעבודת כפייה.

גוסטאב ריכטר (Gustav Richter), הממונה על ענייני היהודים בשגרירות הגרמנית בעיר הבירה, עקב אחריהם. לפי הוראתו הם פוטרו מעבודתם, ונותרו ללא פרנסה. הם נתקבלו לאחר–מכן לעבוד במפעלים רומניים, וקיבלו שוב פנקסי–פטור מעבודת–כפייה כמומחים וטכנאים. ריכטר לחץ על השלטונות הרומניים לגרשם מן הארץ, אולם ראדו לקה (Radu Lecca), ה"ממונה על ענייני היהודים" במשרד ראש הממשלה הרומני, התחייב לפניו

35. **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 73–76.

36. אנצל, 7, עמ' 729; שם, 10, עמ' 413; קמין, שם, עמ' 306. א.צ.ד: תיקים 138, 147.

להעלותם לארץ–ישראל בהזדמנות הראשונה.[37] ביוני 1943 נקלטו מספר פליטים מגרמניה בקהילת רומאן (Roman)[38] ובקהילת וואסלוי (Vaslui) נקלטה משפחה אחת, רב, רבנית ובתם.[39]

ב–27 ביוני 1943 נעצרו שבעה פליטים מגרמניה על–ידי משטרת בוקרשט, ועמדו לגרשם לטרנסניסטריה. 20 פליטים גרמנים אחרים היו תחת פיקוח ו–10 פליטים גרמנים מקונסטאנצה נשלחו למחנה–רכוז בגולטה (Golta) שבטרנסניסטריה. לכולם ניתנה עזרה כספית על–ידי קהילת בוקרשט.[40]

יחס השלטונות הרומניים לפליטים

בעקבות כניסתם של הפליטים היהודים מפולין, החלה העיתונות הרומנית לגדף את "הז'ידים הגליציאים", שהציפו שוב את המדינה, כמו שפלשו אליה במאה התשע–עשרה ובשלושים השנים של המאה העשרים. העיתונאים דרשו לנקוט אמצעים חריפים נגדם.

ואכן החליטה ממשלת רומניה ב–4 וב–29 באוקטובר 1940, שכל הפליטים הפולנים, שחדרו באופן בלתי–לגלי למדינה בחמש השנים האחרונות, חייבים לצאת ממנה תוך חודשיים, והעוברים על צוו זה ייאסרו במחנות ריכוז, ויוחזקו על ידי הקהילות היהודיות. ד"ר פילדרמן, ראש "פדרציית הקהילות", שלח טפסים לפליטים וביקשם למלאם כדי לטפל במעמדם.[41]

בישיבת הממשלה, שהתקיימה ב–10 בינואר 1941, פקד המרשל יון אנטונסקו על שר הפנים לכלוא בתוך מחנות–ריכוז את כל ה"ז'ידים" שחדרו למדינה באורח בלתי חוקי, מפני שהחלו לעסוק במסחר בלתי לגלי ובהפצת הקומוניזם, והם חותרים נגד המדינה: "יישבו להם שם במחנות עד אשר יחליטו לצאת מהמדינה... עלי לעמוד בדיבורי. הודעתי על הדבר ולא קיימתיו, והם עושים אותי לחוכא ואיטלולא".[42]

במרץ 1941 פירסם המרשל יון אנטונסקו צוו לגירושם מהמדינה, תוך ארבעים יום, של 1,400 פליטים יהודים מפולין ו–146 פליטים יהודים בעלי דרכון נאנסן. אולם הצוו לא בוצע הודות לשתדלנותו של ד"ר פילדרמן, ראש ה"פדרציה של איגודי הקהילות", אצל המנהל

37. Radu Lecca, **Eu i-am salvat pe Evreii din Romania,** Bucuresti 1994, pp. 220-221.

38. אנצל, 7, עמ' 728.

39. עדות ר' אליעזר גלר, יליד וואסלוי, 1900 (נהריה, 1.9.1980).

40. אנצל, 5, עמ' 379.

41. יחיאל בנדיטר, **מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת העולם השנייה**, אוני' ת"א, תשנ"ג, עמ' 45–46 (להלן בנדיטר); אנצל, 2, עמ' 176. א.צ.ד. תיקים 466, 467.

42. לביא, שם, עמ' 24; אנצל, 2, עמ' 176.

הכללי של משרד הביטחון הלאומי (Sigranta Statului) ואצל שרים ואישים פוליטיים שונים. המשטרה פקחה עין על הפליטים הללו. לעיתים נאסרו פליטים אחדים, ובעזרת מתן שוחד שוחררו.[43]

בהתוועדות שנערכה ב"מרכז היהודים", היודנראט המרכזי של יהודי רומניה, בנוכחותם של ד"ר אלכסנדר שפרן, הרב הראשי, ד"ר פילדרמן ומשה בנבנישתי, יו"ר ההסתדרות הציונית, הודיע ראדו לקה, ה"ממונה על ענייני היהודים", כי הורה לכלוא במחנות–ריכוז את כל היהודים בעלי אזרחות זרה, ובמיוחד את הפליטים מפולין. בעקבות מחאתם הנמרצת של המנהיגים הללו, ולאחר שהצליחו לשכנעו על הנזקים שייגרמו למדינה, הודיע לקה בו במקום על ביטולה של הגזירה.[44]

באפריל 1943 הורו השלטונות ל–71 פליטים מבוקרשט ו–314 פליטים מיתר ערי רומניה, בעלי נתינות זרה ובעלי דרכוני נאנסן, שמקורם מגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה, לעזוב את המדינה, או לעבור לטרנסניסטריה, "ארץ גזירה", שם גוועו אנשים מרעב, ממחלות ומקור. בין הפליטים הללו היו זקנים וחולים, שהתגוררו אצל קרובי משפחה. ניתנה להם אורכה של שבוע עד חודש, כדי לצאת את המדינה.

ד"ר פילדרמן, ראש הקהילות לשעבר, הצליח בשני ראיונות שערך אצל הגנרל פיקי ואסיליו, תת–שר הפנים, ב–19 באפריל ובאחד במאי 1943, לדחות את הגירוש לחודשים אחדים. ד"ר פילדרמן ביקש מוואסיליו לכלוא את הפליטים במחנה–ריכוז טרגו–זיו, שם יהיו חייהם בטוחים יותר, במקום הגירוש לטרנסניסטריה, שמשמעו מוות.[45]

ב–18 במאי 1944 הורתה הלשכה הצבאית של המרשל אנטונסקו להטיל עונש מוות על פליטים יהודים, שחצו את הגבול בטרנסילבניה הצפונית:

> היהודים שהתגנבו לתוך המדינה חייבים לירות בהם, במבריחיהם ובמחביאיהם, תוך 24 שעות. ביקשתי מפון קילינגר (שגריר גרמניה בבוקרשט) לשלוח שוטרים גרמנים לנקודות הגבול, שיערכו חיפושים יחד עם שוטרים רומנים אצל כל העוברים במעברים, לשמור שמירה מעולה על כל הגבולות ולהטיל מדי פעם עוצר בתוך המדינה.[46]

בעקבות פקודה זו פורסם במאי 1944 חוק מס' 301, לפיו "על היהודים שחדרו ממדינות זרות לתוך שטחה של רומניה באופן בלתי–חוקי, יוטל עונש מוות".[47]

43. S.C. Cristian, **Patru Ani de Urgie,** Bucuresti, 1946, pp. 39-41;

44. בנבנישתי, שם, עמ' 14–15 (אנצל, 8, עמ' 419).

45. אנצל, 4, עמ' 543–544, 551.

46. אנצל, 8, עמ' 57; בנדיטר, שם, עמ' 134.

47. Legislatia antievreiasca, Evreii din Romania intre anii 1940-1944, Vol. 1, Bucuresti 1993,

חוק זה היווה סכנה גדולה לאלפי הפליטים שהשתקעו בבוקרשט ובמדינה. ד"ר פילדרמן, ד"ר א' שפרן וא"ל זיסו, ראש ההסתדרות הציונית, החלו במעשי שתדלנות, כדי לבטל את רוע הגזירה. ד"ר פילדרמן נפגש עם מיכאי אנטונסקו, ממלא-מקום ראש הממשלה, ב-9 ביוני 1944, וטען לפניו שאי-אפשר לשלול את זכות המקלט מפליטים יהודים מטרנסילבניה הצפונית, שהיא טריטוריה רומנית כבושה. הוא הפעיל על מ' אנטונסקו לחץ מוסרי, והשיג ממנו הבטחה, שהפליטים שיעברו את הגבול לא יוחזרו להונגריה. במכתבו של פילדרמן אליו מ-16 ביוני 1944, הודה לו על שהכיר בצורך לתת כניסה חופשית לפליטים היהודים מהונגריה, ביניהם פליטים פולנים וצ'כים, והתחייב להוציאם מהמדינה יחד עם יתר הפליטים באוניות שיפליגו לארץ-ישראל.[48]

הרב שפרן פעל אצל המונסניור אנדרייאה קאסולו (Andrea Cassulo), נציג האפיפיור בבוקרשט, ואצל ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים במדינה". לקה מסר לרב הראשי, שההחלטה לירות בפליטים העוברים את הגבול נכפתה על-ידי הגרמנים. הרב הראשי פנה גם אל ממלא-מקום ראש הממשלה, מיכאי אנטונסקו, ואל תת-שר הפנים, גנרל פיקי ואסיליו, וביקשם לבטל פקודה זו. א"ל זיסו, ראש ההנהגה הציונית, נתקבל אצל מיכאי אנטונסקו בהמלצת העיתונאי האנטישמי רב ההשפעה פמפיל שיקארו (Pamfil Seicaru), ואיים עליו במעשי תגמול של "בעלות הברית" נגד רומניה, אם יופעל חוק זה נגד הפליטים. יש להבין שתקופה זו הייתה קרובה לניצחון, כאשר הסובייטים ובעלות הברית המערביות התקדמו בחזיתות השונות, וחודשיים לפני שרומניה שוחררה על-ידי הצבא הסובייטי ב-23 אוגוסט 1944. בהשפעתו של השגריר השווייצרי רנה דה ווק (Rene de Wek), הצליח זיסו לסחוט ממיכאי אנטונסקו התחייבות של כבוד, שיתן הוראות סודיות כדי שהחוק הזה לא יבוצע. כמו-כן הבטיח ממלא-מקום ראש הממשלה, שירשה כניסה בלתי מוגבלת של פליטים מארצות סמוכות, ואם ייתפסו לא תבוצע הפקודה הקטלנית, לא יירו בפליטים, והם ייכלאו במחנה-ריכוז טרגו-זיו. מאידך גיסא, נמסרה התחתייבות מצד זיסו, כנציג ה"סוכנות היהודית לארץ-ישראל" ברומניה, לעשות הכול למען העלאתם בהדרגה של כל הפליטים לארץ-ישראל, ולא להשאירם ברומניה. זיסו אף קיבל רשות ביוני 1944 להעניק באופן אישי תעודות זיהוי לאלפי פליטים, שהיו נתונים להטרדות ולסחיטות, ולא יכלו לנוע בגלל מעמדם הבלתי חוקי. תוקפן של התעודות הללו הוכר, וכך ניצלו אלפי פליטים ממוות. אכן היה זה הישג כביר בתקופה זו של המלחמה, במשטר הרודני של יון אנטונסקו.[49]

ובתודה על כך, כתב א"ל זיסו איגרת-תודה למיכאי אנטונסקו ב-26 ביוני 1944, כדלהלן:

pp. 278-279; בנדיטר, שם, עמ' 134.

48. אנצל, 8, שם, עמ' 74, 78, 96.

49. לביא, שם, עמ' 94-95, 106; א"ל זיסו, שם, עמ' 124; א' אופיר, **ציונים בגוב האריות**, ת"א, תשנ"ג, עמ' 387; שפרן, שם, עמ' 53, 85-86, 108-111, 174.

בשמחה רבה עלי לציין, ששיתוף הפעולה בין כבוד ראש הממשלה וביני, מדריך רוחני ופוליטי של יהודי רומניה, הינו סופה של תקופה עצובה וכאובה... הצלת חלק מיתומי טרנסניסטריה (הכוונה לכאלפיים יתומים שהוחזרו ל"רומניה הישנה" בתחילת שנת 1944), למרות אווירת העויינות הקשה, והסובלנות הרחבה של ממשלתו כלפי גורלם של הפליטים היהודים מפולין ומהונגריה, שמצאו כאן מקלט בטוח, ויכולת הצלתם באמצעות עלייתם לארץ–ישראל. כל הפעולות הללו הן צעדים להמתקת חוקים מפלים. אני מכיר תודה לכבודו על כל מה שעשה, ובתקווה רבה יותר לעתיד.[50]

במכתבו של זיסו מ–29 ביוני 1944 לד"ר ריכארד ליכטהיים בז'נבה, הוא מודיע לו על האישור החשוב שקיבל מהממשלה הרומנית, שהכירה למעשה ב"משרד הארצישראלי" בבוקרשט כמבצע החלטות הממשלה בעניין העלייה והפליטים. ד"ר ארנסט מרטון, מראשי התנועה הציונית בטרנסילבניה, דיווח אף הוא באותו תאריך לד"ר ריכארד ליכטהיים "על המאמצים מלאי ההקרבה של א"ל זיסו, שהצליח לפתור את בעיית הפליטים מהונגריה במשא ומתן עם הממשלה הרומנית, באופן שהם ימצאו בעתיד מקלט ברומניה, ונוצרו התנאים להמשך מפעל ההצלה".

הודות לאישור זה ניצלו אלפי פליטים, ביניהם כמאה יהודים שהגיעו לאראד, שם טמנו להם השלטונות מלכודת. הם הועלו לרכבת שכוונה לגבול ההונגרי, במקום להעבירם לבוקרשט. סכנה גדולה ריחפה על ראשיהם, והם היו עלולים להישלח לאושביץ.

עורך–דין ז'אן כהן, נציגו של זיסו, הגיע בדחיפות לעיר הקיט סינאיה (Sinaia) כדי להיפגש עם מיכאי אנטונסקו ולהשפיע עליו, להורות על החזרת הרכבת מהגבול ההונגרי. גם ראשי הקהילה האורתודוכסית בארד פנו למומר, הבארון פראנץ נוימן, שהיה בקשרים טובים עם מיכאי אנטונסקו, ותרם 400 מיליון ליי לציוד הצבא הרומני, כדי להפעיל את השפעתו עליו. בעקבות ההשתדלויות המהירות הללו הושג, שהרכבת עם מאה הפליטים תוחזר מיד לאראד. ואכן הפליטים חזרו, נכלאו במחנה–ריכוז טרגו–זיו, וכך ניצלו ממוות.[51] בין הפליטים הללו היה פרופ' מ"צ קדרי, לימים סגן ראש האקדמיה ללשון העברית ורקטור אוניברסיטת בר–אילן ובעל פרס ישראל.

גם בסיביו (Sibiu) ניצלו 74 צעירים, שנכלאו במחנה גרמני וחייהם היו בסכנה. בהשתדלותו של עורך הדין ז'אן כהן אורגנה בריחתם לאראד. שם ניתנו להם תעודות והועברו לבוקרשט, כדי להעלותם לארץ–ישראל.[52]

50. אנצל, 10, עמ' 403.

51. לביא, שם, עמ' 95; יצחק ארצי, "הבריחה מהונגריה לרומניה", **משואה**, י"ד (תשמ"ו), עמ' 99.

52. לביא, שם, עמ' 95, מסר שניצלו 187 פליטים; עדותו של פרופ' מ"צ קדרי, יליד הונגריה 1925; **נגוהות**

בבראילה הציל הקולונל פופה (Popa), מפקד הז'נדרמיה, קבוצת פליטים מהונגריה שהגיעו לעיר, ושלחם בליווי חיילים לבוקרשט. הם התייצבו ב"משרד הארצישראלי", קיבלו תעודות זיהוי ולא נכלאו.[53]

בבוקרשט הוקמה "ועדת עזרה והצלה לפליטים", שבה היו חברים העסקנים הציונים א"ל זיסו, משה בנבנישתי, ישראל לייבנדמן (לבנון), איצו הרציג (כיום עורך דין יצחק ארצי), דוד נוסבוים, ז'ק רוזנצווייג, עו"ד ז'אן כהן, ליאון איצקר, י' מנדלוביץ ושמואל הארט, שטיפלו באיכסונם ובהחזקתם של הפליטים בעיר.[54] נציגי התנועות החלוציות בבוקרשט, שהצטיינו בהצלת פליטים ותיאמו את פעולותיהם עם ההנהגה הציונית היו: דב (ברל) שיבר מ"הנוער הציוני", קהת פאליק מ"בני–עקיבא" וצבי באסי מ"דרור–הבונים". שיבר דאג במיוחד למקומות איכסון לפליטים, ואיכסן אותם גם ברובע הפרוצות "קרוציה דה–פיאטרה" (Crucea de Piatra). הנשים הללו היו מוכנות בעד בצע כסף להשכיר חדרים לכל דורש. שיבר שכר אפילו קצין, חברו לכיתה לשעבר, שהיה מלווה קבוע לקבוצות הפליטים מטימישוארה לבוקרשט. אף פליט לא ידע היכן גר חברו, שלא יוכל למסור את כתובתו אם ייתפס.[55]

חברי כל התנועות החלוציות ברומניה שפעלו במחתרת, התמסרו להצלת אחים בצרה תוך חירוף נפש, כדי להעבירם מהתופת הנאצית שבהונגריה למקום מבטחים. הם גילו אומץ לב ומסירות נפש, על אף הסכנות של הוצאה להורג. בין הצעירים הללו הצטיינו חברי "בני–עקיבא" ו"מזרחי", ועליהם גמר את ההלל א"ל זיסו, בכינוס ארצי של הציונים במדינה, שהתקיים בשנת 1945, כדלהלן:

> בשטח זה של העזרה היה לנו לא רק האושר להציל את חייהם של הרבה יהודים מהארצות הסמוכות, אלא גם להיות עדים לגילויים נעלים של גבורה ומסירות נפש מצד החלוצים, אשר כיוונו באופן מעשי את הפעילות הזאת. בהזדמנות זאת, הזדמנות טראגית ומרוממת נפש כאחד, ידעה היהדות החרדה שבטרנסילבניה להיות על–ידי התנהגותה דוגמא נהדרת של מסירות נפש ורוח הקרבה עצמית למען הכלל היהודי באותו חבל ארץ. הדף שנכתב על–ידי החוגים החרדים ישתמר בספר הייסורים והתהילה של האומה.[56]

בחשכה, שם, עמ' 78.

53. **פנקס הקהילות רומניה**, 1, עמ' 86–87.

54. זיסו, שם, עמ' 124–125; יצחק ארצי, "התנועה ברומניה", **משואה**, א' (תשל"ג); **Viata Noastra** (V.N.): 30.4.93

55. עיין בעדויותיהם: **נגוהות בחשכה**, שם, עמ' 21–31, 59–70; ש' אבני, "רומניה בחודשי השואה האחרונים ולאחריה", **משואה**, ג' (תשל"ה), עמ' 164–165.

56. זיסו, שם, עמ' 123.

מאין הגיעו הכספים לעזרת הפליטים? חלק מהכספים הגיעו בדרכים חשאיות מהג'וינט באמצעות שרל קולב, נציג ה"צלב האדום הבינלאומי" בבוקרשט, ובאמצעות נציגות "הסוכנות היהודית" בקושטא. גם נכבדים של יהודי פולין, שהתגוררו בבוקרשט שנים רבות, הגישו עזרה.[57]

איך הצליחה ההנהגה היהודית, זיסו, פילדרמן, הרב שפרן ואחרים, להשפיע על ממלא–מקום ראש הממשלה מיכאי אנטונסקו, שלא להפעיל את ההוראות הקטלניות של הרודן יון אנטונסקו נגד מבריחי הגבולות ונגד הפליטים היהודים? כיצד ניתנה האפשרות ליהודי רומניה לקלוט את הפליטים ולהעלותם לארץ–ישראל בתשע אוניות, ממרץ ועד אוגוסט 1944? על כך משיב זיסו בעצמו בדין וחשבון שהביא לכינוס הציוני הארצי שהתקיים בבוקרשט בשנת 1945:

> אם תשאלוני ביחס למניעים אשר הניעו את מי שהיה סגן ראש הממשלה הרומנית מיכאי אנטונסקו, לשנות באופן כל כך רציונלי את עמדתו הגזענית והאנטישמית, ששמר עליה בתקופה הזאת מאז 1939, אענה לכם: לא מיכאי אנטונסקו השתנה, כי אם הנסיבות הבינלאומיות השתנו. נחלש בו, באנטונסקו, אמונו בניצחון ההיטלריסטים. אני הרגשתי בכך ומצאתי בי, בעצמי, את התקיפות וההעזה לנצל את הדבר במלואו. כזה היה הדבר.[58]

כמה יהודים הוברחו מהונגריה לרומניה? לפי עדותו של אריה הירש (אלדר), הגיעו לטורדה כ–1,500 פליטים.[59] לפי עדותו של רפאל רוזנברג, נרשמו בארד כ–3,600 פליטים.[60] מספר זה אינו כולל את הפליטים שהגיעו לעיר בלי ידיעת הקהילה, או שלא נרשמו כלל, והתקבלו על–ידי קרובים או מכרים. בסך הכול ניצלו לדעתו בין 5,000 ל–6,000 פליטים. החוקר אשר כהן מעריך, שבטורדה ניצלו בין 1,200 ל–1,500 פליטים, ובארד כ–6,000 פליטים.[61] מרדכי רסל ציין, שהוברחו לטרנסילבניה הדרומית בין 9,000 ל–10,000 פליטים.[62] ד"ר יקותיאל צבי זהבי העריך, שהוברחו עשרת אלפים פליטים.[63] א"ל זיסו כתב באוטוביוגרפיה שלו במשטרת הביטחון הרומנית "סקוריטטיה", כשנעצר ב–16 במאי 1951,

57. ארצי, **משואה**, א', שם, עמ' 125.

58. זיסו, שם, עמ' 125.

59. **נגובות בחשכה**, שם, עמ' 74.

60. שם, שם, עמ' 77; **ידיעות יד ושם** ירושלים, 39, מרץ 1968, עמ' 41.

61. אשר כהן, **המחתרת החלוצית בהונגריה**, ת"א, תשמ"ד, עמ' 130.

62. מרדכי רסל, "תנועתנו בטרנסילבניה", שם, עמ' 153.

63. י' זהבי, **בימי מצור ומצוק**, ת"א, 1992, עמ' 241.

ש–14,000 פליטים יהודים מפולין, יוגוסלביה, צ'כיה והונגריה, חיכו לעלייה לארץ–ישראל בימי שלטונו של יון אנטונסקו.[64]

קבוצות של פליטים הגיעו לרומניה גם לאחר שיחרורה על–ידי הצבא הסובייטי. עד סוף אפריל 1945 הגיעו כאלפיים עד שלושת אלפים פליטים, שרידים ממחנות–ריכוז ממערב פולין, ויהודים שהתחבאו בפולין.[65] כמו–כן הגיעו לרומניה קבוצת קטועי אברים מצ'נסטוכוב שבפולין ופרטיזנים. הם קיימו חיי שיתוף, כשרעיון הקיבוץ בארץ–ישראל היה נר לרגליהם.

במאי 1945 פתחו הסובייטים את גבול צ'רנוביץ, כדי לאפשר את הרפטריאציה מבסרביה, מהרפובליקה הסובייטית מולדובה, לאנשים שהעדיפו את האזרחות הרומנית. 17,000 יהודים ניצלו הזדמנות זו, והמון פליטים חסרי פרוטה הלכו ורבו ברומניה. גם 4,400 יהודים מקרפאטורוס, החלק המזרחי של צ'כוסלובקיה לשעבר (אוקראינה הסובייטית), ברחו במשך שנת 1945 לרומניה. אליהם הצטרפו 2,400 יהודים מטרנסילבניה הצפונית ו–2,400 מהונגריה עצמה.[66] בין הפליטים הללו היו גם רבנים מפולין, מהונגריה ומצ'כוסלובקיה.[67] מצבם של הפליטים הפולנים החמיר, מפני שהעלייה הלגאלית שנמשכה כל שנת 1944 הופסקה, והחלה עלייה בלתי לגלית. השהיה ברומניה נעשתה יותר קשה. תמיכה כספית הגיעה מ"הסוכנות היהודית" בירושלים ומהג'וינט.

בין הפליטים הללו בלטו הפרטיזנים רוז'קה קורצ'אק ובייחוד אבא קובנר, שנדהם בראותו ברומניה אוכלוסייה יהודית רבה, הפעילה במסחר, במלאכה ובכלכלה בכלל, וחיה את חייה השלווים. קובנר הביע תדהמה, שלאחר זוועות המלחמה מקימים יהודי בוקרשט ורומניה בכלל, משפחות, מולידים ילדים, וממשיכים לחיות כרגיל:

> ... פגשנו לא רק אנשים משלנו, אודים מוצלים, כי אם בפעם הראשונה מזה שנים רבות, פגשנו ביישוב יהודי ראשון בחיים, את יהודי רומניה. ובפנינו הוטח רוח–מרתפים צונן של יישוב החי לו כאילו דבר לא קרה, כמו לפני המבול, כמו לא היה המבול, כמו לא היה דבר מעולם. פותח לו החנווני את חנותו בבוקרשט, כמו לא קרה דבר. ממשיכים להשריץ וְלָדוֹת, מצטערים בצער של נייר ושמחים בשמחה בת–חלוף. בטרם חצינו את הגבול הרומני, לא ידעתי כי שארית כה גדולה נותרה בחיים – 350,000 יהודים. אף יחד עם שמחה ראשונית

64. **Minimum,** 84, anul 8, Martie 1994, p. 40.

65. יהודה באואר, **הבריחה**, ת"א (הוצאה ראשונה, ניו–יורק 1970), עמ' 44.

66. שם, שם, עמ' 48; עדותו של יהושע חנגל מחיפה, יליד 1928 צ'כיה (פסח תשנ"ו, נהריה), ברח מצ'כיה, הגיע ב–1942 לרומניה, נכלא במחנה–ריכוז טרגו–זיו וברח לבוקרשט, שם פגש פליטים רבים וקיבל עזרה מאירגוני העזרה הציוניים והג'וינט.

67. אלכסנדר שפרן, **אל מול פני הסערה**, "יד ושם" ירושלים תשנ"א, עמ' 134, 287; א.צ.ד. תיק 630.

זו, לפגוש יהודים כה רבים, נתאבן לבנו מתמיהה ומכאב, בראותנו כי לא הרחק מקבר המיליונים, לא הרחק מטרבלינקה ומיידאנק, על-פי התהום (שרק במקרה לא בלעה את רומניה כולה). כך נותר בחיים וכך נראה יישוב יהודי. וקשה היה לנו לתפוס את פלא השלווה, קללת הקיפאון.[68]

נראה לנו שאבא קובנר הגזים, ולא תיאר נכונה את יהדות רומניה החמה, שהסבירה פנים לפליטים, שתמכה בהם והחזיקה אותם, והעלתה אותם לארץ-ישראל[69] באונייות, שיצאו מרומניה בתקופת המלחמה ולאחריה.

בסיכום: במעשי ההצלה של אלפי פליטים יהודים מפולין, הונגריה, צ'כוסלובקיה וארצות אחרות, בימי המלחמה ולאחריה, רשמו יהודי רומניה דף מזהיר בתולדות העזרה ההדדית, וקיימו את אמרת חז"ל "כל ישראל ערבין זה בזה" (מסכת שבועות דף ל"ט עמ' א').

תמונת הרב הראשי שפרן עם המלך מיכאי הראשון בג'נבה.

68. אבא קובנר, "שליחותם של האחרונים", **ילקוט מורשת**, ט"ז (אפריל 1973), עמ' 35–36, 40.

69. ש. אבני, "אבא קובנר ז"ל לא צדק", **הציונות**, הבטאון של אירגון העסקנים הציונים מרומניה בישראל, 21 (ניסן תשנ"ב), עמ' 39–40; ספר המעפילים (בעריכת משה בסוק), ירושלים תש"ז, עמ' 217, 305–306; 335; מנחם בדר, **שליחויות עצובות**, מרחביה 1954, עמ' 109, 115.

פרק שבעה–עשר: ההעפלה לארץ–ישראל

א) אסון הטבעתה של אוניית המעפילים 'סטרומה' (ז' באדר תש"ב)

ב–24 בפברואר 1942 אירע האסון הגדול שבכל תולדות ההעפלה, כאשר ספינת 'סטרומה' הוטבעה בים השחור ליד איסטנבול, ובה 764 מעפילים, מבניה ומבנותיה של יהדות רומניה: 426 גברים, 268 נשים ו–70 ילדים. ביניהם היו אקדמאים רבים: 15 רופאים, 25 עורכי–דין, 10 מהנדסים, עשרות ציירים, עיתונאים, שחקנים, מלחינים, כשלושים סוחרים ואנשי–כלכלה, ועשרות חלוצים. רובם הגדול היו צעירים: 10.9% מהם היו מתחת לגיל 15; 2.3% היו בגיל 16–17; 75.4% בגיל 18–45, ורק 11.4% היו בגיל 45 ומעלה.

מי אירגן את העלייה הזאת? קבוצה פרטית של בעלי–הון, ביניהם ברנרד שטרנברג, מראשי התנועה הרוויזיוניסטית בבוקרשט, שפתחה משרד נסיעות, והחלה בהרשמת מועמדים לעלייה. הקבוצה פעלה בשם וועדת פליטים, ולא בשם התנועה הרוויזיוניסטית. ה"משרד הארץ–ישראלי" בבוקרשט לא שיתף פעולה עם המארגנים במבצע זה. רוב הנרשמים לעלייה זו היו בני המעמד הבינוני הגבוה, ולכן יכלו לשלם דמי–נסיעה גבוהים, שנעו בין מאתיים לשלוש מאות אלף ליי למבוגר ומאה אלף ליי לילד עד גיל 12. היו עולים ששילמו בעד הכרטיסים באבנים יקרות ובתכשיטים, שהוערכו במחצית משוויים. את דמי הנסיעה העלו שלוש פעמים. והובטחו להם תנאי הפלגה טובים, איכסון נוח ושלוש ארוחות ביום, והבטחות אלו לא קויימו. אנשי הקבוצה המארגנת באו בדברים עם סוכן האונייות היווני זאן פַּאנדֶלִיס (Pandelis), והוא אירגן את ההפלגה באישור השלטונות הרומניים. הוא שכר ספינה בולגארית ישנה בת 180 טון, 16 מטר אורכה ו–6 מטר רוחבה, שנבנתה בשנת 1886 בשם 'מקדוניה', ונשאה דגל של פנמה. לפני מלחמת העולם השנייה שימשה כספינת–גרר קטנה בים השחור וכאסדת–בקר על הדנובה. ציודה היה ישן, החלק העליון היה בנוי מעץ, ולא יכול היה לעמוד בטילטולי הדרך וגלי הים. החלק התחתון שלה היה בנוי מברזל. לצורך תיפקודה החדש הוחלף המנוע במנוע אחר, שהיה מיושן אף הוא. הספינה הייתה רעועה, ולא כשירה להפלגה. נדחסו בה 764 עולים, כאשר כוח קיבולה היה 400 לכל היותר.[1] למה נדחסו כל–כך הרבה עולים בספינה ישנה זו, כמעט פי שניים מכוח קיבולה? מועמדים

1. אריה שטיינברג, ההיבטים הבינלאומיים של ההגירה היהודית מרומניה ודרכה 1938–1947, חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת חיפה, אפריל 1984, עמ' 314–319; דליה עופר, דרך בים, עלייה ב' בתקופת השואה, 1939–1944, יד יצחק בן–צבי, ירושלים 1988, עמ' 309–322; ד"ר מנפרד רייפר, המנהיג הציוני הנודע מצ'רנוביץ, כתב על תלאותיהם של עולים אלה בספר זיכרונותיו: מסע המוות, פרקים משואת ישראל ברומניה ובפולין, ת"א, תש"ו, עמ' 61–62; לאחרונה הופיע ספר חדש של אפרים אופיר, "נרדפים ללא מוצא, סיפורה של 'סטרומה'" (בעריכת ד"ר שלמה ליבוביץ), א.ק.מ.א.ו.ר., ת"א, 1999.

רבים נרשמו לעלייה זו, ועשו מאמצים גדולים לצאת מרומניה בכל תנאי. הם היו מאושרים לעזוב את המדינה ולהינצל מהמצב הקשה בו היו שרויים, אחרי הפוגרומים שהתחוללו, בדורוהוי (1 ביולי 1940), בבוקרשט (21–23 בינואר 1941) וביאסי (29 ביוני – 3 ביולי 1941), בהם נרצחו למעלה מ–10,000 יהודים, וכן בעקבות הגזירות הקשות של עבודת–כפייה, של נשיאת טלאי–צהוב, של הפקעת רכוש, של גירוש כחמישים אלף יהודים מהכפרים ומהעיירות לערים גדולות ושל גירוש מאה וחמישים אלף יהודי דורוהוי, בסרביה ובוקובינה לטרנסניסטריה, שם גוועו עשרות אלפים מקור, מרעב, ממגפות ואלפים רבים נרצחו על–ידי ז'אנדרמים רומנים וחיילים גרמנים.[2] פאנדליס הבטיח לנוסעים, שיפליגו בספינה זו רק עד איסטנבול, ומשם יעלו על רכבות לארץ–ישראל, ובידיהם יהיו סרטיפיקאטים, שיקבלו מ'הסוכנות היהודית' בעיר.

אולם כל ההבטחות שהובטחו לעולים, לא קויימו. דרך הייסורים שלהם החלה כבר בנסיעתם ברכבת מבוקרשט לקונסטאנצה, ביום א' 7 בדצמבר 1941. הנוסעים הגיעו תשושים וקפואים למשרדי המכס לבדיקת מטעניהם, לאחר 4 ימי נסיעה מפרכים. המוכסים ופקידי הנמל ערכו להם בדיקות מדוקדקות, ושדדו מהם חפצי–ערך, כספים, תעודות, תכשיטים, מזונות, רפואות, בגדים וכלי–מיטה. הותר לכל אחד מהם לקחת איתו מטען של 20 קילוגרם בלבד. ריכוז הנוסעים בנמל הסתיים ב–11 בדצמבר 1941. ביום ו', 12 בדצמבר 1941, הפליגה האונייה בדרכה לאיסטנבול. דרך היציאה מנמל קונסטאנצה הייתה ממוקשת, ואונייה רומנית ניווטה את הספינה אל מחוץ לשטח הממוקש. כבר בדרך זו חדל המנוע לפעול, ומכשיר האלחוט יצא מכלל שימוש. 'סטרומה' התקדמה באיטיות לאורך החוף הרומני, עד שהגיעה לטולציאה (Tulcea).

קברניט הספינה ביקש מאונייה רומנית שנזדמנה בדרך, לשלוח מכונאי כדי לתקן את המנוע. ואכן המנוע תוקן, לאחר ששולם סכום של 1,100 דולאר, שנאסף מכלל הנוסעים מכספם האישי. ביום ב', 15 בדצמבר 1941, הגיעה הספינה לפתח הבוספורוס שליד איסטנבול, נגררה על–ידי התורכים למקום מבודד, ונותקה מהעולם החיצון. המשטרה התורכית אסרה על המעפילים לרדת אל החוף, או ליצור כל קשר עם הנמל. כעשרה שבועות, יותר משבעים יום, המתינה האונייה בים הפתוח, בתנאים קשים, ללא נשוא. בשל קילקולים תכופים במכונות, הייתה 'סטרומה' בסכנת טביעה מתמדת, מפאת הסערות והרוחות.[3]

2. על הפוגרומים הללו ראה יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה, 1919–1941, מורשת ת"א, תשמ"ה, עמ' 321–332; 'הצופה': 7 ביולי 1989 (ד' בתמוז תשמ"ט).

3. אריה ל' אבנרי, מולוס עד טאורוס, עשור להעפלה 1934–1944, יד טבנקין, ת"א תשמ"ה, עמ' 309–322; משה קוטיק, גולה במאבקה, ת"א 1944, עמ' 168–169.

מה היו תנאי השהות של העולים בתוך הספינה? תנאי החיים בה היו בלתי–נסבלים. הנוסעים חיו בבידוד, רעבים וחולים. חסר היה מטבח תקין, לא היו סידורים לשירותים ולחדרי–רחצה, לא היו להם די מזונות, מים, עצים ופחמים להסקה; הנוסעים סבלו מקור, ואכלו בקושי ארוחה חמה אחת ביום. הם חיו בתנאי–צפיפות ודוחק, ולא היו די מקומות ללינת–לילה.

מפאת חוסר תנאים סאניטאריים והיגייניים, ובהיעדר בתי–שימוש ומקומות–רחצה, חלו רבים בדיזנטריה, ותרופות לא היו להם במידה מספקת. המעפילים לא יכלו לעלות מבטן האונייה אל הסיפון לשאוף אוויר צח, מפאת חוסר מקום. הם היו בתהליך של התמוטטות פיסית ונפשית. במשך שבעה שבועות הם ציפו לקבלת רישיונות עלייה, כדי שיוכלו להמשיך בנסיעה לארץ–ישראל.

למרות התנאים התת–אנושיים, נערכו בספינה חגיגות, קונצרטים, הרצאות ושיעורים לעברית. ארבעה נוסעים, שחלק מהם היו בעלי נתינות זרה, ובזכות זו ירדו לנמל איסטנבול, סיפרו לאירגונים היהודים על המתרחש בספינה. אחד מהם היה **ישראל דינרי**, שברח יחד עם אחיו מצ'רנוביץ.[4]

רק לאחר עשרה ימים ש'סטרומה' הגיעה לאיסטנבול, התירה משטרת הגבולות לשמעון ברוד, אזרח תורכי, יליד פולין, שפעל כנציג הג'וינט בתורכיה, להביא אל האונייה כמות מזון מוגבלת. במשך שבעה השבועות ש'סטרומה' שהתה בפתח הבוספורוס, פעלו נציגי ה'סוכנות היהודית' להעלאתם של המעפילים הללו לארץ–ישראל. המשלחת הציונית באיסטנבול עשתה מאמצים כדי להשיג זכות מעבר לספינה להמשך הנסיעה לים האגיי, או להעברת העולים לארץ דרך היבשה. משה **שרתוק** (שרת), ראש המחלקה המדינית של 'הסוכנות היהודית', דרש משלטונות המנדט לאשר את העלאתם של המעפילים, ולנכות את מספרם ממיכסות הסרטיפיקאטים שאושרו לתקופה זו, ועדיין לא נוצלו. כנראה שטיפולה של 'הסוכנות היהודית' בפרשת 'סטרומה' לא היה בעוצמה הדרושה, כדי לעורר את כל העולם לפעול למען הצלתם של המעפילים.

הנציב הבריטי העליון **סר הרולד מק–מייקל** ענה לתביעת 'הסוכנות' בשלילה, בנימוק שהאונייה באה מארץ אוייב, ויש חשש שהסתננו בין העולים סוכנים נאציים. יתר על כן, ארץ ישראל אינה יכולה לקלוט את העולים מפאת קשיים באספקת מזון. ממשלת המנדט וממשלת בריטניה התעלמו מסבלם של העולים ומסכנת הטביעה של האונייה הרעועה, למרות שידעו שהעולים נמלטו מארץ אוייב, בה היו נתונים לסכנת השמדה.

4. ראיון עם ישראל דינרי נתפרסם ב'מעריב': 14.5.1965; ליב קופרשטיין, 'פרשת "סטרומה" סללה דרך גאולים', על יהודי רומניה – בארץ גלותם ובמולדת (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א, 1958, עמ' 209–211; עדות בכתב מפי עולה שירד באיסטנבול, ניצל ועלה לא"י: ספר המעפילים (בעריכת מ. באסוק), ירושלים תש"ז, עמ' 310–322.

לאחר השתדלויות רבות הודיעה ממשלת המנדט ל'סוכנות היהודית', שהיא תאשר את עליית הילדים בגילים 11–16. לאחר מכן באה הודעה, שתאושר גם עליית ילדים מתחת לגיל זה (כשבעים–שמונים ילדים). אולם, למרות שהקונסול הבריטי הוציא את רישיונות העלייה לילדים ב–16 בפברואר 1942, שלטונות החוף התמהמהו וההיתר לא כובד. ב–23 בפברואר 1942 ציוו שלטונות נמל איסטנבול, שעל קברניט 'סטרומה' לעזוב את שטח הנמל ולחזור לקונסטאנצה שברומניה. אוניית–גרר של הצי התורכי, ובה 90 שוטרים, גררה את 'סטרומה' והשיטה אותה אל הים הפתוח. כשהאונייה הייתה במרחק קילומטרים אחדים מהחוף, בבוקר ה–24 בפברואר 1942, נשמע פיצוץ אדיר, אש אחזה באונייה, וכל המעפילים, חוץ מניצול אחד, ירדו למצולות הים וטבעו.[5]

הניצול היחיד, **דוד סטוליאר** בן העשרים, שהצליח להיאחז בכיסא צף, סיפר ששלטונות הנמל יכלו להוציא אל הים במהירות סירות הצלה, כדי להציל צעירים שנאבקו עם הגלים שצפו על פני הים והחזיקו מעמד שעות אחדות. אולם הם לא עשו דבר, ולא חשו לעזרה בזמן שהיה אפשר להציל.[6]

מי הטביע את האונייה? בעבר סברו ש'סטרומה' הוטבעה על–ידי צוללת גרמנית. אולם על–פי מחקר מיוחד, שפירסם בגרמנית **יורגן רוהבר** (Jorgan Rohwer), בשנת 1964, נפגעה 'סטרומה' מצוללת רוסית.[7] ואכן שלוש מדינות אשמות בהטבעתה של אוניית מעפילים זו, על 764 נוסעיה: ברית–המועצות, שהטביעה אותה, תורכיה ואנגליה. השלטונות התורכיים סירבו לתת מקלט לעולים, ולא איפשרו להם אפילו לרדת לנמל, מתוך חשש שיישארו במדינה. לדברי **משה שרתוק**, בישיבת הנהלת 'הסוכנות היהודית' ב–1 במארס 1942, "אחריות גדולה מוטלת על הממשלה התורכית. היה זה מעשה בארברי מצדה נגד הפליטים היהודים מחוסרי מגן, ששלחה אותם באונייה, ביודעה שיש בה משום סכנת נפשות".[8] אנגליה אשמה בגורל האונייה, משום שבכל שבעים ימי שהותה בבוספורוס, היא סירבה לאשר למעפילים כניסה לארץ–ישראל, וכשסוף–סוף אישרה לילדים לעלות, כבר היה מאוחר, והם לא זכו להינצל.

5. חיים ברלס, (נציג 'הסוכנות היהודית' בקושטא), הצלה בימי השואה, ת"א 1975, עמ' 181–187, 234–235; אריה ל' אבנרי (ראה לעיל, הערה 3).

6. עדות בכתב בספר המעפילים (לעיל, הערה 4), עמ' 325–330; ראה עליו ועל עדותו של סטוליאר: ליב קופרשטיין, מגילת סטרומה, התאחדות עולי רומניה בארץ–ישראל, ת"א תש"ב, עמ' 81–86.

7. דליה עופר (ראה לעיל, הערה 1), עמ' 244; חיים ברלס (לעיל, הערה 5), עמ' 183; I.C. Butnaru, Holocaustul uitat, T.A. 1985, pp. 365-366; "מעריב" 11 במרץ 1994.

8. אריה שטיינברג (לעיל, הערה 1), עמ' 319–320.

כמה מעפילים טבעו וכמה ניצלו? לפי עדותו של ד"ר **שמואל אנצר**, ראש 'המשרד הארץ–ישראלי' בבוקרשט באותה תקופה, מי שהיה הראשון שקיבל את הידיעה על האסון באמצעות מברק מד"ר גולדין, בא–כוחה של 'הסוכנות היהודית' באיסטנבול, נודע על 4 אנשים שירדו מן האונייה בנמל איסטנבול ועל מעפיל אחד שהצליח להינצל ולהגיע לחוף. ממברק זה אנו למדים שטבעו 764 עולים.[9] **ישראל דינרי**, שירד באיסטנבול מסר, שניצלו 6 וטבעו 763.

חיים ברלס, נציג 'הסוכנות היהודית' דאז באיסטנבול, מוסר בספרו 'הצלה בימי השואה', שניספו 763 עולים.[10] **מרדכי נאור** מוסר כתב בספרו, 'ההעפלה 1934–1948', שטבעו 768 מעפילים.[11] **ליב קופרשטיין** היה הראשון, שפירסם בארץ–ישראל באותה שנה מטעם 'התאחדות עולי רומניה בא"י', רשימה של 765 מעפילים שטבעו בים.[12] וכן נתפרסמה רשימת הניספים גם ב'ספר המעפילים'.[13]

לפי הרשימה שנערכה על–ידי מרת **יוספינה פיינשטיין**, ששיכלה את שני בניה **הרי ומירציאה** בספינה זו, ואשר פורסמה בספרה בלשון הרומנית, טבעו 811 איש, כולל 10 אנשי צוות, ביניהם 2 יהודים.[14] באדר תשמ"ג הוציא לאור 'יד ושם לקדושי רומניה', שעל יד בית הכנסת 'יעקב ויוסף' – הרב צבי גוטמן בתל–אביב, בהנהלת הרב אפרים גוטמן, אותה רשימה שמית של 811 נטבעים, בחוברת מיוחדת בעברית וברומנית.

למרות האסון הגדול הזה, לא התייאשו יהודי רומניה והמשיכו בעלייה, על–אף הסכנות הרבות בים. העלייה גברה בייחוד בשנת 1944, כאשר יצאו מרומניה, מחודש מארס ועד אוגוסט 1944, תשע אונייות. אולם שוב קרה אסון גדול, כאשר אוניית 'מפקורה', שהיו בה 389 מעפילים, טובעה בים על–ידי צוללת סובייטית, אור ל–5 באוגוסט 1944, ורק 5 ניצולים נותרו בחיים (עיין על "מפקורה" להלן).[15]

9. שמואל אנצר, "המשרד הא"י ברומניה בשנות מלחמת–העולם השנייה", על יהודי רומניה (לעיל, הערה 4), עמ' 195, 199; מעריב: 14/5/1965.

10. ברלס (לעיל, הערה 5), עמ' 182.

11. 'ההעפלה 1934–1948', משרד הביטחון, ההוצאה לאור, ת"א 1981, עמ' 52.

12. מגילת סטרומה (לעיל, הערה 4), עמ' 114–121.

13. "ספר המעפילים", עמ' 325–330.

14. Josephine Feinstein, Struma Corabia vietii si a mortii, T.A. 1965. מרשימה זו מתברר, שבין הניספים ב'סטרומה' היו גם עשרות מבני הקהילה הספרדית, למרות שהקהילה לא עודדה עלייה זו. R. Siniol: Momente Sefarde, Ierusalim 1980, pp. 64-65.

15. יעקב גלר, 'אסון טביעתה של אניית המעפילים "מפקורה" באוגוסט 1944', משואה, כרך י"ט (1991),

בסיכום: יהדות רומניה שיכלה במפעל ההעפלה בתקופת השואה קרוב לאלף ומאתיים מבניה: 764 מעפילים שטובעו ב'סטרומה' ו–389 מעפילים שטובעו באוניית 'מפקורה'. אולם, על אף האסונות הללו, לא פג הרצון העז לעלייה של יהדות זו. עוד אוניות בלתי–לגאליות רבות יצאו מרומניה בתוך מלחמת העולם השנייה,[16] לאחריה ועד קום המדינה. הנודעות באוניות אלה היו 'פאן יורק' ו'פאן קרסצ'נט', שהביאו בהפלגה אחת מעל ל–15,000 מעפילים, וביניהם אלפי ילדים של 'עליית הנוער', שגורשו לקפריסין, ועלו לארץ בתקופת הקמת המדינה.

כרטיס נסיעה באוניית "סטרומה", שהוטבעה בים השחור (1942).

תל–יצחק, ת"א, עמ' 148–153.

16. על שמונה סירות ועליהן קבוצות פרטיות של 250 מעפילים, שהפליגו מנמלים רומניים בשנת 1942, ראה: דוד שערי. גירוש קפריסין, ההעפלה, המחנות וחברת המעפילים, ירושלים תשמ"א, עמ' 16–19; אריה שטיינברג (לעיל, הערה 1), עמ' 363–373.

ב) המשך ההעפלה לאחר אסון "סטרומה"

לאחר אסון הטבעתה של האונייה "סטרומה", למרות כל הסיכונים, יצאו מנמלי רומניה במרוצת שנת 1942, שמונה ספינות פרטיות קטנות ורעועות, עם כ–250 מעפילים אמיצי–לב, לכיוון ארץ–ישראל. וזאת בידיעתם של השלטונות הרומניים, שהתירו למעפילים להשתמש בסירות רומניות. והרי שמותיהן ומספר המעפילים שעלו עליהן:

1) בפברואר 1942 הפליגה מנמל קונסטנצה הספינה "דור דה וואל" "Dor de Val" (שפירושו הגעגועים לגל הים), עם 14 (20) מעפילים. הסירה עלתה על שירטון והתהפכה מול חופי תורכיה, והמעפילים הניצולים הועברו ברובם ב–27 ביולי 1942 לקפריסין. 2 מהם הצליחו להגיע לארץ–ישראל ו–4 הצטרפו לכוחות צרפת החופשית.

2) ב–16 במרץ 1942 הפליגה מסולינה (Sulina) (קונסטנצה) ספינה רומנית "אאוקסין" (אוקסין) "Eouxine", עם 11 מעפילים (14 או 15). גם ספינה זו עלתה על שירטון, המעפילים שהו בתורכיה כחמשה חודשים, והועברו על–ידי הבריטים לביירות ולקפריסין, ונשארו שם עד 9 בנובמבר 1942.

3) יום לאחר מכן, ב–17 במרץ 1942, הפליגה מקונסטנצה הספינה "מיכאי" "Mihai", עם 15 מעפילים (13 או 18). ב–7 במאי 1942 הגיעו לחופי ארץ–ישראל, והבריטים העבירום למחנה המעצר בעתלית.

4) ב–11 באפריל 1942 הפליגה מנמל טולציאה הספינה "מירציאה" "Mircea", עם 40 מעפילים, כולל נשים וילדים. מארגני הספינה הזו היו 5 מלחים ורב–חובל יהודים וכולם שילמו את הכסף לרכישת סירת הדייגים. לאחר תלאות רבות הגיעו בליווי בריטי לחיפה, ב–20 במאי 1942.

5) ב–2 במאי 1942 הפליגה מקונסטאנצה הספינה "קראי–נואו" "Crai Nou", עם 12 מעפילים בגילים 20–30, וביניהם כמה מהנדסים. ב–22 ביולי 1942 הגיעו לאחר תלאות לקפריסין (לרנקה), ולאחר מכן הועלו לארץ–ישראל, ובחלקם גוייסו לצבא הבריטי.

6) ב–21 באוגוסט 1942 הפליגה ספינת "אירופה" "Europa" מנמל סולינה, עם 20 מעפילים (23), שרובם מצ'רנוביץ (עשר משפחות). הם הועברו לקפריסין על–ידי אונייה בריטית באוקטובר 1942. בין העולים היה הבחור הארי צוקר, לימים פרופ' צבי יעבץ, בעל פרס ישראל בהיסטוריה.

7) ב–22 באוגוסט 1942 הפליגה הספינה "דורה" "Dora", עם 15 מעפילים, 7 משפחות מצ'רנוביץ עם ילדים. לאחר קילקולים נתקעה הספינה באי היווני לירוס ובמפרץ תורכי נידח, שם נשארו 49 ימים, אח"כ הועלו על אוניית משא, והורדו בקפריסין ב–9 בנובמבר 1942.

8) ב–19 בספטמבר 1942 הפליגה מנמל בראילה הספינה "ווייטורול" "Viitorul (העתיד), עם 120 מעפילים, 46 משפחות, ילדים ונוער, רובם מבוקובינה ומבסרביה. בגלל חדירת מים הספינה התעכבה והפליגה רק ב–28 בספטמבר מנמל סולינה. הספינה ניטלטלה על פני הגלים, ולאחר מכן נתפרקה, ושניים מהמעפילים ניספו. המעפילים ניצלו על–ידי חיילים תורכיים, וב–9 בנובמבר 1942 הועברו לקפריסין, יחד עם מעפילי "דורה".[1]

גם באביב 1943 עלו 73 ילדים לארץ–ישראל דרך בולגריה. אולם הגרמנים עצרו 3 ילדים בעלי דרכונים פולניים, בגבול בולגריה–תורכיה. ב–6 באפריל 1943 הייתה צריכה לעבור באותה דרך קבוצה שנייה של ילדים, על סמך 150 סרטיפיקטים. אולם, בעקבות מעצר שלושת הילדים הנ"ל, ביטלו הבולגרים את אישרות המעבר, כדי למנוע מעשים שרירותיים כאלה מצד הגרמנים.[2]

OFICIUL DE EMIGRARE
sub preşedinţia D-lui A. I. ZISSU
Aprobat de Onor Preşed. Cons. de Miniştrii
cu Nr. 7064/Cab. 1944
BUCUREŞTI — STR. OŢETARI Nr. 5

ADEVERINŢA

No. 4820

אישור לעלייה, שניתן ע"י א"ל זיסו, ראש ההנהגה הציונית.

1. ארכיון הציונות הדתית (א.צ.ד.), תיקים 448; 622; 623; 624; אריה שטיינברגר, ההיבטים הבינלאומיים של ההגירה היהודית מרומניה ודרכה 1938–1947, חיבור לשם קבלת "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה, אפריל 1986, עמ' 363–379; חיים ברלס, הצלה בימי שואה, ת"א תשל"ה, עמ' 179–181. דוד שערי, גירוש קפריסין 1946–1949, ההעפלה, המחנות וחברת המעפילים, ירושלים תשמ"א, עמ' 16–20; דליה עופר, דרך בים, עלייה ב' בתקופת השואה, ירושלים 1985, עמ' 263, 264, 269;
2. ת. לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 84.

ג) הטבעת אוניית המעפילים "מפקורה" (י"ז באב תש"ד)

כאלף ומאתיים מעפילים, שיצאו מרומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה, לא הגיעו לחוף מבטחים בארץ–ישראל. 764 מעפילים באונייה 'סטרומה', שהוטבעו בים השחור ליד קושטא ב–24 בפברואר 1942, ו–389 מעפילים בספינת 'מפקורה', שהוטבעה בכניסה לבוספורוס בתחילת אוגוסט 1944, שלושה שבועות לפני שיחרורה של רומניה על–ידי צבא ברית–המועצות.

לאחר האסון הנורא של 'סטרומה', שמבין נוסעיה ניצל רק יהודי אחד, חלה הֶאָטָה בעלייה מרומניה במשך שנתיים. אולם, מחודש מרץ 1944 ועד 23 באוגוסט 1944, במשך שישה חודשים, יצאו מנמל **קונסטאנצה** שבים השחור תשע אונייות, ועל סיפונן 3,418 עולים. רק 3,024 מהם הגיעו לארץ–ישראל. והרי שמות האונייות ומספר העולים:

מילכה א', (Milka), בחודש מרץ 1944 עם 239 עולים.

מריצה א', (Maritza), בחודש אפריל 1944, עם 224 עולים[1].

בלה–ציטה, (Bella-Citta), בחודש אפריל 1944, עם 273 עולים (158), ביוזמה פרטית[2].

מילכה ב', בחודש מאי 1944, עם 517 עולים (317)[3].

מריצה ב', בחודש מאי 1944, עם 318 עולים.

קאזבק, (Kazbek), בחודש יולי 1944, עם 735 עולים[4].

ב–3 באוגוסט 1944 יצאה מקונסטאנצה שיירה של שלוש ספינות רעועות, שנרכשו על–ידי סוכן האונייות היווני העשיר **פאנדליס** (Pandelis), שהיו לו מהלכים אצל השלטונות

1. עדותו של אשר–קופל פרוכטר מחיפה, יליד רדוקאנני–רומניה 1926 (פסח תשנ"ח), שעלה באוניית "מאריצה ב'", עם חלוצים מטרנסניסטריה.

2. באונייה זו הפליגו 110 יתומים מטרנסניסטריה: ראה: Goldstein-Goren, "Un episod al operei de salvare si repatriere a olimilor din Transnistria": תולדות, 7 (תשל"ד), עמ' 25–26.

3. עדותו של אליעזר מנולי, רמת–גן, יליד בוקרשט 1920 (שבט תשנ"ח), שעלה באונייה "מילכה ב'", עם ר' שלום זילברפארב מבוקרשט.

4. אהרון הטסגי מוסר בספרו 'קזבק – תעודת זמננו', ת"א תש"ה, שהיו באונייה זו 780 מעפילים, ביניהם 200 יתומים מטרנסניסטריה, שהפליגו בדוחק רב ובצפיפות איומה: שם, עמ' 115–131, 152, 174; עדות בכתב של הרב ד"ר משה כרמלי–וינברגר, שעלה באוניית "קאזבק", "ספר זיכרון ליהודי קלוז–קולוזוואר", ניו–יורק תש"ל, עמ' קמ"ח; על אונייות אלה ראה גם, מ' קוטיק, גולה במאבקה, ת"א 1944, עמ' 153, 199, 234, 238, 272, 317.

הרומניים, והציע שוחד לכל מי שסייע לו בעסקיו ובמתן אישורים ליציאת אונייותיו. האישור הרישמי להפלגה ניתן על–ידי משרד ראש הממשלה ב–29 ביוני 1944. הספינות הללו לא יכלו לשאת יותר ממאה וחמישים נוסעים כל אחת, אולם הועמסו בהן הרבה יותר: 'בולבול' (Bulbul) עם 410 עולים, 'מורינה' (Morina) עם 308 עולים ו–'מפקורה' (Mefkure) עם 394 עולים.[5] אור לחמישה באוגוסט 1944 (ט"ז–י"ז במנחם–אב תש"ד), לאחר חצות, טובעה 'מפקורה', ורק חמישה ניצולים נותרו בחיים. הקברניט ומלחיה נטשוה, כדי להציל את עצמם, לפני שנתנו כל אפשרות לנוסעיה להינצל. יתר שתי הספינות המשיכו בדרכן ללא פגע. מי הטביע את האונייה הזאת? יש חילוקי דעות אם ההתקפה על 'מפקורה' בוצעה על–ידי אוניית מלחמה גרמנית, או שטובעה על–ידי צוללת גרמנית או סובייטית. חמשת הניצולים טענו שהספינה הותקפה על–ידי אוניית תותחים גרמנית, ואילו רב החובל טען, שהותקף על–ידי צוללת. אחת הסיבות להתקפה הייתה, שעל סיפונה של 'מפקורה' עלו חמישה קצינים פולנים שערקו לרומניה, והגרמנים חששו שהם נשלחים כפרטיזנים לסייע לכוחות 'בעלות–הברית'.[6] גם המהנדס **אלברט פינקלשטיין** מצרפת, שאחותו בת ה–19 הייתה בין הקרבנות, טוען במחקר שערך לאחרונה, 'The Mefkure Tragedy', שהספינה טובעה על–ידי צוללת גרמנית, שהייתה בקונסטאנצה לצורך תיקונים,

5. ראה רשימת אונייות ההעפלה: מרדכי נאור, ההעפלה 1934–1948, משרד הביטחון ההוצאה לאור, ת"א 1981, עמ' 142–143; ברשימת האונייות שפירסמה דליה עופר בספרה, דרך בים, עלייה ב' בתקופת השואה, יד יצחק בן–צבי, ירושלים 1988, עמ' 476, היו ב'מפקורה' 379 עולים; אולם באותו מחקר שלה, בתוך הטקסט, מופיעים שני נתונים שונים לגמרי: בעמוד 302 ירד המספר ל–320 ובעמוד 381 עלה ל–350; הצנחן שייקה דן (טראכטנברג) והצנחן יצחק בן אפרים (מנו מושקוביץ), שצנחו יחד ברומניה ב–4 ביוני 1944, העידו על 350 עולים שהיו ב'מפקורה'; ראה עמוס אטינגר, צניחה עיוורת, ת"א תשמ"ו, עמ' 125; יצחק בן אפרים, 'שליחות מאחורי הקווים', על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א תשי"ח, עמ' 354; חיים ברלס, נציג הסוכנות היהודית בקושטא, מוסר בספרו **הצלה בימי שואה**, ת"א 1975, עמ' 187, שהיו בספינה זו 315 עולים וב'בולבול' 390 עולים; מנחם בדר, נציג ה"שומר הצעיר" וההסתדרות בקושטא משנת 1943, מוסר על 289 עולים: שליחויות עצובות, הקיבוץ הארצי מרחביה 1954, עמ' 116; מרדכי רסל מביא מסמכים המעידים על 320 מעפילים שהיו ב'מפקורה': תיק מפקורה, הוצאת הוועדה לפעולות רוחניות בין יהודי רומניה, ת"א תשמ"א, עמ' 44–65; אריה שטיינברג, ההיבטים הבינלאומיים של ההגירה היהודית מרומניה ודרכה 1933–1947, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 1984, כרך שני עמ' 528.

6. **חיים ברלס**, שם, עמ' 188–189; משה באסוק (עורך), ספר המעפילים, ירושלים תש"ז, עמ' 352–360.

ויצאה במיוחד בעקבות 'מפקורה', כדי להטביעה.[7] חוקר גרמני יורגן רוהבר טוען, שהצוללת לא הייתה גרמנית, אלא סובייטית, ופגיעתה ב'מפקורה' הייתה בשוגג.[8]

גם את ספינת 'בולבול' פקדו סכנות. היא קיבלה פקודה לעצור, כפי שקיבלה 'מפקורה'. לאחר שרב החובל השבית את המנועים ועצר, הספינה זוהתה, והותר לה להמשיך בדרכה ללא פגע. אולם בעת הכניסה לבוספורוס, 'בולבול' לא יכלה להפליג, בגלל סערה עזה שפקדה את הים. היא עגנה בנמל **איגניאדה (Igneada)**, 45 מילין מקושטא. הנוסעים הורדו והועברו בדרך היבשה לקושטא. תוך שבועות ספורים הגיעו העולים של שתי הספינות לארץ–ישראל.[9]

ויכוחים פנימיים סוערים קדמו בהסתדרות הציונית ובתנועה החלוצית במחתרת בבוקרשט לפני הפלגת האונייות הללו, בין המצדדים בעלייה המיידית ובין הדורשים את דחייתה. כמו–כן התעוררו בעיות בקשר לקריטריונים בבחירת המועמדים לעלייה ובקביעת הרשימות הסופיות. ד"ר **ווילהלם פילדרמן**, ראש ה'פדרצייה של איגודי הקהילות' לשעבר, שנותר עדיין בעל השפעה אצל השלטונות, דרש מא"ל זיסו, שהיה ראש הוועד הפועל הציוני במחתרת, נציג ה"סוכנות היהודית" ואחראי על ההגירה לפני הממשלה הרומנית, לכלול ברשימת העולים גם יהודים לא–ציוניים. זיסו סירב להיעתר לו. מאידך גיסא, דרשו ממנו השלטונות הרומניים לכלול ברשימת העולים פליטים יהודים מפולין, מהונגריה ומסלובקיה שברחו לרומניה. גם להם סירב זיסו, משום שידע שיש ביניהם יהודים שנחשדו בשיתוף פעולה עם הנאצים.[10]

יום לפני ההפלגה הודיע **מיכאי אנטונסקו**, סגן ראש הממשלה וממלא מקומו, לזיסו, כי תורכיה ניתקה את היחסים עם רומניה, לאחר שניתקה את היחסים גם עם גרמניה, והצטרפה ל'בנות הברית'. אנטונסקו ביקש בשם הממשלה הרומנית ובשם ה'צלב האדום', שתחת חסותם עמדו האונייות להפליג, לבטל את ההפלגה, מפני שנוצרה סכנה לעלייה דרך הים

7. Lucian Herscovici, 'Tragedia Mefkure', הציונות, 15, הביטאון של אירגון העסקנים הציוניים מרומניה בישראל, יד זיכרון ליהדות רומניה על–יד בית–הכנסת 'בית יעקב יוסף הרב צבי גוטמן', ת"א (ניסן תש"ן), עמ' 20–21, 43 (להלן הרשקוביץ').

8. **דליה עופר** (לעיל, הערה 5), שם, עמ' 393; חיים ברלס, שם, עמ' 189; הרשקוביץ', שם; מוסף שבת "מעריב", 11 במרץ 1944.

9. מנחם בדר, שם, עמ' 116; דליה עופר, שם, עמ' 381.

10. אריה שטיינברג, 'חילוקי דעות בין ההסתדרות הציונית בבוקרשט ובין המוסד לעלייה ב' – בעניין ההעפלה מרומניה בתקופת השואה', דפים לחקר תקופת השואה, ד' (בעריכת אשר כהן ויהויקים כוכבי), המכון לחקר תקופת השואה המשותף לאוניברסיטת חיפה ולבית לוחמי הגטאות, תשמ"ו, עמ' 167–168; עמוס אטינגר, שם, עמ' 122.

השחור, אשר קודם לכן נחשב לים ניאוטראלי. ממשלתו הסירה מעליה את האחריות לשלום העולים המפליגים. גם ה'צלב האדום' הרומני, אשר תחת חסותו ודגלו עמדו לשוט שלוש האונייות, הודיע על ביטול החסות, בגלל הסכנה של פגיעתן בידי אונייות מלחמה של האויב.[11]

ההתנגדות ליציאת האונייות מקונסטאנצה בתקופה הקריטית הזאת, באה גם מהציבור היהודי. **א' גרוסמאן–גרוזיה**, ראש 'מרכז היהודים', היודנראט המרכזי של יהודי רומניה, שתפס את מקומו של **ד"ר נגדור גינגולד** (היהודי המומר, שהתפטר מתפקידו לאחר שהוכר באופן רישמי כנוצרי), הביע את התנגדותו לעלייה, מפני שבין העולים נכללו מאות יתומים שהוחזרו **מטרנסניסטריה**, ויש סכנה בעלייתם בעת הזאת. הילדים והנערים הללו עברו כבר שבעה מדורי גיהינום במקום הגירוש הזה באוקראינה, שכונה ה"**אושוויץ של רומניה**". מאידך גיסא, ביקשו מנהיגי ה'מרכז' מקומות עלייה עבור אנשיהם.[12]

גם **ראדו לקה** (**Radu Lecca**), ה'ממונה על ענייני היהודים' ('קומיסאר') ברומניה מטעם ראש הממשלה, **הזהיר את אברהם חכמו**, ראש קהילת יאסי בימים ההם, שנחשב בין מכריו הקרובים, שלא יעזו זיסו ואנשיו לתת לאונייות להפליג בים השחור, מפני שהדרך ממוקשת, ויש סכנה נוספת מצד אונייות–מלחמה גרמניות. חכמו נפגש, לפי עדותו, עם זיסו, שבידיו התרכזו כל הסמכויות של אירגון העלייה, והפציר בו שידחה את יציאת שלוש הספינות. אולם זיסו לא שעה לו, ולא התחשב אף בהתנגדותם של יתר חברי ההנהגה הציונית, שחלקו עליו, והביעו הסתייגות מעלייה זו, לאור אבני הנגף הרבות שבדרך, ובשל הפחד הנורא, שמא תחזור פרשת 'סטרומה'[13] (ראה הנספח).

11. **אפרים דקל**, בנתיב הבריחה, ת"א 1959, עמ' 186–187; יצחק בן אפרים, 'עשר שנים להטבעת אוניית המעפילים 'מפקורה' על–ידי אוניית מלחמה נאצית', ידיעות יד–ושם, 2 (יולי 1954), עמ' 9; עמוס אטינגר, שם, עמ' 122–123.

12. עדותו של **ד"ר שמואל אנצר**, שהיה מנהל ה"משרד הארצישראלי" בבוקרשט עד 1943: 'המשרד הא"י ברומניה בשנות מלחמת העולם השנייה', על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת, שם, עמ' 198–199.

13. עדותו של אברהם חכמו, יליד 1902, מתחילת אוגוסט 1988; חכמו שלח תזכיר ב–10 באוגוסט 1944, ימים אחדים לאחר אסון 'מפקורה', לא"ל זיסו, יו"ר משרד ההגירה, ובראשו הפסוק "ידינו לא שפכו את הדם הזה". הוא דרש לעשות רוויזיה בשיטות הניהול של העלייה לארץ–ישראל, שלא ידחסו ויצופפו עולים באונייות, שיאסרו הפלגות ללא סירות הצלה, שיוותרו על ספינות קטנות, וישפרו את תנאי העלייה באונייות, מפני שהעולים שהפליגו ב'קאזבק' התלוננו שניצלו בנס מטביעה בגלל הצפיפות האיומה של 735 העולים, שנאלצו לזרוק לים את רוב מטעניהם. כמו–כן דרש חכמו להרכיב וועד עלייה מאנשים מוכשרים ואחראים ולקבל את החסות של הצלב האדום. משמעות המכתב שקוף למדיי. זיסו לא שעה לאזהרת חכמו ולקה, והנה באה הטראגדיה. ראה: J. Ancel, Documents Concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust, Vol. 8, pp. 132-134 (להלן אנצל).

א"ל זיסו,[14] איש בעל מרץ רב, אוטוריטאטיבי, העשוי ללא חת, ישר ונקי–כפיים, שהיה בעל השפעה בקרב השלטונות, ביחוד בשנת 1944, האחרונה למלחמה, כשפעל כראש 'משרד ההגירה' בבוקרשט, הופיע לפני המארשל יון **אנטונסקו**, ראש המדינה, כיהודי גאה הדורש את זכויות בני–עמו, אזרחי המדינה, והכריע את הכף לטובת העלייה המיידית. הוא התייעץ בחשאי, בחדר אחורי של אולם הישיבות בבניין ההנהגה הציונית, עם שני הצנחנים, שהגיעו מארץ–ישראל ביוני 1944, **שייקה דן (טראכטנברג) ויצחק בן אפרים (מנו מושקוביץ)**,[15] שחיו באלמוניותם, ולא היה ידוע דבר על קיומם לחברי ההנהגה הציונית. בהשפעת שני הצנחנים, שטענו כי קיבלו מסר מבן–גוריון לצאת לדרך, החליט זיסו **שהאונייות יוצאות**. החלטתם התבססה על החשש שהסכנה מתקרבת, ויש **להציל מיד**, בייחוד לאחר שהגרמנים השתלטו על הונגריה ב–19 במארס 1944, והחלו לשלוח את יהודי הונגריה לאושביץ.[16]

השמועות על הסכנות ועל ההתלבטויות בקשר לעלייה הגיעו לציבור היהודי הרחב. מבוכה רבה השתררה בציבור. עשרות אנשים עשירים ובעלי אמצעים, ששילמו כסף רב בעד מקומות באונייות, ביטלו את נסיעתם. מועמדים אחרים שכבר הגיעו לנמל, התחרטו ברגע האחרון וחזרו לבוקרשט. מאות רבות של פליטים, חלוצים ששהו בהכשרות בבוקרשט, יתומים מטרנסניסטריה וסתם יהודים שהגיעו לנמל ורצו לעלות, נדחסו ונדחפו בין השומרים. אחדים הצליחו לעלות לשלוש האונייות ללא דרכון, או במקום אלה שביטלו את נסיעתם. בגלל מבוכה זו, איש לא הצליח לרשום את שמותיהם המדוייקים ואת מספרם של העולים בכל אחת משלוש האונייות. לכן קשה עד היום לקבוע את זהותם של הנעדרים, ואין לנו רשימה שמית שלמה של קרבנות אוניית 'מפקורה' (ראה הנספח "דיווחו של ניקולאי קובאץ").[17]

הרב צבי יעקב אבראהאם, מזכיר "הלשכה המרכזית האורתודוכסית" בטרנסילבניה לשעבר, שבנו אברהם טבע ב'מפקורה', פירסם בברוקלין בשנת תשי"ד, בספר לזכר בנו,

14. על אישיותו ומעשיו ראה: עמיאל שרגא, העשוי ללא חת, ת"א, תשכ"ד, עמ' 34–90.

15. ראה עליהם: תיאודור לביא, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 128–131; עמוס אטינגר, שם, עמ' 123; על "מפקורה" עיין גם בספרו של הצנחן יצחק בן אפרים (מנו), ממצור בארץ ליהדות נצורה, עדות, קיבוץ דליה, 1996, עמ' 83–98.

16. אפרים דקל, בנתיב הבריחה, שם, עמ' 187; יצחק בן אפרים, 'עשר שנים להטבעת אוניית המעפילים "מפקורה"', שם.

17. דין וחשבון מ–5 באוגוסט 1944 של ניקולאי קובאץ נציג 'מרכז היהודים' האחראי על הסעת יתומי טרנסניסטריה לנמל קונסטאנצה לשם העלאתם לא"י, בנוגע להפלגת שלוש האונייות הנ"ל, אנצל, 8, עמ' 130–131; וראה גם הערה 12. וראה גם דו"ח של קובאץ, על העומס באוניית 'קאזבק', אנצל, 8, עמ' 105.

בית אולפנא ח"ב, רשימה של 79 קרבנות. מרדכי רסל פירסם בספרו 'תיק מפקורה', רשימה של 180 קרבנות.[18]

בית–הכנסת על–שם 'יעקב יוסף הרב צבי גוטמן' בתל–אביב, בהנהגתו של הרב אפרים גוטמן, קבע לוח זיכרון, ופירסם רשימה של 232 המעפילים שטובעו. הוא עורך אזכרה לזכרם מידי שנה, כשם שהוא עורך אזכרה לזכרם של קרבנות 'סטרומה' ושל קרבנות הפוגרומים שביצעו הרומנים והנאצים ברומניה.[19]

בין קרבנות "מפקורה" יש להזכיר את הרבנית הניה **פרידמאן מבויאן**, לבית האגר, בת האדמו"ר ר' ישראל האגר מוויזניץ; **רבי בנציון שכטר**, גבאי הרבי מוויזניץ; **ציפורה–לאה קאנר**, בת האדמו"ר ר' אברהם אביש קאנר; **שרה ובנימין טנן**, בני הרב ד"ר מאיר טנן מקראיובה; **פנינה ומשה פרוים מושקוביץ**, הוריו של הצנחן יצחק בן אפרים, שזיסו כלל אותם לפי בקשת ה'מוסד לעלייה ב' בקושטא, ברשימת העולים באונייה זו. יחד עם מעפילים בודדים ועם אחים, טבעו במצולות–ים גם משפחות שלמות.

עד היום אין יודעים בוודאות, אם באוניית "מפקורה" היו 320, או 394 עולים, וכן אם היו 50–60 או 100–150 יתומים מטרנסניסטריה.[20] אסון גדול אירע כאן, כמעט בסוף המלחמה ברומניה. לדעת הכל, על ממשלת ישראל החובה הקדושה להנציח את הקרבנות הללו בדרך הראוייה, הואיל והם היו לוחמים לתקומת ישראל.

בסיכום: העלייה מרומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה הייתה אחת מעלילות הגבורה של ההעפלה. עלייה זו הצילה אלפי יהודים ותרמה תרומה נכבדה לבניין הארץ. אולם, מאידך גיסא, הקריבה קרוב לאלף ומאתיים מטובי בניה, שצללו במצולות–ים, ולא זכו להגיע לחוף מבטחים, ולא לקבר ישראל.

18. ספר בית אולפנא, חלק שני הנקרא זכור לאברהם, ברוקלין התשי"ד, עמ' ד–ה; על תיק מפקורה ראה הערה 5.

19. אני מודה לרב אפרים גוטמן, שהואיל לשלוח לי את הרשימה השמית שלו על הנעדרים מ'מפקורה'.

20. יואל זילברפארב מציין ברשימתו 'פרשת מפקורה', על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת, עמ' 215, שהיו בספינה 150 יתומים מטרנסניסטריה; יצחק ארצי, שהיה פעיל בתנועת העלייה והיה עד למאורעות הללו, מציין במאמרו 'רומניה – מקור ונתיב לעליית המונים', בספר הנ"ל, עמ' 205, כי היו 60 יתומים ב"מפקורה"; גם מרדכי רסל, שם, עמ' 61, מביא את עדותה של המורה המלווה של הילדים ד"ר רבקה רוקנשטיין, על 60 יתומים מטרנסניסטריה.

נספח 1

מכתב מחאה של א. חכמו ל'משרד ההגירה'.[1]

"ידינו לא שפכו את הדם הזה" !

אברהם חכמו, ראש קהילת יאסי, שהזהיר בזמנו את א"ל זיסו שלא לארגן עלייה באוגוסט 1944, מפני שהדרך ממוקשת ויש סכנה מאונייות גרמניות, כתב ב–10 באוגוסט 1944, חמישה ימים לאחר הטבעתה של 'מפקורה', מחאה נמרצת ל'משרד ההגירה' ובראשה הפסוק: "ידינו לא שפכו את הדם הזה".

כפעיל ציוני מאז 1919, וכנשיא הקהילה היהודית הגדולה ביאסי, תבע א' חכמו לערוך תיקונים באירגון העלייה ובשיטותיה, בהתאם לתגובותיהם של ראשי ההסתדרות הציונית ומנהיגיה שעלו באנייות 'מאריצה' ו'קאזבק'. הם כתבו לו:

> "הגענו לאיסטנבול ללא חבילות... זרקנו את כולן לים. שחינו עד לברכיים במים, שחדרו לאונייות... צורת העלייה והנסיעה באנייות יש בהן משום פשע (Constituie o Crima). דימינו לעצמנו שאנו נמצאים שוב ב'רכבות המוות' מיאסי, שנסעו לכיוון מחנה הריכוז ביאלומיצה (Ialomita), ב–29 ביוני ..1941. ניצלנו מהגיהינום".

לכן דורש מר חכמו להפסיק את העלייה, לוותר על ההפלגה באונייות קטנות, שהעלו עולים מעל כוח קליטתן ולקבל רק שירות אונייות בחסות "הצלב האדום הבינלאומי". כי מתוך 3,000 עולים שעלו בשנתיים האחרונות (1942–1944) הגיעו לצערנו לארץ–ישראל רק כ–2,000 והיתר, מעל 1,000, צללו וטבעו בים. "כמנהיג שליווה את העולים לאניית 'קאזבק' לקונסטאנצה ואשר הזהרתי כבר בעבר, אני קורא שוב "Ajunge" ("מספיק") – "עצרו את העלייה"!"

1. אנצל, 8, עמ' 132–134;

נספח 2 –

דין וחשבון של ניקולאי קובאץ על הפלגת שלוש האונייות 'מפקורה', 'בולבול' ו'מורינו' מנמל קונסטאנצה.[1]

ניקולאי קובאץ' (Nicolae Kovaci), נציג 'מרכז היהודים ברומניה', שליווה את 203 היתומים מטרנסניסטריה, ששהו בבית היתומים בעיר בוזאו, לנמל קונסטאנצה, דיווח **ב–5 באוגוסט 1944** על הפלגת שלוש האונייות.

בהגיעם לנמל, ערכה המשטרה בדיקות קפדניות במשך שלוש שעות, כדי לזהות את הילדים על–פי תמונותיהם ותעודותיהם.

לדבריו: "אירגון עלייתם לאונייות לא התנהל כראוי, וגרם לאי–שביעות רצון. מספר גדול של ילדים ומבוגרים, ובייחוד של פליטים מהונגריה ומפולין, הובאו מבוקרשט. ביניהם בלטו תינוקות וילדים בני 4, 5, 6, ללא דרכונים, שהגיעו בתקווה שהמארגנים יוכלו להכניסם ולהעלותם בין העולים הלגאליים, בעלי הדרכונים. אולם הדבר לא עלה בידם, מפני שמשטרת הנמל מנעה כל ניסיון של עלייה בלתי לגאלית. בנמל נותרו 241 איש, שלא הצליחו לעבור את הביקורת".

בשל כך התרחשו סצינות איומות. אנשים נפלו לרגלי הנציגים של השלטונות, בדרשם בתוקף להתיר להם להיכנס לאונייות, או לירות בהם ולהמיתם, כי קצו כבר בחייהם הקשים. הם טענו ש'משרד ההגירה' (Oficiul de Emigrare) הבטיח להם עלייה לארץ–ישראל, ולמה אינם מתערבים לטובתם. טענתם הופנתה בייחוד כלפי **פאול באקלינגר**, נציג 'משרד ההגירה', שדאג רק לעצמו ועלה על אוניית 'מורינו', אחת משלוש האונייות שעמדו להפליג.

שישה ילדים שהסתננו בין היתומים, 4 יתומים ו–2 ילדים מבוזאו, שלא היו ברשימה, הוחזרו לבוקרשט מלווים על–ידי נציגי המשטרה.

על שלוש האונייות הנ"ל הועלו 1,037 עולים. לפי הערכתם של המומחים, נותרו עוד כמאה עד מאה וחמישים מקומות באונייות, כי מספר גדול של עולים ששילמו את הכרטיסים נשארו בבוקרשט ומספר קטן מהם שהגיעו לנמל חזרו בהם ולא עלו, מטעמים כמוסים עמהם. לפיכך, לא הייתה צפיפות והתנאים ההיגיניים היו יותר טובים. גם המטענים שהביאו העולים היו קטנים יותר והדבר תרם להפחתת הצפיפות, שהייתה באונייה 'קאזבק', שהפליגה ביולי, חודש לפני כן, וביניהם 200 ילדים". גם באונייה זו העלה קובאץ' יתומים מטרנסניסטריה, ודיווח על עלייתם ל'מרכז היהודים'.[2]

1) אנצל, 8, עמ' 130–131;

2) שם, 8, עמ' 105;

MURDER!

SIR HAROLD MAC MICHAEL

Known as High Commissioner for Palestine

WANTED for MURDER

OF 800 REFUGEES DROWNED IN THE BLACK SEA ON THE BOAT „STRUMA"

800 פליטים טבעו למוות בים השחור על סיפון האניה „סטרומה"

רצחן מבוקש

סר הרולד מק מיכל

(לשעבר) הנציב העליון לפלשתינה

המחאה נגד הציב העליון הרולד מק מיכל שכונה "רוצח", שבגללו טבעו המעפילים ב"סטרומה", בשל מניעת עלייתן; כרזות נסיונה לאוניית בלה - צינט (1944), שיוחו ע"י ה"צלב האדום".

חלק ד'

פרק שמונה–עשר: "חסידי אומות העולם"

ארבעים אזרחים רומנים הוכרו עד שנת 1993 כ"חסידי אומות העולם", וקיבלו את האות המעיד על כך מ"יד ושם" בירושלים, בזכות פועלם להצלת אלפי יהודים ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה.[1] נדון כאן על שישה מהם, שתי נשים וארבעה גברים, ונתאר את מעשיהם האציליים, כדי שייזכרו ויירשמו בספר הזהב של תולדות ההצלה.

המלכה האם הלנה (Regina Mama Elena), אמו של המלך מיכאי הראשון (Mihai), גרושתו של המלך קארול השני (Carol), השפיעה על הרודן, המרשל יון אנטונסקו (Ion Antonescu), ועל ממלא מקום ראש הממשלה, פרופ' מיכאי אנטונסקו, לדחות את גירושם של שלוש מאות אלף יהודי רומניה (שכללה את "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית), למחנות ההשמדה בפולין, בקיץ ובסתיו 1942.

כמו–כן מנעה את ההוצאה לפועל של הגזירה לגרש את יהודי יאסי (Iasi) ויהודי מולדובה (Moldova) לטרנסניסטריה (Transnistria), ארץ גזירה, מעבר לנהר דניסטר (Nistru) שבאוקראינה.

בעקבות בקשתו של הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן, פעלה המלכה הלנה למען הקלת מצבם של היהודים מדורוהוי (Dorohoi), מבוקובינה (Bucovina) ומבסרביה (Basarabia), שגורשו לטרנסניסטריה, והשיגה אישור מהממשלה לשגר להם סיוע הומאניטרי במזון, רפואות, ביגוד וכספים. היא אף שלחה את שלישה האישי באחד מלילות החורף הסוערים אל הרב שפרן כדי להודיעו, שהמנהיגים היהודים קיבלו היתר להחיש את משלוח העזרה לגטאות ולמחנות בטרנסניסטריה.

כן סייעה המלכה בהחזרתם של כאלפיים יתומים ממחנות טרנסניסטריה לקהילות רומניה. בפעולותיה נעזרה בידי בנה, המלך מיכאל הצעיר, שלימד זכות על יהודי רומניה אצל הרודן יון אנטונסקו ואצל גוסטאב ריכטר (Gustav Richter), "היועץ לעניני היהודים" בשגרירות הגרמנית בבוקרשט (Bucuresti) ונציגו של אייכמן ברומניה.

במכתב ששלח הרב שפרן אל המלכה בתחילת אוקטובר 1944, בסוף מלחמת העולם השנייה, העלה על נס את עזרתה המוסרית והמעשית ליהודי רומניה, ואת יחסה הטוב ליהודים, וכינה אותה "האם האמיתית", "אם כל חי".

1. ראה רשימה חלקית של מקבלי התואר "חסיד אומות העולם":
Revista Cultului Mozaic (R.C.M.): 1/7/1990; Mai, II, 1994; Realitatea Evreeasca: 43-44, 1-2/1997; Martiriul Evreilor din Romania, Bucuresti 1991, p. 317.

בזכות מעשיה להצלת יהודים, הוענק לה, לאחר מותה, אות "חסיד אומות העולם", ב–4 בנובמבר 1993.[2]

ויוריקה אגאריצי (Viorica Agarici), הצילה ממוות למעלה מאלף יהודים, שהיו כלואים בתוך קרונות–רכבת אטומים. לאחר הפוגרום האיום, שאירע ביאסי ב–29–30 ביוני 1941, הוכנסו אלפי יהודים משרידי הטבח לעשרות קרונות רכבת, ש"טיילו" במתכוון במשך ימים אחדים על פסי הרכבת. מאות מהם גוועו בגלל החום הנורא, חוסר אוויר והיעדר מזון ומים לשתייה. אחדים מהם שתו את מי רגליהם, יצאו מדעתם ואף התאבדו.

רכבת אחת ובה אלפיים וחמש מאות יהודים, שיצאה לכיוון מחנה–הריכוז קאלארשי–יאלומיצה (Calarasi-Ialomita), עברה דרך תחנת הרכבת בעיר רומאן (Roman). **ויוריקה אגאריצי**, שעמדה בראש וועד נשים, שהגיש עזרה מטעם "הצלב האדום" הרומני, שמעה זעקות קורעות–לב, שבקעו מהקרונות הסגורים. היא דרשה מהז'נדרמים, ששמרו עליהם, לפתוח את דלתות הקרונות. בעקבות סירובם הפצירה במפקדם, הקרונות נפתחו, וניתגלו תמונות איומות: גוויות מוטלות בתוך שלוליות דם, שתן וצואה, ליד אנשים ערומים, שדעתם ניטרפה עליהם. הגוויות הורדו, והנותרים בחיים טופלו בידי הצוות הרפואי, נוקו, הולבשו, והובא להם אוכל על–ידי נציגי קהילת רומאן. הודות לטיפולה המהיר, ניצלו ממוות 1,013 יהודים, מתוך 2,500 שהיו ברכבת. ניצולים אלה הועברו למחנה ריכוז קאלארשי–יאלומיצה. בזכות מעשי ההצלה של אישה רחמנית זו, הוענקה לה קיצבה חודשית על–ידי קהילת בוקרשט במשך שנים רבות (לאחר שפוטרה מעבודתה ברומאן), עד לפטירתה ב–1979, בגיל 93. ביולי 1983 הוענק לה, לאחר מותה, תואר "חסיד אומות העולם", על–ידי "יד ושם" בירושלים.[3]

דומיטרו בציאנו (Dumitru Beceanu), רוקח, בעל בית–מרקחת ביאסי, קצין מילואים בדרגת סרן, הסתיר בביתו בעיר זו, בימי הפוגרום, בסוף יוני 1941, עשרים יהודים, ביניהם שלוש משפחות של רוקחים. הוא לא נכנע לכנופיות של ה"לגיונרים" הפאשיסטיים,

2. אלכסנדר שפרן, אל מול פני הסערה, "יד ושם" ירושלים, תשנ"א (להלן שפרן), עמ' 22, 62, 72, 94; Viata Noastra (V.N.): 26.3.1993; 2.4.1993; 23.4.1993; מנפרד רייפר, מסע המוות, ת"א תש"ו, עמ' 61–62; J. Ancel, Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust (להלן אנצל), אנצל, 6, עמ' 49; שם, 10, עמ' 663.

3. שפרן, שם, עמ' 49; Marius Mircu, Treizeci si sase stilpi ai lumii, T.A. 1994, pp. 48-53; Viata Noastra (V.N.): 13.5.1983; 15.6.1983; 28.6.1983; 21.7.1983; 19.6.1987; R.C.M.: 1.3.1990; 1.7.1990; טוני מערבי, ימים של כאב, ת"א, תשמ"ו, עמ' 112; יעקב גלר, "יאסי עיר ההריגה", צמיחתה ושקיעתה של קהילה, ת"א, תשנ"ה, עמ' 326–332; עדות מפי אנדרי קאלאראשו (מפיק סרטים בטלוויזיה), שניצל על–ידי ויוריקה אגאריצי ברומאן, והועלה לרכבת שיצאה למחנה–ריכוז קאלארשי–יאלומיצה: Realitatea Evreeasca; 38 (838) Noienbrie 1, 1996.

הרוצחים, שצרו על ביתו, ודרשו להסגיר את היהודים. הוא החזיק במשך שבועיים, דאג למחסורם, וכך הצילם ממוות.

בציאנו הגיש עזרה רפואית ליהודים שנפגעו בפוגרום, ואף שלח תרופות ליהודים במחנות עבודה. בזכות מעשי ההצלה האלה, הוענק לו על-ידי "יד ושם" בשנת 1987, שבע שנים לאחר פטירתו, אות "חסיד אומות העולם". הטקס נערך בנוכחות בני-משפחתו, ב-26 במאי 1988 בירושלים.[4]

פרופסור ראול שורבאן (Raoul Sorban) מקלוז (Cluj), סייע באביב ובקיץ 1944 לעשרות יהודים לברוח מטרנסילבניה הצפונית, שסופחה להונגריה, לטורדה (Turda) שבטרנסילבניה הדרומית, שבשלטון רומני. על-ידי הברחתם ניצלו מגירוש לאושביץ. הוא סיפק תעודות מזוייפות למאות פליטים יהודים ותעודות המרת-דת, שקיבל משני אנשי-כמורה מקלוז [הבישוף הקאתולי-יווני אשטלייאנו (Asteliano) והכומר האורתודוכסי פלוריאן מורסאן (Florian Morsan) מקלוז], עבור עשרות יהודים, וכך הצילם ממוות. השלטונות חשדו בו, ולכן נאלץ להסתתר ולישון כל לילה במקום אחר, עד תחילת סתיו 1944, כששוחררה רומניה על ידי הסובייטים. בזכות פעולותיו להצלת יהודים, הוענק לו אות "חסיד אומות העולם", על-ידי "יד ושם" בירושלים, בשנת 1986.[5]

ד"ר טראיאן פופוביץ (Traian Popovici), היה ראש העיר צ'רנוביץ (Cernauti), בירת איזור בוקובינה, שנכבשה בתחילת יולי 1941 מידי הצבא הסובייטי (ששלט באיזור במשך שנה). פרופ' אלכסנדרו ריושיאנו (Riosianu Alexandru) מושל האיזור, הורה לו להקים גטו בעיר. אולם, הוא הצליח לדחות את הקמתו בתואנה, שמבחינה טכנית אין עדיין אפשרות להקימו. פופוביץ דרש מהמושל להתיר לו לצאת בלוויית משלחת עירונית לפולין, כדי ללמוד את פרשת הקמת הגטאות, וזאת כדי לדחות שוב את הקמתו. המושל החדש של בוקובינה, הגנרל קורנליו קאלוטסקו (Corneliu Calotescu), שמונה לאחר מותו הפתאומי של המושל הקודם ריושיאנו, שהיה כמו קודמו מיועציו הקרובים של הרודן יון אנטונסקו, לא התחשב בעמדתו של ראש העיר פופוביץ, והקים את הגטו בצ'רנוביץ ב-14 באוקטובר 1941, ודחס בו כחמישים אלף היהודים, שהתגוררו בעיר.

למחרת הקמת הגטו, הוחל גירוש היהודים לטרנסניסטריה. בישיבה שכונסה על-ידי המושל קאלוטסקו, היה פופוביץ היחיד מבין 18 המשתתפים, שהתנגד לגירוש, בטענה שיגרום

4. Israel Marcus (Marius Mircu), Din nou sapte momente, Askelon 1987, pp.20-22 (להלן מאריוס מירקו), V.N.: 20.5.1988; R.C.M.: 728, Dec. 1991; על הרוצחים ה"לגיונרים" ראה: יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, ת"א תשמ"ה, עמ' 321-325.

5. שפרן, שם, עמ' 86; ספר זכרון ליהודי קלוז (קולוזווואר), בעריכת ד"ר משה כרמלי (ווינברגר), ניו-יורק, תש"ל, עמ' קמ"א-קמ"ח; מאריוס מירקו, שם, עמ' 88-90; R.C.M.: 1.7.1996. Minimum, 4, no. 38, Mai 1990; "הצופה": V.N.: 26.4.1987; 15.4.1988 (עיין בפרק "הצלת פליטים מפולין ומהונגריה").

להתמוטטות כלכלית של העיר והאיזור, ודרש להשאיר במקום בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, מהנדסים, רוקחים, טכנאים, ובעלי מלאכה, פועלים ואחרים. הוא טען שגירושם של המומחים היהודים יגרום לשיתוק הכלכלה, התעשייה, המלאכה והמסחר, והביא לדוגמא, שרק פחח נוצרי אחד נמצא בצ'רנוביץ. כמו כן דרש שלא לגרש את 1,500 היהודים המומרים מהמקום, מפני שהמיסיון הינו מוסד חשוב בנצרות.[6]

המושל קאלוטסקו שוכנע במקצת, והתיר לפופוביץ להכין רשימה של כמאתיים בעלי–מקצוע חיוניים, שיושארו במקום. במלאכת עריכת הרשימה נועץ ראש העיר עם פרנסי הקהילה. בסופו של דבר תפחה הרשימה לכמה אלפי יהודים. ד"ר פופוביץ הנפיק רישיונות עבודה (שכונו על שמו "אישורי פופוביץ"). המושל, הגנרל קאלוטסקו, הנפיק אף הוא רישיונות (שכונו על שמו "אישורי קאלוטסקו"). וכך נותרו בצ'רנוביץ 20,000 יהודים, בעלי רישיונות העבודה, יחד עם בני משפחותיהם, שניצלו מהגירוש. קבלת רישיון העבודה הייתה כרוכה בתשלום שלמונים ושוחד לפקידים, קצינים ואנשי–קשר.

בבית העירייה זכה היהודי ליחס הוגן, ומשרדו של ראש העיר ד"ר פופוביץ היה פתוח בפני כל ניצרך ונירדף. הוא המשיך לשלם משכורות לגימלאי העירייה, לא גירש מבתיהם יהודים שלא שילמו שכר דירה, והושיט בחשאי עזרה לעניים.

אחרי גירושם לטרנסניסטריה של 5,000 יהודים נוספים בקיץ 1942, נותרו בצ'רנוביץ כ–15,000 יהודים, שניצלו מהתופת של הגטאות, מחנות הריכוז וההשמדה שבטרנסניסטריה. בשל יחסו הטוב ליהודים, אמרו הנוצרים על פופוביץ שהתייהד ("Jidovit"), והעיתון "Bucovina" כינה את היהודים: "Poporul Lui Popovici" ("העם של פופוביץ"). קאלוטסקו כינהו "סניגורו של ישראל". לבסוף, בגלל השתדלויותיו למען היהודים והעזרה שהגיש להם, הודח פופוביץ מתפקידו בקיץ 1942, לאחר שכיהן בתפקידו שנה אחת בלבד.

כהוקרה על פועלו, העניקה קהילת בוקרשט עזרה כספית לאלמנתו ולאחיו של פופוביץ, במשך שנים רבות, משנת פטירתו 1946. בינואר 1969 הוענק לו על–ידי "יד ושם" בירושלים, פוסט מורטום, אות "חסיד אומות העולם", על פעולותיו האמיצות להצלת אלפי יהודים בצ'רנוביץ. ניצולים רבים, שעלו לישראל, חייבים לו הוקרה על הישארותם בחיים.[7]

6. על המומרים ראה: יעקב גלר, "המרת דת ברומניה ערב מלחמת העולם השנייה ובמהלכה", סיני, קט"ו (תשנ"ה) עמ' פ"ב–פ"ח.

7. Matatias Carp, Cartea Neagra, 3, Bucuresti, 1946, pp. 158-182. (להלן קארפ) R.C.M.; Februarie 1993; Mai 1994. אנצל, שם, 5, עמ' 277–287; שם, 8, עמ' 461–473.

הקולונל סאבין מוטורה (Sabin Motora), מונה במאי 1943 כמפקדו הרביעי של מחנה הריכוז וואפניארקה (Vapniarca) שבטרנסניסטריה, שנכלאו בו בספטמבר 1942 כ–1,500 יהודים קומוניסטים, "חשודים" בקומוניזם ויהודים שעברו "כביכול" עבירות שונות. שלושת מפקדי המחנה שקדמו לו, היו אכזריים. מוטורה היה אדם בעל אופי טוב, מתון, היה לו יחס אנושי לכלואים, ונהג בהם בהגינות. הוא שיפר את התזונה במחנה הריכוז, אישר פתיחת קאנטינה עבור האסירים שחלו בשיתוק, התיר להם להתארגן, להקים להקת תרבות וזמר, לערוך הצגות, קונצרטים, הרצאות, טקסי נישואין ותפילות בשבת ובחגים, בניהולו של הרב האסיר בנימין וילנר. אישה שחלתה נשלחה על ידו, במכוניתו הפרטית, עם נהגו האישי, לבית החולים. הוא שיחרר אסירים והעבירם לרבניצה (Rabnita), מחנה קרוב יותר לגטאות טרנסניסטריה.

לאחר כשישה חודשים, כשנסגר מחנה וואפניארקה, העביר את האסירים למחנה–ריכוז גרוסולובו (Grosolovo), שעליו המשיך לפקד. לכאן הובאו גם אסירים שהיו במחנה–ריכוז סליוויניה (Slivina), שניהם בטרנסניסטריה. בגרוסולובו דאג הקולונל מוטורה שהאסירים יעבדו עבודות חקלאיות, ויקבלו תמורת עבודתם מצרכי מזון ותנאי קיום טובים יותר. הוא התיר להם לארגן גם כאן קאנטינה עבור כולם, כולל המשותקים, שלא יכלו לעבוד, הירשה להם להקים הנהגה פנימית, שתנהל פעולות תרבותיות וחלוקת הסיוע, שהגיע מ"וועדת העזרה" מבוקרשט, וחבילות אישיות, שהגיעו מקרוביהם מרומניה, והגן עליהם מפני פגיעות מבחוץ.

ב–15 במרץ 1944 הועברו כשש מאות אסירים ממחנה גרוסולובו למחנה ריכוז טרגו–זיו (Targu-Jiu), שבתוך רומניה, דרך טיראספול (Tiraspol). האסירים היו צריכים לעבור מרחק של 35 ק"מ ברגל, ולכן העמיד לרשותם קולונל מוטורה עגלות רתומות לשוורים, שהחרים מאוקראינים, ביחוד עבור זקנים וחולים, והעבירם דרך שדות, במקום הכביש אודסה–טיראספול, כדי להימנע מפגישה פנים אל פנים עם צבא גרמני נסוג. מוטורה ציווה על הז'אנדרמים המלווים: "תפקידכם לשמור על האסירים, שלא יותקפו, ושלא ייפגעו על–ידי חיילים גרמנים וה–ס.ס. הנסוגים, וכן על–ידי אוקראינים במדים כחולים"!

בדרך לטיראספול הלין אותם בבית עזוב, ובבוקר העביר את האסירים מעל הגשר טיראספול–טיגינה (Tiraspol-Tighina), ושם דרכו לראשונה, לאחר שלוש שנים, על אדמת

עדות הפלינג זאב (פסח תשנ"ד), יליד צ'רנוביץ 1915, ועדות אשתו חייה הפלינג, ילידת צ'רנוביץ 1920, שנשארו בגטו צ'רנוביץ, וקיבלו "אישורי קאלוטסקו". הם עבדו בבית חרושת לטקסטיל "הרקולס" כמומחים, ולימדו פועלים רומנים את מלאכת הטקסטיל; תולדות, 14 (תשרי, תשל"ז – 1976), עמ' 27: יוסף טננבום, מלכות הגזע והרשע, הרייך השלישי ומעלליו, ירושלים תשכ"א, עמ' 159–161; אריה באומינגר, "דוקטור טראיאן פופוביץ, ראש עיריית צ'רנוביץ", חסידי אומות העולם, ת"א תשל"ח, עמ' 159–161.

בסרביה – רומניה. כך עזר להם לעבור את איזור הכיבוש הצבאי הגרמני ברוסיה, בו נרצחו עשרות אלפי יהודים.

בטיגינה איכסן מוטורה את האסירים בבית קולנוע על גדות הניסטר, התקין להם מטבח צבאי ומקלחת חמה בתוך קרון רכבת, והתיר להם לכבס את בגדיהם ולבניהם. כך, בפעם הראשונה, הם חשו כאנשים חופשיים. הוא הגן עליהם מפני הרוצחים האוקראינים, העלה אותם לקרונות בהמות ומשא, והעבירם מטיגינה לטרגו–זיו, שם היו בטוחים יותר בחייהם. מוטורה נפטר ב–12 בדצמבר 1978 בגיל 78, בטרגו–מורש (Targu-Mures) שבטרנסילבניה (Transilvania).

על פעולותיו להצלת 600 יהודים מעינויים ומרצח, על מתן הטבות לאסירים במחנות ריכוז וואפניארקה וגרוסלובו, על שיפור תנאי–חייהם, על שסירב למלא פקודות המנוגדות למצפונו, וסיכן את עצמו בהגנת האסירים היהודים, הוענק לו, על–ידי "יד ושם" בירושלים ב–1983 אות "חסיד אומות העולם", בהשתדלותם של פרופ' יחיאל בנדיטר ואסירים אחרים, שנכלאו במחנות והיו תחת פיקודו, ואשר עלו לישראל.[8]

בסיכום: מתוך כ–13,000 לא יהודים, שצויינו עד כה כ"חסידי אומות העולם",[9] רק 40 קיבלו עד שנת 1993 אות זה ברומניה. מדינה זו עומדת במקום השלושה עשר במספר מקבלי תעודות ההוקרה, לאחר פולין, הולנד, צרפת, בלגיה, ביילורוסיה ואוקראינה, גרמניה, הונגריה, איטליה, צ'כוסלובקיה, יוון, יוגוסלביה ואוסטריה. הארבעים הללו, הסתכנו מאד למען הצלת היהודים, והודות למעשי ההצלה שלהם, ניצלו לפחות כעשרים אלף יהודים. המדליות הוענקו להם בהתאם ל"חוק זכרון השואה והגבורה יד ושם תשי"ג" על ש"שמו נפשם בכפם להצלת יהודים".

רוב הניצולים עלו לארץ–ישראל, ובחלקם חיים עדיין עמנו עד היום.

ברומניה היו עוד עשרות פקידים ומנהלים, כמרים, רופאים, קצינים, חיילים ואזרחים פשוטים, שהצילו יהודים במישרין או בעקיפין, ואיפשרו למוסדות יהודים לפעול ולהגיש סיוע לאחיהם הסובלים, ועל–ידי–כך הצילום.

8. יעקב גלר, "מחנות ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", ילקוט מורשת, 60 (תשנ"ו – 1996), עמ' 70–72; יחיאל בנדיטר, "המאבק להישרדות במחנה ההסגר וואפניארקה", דפים לחקר תקופת השואה (אונ' חיפה), ז' (תשמ"ט), עמ' 127.

Ihiel Benditer, Vapniarca, T.A. 1995, pp. 51, 68-74, 78, 81-85, 124-125, 133, 145, 171-172; Adalber Rosinger, "Minirepublica totalitara Vapniarka", Minimum, 9 (1987), pp. 45-46

מאריוס מירקו, שם, עמ' 130–133; פנקס הקהילות רומניה, 1, עמ' 417, 432; V.N.: 20.4.1995.

9. משה בייסקי, "חובות העם היהודי כלפי חסידי אומות העולם", משואה, כ"ד (תשנ"ו), עמ' 11–21;

הֶלֶנָה, מלכת האם ("חסידת אומות העולם"), עם בנה המלך מיכאל הראשון (בוקרשט - ארמון המלכות).

פרק תשעה–עשר: 23 באוגוסט 1944 – יום שיחרור יהודי רומניה מעול הנאצים, "פורים דרומניה"

ב–23 באוגוסט 1944 שוחררו כ–400,000 יהודי רומניה על–ידי הצבא הסובייטי, וניצלו מהתופת הנאצית.

היהודים ראו בחיילים של הצבא הרוסי, בו שרתו הרבה חיילים יהודים, **מצילים וגואלים**. מי יודע מה היה חס ושלום גורלם של יהודי רומניה, אילמלא האופנסיבה של הצבא הסובייטי, שהצילם מהשמדה.

רומניה, שהיתה בת–בריתה של גרמניה, נטשה את מדינות ה"ציר", והצטרפה לרוסים ו"לבנות הברית" במלחמתם נגד הנאצים.

הרודן יון **אנטונסקו** ויתר חברי ממשלתו, נעצרו ונכלאו ב–23 באוגוסט 1944. הוקמה ממשלה חדשה, שהורכבה על–ידי קציניים וטכנוקרטים, נציגי חצר המלכות, המפלגה הקומוניסטית והמפלגות הפוליטיות מהבלוק (הגוש) הדמוקרטי, בראשותו של הגנרל קונסטנטין סאנטסקו (Sanatescu).

המלך **מיכאי הראשון** הכריז באותו יום על הפלת הדיקטטורה הצבאית של יון אנטונסקו, ועל יציאת רומניה מברית ה"ציר". כתגובה לכך הפציץ חיל האויר הגרמני את עיר הבירה בוקרשט.

יום ה–23 באוגוסט 1944, נחרת לנצח בזכרונם של יהודי רומניה, כיום ההצלה ממוות, ונירשם בתולדותם כ"פורים דרומניה", **כיום הנס והגאולה, כיום הפדות**, והיציאה מאבל ליום טוב.

יותר ממחצית יהודי רומניה ניצלו מקלגסי **הנאצים הגרמנים**, מרצח ומהשמדה. כחמישים אלף יהודים יצאו מהחיים האפלים של עבודת הכפייה המפרכת, לאור השיחרור, וחזרו לבתיהם ולבני משפחותיהם. אלפי יהודים יצאו לחופשי מבתי–הכלא וממחנות הריכוז טרגו–זיו, וואפניארקה, פציורה ומחנות אחרים. כששים אלף יהודים, שרידים מ–150 גטאות ומחנות בטרנסניסטריה, שנותרו בחיים מתוך 150,000 נפש, השתחררו וחזרו לבתיהם. אלפי יהודים שגורשו מעיירות ומכפרים, החלו לשוב מערי המחוז לבתיהם ולעסקיהם. עשרות אלפי בתים, חנויות, מפעלי מלאכה ותעשייה, טחנות קמח, כרמים ויערות, שניגזלו מהם על–פי חוקי הרומניזציה, הוחזרו אט–אט לבעליהם היהודים. גם הבניינים של מוסדות החינוך, הבריאות והסעד וכן בתי–הכנסת, שהוחרמו על–ידי הצבאות הרומנים והגרמנים, הושבו לקהילות ונפתחו מחדש.

עשרות אלפי תלמידים וסטודנטים, שגורשו מלימודיהם מהמוסדות הממלכתיים והציבוריים, חזרו שוב והשתלבו בלימודים, במוסדות האקדמאים והציבוריים, תוך הכרה בארבע שנות

לימודיהם בבתיה"ס הקהילתיים ובקולג'ים האוניברסיטאים מתקופת המלחמה. בתי–כנסת שופצו, תוקנו והורחבו. קול התורה נשמע בתלמודי–תורה ובישיבות, והוגבר לימוד הלשון העברית בבתי–הספר הקהילתיים.

ערים רבות באיזור מולדובה הקרובות לחזית, שנינטשו על–ידי התושבים הנוצרים בגלל ההפצצות הכבדות, אורגנו מחדש על–ידי היהודים, יחד עם האוכלוסייה הרומנית, שנותרה במקום. הם הקימו שירותים רפואיים וסניטריים, שירותים סוציאליים, מתקני ביוב, מים, נקיון ומשטרה לשמירת הסדר. יהודים נתמנו לראשי ערים ולסגנים, לקציני משטרה ושוטרים, קיבלו תפקידים ומישרות באדמיניסטרציה של המערכת העירונית, והשתלבו גם במנגנון הממשלתי והמחוזי.

יהודים התהלכו זקופי קומה וגאים על נס הניצחון במלחמה. הורגשה אוירה של חופש, פדות ודרור, כמו "אתחלתה דגאולה". האנטישמיות הרעשנית פסקה ושונאי–ישראל נָדָמו.

החלה התעוררות ציונית גדולה. מאות סניפים וקינים של תנועות נוער ציוניות–חלוציות, הוקמו בכל ערי המדינה, כמו "בני–עקיבא", "גורדוניה", "הנוער הציוני", "השומר הצעיר", "דרור הבונים" ואחרות. גם מפלגות ציוניות, שפעלו לפני המלחמה בקרב מבוגרים, התארגנו מחדש, כמו "מזרחי", "איחוד", "משמר", "העובד הציוני", וריכזו בהם אלפי חברים. עשרות פלוגות הכשרה חלוציות הוקמו באיזורים שונים במדינה, שהכשירו צעירים חלוצים לעבודה חקלאית ופיזית ולהקמת קיבוצים חדשים בארץ–ישראל. כינוסים וקונגרסים ציוניים מחוזיים וארציים, כינסו אלפי משתתפים ומיצעדים ותהלוכות של נוער ציוני, עם דגלי כחול–לבן צעדו ברחובות הערים, תוך שירה עברית. אלפי חלוצים עלו לארץ–ישראל, והקימו קיבוצים ומושבי–עובדים.

מאידך, אלפי יהודים, השתלבו גם במפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות. **הדיקטטור יון אנטנסקו וממלא מקומו מיכאי אנטנסקו** ושרים אחרים, נשפטו במשפט פושעי המלחמה, שנערך שנתיים לאחר השיחרור, והוצאו להורג. כחמישים קצינים ופקידים בכירים נשפטו לתקופות מאסר ארוכות, כולל מאסר עולם. "טור הזהב" של יהודי רומניה נמשך 4 שנים, מ–1944 ועד סוף 1948.

הכחשת השואה ברומניה

הרודן יון אנטונסקו, שהפעיל את ה"פיתרון הסופי" על יהודי בסרביה, בוקובינה ודורוהוי, ובפקודתו נירצחו כרבע מיליון יהודים, הפך בשנים האחרונות **לגיבור לאומי**. רחובות נקראים על שמו, אנדרטאות מוקמות לזכרו, ספרים וחוברות מתפרסמים לכבודו, ליגות ומכונים נוסדים להנצחתו. אפילו חברי הפרלמנט הרומני עמדו דום לזכרו בתחילת אוגוסט 1991.

החוגים הלאומנים הללו, שביניהם עורכי עיתונים אנטישמיים וסנאטורים, שהיו בעבר משוררי–חצר של **השליט הטוטאליטארי ניקולאי צ'אושסקו** (Ceausescu), כמו **קורנליו וואדים טודור** (Tudor), **אדריאן פאונסקו** (Paunescu), **יוסף קונסטנטין דראגאן** (Dragan) **וגיאורגה מאגארסקו** (Magarescu) וכן ההיסטוריון **מושאט** (Musat) והסופרים איליה **ניאקשו** (Neacsu) **וואלריו ק' נשטיאן** (Nestian), כולם הכחישו את שואת יהודי רומניה. הם אינם רוצים להזכיר כלל את הרצח, הגירושים והעינויים של יהודי רומניה, ומפיצים תעמולה אנטישמית בעיתוניהם. הם טוענים, שהוצאתו להורג של יון אנטונסקו היה מעשה–נקם של היהודים, שעשו לו עוול גדול, למרות שהוא הציל אותם. הם הכחישו את הפוגרום ביאסי, שבו נרצחו מעל 10,000 יהודים ואת רצח יהודי בסרביה, בוקובינה וטרנסניסטריה. הלאומנים הללו משכתבים את ההיסטוריה בצורה בוטה, מפחיתים את מעשי הרצח של אנטונסקו למינימום, ומטהרים אותו מכל אשמה. לדבריהם היה הרודן הזה האישיות הגדולה ביותר בתולדות העם הרומני, איש מדינה מסור, נאמן לעמו, מציל המדינה, שפעל למען האינטרסים שלה. הם מעלים אותו לדרגת "קדוש", מעין "משיח", שרצה להצילם, ומאשימים את נשיא המדינה יון איליאסקו (Iliescu), שהשתתף בטקסי השואה בוושינגטון במוזיאון השואה ובבית הכנסת הקוראלי בבוקרשט, ועל–ידי כך הכיר למעשה בקיום השואה ברומניה. נוח להם להכיר רק ברצח 130,000 יהודים על–ידי ההונגרים בטרנסילבניה הצפונית, שנשלחו לאושביץ, ולטהר את הרומנים מכל אשמת רצח.

פאול אוראק (Everac), המנהל הכללי לשעבר של הטלוויזיה הרומנית, התקיף בשידוריה ובעיתונות הרומנית את היהודים, ששולטים בחיי הרוח והתרבות ברומניה ובעולם כולו, שהביאו והחדירו את השילטון והמשטר הקומוניסטי במדינה, וכינה את הרב הראשי משה רוזן, "שגריר העוצמה היהודית", מפני שהוכיח בכתב ובעל–פה את קיום השואה ברומניה, וגם בשידורי הטלוויזיה.

בבוקרשט פורסמו לאחרונה הספרים "מיין קמפט" של היטלר וה"פרוטוקולים של זקני ציון". המשוררים והסופרים הלאומנים הנ"ל, יוצאים נגד חקר השואה, ומאשימים את החוקרים היהודים שמפברקים את השואה ברומניה, והם פועלים עם חבורה שלמה כדי להרוס את הארכיון הממלכתי, ולהוציא משם את כל המיסמכים המזיקים לאינטרס הלאומי.

במשך 45 שנה שיקרו ראשי השלטון הקומוניסטי לעם הרומני, שלא היתה שואה ברומניה, ולא הוזכרה אפילו בספרי–לימוד ההיסטוריה. שנים–שלושה דורות של תושבי רומניה אינם יודעים מאומה על מה שקרה ליהודי המדינה בתקופת מלחמת העולם השנייה. ואף עכשיו, מאז המהפכה בדצמבר 1989, יש עדיין בורות בנושא השואה. לכן, על הממשלה וחברי שני בתי–הפרלמנט ברומניה, על כל אנשי הרוח, החינוך והתרבות ועל ההיסטוריונים, מוטלת החובה המוסרית **לשים קץ לשקר, ולהבליט את האמת** על גורל יהודי רומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה, כי שלילת השואה פוגעת בכבוד האומה הרומנית ובזכרון מאות אלפי הקורבנות.

פרק עשרים: נספחים: 1: העמידה של האישה היהודית ברומניה בתקופת השואה

לאחר שגוייסו כשישים אלף יהודים ב"רומניה המקוצצת" לעבודת כפייה, החל מסתיו 1940 ועד 23 באוגוסט 1944, בתוך עריהם ובגדודי עבודה רחוקים מבתיהם, נשאו רוב הנשים בעול משפחותיהן, גידלו את ילדיהן ודאגו לחינוכם וללימודיהם בבתי–הספר הקהילתיים (עיין בפרק "מערכת החינוך").

אלפי נשים המשיכו לפרנס את משפחותיהן, ניהלו את עסקיהן, עבדו בחנויות ובבתי המלאכה של בעליהן, לימדו וחינכו כמורות וכגננות בבתי הספר וגני הילדים, טיפלו בחולים בבתי החולים ובמרפאות הקהילתיים כרופאות, כאחיות, כרוקחות וכפקידות וכעובדות במשרדי הקהילות ו"מרכז היהודים", היודנראט שבמדינה זו.

אלפי נשים התנדבו למען הגשת עזרה סוציאלית לעניים הרבים ולנצרכים שפוטרו מעבודתיהם, ונותרו ללא פרנסה, הקימו כ–100 בתי תמחוי, קנטינות עממיות ומסעדות ציבוריות, ללא תשלום, לתלמידי בית–הספר, לעובדים בעבודות הכפייה ולעניים, וכך הצילו אותם מרעב. הן אספו בגדים וכספים, מזון וכלי–עבודה, ושלחו אותם, באישור השלטונות, לעשרות אלפי המגורשים, שגורשו מדורוהי, מבוקובינה ומבסרביה לטרנסניסטריה, האיזור מעבר לנהר דניסטר באוקראינה, והקימו ועדות עזרה מיוחדות עבורם בכל הקהילות. העסקניות הקימו בתי–יתומים לכאלפיים יתומים, שהוחזרו מגטאות וממחנות טרנסניסטריה לרומניה בתחילת שנת 1944, ואף פעלו שמשפחות תאמצנה חלק מהיתומים או תאכסנם בבתיהן, עד עלייתם לארץ–ישראל במרוצת שנת 1944 (עיין בפרק "העזרה הסוציאלית").

הנשים היהודיות נתנו אכסנייה בבתיהן לעשרות אלפי פליטים, ביחוד לנשים, לילדיהן ולזקניהן, שגורשו מחמישים עיירות וממאות כפרים, עת שבעליהן נכלאו במחנות–ריכוז בטרגו–זיו ובקראקאל, ביוני וביולי 1941, עם פלישת הגרמנים והרומנים לברית המועצות. הן הקימו בתי–ספר למלאכה, לתפירה ולריקמה, לנשים ולילדים חסרי מקצוע ו"מרכז לחסות האם והילד" בבוקרשט. נשות בוקרשט אירגנו "ועדי הצלה" למען יתומי טרנסניסטריה, וטיפלו בפליטים שהבריחו את הגבול מהונגריה החל ממרץ–אפריל 1944, והגיעו בעזרת חלוצים ציוניים לעיר הבירה, ושם ניצלו (עיין בפרק "הצלת פליטים").

אלפי נשים ונערות בנות 15 עד 55 נשלחו לעבודות כפייה בעריהן, או למקומות רחוקים. הנשים המשכילות, בעלות מקצועות חופשיים ובעלות מלאכה, שהיו נחוצות לכלכלת המדינה, יכלו לעבוד לפרנסותיהן תמורת השגת פנקס–פטור מעבודת–כפייה, מהשלטונות, כמו הגברים, תמורת תשלום גבוה של עשרות ומאות אלפי ליי. נשים אלה הפרישו מרווחיהן לטובת מפעלי הסעד הקהילתיים. נשים שלא קיבלו פטור מעבודה הכפייה, עבדו בסלילת

כבישים, בתיקון דרכים, בהעמסת זיפזיף ואבנים, במכבסות, במטבחים צבאיים, בניקיון ובתפירת בגדים לחיילים. 1,327 נערות ונשים אינטלקטואליות עסקו בעריכת מיפקדים ובסיכומם ב"מכון המרכזי לסטטיסטיקה" בבוקרשט.

בגטאות ובמחנות "גיא ההריגה" בטרנסניסטריה, לשם גורשו כ–150,000 יהודים מדורוהוי, מבוקובינה ומבסרביה, עבדו נשים, נערות וילדות במשך 10–12–14 שעות ביום בעבודות מפרכות במכרות, בכבישים, בחקלאות, בימי החורף, בקור איום, בסערות גשם ושלג, תמורת מעט אוכל, כדי להחיות את משפחותיהן, תוך התמודדות קשה ואכזרית (עיין בפרק "מחנות עבודה").

נשים וילדים נכלאו במחנות–ריכוז אכזריים בטרנסניסטריה וברומניה גופא, בפצ'יורה, בוואפניארקה ובסליווינה, בטרגו–זיו ובקאראקאל, התמודדו ונאבקו יום יום בקשיים האיומים וברעב, כדי לשרוד ולהישאר בחיים, ולחזור לבתיהן ולמשפחותיהן. מאות ילדות, נערות ונשים נאנסו בטרנסניסטריה על–ידי חיילים גרמניים ורומנים. נשים מכרו משארית בגדיהן, כדי להשביע את רעבונן. גם ילדיהן התגייסו לעזרת משפחותיהם, הסתננו דרך גדרות הטיל של הגטאות, תוך סכנת נפשות, יצאו לכפרים הסמוכים והרחוקים בתנאים אקלימיים קשים, שוטטו מרחקים ברוח ובגשם, בקור ובשלג, כדי לאסוף מעט אוכל, למען החיות את בני משפחותיהם (עיין בפרקים "גטאות", "מחנות ריכוז" ו"מחנות השמדה").

למרות המצב הקשה, המשיכו נשים יהודיות להקים משפחות, נישאו וילדו ילדים. ממיפקד שנערך ברומניה גופא, יודעים על נישואים ולידות כדלהלן: בשנת 1941 נולדו 3,738 תינוקות, בשנת 1942 נולדו 1,520 וב–1943 נולדו 1,214. ייתכן שהיו נוספים על הרישום הרישמי. מאידך גיסא, היו נישואים ולידות גם בגהינום של טרנסניסטריה, לפי עדויות בעל–פה שניגבו מניצולי המחנות והגטאות משם, וגם על פי תעודות זהות שקיבלנו מהשרידים משם.

בסיכום: עשרות אלפי נשים וילדים ברומניה ובטרנסניסטריה התמודדו בקשיים נוראים בעבודות כפייה, במחנות עבודה, ריכוז והשמדה, באקלים קשה, במחלות, ברעב ובתנאי החיים האיומים, וכדי להישרד התנגדו רובן ועמדו עמידה רוחנית, גופנית וריגשית, כדי לשמור על צלם אלוקים, ולזכות לשוב לבתיהן, לבעליהן ולמשפחותיהן. ולמרות התנגדותן, נפטרו ממחלות ומרעב אלפים מהן, כמו עשרות אלפים גברים, נערים וילדים.

2: מגילת החורבן של יהודי רומניה (1940–1944)
(כתב–יד שלא פוענח עד כה)

מגילת החורבן (השואה) של יהודי "רומניה הגדולה" ("Romania Mare"), שמנו ערב מלחמת העולם השנייה כ–800,000 נפש, ונותרו בסופה כ–450,000 נפש, נכתבה בשנים הראשונות שלאחר סיום המלחמה (23 באוגוסט 1944). ונירשמו בה רוב המאורעות הטראגיים, שאירעו בארבע שנות המלחמה במדינה זו.

מה הייתה מטרת כתיבת המגילה? מטרת כתיבתה הייתה, לדברי המחבר:

> רצוננו לקַיֵם לדורות את זכרון ימי האימים, כי שומה עלינו לזכור ולשנן לעצמנו את לקח היסוד של השואה. זכור את אשר עשה לך עמלק... לא תשכח! אל נא תִשְכח לנצח צעקת המומתים, השרופים והתלויים והשחוטים והקבורים חיים! זכור נזכור לעדי עד את אשר עוללו לנו!... תהי נא המגלה הזאת מגנחת עם שאר המגילות המתנות בדמע ודם את השואה שבאה על מיליונים אחים ואחיות מבני עמנו... [1]

מבנה המגילה

מגילה זו מחולקת לשישה חלקים: **מבוא, ארבעה פרקים,** המפרטים את האסונות, **ופרק הסיום.**

המבוא דן בשילטון ה"**צורר הארור**", ה"**משחית המטורף מאיבה**", הרודן ששלט 4 שנים, המרשל **יון אנטונסקו** (Ion Antonescu), "מנהיג המדינה" שבימיו:

> הֻשמדוּ קהילות שלמות, הוצאו להורג בתי אבות ומשפחות על טפם הרך, נשרפו בתי כנסת ובתי מדרש, הֻכחדו ונחרבו מוסדות ציבור ובתי אולפנא... מאות אלפי יהודים נעקרו ממקום מושבם והֻגלו למרחקים... נהרי נחלי דם נקי נשפכו כמים. **מנהיגים ורבנים, תלמידי חכמים ומורים, אנשי רוח ואנשי מעשה, פאר יהדות הארץ הזאת והדרה נפלו בשבלים...**[2]

בפרק הראשון מונה המחבר את הצעדים שנקטו השלטונות נגדי יהודי רומניה: הטפת השנאה ליהודים בקרב האוכלוסייה ופירסום גזירות חדשות יום יום; הוצאת הדת היהודית מכלל הדתות המוכרות; הלאמת בתים ונכסי–דלא–ניידי ושוד רכושם; גירוש אלפי משפחות

1. עיין בכתב היד, להלן, עמ' 5–6, 13. עד כה ראיתי 3 מגילות שנכתבו על השואה: א) משה פראגר, מגילת השואה, קינה על חורבן בית–ישראל באירופה, ירושלים תשכ"ז; ב) מיכל שרף, מגילת היטלר בצפון אירופה (ספרות יהודית במרוקו ובתוניסיה על מפלת הנאצים), מכון הברמן למחקרי ספרות, לוד, תשמ"ח; ג) אבא קובנר, מגילות העדות (עורך ומביא לאור שלום לוריא), מוסד ביאליק ירושלים, תשנ"ג (יש בספר 5 מגילות על השואה).

2. עיין במגילת השואה בכתב–היד, עמ' 5;

יהודיות מדירותיהן; חיוב הסוחרים ובעלי המלאכה לפתוח את עסקיהם ב"ימים הנוראים"; החרמתם והצתתם של בתי–כנסיות וחילול ספרי–תורה; צויינו כאן הפוגרומים הראשונים: **הטבח הראשון בדורוהוי** (Dorohoi), שאירע באחד ביולי 1940, שנרצחו בו כמאה יהודים, ביניהם תינוקות, ילדים, נשים, גברים וזקנים, וכן 10 חיילים; **הטבח השני בבוקרשט** (Bucuresti), שאירע בימים 21–23 בינואר 1941 (טבת תש"א), שנרצחו בו 130 יהודים, ביניהם שני האחים יעקב ויוסף גוטמן, בניהם של הרב צבי גוטמן, אב–בית–דין בעיר, שהוא עצמו נאסר ונורה פעמיים, וניצל ממוות ליד בניו. 15 גופות של נרצחים ניתלו על אנקולים בבית המטבחיים כבהמות, והודבקו עליהם תוו "בשר כשר". ה"לגיונרים", חברי המפלגה הנאצית "משמר הברזל" (Garda de Fier), ששאפו להשתלט על המדינה, להשליט משטר של טרור, ולחסל את כל היהודים, פגעו ב–25 בתי כנסיות בעיר, והציתו את בית הכנסת הספרדי הגדול והמפואר "קהל גרנדה" ואת בית המדרש האשכנזי הישן. מאות יהודים נחטפו מבתיהם, מבתי הכנסיות ומהרחובות, והובלו אל מעונות המשטרה ה"לגיונרית", שם הוכו ועונו.

בפרק השני, הוזכרו שני פוגרומים נוספים: **הטבח השלישי**, **שאירע ביאסי** (Iasi), **בירת מולדובה** (Moldova), בסוף יוני ובתחילת יולי 1941, שבו נרצחו מעל 10,000 יהודים, כולל כמה אלפים, שהוכנסו ב–33 קרונות סגורים, ב"רכבות המוות", ללא אוויר לנשימה, שהסתובבו ימים רבים על פסי הרכבת, וגוועו כמחציתם מצמא, מחום, מחנק ומשיגעון. **הטבח הרביעי**, **שאירע בסלע רוזנובאנו** (Stanca Rosnovanu), בעיירת סקולני הסמוכה ליאסי, ב–27 ביוני 1941, יומיים לפני תחילת הטבח ביאסי, שבו נרצחו 311 יהודים, ביניהם 7 תינוקות, שנזרקו לבור בחבקם את צווארי אימותיהם.

הפרק השלישי דן בגירוש יהודי מחוז דורוהוי וחבלי הארץ בוקובינה (Bucovina) ובסרביה (Basarabia) **לטרנסניסטריה**. מתוך 150,000 המגורשים, 90,000 מתו מחמת הקור, הרעב, מגפות הטיפוס והדיזנטריה ורצח על ידי הגרמנים והרומנים. רק 60,000 מהם חזרו לבתיהם.

בפרק הרביעי, מֻתַּגָּה בעל המגילה את מצבם הקשה של 150,000 יהודי **טרנסילבניה הצפונית**, שהועברו בקיץ 1940 על–פי "דיקטאט וינה", משילטון רומני לשילטון הונגרי. בסיוון תש"ד הוקמו שם 16 גטאות גדולים, ולאחר שבועות אחדים גורשו למחנות המוות באושביץ. בסוף המלחמה, במאי 1945, חזרו לרומניה רק 29,405 יהודים ומעל 120,000 נשרפו בכבשנים ונפלו על "קידוש השם". בין הקורבנות הללו היו תלמידי ישיבות וחכמים מהקהילות המפוארות, קלוז (Cluj), אורדיה–מארה (Oradea-Mare), סאטו–מארה, (Satu-Mare) וקהילות אחרות.

המחבר הזכיר גם **את הטבח החמישי**, **בעיירת סַרְמַאש** (Sarmas), ליד טורדה (Turda), שבו נרצחו 126 יהודים, יונקים, תינוקות, ילדים, נשים, גברים וזקנים, בלילה שבין 16–17

בספטמבר 1944, ערב ראש השנה תש"ה. כמו-כן הוא מְבַכֶּה את טביעת שתי אונייות המעפילים, **"סטרומה"** (Struma), ב-24 בפברואר 1942, (ז' באדר תש"ב) ו**"מפקורה"** (Mefkura), ב-5 באוגוסט 1944 (י"ז במנחם אב תש"ד), שהפליגו מנמל קונסטאנצה בים השחור, עם מעל 1,100 מעפילים, כולל פליטים מפולין והונגריה ויתומים מטרנסניסטריה לכיוון ארץ-ישראל, והוטבעו בים, ליד נמל איסטנבול.

בפרק הסיום, מתאר המחבר את מגמתם של הפאשיסטים להפוך את רומניה ל"יודן-ריין", נקייה מיהודים, ואף הכינו קרונות להובלתם של יהודיה למחנות ההשמדה בלזץ ואושביץ. ההצלה באה בזכות שיחרור המדינה על-ידי הצבא הסובייטי, וכך ניצלו מעל 300,000 יהודים.

בעל המגילה משבח את השלטונות הרומנים הסוציאליסטים:

> המשטר הדימוקרטי הוא שֶׂטַיַע בידנו לקומם את הריסותינו, לשקם את קהלותינו ולהרחיב את חיינו הדתיים,... אנחנו מהדקים את יחסינו גם עם שאר קבוצי היהודים באירופה ובכל העולם.[3]

מי חיבר את "מגילת החורבן" ולמה לא רשם המחבר את שמו עליה, לא ברמז (באקרוסטיכון) ולא בגלוי? מדוע רצה להישאר באלמוניותו, והחיבור הזה יישאר אנונימי?

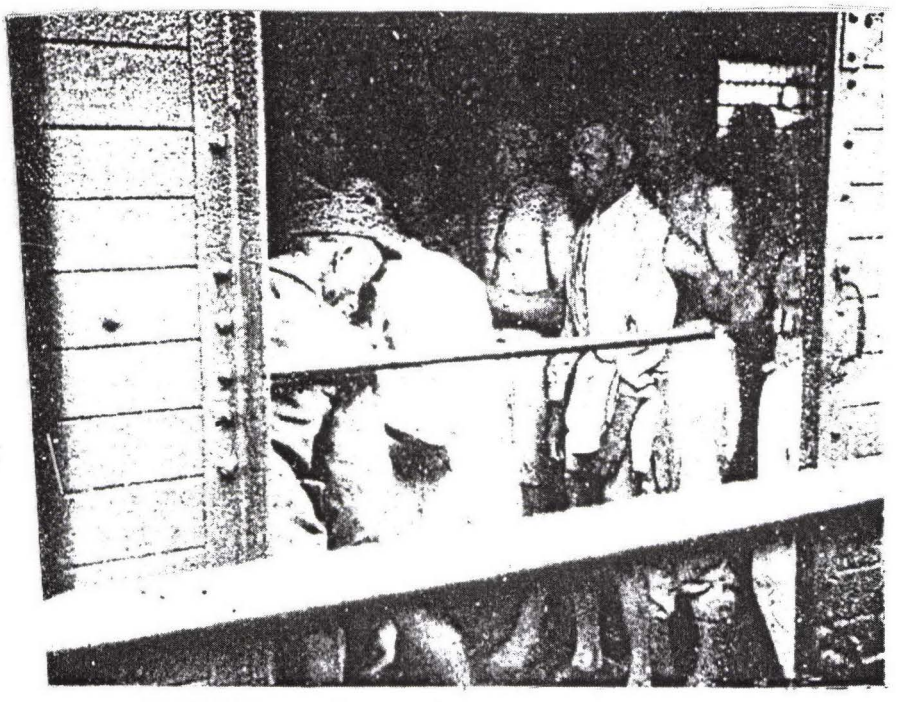
לאחר בדיקה וחקירה, אנו משערים כמעט בוודאות, שהמחבר הינו הרב בנימין וילנר, שנכלא במשך ארבע שנות המלחמה (1940-1944), במחנות-ריכוז **טרגו-זיו** (Targu-Jiu) ברומניה גופא, **וואפניארקה** (Vapniarca) **וגרוסולובו** (Grosolovo) בטרנסניסטריה, כחשוד באהדה לקומוניזם. הוא רצה להישאר אנונימי בשל השבחים הרבים, שהרעיף על המשטר הרומני הדמוקרטי-הסוציאליסטי, שרושש את היהודים מנכסיהם וסילקם מחיי הכלכלה, ועל הצבא האדום, שהיכה בגרמנים וגרשם מהמדינה, ובכך הציל את רוב יהודי רומניה מהשמדה.[4]

הרב וילנר נולד בירושלים בשנת 1899. הוריו ירדו מארץ-ישראל ב-1901 וחזרו לגליציה. משם ברחו בתחילת מלחמת העולם הראשונה לצ'כיה. למד בשנים 1915-1918 בישיבה בווינה. בשנת 1920 הגיע לרומניה ולמד בישיבות בַּאיה-מארה (Baia-Mare) וסַאטוּ-מארה שבטרנסילבניה. הוסמך לרבנות ע"י רבני בוקרשט משה ברגר וזוסיא לנדמן ועל-ידי הרב ד"ר אלכסנדר שפרן, רבה הכולל של המדינה. הוא כיהן כשו"ב ומו"ץ בעיירה ליטני (Liteni) מ-1925-1929 ועבר לעיירת פרומושיקה (Frumusica), שם התגוררו בשנת 1930 כ-434 יהודים.

3. עיין בכתב היד של המגילה להלן, עמ' 13.

4. עיין בכתב היד של המגילה להלן, עמ' 13.

בסוף המלחמה הגיע לבוקרשט, מונה כסופר בית–הדין בעיר וכתב שטרי כתובות, גיטין, חליצה, מגילות וספרי–תורה. השלטונות הקומוניסטיים רצו לפצותו על סבלו במחנות הריכוז, ולכן מינוהו למפקח על הדת היהודית במשרד הדתות. כמו–כן נבחר כחבר במחלקה הדתית של קהילת בוקרשט וב"פדרצייה של איגוד הקהילות", בתקופת שילטון ה"וועד היהודי הדמוקרטי" (Comitetul Democrat Evreesc, C.D.E.), אירגון של הקומוניסטים היהודים, שהוקם בהשראת הממשלה הרומנית והמפלגה הקומוניסטית הרומנית. הרב וילנר נשלח לבקר בבתי הכנסת בבוקרשט ולהיות נוכח בעת דרשות הרבנים, שנשאו בשבתות וחגים, כדי להיווכח אם הם מפיצים בין המתפללים את האידיולוגיה הסוציאליסטית, ואם הם פועלים למניעת העלייה לארץ–ישראל. הרב משה רוזן שלחו לערי המדינה לתקן ספרי תורה. ולמרות הכל, גברו עליו הגעגועים לציון, ועלה עם משפחתו לא"י בשנת 1960 והתיישב בנהריה. גם כאן עסק בכתיבת ספרי תורה ומגילות. הוא קיבל ממשרד הביטחון, ב–7 במאי 1967, את "אות הלוחם", ונפטר בפתח תקווה, בבית אבות, בשנת 1978.[5]

"רכבות המוות", שיצאו מיאסי לכיוון קאלאראשי (יולי 1941).

5. עדותו האישית של הרב בנימין וילנר, מכ"ט בסיוון תשל"ז, בבית האבות בפתח–תקווה; עדותו של הרב צבי ליבוביץ, יליד רומניה 1920, פתח–תקווה, מתשרי תשס"ב, שהיה תלמידו של הרב וילנר, ששלחו ללמוד בישיבות ביאסי ובקישינוב; עדותו של הרב אפרים גוטמן (יליד בוקרשט 1928) מת"א, שהכירו בבוקרשט (מרחשון תשס"ב).

כתב היד "מגילת החורבן" (השואה) של יהודי רומניה (1940-1944).

כתב–היד: מגילת השואה של יהודי רומניה*

ויהי בימי הצורר הארור[6] ימח שמו אך אל ימח לעולם זכר מעלליו, ניחתה הרעה על הקִבּוּץ היהודי ברומניה והשתוללה יד הזדון ותעש שמות בכל קהלותינו. המשחית המטרף מאיבה בִּקש להשמידנו כלה מתחת השמים. נתקַים בנו: כל הנמצא בערים ידקר וכל הנופל אל האויב יפול בחרב, הבתים יִבָּזזו, הנשים תֵעָנינה והעוללים יְרֻטשו. הרדיפות העַנויים, השמדות והשחיטות היו מעשי קבע ורק ההצלה היתה מעשה נס. דמים בדמים נגעו ורדיפות ברדיפות. ההתעללות היתה נוראה מן העֵינויים. מי ימנה את כל העלבונות וההשפלות שנוספו על המכות! בחרון אף, ביגון עולם ובחרדת קדש, אנו מעלים על גבי הקלף את זכר ימי החֻרבן והשואה שהתחוללו על בית ישראל במקומותינו בימי שלטון הרשע בשנות ה' ת"ש – ה' תש"ד. בשנים מעטות אלה הֻשמדו קהלות שלמות, הוצאו להורג בתי אבות ומשפחות על טפם הרך, **נשרפו בתי כנסת ובתי מדרש**,[7] הֻכחדו ונחרבו מוסדות צבור ובתי אולפנא, עֻנו בעַנויי שטן בנים ובנות, אנשים ונשים, זקנים ועוללים. מאות אלפי יהודים נעקרו ממקום מושבם והֻגלו למרחקים ונתנו טרף לשִני הקֹר, הרעב, הזוהמה והמחלות. וכשהקיץ הקץ – נורו בהמוניהם והֻשלכו כדמן על פני חוצות ולא הובאו לקבר ישראל. מסע של שמד וכליון מלווה ארס משטמה השתולל עלינו. תוך שנים מספר נערף רֹב מנינו ובנינו של הקבוץ היהודי במדינה רומניה. נהרי נחלי דם נקי נשפכו כמים. מנהיגים ורבנים,

* אני מודה לד"ר שלמה ליבוביץ–ליש, ראש ה"איגוד העולמי לתרבות של יהודי רומניה" (A.C.M.E.O.R), על פירסום צילום כתב–היד של המגילה בביטאון הָאַחְוָה, של לשכת "בני–ברית" על–שם הרב ד"ר נימירובר, ת"א, מס' 1 (תמוז – מנ"א תשמ"ז), עמ' 50ג – 44ט, שממנו פיענחתיו ואני מפרסמו כאן.

6. **הכוונה ליון אנטונסקו, רודנה של רומניה.** עיין עליו: הרב אלכסנדר שפרן, קובץ מחקרים יד ושם, ירושלים, ו' (1967), עמ' 149–153: א' שפרן, אל מול פני הסערה, יד ושם ירושלים, תשנ"א, עמ' 403, במפתחות; על גירוש יהודים מעיירות והעברתן לקהילות מרכזיות בערי המחוז. ראה: יעקב גלר, "הנהגת הקהילות היהודיות ברומניה – פעולתן במלחמת העולם השנייה 1940–1944", **שבות**, 15 (תשנ"ב), אונ' תל–אביב, המכון לחקר התפוצות, עמ' 117–134; שתי מגילות פותחות במילה "ויהי": א) מגילת אסתר, "ויהי בימי אחשורוש..." ב) מגילת רות: "ויהי בימי שפוט השופטים...", גם כאן "ויהי בימי...".

7. עשרות בתי כנסת ובתי מדרש הוצתו, הוחרבו וחוללו על ידי כנופייות ה"לגיונרים", בבוקרשט, ביאסי וביתר ערי המדינה בתקופת שלטונם, מ–9 בספטמבר 1940 ועד 23 בינואר 1941, ואף לאחר מכן עשרות בתי–כנסת הוחרמו על–ידי הצבאות הרומנים והגרמנים ומאות בתי"כ הפכו למחסנים ולאורוות ברומניה גופא, בבסרביה ובבוקובינה. ראה יעקב גלר: "הפוגרום בבוקרשט" ו"יאסי עיר ההריגה", **צמיחתה ושקיעתה של קהילה, היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה**, ת"א, תשמ"ה, עמ' 321–332; יעקב גלר, "ראשית הפורענות של יהודי רומניה" (הפוגרום בדורוהוי), "הצופה" 7/7/1989: Jean Ancel. "The Iassi Syndrom", **Romanian Jewish Studies,** Vol I, no 1, Spring 1987, pp. 33-49: Vol I, no 2, Winter 1987, pp 35-52.

תלמידי חכמים ומורים, אנשי רוח ואנשי מעשה, פאר יהדות הארץ הזאת והדרה נפלו בשבלים ונדרסו על ידי חלאת המין האנושי.[8]

רצוננו לקים לדורות את זכרון ימי האימים, כי שומה עלינו לזכור ולשנן לעצמנו את לקח היסוד של השואה. זכור את אשר עשה לך עמלק... לא תשכח! אל נא תשכח לנצח צעקת המומתים, השרופים והתלויים והשחוטים והקבורים חיים! זכור נזכר לעדי עד את אשר עוללו לנו!

מאז ומתמיד היו בחוגי השלטון ברומניה זרמים שהטיפו שנאה ליהודים וחוקקו חקים נגדם. אך הפשיזם היה בעוכרינו: כל האמצעים היו כשרים למזמתם. דת ישראל הוצאה מכלל הדתות המאשרות[9] וגזרות רעות נתכו עלינו יום יום והפקרנו אנו ובנינו ורכושנו. בן לילה החרימו את בתי היהודים ואת שאר נכסי דלא נידי שברשותם. תוך שעות מספר, בעצם החרף גרשו אלפי משפחות מדירותיהן.[10] ומשהתחיל הטירור הליגיונרי נאסרו יהודים למאות ולאלפים והכו מכות על לא עוון בכפם. מלבד דרכי הרציחה הידועים מאז, התליה והיריה ידע הפשיזם הרומני אף הוא להשתמש בשיטות מיחדות לשם הכחדת המונים: חנק בתוך קרונות אטומים,[11] כריתת בני אדם לחתיכות, נפוץ יונקים אל הקיר ודריסתם במגפים ועוד מעשים שטניים שאין הדמיון, יכול לציר. והגזל הפך אף הוא מדע שהגיע לשיאו בצורות אימות ומחרידות. רכוש היהודים הפקר: בחל בשלטונות וכלה באחרון הקונדסים, שדדו שודדים סתם וגזלו מיניסטרים בדרכם שלהם.

גם את התפילה אסרו עלינו: מתפללים הוצאו בכח מבתי הכנסת והכריחום לפתח את חניותיהם ואת בתי המלאכה בראש השנה וביום כפור, רבנים ובניהם נרתמו לעגלות והכרחו לעבוד, בעצם יום הקדוש, ברחובות עיר.[12] והטירור הולך ומחריף: מכים יהודים בכל אשר מוצאים, תולשים שערות, מורטים זקנים ופאות, עוקרים צפרנים, לוחצים ומרצצים

8. יעקב גלר, ה"עמידה היהודית בשואה, חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה (1940–1944)", **אי"ש בגבורות**, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו מוקדש לכבוד הרב אלכסנדר שפרן, ירושלים תש"ן (בעריכת פרופ' משה חלמיש), עמ' 239–263; יעקב גלר, "רבני רומניה ומאבקם בגזירות הדת בתקופת השואה", **מחניים**, 8, ירושלים (כסלו התשנ"ה) (בעריכת הרב מנחם הכהן), עמ' 148–159.

9. עיין בהערה 8, במאמרי ה"עמידה היהודית...", עמ' 239–240.

10. על חוק הרומאניזציה ועל החרמת בתי–היהודים ראה: יחיאל בנדיטר, מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת העולם השנייה, מרכז גורן–גולדשטיין, אונ' ת"א תשנ"ג, עמ' 37–38, 126–128;

11. הכוונה לפוגרום **מיאסי** וכליאת 2,500 יהודים בקרונות אטומים. ראה על כך להלן בהערה 18.

12. את הרב משה יוסף רובין, רבה של קמפולונג (Campulung), רתמו לעגלה עמוסה ספרים וחפצים ביום הכיפורים תש"א (1940) ואולץ להסתובב בעיר. עליו ועל רבנים אחרים: ראה גלר, שם; "העמידה היהודית" (הערה 8), עמ' 249;

אצבעות. צעירים בני ט"ו ו–ט"ז עֻנו כדי שיודו כי פעלו בתנועה הקומוניסטית.[13] ענויים אלה הביאו את החללים הראשונים. הרסו בתי כנסת. חללו ארונות קדש. החריבו ונִפצו כלי קדֶשה, קרעו ובִזו ספרי תורה.[14] בכל רחבי המדינה התנהלה תעמולה והסתה ארסית נגד היהודים. לית דין ולית דַיין. כל הטוב בעיניו יעשה, נגד היהודים, לרעתם ולרעת מוסדותיהם ורכושם. צרות גדולות מתרגשות בכל הארץ ונתקַיים בהם: כל מוצאיהם יהרגום.

כנסת ישראל ברומניה לקתה בימים ההם מכה רבה, מכה נצחת אשר לא יכלה להרפא עוד. אכן, עד כה היתה שפיכת הדמים מעשה נתעב של יחידים. טרם גִלו עֹז להרג ולהשמיד בהמונים. והנה בא יום כ"ט בחדש יוני 1940 ובו נראתה בראשונה כוָנת הזדים ראשי הצבא: **למחות את שמנו מתחת הרקיע. יום כ"ט ביוני, יום מועד לפורענות. מסמן את תחלת ההרג הרב בדרומה של בוקובינה ובמחוז דורוהוי.**[15] מאות יהודים נפלו על קדוש השם, משפחות שלמות, אנשי שיבה, ילדים תמימים ויונקים חובקי שַד. עשו ביהודים מעשים נוקבים את המוח: שחיטות פשוטן כמשמען, גזירת אנשים חיים לגזרים, דריסת בני אדם על ידי סוסים דוהרים. החיילים צמאי דם ירו בכל יהודי שמצאוהו בדרך או בבית. תינוקות נפצו אל אבנים או רוצצו בברזל שבמגף. בעיר דורוהוי הוצאו להורג על פי פְקֻדת ראש הגדוד עשרה חיילים יהודים ועשרות רבות מתוך תושבי העיר היהודים נורו ברחובות.[16] האספסוף עשה את שלו: הרג ובזז והתעלל באין מפריע. קרו מעשי תועבה שאין הקלף סובלתם. ואף בכפרים שוטטו כנופיות ועשו כמעשי החיילים. ומי ימנה את מספר היהודים שהֻשלכו מתוך הרכבות במרוצתן והוציאו את נשמתם על פני מסִלות ובתוך שלוליות הדם!

אך לא ארכו הימים ויום מר ונמהר, יום ההפיכה הלגיונרית, בא על יהדות בוקרשט ומאה ועשרים נפשות נפלו על קידוש השם בידי חַיית אדם. ביום כ"א בחודש ינואר 1941 (כ"א טבת תש"א) פרצה בבוקרשט מרידה. היסודות הלגיונריים אמרו להשתלט בממשלה ולהרחיק את אנטונסקו מהשלטון. מרידה זו ארכה רק שלשה ימים והמורדים יצאו במפח נפש. אבל היא עשתה שַמות במשכנות היהודים והפילה חללים רבים. מאות יהודים נאסרו

13. כעשרים וחמישה תלמידי בתי–ספר בני 13–17 נעצרו ועונו ונפחו נשמתם. על 3 נגזר דין מוות ועל אחרים הוטל עונש מאסר של 10–25 שנים. עיין: יעקב גלר, "מערכת החינוך היהודית ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה", קובץ מחקרים יד ושם, כ (תש"ן), עמ' 230–231; יעקב גלר, "מרכז היהודים ברומניה", **ילקוט מורשת** 56 (ניסן תשנ"ד), עמ' 63;

14. ראה הערה 7; ועיין יעקב גלר, "העמידה היהודית בשואה", שם (הערה 8); יעקב גלר, "רבני רומניה ומאבקם"; שם (הערה 8).

15. על הפוגרום בדורוהוי, עיין: יעקב גלר, "ראשית הפורענות של יהודי רומניה", "הצופה", מוסף של שבת, 7 ביולי 1989.

16. בטבח זה בדורוהוי היו לפי מקור אחד 60 הרוגים, ולפי מקורות אחרים, יחד עם הסביבה היו ממאה ועד מאתיים קרבנות.

וְעָנו, שכונות ישראל היו למקום שֹד וגזל לאור היום וחַנֻיות למאות נחרבו והֻעָלו באש. בתי תפלה ובתי ספר הפכו עיי מפלֶת. ספרי התורה חֻללו, נקרעו לגזרים והתגוללו בחוצות. מאות יהודים נחטפו מבתיהם נצודו ברחובות או הוצאו בכח מבתי הכנסת והובלו אל מעונות המשטרה של הלגיונרים. ביום ג' הוטענו כמאה יהודים, במכוניות משא והובלו אל היער זִילוה. כאן הורדו הקורבנות האֻמללים ונורו באקדחים. לאחר שהרצחנים הארורים סִימו את מעשי הרצח המזעזע הם עזבו את מקום שפך הדמים וחזרו העירה בצהלה וצחוק פרוע. למחרת שבו הם ובני בריתם ושדדו את בגדי קורבנותיהם וכל אשר היה להם.

במכונית המשא האחרונה שהביאה צעירים וזקנים לטבח זילוה נמצא גם הרב צבי גוטמן ושנים מבניו יעקב ויוסף. בהגיעם סמוך למקום ההרגה, ירד הרב יחד עם בניו. הוא החזיק בידיהם והם הלכו יחדו צעדים מספר עד שפקדו עליהם לשכב על הקרקע ופניהם בשלג. הרוצחים ירו יריות מספר בשלשתם. האב לא חש מאום בגופו. הוא אך הרגיש בידיו שלחצו את ידי הבנים כי הדֹפק הולך ורפה והנה פסק לחלוטין. וידע האב כי שָכל משני בניו, פרחי ביתו ומבחר צעירי עירו. איכה העמד ככלי ריק ממחמדיו! למה באתו אסון איום זה: בנים שטֻפח וגדל לתורה, למוסר ולטהרה – גלמוד וערירי נשאר מהם עתה! ברדת השקט במלכות מות זה, קם הרב ושרך את דרכו כשהוא שקוע ביגונו ובאבלו. שוב נפל בידי שונאי ישראל והם החזירוהו היערה ושם ירו בו כבראשונה. גם הפעם החטיא החץ את מטרתו והרב לא נפגע. כשבאו שודדים לפשפש בבגדי הנרצחים וראו כי הרב בחיים אמרו לירות בו גם הם, אולם נעתרו לתחנוניו ונתנו לו את נפשו. לפנות בֹקר פגעו בו בשלישית אנשי בליעל. ויענוהו כל היום ויאַימו עליו כי בערב ירה יירו בו והפעם שוב לא יתרחש הנס ולא ינצל. אולם הלגיונרים גֹרשו והרב שֻחרר.

קבוצת בריונים אחרת כפתו חמשה עשר מבין היהודים האסורים והובילום עד קרוב לבית המטבחַים ושם ירו בהם בערפם ובצוארם. גופותיהם נסחבו לבית המטבחַים ונתלו על המרישים כבהמות לאחר שחיטה. אחדים רֻטשו ובני מעיהם הוצאו והמגֻולים קשרום כעניבה מסביב לצווארי הנשחטים. מי ישמע ולא ידמע ברתת וחלחלה, כֹהני וזקני מֻשלכים עֻרמים כדמן ונבלה![17]

הטרגדיה היהודית הגיעה ברומניה אל קצה תקפה ומרירותה במעשי הבלהות והבהלות בסוף חֹדש יוני 1941 בטבח המחריד בעיר יַסי. אולם קודם **לפוגרום ביַסי** ההרג המזעזע בעירת סקולני, לא הרחק מבירת מוֹלדוביה. כאן לקחו הפשיסטים נקם מהיהודים מפני שצבאותיהם נגפו בקרבות עם הכוחות הסוביטיים. כל תושבי העירה הובאו אל מקום הנקרא בשם סלע רוזנובנו. חלק מהגברים הֻכרחו לחפֹר בורות אֻרכים, חַילים צברו תחלה את כל הכסף והזהב

17. על הפוגרום בבוקרשט ראה: הרב צבי גוטמן, שארית יעקב ויוסף, ת"א, תשכ"ט, עמ' 21–37, שתיאר בפרוטרוט על מה שקרה לו ולשני בניו יעקב ויוסף בטבח האיום שהיה בבוקרשט וביער זילווה; וראה גם מאמרי בהערה 7, בספרי צמיחתה ושקיעתה של קהילה, שם, עמ' 321–325.

והתכשיטים של היהודים. שני אנשים בלבד (האחד מהם סטודנט בגיאולוגיה), זרת סרגנט וחיל אחד, רצחו אחר כך את כל הישוב היהודי במקום: אנשים, נשים וטף. לאחר ארבע שנים נמצאו שלש מאות ואחד עשר חללים, ביניהם שבעה תינוקות שנפלו הבורה בחבקם את צוארי אמם. אספדה ואיילה ואספֵּק כף בנפש מרה, יונק עם איש שיבה, כלו והרגו בעֶברה![18]

בשבוע הראשון לכניסתה של רומניה למלחמה שהמיטה גרמניה הפשיסטית על העולם, פקדו את יַסי פוגרום וטבח שלא היו כמותם עד אז. יַסי – עיר ואם בישראל היתה, עיר של בתי–מדרש עתיקים, עיר של תלמידי חכמים ותיקים, של יראים ושלמים, של צדיקים וחסידים, של רבנים ידועי–שם, של סוֹפרים ומלֻמדים, עיר של רבבות יהודים פשוטים וצנועים, החיים על יגיע כפיהם.

מספר הקרבנות, פראות דרכי הרציחה, ממדי החֻרבן והשֹד והעֶבדה כי השלטונות עצמם שתפו פעֻלה בהרג הרב – כל אלה מַפלים לרעה את הטבח ביַסי מכל השחיטות והחֻרבנות שבאו על קהילות ישראל בתפוצותיו עד אותו היום. מבחינה מקומית, הטבח ביַסי הנו שיא כל מעשי הזדון והשמצה, הרדיפות והגזרות הרעות שנתחדשו נגד היהודים ברומניה. מבחינה עולמית – הוא פותח את הפרק הטרגי ביותר בדברי עמנו: השואה שעלתה לנו בששה מליונים נפש!

לעולם לא יֻדע מספר חללי השחיטה ביַסי: שנים עשר אלף כפי שנתקבל על דעתם של רבים מעֵדי הראיה, או שמונת אלפים, כפי שנקבע בחקירת שופטי הטבח. אך ידועה יפה כל פרשת ההכנות לקראת פוגרום זה. השלטונות הצבאיים הרומנים והגרמנים, המשטרה, הבולשת, העתונות – כֻלם נתנו ידם לגרות את ההמון, להסית את החיילים, לזין את ידי המרצחים, להפיח שמועות שקר, עלילות–שוא, בדותות ארסיות נגד היהודים. לכל מודע כי היהודים יורים בצבא הגרמני, הם מדריכים את חיל האויר של הרוסים, הם מגלים לאויב את כל הסודות הצבאיים.

לאחר כמה נסיונות בזעיר אנפין ביום ה' וביום ו', פרץ הפוגרום בכל עֻזו הקטלני והממאיר בליל מוצאי שבת ג' תמוז תש"א. אזעקת שוא אספה אל תוך המרתפים והמקלטים את רב תושבי העיר. והנה הופיע מטוס גרמני והוא זרק רַקֶטה. וזה היה הסימן להתחלת הטבח. במפתיע, מכל קצות העיר נשמעו יריות אקדחים, רובים ומקלעים. מִשמרים גרמנים, חיילים יחידים, שוטרים וסתם בני אדם, יושבי קרָנות ושכורים, אבל גם סוחרים, ואף משכילים חדרו אל המקלטים ואל המרתפים, אל הבתים ואל החנֻיות, עשו חפושים, שדדו, הכו ועִנו, פצעו והרגו. לבסוף גרשו החוצה את כל הגברים והרבה מבין הנשים והוליכום אל כמה מקומות רכוז וביחוד אל מפקדת המשטרה.

18. על הפוגרום ביאסי, ראה בספרי צמיחתה ושקיעתה של קהילה, שם (הערה 7), עמ' 326–332;

בבקר יום א' כ"ט ביוני 1941 נמצאו במשטרה כאלפַּים איש ולעת הצהרים הגיע מספרם לששת אלפים. אין לתאר את הבזיונות, את המכות ואת הענויים שפראי אדם שפכו על ראשיהם של הכלואים במרתפי המשטרה ובחצרה. כשליש מהם נפחו את נשמתם בו במקום מתוך נאקות קורעות לב. הירִיות בקדקדי הקרבנות היו למשחק ולהתערבות בין פריצי חיות.

כל הסִגופים והרציחות נעשו לעיני השלטונות ובמעמדם האדיש והפַּסיבי. כֻּלם עמדו על דמנו במצח נחושה ובקֹר רוח. אותה שעה נמשכה שפיכת הדמים בכל רְבעי העיר, במרתפיה וברחובותיה. אַלפי יהודים נהרגו במיתות משונות ואכזריות. ביום א' בערב הובלו אל תחנת הרכבת כארבעת אלפים וחמש אמות מנמלטי הטבח. שַׁירות–שַׁירות הלכו ואנשים פצועים, דוויים, רצוצים, כּושלים, גוססים ספגו מהלֻמות ודקירות חרב. רבים נפלו בדרך, מתים או מתים למחצה והבריונים הרשעים והטמאים מחצו את ראשם במגף רגלם או בקת רוֹבם. בתחנה נדחפו אלפַּים וחמש מאות איש לתוך שלושים ושלוש קרונות. היו עוד שתים עשר קרונות. אולם אנשי הצבא ותרו עליהם וטעמם עמם: היו להם תריסים לאֲוִרור (כי על כן הֻתקנו מלכתחילה להובלת בהמות) ואילו את היהודים יש לכבש בקרונות אטומים לגמרי. רכבת זו עברה מרחק של ארבעים ק"מ בשתים עשרה שעות. כל הזמן לא נִתנה אף טפת מים אחת למַענים בצמא, ואפילו לגוססים.

בטירגו–פרומוס[19] הוּרדו המתים הרבים וכל הנמצא בקרבת התחנה לא יכל לעמד בפני הצחנה. חזרו וחתמו את הקרונות והרכבת המשיכה את דרכה עד לקַלַרַשי. מתוך אַלפַּים וחמש מאות נשארו בחיים והורדו אלף ואחד עשר איש ואף מהם גועו רבים בימים הקרובים.

שַׁירה שניה בת אלף ותשע מאות ושתים נפשות יצאה בכוון פּודוּל–אילוּאַיה,[20] במרחק עשרים ק"מ בלבד מיַסי. עד שהגיעו לשם נשארו בחיים רק שמֹנה מאות איש ואף אלה מטֹרפים למחצה, ללא יכֹלת לעמוד ולדבר, חסרי כֹּח להתאונן או לבכות. מי יתנה את צרותיהם, יסוריהם וסגופיהם של המובלים בקרונות התפת הללו! המתים למאותיהם עמדו ונשענו יומם ולילה על שכם אחיהם החיים ששאפו בקרבם את האויר המבאיש בצפיפות האֵימה ובחֹם המחניק. מי שהתחנן לטפת מים בשרב הלוהט קבל כדורי אקדח. מטֹרפים מחֹם ומצמאון, יש ורוו את צמאונם בשתן חברם ובמֵרסת פצעיהם. עשרות שלחו יד בנפשם מאין יכולת לסבל יותר. מראות הזוָעה יהיו לדראון עולם על מצח הפַּשיזם ועל פניה של האנטישמיות![21]

19. טַרגו–פרומוס (Targu-Frumos).

20. (Podul-Iloiei)

21. ראה על רכבות המוות, יעקב גלר, "יאסי עיר ההריגה", "הצופה", מוסף של שבת, 29/6/2001, ובספרי צמיחתה ושקיעתה, שם (הערה 7 ו–18).

טרנסניסטריה – שם הצורב את הנפש המחריד את כל נימי הלב! שם זה נוצר על ידי השלטון הרומני בימי מלחמת הנַצים נגד ברית המוֹעצוֹת. הוא נתיחס לחבל ארץ אשר בין הדניסטר והבוג.[22] תחום זה עתיד היה לשמש קבר אחים להרבה רבבות יהודים. על פי תכנית מתֻכנת ומחֻשבת מראש. גרֹשוּ לכאן למעלה ממאה אלף יהודים מכל גלילות רומניה. בדרכים ובגיטאות הם עברו את כל שבעה מדורי גהינום ותוך שלוש שנים של התנוונות גופנית ורוחנית קצר בהם המות את קצירו הזועם. חִסוּל פיזי והשמדה גמורה היו מנת חלקם של ששים אלף איש. ואף הנותרים. אך מקצתם חזרו לאיתנם. רַבָּם, פגעים רעים, מחלות ומומים דבקו בהם לכל ימי חייהם. אם בפרקים הקודמים עמדנוּ ותארנוּ מקצת ממעשי הנבלה של המרצחים הטמאים, קצר המצע ואין עוצר כֹּח לצַיר את הסבל ואת המצוקה, את השפל ואת החֻרבן, את השחיטות ואת האבדוֹן **בארץ גזרה זאת – טרַנסטיסטריה.**

לא מגלה אחת ולא סופר אחד יספיקו להזכיר ולגלות ולוּ ברמזים קלים בלבד, **את פרשת האימים אשר שמה טרַנסניסטריה.** כֹּחוֹת הזדוֹן הפראים הביאו כליון חרוּץ על רבבות אחים ואחיות. ואף מי שנִצל משם, וגם מי שלא היה בעצמו בין קרבנוֹתיה, יודעים ויוֹדעים **כי טרַנסניסטריה – לא היתה כמוה לזוָעה ואימה, לכעוּר ובהלה.** טוּרים אֲרֻכים ומדֻכאים של מגֹרשים התפתלוּ בעוית ענויים. שכורים ואַנסים הוֹבילוּ לטבח, אנסוּ וחללוּ, הכּוּ וירוּ, שחטוּ ושרפוּ. הטביעוּ ותלוּ להנאתם. ושרידי העדה, השכולים והמיֻתמים, רואים את שֶׁבֶר אֻמתם ושואלים: למה תביט בוֹגדים, תחריש כבלע רשע צדיק ממנוּ?[23]

"וטאטֶתיהָ במטְאֲטֵא השמֵד" – מקרא זה נתקַים בצפון טרַנסילַניה. חבל ארץ זה עבר בחודש ספטמבר 1940 תחת שלטון הונגריה ההוֹרטית וגוֹרל היהודים בו נחרץ בשעה ש"צלבי החֵצים" השתלטו על ממשלתה.[24] בסיון תש"ד החל מסע השמד נגד הקבוץ היהוּדי שם. מתוך למעלה ממאה וחמִשים ואחד אלף יהודים שהיוּ בטרַנסילַניה הצפונית בשנת 1941, לא נמנוּ לאחר החֻרבן הנורא אלא תשעה ועשרים אלף ארבע מאות וחֲמש נְפש כי

22. (Bug, Nistru)

23. המספר כאן אינו מדוייק. לא 60,000 נרצחו ומתו בטרנסניסטריה, אלא 90,000 ו–60,000 נותרו בחיים, מתוך 150,000 יהודים, שגורשו מבסרביה, בוקובונה ומחוז דורוהוי. על הגטאות בטרנסניסטריה ועל סבל המגורשים עיין: אביגדור שַחַן, בכפור הלוהט, בית לוחמי הגיטאות, ת"א 1988; ועל סבל הילדים עיין: שמואל בן ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, יד ושם, אונ' חיפה, 1989;

24. הורטי היה עוצר הונגריה, ממלא מקום המלך מ–1920–1944, והיו לו סמכויות של ראש מדינה ומפקד הצבא. בעת שלטונו בשנת 1944, הושמדה רובה של יהדות הונגריה בידי הגרמנים. רק בשלבים האחרונים עלה בידו למנוע את גירושם של יהודי בודפשט; "צלב החץ" (ולא "צלבי החיצים"), הייתה מפלגה נאצית, שתפסה את השלטון בהונגריה ב–15 באוקטובר 1944, שהשליטה משטר טרור, יהודים נרצחו ברחובות ובבתים, גורשו ברגל מבודפשט לאוסטריה ו–100,000 מיהודי בודפשט רוכזו בגטאות: ראה האנציקלופדיה העברית, כרך 13, עמ' 869–870, 963–964.

למעלה ממאה עשרים אלף יהודים נרצחו תוך חודשים מִספר. השיטה דמתה בכל לשיטה בשאר הארצות: היהודים הֻכנסו לגיטאות ומכאן הֻגלו ברכבות הכליה לאושְבִּיץ. לא רחמו על תנוקות ויונקים, על חולים ותשושים, על זקנים ובאים בימים, על הרות ומיניקות. כֻּלם, עד אחד, הוצאו, מתוך מכות ועלבונות, מדירותיהם ובתי החולים ומושבי–הזקנים והובלו כצאן לטבח. קהילות מפוארות שכל אחת מהן היתה זה מאות בשנים עיר ואם בישראל: סַטמַר וגרוסְוַרדַיי"ן (אורַדיה), קלוזנבורג (קלוז) אשר חדרים וישיבות ובתי מדרש מפֻרסמים קִננו בהן ותלמידי חכמים צנתרי דדהבא הרביצו בהן תורה ברבים, הֻכרעו לטבח. בתוך כבשני–המשרפות באושְבִּיץ הָעלו על המוקד מדי שבוע בשבוע אלפים רבים מבין אחינו ואחיותינו מצפון טרַנסילַוניה. הרכבות היו מביאות את הקרונות הגדושים וכבר בתחנה היו פריצי האדם נגשים לברירת האֻמללים: לשבט או ל"חסד". ה'שבט' – משמעו מוֶת מידי ואילו ה'חסד' פרושו – חיי–עבד קצרים ומָרים עד שבירת גוף ואפיסת כל הכוחות. שורות שורות היו עוברים הנדחים חסרי ישע וגזוּלי–תוחלת ופתאם נשמע קול הפקֻדה האכזרית: "ימינה!" "שמאלה!", פקֻדה קצרה זו היה בכחה להפריד ברגע אחד ולעולמים בין איש לאשתו, בין ילדים להוריהם, בין אח לאחיו. ההולכים ימינה יצא דינם לעבד עבודת פרך מתוך רעב ובתוך זוהמה וחלאה. ההולכים שמאלה נגזר עליהם שיפנו אל חדרי הגַזים המחניקים. מכאן יובלו גופותיהם אל המשרפות שכבשניהן היו פולטים ענני עשן כבד ולפרקים אף להבות אדֻמות–אדֻמות.

כלואי המחנות שעדַין היה כֹּחם עמם נֶצלו בעבודות קשות ובתנאים אנטי–היגייניים עד אשר מראם היה דומה לשלד מפחיד. אזי היה נחרץ גם דינם למוות. כה עצום היה מספר הנדונים להרעלה בגַזי המוות עד שהיו מֻכרחים לחכות בתור שארכו היה מגיע לקילומטר ויותר. הרצחנים לא נמנעו מלסחר בשער קרבנותיהם, בשִניהם ואף בחלבם שהפך חמר גלם לסבון. "חלב יהודי טהור" – כתֹבת–שטן מזעזעת זו תהיה לכתם, על מצפון העמים לכל הדורות ומי הים לא ישטפוהו וכל סבון בעולם לא יַטאהו.

המעטים שעוד היו בחיים, בהגיע צבאות הברית המנצחים, נמצאו במצב של התנַוונות קצונית וכשהתחילו מתלקטים אל עריהם ואל עירותיהם, נוכחו לדעת כי נשארו אך אחד בעיר ושנים במשפחה. אכן, מתוך כמה וכמה קהילות לא נותרה אף נפש חיה אחת. הזקנים והתינוקות הָעלו כֻּלם על המוקד. ועל כן, בשובנו לקוֹמם את הקהלות בצפון טרַנסילַוניה, ראינו כי אין במקומות ההם לא אנשי שיבה, כי הוסר הנזר והורמה העטרה, ולא תינוקות של בית רבן, כי נגדע האילן על בדיו ונְצניו הרכים.[25] **קהלת הקדש בסַרמש נפלה כֻּלה תחת גרזן הכורת לאחר שהאיר בקר השחרור ושארית הפליטה ברומניה כבר ברכה ברכת–הגומלין.** אבן מקיר תזעק לזכר הנשמות הטהורות, נשמות האבות והבנים, הנאהבים

25. על גורל יהודי טרנסילוניה הצפונית בימי השואה: עיין: פנקס הקהילות – רומניה, כרך שני, יד ושם ירושלים תש"ם, עמ' 9–19;

והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו, אשר על במות סַרְמַש נפלו חללי! מאה ועשרים אנשים הובלו באישון לילה למקום ההריגה ובני בליעל אכזרים הכריעום לטבח. לא היה כמוהו לזוָעה וחלחלה. יונקים תמימים נפלו חיים לתוך הקבר בזרועות אמותיהם, נשות–חיל צנועות וכשרות. הן כל אלה ראתה עיננו ובדם לבנו **נזכיר במגלה גם את השחיטה המתועבת והנוראה הזאת.**[26] יהדות רומניה נתבעה להביא את כל עולותיה על מזבחות לאין מספר שהוקמו בארץ על כל סביבותינו. אולם השונא הפשיסטי ושונאי ישראל בכללם לא אמרו די. הם עקבו אחרינו על פני ימים והטביעו ללא חמלה ספינות–פליטים. כמה מאות משפחות נדחקו לתוך ספינת "שטרומָה" מתוך תוחלת ואמונה להמלט מהסבל והרדיפות ולעלות לא"י. שבועות רבים תעו בלב–ים וגרשו מכל נמל ולא נתן להם להגיע למחוז חפצם. קמו נגדם כוחות הרֶשע, אין אמונה להם ואין אמון בהם והורידו את האניה תהומה ואין מציל.[27] אימת הבדידות בכל מוראותיהם נגלתה אז לעינינו: "עולם–התרבות" התכחש לנו ולא הושיט כל עזרה לנרדפים המיֻאשים, גם זאת תעודת זוָעה היא לא נשכחנה לנצח!

ובהתקרב יום הפדות באוגוסט 1944, שוב בלעו גלי–הים מאה נפשות. היו אלה הורים צעירים עם ילדיהם, **בחורים ובחורות–ישראל המסורים שהפליגו בספינת "מֶקפוּרה".** הם אמרו להַנצל ולברח מעולם עוין ובקשו לְהַגיע לא"י. אך הצורר גם בפרפרו באחרוני ימיו הוסיף מעשה נבלה על פשעיו וחטאיו והטביע **את האחים והאחיות שואפי–חרות ושוחרי–שלום.** פליטי חרבות וישרידי מוקדות, שירדו במצולות, בעלות שחר השחרור – זכרונם צורב עד למעמקי הנפש.[28]

אנו עומדים דם וכפופי ראש לפני המצבה הזאת לזכר היהודי האלמוני שנפל על קדוש השם. יהודי רומניה ידעו את כל פגעי התקופה הפַשיסטית. הם היו אז בבחינת "כל אוכליהם לא יאשמו" וחרב חדה היתה מונחת כל הימים על צווארי היהודים שנשארו בחיים.

26. המספר המדוייק של הקורבנות בטבח סרמש הוא 126 ולא 120. עיין: דוד גלעדי, ההרג האחרון, משרד הביטחון, ת"א תשנ"ז, עמ' 11, 13, 16, 38, 76, 77, 78–79. הם נרצחו על–ידי תושבי המקום ועל–ידי חיילים וזנדרמים הונגרים.

27. ספינת המעפילים "סטרומה", טובעה בים השחור לא על–ידי הגרמנים, אלא על–ידי צוללת רוסית, ובה 764 מעפילים (ולא כמה מאות ככתוב במגילה). עיין: יעקב גלר, "חמישים שנה לאסון טביעתה של אוניית המעפילים סטרומה" (ז' אדר תש"ב, 24 בפברואר 1942), **זכר מרדכי** (בעריכת פרופ' מ.צ. קדרי), מורשת, ת"א 1995, עמ' 110–115; אפרים אופיר, נרדפים ללא מוצא, סיפורה של "סטרומה", קיבוץ דליה, 1999; Albert Finkelstein, Tragedia Mefkure, France 1993.

28. הספינה נקראה "מפקורה" ולא ככתוב במגילה "מקפורה". בספינה לא היו מאה נפשות, אלא 389. עיין עליה: יעקב גלר, "ההעפלה מרומניה ממרץ עד אוגוסט 1941 ואסון מפקורה", **זכר מרדכי**, שם, שם, עמ' 116–121.

לאחר שארבע מאות אלף יהודים נספו בדרכים שונות חש והודיע ה"בוקארעשטער טאגעבלאט", גם בימי פרפורי הגסיסי של הכוחות הפשיסטיים, כי עד סוף שנת 1944 תהיה רומניה "יודן–רין", ריקה מיהודיה. גם הקרונות להובלתנו למקומות ההשמדה כבר עמדו מוכנים.[29] ואם נצלנו, עלינו להודות לצבאות הסובטיים אשר לא חשכו כל קרבן והנחילו את האויב מכות ואבדות קשות וגרשוהו אף אל מאורתו. ואם הצבא הסובטי הצילנו ממוות ודאי, המשטר הדימוקרטי הוא שסייע בידנו לקומם את הריסותינו, לשקם את קהילותינו ולהרחיב את חיינו הדתיים והתרבותיים. כאזרחים נאמנים ומסורים למולדתנו היקרה הרפובליקה העממית הרומנית, אנו אוזרים כח לפריחתה ולביצורה. אנחנו מהדקים את יחסינו גם עם שאר קבוצי היהודים באירופה ובכל העולם.

הננו מסַימים כאן את המגילה הזאת שבעמודיה שפכנו מתוך מרירות לב ותוגה את נהי אבלנו. תהי נא המגילה הזאת מגנחת עם שאר המגילות המתנות בדמע ודם את השואה שבאה על מליונים אחים ואחיות מבני עמנו.

כשם שבימי החֻרבן, נתערבו יחד דמם, אפרם ועשנם של יהודי כל הארצות, כן עתה, בימי המאמצים לחיי שלום ובנין, בימי מאבק לחיי אחוה בין העמים ולהרמת קרן האדם, על היהודים בכל העולם לתת את ידם לתכלית העליונה הזאת. יהודי רומניה רוצים לתרום את תרומתם לשגשוג תרבות ישראל והרחבתה ולטִפּוח יחסי אהבה ורֵעות בין כל היהודים. תקותנו עזה שמאמצים ומפעלים ברוח זו יהיו לתריס חזק נגד כל נסיון לחדש עלינו ועל העולם את ימי הגזרות והטבחים. המלחמה היתה בעוכרנו והשלום הוא שהציל את שארית הפלטה שלנו. על–כן המאבק לשלום אמת והעמידה בשער נגד כל הכנה וכל תעמולה למלחמה – הם חובה ראשונה ועיקרית של כל יהודי בעולם.

יהי רצון שנזכה אנחנו וכל העולם כֻּלו שבקרוב בימינו יתקַים בדורנו דבר השֵם "הנני נתן לו את בריתי שלום".

29. זאן אנצל, "תכניות לגירוש יהודי רומניה וסיכולן בראי התעודות – יולי–אוקטובר 1942", **קובץ מחקרים יד ושם**, ט"ז (תשמ"ה), עמ' 307–310.

סיכום

יהודי רומניה רשמו דף מזהיר ב"עמידתם הרוחנית", בהתנגדותם ובמאבקם בחוקי הגזע ובמשטר הרודני בעניינים ובנושאים רבים: בחינוך ובתרבות, בחיי הכלכלה, בסעד ובעזרה הסוציאלית, בחיי הדת, בהצלת פליטים ובעלייה לארץ–ישראל.

כ–300,000 יהודי "רומניה המקוצצת" היו מאורגנים בקהילות מסודרות, שהרחיבו ביתר שאת וביתר עוז את פעילותן, בשל הצרכים הרבים שהזמן גרמם. הקהילות הגישו **עזרה סוציאלית** לאלפי יהודים נצרכים: ארוחות חמות יום יום בעשרות בתי–התמחוי שהוקמו; חילקו כספים, תרופות, בגדים, נעלים ולבנים לעובדים בעבודת–כפייה, לפליטים, למגורשים לגטאות ולמחנות בטרנסניסטריה; דאגו לבריאותם של העניים, הניצרכים, הזקנים והיתומים, וטיפלו בהם בבתי–החולים, במרפאות, בבתי–הזקנים ובבתי–היתומים שהקימו; קלטו פליטים מבוקובינה, מפולין, מהונגריה ומטרנסילבניה הצפונית ודאגו שיקבלו מעמד רישמי, ביניהם ניצלו הרבנים הידועים **חיים מאיר האגר**, האדמו"ר מויזניץ, **משולם ראט**, אב"ד צ'רנוביץ, ד"ר משה ויינברגר מקלוז, פרופ' מ"צ קדרי מהונגריה ועוד.

בשטח החינוך והתרבות הפעילו הקהילות כ–150 מוסדות, גני–ילדים, בתי–ספר יסודיים ותיכוניים עיוניים ומקצועיים, תלמודי–תורה וקולג'ים אוניברסיטאים, ובהם למדו בצורה מסודרת כ–22,000 תלמידים. בשלושת הקולג'ים האוניברסיטאים, שהוקמו בידי אנשים פרטיים, בעידוד הקהילות, בסוף דצמבר 1940 ובמרוצת 1941, למדו בהם כ–1,500 סטודנטים יהודים, חלקם בוגרי בתי–ספר תיכוניים וחלקם סטודנטים שסולקו מאוניברסיטאות. בקולג'ים על שם "אונסקו" ו"אבאסון", שהיו מייסדיהם ומנהליהם, לימדו **מדעי הרוח** (פילוסופיה, פסיכולוגיה, ספרות, היסטוריה, שפות ופדגוגיה), **מדעים מדוייקים** (פיזיקה, מתמטיקה, כימיה עיונית ותעשייתית), אגרונומיה, כלכלה וראיית חשבון **וכן רפואה**. לשם כיסוי נקרא החוג הזה בשם ביולוגיה הומאנית; ב"פוליטכניון ברקוביץ", ע"ש מייסדו, לימדו ארכיטקטורה, בניין, כימיה תעשייתית, אלקטרו–מכניקה וטקסטיל.

גם ביאסי ובטימישוארה התקיימו קורסים להשתלמות רפואית. מאות מרצים, שפוטרו מאוניברסיטאות לימדו בקולג'ים אלה, וכך יכלו להתפרנס וקיבלו פטור מעבודת כפייה, יחד עם הסטודנטים (שחוייבו בעבודה זו רק בחופשים ובזמנם הפנוי).

גם את **השפה העברית** טיפחו ולימדו במוסדות החינוך הקהילתיים, ואף הוקם בבוקרשט בית–ספר עברי "תרבות", שבו נלמדו כל המקצועות בעברית. תערוכות של עבודות–יד בנייר ובקרטון, ועבודות תפירה, סריגה ואריגה, של תלמידים ותלמידות בבתיה"ס, הוצגו על ידיהם בסוף שנת הלימודים בבנייני בתיה"ס. מחזות מחיי העם היהודי, מההווי הילדים וכן תכניות וחגיגות לחנוכה, לפורים וסדרי "ליל פסח" נערכו בבתיה"ס ובבתי–הכנסת הגדולים בבוקרשט, בנוכחות קהל רב. המפקחים הרומנים, שפיקחו על מערכת השעות ועל

תוכן הלימודים ושיטות ההוראה, ציינו בדו"חותיהם למשרד החינוך הרומני, את הרמה הגבוהה של הלימודים ואת האווירה החינוכית הטובה ששררה בהם. כמו–כן פעלו התיאטרון היהודי "ברשיאום" ו"התזמורת הפילהרמונית", שהוקמו על–ידי שחקנים, זמרים ונגנים, שפוטרו ממוסדות תרבות ממשלתיים, הציגו במשך שלוש שנים בקירוב, מאות הופעות ברומנית וביידיש, וגם מחזות למען ילדים ותלמידים, וניגנו יצירות של מלחינים קלאסיים. כך "בילו" התלמידים במשך שנות המלחמה, בזמן שהוריהם היו נתונים למשטר חמור של עבודת כפייה וגזירות, וכך הביעו התלמידים והמורים את "עמידתם" והתנגדותם למשטר הגזעני. גם בצ'רנוביץ, בירת בוקובינה, שנותרו בה 16,000 יהודים, בעזרת רשיונות עבודה שקיבלו מראש העיר טראיאן פופוביץ ומושל בוקובינה הגנרל קורנליו קאלוטסקו (34,000 יהודים גורשו לטרנסניסטריה), המשיכו התלמידים ללמוד בבתי"ס עממיים ותיכוניים. בטרנסניסטריה נערכו לימודים חצי–סדירים בבתי–יתומים, שבגטאות אחדים, שנתאפשר להם.

במחנות העבודה, שבהם עבדו רק ב"רומניה המקוצצת" מעל ל–60,000, גילו העובדים "עמידה" ותושייה. מאות מהם זייפו את שנות לידתם, שינו את מקומות מגוריהם, כדי שלא ימצאו אותם השלטונות מהר, לא נרשמו בלישכות העבודה המקומיות, ערקו ממחנות העבודה, עבדו לעתים ב"צעדי לווייה", וכשמצאו הזדמנות השתמטו על–ידי מתן שוחד ושלמונים לשומריהם, לחיילים, לז'אנדארמים ולקציניים, וקיבלו חופשות–מחלה, או חופשות ליציאה למשפחותיהם לימים אחדים. כ–30,000 יהודים, שילמו סכומי–כסף גבוהים, כדי "לקנות" פנקסי פטור מעבודה, וכך יכלו לעבוד בחנויותיהם, בבתי–המלאכה ובמפעליהם התעשייתיים. השגת פנקס פטור מעבודת הכפייה, היא אחת מתופעות "העמידה היהודית" בתקופה קשה זו. גם בצ'רנוביץ קיבלו אלפי מומחים, טכנאים ובעלי מקצועות חופשיים, רשיונות עבודה ופנקסי–פטור מעבודת–כפייה, וכך יכלו לפרנס את יתר בני המשפחה, שכללו 16,000 נפש, וכך להינצל ממחלות וממות.

הקהילות דאגו **לספק צרכי דת מלאים** לחבריהן, העניקו פנקסי–פטור מעבודת כפייה לרבני הערים ול"כלי קודש", כמו שוחטים, מוהלים וחזנים. "כלי–קודש" צעירים, שלא קיבלו פטור מעבודת כפייה, שנשלחו לגדודי עבודה חיצוניים, רחוקים מבתיהם, דאגו שטקסים דתיים, כמו חגיגות פורים וחנוכה, סדרים לפסח ותפילות, יערכו במחנות. היו רבנים שאירגנו מניינים, ביחוד ב"ימים נוראים" ומועדים אחרים, והיו אף כאלה שקיבלו מינוי מהמפקדים לשמש כ"כוהני–דת", כנהוג אצל הכמרים הנוצרים, וזאת בעזרת מתן שוחד ושלמונים.

הרבנים הקדישו את זמנם להפצת לימוד התורה, דרשו דרשות, ערכו טקסי חופה וקידושין, "בר–מצווה" וברית–מילה, השגיחו על שחיטה כשרה ומקוואות, על אפיית מצות לפסח ועל הלימודים בתלמודי–תורה, והשיבו תשובות לשואלים בעניין כשרות, דינים ומינהגים.

השוחטים שחטו עופות, והיו ששחטו במחתרת גם בקר, על-אף שנאסר עליהם על-ידי השלטונות.

בשנות החורבן השתדלו היהודים, גם בתנאים הקשים ביותר, לחוג את חגי ישראל ככל יכולתם. אך במיוחד מסרו נפשם על שמירת חג הפסח, ערכו "סדר פסח", השתדלו להשיג קמח, לטחון אותו, וזאת השיגו בטרנסניסטריה תמורת בגדים ותכשיטים יקרים.

500 בתי-הכנסת, שבהם נערכו מניינים בבוקר ובערב, שימשו "מבצרים לעמידה יהודית" ולהתנגדות לנאצים, **והיוו מקומות מקלט** למתפללים שנפגשו יחד, שרו מזמורי תפילה, "שירי-ציון" והימנון "התקווה" במסווה של תפילות. בתוך בתי-הכנסת הללו **הביעו היהודים את הסולידאריות שלהם** עם כל העם היהודי ברומניה ובעולם, שסבל ועונה בימים הטרופים ההם. המתפללים, שחלק מהם לא נהג לבוא להתפלל לפני המלחמה, חשו באחדות בבחינת "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד", וכך הרגישו את האחריות של "ישראל ערבין זה בזה". זו תופעה יחודית למדינה זו, שבתיה"כ היו פתוחים במשך 4 שנות המלחמה, והיו מלאי מתפללים, וחזנים בבתי"כ הגדולים בבוקרשט שרו והתפללו בליווי מקהלות ועוגב. לעומת חיי דת אלה ב"רומניה המקוצצת" ("רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית), גורל הרבנים ו"כלי הקודש" ובתי-הכנסת באיזורי בוקובינה ובסרביה היה רע מאד. עשרות רבות מהרבנים נרצחו ובתי"כ רבים נשרפו ונחרבו. לקיים חיי דת בטרנסניסטריה, בגטאות ובמחנות, ולערוך תפילות ומניינים בהם, ללמד תורה לילדים, לשחוט עופות, להשיא זוגות בחופה וקידושין, למול תינוקות שנולדו, לאפות מצות ולערוך סדרי-פסח, היה מעשה גבורה, מפאת הרעב, המגפות, הקור, אפיסת כוחות, עבודת הכפייה והרצח, ותנאי המגורים. ובכל זאת היו מעשי "עמידה" מצד רבנים, מוהלים ושוחטים ובעלי-בתים, שהשתדלו לקיים מצוות תוך הסתכנות, במידת האפשר, ולשמור על צלם אלוקים, אפילו בתנאי הגיהינום של טרנסניסטריה.

גטאות לא הוקמו ב"רומניה המקוצצת" ואת הטלאי הצהוב נשאו רק שבועות מעטים (לעומת יתר האיזורים, בסרביה, בוקובינה וטרנסניסטריה), וזאת הודות למאבק הרצוף והתמידי של המנהיגות הוותיקה האוטנטית. **נמל קונסטאנצה** היה השער היחיד ליציאה בים השחור, שנשאר פתוח לעלייה של מעפילים, ובמרוצת שנת 1944, עד 23 באוגוסט 1944, יום שיחרור רומניה על-ידי הצבא האדום, יצאו 9 אונייות, ובהן 3,418 עולים. אולם רק 3,024 הגיעו לארץ-ישראל וספינת "מפקורה" עם 394 עולים הוטבעה אור ל-5 באוגוסט 1944 ורק 5 נותרו בחיים. על אף הצער הרב בהטבעתם, ניצלו שלשת אלפים מעפילים, כולל פליטים ויתומים, שניצלו בטרנסניסטריה, מפולין והונגריה. מבצע העלייה היה כרוך במעשי-גבורה אחדים: העברת אנשים מנקודות ריכוז שונות, שליד הגבול, וממחנות עבודה בבוקרשט; הכנת תעודות מזוייפות, שאיפשרו שהות בבוקרשט; הכנת תעודות מסע ודרכונים מזוייפים עבור מאות עולים, שהגיעו ללא תעודות והיה צריך לטשטש את זהותם

הפולנית וההונגרית ולהפכם לאזרחי רומניה; אירגון קבוצות עולים מבוקרשט לקונסטאנצה, עריכת סידורי הפלגה של מאות מעפילים באונייות רעועות.

יחסו של ה"מנהיג" יון **אנטונסקו** ליהודים היה מלא סתירות. לדברי הרב הראשי א' שפרן, שנפגש עמו ותהה על קנקנו, היה אנטונסקו איש הפכפך, רשע גמור, עריץ ואופורטוניסט, שפסח על שתי הסעיפים; כעסן, רגזן ורתחן, ודמה להר געש העומד להתפרץ; תקף תדיר בחמת–זעם, כחיה טורפת, ושפך חמתו על איש שיחו. מתנגדיו קראו לו "הכלב האדום", על צבע פניו ושערותיו. יון אנטונסקו היה ספוג אש שינאה, ארס ואיבה כלפי היהודים, כי ראה בהם "רעה חולה". גורלם היה נתון בידיו וחייהם היו תלויים בו. יחס אוהד היה לו ליהודי "רומניה המקוצצת" ("רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית) שמנו 300,000 נפש. וזאת בשל היותם לרוב ילידי המדינה הרומנית הישנה, המקורית, והוריהם וזקניהם נולדו ב"רומניה הישנה". לכן החשיבם כנאמנים יותר למולדתם. לעומתם, שנא שנאה ארסית את יהודי החבלים בסרביה ובוקובינה, שנצטרפו ל"רומניה הגדולה" לאחר מלחמת העולם הראשונה, והחשיבם ל"זרים" ו"בוגדים", שלא היו נאמנים למדינה, ששמחו כשהטריטוריות הללו עברו בקיץ 1940 לרשות ברית–המועצות. וכשנכבשו שוב ביולי–אוגוסט 1941, פרעו צבאותיו ביהודי בסרביה ובוקובינה, לפי הוראותיו, ורצחו בפוגרומים רבים בקהילותיהם למעלה ממאה אלף יהודים משם. לאחר מכן גירשו את הנותרים לגטאות ולמחנות טרנסניסטריה, שם גוועו מרעב, מקור, ממגפות טיפוס ודיזנטריה ומחולשה 90,000 יהודים. יון אנטונסקו קיים פגישות ודיבר עם המנהיגים המוכרים, ד"ר א. פילדרמן והרב הראשי א' שפרן, קיבל מהם תלונות ועצומות בכתב על הטלת גזירות והתעללויות, והבטיח לבטלן. כשנפגש עמהם לעתים נתרכך מעט, התרגש קימעה, התחרט על הגזירות וניסה להציל משאפשר להציל.[1] בפגישותיו עם פילדמן אמר לו יון אנטונסקו, שהוא המדינאי היחידי במדינות "הציר" המקבל יהודי לראיון.[2] אמת היא, שנותרו בחיים כ–96% מיהודי "רומניה המקוצצת" ו–4% שהם 12,000, נרצחו בפוגרומים בדורוהוי, בפלויישט, בבוקרשט וביאסי. הוא אכן איפשר קיום חיים דתיים, בתי–כנסת ורבנות, מערכות חינוך, תרבות, סעד ועזרה סוציאלית, שהוחזקו על ידי הקהילות שתיפקדו היטיב.

בשנת 1946 נידון יון אנטונסקו למוות, על–ידי בית המשפט העממי–הרומני, והוצא להורג יחד עם 3 שותפים שלו בממשלה, מיכאי אנטונסקו, ממלא מקומו (ממלא מקום ראש הממשלה), פיקי וואסיליו, סגן שר הפנים וגיאורגה אלכסיאנו, מושל טרנסניסטריה.

1. ראה: הרב אלכסנדר שפרן, "רשעים, צבועים וחלשים – שליטי רומניה הפאשיסטית", קובץ "יד ושם", ו' (תשכ"ז), עמ' 149; הרב א' שפרן, אל מול פני הסערה, זכרונות, יד ושם ירושלים תשנ"א (עיין במפתח שמות, עמ' 403); יצחק ארצי, "פעולות המחתרת של התנועות החלוציות ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה", ידיעות יד ושם, 29 (יולי 1962), עמ' 22–27.

2. משפט איכמן, עדויות ב', ירושלים תשל"ד 1974 (היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף איכמן), עמ' 684.

סיכום

נשאלת השאלה, האם אכן היו צריכים לחסלו? מחד גיסא הציל אנטונסקו כ–290,000 מיהודי "רומניה המקוצצת" ו–16,000 מיהודי צ'רנוביץ, שנשארו בעירם (ולא גורשו, כמו יתר 34,000 יהודי העיר, וכמו מאה וחמישים אלף יהודי בסרביה ובוקובינה, שנותרו מהפוגרומים, לטרנסניסטריה, שם רובם הגדול גוועו מרעב ומקור וממחלות). מאידך גיסא, על פי הוראותיו נרצחו כרבע מיליון יהודים מבסרביה ומבוקובינה ומטרנסניסטריה.

הרב הראשי משה רוזן המשיל את יון אנטונסקו לבנדיט, לגזלן ולשודד. הוא ומרעיו תפסו **שני אחים**. הם שדדום ורצחו תחילה את אחד, וכשראו שמתקרבים אליהם שוטרים, הגן אנטונסקו על האח השני, החי, ולא התיר לשותפיו לרצוח גם אותו.[3]

והנמשל: יון אנטונסקו ומרעיו רצו לרצוח את שני האחים: את אחד, שייצג את יהודי "רומניה המקוצצת" **ואת שני**, שייצג את יהודי בסרביה ובוקובינה. הם רצחו קודם את **האח השני**, וכשראו שמתקרבת המשטרה (דהיינו כשראה אנטונסקו שלצבאות רומניה הייתה מפלה גדולה בסטאלינגרד וכן לצבא הגרמני), עצר בעד יתר מרעיו השודדים והרוצחים, ומנע מהם לרצוח את האח, שייצג את יהודי "רומניה הישנה", שהיו יותר נאמנים לו.

מכאן שלא מאהבתו אל יהודי "רומניה המקוצצת" הציל אותם, אלא מפאת המהפך שהיה במלחמה, וכיוון שרצה להופיע בעת סיום המלחמה בשיחות על השלום כ"מציל" של יהודי רומניה.

גורלם של יהודי "רומניה המקוצצת" היה טוב יותר והם ניצלו לא רק בשל החיוניות של המנהיגים המסורתיים, האמיצים והלוחמים, כמו ד"ר פילדרמן, הרב הראשי א' שפרן, משה בנבנישתי וא"ל זיסו, ראשי ההסתדרות הציונית, ולא בשל רצונו של יון אנטונסקו להצילם, כי רצה להופיע כ"מציל" ו"מושיע" לאחר המלחמה, אלא גם בזכות החיוניות של היהודים הללו, שנאחזו במסורת אבותינו ולא התבוללו (כמו בהונגריה). על כך מביע דעתו פרופ' בלה וואגו:

> קהילה שהיא פחות מתבוללת (כמו רומניה), בהיותה נרדפת ונתונה בסכנה, **ויטואליותה רבה יותר**, והיא מסוגלת להתגונן ולהסתגל לתנאים החדשים ביעילות יתרה מאשר קהילה מתבוללת יותר (הונגריה), חסרת נסיון מאבק לקיומה, בעלת בטחון עצמי רב, ולכן גם פחות מיליטנטית. וכי אופי הקהילה כן אופי מנהיגותה.[4]

3. Moses Rozen, Primejdii, Incercari, Miracole, Bucuresti 1991, p. 61; Revista Cultului Mozaic (R.C.M.) 764 (August 1993).

4. ב. וואגו, "המנהיגות היהודית בהונגריה וברומניה ותגובותיה למדיניות הנאצית", דפים לחקר תקופת השואה, מאסף א', ת"א תשל"ט, עמ' 42.

מיכאי אנטונסקו, סגנו של ה"מנהיג" יון אנטונסקו, איש סודו וממלא מקומו, היה אף הוא ערמומי, הפכפך, אופורטוניסט, ושינה את עמדותיו ויחסיו ליהודים על-פי רוח-הזמן, והתועלת הצפוייה לו.

בשלב הראשון של המלחמה הפיץ את השינאה האיומה והרצחנית כלפי היהודים, בתפקידו כשר התעמולה, והורה לז'נדרמים, לחיילים ולפקידים, שנשלחו לבסרביה ולבוקובינה, להיות חסרי רחמים, וגרם לפוגרומים רבים, שבהם נרצחו מעל 100,000 יהודים מקומיים. כיהן גם כשר החוץ.

בזמן שהאמין בכוחם של הגרמנים, שרת אותם ואת יון אנטונסקו בנאמנות, וכשהגיע לידי מסקנה שהם כבר פגיעים, וכוחם נחלש והתרופף, שינה את טעמו כלפי יהודי רומניה, והחל משנת 1943 להיטיב עמהם. לאחר שביקר בסתיו 1943 אצל האפיפיור ברומא, ניסה להקל על היהודים, התחרט על מעשיו, נפגש עם ד"ר פילדרמן וביקש את קירבתו של הרב שפרן, או ששוחח עמהם בטלפון, הקל בגזירות, התיר לשלוח עזרה הומאניטארית ליהודים בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה, החזיר יתומים משם, ומגורשים ממחוז דורוהוי שב"רומניה הישנה" לעירם. הוא הצליח לבטל את הוראתו של יון אנטונסקו לירות בכל פליט יהודי שיגיע לרומניה מטרנסילבניה הצפונית. גם א"ל זיסו, ראש האקסקוטיבה הציונית ב-1944, קשר עמו קשרים וסייע לו לאירגון העלייה לארץ-ישראל, וגילה נדיבות להצלחת עלייתם של למעלה מ-3,000 מעפילים. וכל זה לא רק למען טובת היהודים ברומניה, אלא כדי לשנות את דמותו הרעה ולצאת מהמלחמה כאיש שעזר לעם ישראל והציל רבים מהם ברומניה.[5] ואכן הוא הציל רבים מ"רומניה הישנה", אבל לפי הוראותיו נרצחו רבבות בבסרביה ובבוקובינה.

מה היו הסיבות להצלחתם של יהודי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית להקים בתקופת מלחמת העולם השנייה מוסדות חינוך ולקיים בהם לימודים סדירים; מוסדות סעד ובריאות ולהגיש עזרה רפואית וסוציאלית לחולים ולניצרכים; להחזיק בתי-כנסת ולקיים בהם מניני תפילה בוקר וערב; להחזיק בתי-חרושת למצות, משחטות לשחיטת עופות, ולספק מיצרכים כשרים; בתי-מרחץ ומקוואות; לנהל חיי מסחר ומלאכה, למנוע הקמת גטאות וגירוש יהודים למחנות ההשמדה בפולין? שבעה גורמים מנינו להלן והם:

א. מפלתן של צבאות רומניה וגרמניה בסטאלינגראד, בסוף 1942 ובמרוצת 1943, סייעה להמתקת הגזירות. ככל שגרמניה הפסידה במלחמה, כך נעשתה רומניה, בדרך כלל, יותר גמישה ביחסה ליהודים, מפני שאימונה בה התערער. שני המנהיגים של רומניה בשם אנטונסקו, יון אנטונסקו ה"מנהיג", ה"קונדוקטור", הדיקטטור, ומיכאי אנטונסקו, ממלא

5. א' שפרן, שם, שם, ראה במפתח האישים; מיכאי אנטונסקו הוצא להורג ב-1946 בהיותו בן 39 (1907-1946).

מקום ראש הממשלה, לא רצו בניתוקה הגמור של רומניה ממדינות המערב, וביקשו להשאיר אשנב פתוח למשא ומתן עם מעצמות המנצחות בעתיד. הם קיוו שבתום המלחמה יהיה להם דימוי יותר חיובי, מפני שיוכלו לטעון שיחסם ליהודים היה טוב מזה של מדינות אחרות באירופה, כי הם לא הקימו גטאות ב"רומניה המקוצצת", ולא גירשו יהודים למחנות ההשמדה בפולין. הם החזירו מטרנסניסטריה לרומניה, בסוף 1943 ובתחילת 1944, אלפיים יתומים וששת אלפים מגורשים ממחוז דורוהוי, התירו לנציגי "הוועדה האוטונומית לעזרה", שהייתה תחת חסות "מרכז היהודים", לבקר 3 פעמים בגטאות ובמחנות–ריכוז בטרנסניסטריה ולשלוח להם עזרה כספית, רפואית, לבוש, הנעלה וסחורות. הותר לפליטים יהודים שהובראו מפולין ומהונגריה, שמצאו מקלט ברומניה, ליתומים מטרנסניסטריה וליהודים מהמדינה לעלות לארץ–ישראל. כך אפשר להסביר את האופורטוניזם, הפסיחה על שתי הסעיפים והיחס מלא הסתירות, שהפכו לקוו מדיני של שני המנהיגים הנ"ל כלפי היהודים.

ב. יחסו של "המנהיג" יון אנטונסקו ליהודי "רומניה הישנה" היה חיובי יותר מיחסו ליהודי האיזורים המסופחים, בסרביה ובוקובינה. יהודי "רומניה הישנה" נחשבו בעיניו נאמנים יותר למדינה, מפני שהיו ילידי הארץ וותיקים יותר ברומניה. לעומתם, יהודי בסרביה, נחשבו כפרו–קומוניסטים, ויהודי בוקובינה וטרנסילבניה, נחשבו כתושבים חדשים, כנתינים אוסטרו–הונגרים לשעבר, שהצטרפו לרומניה אחרי מלחמת העולם הראשונה. לדברי יון אנטונסקו, התנהגותם של יהודי בסרביה ובוקובינה כלפי החיילים הרומנים, שנסוגו משם ביוני 1940, היתה משפילה "כביכול" ובוגדנית. הם פגעו בהם והשפילו אותם, הסירו את דרגותיהם מעל כתפיהם וירקו בהם, רצחו חיילים רומנים, ניקרו את עיניהם, חתכו את לשונם. ולעומת זאת הקבילו היהודים את פניהם של החיילים הרוסים בפרחים. לכן הצדיק הרודן יון אנטונסקו את הקמת הגטאות והמחנות בבסרביה ובבוקובינה, ואת גירושם לאחר–מכן לגטאות ולמחנות טרנסניסטריה. יון אנטונסקו עשה "הכללה". מקרים של פגיעה בחיילים רומנים, "נער יספרם". העלילות השפלות הללו באו להצדיק את הרצח של כ–200,000 יהודים.

ג. היחס של האוכלוסייה המקומית הרומנית ליהודים ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית היה, בדרך כלל, אוהד והומאני יותר, מאשר היחס הנוקשה והעויין של האוכלוסייה הרומנית והאוקראינית ליהודים בבסרביה ובבוקובינה. אוכלוסייה עויינת זו, שיתפה פעולה עם הצבא והז'אנדארמריה הרומנית ועם האיינזצגרופן הגרמנים ברצח יהודים באיזורים אלה, כדי לזכות במלבושיהם, בתכשיטיהם ובכספיהם של הקורבנות. כך רצחו כנופיות של איכרים אוקראיניים ורומנים עשרות אלפי יהודים, אנסו נערות ונשים, ולאחר מכן רצחו אותן. לעומת זאת, האוכלוסייה הרומנית ב"רומניה הישנה" ובטרנסילבניה הדרומית לא שיתפה פעולה, בדרך כלל, ברצח יהודים, להוציא את הפוגרומים שאירעו בדורוהוי ב–1 ביולי 1940, בפלוויישטי ב–27–28 בנובמבר 1940, בבוקרשט ב–21 עד 23 בינואר 1941

וביאסי, בסוף יוני ותחילת יולי 1941, כאשר ה"לגיונרים" והאספסוף הצטרפו לשוטרים ולחיילים רומנים וגרמנים, ורצחו שם אלפי יהודים.

ד. האינטרס הכלכלי של רומניה אילץ את הרודן יון אנטונסקו להעסיק אלפי מהנדסים, טכנאים ומומחים יהודים במפעלים ממלכתיים וציבוריים, במטרה להכשיר פועלים רומניים, שיהיו מסוגלים לעבוד במקומם. כמו-כן, איפשר אנטונסקו לאלפי תעשיינים, בעלי-מלאכה, בעלי חנויות ואקדמאים, לרכוש פנקסי-פטור מעבודת-כפייה, מפני שמאות אלפי חיילים רומנים גוייסו לצבא ונשלחו לחזית הרוסית, והיה צורך לספק להם ולאוכלוסייה המקומית, האזרחית, מזונות, רפואות וביגוד. כך קיבלו כשלושים אלף יהודים בממוצע לשנה, פנקסי-פטור מעבודת-כפייה, תמורת תשלומי-כסף גדולים, במשך שלוש שנים, 1941-1944. בין מקבלי הפטור היו גם כ-3,000 רופאים, רוקחים, מנהלי-חשבונות, מורים, פקידים ורבנים של הקהילות. כמו-כן קיבלו אלפי יהודים בצ'רנוביץ רשיונות עבודה מד"ר טראיאן פופוביץ, ראש העירייה ("רשיונות פופוביץ") ומהמושל קורנליו קאלוטסקו ("אישורי קאלוטסקו"), וכך ניצלו 16,000 יהודים משם מגירוש לטרנסניסטריה. על תרומתם של היהודים הללו לכלכלת המדינה, לא יכול היה אנטונסקו לוותר. לכן, השאיר אותם בבתיהם ובמקומותיהם, ולא הקים גטאות. לעומת זאת כשישים אלף יהודים ב"רומניה המקוצצת", עבדו בפלוגות עבודה, מחציתם בתוך ישוביהם, והצעירים יותר נשלחו למחנות עבודה חיצוניים, רחוקים, שם עבדו בסלילת כבישים ומסילות-ברזל, בהטיית נהרות, במחצבות, בחפירות ובניית עמדות בטון עבור הצבא. משפחות העובדים והקהילות היו חייבות לפרנסם ולהחזיקם, להלבישם ולהנעילם.

ה. רומניה לא הייתה ארץ כיבוש. היא היתה "גרורה", מעין בעלת-ברית, על אף שמעולם לא נחתמה ברית פורמאלית בין שתי הארצות, להוציא הסכם בעל-פה. רומניה סיפקה לגרמניה נפט, דגנים, שמן, בשר ומזון בכלל. הגרמנים נאלצו להתחשב בדעתה, לכן יכול היה יון אנטונסקו לקיים מידת-מה של עצמאות, ולא להיענות ללחץ הגרמנים להקים גטאות, או לגרש את היהודים מ"רומניה המקוצצת" למחנות ההשמדה בפולין. לפיכך איפשר ליהודי "רומניה המקוצצת" לקיים מערכות חינוך, דת, תרבות, סעד ובריאות אוטונומיות ונפרדות, מה גם שאת המוסדות הללו מימנו היהודים מכספיהם, ואפילו תמכו באחיהם המגוייסים. יון אנטונסקו בחר לשמור על המסגרת הקהילתית הממוסדת ב"רומניה המקוצצת", ולא לרכז את היהודים בגטאות, כדי למנוע פעילות מחתרתית, וכן "להרדים" אותם עד שיחליט, בהתאם לנסיבות ולמהלך הקרבות בחזיתות, אם לנקוט צעדים דרסטיים בדרך ל"פתרון הסופי", כפי שאמנם קרה בהונגריה.

ו. השוחד שניתן לפקידים זוטרים ובכירים, התרומות הגדולות וה"קונטריבוצייה" בסך מיליארדי ליי, שניתנו לממשלה, לצבא, ל"מועצת החסות" (בראשותה של מאריה אנטונסקו, אשת הרודן, שטיפלה בעשרות אלפי פצועים ונכים רומנים), רכישת איגרות ומלוות מלחמה בסכומים גדולים פי ארבעה יותר מאשר האזרחים הרומנים, מתן תרומות של

בגדים, נעליים, מיטות, סדינים, מצעים ומזרונים עבור בתי חולים צבאיים. כל המענקים הללו השפיעו, כנראה, להקלת הגזירות. רומניה הייתה המדינה היחידה בכל אירופה, שבעזרת שוחד ושלמונים אפשר היה להקל במקצת את מצבם של יהודיה.

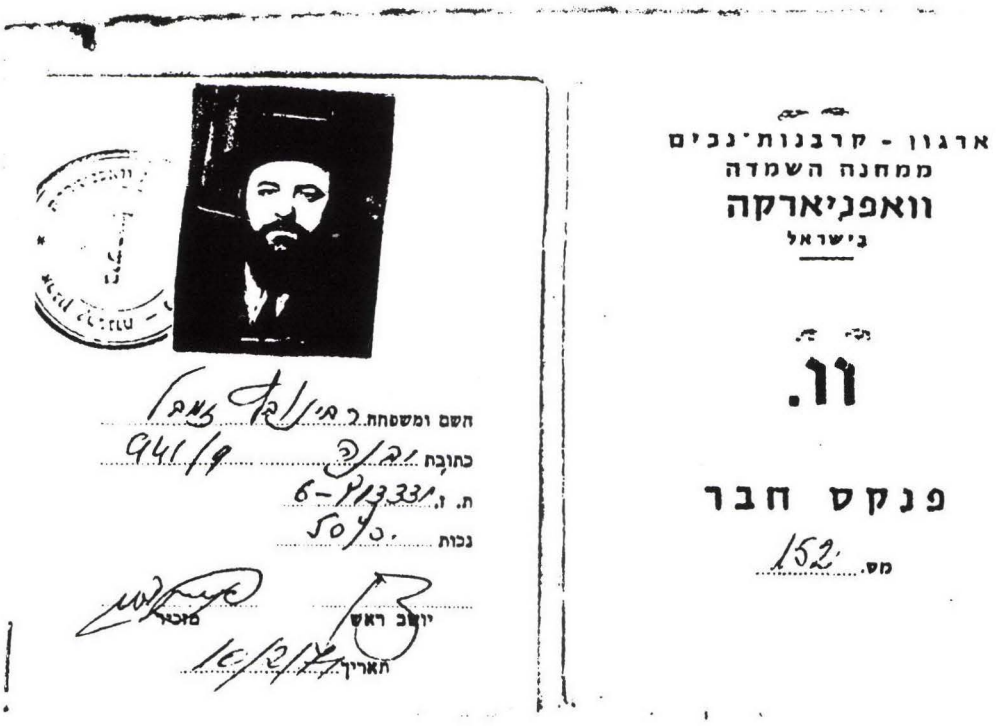
ז. בנוסף לסיבות דלעיל, יש לציין את פעילותם והשפעתם של מנהיגי יהדות רומניה, ובראשם ד"ר ווילהלם פילדרמן והרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן. הדבר שאיפיין את תקופת השואה ברומניה והיקנה לה אופי מיוחד היה, שבמשך השנים 1940–1944 קיימו המנהיגים היהודים קשרים עם שני האנטונסקו, יון "המנהיג" ומיכאי, ממלא–מקום ראש הממשלה, עם שרים ופקידים בכירים, וניסו להשפיע עליהם, כדי להשיג הקלות שונות. פילדרמן, חברו לספסל הלימודים של יון אנטונסקו, ניפגש עמו פעמים אחדות, במטרה להגן על זכויות אחיו, ושלח אליו מאות עצומות ותזכירים בכתב, וביקש לבטל את חוקי הגזע ואת הקמת הגטאות. פילדרמן הדגיש בשיחותיו עמו שמסירת היהודים לידי הגרמנים, תיפגע בראש ובראשונה בעצמאותה של רומניה, טענה שמנהיגי המדינה גילו כלפיה רגישות מיוחדת. בשל מחאותיו הרבות ובשל התנגדותו לתשלום "קונטריבוצייה" של ארבעה מיליארד ליי על–ידי הקהילות, גורש פילדרמן לטרנסניסטריה במאי 1943. כעבור שלושה חודשים, באוגוסט 1943, בלחץ ידידיו הרומנים, הוחזר לבוקרשט, והמשיך לפעול כמקודם, במסגרת ה"מועצה היהודית", הנהגה בעלת שיעור קומה, שפעלה במחתרת, ובה חמישה חברים: הרב הראשי שפרן, ד"ר פילדרמן, והמשפטנים בנבנישתי, פרוימסקו ושוואפלברג. הם הפעילו את שגרירי הארצות הניאוטרליות שוויץ, תורכיה, ספרד ושוודיה, ואת בא–כוח האפיפיור וראש "הצלב האדום" הבינלאומי בבוקרשט, למען הקלת מצבם של יהודי המדינה. יון אנטונסקו העלים עין מקיומה ומפעולותיה של מועצה זו.

הרב שפרן הצליח, הודות לכישוריו ולהופעתו המרשימה, להשפיע על הכמורה הנוצרית, על אישי השלטון ועל משפחת המלוכה, וביחוד על המלכה האם הלנה (בשנת 1993 הוכרה על–ידי "יד ושם" בירושלים כ"חסידת אומות העולם"), לבטל גזירות, ובעיקר את מניעת גירושם של יהודי "רומניה הישנה" וטרנסילבניה הדרומית למזרח, למחנות ההשמדה בפולין. האדריכל היהודי הרמן קלזאן, שנהנה מאהדתו של יון אנטונסקו בשל בניית חווילתו בפרדיאל (Predeal) עיר הקיט בהרי הקארפטים, פעל למען הקלת מצבם הקשה של היהודים וביחוד לביטול נשיאת אות הקלון, הטלאי הצהוב. גם המנהיגים הציוניים, עו"ד ליאון–אריה מזרחי, עד תחילת 1941, ולאחריו עו"ד משה בנבנישתי עד 1943 וביחוד א"ל זיסו, ראש האקזקוטיבה הציונית בשנת 1944, נפגשו עם ראשי השלטון, ונאבקו בחירוף נפש נגד הגזירות שפורסמו חדשות לבקרים. זיסו ניהל משא ומתן עם הממשלה הרומנית, במאי 1944, על מתן מיקלט לאלפי פליטים פולנים, סלובקים והונגרים יהודים שברחו מהונגריה, על אי ביצוע ההוראה לירות בהם, על העלייה מרומניה לארץ–ישראל, והשתתף בישיבות של וועדת שרים בנוגע לעלייה. הוא וחברי ההנהלה הציונית, באו בדברים עם מנהיגים פוליטיים וראשי מפלגות לשעבר, יוליו מאניו (Iuliu Maniu) וקונסטנטין ברטיאנו

העמידה הרוחנית ברומניה

(Constantin Bratianu), שפעלו כדי להשפיע על הרודן יון אנטונסקו לרכך את הגזירות כלפי היהודים ולפתוח במשא ומתן נפרד עם מעצמות המערב. זיסו חתם עם ממשלת רומניה על הסכם למתן חסות לפליטים הללו, ואירגן מחודש מרץ ועד חודש אוגוסט 1944, תשע אונייות עם 3,400 עולים, שהפליגו לקושטא.

כל הגורמים והסיבות שמנינו לעיל השפיעו, במידה זו או אחרת, על שיקוליו של שילטון אנטונסקו להמתיק במקצת את הגזירות, שלא להקים גטאות ושלא לגרש את היהודים מ"רומניה הישנה" ומטרנסילבניה הדרומית למחנות–ההשמדה בפולין. מי יודע מה היה מצבם של 400,000 יהודי רומניה שנותרו בחיים, אילמלא הניצחון של הצבא הסובייטי ב–23 באוגוסט 1944, ששיחרר את המדינה הזו משילטון הפאשיסטיים.

אישור של אירגון הקורבנות והנכים ממחנה השמדה וואפניארקה (שניתן לרב רבינוביץ).

ביבליוגרפיה

1) ארכיונים

– ארכיון "הפדרציה של קהילות רומניה" – בוקרשט. (א"ק)

– הארכיון הציוני המרכזי – ירושלים. (א"צ)

– ארכיון "יד ושם" – ירושלים: החטיבה 011; ארכיון פילדרמן (א"פ) P.6.

– הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי – האוניברסיטה העברית ירושלים. (R.M.)

– המכון לחקר יהדות רומניה, "מרכז דינור" – האוניברסיטה העברית ירושלים.

– ארכיון "מזרחי" ו"המכון ע"ש גורן–גולדשטיין", המכון לחקר התפוצות – אונ' ת"א.

– ארכיון הציונות הדתית – אוניברסיטת בר–אילן. (א.צ.ד.).

– ארכיונים פרטיים.

2) עיתונות

(שבועון יהודי ציוני) 1939-1942; 1944-1947 Renasterea Noastra (R.N.), -

(שבועון של "מרכז היהודים") 1942-1944 Gazeta Evreiasca (G.E.), -

(שבועון של "הפדרציה של קהילות רומניה") 1960-1992 Revista Cultului Mozaic (R.C.M.), -

(שבועון של "הפדרציה של קהילות רומניה") 1993-2002 Realitatea Evreiasca (R.E.),

(שבועון יהודי) 1935-1940 Curierul Israelit (C.I.)

(שבועון ישראלי) 1951-2002 Viata Noastra (V.N.) -

3) ספרים, מחקרים ומאמרים

– אבני שמעיה, "רומניה בחודשי השואה האחרונים ומיד לאחריה", משואה, ג (תשל"ה).

– אבני שמעיה, גאולים מיד צר, ת"א תשל"ח.

– אבני שמעיה, יוסף עבר–כהן ובני דורו, ת"א 1993.

– אבני שמעיה (עורך), נגוהות בחשכה, ת"א 1964.

– אבני שמעיה, "הנוער הציוני ברומניה 1918–1939", **משואה**, ה' (תשל"ז–1977), עמ' 21–41.

– אבני שמעיה, "יציאת רומניה 1944–1980", **משואה**, י' (1982), עמ' 148–174.

– אבני שמעיה, דב (ברל) שיבר, חלוץ ומחנך, ת"א תשנ"ט.

– אבני שמעיה, "הנוער הציוני ברומניה 1940 – שנת המפנה הגדול", **משואה**, י"ז (תשמ"ט–1989), עמ' 153–173.

– אבני שמעיה, "אבא קובנר ז"ל לא צדק", הציונות, 21 (ניסן תשנ"ב), עמ' 39–40.

– אבנרי אריה ל', מואלוס עד טאורוס, עשור להעפלה 1934–1944, ת"א תשמ"ה.

– אבראהאם צבי יעקב, ספר בית אולפנא, ח"ב, הנקרא זכור לאברהם, ברוקלין התשי"ד.

– אבראהאם צבי יעקב, לקורות היהדות בטרנסילבניא, ח"א, ניו–יורק תשי"א.

– אופיר אפרים, ציונים בגוב האריות, התנועה הציונית ברומניה במלחמת העולם השנייה, אוניברסיטת ת"א 1992.

– אופיר אפרים, נרדפים ללא מוצא, סיפורה של "סטרומה" (בעריכת ד"ר שלמה ליבוביץ), א.ק.מ.א.ו.ר, ת"א 1999.

– אופיר אפרים, "המועצה היהודית – מנהיגות במאבק", אי"ש בגבורות, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו (בעריכת פרופ' משה חלמיש), ירושלים תש"ן, עמ' 209–218.

– אופיר אפרים, "האם ניתן היה להציל 70,000 מיהודי טראנסניסטריה", **ילקוט מורשת**, ל"ג (תשמ"ב), עמ' 103–128.

– אורנשטיין אברהם, הרב, הנאום והדרוש, ת"א תשמ"ז.

– אחימאיר אבא, איגרת השמד, תרצ"ז (חסר מקום הדפסה).

– אטינגר עמוס, צניחה עיוורת, ת"א תשמ"ו.

– אייבשיץ יהושע, בקדושה ובטהרה, קידוש השם ומסירות נפש, ת"א תשל"ו.

– אלבוגן זאב, "נתן קליפר והסיוע המחתרתי למגורשי טרנסניסטריה", **ילקוט מורשת**, 69 (מאי 2000), עמ' 163–190.

– אלקיס ישעיהו איסר, הרב, תולדות חיים, קריית טבעון תשנ"א.

– אמרי חיים, ויז'ניץ בתפארתה, ירושלים תשנ"א.

– אנצל ז'אן, "הדרך הרומנית לפתרון הבעייה היהודית בבסרביה ובבוקובינה יוני–יולי 1941", **קובץ מחקרים יד ושם**, י"ט (תשמ"ט), עמ' 143–180.

– אנצל ז'אן, יהדות רומניה בין 23.8.944 לבין 30.12.947, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשל"ט.

– אנצל ז'אן, "אנטונסקו והיהודים", **קובץ מחקרים יד ושם**, כ"ג (תשנ"ד), עמ' 151–197.

– אנצל ז'אן, "תכניות לגירוש יהודי רומניה וסיכולן בראי התעודות (יולי–אוקטובר 1942)", **קובץ מחקרים יד ושם**, ט"ז (תשמ"ה), עמ' 307–310.

ביבליוגרפיה

– אנצר שמואל, "המשרד הארץ ישראלי ברומניה בשנות מלחמת העולם השנייה", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת** (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א תשי"ח, עמ' 194–199.

– ארנברג איליה, גרוסמן וסילה (עורכים), הספר השחור, ת"א תשנ"א.

– ארצי יצחק, דווקא ציוני, ת"א 1999.

– ארצי יצחק, "התנועה ברומניה בזמן המלחמה", משואה, א (תשל"ג).

– ארצי יצחק, "רומניה – מקור ונתיב לעליית המונים", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת** (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א תשי"ח, עמ' 199–208.

– ארצי יצחק, "הבריחה מהונגריה לרומניה", משואה, י"ד (תשמ"ו).

– ארצי יצחק, "מסעות למחנות טרנסניסטריה", **משואה**, י', (1982), עמ' 112–117.

– ארצי יצחק, "פעולות המחתרת של התנועות החלוציות ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה, ידיעות יד ושם, 29 (תמוז תשכ"ב – יולי 1962), עמ' 22–27.

– אשכולי (וגמן) חוה, "גילויי עזרה בקרב יהדות רומניה בשואה", גשר, 136, חורף תשנ"ו, עמ' 83–97.

– באואר יהודה, תגובות בעת השואה, נסיונות, עמידה, התנגדות והצלה, ת"א תשמ"ג.

– באואר יהודה, הבריחה, ת"א (הוצאה ראשונה ניו–יורק 1970).

– באומגר אריה, חסידי אומות העולם, ת"א תשל"ח.

– בדר מנחם, שליחויות עצובות, מרחביה 1954.

– בויאר א, "תנועת המזרחי ותנועת תורה ועבודה וצעירי החלוץ מראשית היווסדה", **ספר הציונות הדתית**, ב', ירושלים תשל"ז.

– בולוק אלן, היטלר אנטומיה של רודנות, א, ת"א 1974.

– בורשטיין דב, הרב, ספר חכמה ומוסר, בוטושאני תרצ"ב.

– בורשטיין דב, הרב, גופו של גט, ת"א (חסרה שנת דפוס).

– בייסקי משה, "חובות העם היהודי כלפי חסידי אומות העולם", **משואה**, כ"ד (תשנ"ו), עמ' 11–21.

– ביקל שלמה, יהדות רומניה, היסטוריה, ביקורת ספרותית, זכרונות, ת"א תשל"ח.

– בכמן יוליוס, "עבודת כפייה של יהודים בתקופת השואה", **תולדות**, 10, (אב תשל"ה), עמ' ג'–ז'.

– בנבנישתי משה, "התנועה הציונית ברומניה בתקופת הרדיפות", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת** (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א תשי"ח, עמ' 112–116.

– בנדיטר יחיאל, מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בעת מלחמת העולם השנייה, אוניברסיטת ת"א, תשנ"ג.

– בנדיטר יחיאל, "המאבק להישרדות במחנה הסגר וואפניארקה", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף ז' (תשמ"ט) אונ' חיפה, עמ' 117–137.

– בן–אפרים יצחק (מנו), ממצור בארץ ליהדות נצורה, אירופה 1944–1948, עדות, קיבוץ דליה תשנ"ו.

– בן–אפרים יצחק, "שליחות מאחורי הקווים", **על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת** (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א תשי"ח, עמ' 348–358.

– בן–אפרים יצחק, "עשר שנים להטבעת אוניית המעפילים מפקורה על–ידי אוניית מלחמה נאצית", **ידיעות יד ושם**, 2 (יולי 1954).

– בן–ציון שמואל, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, אונ' חיפה 1989.

– ברלס חיים, הצלה בימי השואה, ת"א תשל"ה.

– בר–נביא אלי, האטלס ההיסטורי, תולדות עם ישראל, ת"א 1992.

– ברקוביץ יצחק, פרקי רומניה, ת"א 1975.

– גוברין יוסף, בצל האבדון, זכרונות על טרנסניסטריה ועל ההעפלה לא"י, קיבוץ דליה 1999.

– גוברין יוסף, "טרנסניסטריה בהיסטוריוגרפיה הרומנית", הציונות, 45 (תש"ס), עמ' 31–35.

– גוטמן מנחם, הרב, אוצר אגדות חסידים, 14 כרכים, ירושלים תשכ"ח–תשמ"ד.

– גוטמן צבי, הרב, שארית יעקב ויוסף, פרקי הגות ועיון מעזבונם הספרותי של האחים יעקב ויוסף גוטמן הי"ד, ת"א, תשכ"ט.

– גוטמן צבי, הרב, ספר ארץ הצבי, פרשיות השבוע, חגים ומועדים, הספדים ושו"ת, ת"א תשנ"ב.

– גורן דוד, פעמיים על ספסל הנאשמים, ת"א תש"ם.

– גורן דוד, זיסו פינשטיין, מרד נעורים ב"ירושלים של רומניה", ת"א 1983.

– גילברט מרטין, אטלס השואה (עורך המהדורה העברית ד"ר ש. נצר), ת"א 1986.

– גלנץ ברוך, הרב, שו"ת רב"ץ בכתב–יד, בוקרשט 1926–1946.

– גלעדי דוד, ההרג האחרון, ת"א 1998.

– גינצבורג יעקב משולם, הרב, שו"ת קול יעקב, גורא הומארא, תרצ"ה.

– גלר יעקב, "העמידה היהודית בשואה: תיאטרון, תזמורת סימפונית, בתי–ספר למוסיקה ולאמנויות ברומניה 1941–1944", **משואה**, ט"ז (1988), עמ' 109–117.

– גלר יעקב, "מערכת החינוך היהודית ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה (1940–1944)", **קובץ מחקרים יד ושם**, כ' (תש"ן), עמ' 219–234 ו–4 עמודים של צילומי מסמכים.

– גלר יעקב, "אוניברסיטה יהודית בבוקרשט בתקופת השואה", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף ח' (תש"ן), המכון לחקר השואה אונ' חיפה ובית לוחמי הגטאות, עמ' 163–173.

ביבליוגרפיה

– גלר יעקב, "העמידה היהודית בשואה, חיי הדת ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה 1940–1944", **אי"ש בגבורות**, מאמרים במורשת ישראל ובתולדותיו מוגשים לכבוד הרב אלכסנדר שפרן, (**בעריכת פרופ' משה חלמיש**), ירושלים תש"ן, עמ' 239–263.

– גלר יעקב, "רבני רומניה ומאבקם בגזירות הדת בתקופת השואה", **מחניים**, 8 (**בעריכת הרב מנחם הכהן**), על השואה, א' (כסלו התשנ"ה), עמ' 148–159.

– גלר יעקב, "אל מול פני הסערה", זכרונותיו של הרב הראשי ליהודי רומניה ד"ר אלכסנדר שפרן בתקופת השואה ולאחריה 1940–1947, **ילקוט מורשת**, נ"ג (מרחשוון תשנ"ג), עמ' 199–205.

– גלר יעקב, "הפעילות הכלכלית של יהודי רומניה בתקופת השואה 1940–1944", **ילקוט מורשת** 51 (**נובמבר** 1941), עמ' 25–33.

– גלר יעקב, "מרכז היהודים ברומניה, סמכויותיו ופעולותיו", אירגון "מרכז היהודים" וסניפיו המחוזיים, **ילקוט מורשת**, 56 (ניסן תשנ"ד – אפריל 1944), עמ' 49–79.

– גלר יעקב, "הנהגות הקהילות היהודיות ברומניה – פעילותן במלחמת העולם השנייה 1940–1944", **שבות**, 15 (1992), **אונ' ת"א**, עמ' 117–134.

– גלר יעקב, "נסיונות להקמת גיטאות בשטחי רומניה", **דברי הקונגרס העולמי האחד–עשר למדעי היהדות**, חטיבה ב', תולדות ישראל, כרך שני, העת החדשה, ירושלים תשנ"ד, האיגוד העולמי למדעי היהדות, עמ' 310–316.

– גלר יעקב, "מחנות ריכוז ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **ילקוט מורשת**, 60 (תשרי תשנ"ו – אוקטובר 1995), עמ' 59–76.

– גלר יעקב "מחנות השמדה בטרנסניסטריה", **ילקוט מורשת**, 66 (מרחשוון תשנ"ט), עמ' 51–59.

– גלר יעקב, "המרת דת ברומניה ערב מלחמת העולם השנייה ובמהלכה 1936–1944" (יחס הכנסייה והשלטונות למומרים), **סיני**, שנת הנ"ח, כרך קט"ו (תשרי–חשון תשנ"ה), עמ' פ"ב–פ"ח.

– גלר יעקב, "הטלאי הצהוב ברומניה", **ילקוט מורשת**, 62 (תשרי תשנ"ז – אוקטובר 1996), עמ' 53–65.

– גלר יעקב, "הצלת פליטים יהודים מפולין ומהונגריה בתקופת השואה על–ידי יהודי רומניה", **ילקוט מורשת**, 64 (מרחשוון תשנ"ח – נובמבר 1997), עמ' 29–45.

– גלר יעקב, "חסידי אומות העולם ברומניה", **משואה**, כ"ה (ניסן תשנ"ז – אפריל 1997), עמ' 215–222.

– גלר יעקב, "חמישים שנה לאסון טביעתה של אוניית המעפילים סטרומה (ז' באדר תש"ב – 24 בפברואר 1942)", **זכר מרדכי**, פרקים לתולדות הציונות הדתית במרכז אירופה מוקדש לזכרו של מרדכי רסל, איש ניר עציון (**בעריכת פרופ' מ"צ קדרי**), ת"א תשנ"ה (1995), עמ' 110–115.

– גלר יעקב, "ההעפלה מרומניה ממרץ עד אוגוסט 1944 ואסון מפקורה", **זכר מרדכי, שם**, עמ' 116–124.

– גלר יעקב, "מחנות עבודה ברומניה בימי מלחמת העולם השנייה", **ילקוט מורשת**, 72 (**נובמבר** 2001), עמ' 93–110; **משואה**, כ"ב (1994), עמ' 113–118.

– גלר יעקב, "ידיעות על הקהילות ב'רומניה הישנה' לפי ספרות השו"ת", **תולדות** 14 (תשל"ז), עמ' ו'–י"א.

– גלר יעקב, "הקהילות ברומניה לפי שו"ת הרב רולר מניאמץ", **שבט רומניה**, 1 (1977), עמ' י"ח–כ'.

– גלר יעקב, "ראשית הפורענות של יהודי רומניה" (הפוגרום בדורוהוי, הראשון ברומניה), **"הצופה"** – מוסף של שבת, ד' בתמוז תשמ"ט (7/7/1989).

– גלר יעקב, "שלושה ימי פורענות" (60 שנה מאז הפוגרום בבוקרשט), **"הצופה"** – מוסף של שבת, כ"ד בטבת תשס"א (19/1/2001).

– גלר יעקב, "יאסי עיר ההריגה" (60 שנה מאז הפוגרום), **"הצופה"** – מוסף של שבת, ח' בתמוז תשס"א (29/6/2001).

– גלר יעקב, "העמידה של האשה היהודית ברומניה בתקופת השואה", **"הצופה"**, כ"ו בניסן תשס"א (19/4/2001).

– גלר יעקב, "הגטאות ברומניה בתקופת מלחמת העולם השנייה", **"הצופה"**, מוסף של שבת, כ"ח בניסן תשנ"ה (28/4/1995); **"המודיע"**, מוסף של שבת, ו' בטבת תשנ"ה.

– גלר יעקב, "מוחקים את השואה" (הכחשת השואה ברומניה), **"על המשמר"**, 21/8/1994.

– גלר יעקב, "מערכת הבריאות של יהודי רומניה בתקופת השואה", **הציונות**, ביטאון אירגון העסקנים הציונים מרומניה בישראל, 36 (תשנ"ז), עמ' 30–33;

– גלר יעקב, "ישראל ערבין זה בזה", **הציונות**, שם, 37 (תשנ"ז), עמ' 33–36; שם, 38 (תשנ"ח), עמ' 37–39;

– גלר יעקב, "בתי–יתומים ברומניה בתקופת השואה", הציונות, שם, 39 (תשנ"ח), עמ' 27–30.

– גלר יעקב, "מפקד יהודי רומניה בתקופת השואה", הציונות, שם, 47 (תשס"א), עמ' 34–36.

– גלר יעקב, "מי שלא ברח נרצח" (טבח היהודים בסארמאש שבטרנסילבניה ב–16–17 בספטמבר 1944), **"הצופה"**, מוסף של שבת, ז' בתשרי תשנ"ז (20/9/1996).

– גלר יעקב, צמיחתה ושקיעתה של קהילה, היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה, ת"א תשמ"ה.

– גלר יעקב, היהודים הספרדים ברומניה, אונ' ת"א, תשמ"ג.

– גלר יעקב, "הקהל הספרדי בבוקרשט ובואלאכיה", סוגיות בחקר יהדות רומניה, אונ. ת"א, 1991, עמ' 7–16.

– גלר יעקב, "ד"ר נגדור גינגולד, ראש "מרכז היהודים" ברומניה: האם היה משתף פעולה או עזר ליהודים?" יופיע בע"ה בקובץ הציונות הדתית, ירושלים תשס"ג.

– גלר יעקב, "כולל מולדביה וולכיה בארץ–ישראל", קתדרה, 59 (1991), עמ' 56–82.

– גלר יעקב, הרבנות ברומניה במאה ה–20, אוניברסיטת בר–אילן, ר"ג, תש"ס.

– גלר יעקב, "מגילת החורבן של יהודי רומניה", יופיע בע"ה ב"מהות" (בעריכת פרופ' צבי מלאכי).

– גלר יעקב, "ישראל ערבים זה בזה", מערכת הסעד בתקופת השואה, **הצופה**: 13/12/2002.

– דבורזצקי מאיר, העמידה בחיי יום יום בגיטאות ובמחנות, מבחר מאמרים, ירושלים, יד ושם תשל"ז.

– דוידוביץ לוסי, המלחמה נגד היהודים 1933–1995, ת"א 1982.

ביבליוגרפיה

– דורון דוד, גטו קישינוב, הפוגרום הסופי, ירושלים תשל"ו.

– דקל אפרים, בנתיב הבריחה, ת"א 1959.

– דרברמדיגר אברהם יעקב, הרב, ספר לנפש חיה, דרושים קצרים וחידושים קצרים, א–ב, ת"א תשי"ט–תש"ך.

– דרברמדיקר חיים פנחס, הרב, ספר נחלת פנחס, סיפורי קודש, (כתב וערך הרב שלמה יוסף אוביץ), תשס"א (חסר מקום הדפוס)

– האגר אליעזר (הרבי מוויזניץ), ספר דמשק אליעזר, ירושלים תש"ט, בני–ברק תשנ"ד.

– האנציקלופדיה של השואה, א–ו, יד ושם ירושלים, תש"ן.

– הוברבאנד שמעון, הרב, קידוש השם, כתבים מימי השואה, ת"א תשכ"ט.

– הדרי זאב וניה, צומת קושטא, שליחות כנגד כל הסיכויים 1942–1945, ת"א 1992.

– הורוביץ מרדכי אריה הלוי, הרב, שו"ת של אביו הרב אברהם יעקב הלוי הורוביץ, אב"ד פראבוזנא, ת"א תשט"ו.

– העניג נפתלי הירצקא, הרב, ספר שו"ת תפארת נפתלי, ברוקלין תשמ"ו.

– הרן שמעון, דראבן, מבחר תעודות ורשימות, ירושלים 1992.

– הטסגי אהרון, קובק – תעודת זמננו, ת"א תש"ה.

– הלפרט ליבוש בער, הרב, ספר מחשבות לב, על התורה, בני–ברק תשמ"ו.

– השואה בתיעוד (בעריכת י' גוטמן, י' ארד וא' מרגלית), יד ושם ירושלים, תשל"ח.

– הקונגרס העולמי היהודי, יהדות רומניה בתקופה לאחר המלחמה, (ללא שנת ומקום הדפסה).

– ואגו בלה, "מרכז היהודים ברומניה בין בגידה להצלה", **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית**, יד ושם, ירושלים תשל"ז, עמ' 239–259.

– ואגו בלה, "המנהיגות היהודית בהונגריה וברומניה ותגובותיה למדיניות הנאצית", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף א', ת"א תשל"ט, עמ' 25–43.

– ואגו בלה, "שואת יהודי רומניה בהיסטוריוגרפיה הרומנית", **השואה בהיסטוריוגראפיה, הרצאות ודיונים** בכינוס הבינלאומי החמישי של חוקרי השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 329–342.

– ואגו בלה, "פעילות פוליטית ודיפלומטית להצלת יהודי צפון טרנסילוואניה", **יד ושם, קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה**, ו', תשכ"ז (בעריכת נתן עק ואריה ליאון קובובי), עמ' 131–147.

– ווגמן–אשכולי חוה, "תכנית טראנסניסטריה – הזדמנות הצלה או הונאה", **ילקוט מורשת**, ל"ג (תשמ"ב), עמ' 103–128.

– ווינברגר (כרמלי) משה, הרב (עורך), ספר הזכרון ליהדות קלוז'–קולוזוואר, ניו–יורק תש"ל.

– ויניצקי דוד, ביסאראביה היהודית במערכותיה, א–ב, ירושלים–ת"א תשל"ג.

– וולדי–ורדי, קהילת באקאו, היסטוריה יהודית מופלאה, ת"א תש"ן.

– זהבי–גולדהמר א, "טשרנוביץ", **ערים ואמאות בישראל**, ד' (בעריכת הרב י"ל מימון), ירושלים תש"י, עמ' 201–207.

– זהבי צבי יקותיאל, בימי מצור ומצוק, הציונות בדרום טרנסילבניה בתקופת מלחמת העולם השנייה, ירושלים תשנ"ג (1992).

– זילברפארב יואל, "פרשת מפקורה", על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת, ת"א תשי"ח.

– זיסו אברהם ל', "הציונות בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה", **בארץ גלותם ובמולדת** (בעריכת עמיאל שרגא), ת"א 1958, עמ' 119–128.

– זכריה גאורגה, קופויו נ', "שאלת מצב היהודים ברומניה בשנים 1938–1944", השואה בהיסטוריוגרפיה, ירושלים יד ושם תשמ"ז, עמ' 345–352.

– טהענען מאיר, הרב, מחזור מתורגם רומנית לראש השנה, יאסי 1929; לראש השנה ויום הכפורים, בראילה 1932; סאיני 1936.

– טייך מאיר, "האם הגיע הזמן לתיאור כולל של מאורעות השואה?", **ידיעות יד ושם**, 13, ניסן תשי"ז (1957), עמ' 5–7.

– טייך מאיר, "הטרגדיה הגדולה של יהדות בסרביה", **על אדמת ביסארביה, דברי מחקר, זכרונות, רשימות, תעודות ודברי–ספרות**, קובץ ב', ת"א תשכ"ב, עמ' 99–108.

– טייך מאיר, "המינהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד (טרנסניסטריה)" יד ושם, קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה, א' (בעריכת ב"צ דינור, ש. אש ועוד), ירושלים תשי"ז, עמ' 203–235.

– טננבוים יוסף, מלכות הגזע והרשע, הרייך השלישי ומעלליו, יד ושם ירושלים תשכ"א–1960.

– טרונק ישעיהו, יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי, ירושלים תשל"ט.

– יוזפוב שמואל, הרב, ספר בית שמואל (בעריכת הרב שלמה רבינוביץ), חיפה תשל"ז.

– יורן יעקב (ביבי), גן עדן של שוטים, סיפור משפחה מדרום בוקובינה והגירוש לטרנסניסטריה, ת"א 1995.

– יחיל לני, השואה, גורל יהודי אירופה, א–ב, ירושלים–ת"א 1932–1945 תשמ"ז.

– יחיל לני, "הולנד ורומניה בתקופת השואה" (היבטים של מחקר משווה), **דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות**, כרך ב', אוגוסט 1969, ירושלים 1972, עמ' 195–200.

– ילון יצחק, "שואת יהודי רומניה במספרים", משואה, כ' (1992), עמ' 140–147.

– יעבץ צבי, "צ'רנוביץ היהודית לפני השואה", **שבות**, 2 (תשל"ד), בעריכת יהושע א' גלבוע, אונ' ת"א, עמ' 170–176.

– יעבץ צבי, "צ'רנוביץ היהודית בשלטון הסובייטי" 1940–1941 **שבות**, 5 (תשל"ז), עמ' 109–112.

– ישיבת קישינוב, ת"א תש"ך.

ביבליוגרפיה

– כהן אשר, המחתרת החלוצית בהונגריה, ת"א, תשמ"ד.

– כרמלי (ווינברגר) משה, הרב, "שואת יהודי צפון טראנסילווניה", **ידיעות יד ושם**, 32, (ניסן תשכ"ד), עמ' 8–19.

– לביא תיאודור (לוונשטיין), "נטייה חדשה בהיסטוריוגרפיה הרומנית ליהודים", **תולדות** 1–2 (5–6), שנה שנייה (תשרי תשל"ד), עמ' א–ז.

– לביא תיאודור, "הרקע הפאראדוכסלי של הצלת יהודי רומניה בתקופת השואה", **תולדות**, 2 (תשל"ב), עמ' א–ה.

– לביא תיאודור "ההיסטוריוגרפיה הגרמנית והרדיפות האנטישמיות ברומניה", **ידיעות יד ושם**, 21–22 (כסלו תש"ך – 1959), עמ' 30–31.

– לביא תיאודור, "תקופת בין שתי המלחמות וימי השואה", **עדות ישראל**, פרקי ספרות, הווי והסטוריה (בעריכת אברהם שטאל), כרך ב', ת"א 1979, עמ' 376–378.

– לביא תיאודור, "יהודי ביסאראביה בימי מלחמת העולם השנייה", **אנציקלופדיה של גלויות**, כרך 11, יהדות ביסאראביה, ירושלים ת"א, תשל"א–1971, עמ' 429–491.

– לביא תיאודור, "תעודות על מאבק יהודי רומניה למען זכויותיהם בימי מלחמת העולם השנייה" יד ושם, **קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה**, ד' (תש"ך) (בעריכת שאול אש), עמ' 251–300.

– לביא תיאודור, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, **עדויות ב'**, ירושלים תשכ"ב, עמ' 98–99, 122–125, 675–689.

– לביא תיאודור, "מחקר פסיכולוגי על הילד היהודי ברומניה בימי השואה", ידיעות יד ושם, 29 (תשכ"ב), עמ' 31–34.

– לביא תיאודור, "לתולדות הטבח של יהודי ביסראביה וטרנסדניסטריה", על אדמת ביסראביה, קובץ א', תשי"ט, עמ' 140–148.

– לביא תיאודור, "פעילות הוותיקן לטובת יהודי רומניה בימי מלחמת העולם השנייה", **קובץ יד ושם**, ה', תשכ"ג (בעריכת נתן עק וא' קובובי). 341–351.

– לביא תיאודור, "האנטישמיות של אנטונסקו", ידיעות יד ושם, 23/24 (תש"ך), עמ' 31.

– לביא תיאודור, יהדות רומניה במאבק על הצלתה, ירושלים תשכ"ה.

– לבנון דוד דב, הרב, נר ישראל (חנוכה בהלכה ובאגדה, נר לנשמת אבי ומורי ר' ישראל לבנון במלאת שנה לפטירתו), ירושלים תשס"א.

– לבנון ישראל, מצא חן במדבר, פרקים בתולדות הציונות הדתית ברומניה, חיפה תשמ"ב (הודפס מחדש בשם "עם שרידי חרב", ירושלים תשנ"ח).

– לוין יצחק (עורך), אלה אזכרה, ח"ד, ניו–יורק תשכ"א.

העמידה הרוחנית ברומניה

– ד"ר ליבוביץ–ליש שלמה בית הספר היהודי ברומניה בין 1940–1947, אי"ש בגבורות, ירושלים תש"ן, עמ' 291–310.

– ד"ר ליבוביץ שלמה, "הצלת יהודים מהונגריה דרך רומניה", **האחווה**, לשכת 'בני–ברית' ע"ש הרב נימירובר ת"א, 4 (תשמ"ח), עמ' 46–50.

– ד"ר ליבוביץ שלמה, "מגילת השואה של יהודי רומניה", האחוה, 1 (תשמ"ז), עמ' 43–50.

– ד"ר ליבוביץ שלמה, "תחייתם וחיסולם של החיים הלאומיים היהודיים ברומניה", יהדות רומניה מול משטר משתנה 1944–1950, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוני' בר–אילן ר"ג, תשנ"ה.

– ליטאני דורה, "חורבן יהודי אודסה לאור מסמכים רומניים", **מחקרי יד ושם**, ו, תשכ"ז (בעריכת נתן עק וארי ליב קובובי), עמ' 113 130.

– ליטאני דורה, "שואת יהודי רומניה, באספקלריה של הספרות", **על אדמת ביסאראביה**, ב', ת"א תשכ"ב, עמ' 109–115.

– ליטני דורה, "קורייר, עיתון מחתרתי בטרנסניסטריה", **ידיעות יד ושם**, 31, כסלו תשל"ד (1963), עמ' 40–43.

– ליטני דורה, "מפעולות המחתרת החלוצית ברומניה", ידיעות יד ושם, 25–26 (1961), עמ' 29–32.

– ליטמן ש"מ, "הוראה יהודית בימי השלטון הנאצי", **תולדות**, 1–2 (5–6) תשל"ד, עמ' י"ד–ט"ו.

– לוין דב, "יהודי בסאראביה בשלטון הסובייטי בימי מלחמת העולם השנייה 1940–1945", **שבות**, 4 (תשל"ו), אונ' ת"א (בעריכת יהושע א' גלבוע), עמ' 101–118.

– לנדא אפרים, הרב, (עורך), "קיבוצי אפרים", ירחון לדברי הלכה, בוקרשט 1920–1939.

– מארקולשטי, יד למושבה יהודית בבאסאראביה (בעריכת ליב קופרשטיין ומאיר קוטיק), ת"א תשל"ז.

– מזרחי אריה (ליאון), עם דורי ומאבקיו, ת"א 1970.

– מילר אנשיל יהודה, הרב, עולמו של אבא, ירושלים תשד"ם.

– מילר פנינה, הרב שלי, יומנה של רבנית, ת"א 1986.

– מילר מנשה, הרב, ספר חי וברוך, בעמק הבכא, תקופת השואה ברומניה, ח"ב, חיפה תשנ"ד.

– מכמן דן, השואה וחקרה. המשגה, מינוח וסוגיות יסוד, תל–אביב תשנ"ח.

– מלר פאוסט חנה, מעבר לנהר, פרקי זכרונות מטרנסניסטריה, ת"א תשמ"ו.

– מערבי טוני, ימים של זעם, ת"א 1987.

– מרדכי נחמיה, מארץ התירס לחוף מבטחים, ת"א 1995.

– משפט אייכמן, עדויות ב', ירושלים תשל"ד.

– מרק פרלה, עדות, **היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן**, עדויות, ב', ירושלים תשל"ד, עמ' 669–673.

ביבליוגרפיה

– נאור מרדכי, ההעפלה, 1934–1948, משרד הבטחון, ההוצאה לאור ת"א 1981.

– סגל פלטיאל, גורדוניה ברומניה, דיוקנה של תנועה בצילום ובמסמך, ת"א 1988.

– סולומון–מערבי טוני, ימים של זעם, ת"א 1987.

– סליפוי מ., תולדות רי"ל צירלסון, ת"א 1948.

– ספר בלצי, בסרביה, יד וזכר ליהדות בלצי, ת"א תשנ"ג.

– ספר הזיכרון של יהודי ווטרה–דורניי והסביבה, בוקובינה–רומניה, ת"א תשס"ב.

– ספר זכרון ליהדות גרוסווארדן–אורדיה, ת"א תשד"ם.

– ספר זכרון ליהודי קלוז'–קולוזוואר (בעריכת הרב משה ווינברגר–כרמלי), ניו–יורק תש"ל.

– ספר המעפילים (בעריכת מ. באסוק), ירושלים תש"ז.

– הספר השחור (לקטו וערכו סולי גרוסמן ואיליה הרנבורג), ת"א 1991.

– עברון–נכברג י', משטפנשטי לארץ–ישראל, באר–שבע, תשמ"ט.

– עופר דליה, דרך בים, עלייה ב' בתקופת השואה 1939–1944, ירושלים 1998.

– עיירתנו ביבולאר, חיפה תשמ"א.

– עק נתן, שואת העם היהודי, ת"א תשל"ו.

– פורת דינה, הנהגה במילכוד, הישוב נוכח השואה, ת"א 1986.

– פטרן גילה, מרכז היהודים, אירגון משתפי פעולה או אירגון הצלה של יהודי סלובקיה 1938–1944, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1988.

– פלטי סוניה, אל מעבר לדניסטר, נערה בארץ גזירה, ת"א 1983.

– פנקס הקהילות רומניה, 1, יד ושם ירושלים תש"ל (בעריכת ד"ר ת. לביא); 2, ירושלים תש"ם (בעריכת ד"ר תיאודור לביא וד"ר זאן אנצל).

– פראגר משה, מגילת השואה, קינה על חורבן ישראל באירופה, ירושלים תשכ"ז.

– קארפ מתתיהו, טראנסניסטריע (לעבן, ליידן און אומקום פון בעסאראבישע, בוקאווינער און רומענישע יודין, בוענאס–איירעס, התש"י (1950).

– קובנר אבא, מגילת העדות (בעריכת שלום לוריא), מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ג.

– קובנר אבא, "שליחותם של האחרונים", ילקוט מורשת, ט"ז (1973).

– קוטיק משה, פרקי קישינב, ת"א, תש"ח.

– קוטיק משה, גולה במאבקה, ת"א 1944.

– קופרשטיין ליב, מגילת סטרומה, ת"א תש"ד.

– קופרשטיין ליב, "פרשת 'סטרומה' סללה דרך גאולים", על יהודי רומניה בארץ גלותם ובמולדת, ת"א 1958, עמ' 209–211.

– קופרשטיין ליב, גורל יהודי רומניה, ת"א תש"ד.

– קופרשטיין ליב, מאיר קוטיק, מארקולשטי, יד למושבה יהודית בבסרביה, ת"א 1977.

– קמין ברוך, הצניחה העיוורת, ת"א תשמ"ו.

– קצבורג נתנאל, בראהאם ראנדולף, תולדות השואה בהונגריה, יד ושם ירושלים תשנ"ב.

– קמפנר מ, המקצוע השמדה, דרכו של אייכמן, ירושלים ת"א תשכ"ד.

– קראוס משה, הרב, שו"ת שיח משה, ירושלים תשל"ו.

– ראטה משולם, הרב, שו"ת קול מבשר, א'–ב', ירושלים תשט"ו, תשכ"ב.

– רבינזון יעקב, העקוב למישור, יהודי אירופה בפני השואה, ירושלים 1966.

– רדאוץ, קהילה יהודית בצמיחתה ובשקיעתה, ת"א תש"ן.

– רוטר אהרון ישעיהו, הרב, שערי אהרון, ההסתר והגלוי, טרנסניסטריה, בני–ברק תש"ס.

– רוזן דוד משה, הרב, והסנה איננו אוכל, ירושלים תשנ"ג.

– רוזן מארקו, יהודי רומניה בשנים 1990–2000, ישראל 2001.

– רוטיץ זאב, "בשולי הנתונים הסטאטיסטיים על המרות הדת בקרב יהודי הונגריה בשנים 1900–1941", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף א' (תשל"ט).

– רולר בן ציון, הרב, שו"ת התשבץ האחרון וספר המשפט לאלוקים, בכתב–יד; ספר התראה אחרונה, בוקרשט תרצ"ו.

– רולר חיים מרדכי, הרב, שו"ת באר–חיים מרדכי, א–ג, קלוז' תרצ"ב–תרצ"ו.

– רולר יצחק, הפוגרום ביאסי, יד ושם ירושלים תשכ"ח.

– רוזמן שלמה, ספר זכרון קדושים ליהודי קרפטו–רוס–מרמורש, רחובות תשכ"ט.

– רייס א, בסערות התקופה, ת"א תשמ"ב.

– רייפר מנפרד, מסע המוות, פרקים משואת ישראל ברומניה ובפולין, ת"א תש"ו.

– רסל מרדכי, "תנועתנו בטרנסילבניה", בגלוי ובמחתרת, **הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, ת"א תשנ"ב, עמ' 148–157.

– רסל מרדכי, תיק מפקורה, הוצאת הוועדה לפעולות רוחניות בין יהודי רומניה, ת"א תשמ"א.

– שוומר שמואל, הרב, "ביבליאטהעק אידישע וויסענשאפט", "ספר תורת הנפש", "דער נייער ספר הדרשות", שנות ה–20, ה–30 וה–40 ביאסי.

ביבליוגרפיה

– שחן אביגדור, בכפור הלוהט, גיטאות טראנסניסטריה, ת"א 1988.

– שטיין גדליהו, ספר זכרון בורשה, קריית מוצקין תשמ"ה.

– שטיינברג אריה, ההיבטים הבינלאומיים של ההגירה היהודית מרומניה ודרכה 1938–1947, חיבור לשם קבלת 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת חיפה, אפריל 1984.

– שטיינברג אריה, "חילוקי דיעות בין ההסתדרות הציונית בבוקרשט ובין המוסד לעלייה ב' בעניין ההעפלה מרומניה בתקופת השואה", **דפים לחקר תקופת השואה**, ד', תשמ"ו.

– שכטר נחום שמריה, הרב, ספר בית מדרש שם ועבר, על שמות גיטין המחודשים, ירושלים תשכ"ה.

– שכטר נחום שמריה, הרב, ספר פרח שושן, ביאור על מסכת אבות, קלוז' 1925.

– שכטר נחום שמריה, הרב, ספר עניית אמן, הספד על מותו של הצדיק רבי אברהם מתתיהו והצדיק רבי מנחם נחום, האדמו"רים משטפנשטי.

– שכטר נחום שמריה, הרב, שו"ת חזון נחום בכתב–יד, א–ג, 1920–1945.

– שלמה דוד (עורך), דורות של יהדות וציונות, דורוהוי, א–ה, קריית ביאליק 1992–2000.

– שנקולבסקי מלכה, "קהילת טורדה, תחנת הצלה לפליטים יהודים בתקופת השואה", **ילקוט מורשת**, 70 (אוקטובר 2000), עמ' 11–43.

– שערי דוד, גירוש קפריסין, ההעפלה, המחנות וחברת המעפילים, ירושלים תשמ"א.

– שפירא יצחק, הרב, תשורת יצחק, קובץ שמות גיטין, צ'רנוביץ 1938.

– שפירא סולומון, בדרכי גירוש, ירושלים 1988.

– שפרבר דוד, הרב, אפרקסתא דעניא, סאטו–מארה ת"ש.

– שפרמן שמעון, ד"ר ו. פילדרמן, 50 שנה בתולדות יהודי רומניה, ת"א 1989.

– שרף מיכל, מגילת היטלר בצפון אירופה (ספרות יהודית במרוקו ובטוניסיה על מפלת הנאצים), מכון הברמן למחקרי ספרות, לוד תשמ"ח.

– שפרן אלכסנדר יהודה, הרב, אל מול פני הסערה, יהדות רומניה בתקופת השואה, זכרונות, יד ושם, ירושלים תשנ"א.

– שפרן אלכסנדר יהודה, הרב, "רשעים, צבועים וחלשים – שליטי רומניה הפאשיסטית", **קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה**, ו' (תשכ"ז), (בעריכת נתן עק ואריה ליאון קובובי), יד ושם, עמ' 149–153.

– שפרן אלכסנדר יהודה, הרב, "מגעים ופעילויות למען הצלת יהודי רומניה בשנת השואה", בספרים: **ישראל לבנון**, "**מצא חן במדבר**", חיפה 1982, עמ' 172–192 ו"**עם שרידי חרב**", עמ' 186–206.

– שפרן בצלאל, הרב, שו"ת רב"ז, חלקים א–ב–ג, ירושלים תשנ"ב (הוצא ע"י בניו הרב א. שפרן והרב יוסף שפרן).

– שפרן יוסף, הרב, פרקי עיון בתולדות החינוך היהודי, א–ג, ירושלים תשמ"ה–תשנ"ג.

– שפרן יוסף, הרב, "פרק בעבודת החינוך בימי השואה", שבילי חינוך, שנת 24 (תשכ"ז), עמ' 22–25.

– שרגא עמיאל, העשוי לבלי חת, חייו ופעלו של אברהם ליב זיסו, רמת–גן 1958.

- Activitatea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944.

- Activitatea Comisiunei Autonome de ajutorare, Bucuresti 1944.

- Activitatea Cultului Mozaic din Romania 1918-1943, Centrala Evreilor din Romania (Redactor Dr. Leiba), Bucuresti 1944.

- Actul de acuzare, ... in procesul primului lot de criminali de razboi, Bucuresti 1945.

- Almanahul Evreesc 5704/1944 (1943-1944), Bucuresti 1943.

- Almanahul Evreesc 5698 (1937-1938).

- Ancel Jean (Editor), Documents concerning the Fate of Romania Jewry during the Holocaust, Jerusalem 1986, Vol. 1-12.

- Ancel Jean, "The Iassy Syndrom", Romanian Jewish Studies, Vol 1, no. 1, Spring 1987, pp. 33-49; no. 2, Winter 1987, pp. 35-52.

- Artzi Ithak, "Alia in epoca Antonesceana", 38–32 עמ' ,(1972) 4–3 תולדות

- Avni Smaia, "Bellacita", Hationut, 27 (1994), pp. 16-19.

- Bahman Iulius, "Despre munca bligatorie a Evreilor in timpul prigoanei" ,10 תולדות 25–18 עמ' ,(תשל"ח)

- Benditer Ihiel, Vapniarca, Tel-Aviv 1995.

- Benvenisti M, Sionismul in vremea prigoanei, Bucuresti 1944.

- Bercovici I, O suta de ani de Teatru Evreesc in Romania, Bucuresti 1982.

- Brevianul Statistic al populatiei Evreesti din Romania, Centrala Evreilor din Romania, Bucuresti 1943.

- Buletinul Demografic al populatiei Evreesti din Romania, Bucuresti, April 1944.

- Buletin Informativ, Centrala Evreilor din Romania, 1942-1944.

- Brunea - Fox, Orasul Macelului, Jurnalul Rebeliunei si Crimelor Legionare, Bucuresti 1944.

- Butnaru I.C. Holocaustul uitat, Tel-Aviv 1985.

- Carp Matatias, Cartea Neagra, Suferintele Evreilor din Romania in timpul Dictaturii Fasciste 1940-1944: Vol. 1: Legionarii si Rebeliunea; Vol. 2: Pogromul de la Iasi; Vol 3: Transnistria, Bucuresti 1946-1948.

- Carp Matatias, Sarmas una din cela mai oribile crime fasciste, Bucuresti 1945.

- Cohen Jean, Bnei Brith si Emaniciparea Evreiilor din Romania (1873-1948), Tel-Aviv 1963.

- Congresul mondial Evreesc: 1) Populatia Evreeasca in Cifre, Memento Statistic, Bucuresti 1945; 2) Asezarile Evreesti din Romania, Memento Statistic, Bucuresti 1947.

- Cristian S.C. Patru ani de urgie, Bucuresti 1946.

- David Shlomo, (Redactor), Generatii de ludaism si Sionism, Dorohoi, Saveni, Mihaileni, Darabani, Herta, Radauti-Prut, 1-5, Kiryath-Bialik 1992-2000.

- Dorian Emil, The quality of witness, a romanian diary, 1937-1944, Filadelfia 1982.

- Dragan Iosif Constantin, Antonescu Maresalul Romaniei si razboiul de reintregire, Venetia 1991.

- Emigrarea populatiei Evreesti din Romania in anii 1940-1944, Culegere de Documente, Bucuresti 1993 ('Redactori': Calafeteanu, Dinu, Gheorghe).

- Evreii din Romania 1940-1944, Legislatia anti-Evreeasca, Vol. 1, Bucuresti 1993.

- Fatu Mihai, Spalatelu Ion, Garda de Fier, Organizatie Terorista de tip fascist, Bucuresti 1971.

- Fatu Mihai, Musat Mircea (Editori), Horthyist-Fascist terror in Northwestern Romania, September 1940 - October 1944, Bucharest 1986.

- Feinstein Josephine, Struma, Corabia vietii si a mortii, Tel-Aviv 1965.

- Feller A, Chipuri, Locuri, Evocari, Tel-Aviv 1985.

- Finkelstein Albert, Tragedia Mefkure, France 1993.

- Ganduri si Cuvantari, partea 1, Haiovel, Biografii, Cuvantari, editat de Comitetul Sinagogii Mismar Hadas, Bucuresti 1944.

- Geller Ia'akov, The Jewish Educational System in Romania during World War II (1940-1944), Yad Vachem Studies, XX (1990), pp. 313-336.

- Geller Ia'akov, Alexandre Safran, "El mul penei Hasearah"... Zihronot (Resisting the Storm, Romanian Jewry during the Holocaust, Memoirs), Jerusalem, Yad Vashem, 1991, 412 pp., in Studies in Contemporry Jewry published by Oxford University Press, the Hebrew University, Vol 10, (1995), pp. 253-258.

- Geller Ia'akov, "The Rescue of Jewish Refugees from Poland and Hungary during the Holocaust", Jews in Easteren Europe, 3 (31), Winter 1996, The Hebrew University of Jerusalem, Centre for Research and Documentation of East European Jewry, pp. 20-34.

- Geller Ia'akov, Apostasy among Romanian Jews, seventeenth to twentieth century, Shvut, 8 (24), 1999, Studies in Russian and East European Jewish History and Culture, Tel-Aviv University, Diaspora Research Institute, Ben Gurion University, pp 208-225.

- Geller Jacob, The Spharadic Jews in Rumania, The Rise and Decline of the Spharadic Jews

community in Bucharest, Tel-Aviv University, 1983.

- Geller Ya'acov, The Rumanian Rabbinate in the 20th Century, Bar-Ilan University, Ramat-Gan 2000.

- Geller Jacob, The Rise and Decline of a Community, The Ashkenazim and Spharadim in Rumania (1919-1941), Tel-Aviv 1985.

- Gilbert Martin, The Holocaust, The Jewish Tragedy, London 1986.

- Gilbert Martin, The faite of the Jews in Nazi Europe, New-York 1979.

- Gilbert Martin, The Dent Atlas of the Holocaust, London 1993.

- Gilbert Martin, Final Journey, New-York 1979.

- Giurescu Constantin, Dinu, Scurta istorie a Romanilor pentru tineret, Bucuresti 1977.

- Goldstein-Goren, "Un episod al operei de salvare si repatriere a olimilor din Transnistria", תולדות, 7 (תשל"ד 1974), עמ' 25–26.

- Hertig I, "Radauti si Siret, Orase pangarite", Renasterea Noastra (R.N.): 23/2/1945.

- Hilberg Raul, The Destruction of the European Jews, Vol. 1-3, New-York 1985.

- Hrescovici Lucian, "Tragedia Mefkure", Hationut, 15 (1990);

- Karetjki A. Covaci M, Zile insangerate la Iasi la 1941, Bucuresti 1978.

- Kohn Noel A, Der Hazen, Bucuresti 1940.

- Iacobovici Iaakov, "Cum am descoperit origina poloneza a familiei Zelinski Codreanu", תולדות 4–3 (1972), עמ' 43–44.

- Ioanid Radu, "Cu privire la Cartea lui Larry Watts despre Antonescu", Realitatea Evreeasca, 10 (810), 1-31, August 1995.

- Ioanid Radu, Evreii sub regimul Antonescu, Bucuresti 1998.

- Iorga Nicolai, Iudaica, Bucuresti 1937.

- Iorga Nicolai, Sub trei regi, Bucuresti 1932.

- Istoria Romaniei in date, Bucuresti 1972.

- Lavi Th. "Aspecte paradoxale ale Salvarii unei parti a Evreilor din Romania", Toladot, 2 (Mai-Iulie 1972), pp. 2-7.

- Lecca Radu, Eu i-am salvat pe Evreii din Romania, Bucuresti 1994.

- Legislatia anti-Evreeasca, Evreii din Romania intre anii 1940-1944, Vol 1, Bucuresti 1993.

- Leibovici-Lais Slomo, Intre legenda si realitate (lumea hasidica), T.A. 1995.

- Littmann S.M., Cei de la Cultura, Rehovot 1975.

- Littmann S.M., Ce nu se poate uita, Tel-Aviv 1978.

- Maresalul Ion Antonescu, Secretele Guvernarii, Bucuresti 1992.

- Maxy L, Nucleul magic, Ramat Gan 1980.

- Martiriul Evreilor din Romania, 1940-1944, Documente si marturii, Bucuresti 1991 (Redactori Stanciu, Biniamin ...).

- Mircu Marius: 1) Progromurile din Bucovina si Dorohoi, Bucuresti 1945; 2) Progromurile din Basarabia si din Transnistria, Bucuresti 1947; 3) Progromul de la Iasi, Bucuresti 1945.

- Mircu Marius, Ce sa Intamplat cu Evreii in si din Romania, II, Holon 1996; III 1997;

- Mircu Marius, Iar o data sapte momente, Asckelon 1988.

- Mircu Marius, Treizeci si sase de Stilpi ai lumii, Tel-Aviv 1994.

- Mircu Marius, Din nou Sapte momente, Askelon 1987.

- Mircu Marius, Tot Sapte momente, Haifa 1987.

- Mircu Marius, Alte Sapte momente, Haifa 1978.

- Moritorul Oficial - "רשומות", פירסום ממשלתי של חוקים, ביניהם חוקים גזעניים 1944–1940

- Pagini din trecutul Evreilor Falticieni, Tel-Aviv 1995.

- Palty Sonia, Evrei treceti Nistru, Bucuresti 1992.

- Palty Sonia, Si astazi si maine mereu... T.A. 1998.

- Procesul marei tradari nationale, Bucuresti 1946.

- Radnev Manase, Goldstein Ticu, Safran printre Nemuritori, Bucuresti 2002.

- Regulamentul asupra Decretului relativ la Statutul militar a Evreilor, Bucuresti 1941.

- Regulamentul pentru organizarea si functionarea Centralei Evreilor din Romania, Bucuresti 1944.

- Reitlinger G, The final Solution - The Attempt to Exterminate the Wens of Europe, London 1953.

- Remember, 40 de ani dela masacrarea Evreilor din Ardealul de Nord, Bucuresti 1985.

- Remember, North Transilvania under hortyst ocupation, 40 yers suis the masacre of the Jews from Transilvania, Bucuresti 1985.

- Rosen Moses, Sef Rabin, Primejdii, Incercari, Miracole, Bucuresti 1991.

- Rosinger Adalber, "Minirepublica totalitara Wapniarca", Minimum, 9 (1987).

- Rubin Ithak, Asa a fost Masacrul de la Iasi, Tel-Aviv 1965.

- Rudich M., La brat cu moartea, Bucuresti 1945.

- Saferman S, Dr. W. Filderman, 50 de ani din Istoria Judaismului Roman, T.A. 1986.

- Safran Alexandre, Resisting the Storm, Romania 1940-1947, Memoirs, Yad Vashem, Jerusalim 1987.

- Safran Alexandre, Den Flammen entrissen, Erinnerungen, Die judische Gemeinde in Rumanien 1939-1947, Basel 1996.

- Safran Alexandre, Un tison arrache aux flammes, La communaute juive de Roumanie 1939-1947, Memoires, Israel 1989.

- Safran Alexandre, Lottando Nella Bufera, Memorie 1939-1947, Firenze 1995.

- Safran Alexandru, Un Taciune Smuls Flacarilor, Memorii, Bucuresti 1996.

- Safran Alexandre, Juifs et Chretiens, La Shoah en Heritage, Geneve 1996.

- Safran printre Nemuritori, Bucuresti 2002.

- Safran Alexandre, Geneve 1998.

- Safran David, Templul tineretii mele, Ierusalim 1964.

- Sapira Solomon, O legenda vie Moinesti, Ierusalim 1989.

- Saraga Fred, Spre Transnistria, Insemnari si fragmente, Sliha 4-6, 9, 11-13, T.A. 1956..

- Savu Al. Gh. Dictatura Regala, Bucuresti 1970.

- Schwefelberg Betty, "Din Amintirele mele", Toladot 17, September 1977, pp. 34-38.

- Schaffer Gabriel, In oglinda timpului, Tel-Aviv 2001.

- Siniol Raoul: 1) Momente sefarde, Ierusalim 1980; 2) Portrete si schite sefarde, Ierusalim 1981. 3) Cahal Grande, Ierusalim 1979.

- Siniol Raoul, "Conservatorul din Strada Negru Voda 3", עמ' ,(1979) 5–4 ,שבט רומניה .52–44

- Statutul Evreilor, Decret de lege privitor la Starea juridica a locuitorilor Evrei, din Romania, din 9 August 1940, Bucuresti 1940.

- Statulul si Regulamentul Comunitatii Evreilor din Roman, 1936.

- Statulul Comunitatii Israelite din Pascani, Judetu Baia, Pascani 1931.

- Struma, Numele Victimilor de pe vasul "Struma", T.A. Sinagoga Gutman 1983.

- Teodorescu-Braniste T. "Prigoana Evreilor sub Regimul Antonescu, Toladot 2 (Mai-Iulie 1972), pp. 7-9.

- Voledi Vardi I, Orasul umbrelor Dorohoi, Tel-Aviv 1987.

- Voledi Vardi I, Elevi fara uniforma, Tel-Aviv 1978.

- Voledi Vardi I, Baricade, Cei de la Onescu, Tel-Aviv 1984.

- Voledi Vardi I, Politehnica din Curtea Templului, Tel-Aviv 1980.

- Viata si Martiriul Evreilor din Campulung-Bucovina 1-2.(חסרים מקום ושנת הוצאה)

עדויות בעל–פה שניגבו בין השנים 1985 ועד 2002

אלמוג אסתר – פתח–תקווה, גננת, ילידת 1934 אֶדִינֶץ. הייתה בבית יתומים בגטו ברשאד, עלתה לא"י באוניית "קזבק", ביולי 1944.

אלפר צבי – פ"ת, מורה במכללת "תלפיות", יליד 1937 ברהומט – בוקובינה.

אלפר קלרה – פ"ת, ילידת 1929 ברהומט.

אלפר רפאל – מנהל חשבונות, ר"ג, יליד 1934 ברהומט.

אלפר יחיאל – נתניה, שמאי–רכב, יליד 1932 ברהומט.

ארבעת האחים הנ"ל, ועם אח נוסף, אלפר משה, יליד 1927, ועם אביהם ואימם, היו בגטו יאמפול בטרנסניסטריה. 4 האחים הנ"ל הועברו לרומניה יחד עם כ–2,000 יתומים, והועלו לארץ–ישראל באוניית המעפילים "בלה–ציטה", באפריל 1944. ההורים עלו ב–1950, והאח לאחר מכן. המשפחה הזו מהמעטות שנותרו כולם בחיים.

אנוש שולה (סילבינה גולדברג) – פ"ת, אחות, ילידת 1928 וינה. הייתה בבית–יתומים בגטו מוגילב–טרנסניסטריה. הוחזרה לרומניה, התארחה במשפחה בעיר וואסלוי, ועלתה לארץ–ישראל בימי המלחמה באוניית "קזבק", ביולי 1944.

אלטר נחום – פ"ת, יליד 1932 דראבני. היה בבית–יתומים במוגילב.

הרב ד"ר האיתן ישראל – סגן–אלוף, רב חיל–הים לשעבר, יליד 1905 בוקובינה. היה רב ראשי בברלאד, עלה באוניית המעפילים "מאריצה ב'", במאי 1944.

ארדנטי משה – פ"ת, יליד 1918 ראדוץ–פרוט. היה במחנות–ריכוז טרגו–זיו וקאלאראשי, ובמחנות–עבודה אטאקי, אֶדִינֶץ ואלכסנדרני בבסרביה.

ביליג דב – נהריה, יליד 1919 גאלאץ. הוריו היו נתינים פולנים, בחסות שווייץ, לא נלקח לעבודת כפייה, והיו לו זכויות אזרחיות.

בידרמן אברהם – נהריה, יליד 1929 צ'רנוביץ. היה לו "רישיון קאלוטסקו", ונשאר שנה בצ'רנוביץ. הוגלה ב–1942 לטרנסניסטריה. היה במחנה עבודה ליד הנהר בוג, ובגטו ברשאד.

ביינהורן חיה – פ"ת, מורה, ילידת דז' 1957, על אחיה שמואל שפירא, שנולד ב–1943 בגטו מוגילב.

בן–חיים עמליה – פ"ת, ילידת 1922 קשין–באקאו. ב–1941 היתה חלוצה בהכשרה של "הנוער הציוני" ברחוב אנטון פאן בבוקרשט, ונשלחה לעבודת–חוץ אצל עו"ד משה מזרחי, יו"ר ההסתדרות הציונית ברומניה; עלתה לא"י באונייה "מאריצה" א', באפריל 1944.

פרופ' בר–אל (גוטסדינר) **יוסף** – רעננה, מרצה באונ' בר–אילן, יליד בוטושאני 1928. אביו העסיק 25 פועלים, כולל יהודים, במכבסת בגדים בבוטושאני, ועבדו עבור הצבא הרומני, וקיבל פטור מעבודת–כפייה.

העמידה הרוחנית ברומניה

בראון (בראונפלד) **מיכאל** – פ"ת, יליד פולין1933, סגן–אלוף במילואים, מנהל בכיר באונ' בר–אילן.

בראונפלד אלימלך – אחיו, ב"ב, יליד פולין 1931. שני האחים ברחו מפולין להונגריה, ומשם לטרנסילבניה הצפונית ומשם הוברחו לרומניה, לאראד ולבוקרשט, ניצלו והועלו לא"י באוניית המעפילים "קזבק", ביולי 1944.

בן אהרון שושנה – ר"ג, יליד 1933 רדאוץ–פרוט. הייתה בגטאות שרגורוד וקופאיגורוד.

ד"ר באקאלו אוטו – רופא, חולון, יליד 1922 פלטיציאן. למד ב"קולג' לסטודנטים יהודים אונסקו" בבוקרשט.

בר–דוד (בורשטיין) **קלמן** – רמת–גן, יליד 1925 רדאוץ–פרוט. בנו של הרב דוד בורשטיין, רבה של ראדוץ–פרוט, שפתח בית–כנסת במוגילב, אפה מצות לפסח ועזר ליהודים בגטו.

בנימיני חיים – נתניה, יליד 1921 רומניה. נידון למוות במשפט שנערך לחברי "השומר הצעיר" ב–1942 בבוקרשט. התחבא במשך כשנתיים, נתפס בינואר 1944, נכלא בבתי–כלא בבוקרשט ובמחנה–ריכוז טרגו–זיו, ביוני – אוג' 1944.

ברקוביץ אברהם – פ"ת, יליד 1916 יאסי. היה ב"רכבות המוות", שיצאו לאחר הפוגרום ביאסי למחנה–ריכוז קאלאראשי–יאלומיצה.

ברקוביץ יונה (פוקר) – מורה, ילידת יאסי 1940. אביה נרצח בפוגרום ביאסי יוני–יולי 1941, כשהיתה בת שנה, ב"רכבות המוות". נקבר בקבר–אחים ביאסי.

בראונשטיין הרי – פ"ת, יליד 1906 וואסלוי. עבד במחנה–עבודה פלשטי בסרביה, וברח מהמחנה.

בליכר מאיר – פ"ת, יליד 1908 בוטושאני. ניהל משק לגידול בהמות וכבשים בבוטושאני.

ברגר מנחם דב – יליד 1909 טרגו–מורש. היה בגטו טרגו–מורש ונשלח לאושוויץ.

ד"ר גוברין יוסף – ירושלים, שגריר ישראל ברומניה ובארצות אחרות באירופה, יליד 1930 צ'רנוביץ. היה בגטאות צ'רנוביץ ומוגילב, ואביו נרצח בטרנסניסטריה. עלה עם אימו לא"י ב–1946 וגורשו לקפריסין.

הרב גוטמן אפרים – ת"א, רב המרכז הקהילתי ע"ש יעקב ויוסף והרב צבי גוטמן, יליד 1928 בוקרשט. על הפוגרום ה"לגיונרי" בבוקרשט ב–21–23 בינואר 1941, שבו נרצחו שני אחיו יעקב ויוסף. על אביו הרב צבי גוטמן, אב"ד וראש "המזרחי". על הרבנות והרבנים בבוקרשט ובמדינה.

גוטמן מאיר – בני–ברק, מורה, יליד 1921 רדאוץ. על הגירוש לטרנסניסטריה והחיים בגטו מוגילב, שם שכל את הוריו ואחיו. היה מורה בתלמוד–תורה שם, שהוחזק ע"י הרבי אליעזר האגר מוויזניץ.

גלר אליעזר – נהריה, יליד 1900 וואסלוי. עבד במחנות–עבודה דואגה, סוריה, ציושליה וגאלאץ. חלה ואושפז בבית–החולים היהודי בגאלאץ.

עדויות בעל–פה

גלר ישראל – בוקרשט, יליד 1898 וואסלוי. היה בעל עסק למכירת יינות בסיטונות, בשותפות עם גוי, וחבר וועד הקהילה. רכש פנקס–פטור מעבודת–כפייה.

גולד אריה – נהריה (רופא שיניים), יליד 1920 מרמורש. על הגטאות ברשאד ובאלטה. נשא יתומה בגטו.

גולד אווה – נהריה, אישתו, ילידת 1924 בסרביה. הייתה בבית היתומים בבלטה, נישאה בגטו לאריה גולד.

גורן יהושע – ת"א, מהנדס, יליד 1914 בוקרשט. עלה לארץ–ישראל במאי 1941, ביאכטה ע"ש "הוינארי", יחד עם אישתו, בצורה אי–לגאלית.

גורן זיקה – ת"א, אישתו, ילידת 1920 קמפינה. עלתה עם בעלה הנ"ל, התיישבו בלבנון וב–1946 חזרו לרומניה.

גולדנר יהושע – נהריה, יליד 1922 ביבולארי. גורש מביבולארי למחנה–ריכוז טרגו–זיו, ביוני 1941.

גני פסח – ת"א, יליד 1920 פאנציו. היה תלמיד בית–ספר תיכון יהודי פרטי, בבוקרשט.

פרופ' גלנץ יוסף – מרצה באונ' בר–אילן ר"ג, יליד וינה 1922, למד ב"קולג' אונסקו" בבוקרשט. אביו, הרב ברוך גלנץ, היה דיין בעיר הבירה בוקרשט.

גרינשטיין מרים – פתח–תקווה, ילידת 1927 טרנסילבניה. הייתה בגטו דֶז' ונשלחה לאושויץ ביוני 1944 עם יתר תושבי הגטאות בטרנסילבניה הצפונית.

דאראבאניאנו ינקו – פ"ת, יליד 1915 רדאוץ–פרוט. היה חשוד בקומוניזם, גורש ונכלא ב–4 מחנות–ריכוז: טרגו–זיו, ווידלה, וואפניארקה וגרוסולובו.

דוידוביץ שמואל – ת"א, מנהל בי"ס, יליד 1928 בוקובינה. גורש לגטו שרגורוד – טרנסניסטריה.

הרב דרברימדיגר פנחס – ב"ב, יליד 1910 וואשקוביץ. על פעילותו ופעולות הרבנים שגורשו לגטו מוגילב.

הרב דרוקמן חיים – מרכז שפירא, חבר כנסת וראש ישיבה, יליד פולין 1932. ברח לצ'רנוביץ, לסלטינה ולבוקרשט, ועלה באוניית מעפילים "בולבול" בתחילת אוגוסט 1944.

האבר אברהם – נהריה, מנהל בנק, יליד 1933 רדאוץ. הוגלה לגטו מוראפה עם הוריו.

הרב הוכמן ש"ז – ת"א, יליד 1915 טיגינה. היה רב ביה"כ גאסטר בבוקרשט, מורה לדת בבתיה"ס "קולטורה" ושל הקהילה הספרדית; הוסמך לרב בבוקרשט בתש"ב (1942).

הופנברג דויד – פ"ת, מורה, קבלן, יליד רדאוץ 1933. היה בגטו מוראפה עם משפחתו, אח והורים. כולם חזרו לרומניה.

היבשר חיים יהודה – חיפה, יליד 1921 רדאוץ. על השרות הרפואי ובית החולים בגטו מוגילב, שם עבד כאח.

הִילזנראד (גלילי) **אפרים** – רשל"צ, יליד 1932 קופאיגורוד. נשאר יתום, הועבר יחד עם אלפיים היתומים לרומניה, והועלה לא"י באונייה "בלה–ציטה", באפריל 1944.

הלר יחזקאל (קארול) – קרית–מוצקין, יליד 1908 מחוז סוציאבה.

הלר מרים – אישתו, קרית–מוצקין, ילידת 1922 צ'רנוביץ. שניהם גורשו מגטו צ'רנוביץ לגטאות מוגילב ומורפה בטרנסניסטריה.

הנדל משה – רופא שיניים, יליד 1924 לוקוביץ, מחוז סטורוזינץ, על גטו אובודובקה בטרנסניסטריה, ש–80% מהם גוועו מרעב וממחלות.

הפלינג זאב – נהריה, יליד 1915 צ'רנוביץ.

הפלינג חיה – אישתו, ילידת 1920 צ'רנוביץ. שניהם היו בגטו צ'רנוביץ, קיבלו "אישור קאלוטסקו", נשארו בעיר ועבדו כמומחים בבית–חרושת לטקסטיל "הרקולס".

הריבי (פרדינהו) **אטי** – מורה, ילידת 1931 בוטושני. הייתה תלמידה בבית–ספר תיכון יהודי בבוטושאני. על המורים לעברית חיקים ופרנקל.

הרמן (שיבר) **לאה** – ב"ב, ילידת 1926 צ'רנוביץ. הייתה בגטו צ'רנוביץ. אביה, הרב מרדכי שיבר, קיבל "אישור קאלוטסקו", ונשאר בעיר עם משפחתו בכל שנות המלחמה.

הרמן, פייבוש שרגא – ב"ב, מנהל בי"ס, יליד 1925 סירט, היה בגטו דזוין. אמו קנתה בדים ותפרה צעיפי ראש, מכרה ופירנסה את המשפחה, וכך נותרו ההורים והילדים בחיים.

וואסרמן אריה – פ"ת, יליד 1934 וואשקוביץ. היה בגטו מוגילב עם אימו ואחיו. אסף מזון ושאריות לחם ממאפיות של גויים למען משפחתו, וכך נותרה בחיים.

וייסמן ברקו – פ"ת, יליד 1910 יאסי. היה ב"רכבת המוות", שנסעה מיאסי לפודול–אילואיי.

וייס יוסף – פתח–תקוה, יליד 1923 קלוז. ברח מהונגריה לרומניה דרך טורדה.

זומר איסר – ת"א, יליד 1905 דורוהוי. שלח עזרה כספית לאחותו בגטו קופאיגורוד באמצעות קצינים רומנים.

זומר מרים – ת"א, אחותו, ילידת 1909 דורוהוי. קיבלה עזרה כספית מאחיה, שעזר לה להישרד בגטו קופאיגורוד בטרנסניסטריה.

זילברפארב שלום – ת"א, יליד 1917 בוטושאני. היה נתין צ'ילה (הוריו נולדו בפולין), אביו היה האדמו"ר רבי חנוך–היינך זילברפארב מקוידנוב, שישב בבוטושאני. שלום שימש כרב בבית–כנסת בבוקרשט, עלה בתקופת המלחמה במאי 1944, באונייה "מילכה ב'".

חכמו אברהם – ת"א, יליד 1903 רדוקאנני. היה ראש קהילת יאסי וראש "מרכז היהודים", וידידו של ראדו לקה, "הממונה על ענייני היהודים" ברומניה. פעל למען הצלת יהודים ביאסי.

חכם שמואל – רחובות, יליד 1927 בוקרשט. אביו, השו"ב גדליה חכם, שחט בקר במחתרת בבוקרשט ומכר לחברים.

טסלר (שטיין) **רחל** – חיפה, **ילידת 1942 בגטו מוגילב** – טרנסניסטריה. אמא שלה ובנות משפחתה עבדו אצל כפריות, תפרו וסרגו כדי להתפרנס, ואספו שאריות של תפוחי אדמה כדי להשביע את רעבונן.

יוספזון משה – נהריה, מנהל חשבונות, יליד 1924 וואסלוי. עבד במחנות–עבודה סוראיה, דואגה, פוטנה–סיאקה וציושליה.

עדויות בעל–פה

ילון יצחק (טוטיו יבלונובר) – ת"א, אלוף משנה במילואים, יליד 1923 ווטרה–דורני. עבד שנתיים במפעל היציקה שבהנהלת שמעון יגנדורף במוגילב, שבו עבדו כ–700 יהודים, תמורת ארוחה חמה.

יודקוביץ שלמה – פ"ת, יליד 1924 אלבה–יוליה. על תלמוד–התורה, הרבנות ועל הרב של אלבה–יוליה ד"ר מ' קראוס.

יוזפוף (יוסיפון) **מרדכי** – חיפה, מנהל בי"ס, יליד 1910 בוטושאני. על החינוך העברי בביה"ס הקהילתי בוואסלוי, ועל אביו האדמו"ר מאדינץ, רבי שמואל יוזפוב מבוטושאני.

יעקובוביץ יעקב – ר"ג, יליד 1900 נגרשטי. על גירוש היהודים מהעיירה נגרשטי לוואסלוי, כליאתו במחנה–ריכוז טרגו–זיו ועל עבודת–הכפייה.

כהן רחל – פ"ת, מורה, יילידת 1910 צ'רנוביץ. על ההוראה וניהול ביה"ס העברי "תרבות" בבוקרשט. חיברה ספר לימוד בעברית.

עו"ד כהן ז'אן – ת"א, יליד 1910 בראילה. חבר ההנהגות הציוניות בבוקרשט של א"ל זיסו, של מזרחי ושל בנבנישתי בתקופת השואה, ועסק בעלייה אי–לגאלית.

כץ רגינה – בת–ים, יילידת 1918 ביסטריצה–נסאוד. על מחנה–ריכוז פציורה ועל גטאות מוגילב וצ'רנוביץ.

כהן מוני – מושב משמר–איילון, יליד 1929 וואסלוי. עבד במחנה העבודה לנערים בני 15–18 בבוזילה במחוז וואסלוי.

לבנון ציפורה – ב"ב, יילידת 1927 קישינב. על הפוגרום בפלוישטי ב–1940, על רציחת אביה האדמו"ר רבי דויד פרידמן ועל פעולותיו של בעלה ישראל לבנון בבוקרשט, כמורה וכפעיל ציוני במחתרת, וכחבר בהנהגות הציוניות של בנבנישתי וזיסו כנציג ה"מזרחי".

ליבוביץ חיים – רמת–גן, יליד 1927 רומניה. עלה באונייה "קזבק" ביולי 1944.

ד"ר ליבוביץ שלמה – ת"א, יליד 1927 בוטושאני. היסטוריון, ראש האיגוד העולמי לתרבות של היהודים יוצאי רומניה (א.ק.מ.א.ו.ר.), מנהל במשרד החוץ. על החינוך העברי, התרבות, חיי הדת, הרבנות והפעילות הציונית במחתרת בבוטושאני.

ליבוביץ יוזו – נהריה, יליד 1900 הושי. היה נכה–מלחמה, קיבל פנסייה ממשלתית וזכויות (סוג ב'), ורשיון לקיוסק למכירת טבאק וסיגריות, שהיה מונופול ממשלתי.

הרב ליבוביץ צבי – פתח–תקווה, מנהל בי"ס ורב בי"כ, יליד 1920 פרומושיקה. למד בישיבות ביאסי וקישינב. היה שו"ב בוואסלוי ועבד בגדוד עבודה בקוטול–לונג.

לנדאו ברכה – פ"ת, יילידת פולין 1934. ברחה עם הוריה ואחיה להונגריה, לטרנסילבניה הצפונית ומשם לרומניה, לאראד ולבוקרשט, ועלו באוניית "בולבול" לא"י בתחילת אוגוסט 1944.

לנדאו צבי – ראשון לציון, יליד 1934 הערצה. היה בגטאות מוגילב ולוצֶיֶנץ, ובין 2,000 היתומים שהוחזרו לרומניה מטרנסניסטריה, עם 2 אחים ואחות.

לרר ליאוֶנְש – חיפה, מהנדס, יליד 1929 קודאיישטי. גורש מקודיישטי ליאסי. על החינוך היהודי ביאסי בתקופת השואה.

מנולי אליעזר – רמת–גן, יליד 1920 פוקשאני. היה סטודנט בקולג' היהודי ע"ש "אונסקו" בבוקרשט ופעל בתנועת "בני–עקיבא" (במחתרת). עלה באונייה "מילכה" במאי 1944.

מאירזון חיים – פ"ת, יליד 1916 יאסי. על הפוגרום ו"רכבות המוות" ביאסי, חיי הכלכלה ועל הרבנות והרבנים ביאסי.

מולדאבי (סגל) **משה** – ת"א, חוקר במכון לחקר התפוצות באונ' ת"א, יליד 1929 רדאוץ–פרוט. על גירושו לטרנסניסטריה ועל החיים בגטאות ובמחנות.

מנדל יעקב – באר–שבע, יליד 1915 פיאטרה–ניאמץ. היה בן של חייל, שנפל במלחמה נגד בולגריה ב–1914. היו לו זכויות (סוג ב'), והיה משוחרר מעבודת–כפייה.

מנדל מאיר – נהריה, רופא שיניים, יליד 1904 טקוץ. היה ראש "מרכז היהודים" בטקוץ. על פעולותיו בקהילה ועל מניעת גזירות.

מנקס (קוגן) **חנה** – פ"ת, כימאית, ילידת 1922 צ'רנוביץ. על גטו צ'רנוביץ. המשפחה לא גורשה לטרנסניסטריה, וקיבלה "אישורי פופוביץ".

פרופ' נהוראי–ליטמן מיכאל – ירושלים, מרצה באונ' בר–אילן, יליד 1931 טרגו–ניאמץ. גורש לטרנסניסטריה, התייתם, הוחזר לרומניה, והיה בבית–יתומים בבוזאו. לא הורשה לעלות לאוניית "מפקורה" (שהוטבעה), וכך ניצל.

פרופ' נטרה סרגיו – ת"א, מרצה למוזיקה ולהלחנה באקדמיה למוסיקה של אונ' ת"א, יליד בוקרשט 1922. **רעייתו נטרה סוניה**, ילידת 1925, בוקרשט, פסלת. שניהם למדו ב"ביה"ס לאמנות עבור היהודים" בבוקרשט.

סימון יצחק – פ"ת, יליד 1919 יאסי. על הפוגרום ביאסי ועל חיי הקהילה בתקופת המלחמה.

סגל צבי – גבעתיים, יליד 1920 פיאטרה–ניאמץ. מורה ללשון העברית בבי"ס "מוריה" בבוקרשט, סטודנט בקולג' "אונסקו", למד בקורסים להוראת העברית, ופעל בתנועת "בני–עקיבא" ו"תורה ועבודה" במחתרת.

סיניול ראול – ירושלים, סופר, יליד 1906 בוקרשט. היה מזכיר הקהילה הספרדית בבוקרשט. על פעולות הרבנות, מוסדות הדת, הסעד והחינוך בקהילה הספרדית.

עמיעד מנחם (מקס) – עורך דין, ת"א, יליד בוקרשט 1925. על המשטר ה"לגיונרי" בבוקרשט, על הפוגרום הלגיונרי ועל רצח התלמידים היהודים בעיר ב–1941.

פולאק סטרול – רשל"צ, יליד 1925 וישאול דס–סוס. על הגטו בעיר זו ועל שילוחם לאושביץ.

פולאק פרידה – פ"ת, ילידת צ'רנוביץ 1910. גורשה יחד עם בעלה משה אברהם ועם בתה אוה–יוכבד בת חודשים אחדים לגטו מוגילב. בעלה עבד שם בבית–היציקה, שהוקם ע"י המהנדס שמעון יגנדורף, והיא מכרה דברי–אוכל בביתה וכך התפרנסו.

פיינר (וויס) שלה – פ"ת, ילידת 1929 צ'רנוביץ. לא גורשה לטרנסניטריה בזכות אביה, שהיה חייט מומחה, תפר מדים לצבא הרומני, וקיבל אישור לשהות בעיר.

פרוכטר אשר (קופל) – חיפה, מנהל חשבונות, יליד 1925 ראדוקנני. היה חלוץ ב"בני–עקיבא", ב"תורה ועבודה" בפלוגת הכשרה בבוקרשט. נשלח למחנה עבודה ברבניצה–טרנסניסטריה. עלה באוניית "מאריצה" באפריל 1944.

פרידמן ברוך – פ"ת, מורה, יליד 1930 אגרש–קלוז'. היה תלמיד הרב דוד ברקוביץ מסיגישוארה, למד תורה בחברת מספר תלמידים בביתו.

פיבוש (תירוש) דוד – גבעת–שמואל, מורה, יליד 1904 יאסי. היה מורה לעברית בבוקרשט, מחבר ספרי–לימוד ללשון העברית ומילונים עברי–רומני ורומני–עברי.

ד"ר פינקוביץ פנחס (פנקס) – נהריה, רופא, יליד 1925 באזארגיק. על היהודים הספרדים בדוברוג'יה.

פיטארו ברקו – ת"א, יליד 1908 סבאני. גורש לבוטושאני, והיה במחנות–עבודה סִיכְנָה וטרגו–ניאמץ.

פיקסלר אורי – פתח–תקוה, מנהל ומפקח על בתי"ס, יליד 1925 קוסמני. משפחתו גורשה לטרנסניסטריה וקיבלה עזרה מהאדמו"רים מוויזניץ, בשל היותו בעבר תלמיד ישיבה בסירט, וכך נותרה בחיים.

פאליק לופו – תל–אביב, יליד 1910 פיאטרה–ניאמץ. עשה שותפות עם גוי ושיווק עצים וקרשים. רכש פנקס–פטור מעבודת–כפייה.

פרילנדר פנינה – פ"ת, גננת, ילידת 1933 אראד. משפחתה קלטה פליטים יהודים, שברחו מטרנסילבניה הצפונית לרומניה, לאראד ולבוקרשט, ומשם עלו לא"י.

פרקש יצחק – נהריה, יליד 1925 אורדיה מארה. היה בגטו אורדיה–מארה וגורש לאושביץ.

צוקר יעקב – מונטריאול, תעשיין, יליד 1918 פולין. היגר מפולין לרומניה. בתקופת השואה היה בבוקרשט. כאזרח פולני היה תחת חסות צירות שווייץ בבוקרשט, שהכירה בממשלת פולין הגולה.

קליפר זאב – ירושלים, יליד צ'רנוביץ 1925. היה בגטו אובודובקה, שם גוועו מרעב אחיו ואחותו.

קריפס אבי – מנהל חשבונות, פ"ת, יליד יאסי 1920. רכש פנקס פטור מעבודת–כפייה, והיה בין "בני–הערובה" ביאסי.

פרופ' קדרי מ"צ – בלשן, רמת–גן, מרצה באונ' בר–אילן, בעל פרס ישראל בלשון, יליד 1925 הונגריה. ברח עם פליטים פולנים, סלובקים והונגרים מהונגריה לרומניה. נכלא במחנה–ריכוז טרגו–זיו, ופעל ב"בני–עקיבא".

ד"ר קמפוס יוסף אאוגן – ת"א, מורה ועיתונאי, יליד 1915 בוקרשט. היה מנהל בית הספר הספרדי בבוקרשט בתקופת השואה.

קראפט משה – פתח–תקוה, יליד 1916 דאראבאני. נכלא במחנה–ריכוז טרגו–זיו, הוחזר לדורוהוי וגורש לטרנסניסטריה.

העמידה הרוחנית ברומניה

קאופמן אריה – נהריה, יליד 1927 זאסטוונה–בוקובינה. היה בגטו ציבולובקה ופבלובקה.

קוסטינר רות – בוקרשט, ילידת 1900 צ'רנוביץ. זכרונות על גטאות טרנסניסטריה.

קרמניצר שטפאן – פ"ת, יליד 1925 בוקרשט. היה תלמיד בבי"ס "קולטורה" בבוקרשט, בניהולו של ש. ליטמן.

קנדל צבי – נהריה, יליד 1915 בורדוז'אני. גורש לטרנסניסטריה.

קסיאל מרקו – פ"ת, יליד 1920 פונגשטי. גורש למחנה ריכוז טרגו–זיו. חזר לוואסלוי לשם גורשה משפחתו. היה במחנות–עבודה.

קופשטיק רבקה – חיפה, ילידת 1920 יאסי. על הפוגרום ביאסי. אביה גרשון ולדר נשלח ב"רכבות המוות" לקאלאראש.

פרופ' קראוס–ארנסט – ר"ג, מרצה באונ' בר–אילן, יליד 1931 אלבה–יוליה, שם היה אביו, הרב ד"ר משה קראוס רב–ראשי; על בורחים מסארמאש לעירו, וכך ניצלו מהטבח שהיה שם.

רבינזון חיים – גבעתיים, מורה ומשורר, יליד 1912 רדוקנני. על הוראת העברית בבוקרשט, על העלייה האילגלית. עלה באונייה "קזבק", ביולי 1944.

רבינזון שולמית – אישתו, גננת, ילידת 1914 בסרביה. היתה גננת בגני–ילדים בבוקרשט, עלתה עם בעלה.

רוזנברג שושנה (אליעד) – ת"א, ילידת 1926 טימישוארה. עלתה באניית "מורינו", באוגוסט 1944.

רוזנברג משה – פ"ת, מורה ומנהל בית–ספר, יליד 1925 בוקובינה, פוטנה. היה בגטו צ'רנוביץ ובמחנה–עבודה קאריארה דה–פיאטרה (ליד הנהר בוג בטרנסניסטריה), בבית–יתומים.

רוזנטל ישראל – יליד 1919 קמפולונג. על הגירוש לטרנסניסטריה ועל הגטאות מורפה ושרגורוד. עלה באוניית "קזבק", ביולי 1944.

רוזין מרדכי (מורל) – תל–אביב, מרצה באונ' בר–אילן, יליד 1932 בוקרשט. היה תלמיד בבי"ס "קולטורה" – מקס עזיאל. על בית דפוס של אביו בבוקרשט, שהעסיק פועלים, והיה פטור מעבודת כפייה.

רוזן אברהם – נהריה, יליד 1915 בוהושי. התגורר ברומן, היה לו בית–חרושת לסוכריות וריבה בשותפות עם רומני, שסיפק לצבא הרומני. קיבל פנקס פטור מעבודת כפייה, תמורת תשלום גבוה.

רבינוביץ יוסף – תל–אביב, עורך–דין, יליד 1927 טקוץ. על קהילת טקוץ והחינוך היהודי בתקופת המלחמה.

רבינוביץ אליהו – נצרת, מהנדס, יליד 1924 טקוץ. עבד במחנות–עבודה שונים ועל תנאי החיים שם.

רוֹזֶן מנדי (רוזנבלום) – ת"א, יליד יאסי 1929, מלחין, מנצח תזמורות פילרמוניות. למד בבי"ס "קולטורה" ביאסי. עבר לבוקרשט ולמד ב"ביה"ס התיכון היהודי" ובביה"ס לאמנות. היה אסיסטנט של פרופ' ברנפלד.

רייטר אריה – באר–שבע, מנהל בנק, יליד 1929 וואסלוי. עבד במחנה–עבודה של נערים בבוזילה, במחוז וואסלוי. אביו נהרג בתאונה במחנה–עבודה.

עדויות בעל–פה

רוזן הרמאן – פ"ת, יליד 1921 הושי. היה במחנה–ריכוז טרגו–זיו ועל החיים הקשים במחנה.

פרופ' רנד יעקב – ב"ב, מרצה באונ' בר–אילן, בעל פרס ישראל בחינוך, יליד 1927 בוקובינה. על החיים בגטו הגדול מוגילב, על מכירת חפצים אישיים כדי להישרד, על חיי הדת בגטו.

שכטר יצחק – ב"ב, יליד 1925 רדאוץ. היה בגטו אובודובקה ובגטאות אחרים בטרנסניסטריה.

שמרלר דב – בני–ברק, מורה, יליד 1928 רומניה. על אביו האדמו"ר רבי נפתלי שמרלר, שנשאר בדורוהוי בתקופת השואה, ולא גורש לטרנסניסטריה.

שוברט יוסף – פ"ת, יליד 1901 פולין. היה נתין שווייץ בבוקרשט. עבד בבי"ח "קרמניץ" לצבעים, שסיפק לצבא הרומני וקיבל פטור מעבודת הכפייה.

שטארק פרידה – קרית–ביאליק, יליד 1916 טרנסילבניה. עבדה ב"גַלריה לפאייט" בבוקרשט בתקופת השואה, שהיתה בבעלות יהודית.

שמולביץ מאיר – מודיעין, ספרן באונ' בר–אילן, יליד 1924 לעספזי. גורש לפאשקאני ואחר–כך לפלטיציאני. למד בישיבת קישינב, עד 1940.

שוואַרץ רוזה – תל–אביב, ציירת, יילידת 1924 יאסי. אחיה נרצח בפוגרום ביאסי, ב–30 ביוני 1941.

ד"ר שניצר ארנסט – רופא, פ"ת–ת"א, יליד 1924 בסובטה. היה בגטו טרגו–מורש וגורש לאושביץ. רעייתו שניצר אטה, יילידת 1928, הייתה בגטאות גרלה וקלוז'.

שטרנברג (סולומון) **טובה** – פ"ת, יילידת בוקובינה 1933. הייתה בגטו וורשילובקה עם אחיה, הוחזרו עם 2,000 היתומים לרומניה, והייתה בבית היתומים של הרבי אליעזר זוסיא פורטוגל מסקולני בצ'רנוביץ ובבוקרשט.

שכטר יהושע – פ"ת, פקיד שומה, יליד 1932 פוטנה. היה בגטו זאבוקְרִיץ בטרנסניסטריה.

הרב פרופ' שפרן אלכסנדר יהודה – רב ראשי בג'נבה, לשעבר הרב הכולל של רומניה, יליד 1910 באקאו. על הרבנות הראשית ועל דרכי ההצלה של יהודי רומניה, על פגישותיו עם אנשי ממורה רומנים ומניעת גירושם של היהודים לאושביץ. על "המועצה היהודית במחתרת", שפעלה בבוקרשט.

הרב ד"ר שפרן מנחם – ת"א, יליד 1913 באקאו. רבה של פלוייישטי, על הקהילה ועל הטבח הלגיונרי בעיר.

הרב פרופ' שפרן יוסף – מרצה בישיבה אוניבסיטי בניו–יורק, רבה הראשי של יאסי לשעבר, יליד 1912 באקאו. על הרבנות, הקהילה והפוגרום ביאסי.

העמידה הרוחנית ברומניה

מפתח שמות אישים

א

אבאסון ארנסט, פרופ׳, מנהל "הקולג׳ היהודי אבאסון", 206, 217, 255, 258, 265, 267, 268, 269, 285, 436
אבראהאם צבי יעקב, הרב, טורדה, 404
אברהם יהושע העשיל מאפטא, הרבי, האדמו"ר ביאסי, 45
אבני שמעיה, 21
אברהם יוסף, 274
אברמוביץ יאנקו, 111, 113
אברמוביץ ציקו, 381
אגאריצי ויוריקה, "חסידת אומות העולם", 49, 410
אדלסברג ליאון, ד"ר, 268
אדלר אלדיה, 222
אדלר יוסף, הרב, טורדה, 342
אדרקה פליקס, סופר, 277
אהרון ווייסר, בנו של המלבי"ם, 346
אהרונוביץ מ, קולונל, 27
אולנדורף אוטו, גנרל, 126, 348
אונסקו מארקו, פרופ׳, מנהל "הקולג׳ היהודי אונסקו", 206, 223, 255, 257, 258, 264–269, 272, 273, 285, 318, 436
אוראק פאול, 418
אורוחובסקי משה, מזכיר המשרד הא"י בבוקרשט, 39, 374
אטינגר אורנה, 279
אייבשיץ מאיר, 348
איזווריאנו א׳, 243
אייכמן אדולף, 138, 179, 206, 212, 224, 246, 273, 409
איליאסקו יון, נשיא רומניה, 418
איליאסקו דויד, 349
איסאציאנו וואסילה, 100, 101
אימבר נפתלי הרץ, 45
אינגר ליב שלמה, הרב, אדמו"ר מאקרמאן, 339
איסופסקו מודסט, קולונל, 129, 132, 321
איפרים קונסטנטין, ראש עיריית יאסי, 70
איציקזון חיים ליב, חזן, 350
איצקר ליאון, 388
אלברטון, מורה לעברית, 260
אלדר (הירש) אריה, 350
אליאס הנרי, 316
אליאס יוסף, 184
אלכסיאנו גיאורגה, פרופ׳, מושל טרנסניסטריה, 120, 127, 153, 188, 190, 299, 300, 439
אלמושנינו, נגן, 279
אלימלך מליז׳אנסק, רבי, 45
אלקלעי, בעל הוצאת ספרים, 244
אלקיס איסר, הרב, שו"ב, 332
אמברוס מודסט, 320
אנגלסקו, פרופ׳, 222
אנדרמן אנה, 316
אנטוניר מרקו, 151
אנטונסקו יון (גנרל–מרשל, "מנהיג המדינה"), 16, 19, 29–33, 36, 37, 39, 40, 43, 47, 51, 52, 60, 69, 72, 73, 75, 76, 78, 86, 87, 89, 92–94, 96, 98, 99, 107, 110, 116, 120, 125–127, 132, 134, 137, 138, 141, 145–147, 150, 152, 175, 179, 182, 185, 188, 197, 200–204, 220, 224, 234–236, 239, 241, 243, 248, 256, 298, 299, 302, 307, 346, 347, 375, 384, 385, 389, 390, 404, 409, 411, 416–418, 421, 428, 439–445
אנטונסקו מאריה (אשת "המנהיג"), 30, 70, 76, 94, 95, 193, 203, 220, 227, 280, 281, 303, 317, 347, 376, 388, 443
אנטונסקו מיכאי (סגן ראש הממשלה), 26, 28, 30, 72, 94, 96, 98, 193, 195, 204, 208, 224, 236, 241, 303, 315, 386, 387, 389, 402, 409, 417, 439, 441, 444
אנסקי ש, 278, 279, 280
אנצל ז׳אן, ד"ר, 21, 50, 62, 63
אנצר שמואל, ד"ר, 396
אפרתי יעקב שמשון, הרב בריצני, 330
אקרמן שבתי, חזן, בוקרשט, 350
ארנבורג איליה, 126
ארצי יצחק (הרציג איצו), חבר נכסת לשעבר, 21, 193, 227, 280, 281, 303, 317, 376, 388
אשטליאנו, הבישוף הקאטולי היווני בקלוז, 411
אשכנזי (דרגאן) אלי, מוזיקאי, 263
אשכנזי הרדאן, פרופ׳ לרפואה, 268

מפתח שמות אישים

אשכנזי יואל, הרב, יאסי, 216, 336
אשכנזי ליאון, 224

ב

באב"ד, הרב, ציודי, 330
באב"ד אברהם משה, הרב, גורה הומורולוי, 313, 333, 357, 360, 361, 365
באב"ד יהושע, הרב, יאסי, 341
באומל מוטי, 380
באלטר, 222
באציאנו דומיטרו, "חסיד אומות העולם", 410
באקאלו סמי, 223
בוגוסלובה ג'ניה, שחקנית, 278
בודישטיאנו ראדו, שר החינוך, 40, 147, 253, 277, 345, 346
בויו א', מורה, 255
בוכהולץ דגוברט, מוסיקאי, 263
בוכהולץ טאוסיק, מוזיקאי, 263
בוכמן ג', מהנדס, 51
בוק ליפא, הרב, מוגילב, 358
בוראדסקו סבר, סרן, 119, 321
בורוש, 35
ביאליק ח"נ, משורר, 223, 276, 279
ביברינג פיני, עו"ד, 316, 321
ביזמצר י', 146
ביינגלאס ס', ד"ר, 287
בירמאן סיגמונד, ראש קהילת בוקרשט, 174
בלאנארו יון, קולונל, 27
בלום איסאק, ד"ר, 182, 266, 274
בלומנטל משה–מוריץ, 191, 303, 304
בלומנפלד, מורה, 222
בלן אלה, 316
בן אפרים יצחק (מוסקוביץ מנו), ד"ר, צנחן, 21, 404, 405
בנבנישתי משה, עו"ד, ראש ההסתדרות הציונית ברומניה, 69, 108, 109, 150, 157, 188, 259, 377, 378, 385, 388, 440, 444
בן גוריון דויד, 404
בנדיטר יחיאל, פרופ', 414
בנדור אורי, סופר, 218, 279, 280
בק אברהם, הרב, ד"ר, בוקרשט, 220, 260, 280, 301, 321, 339
בקלינגר פאול, 407
בראונשטיין מאוריציו, 184
בראיליאנו טראיאן, השר לחינוך ולאמנות, 277
ברגר משה, הרב, בוקרשט, 215, 339, 364, 423
ברוד שמשון, 394
ברוקר יוסף, ד"ר, מנהל בי"ס תיכון וסמינר פדגוגי בוקרשט, 217, 255, 257, 267
ברוקר א, מוסיקאי, 262
ברטוש ליאון, סופר יידי, 279, 280
ברטיאנו גיאורגה, 72, 444–445
ברי ז', מורה בביה"ס עברי בבוקרשט, 259–261, 287
בריסק אהרון צבי, הרב, צייקה, 334
ברלס חיים, נציג הסוכנות היהודית בקושטא, 396
בר שמעון (גולדשטיין), שחקן, 278
ברנפלד אמיל, מוזיקאי, 262
ברנפלד בנימין, מוזיקאי, 262
ברנשטיין משה וסלי, 279
ברקוביץ אברהם, 113
ברקוביץ אמיל, 35
ברקוביץ ווילי, 349
ברקוביץ ז', 223
ברקוביץ מרטין, מהנדס, מנהל הפוליטכניון היהודי בוקרשט (פוליטכניון ברקוביץ), 206, 255, 258, 265, 269, 271, 287, 436
ברקוביץ משה דוד, הרב, סיגישוארה, 342
ברקוביץ שמעון, הרב, בוזאו, 342
ברשטיאנו, מנהל תיאטרון "בראשיאום", 277
ברשטיאנו טינה, שחקנית, 278

ג

גאלאקטיון גאלא, כומר, אוהב ישראל, 221
גאמברטו (שתי אחיות שחקניות), 278
גבירטיג מרדכי, משורר יידי, 280
גוברין יוסף, ד"ר, שגריר ישראל ברומניה, 357
גוגה אוקטאביאן, משורר אנטישמי, ראש הממשלה, 16, 42, 133, 174, 235
גוטליב משה, הרב, רדאוץ, 331
גוטליב חיים, הרב, רדאוץ, 331
גוטמן יוסף, הי"ד, 38, 44, 334, 396, 422, 429
גוטמן יעקב, הי"ד, 38, 44, 334, 396, 422, 429
גוטמן צבי, הרב, אב"ד בוקרשט, 38, 44, 140, 334, 396, 339, 396, 405, 422
גוטמן אפרים, הרב, 38, 44, 405, 422

גוטמן ישראל, הרב, יאסי, 341
גוטמן מנחם, הרב, יאסי, 341
גוטמן לנדאו שמואל, קישינב, 75, 76
גולד אריה, רופא שיניים, 333
גולדפאדן אברהם, מחזאי, יאסי, 45, 279
גולדשטיין משה, ראש הקהילה האורתודוקסית בוקרשט, 349
גולדשטיין זאק, 181
גולדן דויד וזכריה, אחים, תעשיינים, 243
גולדנברג מישל (פרופ' מיכאל הרסגור), 274
גולדנברג משה, הרב, קאלאראשי, 355
גולדין, ד"ר, נציג הסוכנות היהודית בקושטא, 396
גורדין יעקב, מחזאי, 278, 280
גורודצקי יחזקאל, 348
גורמן, החזן הראשי בצ'רנוביץ, 117
גיאורגה, פרופ', 222
גיאורגה בובי, 323
גיאורגיו קונסטנטין וירגיל, סופר, 51
גיגורטו יון, ראש הממשלה, 16, 40
גיטלר משה (פרופ' משה גיל), בעל פרס ישראל, 274
גינצבורג יעקב, הרב, גורה–הומורולוי, 315, 331
גינצבורג ישראל, הרב, זאדובה–ווקה, 330, 331
גינצבורג (דינסבורג) שלום, הרב, סטורוזינץ, 331
גינגולד נגדור, ד"ר, מומר, ראש "מרכז היהודים", 19, 21, 30, 71, 72, 88, 91, 93, 97, 102, 116, 147, 177, 180, 182–185, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 197–199, 201–208, 212–227, 256, 257, 270, 271, 272, 275, 276, 299, 302, 322, 347, 403
גלאצר י', נדבן, יאסי, 51
גלבר חיים, נשיא "המזרחי" ביאסי, 51, 334
גלוגוזיאנו יון, גנרל, 126
גליק פ', מחבר ספרים לעברית, 261
גלבלמן אסתר, 129
גלנץ משה דב, בלשן, 380
גלנץ ברוך, הרב, בוקרשט, 339
גלר ע', מחבר ספר לעברית, 259, 261
גראור אלכסנדר, פרופ', בלשן, 255, 266
גרבר תיאודור, 274
גרדוש יעקב, 381
גרוסמן, 126
גרוסמן דויד, מורה לעברית, 260
גרוסמן–גרוזיה אדולף, ראש "המרכז" השלישי, 181, 204, 205, 272, 403
גרופר יעקב, משורר יידי, 279
גרופר קונראד, 183, 184
גרייניק, הרב, יאסי 334
גרינבוים יצחק, ארץ–ישראל, 374
גרינברג וולוולה, שו"ב, וואסלוי, 334
גרינברג, אחים, תעשיינים, 243
גרינברג ש, מורה לעברית, 260
גרינברג ליקה, צייר, מחזאי, 278
גרינברג נתן, 349
גרנר ח', עו"ד, יאסי, 51

ד

דאכנר פנחס יוסף, הרב, ברהומט, 331
דאנילוב מיכאל, משתף פעולה, 321
דה–וואק רנה, שגריר שווייץ בבוקרשט, 386
דובוביס י', סופר יידי, 279
דוברושקין מיכאל, הרב, בראילה, 337
דודל בן הרב מבריצני, 348
דוידסקו ראדו, קולונל, 127
דויטש ארנסט, הרב, ד"ר, בראשוב, 334
דומברובסקי, גנרל, ראש העיר בוקרשט, 347
דוקה י"ג, ראש ממשלה שנרצח, 42
דוריאן אמיל, סופר, 279
דורון דויד, 134
דז'יין שבתי, הרב הראשי של הספרדים, 116, 215, 339, 377, 379
דיאמנד סולומון, 330
דינרי ישראל, 394, 396
דישה ל', ד"ר, 276
דלה–פרגולה, משפחת חזנים וזמרים, 255
דלה–פרגולה אדיט, מוזיקאית, 262, 263
דלה–פרגולה אלברטו, חזן ביה"כ ק"ק גראנדה בוקרשט, 263
דלה–פרגולה לוציאן, מוזיקאי, 262, 263
דלה–פרגולה סטלה, מוזיקאית, 262, 263
דלה–פרגולה רנצו, מוזיקאי, 263
דן שייקה (טראכטנברג), צנחן, 21, 404
דנולסקו דן, שר העבודה, 239
דר–הורן, כומר, 135
דראגאן יוסף קונסטנטין, מכחיש שואה, 418
דראק, שו"ב, מדיאש, 335

מפתח שמות אישים

דראגוש, שר, ממונה על רכוש יהודי, 352
דרבירימדיגר אברהם יוסף, הרב, האדמו"ר, גאלאץ, 341
דרבירימדיגר (רחמני) פנחס, הרב, וושקאוצי, 331, 332, 358
דרימן פנחס, 382
דרימר קארול, סופר, יאסי, 51
דרמר, הרב, ברהומט, 331

ה

האבר ס', 321
האגר אליעזר, הרב, אדמו"ר מויז'ניץ, טימישוארה, 312, 313, 333, 334, 342, 354, 358
האגר ברוך (אחיו), הרב, האדמו"ר מסירט, 313, 315–316, 331–333, 354, 356, 357
האגר ברוך, הרב, האדמו"ר מהורודונקה, 78, 331
האגר חיים מאיר, הרב, האדמו"ר מוויז'ניץ (אורדיה–מארה) (אחיהם של 'ר ברוך ור' אליעזר), 313, 338, 354, 382, 436
האגר מיכאל, הרב, האדמו"ר מהורודונקה, 331
האגר משה, הרב, (בנו של האדמו"ר ברוך), חיפה, 313
הארט שמואל, 388
הוכמן זלמן, הרב, בוקרשט, 220, 239, 349, 364, 366
הוניג איגנץ (נפתלי), הרב, סארמאש, 64, 65
הורווארט אלכסנדרו, כומר, 135
הורווארט גיאורגה, כומר, 135
הורוביץ יעקב, הרב, יאסי, 341
הורוביץ מרדכי אריה הלי, הרב, באנילה, 331
הורוביץ נפתלי, הרב, באנילה, 330
הורטי, עוצר הונגריה, 432
הטסגי ארנסט (אהרון), ד"ר, קלוז, 380
הייטנר ישראל (האיתן), הרב, ד"ר, ברלאד, 342
הירשון יעקב, 110
הלברטאל לאזאר, ראש קהילת בוקרשט, 148, 199, 347
הלנה, מלכת האם של רומניה, "חסידת אומות העולם", 409
הלפרט ליבוש בר, הרב, וואסלוי, 341
הלפרין דב בער, הרב, האדמו"ר מוואסלוי, 352
הלפרין יעקב יוסף, הרב, האדמו"ר מוואסלוי–גאלאץ (בנו של הקודם), 341
הלפרין א' חיים, הרב, ד"ר, בוקרשט, 301, 321, 339
הנטנהל, קולונל גרמני, 377
הקלה, מפקד גרמני, 93
הרשמן אדולף, ד"ר, ראש גטו עריץ, 321

ו

וואגו בלה, פרופ', 134, 214, 440
וואלוריאנו, חוקר ועיתונאי, 144
וואסילה מאנסקו, 129, 131
וואסיליו פיקי, שר הפנים, 71, 73, 110, 246, 315, 385, 386, 439
וואסרמן אהרון, הרב, קישינב, וואסלוי, 315, 331, 332
וואסרמן ישראל, הרב, קישינב, 331, 332
וואסרמן מיכאל, הרב, סאבני, 331, 332
וואסרמן פנחס, הרב, דורוהוי, 342
ווארמן פייבל, הרב, האדמו"ר מפלטיציאני, יאסי, 336, 341
וויינברגר (כרמלי) משה, הרב, ד"ר, קלוז', 338, 381, 436
וויינשטיין, הרב, גאיישטי, 336
וויס טוצי, ד"ר, 121
וויס ליאון, מנהיג גטו צ'רנוביץ, 77
וויסמן ליאון, מפקח, 154, 198
וויסנברג סאלו, 195
וויסר אהרון, בנו של המלבי"ם בוקרשט, 346
וילמאן אדולף (גרינברג מאטיאס), סופר מתבולל, 180, 182, 207, 214, 224
וילנר בנימין, הרב, פרומושיקה, 120, 337, 413, 423, 424
וולאדסקו אובידיו אלכסנדרו, גנרל, 137
וולפיש ארנסט, 279
וולפסון מניה, 279
וורצל דב דויד, 381

ז

זביבל, ד"ר, 287
זהבי צבי יקותיאל, ד"ר, 73, 389
זילברפארב חנוך היינך, הרב, האדמו"ר מקוידנבוב, בוטושאני, 340
זימר משה, ד"ר, 181, 188, 200, 224, 298

זיסו א"ל, ראש ההנהגה הציונית, 108, 116, 195, 196, 201, 204, 378, 381, 386–389, 402–406, 440, 441, 444, 445
זכריה, היסטוריון, 87
זלאטסקו גיאורגה, קולונל, 110
זלבינסקי נחום, מורה בביה"ס העברי "תרבות" בבוקרשט, 260, 287
זלצברג רשלה, 216
זלצברג דויד, ד"ר, 216
זלצר דובי, מוזיקאי, 278

ח

חגיגסקו מרגה, 278
חימוביץ נתן, שו"ב, פיאטרה–ניאמץ, 343
חיקיס שמואל, מורה לעברית, 260
חכמו אברהם, ראש קהילת יאסי וראש "המרכז", 243, 311, 403, 406

ט

טאובס אברהם משה, הרב, יאסי, 40
טאובס אורי שרגא פיבל, הרב, יאסי, 45
טאובר שמואל שמלקה, הרב, יאסי, 45
טאובר פ', הרב, 276
טאלר מ', ד"ר, 276
טברסקי אליעזר, הרב, האדמו"ר, פלטיציאני, 339, 341
טברסקי ינקל, הרב, קאלאראשי–לפושנה, יאסי, 341
טברסקי יצחק, הרב, בלצי, 329
טברסקי נחום, הרב, האדמו"ר, יאסי, 341
טברסקי מרדכי–מוטולה, האדמו"ר מבוייאן (ובנו אהרון), 331
טודור קורנליו וואדים, משורר וראש מפלגה אנטישמית, 418
טופור יון, גנרל, 60
טוצו, היסטוריון, 87
טוקס ארנסט, כומר, 136
טיטו, מארשל, יוגוסלביה, 122
טייך מאיר, ד"ר, 21, 61, 190, 191, 300
טנן (טהענען) מאיר, הרב, ד"ר, בראילה, פלויישט, קראיובה, 342, 405
טנן בנימין ושרה אחותו, טבעו בספינת המעפילים "מפקורה", 405
טפנר קארול וגיזלה, 279
טריפה וויורל, בישוף, מנהיג "לגיונרי", 43
טרסטויאנו קונסטנטין, גנרל, 126, 127

י

יאגנדורף שמעון (זיגפריד), מהנדס, ראש הוועד בגטו מוגילב ומנהל מפעל "היציקה", 246, 300, 308
יאנובר מרדכי, הרב, יאסי, 341
יאנקו קורנל, ד"ר, עסקן סעד, 188, 305
יאנקו מלה (אישתו), עסקנית–סעד, 304, 305
יאשיצינסקי וואסילה, שר העבודה, 238, 335, 345
יאנקו מרסל, צייר, 278
יאנקולביץ חיים, 38
יואניד ראדו, ד"ר, היסטוריון, 144
יוזיפוב שמואל, הרב, האדמו"ר מאדינץ, בוטושאני, 340
יוזפוב מרדכי, בנו, מורה לעברית, וואסלוי, 255
יונס הרשקו, 35
יוסף דויד הכהן זוולובר, הרב, האדמו"ר, יאסי, 45
יורגה ניקולאי, פרופ', היסטוריון אנטישמי, 43, 46
יעקב אברהם, 381
יעקב יוסף, ראש קהילת יאסי, 183
יעקובוביץ יעקב, 29, 142
יצחק משה, הרב, האדמו"ר, יאסי, 45
ישו הנוצרי, 31, 32
ישראלוביץ שמואל, הרב, טרגובישטה, 336

כ

כהן אשר, 389
כהן ז'אן, עו"ד, מנהיג ציוני, 387, 388
כהן י"ר, ראש הקהילה הספרדית בוקרשט, 138, 301
כהן סילביו, ד"ר, 335
כהאן יוסף, מורה, 275, 276
כהנא, פרופ' למתמטיקה, 255
כלב נסים, הרב, קונסטנצה, 221
כלף, 116
כץ מנדרו, מלחין, 264
כץ יוסף צבי, הרב, בוקרשט, 339
כץ שלום, חזן, בוקרשט, 350

מפתח שמות אישים

ל

לאוביאנו עמנואל, גנרל, 69
לאופמן דב פרל, 354
לאופר פייבל, 316
לאזאר איליה, 109
לאזאריו פליציאן, היסטוריון, 144
לאזאריאנו בארבו, סופר, 218, 279
לביא תיאודור (לוונשטיין), מנהל בי"ס, 50, 61–63, 92, 182, 207, 224, 266, 267, 273
לבנון (ליבנדמן) ישראל, מורה לעברית, עסקן ציוני דתי, 21, 37, 312, 314–316, 338, 388
לודו, סופר, 218
הלוי מאיר אברהם, הרב, ד"ר, בוקרשט, 181, 266, 339
לופו נ. ד"ר, ראש מפלגת האיכרים הלאומית, 33
לופו, פרופ', 222
לופסקו מגדה, פילגשו של המלך קארל השני, 42
לוקה ג'טה, שחקנית, 278
לזרוביץ דן, 274
ליאון ז'אק, סוכן מודיעין, מלשין, 101, 102
ליבא, ד"ר, 266
ליבוביץ צבי, הרב, שו"ב, וואסלוי, 377
ליביאנו דורל, 278
ליבנדמן בנימין, הרב, חוטין, 329
ליבה דויד, 218
ליטאני (אריאנו) דורה, מנהלת בי"ס תיכון, 267
ליכטהיים ריכארד, ד"ר, 378, 387
לינדברג, כנר, 279
לינדנברג א', מנצח תזמורות, 263, 278
לינדנברג, שחקנית, 263
לנדא אפרים, הרב, בוקרשט, 339
לנדא איזו, משתף פעולה, מלשין, 321
לנדאו יוסף, הרב, יאסי, 45
לנדאו, הרב, סאדיגורה, 335
לנדמן זוסיא, הרב, בוקרשט, 339
לסקר שרגא, סופר יידי, 279
לקה ראדו, "הממונה על ענייני היהודים", 19, 70, 72, 89, 91, 97, 100, 101, 128, 136, 147, 148, 153, 179, 181, 184, 189, 191, 192, 194–201, 203–207, 215–218, 220, 221, 224, 225, 238, 242, 256, 270, 271, 276, 301, 302, 318, 345, 349, 383, 385, 386, 403
לקר ד, 276

מ

מאגארסקו גיאוגרה, משורר אנטישמי, 418
מאיר סאלי, 317
מאירוביץ גרשון, 275
מאלינסקו, רס"ר, 130
מאנולי לאזאר, 255, 292
מאניו יוליו, שר, ראש מפלגת האיכרים הלאומית, 444
מאנסקו וואסילה, 129, 131
מאסוף יון, 191
מאנציו, 41
מאציצי ניקולאי, גנרל, 126, 127
מארגושש ישראל, הרב, וואטרה–דורני, 315, 331
מארגושש (מארגאשש) ניסן, הרב, וואטרה–דורני, 360
מארטין ארנסט, ד"ר, 380, 387
מאריאה הבתולה, 32
מאריוס א"ל, 263, 277, 278
מאריליוס מאיר, הרב, מיהילאני, 331
מארין, כומר, 70, 183
מארינסקו סטאליאן, רב סרן, 348
מארק אברהם יעקב, ד"ר, הרב הראשי, צ'רנוביץ, 77, 117, 330, 348
מארקוביץ יחיאל, 183
מארש א', 32
מוהנבלאט היינריך, 110, 184
מוטורה סאבין, קולונל, "חסיד אומות העולם", 119, 120, 413–414
מולנר, 382
מומויאנו יוליאן, 190, 300
מוצא יון, "לגיונר", אנטישמי, 42
מורגסקו י', רב סרן, 118, 119, 321
מורויאנו, סגן ראש עיריית בראילה, 71
מורסאו פלוריאן, כומר בקלוז, 411, 416
מושאט, היסטוריון אנטישמי, מכחיש שואה, 418
מושקוביץ ינקו, 274
מושקוביץ, הרב, הרצה, 330
מושקוביץ משה, 380
מושקוביץ משה פרוים ופנינה, טבעו בספינת "מפקורה" בים, 405
מגנזין פ', מורה לעברית, 260
מזרחי אריה (ליאון), ראש ההסתדרות הציונית, 444
מיכאי הראשון, מלך רומניה, 39, 98, 174, 219,

275, 409, 416
מיכאילוביץ אדולף דן, 275
מיכאילוביץ שייקה, שו"ב, בראילה, 337
מייקל הרולד, סר, הנציב הבריטי העליון, 394
מילר אנשיל יהודה, הרב, פטרושאני, 335
מילר פנחס, הרב, פטרושאני, 343
מיסלס יוסף, הרב, אוקנה–מורשולוי, 334
מירקו מאריוס, 21, 50
מלכין מנדל, חזן, בוקרשט, 350
מלר, 382
מנגר איציק, סופר יידי, 280
מנדלוביץ י', 388
מנדלסון איליה, תעשיין, יאסי, 243
מנדלסון, תעשיין, בוקרשט, 243
מנלדסון אלפרד, מלחין, 262, 263, 279
מנדלסון ליאון, 262, 279
מנואלה סאבין, ד"ר, ראש המכון הממשלתי לסטאטיסטיקה, 272
מנקס, פרופ', 268
מקסי מ"ח, צייר, 263, 266, 270, 278
מקסי ליאנה, סופרת, 264, 280
מרגוליס יופה, 274
מרגוליס (מרגלית) יעקב, הרב הראשי גאלאץ, 341
מרינס רבקה, 332
מרקוביץ אוטו, מנהל תיאטרון בארשיאום, 277
מרקוביץ ק, סופר, 280
מרקוביץ יחיאל, 299

נ

נאור מרדכי, 36
נגריאנו ראדו, פרופ', 263
נדלר זליג, 187
נוימן א', הרב, ד"ר, טימישוארה, 342
נוימן פראנץ, בארון, מומר, 208, 387
נוסבוים דויד, 388
נטרה סוניה, פסלת, 264
נטרה סרגיו, מלחין, פרופ', 264
ניאקשו איליה, סופר אנטישמי, מכחיש שואה, 418
נימויאנו פטרה, תת–שר החקלאות, 343
נימירובר יעקב, הרב, ד"ר, רבה הראשי, הכולל, של רומניה, 374
ניסים, ד"ר, 156
ניסל דויד, 381
ניסל שבתי, 381
ניקודים, פאטריארך, ראש הכנסייה האורתודוכסית, 31, 40
נסטוריאנו ה', 179, 180
נשטיאן וואלריו ק', סופר אנטישמי, מכחיש שואה, 418

ס

סאנדו מאריה, 278
סאנאטסקו קונסטנטין, גנרל, 416
סאנילביץ סימון, מתמטיקאי, פרופ', 266
סבטיאן מיכאל, סופר, 278
סגל י', 349
סגל יוסף, שו"ב, פיאטרה–ניאמץ, 343
סגל מקס, 349
סגל שרה, 121
סובה שמחה, עו"ד, 357
סובל ברטולד, סופר, 278
סולדן אאוגן, הרב, 215
סולומון אלכסנדר, 38
סולומון יאנקו, 35
סולומון משה, חזן, רדאוץ, 356
סולומונוביץ ה', ד"ר, יו"ר קהילת יאסי, 51
סופר יצחק, הרב, טימישוארה, 342
סופר נחמן, הרב, בי"ס להכנת "בני–מצווה" על שמו, 217
סטוליאר דויד, 395
סטורזה איליה וולאד, מפקד "לגיונרים", 344
סטרומינגר מ', 181, 273
סטריחאן, סגנו של שר הפנים פופסקו ד, 347
סטרויה נ', שחקן, 263, 278
סימה הוריה, ראש "משמר הברזל" ("הלגיונרים"), סגן ראש ממשלה, 16, 39, 43, 44, 137
סימיון, היסטוריון, 87
סמו א', סופר, 280
סמו אלי, 278
סמו י', 215
סמואל ארברט, 244
סמוטריצי י', מורה, מחבר ספרים בעברית, 287

ע

עבר כהן יוסף, מנהיג ציוני, 299

מפתח שמות אישים

עוזיאל ב"צ חי, רב ראשי, ירושלים, 339
עירום שוני, 381

פ

פאונסקו אדריאן, מכחיש שואה, 418
פאוקר אנה, שרת החוץ, 260
פאוקר זלמן, מורה לעברית, 260
פאטרושקויו, קולונל, 93
פאלקובסקי, הרב, גטו קישינב, 75, 329
פאנדלים ז'אן, סוכן אונייות, 392, 393, 40
פאנט יוסף, הרב, איליאנדה–מארה, 338, 380
פאנט משה (בנו של הנ"ל), 338
פאסטור סביליה, שחקנית, 279
פאפ, גנרל, 136
פדורה אריסטידה, 129, 131
פוטופיאנו, גנרל, שר האספקה, 344
פולאק, ד"ר, 267
פולאק אשר הלוי, הרב, ביוש, 336
פוליאקו, ד"ר, ראש העיר יאסי, 350
פומרנץ וויניה, נציג וועד ההצלה מירושלים בקושטא, 315
פונדיאר איזו, 189
פופה, קולונל, מפקד ז'אנדרמריה, 388
פופוביץ טראיאן, ד"ר, ראש העיר צ'רנוביץ, "חסיד אומות העולם", 77, 79, 411, 412, 437, 443
פופוביץ קריסטיאן, סגן אלוף, 119
פופסקו דומיטרו, גנרל, שר הפנים, 347
פופסקו ז'אן, תת–שר הפנים, 27, 86, 107
פוקס יוסף, ד"ר, 268
פורטוגאל אליעזר זוסיא (זושא), הרב, האדמו"ר מסקולני, צ'רנוביץ, 111, 140, 305, 337
פורטוגאל אריה, שו"ב, וואסלוי, 111, 337
פדר שמעון, הרב, 343
פטרוביץ, שר החינוך, 217
פטרוצוי, קולונל, 108, 110
פיוס ה–12, האפיפיור, 222, 386, 441, 444
פייבוש דויד, מורה ומחבר ספרים ומילונים בעברית, 259, 261, 287
פיינשטיין, מורה לעברית, 260
פילדרמן וילהלם, ד"ר, ראש "הפדרציה של איגוד הקהילות", 19, 21, 26, 27, 29–33, 40, 50, 69–71, 75, 76, 78, 89, 107, 110, 111, 113, 114, 116, 122, 146, 152, 153, 157, 175, 177, 179, 195, 196, 200, 201, 205, 207, 208, 213, 214, 234, 256, 264, 271, 321, 334, 337, 345, 349, 351, 375, 337, 379, 384–386, 389, 402, 439–441, 444
פילדרמן, תעשיין, באקאו, 243
פילון ס', 273
פיליפ ע', 274
פיניאלי, מורה לעברית, 260
פינלס ברטה, 305
פינצי אלכסנדר, שחקן ומלחין, 113, 263, 277
פינקלשטיין בנימין, משתף פעולה, 321
פינקלשטיין אלברט, 401
פישל, הרב (אוקראינה רוף), יאסי, 334
פישל אפרים, חזן, בוקרשט, 350
פישר אאוגן, הרב, טקוץ, 215
פישר ווילהלם, ד"ר, 377, 378
פלדמן לודוויג, מלחין, 263, 279
פלום, הרב, פאלשטי, 330
פלין מיכאל, סופר, 52
פלץ, סופר, 278
פנקס מ', ראש קהילת הספרדים בוקרשט, 224
פסקו, מהנדס 278
פרדינגד, מלך רומניה, 174
פרדנוב ביאטה, שחקנית, 263, 277
פרוימסקו פרי, עו"ד, 116, 117
פרופטה נלו, מוזיקאי, 263
פרידלנדר, הרב, סטאנשטי דה–זסו, 62, 330
פרידמן אהרון, הרב, האדמו"ר מבויאן, 78
פרידמן דויד, הרב, האדמו"ר פלוויישטי, 30, 333
פרידמן יהושע העשיל, הרב, האדמו"ר אדזוד–גאלאץ, 341
פרידמן יצחק, הרב, האדמו"ר מבוהושי, בוקרשט, 39, 333, 337, 338
פרידמן בת–שבע, אשת האדמו"ר יצחק פרידמן מבוהושי, 337
פרידמן מוטולה, הרב, האדמו"ר מבויאן, 78
פרידמן מנחם נחום, הרב, האדמו"ר שטפנשטי, 45
פרידמן ישראל, הרב, האדמו"ר מרוזין, 45
פרייס ק', 222
פריש שרה, 381
פרנקל, הרב, זאפלוקאוץ, 331
פרנקל יהושע, הרב, סלטין, 329–330
פרנקל מנחם, הרב, רומאן, 342

פרסיאנו רונה, 278

צ

צוקר הרי (פרופ' צבי יעבץ), בעל פרס ישראל, 398
צוקר יעקב, תעשיין, 243
צורונובסקי גניה, 129
ציאושסקו ניקולאי, נשיא רומניה, הרודן הקומוניסטי, 43, 418
ציזאר אלכסנדרו, ארכיבישוף, המיטרופוליט של הכנסייה הרומית הקטולית, 135, 222
צימירינג יצחק, הרב, ביבולארי, 331
צימר, תעשיין, 244
צימרמן צבי, 390
צירלסון יהודה ליב, הרב הראשי של בסרביה וקישינב, הפוסק, 74, 329, 364
צפליאנו קונסטאנטין, גנרל, מפקח על גדודי העבודה הכפוייה, 97, 219

ק

קאופמן א', מוזיקאי, 262
קאופמן אברהם ג'אורג, 217, 220, 237, 261
קאזאל מארקו, פרופ', 268
קאזאל ניקולאי, פרופ', 268
קאלוגרו יון, סופר, 218
קאלוטסקו קורנליו, גנרל, מושל בוקובינה, 28, 77, 79, 348, 411, 412, 437, 443
קאלינסקו ארמנד, ראש ממשלה, 43
קאמפוס יעקב, 116
קאנר אברהם אביש, הרב, האדמו"ר מטשחוב, יאסי, 341, 405
קאנר ציפורה–לאה, בתו, טבעה ב"מפקורה", 405
קאנר דב, 182
קאסולו אנדרייה, מונסניור, נונציוס אפיפיורי בבוקרשט, 136–138, 222, 227, 386
קאפון סופריה, 217
קאפון מארצל, 181, 274
קאציולסקו קונסטנטין, 237
קאראלניק הרשל צבי, הרב, דז'ורין, 333, 358
קאראצקי אאורל, היסטוריון, 51
קארול השני, מלך, 16, 39, 42, 174
קארפ הוריה, סופר, 65
קארפ מתתיאס, מזכיר "פדרציית הקהילות", 21, 50, 63–65, 88, 224
קארפ ולריו, סרן, 62
קדרי מ.צ. פרופ' (בעל פרס ישראל), 109, 387, 436
קהת פאליק, 388
קובאץ ה', שליח "המרכז", 155, 192, 198
קובאץ מ', היסטוריון, 51
קובאץ ניקולאי, 404, 407
קובילביץ יעקב (יון), 195, 278
קובילביץ אמיל, מוזיקאי, 262, 279
קובל הנרי, 219
קובנר אבא, 390, 391
קודריאנו קורנליו, "לגיונר", ראש מפלגה אנטישמית, 41, 42, 46
קודריאנו יון זלבינסקי, אביו, מורה אנטישמי, 41
קווה עזריאל, הרב, רדאוצי, 331
קוזה אלכסנדרו קונסטנטין, ראש מפלגה אנטישמית, 16, 41
קוזוקארו רומולוס, 377
קוטיק משה, ד"ר, מנהיג ציוני, 21, 317, 374
קולב שארל, נציג הצלב האדום הבינלאומי, 305, 317, 389
קולר לני, שחקנית, 277
קומיסיונה סרגיו, מוזיקאי, 264, 278
קונדריה סולומון כהן, 113, 114
קונסטנטין יונסקו, 71
קוסטינר א', ד"ר, 188
קוסטינסקו י', ד"ר, נשיא הצלב האדום הרומני, 50, 267
קוסמה תיאודור, מלחין, 279
קופטור י', 26
קופלר אויגן, מוזיקאי, 279
קופלר ז'אן, מוזיקאי, 264
קופר דריוס, פרופ', 268, 273
קופרשטיין ליב, 21
קופרשטיק יהושע, חזן, 39, 334
קורנל יאנקו, ד"ר, 259
קורנליו אליאס, 274
קורציאק רוזה, 390
קילינגר מנפרד, פון, שגריר גרמניה בבוקרשט, 179, 206, 207, 212, 236, 385
קיריקה פטרה, כומר, 31
קלאפס קונסטנטין, גנרל, 72

מפתח שמות אישים

קלזאן הרמן, אדריכל, 30, 179, 444
קליין פישל, הרב, דווה, 342
קליפר נתן, נדבן, 312, 314–316
קלמי בתיה, 274
קלר הרץ, מוזיקאי, 262
קמין ברוך, צנחן, 21
קנטאקוזינו גיאורגה, גנרל, 42
קניג ליאה, שחקנית, 120
קראוס משה, הרב, ד"ר, אלבה–יוליה, 336, 342
קראוס י"מ, הרב, בלאז, 115
קריינדלר א', מורה, 255
קריסטיאן, ס"ק, מפקח על הקהילות, 72, 109, 154, 198, 206
קריסטודו פופסקו, סרן, 119
קריסטיה מירון, מטרופוליט, ראש הממשלה בשנת 1938, 16
קרלאונץ דומיטרה, גנרל, 69
קרמיץ (אחים), תעשיינים, 243
קרן אהרון, שו"ב, רדאוצי, 331
קרצו א', 102, 187
קרשטינו אברהם (אאורל), משתף פעולה, 320, 321

ר

ראבינוביץ דב בער, הרב, וואסלוי, פיאטרה–ניאמץ ורדאוצי, 341, 346
ראבינוביץ חיים, הרב, בוקרשט, 339
ראבינוביץ חיים, הרב, יאסי, 336
ראבינוביץ שלמה, הרב, טקוץ, 341
ראדו גיאורגה, גנרל, 29
ראדוביץ א', 181
ראטה משולם, הרב, הפוסק, אב"ד סוציאבה וצ'רנוביץ, 314, 338, 342
ראנטה שטפאן, 236
ראפאפורט זאק, 109, 184
ראקוביצה מיכאי, גנרל, 71, 72, 74
רגליס אאוגן, סופר, 262
רובין אשר, הרב, קוסמני (קוצמני), 63, 330
רובין יצחק, 50
רובין משה יוסף, הרב, קמפולונג ובוקרשט, 301, 312, 314, 321, 334, 349
רובינסקי רפאל, חזן ראשי בטמפל הקוראלי בוקרשט, 350
רודן מנדי, מנצח, 264
רוהבר יורגן, 395, 402
רוזן לוציאן, 274
רוזן משה דויד, הרב הראשי, 140, 418, 424, 440
רוזנבוים חיים מרדכי, הרב, האדמו"ר מנדבורנה, 357
רוזנברג (רזי) רפאל, 381, 382, 389
רוזנהויפט שמואל, 259
רוזנקראנץ דאדו, עו"ד, מפקח של "המרכז", 88, 192, 193
רוזנצווייג ז'אק, 378
רוט א', מפקח על הקהילות, 154, 198
רוט ישעיהו, 380
רוטנברג ויקטור, ד"ר, 279
רוטר אהרון ישעיהו, הרב, בני–ברק, 332
רולר בן–ציון, הרב, בוהושי, 340
רולר חיים מרדכי, הרב, הפוסק, טרגו–ניאמץ, 340
רומאן מאוריציו ומנדל, תעשיינים, 243
רומאן רונטי, סופר, 222
רומאן שוס, סופר, 280
רומן אלי, מלחין, 279
רומולוס אמברוס, 131
רוניה וילי, 277
רוקר האנס, 96
רוריליך ברנארד, ראש ההסתדרות הציונית, 128
ריבל, שו"ב גאלאץ, 337
ריושאינו אלכסנדר, פרופ', 28, 77, 411
רייטלינג ג'ראלד, 144
רייך משה, הרב, מדיאש, 335
רייכר ישעיהו, הרב, איסמאיל, 330
רייכר בוריס, בוקרשט, הרב, ד"ר, 260, 287, 339, 364
ריימן בריש, הרב, באנילה, 330
ריינהורן, 321
ריינס גדליה, הרב, יאסי, 341
ריכטר גוסטאב, נציגו של אייכמן בבוקרשט, 32, 138, 179, 198–200, 206–208, 212, 214, 224, 239, 273, 283, 409
רינצלר ברוך ולאה, 279
רייס אנשל, 374
ריספלר יהושע, מנהל ביה"ס העברי "תרבות", בוקרשט, 259–261, 287
ריקרדו וריה, 278
רייפר מנפרד, ד"ר, חבר פרלמנט, עסקן ציוני, 21, 79, 134, 223, 377

רסל מרדכי, פעיל "בני–עקיבא", 21, 381, 389, 405

ש

שארף ח', 155, 192, 198
שוואלב נתן, נציג התנועה הציונית בשווייץ, 314, 315
שוואפלברג ארנולד, עו"ד, 116, 157, 188, 298, 444
שוואפלברג בטי, עסקנית סעד, 305, 321
שווארץ ב', מפקח חינוכי, 275
שווארץ הוגו, מוזיקאי, 255, 262
שווארץ ל', 381
שווארצמן הוגו, מוזיקאי, 280
שווארצמן חיים, מוזיקאי, 278, 279, 280
שוברט יוסף, מונסיניור, נציג האפיפיור בבוקרשט, 222
שווימר, 280
שור ישעיהו, הרב, יאסי, 45
שור מ' (מאור משה), עיתונאי, 217
שורבאן ראול, "חסיד אומות העולם", 411
שטופלר צבי, שחקן, 120
שטיינברג אליעזר, משורר, 280
שטיינברג אנריך, סופר, 280
שטפאן ח', סופר, 255
שטראוך סטריה יולס, 181
שטרייטמן ח"ס, היו"ר הראשון של "מרכז היהודים", 19, 138, 147, 148, 150, 153, 180, 183, 199, 205, 227
שטרן משה, מורה לעברית, 260
שטרנברג ברנרד, 392
שימונסון, עו"ד, 217
שייפלברג בטי, עסקנית סעד, 316
שייקארו פמפיל, עורך עיתון אנטישמי "קורנטול", 72, 386
שכטר ארמנד, זמר, 279
שפטר בן–ציון, גבאי, הרבי מוויז'ניץ, 405
שכטר דויד, הרב, דורוהוי, 35
שכטר י', פסיכולוג, 267
שכטר יעקב, מהנדס, 190, 299
שלום עליכם, סופר, 273, 279
שלמה דויד, סופר, 37
שמילוביץ זני, שחקנית, 278
שנאבל בעריל, סופר יידי, 280
שנאפ יוחנן, מיסיונר, 134
שנאפ ש', סופר יידיש, 278
שפיצר בבה, שחקנית, 278, 445
שפירא אברהם, עו"ד, 75
שפרן אלכסנדר, הרב, ד"ר, הרב הראשי, הכולל, של רומניה, 15, 19, 21, 29, 31, 33, 50, 70, 75, 76, 78, 93, 113, 116, 175, 181, 182, 191, 204, 206, 220, 225, 256, 260, 266, 281, 300, 301, 334, 338–340, 343–346
שפרן דויד, הרב, ד"ר, בוקרשט, 339, 362, 363
שפרן חנוך היינך, הרב, בוקרשט, 339, 362, 363
שפרן יוסף, הרב, ד"ר, יאסי, 260, 336, 340
שפרן מנחם, הרב, ד"ר, פלוויישטי, 260, 336, 340
שרגא פרד, עו"ד, ראש משלחות "הוועדה האוטונומית לעזרה" לטרנסניסטריה, 21, 110–113, 127, 188, 190–193, 198–200, 298–303, 306
שרצר א', שליח "המרכז", 154, 198
שרתוק משה, חבר הנהלת "הסוכנות היהודית", 394, 395

מפתח שמות מקומות

א

אדזוד, 158, 161, 211, 308, 341
אדינץ, 61, 76, 107, 118, 169, 184, 221, 329, 340
אובודובקה, 300
אודובשטי, 28, 111, 158, 161, 211, 308
אודורחיי, 139, 172
אודסה, 65, 92, 125–130, 190, 300, 413
אויורה, 163
אולט, 221
אולטניה, 143
אולטניצה, 211
אונגני, 61
אוסטריה (אוסטרו–הונגריה) 74, 375, 385, 414, 442
אוסמאניצה, 114
אוציאקוב, 92, 130
אוקנה, 63
אוקנה–מארי, 307
אוקנה–מורשולוי, 163, 210, 308, 321, 334
אוקראינה (אוקראינים), 19, 74, 82, 90, 95, 96, 125, 129, 131, 132, 276, 330, 378, 390, 409, 413, 414, 419, 442
אוראוויצה, 163, 210, 308
אוראשטיה, 155, 163, 210, 308
אורדיה–מארה (גרוסורדיין), 41, 81, 139, 171, 313, 338, 382, 422, 433
אורזיציאני, 158, 238
אורחיי, 77, 169
אורשובה, 163, 211, 308
אושביץ (אושויץ), 29, 82, 143, 356, 404, 411, 418, 422, 423, 433
"אושביץ של רומניה" (טרנסניסטריה), 19, 21, 79
אטאקי, 330
איגניאדה, 402
איוושטי, 158, 165, 211
איוד, 163, 210, 307, 308, 335
איטליה, 414
איליאה, 210, 309
איליאנדה–מארה, 338, 380
אילפוב, 211
איסטנבול, 379, 391, 393–396, 423
איסמאיל, 169, 330
אירופה, 145, 374, 435, 442, 444
אלבה, 210
אלבה–יוליה, 163, 210, 336, 342
אליסאבטה–דואמנה, 166
אלכסנדרובקה, 97
אלכסנדרני, 91, 169
אמריקה הלטינית, 244
אנגליה, 144, 395
אקמצטקה, 131, 132, 321
אראד, 100, 109, 163, 210, 225, 255, 283, 308–310, 313, 320, 334, 338, 342, 379, 381–383, 387, 389
ארגנטינה, 44
ארגש, 210
ארץ–ישראל, 97, 148, 221, 224, 259, 260, 276, 305, 312, 334, 338, 354, 386, 390, 391, 393, 394, 396, 398–400, 402, 406, 407, 414, 417, 419, 423, 424, 434, 441, 442, 444

ב

באבאדאג, 158
באזל, 110
באיה, 27, 188, 210
באיה–מארה, 81, 103, 423
באלטה, 80, 92, 93, 95, 190, 246, 276, 300, 303, 308, 320, 333
באלצי, 28, 61, 65, 112, 117, 169, 306
באלקי, 303
באנאט, 143
באנילה, 62, 167, 330, 331
באציאשטי, 108, 158, 165, 211, 352
באציומול–מארה, 172
באקאו, 26, 71–73, 95, 100, 115, 149, 158, 161, 193, 195, 210, 217, 243, 264, 283, 302, 304, 308, 320, 348, 351, 376
באקליאו, 171
באר, 96

העמידה הרוחנית ברומניה

בוג (נהר), 80, 92, 96, 118, 120, 121, 125, 128, 129, 137, 190, 321, 330, 335, 432
בודי, 331
בוגדאנובקה, 127, 129, 130–132, 321
בודשטי, 172, 382
בוהושי, 73, 158, 161, 210, 211, 309, 320, 333, 340, 352
בוזאו, 97, 109, 115, 149, 154, 161, 184, 193, 210, 304, 309, 322, 336, 342, 351, 356, 407
בוזיאני–באלש, 166
בוטושאני, 27, 100, 103, 108, 115, 128, 149, 152, 154, 158, 161, 165, 188, 193, 210, 216, 245, 255, 283, 304, 307–309, 311, 340
בויאן, 167, 331, 445
בולגריה, 13, 146, 392, 399
בומבשטי, 110
בוספורוס, 393, 394, 400, 402
בוצציאה, 115, 158, 165, 210, 216, 352
בוקובינה, 16, 17, 19, 21, 27, 28, 30, 35, 36, 43, 60, 61, 63, 74, 77, 79, 82, 102, 117, 118, 120, 121, 125, 127, 133, 137, 142–146, 149, 152, 174, 176, 177, 188, 191–197, 212, 223, 239, 254, 260, 274, 275, 298, 303–306, 312, 314–316, 321, 329, 330, 333, 345, 347, 348, 353, 358, 360, 376, 393, 399, 409, 411, 412, 417–420, 422, 428, 436–442
בוקרשט, 17, 18, 20, 28–30, 32, 33, 35, 37, 38, 40, 41, 43–45, 52, 53, 65, 69, 70, 73, 75, 76, 80, 88, 91–94, 97–101, 103, 113, 114, 116, 117, 120–122, 125, 127, 129, 130, 133, 135, 136, 138, 142, 144–146, 149–151, 153, 155, 156, 158, 161, 177, 179, 184, 186–191, 193, 196, 198, 199, 205, 206, 211–213, 215, 216, 218–225, 237, 238, 240, 243–247, 255–258, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 269–277, 280–283, 298, 300, 301, 303–308, 310–318, 320, 321, 331, 333, 334, 336–339, 342, 343, 345–347, 349–351, 353, 354, 357, 362–364, 374–384, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 396, 402, 404, 407, 409, 410, 412–414, 416, 418–420, 422–424, 428, 436, 438, 439, 442, 444
בוקרשטי, 171
ברהומט, 167, 331
ברוקלין, 404
ברזובסקה, 80, 92, 128, 130
בריצבה, 169
בריצני, 61, 169, 329, 330, 348
בריטניה (בריטים), 398
ברית–המועצות, 16, 26, 47, 48, 60, 74, 77, 80, 107, 114, 117, 144, 146, 151, 171, 176, 177, 305, 311, 395, 401, 419, 432, 439
ברכטסגדן, 234
ברלאד, 73, 115, 149, 158, 161, 193, 211, 283, 304
ברשאד, 80, 92, 246, 300, 303, 355
ברשטי (בערעשטי), 81, 158, 352
בורדוז'ני, 108, 167
בורשה, 171
ביבולארי, 108, 111, 151, 158, 165, 210, 331
ביהור, 139, 188, 210, 334, 351
ביוש, 163, 336, 351, 379, 382
ביילורוסיה, 414
ביסטרה, 172
ביסטריצה נסאוד, 81, 139, 171
ביירות, 398
בלאז, 115, 163, 211, 309, 329
בלגיה, 413
בלזץ, 138, 208, 403
בני–ברק, 333
בסרביה, 16, 17, 19, 21, 27, 35, 36, 43, 47, 60–63, 74, 79, 82, 91, 102, 107, 109, 111, 112, 117, 118, 120–122, 125, 127, 129, 130, 133, 134, 137, 142–146, 149, 152, 169, 174, 176, 177, 184, 185, 188, 191, 197, 218, 221, 254, 259, 260, 274, 298, 306, 312, 321, 329, 330, 332, 339, 348, 355, 356, 358, 364, 390, 393, 399, 409, 413, 417–420, 422, 438–442
בראילה, 37, 71, 91, 93, 97, 158, 161, 180, 183, 187, 203, 210, 216, 235, 281, 283, 309, 311, 336, 342, 375, 399
בראשוב, 70, 71, 115, 163, 210, 221, 225, 283, 309, 320, 334, 342, 343, 352, 379, 388
בראצלאב, 355
ברבשטי, 171

מפתח שמות מקומות

ג

גאיישטי, 158, 336
גאלאץ, 26, 73, 94, 100, 116, 161, 203, 210, 215, 218, 225, 255, 272, 273, 283, 302, 309, 320, 337, 341, 345, 376
גולטה, 129–131, 320
גורה–הומורולוי, 79, 167, 313, 333, 357, 360
גורה–קאינארי, 61
גורה–קאמינקה, 61
גורז, 210
גיאורגיאני, 171
גידיגיצי, 75, 90
גיורגיו, 71, 107, 112, 158, 161, 211, 309
גינטה, 209
גליציה, 45, 377, 423
ג'נבה, 305, 315, 317, 374, 387
גניו–מרינה, 91
גראביוויץ, 321
גרוסולובו, 107, 109, 120, 216, 413, 414, 423
גרוסורדיין (ראה אורדיה–מארה), 433
גרינזי–בטון, 90
גרלה, 81, 181
גרמניה (צבא גרמני, גרמנים), 32, 92, 96, 98, 114–116, 120–122, 125, 128, 131, 137, 144, 146, 148, 151, 180, 199, 200, 204, 206–208, 212, 236, 240, 243, 274, 311, 313, 314, 321, 329, 330, 334, 338, 344, 348, 352, 356, 375, 377, 378, 381, 383–387, 393, 399, 395, 401–403, 406, 409, 413, 414, 416, 419, 420, 422, 430, 440, 441, 443

ד

דאמיאנשטי, 166, 211
דאראבאני (דאראבאן), 37, 108, 112, 158, 166, 191, 192, 210, 341
דארמאנשטי, 72, 158
דואגה, 90, 98
דוברוגיה, 16, 143, 146
דודשטי (רובע יהודי בבוקרשט), 39, 69
דווה, 163, 210, 342, 355
דולז, 210
דולניק, 126
דומבראבני, 163, 169, 211, 309
דומאנובקה, 127, 130–132, 303
דורוהוי, 16, 19, 21, 35, 37, 40, 43, 44, 52, 60, 79, 103, 108, 110, 112, 118, 121, 125, 143–145, 149, 152, 154, 158, 161, 166, 184, 185, 188, 208, 210, 213, 216, 219, 221, 225, 226, 238, 254, 283, 298, 302, 309, 312, 320–322, 331, 341, 352, 393, 409, 417, 419, 420, 422, 428, 439, 441, 442
דז', 81, 171, 338
דז'ורין, 80, 276, 281, 303, 313, 315, 316, 333, 354, 356–358, 360, 361, 365
דיגורי, 90
דמבוביצה, 210
דנובה, 91, 346, 392
דניסטר (ניסטר), 60, 73–75, 82, 125, 190–192, 330, 409, 414, 419, 432
דראגאשאני, 211, 309
דראגמירשטי, 171
דראצינצי, 62
דרניציאני, 176

ה

האלמאו, 171
האצג, 163, 210, 309
הארלאו, 158, 161, 210, 216, 309, 352
הארשובה, 90
הואדין, 41, 171
הולנד, 414
הונגריה (הונגרים), 13, 16, 20, 29, 64, 81, 82, 107, 109, 122, 134–136, 141, 144, 145, 148, 171, 177, 298, 307, 310, 314, 321, 336, 338, 359, 374, 379–383, 386–388, 390, 391, 402, 404, 407, 411, 414, 418, 422, 423, 432, 436, 438, 439, 442–444
הונדוארה, 163, 210, 309
הושי, 26, 41, 73, 108, 115, 149, 158, 161, 176, 193, 210, 245, 275, 304, 309, 337, 341
הרצה (הערצה), 35, 60, 117, 118, 158, 191, 192, 210, 330

ו

וואדו–ראשקו, 169

וואטרה–דורניי, 79, 167, 312, 315, 331
וואליה לוי וולאד, 169
וואליה לוי מיכאי, 169
וואמה, 167, 172
וואלציה, 211
וואסלוי, 29, 71, 73, 93, 95, 108, 111, 115, 142, 149, 151, 152, 158, 161, 166, 193, 211, 245, 309, 320, 331, 334, 337, 341, 343, 350, 384
וואפניארקה, 107, 109, 110, 119, 120, 122, 189, 192, 216, 279, 281, 302, 307, 321, 337, 353, 413, 414, 416, 420, 423
וואקארשטי, 39, 69, 98, 277, 307
וואשינגטון, 144, 418
וואשקאוץ, 62, 331, 358
ווידלה–וולאשקה, 107, 111, 298, 312
וויזניץ (וויזניצה), 62, 167, 312, 313, 316, 333, 338, 342, 357, 358, 382, 405
וויטובקה, 355
ווינה, 380, 423
וויניצה, 92, 96
ווינשטי, 90
וויקובול דה–סוס, 167
ווישאול דה–סוס, 81, 171
ווישאול דה–מיזלוק, 171
וולאשקה, 211
וורהובקה, 332
וורושילובקה, 303, 321
וורטוז'ני, 76, 77, 107, 118, 169

ז

זאדובה ווקה, 167, 330
זאכארשטי, 60
זאלאו, 172
זאסטאבאנה, 79, 167
ז'אפלוקאוץ, 331
זוגאסטרו, 95
זיגיפקה, 356
זיו, 110
זיבואו, 171
זילאבה (זילוה), 38, 65, 98, 275, 307, 334, 429
זכרון יעקב, 14
זמרינקה, 80, 95, 276, 300, 308, 320, 321

ח

חוטין, 61, 76, 117, 143, 169, 306, 329, 330, 331
חיפה, 340, 398
חליניצה, 62

ט

טאוטני, 63
טאטארשטי, 61
טאלאלאייווקה, 355, 358
טארוטינו, 169
טאשנאד, 41, 171
טוטובה, 108, 211
טולגש, 172
טולציאה, 158, 161, 211, 309, 393, 398
טולצין, 80, 92, 95, 96, 121, 193, 308, 355
טופליצה, 171
טורדה, 64, 109, 163, 211, 309, 310, 338, 342, 356, 379–383, 389, 411, 422
טוריאטקה, 60
טורנו–מאגורלה, 159, 161, 211
טורנו–סוורין, 107, 112, 158, 161, 211, 309, 352
טיגינה, 91, 125, 169, 193, 218, 413, 414
טיוויריב, 321
טייש (טיוש), 113, 337, 379, 382
טימישוארה, 93, 100, 101, 163, 211, 216, 225, 255, 272, 283, 309, 313, 320, 333, 335, 342, 358, 379, 382, 388, 436
טימיש טורונטל, 103, 211
טינקה, 163, 374
טקוצי (טקוץ), 70, 73, 103, 108, 115, 155, 158, 161, 183, 211, 245, 283, 309, 320, 341
טיראספול, 192, 193, 413
טלאורמן, 211
טרבלינקה, 391
טרגו–אוקנה, 41, 158, 165, 210
טרגו–זיו, 37, 107–111, 118, 120, 143, 159, 161, 184, 188, 201, 210, 275, 281, 298, 309, 312, 337, 353, 378–380, 385–387, 413, 414, 416, 419, 420, 423
טרגו–לפושולוי, 171

טרגו–מורש, 81, 139, 171, 333, 414
טרגו–ניאמץ, 28, 159, 161, 211, 309
טרגו–פרומוס, 49, 108, 159, 161, 210, 309, 431
טרגובישטה, 113, 158, 161, 210, 336
טרוסטינץ, 355
טרופובה, 355
טריהטי, 92
טרנאבה–מיקה, טרנאבה–מארה, 211
טרנאבני, 155, 163, 211, 309, 353
טריי–סקאונה, 139
טרנסילבניה הצפונית (טרנסילוניה), 13, 16, 29, 63, 64, 74, 81, 82, 134, 135, 141, 143–146, 152, 171, 177, 183, 191, 260, 310, 329, 336, 338, 358, 379, 382, 385–388, 390, 411, 414, 418, 422, 423, 432, 433, 436, 441, 442
טרנסילבניה הדרומית, 16, 19, 61, 64, 71, 74, 81, 82, 97, 99, 102, 109, 117, 118, 121, 122, 138, 145–147, 151, 152, 154, 157, 163, 191, 198, 200, 203, 208, 212, 225, 226, 254, 310, 333, 342, 343, 347, 352, 355, 358, 379, 389, 404, 409, 411, 438, 439, 442, 444, 445
טרנסניסטריה, 13, 19, 20–22, 28, 37, 43, 52, 62, 74–80, 82, 90, 92, 93, 95–98, 102, 107, 110, 112, 117, 118, 120–122, 125, 127, 128, 132–135, 137, 138, 144, 145, 149, 152, 153, 155–157, 183–185, 187–192, 194, 196–204, 207–209, 212–214, 216, 218–220, 223, 227, 246, 254, 259, 266, 272, 274–276, 281, 298–307, 311–317, 320–322, 330–333, 337, 343, 345, 348, 350, 353, 354, 356–360, 384–386, 393, 403, 407, 409, 411–413, 416, 418–420, 422, 423, 432, 436, 443

י

יאלומיצה, 210, 238
יאמפול, 95
יאסי (יסי), 17, 27, 31, 35, 40, 43, 45–47, 50, 51, 54–57, 65, 69, 71, 73, 91, 98–100, 107–109, 112, 113, 115, 116, 122, 144, 149, 151, 154–156, 159, 161, 165, 183, 188, 193, 210, 216, 217, 225, 237, 239, 241, 243, 244, 255, 258, 264, 270, 272, 273, 283, 298–302, 304, 307, 309, 319, 320, 334, 336, 340, 341, 344, 351, 356, 374, 376, 393, 403, 406, 409, 410, 422, 429–431, 436, 439, 443
יארוגה, 96, 355
יוגוסלביה, 390, 414
יוון, 392, 414
הים השחור, 305, 392, 400, 402, 403, 423, 438
ירושלים, 130, 341, 374, 375, 390, 409–412, 414

ל

לוגוז', 118, 163, 211, 274, 309
לודוש, 64, 163, 309, 379, 380
לוהובה, 45
לוזובה, 355
לוזני, 167
לונדון, 376
לופני, 210
לוצינץ, 303
ליובה, 169
ליטני, 165, 210, 423
ליפקאני, 61, 169
לירוס (אי יווני), 398
לספז (לעספעז), 108, 159, 165, 210
לרנקה, 398

מ

מאראמורש, 139
מארגיטה, 171
מגורני, 113
מדיאש, 163, 211, 309, 335
מוגילב, 80, 95, 96, 121, 190–193, 201, 216, 246, 276, 282, 300, 302, 308, 314–316, 320, 321, 331–333, 348, 354, 355–358
מוינשטי, 159, 165, 210
מויסאו, 171
מולדובה (מולדאביה), 19, 33, 35, 45, 46, 73, 91, 107, 111, 121, 122, 143, 149, 161, 206, 225, 258, 304, 344, 409, 417, 422, 429
מולדובה (רפובליקה בברית המועצות לשעבר), 390
מולדוביצה, 167
מונטניה, 143, 225, 258
מוסטובוי, 65, 80, 120, 127, 128, 355

מוסצל, 211
מוראפה, 80, 95, 303, 308, 315, 355–358
מורש–טורדה, 139
מחדינצי, 211
מיהובה, 167
מיידאנק, 391
מיכאילובקה, 96, 159
מיכאילני, 37, 108, 159, 165, 166, 191, 192, 210, 331
מרני, 114
מרקולשטי, 61, 76, 107, 117, 118, 169, 329
מרקוריה–ציוק, 172

ג

נגרשטי (מולדובה), 108, 159, 166, 211
נגרשטי (טרנסילבניה), 171
נדבורנה, 357
נהרייה, 424
נואה–סוליצה, 60, 117, 169
ניאמץ, 71, 94, 103, 211
ניסטר (ראה דניסטר)
ניקולאייב, 92, 128
ניקורשטי, 165, 211
נמולואסה, 90
נסאוד, 172
נסטרווארקה, 95
נצרת עילית, 343, 355
נתניה, 343

ס

סאדאגורה, 62, 167, 313, 335
סאבני (סעווני), 37, 108, 159, 166, 191, 192, 210, 235, 331
סאטו–מארה (סטמר), 81, 139, 171, 422, 423, 433
סאיני, 171
סאלאו, 172
סאלאז, 139
סאלונטה, 171
סאלישטיה דה–סוס, 172
סאנטיאגו דה–צילי, 377
סאפאנצה, 171
סאצ'ל, 171
סארמאש (סרמש), 64–68, 163, 309, 379, 422, 433, 434
סארמאשל, 64
סבסטופול (בית–עלמין בבוקרשט), 99
סווירין, 211
סולנוק–דובוקה 139
סולינה, 398, 399
סוליצה, 108, 115, 159, 165, 210, 216
סוסנוביץ, 382
סוסקוט, 64
סוציאבה, 60, 79, 143, 167, 312, 338, 352
סוראיה, 343
סורוקה, 28, 61, 76, 118, 169
סוריה, 201
סטאלינגרד, 82, 440, 441
סטאנשטי דה–זוס, 62, 167, 330
סטורוזינץ, 60, 62, 79, 143, 167, 306, 331, 387
סטרמטורה, 172
סיביו, 18, 121, 122, 163, 211, 309
סיגט, 171
סיגישוארה, 163, 211, 309, 342, 379
סירט (נהר), 88, 281
סירט (עיר), 167, 312, 313, 316, 331, 333, 334, 356, 357
סלאטינה, 112, 159, 161, 211, 309, 352
סלובודקה, 112
סלובקיה, 20, 107, 109, 122, 148, 179, 383, 402, 444
סינאיה, 42, 244, 387
סלטין, 167
סלידי, 96
סליווינה, 107, 120, 413, 420
סלע (סטנקה) רוזנוביאנו, 422, 429
ספנטול–גיאורגה, 172
ספרד, 43, 44, 219, 244, 444
סקאזינץ, 132, 354
סקואני, 171
סקולני (בסרביה), 111, 140, 305, 337
סקולני (ליד יאסי), 165, 422, 429

ע

עתלית, 398

מפתח שמות מקומות

פ

פאבלובקה, 92, 96
פאגאראשי, 163, 210, 310
פאגט, 163
פאלטיציאני, 27, 91, 149, 159, 161, 193, 210, 304, 307, 310, 320, 336, 341
פאלציו, 71, 159, 210, 352
פאלשטי, 61, 77, 169
פאנטילימון, 92
פאנציו, 90, 159, 351
פארליצה, 169
פאריז, 383
פאשקאני, 114, 159, 210, 310, 341
פויאנלה–דה סוב מונטה, 171
פודול–אילויי, 49, 108, 159, 165, 210, 431
פודול–טורקולוי, 108, 159, 165, 211
פוטילה, 62, 167
פוטנה, 343
פוויישטי, 108, 159, 211
פולין (פולנים), 13, 19, 20, 45, 74, 77, 82, 107, 109, 122, 138, 148, 157, 208, 214, 219, 243, 298, 302, 310, 317, 321, 338, 359, 374–380, 382, 384, 385, 387, 389–391, 394, 399–402, 407, 411, 414, 423, 436, 438, 439, 442–445
פונאר (ליד וילנא), 130
פונגשטי, 108, 166, 211
פופיווץ, 303
פוקשאני, 73, 115, 154, 159, 161, 211, 255, 283, 304, 307, 310, 320, 337,
פטרובה, 172
פטרושאני, 163, 210, 310, 335, 355
פיאטרה–ניאמץ, 73, 100, 115, 149, 159, 161, 211, 221, 223, 275, 283, 304, 310, 320, 341, 343, 346
פיטשטי, 154, 161, 184, 210, 223, 310, 375
פילאנטרופיה (בית עלמין), 99
פילשטי, 116
פיסק, 71
פלוויישטי, 16, 39, 43, 93, 108, 113, 114, 145, 159, 161, 211, 274, 283, 310, 333, 337, 350, 351, 439, 442
פלופנה, 159
פלורשטי, 61
פליאק, 339, 380
פליקס, 379
פנמה, 392
פציורה, 96, 107, 121, 153, 416, 420
פרדיאל, 179, 444
פרוט (נהר), 46, 88, 224
פרחובה, 211
פרומושיקה, 159, 165, 210, 216, 423
פתח–תקווה, 424

צ

צהול–סילוואניאי, 172
צהיו, 81
צטאטיה–אלבה, 61, 169, 369
ציבולובקה, 92, 332
ציובניצה, 114
ציגנשטי, 165
ציודי, 60, 167, 330
ציוק, 139
צ'ילי, 377
ציצלניק, 333
צייקה, 334, 351
צירש, 62
צ'כוסלובקיה, 379, 385, 390, 391, 414
צ'כיה (צ'כים), 386, 390, 423
צנסטוכוב, 390
צרפת, 218, 383, 401, 414
צ'רנוביץ (גם גטו צ'רנוביץ), 28, 30, 33, 63, 74, 77–79, 91, 117, 133, 134, 142, 143, 145, 152, 156, 162, 167, 188, 211, 212, 221, 223, 238, 245, 247, 275, 276, 303, 306, 310, 312, 314–316, 320, 338, 348, 357, 374, 376–378, 390, 394, 398, 400–412, 436, 437, 440, 443
צרנווץ, 95

ק

קאהול, 169
קאושני, 61, 91
קאושני נוי, 169
קאלאפאט, 37, 71, 107, 112
קאלאראשי–יאלומיצה (קלראשי), 49, 50, 54, 61, 107, 112, 113, 159, 162, 210, 310, 312, 335,

410, 431
קאלאראשי טרג, 169
קאלימאוצי, 61
קאלינשטי, 172
קאמפינה, 159, 211
קאפוסטארנה, 355
קפרשטי, 169
קראנסבש, 118, 163, 211, 310
קראקאל, 37, 107, 111, 159, 162, 188, 211, 298, 335, 337, 375, 419, 420
קרריי, 172
קרפאצי, קרפאטים (הרים), 42, 244, 444
קרפאטורוס, 390
קובאדין, 114
קובורלוי, קובורלוי ווקי, 90, 210
קודאשטי, 108, 159, 166, 211
קודינה, 218
קוטול–לונג, 337
קוטול–מיכאלה, 91
קוידנוב, 340
קולנטינה, 343
קומאנשטי–סוציאבה, 331
קומנשטי, 72
קונסטאנצה, 94, 97, 113, 114, 159, 162, 194, 201, 210, 219, 221, 283, 310, 283, 310, 352, 375, 376, 384, 393, 395, 401, 403, 423, 438, 439
קוסטשטי, 62, 168, 329, 331, 348
קוסמני, 63, 168, 330
קופאיגורוד, 80, 276, 303, 360
קופואו–טרג 165
קוקאבקה, 95
קוראביה, 159
קורטיצי, 383, 398, 407
קושטא, 315, 389, 400, 402, 405
קיליאה–נואה, 169
קייב, 130
קישינב (גם גטו), 28, 51, 61, 65, 74, 78, 82, 90, 134, 169, 364
קלוז–נפוקה (קלאוזנבורג) קולוזוואר, 41, 64, 81, 139, 172, 338, 379, 380, 382, 411, 422, 436
קלף–קלפה, 91
קמפולונג (בוקובינה), 143, 167, 312, 314, 334
קמפולונג–טיסה, 172
קסאוצי (קסאוץ), 61
קפריסין, 397, 398, 399
קראיובה, 37, 107, 111, 159, 162, 210, 283, 337, 375, 405
קראסנה, 168, 172
קראציונשטי, 172
קריזופול, 93
קרישאנה, 143

ר

ראקאציוני, 351
ראש–פינה, 14
רבניצה, 95, 120, 246, 413
רגין, 81, 172
רדאוץ–רדאוצי (מולדובה פרוט), 37, 108, 159, 166, 191, 192, 210, 331
רדאוץ–רדאוצי (בוקובינה), 62, 121, 143, 167, 192, 331–333, 341, 348, 356, 357, 360
רדוקאנני, 159, 176
רוזאוליה, 172
רומא, 60, 441
רומאן, 18, 27, 49, 71, 73, 94, 103, 108, 115, 149, 152, 159, 162, 330, 333, 340, 347, 358, 166, 187, 193, 211, 218, 234, 243, 264, 283, 304, 310, 320, 342, 384, 410
רומאנאצי, 211
"רומניה הישנה" (רגאט), 13, 14, 16, 22, 29, 33, 35, 37, 45, 61, 63, 69, 74, 79, 82, 93, 97, 99, 102, 107, 109, 111, 117, 118, 125, 133, 135, 138, 141, 145–147, 151, 152, 157, 158, 160, 174, 183, 185, 187, 191, 198, 203, 208, 212, 214, 225, 226, 302, 320, 329, 330, 333, 340, 347, 358, 387, 409, 438–442, 444, 445
"רומניה הגדולה", 16, 22, 35, 69, 74, 77, 141, 146, 253, 254, 421, 439
"רומניה המקוצצת" (הקטנה), 13, 16, 17, 64, 73, 74, 107, 109, 141, 145, 146, 209, 254, 255, 329, 333, 339, 347, 348, 350, 360, 419, 436–440, 442, 443
רונה דה–זוס, 172
רוסקובה, 172
רוסיה (רוסים), 35, 45, 74, 109, 111, 112, 119,

מפתח שמות מקומות

125, 130, 305, 358, 395, 414, 416, 430
ריפיציאני, 165, 210, 216
רכניי, 121
רמלה, 342
רמניקו–וולציה, 159, 162, 211, 310
רמניקו–סאראט, 159, 162, 211, 215, 283, 310
רמצי, 172
רני, 169
הרפובליקה העממית הרומנית, 435
רישצה, 164

ש

שארגורוד, 80, 190, 191, 276, 300, 303, 308,
315, 320, 354, 356, 358
שוודיה, 444
שווייץ, 243, 244, 305, 307, 315, 317, 386, 444
שומקוטה–מארה, 172
שטפנשטי, 45, 108, 115, 159, 165, 210, 216
שייאו, 172
שימלאול סילוואניאי, 81, 172

ת

תורכיה, 394, 395, 398, 399, 402, 444
תל–אביב, 38, 44, 333, 334, 340, 341, 405

מפתח עניינים

א

אוקסין, ספינת מעפילים, 398
אגודת "אחדות והתקדמות", 280
אגודת "אימקה", 377
אגודת הבנקים לאשראי זעיר, 177
אגודה להפצת הלשון העברית "תרבות", 259
אגודת ישראל, 341
אגודה לעזרה לפליטים פולנים, 379
אגודה מקצועית של הרופאים היהודים, 246
אגודת הרופאים הרומנים, 246
אגודת הרבנים, 340
אגודות סעד, חסד וצדקה, 32, 155, 182, 350
אורט, 177, 257
אוז"ה (אירגון לעזרה מג'נבה), 177, 305
"אוניברסול" – עיתון רומני, 136
אזכרות לסופרי יידיש ועברית, 223, 279
"אחי הצלב", תנועה אנטישמית, 41
איגוד בתי–הכנסת, 216, 280, 349
איגוד הנשים היהודיות, בוקרשט, 305
איגוד הקהילות בבוקובינה, 146
איגוד הקהילות בבסרביה, 146
איגוד הקהילות הניאולוגיות, 146
איגוד הקהילות הספרדיות, 146, 156, 177, 339
איגוד הקהילות האשכנזיות ברגאט, 156, 177, 212–214, 256, 261, 273
איגרות מלחמה, איגרות חוב ממשלתיות, 18, 149–151, 212, 337, 443
"איינזאצגרופן", 125, 126, 442
אירגונים של יוצאי בוקובינה ובסרביה, 197
"אירופה", ספינת מעפילים, 398
"אישורי פופוביץ", 79
"אנוסי דורנו", 134
"אס–אס" הגרמני, 377
אפונה מורעלת, 119
אפיית מצות לפסח, 332, 343, 344, 356, 358
האפיפיור פיוס ה–12, 222, 386, 441, 444
"אקציות", 281, 355

ב

באטאליון 7 דרכים, 91
"בולבול", אוניית מעפילים, 305, 401, 402, 406, 407
בולטין יהודי אינפורמאטיבי, 156, 184, 225, 228
"בוקרשטר טאגבלאט", עיתון השגרירות הגרמנית בבוקרשט, 32, 207, 208, 273, 435, 436
בחינות לרבנות, 339
בחינות להסמכת מורים לעברית, 225, 226, 293
בית דין להתרת עגונות בגטו דז'ורין, 357
בית היציקה במוגילב ("טורנטוריה"), 246, 300, 308
"הבית הירוק", "הלגיונרי", 350, 351
בית מדרש להכשרת ילדים עניים לבר–מצווה, 217, 220, 260, 261, 349
בית המשפט העממי לפושעי מלחמה, בוקרשט, 73, 88, 127, 130–132, 321, 322, 417, 439
בית משפט צבאי, 311, 336
בית ספר לאמנות, 205, 263, 264
בית ספר עברי "תרבות" בוקרשט, 223, 258–260, 273, 282, 285, 436
"בלה ציטה", אוניית מעפילים, 305, 400, 408
בנות (בעלות) הברית, 82, 336, 386, 402
"בני–ברית", 379
"בני–עקיבא", 337, 381, 382, 388
"בני–ערובה", 18, 61, 114–117, 183, 199, 201, 329, 350
הבנק הלאומי הרומני, 78, 197, 299
בריחה ממחנות עבודה ומטרנסניסטריה, 115, 121, 337, 379, 387, 390
ברית מילה, 332, 333
"הברית העולמית של המזרחי בא"י", 315
בתי–דין, 214
בתי–זקנים, 149, 152, 198, 322
בתי–חולים ומרפאות, 115, 149, 152, 190, 216, 226, 272, 302, 317–320, 322, 323, 335, 436
בתי–חרושת למצות, 441
בתי–יולדות, 149, 323
בתי–יתומים, 149, 152, 190, 193, 198, 267, 276, 282, 300, 303–305, 307, 316, 320, 321, 323, 333, 356, 436, 437
בתי–כלא, 98, 142, 227, 274, 307, 322, 416
בתי–מרחץ, 20, 216, 317, 320, 323, 352
בתי–כנסת, 20, 22, 38–41, 43–45, 52, 53, 77,

מפתח עניינים

111–114, 120, 147, 149, 154, 156, 176,
191–193, 198, 199, 201, 203, 214–217, 220,
223, 226, 236, 254, 262, 263, 277, 279, 280,
301, 304, 314, 329, 332, 334, 335, 339, 340,
345, 347–354, 357–359, 375, 382, 416, 417,
421, 422, 424, 426, 427, 429, 430, 433, 438,
439, 441
בתי–ספר, 19, 20, 155, 218, 223, 235,
253–276, 282–290, 436
בתי–ספר לאחיות, 272, 273, 318, 320
בתי–ספר למלאכה ולתפירה, 419
בתי–ספר תיכוניים פרטיים אליטיסטיים, 205
בתי–עלמין, 35–37, 40, 47, 70, 96, 99, 112,
117, 118, 156, 175, 216, 224, 343, 345–348,
351
בתי–תינוקות, 305, 323
בתי–תלמיד, 261
בתי–תמחוי (קנטינות), 149, 152, 214, 219, 226,
262, 267, 307–310, 313, 314, 322, 324, 333,
343, 413, 419, 436

ג

"גאנטה אבריאסקה" (שבועון "מרכז היהודים"), 21,
97, 142, 153, 155, 185, 194, 196–198, 203,
207, 214, 215, 218, 224, 225, 261, 302, 345
ג'וינט, 65, 112, 177, 310, 312, 316, 317, 374,
389, 390, 394
גזירות, 18, 20, 21, 81, 109, 133, 146, 149,
156, 157, 175, 189, 204, 247, 266, 275, 281,
315, 322, 324, 333, 342, 345, 346, 353, 354,
385, 393, 435, 439
גזירת איסור שחיטה כשרה, 307
גזרי–דין מוות, 311
גטאות (כולל טרנסניסטריה), 19, 21, 22, 28, 29,
33, 62, 64, 69–75, 77, 78, 80, 81, 92, 100,
120, 122, 137, 142, 152, 189, 196, 197,
212–214, 216, 218, 220, 226, 275, 276, 277,
279, 281, 282, 298–304, 308, 312–317,
320–322, 329, 331, 332, 353, 356, 358, 382,
411–413, 416–420, 442, 443
גירוש יהודים ופליטים מעיירות ומכפרים לערי מחוז
ולטרנסניסטריה (מגורשים), 176, 183, 184, 200,
202, 203, 207, 208, 212, 226, 254, 300, 301,
306, 311, 315–317, 321, 330, 340, 350, 353,
358, 385, 393, 409, 416, 419, 436
גירוש יהודים למחנות השמדה בפולין, 157, 239,
411
גירוש תלמידים יהודים מבתי–ספר ציבוריים, 254
גני–ילדים, 260, 285

ד

"דור דה–וואל", ספינת מעפילים, 398
"דורה", ספינת מעפילים, 398
דיינים, 379
"דיקטאט וינה", 16, 134, 141, 146, 171, 422
דיקטאטורה מלכותית של המלך קארול השני, 16,
42
"דמשק אליעזר", ספר דרשות, 313
"דרור הבונים", 388
"דרכון ננסן", 102, 375, 384, 385
דרכונים פולניים, 376
דרשות, 281, 339, 358

ה

הברחת והצלת פליטים ומגורשים, 302, 310, 337,
338, 374–391, 409–411, 414
ההסתדרות הציונית, 177, 204, 213, 223, 259,
273, 275, 377, 379, 380, 385, 386, 402, 404,
440
הוראת עברית לילדים ולמבוגרים (ספרים), 223,
257–259, 261, 287–289, 391, 417
הוצאת ספרים של "איגוד הקהילות" ברגאט, 261
החזרת מגורשים ויתומים מטרנסניסטריה, 217,
225, 301–305, 312, 322, 409, 422
החרמת בתי–כנסת, מוסדות בריאות וסעד, הריסתם
והצתתם, 17, 40, 215, 226, 254, 267, 317,
350–352, 416, 422
הכחשת השואה, 43, 51, 132, 417, 418
הכשרת נוער לעלייה לא"י, 268
הלבשת תלמידים נצרכים, 262, 307
"הסכם טיגינה", 125
הסמכת מורים לעברית וליהדות, 260, 293
הסמכת רבנים, 339, 360–366
ההעפלה, 13, 20, 52, 202, 305, 392–408
השתמטות מעבודת כפייה, 152 (ראה עריקה)

העמידה הרוחנית ברומניה

התאבדות, 76–78, 121
"התאחדות עולי רומנייה" בא"י, 396

ו

וואתיקן, 135, 136
"ווייטורול", ספינת מעפילים, 399
"וויצו", 316
"הוועדה האוטונומית לעזרה", 80, 93, 102, 103, 111, 113, 119, 120–122, 127, 156, 188–190, 192, 193, 200, 204, 205, 208, 220, 227, 276, 282, 298, 299–305, 308, 310–312, 320, 321, 377, 413, 442
"הוועד היהודי הדמוקרטי", 424
וועדי הורים, 262
וועד ההצלה בקושטא, 380
וועד ההצלה בארד, 381
וועדים של מגורשים, 197
הוועד למען פליטי המלחמה, 317
וועדה של רבנים ומכובדים, 193
וועד נשים, 268, 301, 419
וועדים לעזרה ולסעד לנצרכים, ליתומים, ולפליטים בטרנסניסטריה, 177, 305, 312–316, 374, 388, 419

ז

זיוף תעודות, 380

ח

"חבורות קדושות" (חברא–קדישא), 155, 156, 224, 346
חברות ואגודות וולונטריות, 319
חברות משניות וש"ס, 339, 349
חברה מיסיונרית אמריקנית, 134
"החברה לתרבות יהודית", 156
חגיגות ומסיבות, 120, 262, 356, 358
חדרים ותלמודי–תורה, 260, 286, 332, 433
חוגים דרמטיים, 262
"חוק הדתות" 1928, 40, 147
חוקי גזע, 348, 350
"חוק זכרון השואה והגבורה תשי"ג", 414
חוק הלאמת נכסי היהודים, 216
חוק המעמד המשפטי של היהודים, 156, 176
"חוקי נירנברג", 16, 40
חוק הסאבוטאז הכלכלי, 345
חוק עבודה לטובת הציבור, 186
חוק הרומאניזציה, 237, 239, 416
"חזית לתחייה לאומית" (מפלגה), 174
חזנים, 217, 280, 340, 342, 359, 356, 437, 438
חיבור שירים בגטאות טרנסניסטריה, 357
חילול שבת ב"מרכז היהודים", 204
חילול ספרי–תורה, 351, 352, 421, 422, 429
חיילים יהודים, 185
חינוך משלים, 261
חינוך עברי, מוזיקאלי ומקצועי, 206, 225, 226, 257, 258, 262, 275
חלוצים בבוקרשט, 101, 199, 204, 213, 259, 378, 404
"חנות יהודית", 17, 40, 234, 249
"חסידי אומות העולם", 14, 49, 50, 78, 409–412, 444
חסידי וויז'ניץ, 197
חקיקה אנטישמית, 16, 40

ט

טבח יהודי אודסה, בוקובינה ובסרביה, 125, 126
טבח יהודי יאסי, 237
"טודט", אירגון עבודה גרמני, 92, 378
"טוטול פֶּנטרוּ צָאֲרֶה" (הכל למען המולדת), מפלגה פאשיסטית, 42
"טור הזהב" של יהודי רומניה, 417
"טיול" (הברחת פליטים מהונגריה), 379
טלאי צהוב (כוכבו של דויד, הכוכב הצהוב), 18, 26–31, 33, 75, 78, 79, 81, 92, 138, 183, 214, 275, 393, 444
טקסי אזכרות לסופרים עבריים ויידיש, 262
טקסי בר–מצווה (כולל טרנסניסטריה), 349, 359, 356–358, 437
טקסי הכנסת ספרי–תורה, 349, 358
טקסי "יזכור" בבתי–כנסת, 301
טקסי קידושין ובריתּ–מילה, 145, 301, 332, 358, 369, 370, 413, 420, 437, 438
טרור, 41, 42, 65, 75
"טרנספורטים", 208

מפתח עניינים

י

"יד ושם", 50, 78, 130, 266, 409, 411, 412, 414
"יד ושם לקדושי רומניה", 396
"יידל מיטן פידל", מחזה, 278
"יודנריין", 127, 423, 435
יום לימודים ארוך, 258, 259
ישיבות, 260, 286, 331, 417, 433
יתומים (מטרנסניסטריה), 149, 157, 185, 193, 198, 208, 213, 259, 266, 267, 302–306, 312, 314, 316, 350, 387, 403, 407, 419

כ

כבשנים ומשרפות, 422, 433
"כולל מולדאביה בא"י, 45
"כלי–קודש", 13, 93, 99, 101, 111, 114, 115, 150, 151, 154, 329–331, 339, 342, 343, 353, 358, 437, 438
כנסיות וכמורה, 31, 133–138, 144, 444
כתבי–סמיכה לרבנים, 22, 360–364

ל

"הלגיון של ארכנגל מיכאיל", 41
"לגיונרים" (בעלי חולצות ירוקות, "מישמר הברזל"), 16, 36, 38–44, 46, 47, 65, 137, 145, 147, 175, 212, 234–236, 238, 248, 279, 298, 305, 314, 329, 333–336, 343–347, 350–352, 410, 422, 427–429, 443
להקות תיאטרון וזמר בטרנסניסטריה, 279, 281, 413
להקות תיאטרון ביידיש, 279
לוויות, 115
"הליגה התרבותית האנטישמית", 46
"הליגה להגנה נוצרית לאומית", 46
לידות בטרנסניסטריה, 420
לימודי רפואה בקולג'ים יהודים, 267, 268
"הלישכה המרכזית של הקהילות האורתודוכסיות בטרנסילבניה", 146, 342, 404
לישכות עבודה, 311

מ

"מאריצה", א ו–ב, אונייות מעפילים, 398, 400, 406
מאבק לשמירת שבת, 344
מארק גרמני מקומי בטרנסניסטריה, 299, 300
"מבצע בארבארוסה", 37, 125
"מבצע מארגאריטה", 81
מבריחי גבולות, 389, 380
מגביות לביה"ס, 262
מגילת החורבן, 14, 421–435
מגפות, 19, 80, 90, 125, 129, 131, 132, 189, 190, 317, 320, 345, 353, 393, 422
מדינות "הציר", 416, 439
"מודיע" (מוסר ידיעות ל"מרכז"), 205
מוזיאון השואה בוושינגטון, 144
מומרים (תעודות המרת דת), 28, 76, 79, 133–138, 147, 148, 201, 202, 204, 208, 213, 239, 344, 387, 403, 411, 412
"מוניטורול אופיציאל" (פירסום ממשלתי רישמי), 86, 94, 108, 141, 142, 149, 208, 238, 253
מוסדות בריאות וסעד, 20, 80, 149, 152, 176, 203, 208, 219, 235, 262, 267, 273, 306, 316, 318, 319, 323, 416
מוסדות חינוך, 20, 203, 208, 214, 235, 253, 256, 416, 436, 437, 439
מוסרים ומלשינים, משתפי–פעולה וסוכנים, 101, 129, 214, 320, 321, 355
מועצת החסות (לטיפול בנכי מלחמה), 94, 102, 195, 203, 220, 261, 347, 443
מועצת גדולי התורה, 342
"המועצה היהודית" במחתרת, 109, 116, 157, 181, 199, 444
"מורינה" ("מורינו"), אוניית מעפילים, 305, 401, 405–407
מושבות של גרמנים באוקראינה, 128
"מזרחי", תנועה ציונית דתית, 38, 330, 334, 375, 388
מחברי ספרים להוראת העברית, 261, 262
מחזור ל"ימים נוראים" ברומנית, 342
מחלקה לפירסום ולעריכה של "המרכז", 261
מחנות השמדה, 74, 125, 128–132, 138, 157, 200, 214, 302, 321, 322, 409, 412, 442–445
מחנות טרנסניסטריה, 62, 122, 142, 212, 214, 218, 298, 332, 416, 420, 436, 442
מחנות מעבר ומעצר, 40, 50, 80

העמידה הרוחנית ברומניה

מחנות–מוות, 118
מחנות עבודת כפייה (גדודי עבודה של גברים, נשים וילדים), 13, 20, 71, 72, 80, 86–90, 92, 94–98, 101, 107, 110, 111, 113–116, 121, 122, 125, 129, 137, 141, 142, 150, 154, 157, 184–188, 192, 197, 198, 204, 206, 208, 209, 212, 214, 215, 218–220, 222, 225, 226, 238, 240, 241, 243, 244, 248, 270, 272, 278, 281, 298, 302, 306, 307, 311, 316, 317, 321, 335–337, 343–347, 350, 353, 355, 357–359, 383, 393, 411, 416, 419, 420, 436, 443
מחנות ריכוז, 13, 18, 19, 74, 80, 107–122, 125, 134, 137, 138, 142, 152, 176, 189, 201, 216, 275, 279, 281, 298, 321, 322, 334, 335, 337, 339, 380, 384–387, 390, 410, 412–414, 416, 419
מחנות ריכוז ל"בני–ערובה", 114–117
מחתרת ציונית, 378
מחתרת קומוניסטים, 274
מטבח כשר, 20, 343
"מיכאי", ספינת מעפילים, 398
"מילכה", א ו–ב, אונייות מעפילים, 400
"מיין קמפט", 418
מינהל סטאטיסטי, 176
מיפקדי אוכלוסייה, 22, 79, 134, 136, 137, 141, 142, 154, 176, 182, 207, 239, 245, 420
"מירציאה", אוניית מעפילים, 298
מכבי, 177
המכון המרכזי לסטאטיסטיקה, 94, 142, 272, 420
מלווה חובה, מלווה איחוד, מלווה מלחמה, 29, 108, 194, 443
המלך מיכאי הראשון, 409, 416
המלך קארול השני, 409
המלכה האם הלנה ("חסידת אומות העולם"), 409, 444
מימשל טרנסניסטריה, 299
הממשלה הפולנית הגולה בלונדון, 376
ממשלת גוגה–קוזה האנטישמית דצמבר 1937 – פברואר 1938, 16, 42, 133, 174, 235
ממשלת המיטרופוליט מירון קריסטיה האנטישמית בשנת 1938, 16
ממשלת יון גיגורטו האנטישמית בשנת 1940, 16, 234, 253
הממשלה הלאומית "הלגיונרית", 6 בספטמבר 1940 – 23 ינואר 1941, 16, 36, 39, 234, 348, 349, 353
מס צבא, 19, 86
מסיבת עונג–שבת לתלמידים, 258
מעבדות בתיה"ס, 262
מעון חסות לנערות ולנשים, 258
מעון לפליטים "לינת הצדק", 311
מפלגת האיכרים הלאומית, 30, 42
המפלגה הליברלית הלאומית, 42
המפלגה הקוזיסטית (האנטישמית), 46
המפלגה הקומוניסטית, 51, 416
מפקחים על לימודי העברית, 260
"מפקורה", אוניית מעפילים שהוטבעה, 20, 52, 194, 201, 397, 400–408, 423, 438
מקהלות בתי–כנסת, בתי–ספר וערבי שירה, 278, 280, 281
מקוואות, 216, 323, 358, 372, 382, 437
"המרכז היהודי לחסות האם והילד", 304, 305, 419
"מרכז היהודים" ("צנטרלה אבראילור דין רומניה"), 13, 18, 19, 30, 69, 71, 72, 79, 80, 88, 90, 93, 94, 97, 100, 101, 103, 109, 111, 114, 120, 122, 136, 138, 141, 142, 146–148, 150, 151, 153–155, 177, 179–186, 188, 189, 192–199, 201, 203–208, 212–218, 220–227, 240, 243, 245, 256–259, 261, 262, 270–276, 278, 279, 298, 299, 301, 302, 304, 307, 311, 317, 318, 321, 322, 339, 342, 345, 347, 349, 350, 357, 378, 385, 403, 407, 419, 442
משחטות, 441
המשלחת הא"י בקושטא, 315, 394
המשלחות מבוקרשט לביקור בגטאות בטרנסניסטריה, 299, 301, 302
"משמר הברזל" ("לגיונרים" – מפלגה פאשיסטית), 16, 36, 38–40, 42–44, 46, 137, 147, 234, 236, 253, 274, 298, 329, 344, 422
"המשרד הארץ–ישראלי", 39, 374, 387, 388, 392, 396
משרד ההגירה בוקרשט, 404–405
"המשרד הלאומי לרומניזציה", 17, 138, 141, 154, 192, 215, 221, 235, 349

מפתח עניינים

נ

"הנוער הציוני", 376, 381, 382, 388
הנונציוס האפיפיורי, 136, 137
נישואי תערובת, 133, 138, 185
נישול יהודים מרכושם, 17, 234
נפוטיזם, 204
נצרכים, 307, 308, 316, 317, 321, 343, 344, 350

ס

סאבוטאז במסחר, 234
סבאסטיאן מיכאל, סופר, 218, 278
סובייטים (הצבא הסובייטי), 46, 64, 74, 77, 120, 122, 125, 128, 144, 146, 149, 179, 205, 377, 386, 396, 402, 411, 416, 423, 429, 435
"הסוכנות היהודית", 317, 374, 386, 389, 390, 393–396, 402
"סטרומה", אוניית מעפילים שהוטבעה, 392–398, 400, 413, 434
"סיגורנצה" ("סקוריטטיה"), המשטרה החשאית הרומנית, 69, 186, 357, 377, 385, 389
ספינות ואונייות מעפילים ("סטרומה", "מפקורה" ועוד), 20, 52, 194, 261, 342, 392–423, 434
הספר השחור, 50, 126
ספרייה מרכזית, 262
ספרי–תורה, 39, 77, 215, 322, 330, 347, 349, 351, 353–355
ספרדים עשירים בבוקרשט, 301
"סְפֶרְמָה פיאטרה", עיתון אנטישמי, 27

ע

עובדים סוציאליים, 273
עובדות נוצריות, 311
עונש מוות, 385
עזרה סוציאלית (סעד), 111–116, 120–122, 148, 151–155, 157, 185, 187–192, 195, 198, 200, 203, 208, 212, 214, 220, 224–226, 302, 305, 306, 312–316, 321, 322, 384, 409, 419, 436, 439
עזרה הדדית, 156, 391
עיתוני ילדים, 262, 276
עלייה לא"י (לגאלית ובלתי–לגאלית של ילדים, נוער, מבוגרים ויתומים מטרנסניסטריה), 157, 186, 193, 194, 198, 201, 208, 213, 222, 224, 257, 259, 276, 278, 305, 312, 314, 317, 334, 338, 357, 376, 383, 386, 387, 389–407, 414, 419, 424, 434, 438, 441, 442, 444
עלילות, 116, 329, 336
עסקנים ציוניים, 214
עקירת מצבות וניפוצן, 352
עריכת "סדר פסח" בטרנסניסטריה, 356
עריקה ממחנות עבודה, 219, 307, 311, 437

פ

פאטריארך, 31, 40, 136, 139, 441
"פאן יורק", אוניית מעפילים, 397
"פאן קרסצנט", אוניית מעפילים, 397
פארטיזנים, 126, 390, 401
פגיעות בתלמידים ובמורים, 274
ה"פדרציה של איגודי הקהילות", 19, 21, 26, 27, 30, 40, 50, 63, 64, 75, 88, 89, 107, 110, 111, 113, 122, 146, 150, 152, 153, 174–177, 179, 181, 188, 205, 208, 224, 234, 256, 264, 265, 298, 317, 334, 345, 346, 351, 374, 384, 402, 424
פוגרומים, 115, 146, 157
הפוגרום בבוקרשט, 17, 38, 40, 43, 44, 52, 188, 254, 277, 298, 305, 334, 351, 393, 422, 428, 429, 442
הפוגרום בדורוהוי, 16, 35, 40, 43, 52, 393, 422, 428, 442
הפוגרום ביאסי, 17, 39, 40, 50, 54–57, 69, 112, 113, 188, 254, 270, 298, 305, 334–336, 393, 410, 411, 418, 422, 429, 430
הפוגרום בסארמאש, 64–68
הפוגרום בסקולני, סטאנקה רזנוביאנו, 422, 429
הפוגרום בפלוישטי, 16, 39, 43, 274, 333, 334, 439, 442
הפוגרומים בבוקובינה ובבסרביה ובטרנסניסטריה, 43, 52, 60–62
"פרוטוקולים של זקני ציון", 42, 418
"פורונקה וורמי", עיתון אנטישמי, 26, 31
"פועלי אגודת ישראל", 305
"פורים דרומניה", 416

פינוי עצמות מבתי-עלמין, 224, 345, 347
הפיקוח על מחנות העבודה, 86, 94, 100
"הפיתרון הסופי", 36, 40, 125, 208, 417, 443
פלוגות הכשרה, 417
פליטים, 112, 122, 148, 151, 152, 157, 176, 298, 310, 311, 314, 316, 317, 322, 337, 338, 350, 358, 359, 374–390, 395, 402, 404, 407, 429, 436, 442
פלישת יהודים מגליציה לרומניה, 384
"פמנטול סטרמושסק", עיתון אנטישמי, 41
פנקסי-פטור מעבודת-כפייה, 20, 93, 94, 100–102, 185–187, 194, 195, 203, 204, 206, 213, 215, 217, 220, 222, 226, 240, 241, 243, 244, 248, 272, 278, 302, 347, 383, 419, 437, 443
פנקסי-מזון מיוחדים ליהודים, 185
פנקס עדויות ונפטרים בטרנסניסטריה, 357
פעילים ציוניים, 111
"פרוטול", עיתון, 239
פרוטקציוניזם, 204
פריווילגיות, 204
פרסים למחברים של ספרי הוראה בעברית, 261
פרפקט (ממונה על המחוז), 147, 234

צ

הצבא האדום (הסובייטי), 86, 131, 144, 208, 212, 438, 445
צוו לאיסור השחיטה הכשרה, 183
צוו גירוש לפליטים פולניים, 384
צוללת רוסית, 395
צוענים, 73
הציונים הכלליים, 316
"הציר" (מדינות), 432
"הצלב האדום", 49, 50, 109, 132, 193, 221, 267, 352, 390, 402, 403, 406, 444
הצלב האדום הבינלאומי (שווייץ), 305, 317, 389
"צלב החץ", 432
צנזורה, 278
צנחנים מארץ-ישראל, 21, 338, 404
צנחנים סובייטים, 47

ק

"קאזבק", אוניית מעפילים, 305, 338, 400, 403, 406, 407
"קארפצי", עיתון אנטישמי, 43
קבר אחים, 55, 56, 117, 432
קהילה אשכנזית, 111–113, 146, 156, 174, 183, 198, 256, 258, 261, 318, 346
קהילה אשכנזית אורתודוכסית, 146, 174, 183, 198, 256, 318, 342, 349, 380, 381, 387
קהילה אשכנזית אורתודוכסית (ספרדית-חסידית), 183
קהילה ניאולוגית (קונגרסאית), 146, 174, 183, 198, 334, 338, 342, 380, 381
קהילה ספרדית, 111–113, 116, 138, 146, 156, 157, 174, 183, 198, 215, 221, 223, 224, 244, 256, 257, 261, 301, 312, 316, 318, 339, 346, 351
קהילה ספרדית בסנטיאגו דה-צילי, 377
קולג' אבאסון בבוקרשט, 206, 217, 255, 258, 265, 267, 269, 285, 318, 436
קולג'ים אוניברסיטאים, 219, 255, 270, 339
קולג' אונסקו בבוקרשט, 206, 223, 257, 258, 264–269, 272, 274, 285, 318, 436
קומיסאר רומני, 243
הקומיסאריאט המרכזי של הפליטים מפולין, 378
"הקונגרס היהודי העולמי", 145, 374, 377
"קוזיסטים", 47
קומוניסטים (חשודים בקומוניזם), 35, 47, 49, 60, 80, 107, 109, 111, 117, 122, 126, 220, 274, 275, 311, 335–337, 384, 413, 423, 424, 428
"קונטריבוציה" (תרומה לממשלה), 19, 102, 109, 138, 185, 194, 195, 199, 201, 213, 243, 272, 443, 444
קונסרוואטוריון "לירה", 263
קונסרוואטוריון למוזיקה דלה פרגולה, 255
קונסרוואטוריון למוזיקה הוגו-שוואַרץ, 255
קונסרוואטוריון פרטי למוזיקה ולאמנות דרמטית, 262, 263
קונסרוואטוריון בבאקאו, 264
קונסרוואטוריון, 205
קונצרטים ואופרות לציבור היהודי, 263
קונצרטים של מקהלות תלמידים, 279
קונצרטים לחזנות, 280, 281, 339, 356, 358
קונצרטים ליצירות פולקלור, 280
קונצרטים של תזמורות בתי"ס וקונסרוואטוריונים,

מפתח עניינים

279
קונצרטים של התזמורת הפילהרמונית, 279
קופת אשראי של מורים ושחקנים, 319
"קוריירי", עלון מחתרתי בטרנסניסטריה, 281, 296
"קורנטול", עיתון אנטישמי, 72
קורסים אוניברסיטאיים, 272
קורסים לאחים ולאחיות, 268
קורסים לבישול לנשים, 218
קורסים לדרמה ביידיש, 264
קורסים להכשרה סניטארית, 218
קורסים להכשרה טכנית ("פוליטכניון ברקוביץ), 206, 255, 258, 265, 269–271, 285, 436
קורסים חופשיים של בתי"ס עממיים עבור מגורשים בטרנסניסטריה, 276
קורסים טכניים דו–שנתיים, 257
קורסים להשתלמות מורים לעברית וליהדות ולחינוך גופני, 260, 267
קורסים להשתלמות רפואית ביאסי ובטימישוארה, 272, 320, 436
קורסים ללבורנטים, 268
קורסים לריטמיקה, 264
קורסים לתפריה ולציור אופנה, 257
קורסים מעשיים לתפירה ולחייטות, 257
קורסים מעשיים לאגרונומיה ולחשמלאות, 260, 262, 263
קורסים מקצועיים, 257
קורס למדעי היהדות, 342
קורסים לעבודות משק–בית, טבחיות מקצועיות ומטפלות, 257
קורסי קיץ לעברית, 258
"קידוש השם", 422, 428, 434
קניבליזם, 121
"קראי–נואו", ספינת מעפילים, 398
"קרופ" – אירגון עבודה גרמני, 92
קרן ההצלה, 181, 317
הקרן המיוחדת לעזרה, 301
"קרן העזרה ללגיונרים", 346
"הקרן הקיימת לישראל", 377

ר

רבנות, 214, 225, 280, 345, 346, 423, 439
רבנים (אורתודוכסים, מודרניים וניאולוגיים), 13, 43, 101, 108, 109, 111, 116, 150, 151, 154, 155, 192, 193, 199, 201, 220, 225, 226, 262, 281, 301, 314, 321, 339, 329–343, 347, 350, 362, 380, 384, 390, 457
הרגולמנט לעריכת בחינות הסמכה למורים לעברית, 225
רוויזיוניסטים, 317, 392
רומאניזציה של חיי הכלכלה, 236, 241
רכבות המוות יאסי, 17, 35, 47–49, 54, 65, 112, 122, 237, 254, 269, 270, 334, 406, 422
"רנאשטריה נואסטרה" – עיתון ציוני, 21, 133, 266
רעב (הרעבה), 109–115, 117–119, 121, 122, 125, 130–133, 152, 189, 202, 246, 276, 281, 298, 302, 321, 331, 332, 345, 353, 393, 394, 419, 420, 422, 426, 439
רעידת אדמה, 333, 351
רפאטריאטים (רפאטריאציה), 218, 225, 390
רפואה מונעת, 317
"רופא יהודי" – שלט, 247, 248
רצח ועינוי רבנים, 324, 330

ש

השגרירות הגרמנית בבוקרשט, 383
השגרירות הציליאנית בבוקרשט, 377
שדידת בתי–כנסת, 352
שוד רכוש, 17
שוחד ושלמונים, 72, 115, 122, 197, 344, 345, 353–356, 359, 376–378, 380, 381, 383, 401, 437, 443
שוחטים, 220, 339–344, 347, 358
"השומר הצעיר", 274, 381
שוק שחור, 307, 356
שותפות פיקטיבית בכלכלה עם נוצרים, 244
שחיטה כשרה, 18, 20, 175, 185, 307, 332, 343, 358, 437
שטר אירוסין (שידוכין, "תנאים"), 333
שטר כתובה, 332
שיחרור תלמידים וסטודנטים מלימודים בשבת, 345
שיחרור מעבודה בשבתות ובחגים, 345
שיטת ההוראה "עברית בעברית", 261
שיעורים לעברית לנוער, 260
שירי גטו ושירים ציוניים, 280
שירי ציון בתפילה, 359

שירי תהילה לפרד שרגא, "אבי היתומים", 312
השירות המשפטי, 311
השירות הרפואי, 317
שירת "התקווה" בבתי–הכנסת ובבתי–הספר, 262, 276, 357, 438
שכירת דירות בגטו מוגילב, 354
שלילת השואה, 51
שמד, 426
שמירת שבת בבתיה"ס הקהילתיים, 258
שער ציון, 45
שריפת יהודים בכבשנים, ברפתות ובמחסנים באוקראינה, 126, 128, 129, 131, 132

ת

תזמורת גז (בוקרשט), 279
תזמורת פילהרמונית וסימפונית, 20, 55, 223, 277, 279, 437
תזמורות בבאקאו, ברומאן, 264
תחרות בין בתי"ס על ידיעת הלשון העברית, 259
תיאטרון "בראשיאום", 20, 155, 223, 262, 263, 277–279, 437
תיאטרון לילדים, 223, 278
"תכתיב וינה", 380 (ראה "דיקטאט וינה")
תלונות על פעילות "מרכז היהודים", 204
תליית יהודים באודסה, 125, 126
תליית "מגן דויד" על החנויות היהודיות, 234
תלמוד–תורה ביאסי, 341
תלמוד–תורה, 260, 286, 314, 417
תלמוד–תורה "מחזיקי הדת", בוקרשט, 349
תנועות הנוער הציוניות החלוציות, 223, 281, 310, 317, 350, 358, 378, 379, 389, 402
תנועת "הנוער הציוני", 281, 316
התנועה הציונית ברומניה, 204, 280, 317, 374, 387, 402
התנועות הציוניות הדתיות ("בני–עקיבא", "תורה ועבודה" ו"מזרחי"), 312, 314, 337, 338
התנועה הרוויזיוניסטית בבוקרשט, 317, 392
התנועה הציונית "הבונים", 390
תעודות המרת דת מזוייפות, 136, 411
תעודות מזוייפות, 378, 411, 438
תערוכות מקצועיות של בתי"ס, 258, 262
תפילות במקומות מיסתור בגטאות ובמחנות, 353, 413
תפילות מיוחדות לתלמידים, 258
תפילות ומניינים, 214, 332, 335, 337
תפילות "כל נדרי" בגטו, 354, 355
"תרבות" – אירגון להפצת הלשון העברית, 213
"תשליך" בגטו דז'ורין, 354

CUT HERE AND MAIL

Mr. Jose Saramago
Rua [illegible]
1900 Lisboa
PORTUGAL

Dear Mr. Saramago,

I am writing to you on behalf of the Portuguese Section of Amnesty International. We are currently campaigning for the release of Mr. [illegible], who is being held in prison in Portugal because of his peaceful political activities.

We would be grateful if you could write to the Portuguese authorities urging them to release Mr. [illegible] immediately and unconditionally. Please also ask them to ensure that he is not subjected to torture or ill-treatment while in detention.

Yours sincerely,

[illegible]

Amnesty International
P.O. Box 1270
1000 BG Amsterdam
HOLLAND

Mr. [illegible]
Rua [illegible]
[illegible]
PORTUGAL

רשימת הצילומים של כתבי-היד, המסמכים והתעודות, שערי הספרים והעיתונים, התמונות והמפות, המודפסות בספר זה:

עמ' 23: מפת "רומניה הגדולה" בין שתי מלחמות העולם, על ארבעת איזוריה (1919–1940).

עמ' 24: קהילות "רומניה הגדולה" בין שתי מלחמות העולם (1919–1940).

עמ' 25: קהילות רומניה לאחר מלחמת העולם השנייה.

עמ' 34: הטלאי הצהוב (מגן דוד צהוב, על רקע שחור), שחוייב לשאת כל יהודי על בגדו; סרט צהוב, עם מספר גדוד העבודה, שנשא כל פועל כפייה, תפור על שרוול בגדו.

עמ' 44: מפת "רומניה המקוצצת" (המוקטנת), מסתיו 1940, ללא בסרביה, בוקובינה וטרנסילבניה הצפונית (1940–1944).

עמ' 52: חותמת של משטרת יאסי, ועליה המילה "חופשי", שיטת הערמה, כדי לזרז את היהודים להתיצב במשטרה ולרוצחם.

עמ' 53: ה"לגיונרים" הפאשיסטיים הציתו את בית-הכנסת הספרדי הגדול (ק"ק "גרנדה") בבוקרשט (23–21 ינואר 1941).

עמ' 54: הרוגים ופצועים בחצר משטרת יאסי בפוגרום (סוף יוני – תחילת יולי 1941).

עמ' 55: קבר אחים של קורבנות הפוגרום ביאסי.

עמ' 56: לוח השיש על קבר – האחים מפוגרום יאסי.

עמ' 58: מפת קהילות בסרביה לפני השואה.

עמ' 58: מפת קהילות בוקובינה לפני השואה.

עמ' 66: וועדת החקירה של הטבח בסארמאש, שהוציאה את הקורבנות מקבר האחים.

עמ' 67: המצבה של 126 הקורבנות של הטבח בסארמאש.

עמ' 68 : סימון הבתים היהודיים בסארמאש במגן דוד צהוב, ערב הפוגרום (ספט' 1944).

עמ' 83: מפת הגטאות, שבהם רוכזו יהודי טרנסילבניה הצפונית במאי – יוני 1944, לפני גירושם לאושביץ; מפת מחנות ההשמדה בטרנסניסטריה (1941–1944).

עמ' 84: תעודת – זהות מגטו מוגילב של משפחת פולאק; 18,600 מיהודי קלוז, גורשו לאושביץ (לוח שיש על בי"כ בקלוז).

עמ' 85: יהודים נושאים טלאי צהוב בגטו צרנוביץ; תוכנית איסוף היהודים בגטו צרנוביץ.

עמ' 104: "מרכז היהודים" מבאקאו הורה לרשום את כל הנערים היהודים בני

רשימת הצילומים

15–18 לעבודת כפייה; אישור על עבודת – כפייה לפינוי שלגים.

עמ' 105: צוו להתייצבות לעבודת – כפייה (30/8/1943); תעודת – זהות של לאבורנט בבית החולים היהודי בגטו מוגילב (21/8/1943).

עמ' 106: נדלר זליג נשפט למאסר עולם ולהחרמת כל רכושו (27/8/1943), בשל השתמטות מעבודת–כפיה.

עמ' 123: אישור ליאנקו דאראבאניאנו, שנכלא במחנה – ריכוז בטרגו – זיו (4/8/1944); שריד מ"רכבות המות", הועבר למחנה–ריכוז קאלאראשי.

עמ' 124: פקודת "הממונה על המחוז" בוטושאני לכלוא "בני – ערובה": 70 מבוטושאני, 20 מהרלאו ומכל עיירה נוספת 10 איש.

עמ' 140: המלצת בית הדין מבוקרשט, לקרב ולסעוד את הרב מיכל יצחק ווידער, שהמיר דתו בתקופת השואה וחזר ליהדות; הרנולד סלסברג, המיר דתו בבוקרשט (28/1/1942).

עמ' 160: שער המיפקד הסטאטיסטי של הישובים והאוכלוסייה היהודית ברומניה לפני מלחמת העולם השנייה ולאחריה.

עמ' 164: שער המיפקד הסטאטיסטי של האוכלוסייה היהודית ברומניה (1942–1943).

עמ' 173: שער מיפקד יהודי רומניה לאחר מלחמת העולם השנייה.

עמ' 178: פנייתו של ד"ר פילדרמן למרשל אנטונסקו לעכב את הגירוש מגטו קישינב לטרנסניסטריה.

עמ' 204: "אישור פופוביץ", שניתן ע"י ד"ר פופוביץ, ראש העיר צרנוביץ, להחזיר את היהודים שלא גורשו לטרנסניסטריה לבתיהם.

עמ' 227: מכתב תודה, שכתב הנונציוס האפיפיורי קאסולו לד"ר גינגולד, על הטובה הגדולה שעשה ליהודים (1943).

עמ' 228: בולטין אינפורמטיבי של ה"מרכז" (1942).

עמ' 229: חוזר מס' 850, שנשלח לסניפי "מרכז היהודים" (12/1/1943); החלטה מס' 372, למנות את א' חכמו לנשיא "המרכז" ביאסי.

עמ' 230: שער האלמאנאך היהודי לשנת 5704 (4–1943); שער הספר פעילות "מרכז היהודים" מרומניה, 1944.

עמ' 231: טופס מיפקד היהודים, שנערך ב– 1942 ע"י "מרכז היהודים".

עמ' 232: שער השבועונים, "רנאשטריה נואסטרה", של התנועה הציונית ו"גאזטה אבריאסקה" של "מרכז היהודים".

עמ' 233: אישור נסיעה מבוקרשט לערים אחרות, על–פי שליחות של עסק כלכלי; אישור בחתימה יו"ר "המרכז" שטרייטמן, למנות את ד"ר גינגולד למזכיר ה"מרכז" (7/1/1942).

עמ' 248: תעודת זהות לעובד במפעל היציקה "טורנטוריה" בגטו מוגילב

בטרנסניסטריה.

עמ' 249: שלט: "רופא יהודי"; שלט: "חנות של ז'יד" (יהודון).

עמ' 250: מודעה: רופאים יהודים רשאים לטפל רק בחולים יהודים; מכתב של ה"איגוד המקצועי של הרופאים היהודים" (1942).

עמ' 251: פנקסי – פטור מעבודת – כפייה, למורה ולעובד במפעל כלכלי.

עמ' 252: פקודת מחוז בוטושאני, שמותר ליהודי לקנות בשוק ובחנויות רק בין השעות 8–10 בבוקר.

עמ' 282: "עיתון התקווה" מבית היתומים במוגילב (1942).

עמ' 286: תכנייה של טקס "יום הזכרון לסופר היידי שלום עליכם", שנערך בבית – הכנסת הגדול בבוקרשט.

עמ' 288: שערי הספרים "עלים" ו"מקראה לתלמידים", שנדפסו בבוקרשט ב– תש"ג, תש"ד.

עמ' 289: תעודת זהות של המורה ישראל ליבנדמן (לבנון), מורה בבי'ס יהודי בוקרשט; שער "ספרי" להוראת עברית, בוקרשט (1941).

עמ' 290: תכנייה של חגיגת חג החנוכה, בבית – יתומים במוגילב (1942).

עמ' 291: "קולג אבאסון" בבוקרשט, עורך תערוכה בארכיטקטורה (1942).

עמ' 292: פנקס סטודנט ב"קולג אונסקו" (1942); סטודנטים לומדים בקורסים אקדמאים ב"קולג" זה.

עמ' 293: תעודת הסמכה למורה לעברית ולדת – משה, 1943 (חתומה ע"י הרב הראשי שפרן ורבנים אחרים).

עמ' 294: מודעה של התיאטרון היהודי "בראשיאם", על הצגה (בוקרשט 1942); תעודת זהות של עובד בתיאטרון זה (1943), שיוכל לנוע בחופשיות.

עמ' 295: שער הספר "שירי ישיבה", בוקרשט 1942; הזמנה לחגיגת חנוכה של ביה"ס העברי בבוקרשט (1943).

עמ' 296: "קורייר", פירסום שבועי בגטו דזורין 1943; מודעה של הקונסרווטוריון הפרטי למוזיקה בבוקרשט (1942), על תוכנית הלימודים.

עמ' 297: התזמורת הסימפונית היהודית בבוקרשט (1942); ביה"ס לאמנות עבור יהודים (1942). תוכנית לימודים.

עמ' 323: "האגודה למען עזרה לעניים" בצרנוביץ (1943).

עמ' 324: קנטינות חינם לנצרכים ("מחזיקי הדת" ו"אוקרוטיריה").

עמ' 325: בית – יתומים לילדי טרנסניסטריה, בהנהלתו של הרבי מסקולני, הרב אליעזר זוסיא פורטוגאל בבוקרשט.

עמ' 326: "וועד נשים למען יתומי טרנסניסטריה" ו"המרכז היהודי לחסות האם והילד" (1943–1944).

עמ' 327: תרומה של 200 ליי לקרן העזרה הסוציאלית (וואסלווי 1942); בית –

רשימת הצילומים

החולים היהודי בבוקרשט (1940).
עמ' 328: בית החולים "קאריטאס", נואה – מאטרניטאטיה" – בוקרשט (1941).
עמ' 359: בית הכנסת הספרדי הקטן ("ציקו" – ק"ק שלום) בבוקרשט.
עמ' 363: כתב "סמיכה"לרב מטיף, בוקרשט (תש"ב).
עמ' 365: כתב "סמיכה" לרב, שניתן בטרנסניסטריה (תש"ג).
עמ' 366: כתב "סמיכה" לרב, בוקרשט תש"ב.
עמ' 367: לוח – שנה תש"ד: בית – מדרש ר' נחמן סופר, להכשרת ילדים לבר – מצווה, בוקרשט (1/1/1944).
עמ' 368: שטר שידוכין מגטו מוגילב (תש"ג 1943).
עמ' 369: הזמנה לטקס הכנסת ספר תורה – בוקרשט 20/10/1943; הזמנה למסיבת נישואין בוקרשט 1943.
עמ' 370: שטר כתובה תש"ג, בגטו באלטא בטרנסניסטריה.
עמ' 371: תמונת הרב הראשי פרופ' אלכסנדר שפרן; המלצתו לקבלת מורה לעברית.
עמ' 372: מכתב – תודה מהרב הראשי שפרן לשו"ב ר' יהושע גרינברג, על הקמת מקווה – טהרה בבוקרשט (1943).
עמ' 373: הרב דב בורשטיין, אב"ד בוטושאני, דרש לבשל בשר כשר בבית – התמחוי הקהילתי, עבור עניי עירו; בית המדרש וביה"ס לבר – מצווה ע"ש ר' נחמן סופר.
עמ' 391: תמונת הרב הראשי שפרן עם המלך מיכאי הראשון בג'נבה.
עמ' 397: כרטיס נסיעה באוניית "סטרומה", שהוטבעה בים השחור (1942).
עמ' 399: אישור לעלייה, שניתן ע"י א"ל זיסו, ראש ההנהגה הציונית.
עמ' 408: המחאה נגד הנציב העליון הרולד מק מייקל, שכונה "רוצח", שבגללו טבעו המעפילים ב"סטרומה", בשל מניעת עלייתן; כרטיס נסיעה לאוניית בלה – ציטה (1944), שניתן ע"י "צלב האדום".
עמ' 415: הֶלֶנָה, מלכת האם ("חסידת אומות העולם"), עם בנה המלך מיכאל הראשון (בוקרשט – ארמון המלכות).
עמ' 424: "רכבות המוות", שיצאו מיאסי לכיוון קאלאראשי (יולי 1941).
עמ' 425: כתב היד "מגילת החורבן" (השואה) של יהודי רומניה (1940–1944).
עמ' 445: אישור של אירגון הקורבנות והנכים ממחנה השמדה וואפניארקה (שניתן לרב רבינוביץ).
עמ' 504: כתב רבנות שהעניק הרבי מסקולני א"ז פורטוגאל לאברך מחוטין.
עמ' 509: יהודים במחנה–עבודה ליד בראילה (אפריל 1944).

יהודים במחנה - עבודה באלדובינשטי - בראילה, באביב 1944.

INTRODUCTION

The Communal Rabbis took responsibility for kashrut; shehita of hens being ritually killed, manufacture of kosher food and the baking of Matsot for Passover. Some 500 Synagogues functioned throughout the country and prayerd took place mornings and evenings and tens of public bathsand mikwaot were in use.

About 30,000 Jews "purchased" their exemptions from forced-labour for a hefty sum of money thus enabling them to work in their factories and shops and to support their families and to contribute financirlly to the community for the support of the needy.

The "stand" and resistance of tens of thousands of Jews to the Nazi regime and their struggle against the antisemitic laws in the spheres of economy, education and religion is discussed in our book.

Dr. Jacob Geller, Senior Lecturer, Bar-Ilan University

Asher Bar Levi, 5, Petach Tikva, Tel. 03-9243119

About 90,000 of the expelled Jews died of Exposure to extreme cold, typhus, desentry, malnutrition, unhygienic conditions heavy forced labour and murder by Rumanian gendarmes and German soldiers.

On the 16 December 1941 the Rumanian dictator, Ion Antonescu dismantled the "Federation of the Communities Organizations" headed by Wilhelm Filderman and set up in its place the "Centrala Evreilor din Romania", a form of Judenrath, which began to function from the beginning of February 1942 under the leadership of H.S.Streitman and Dr. Nandor Gingold. Radu Lecca was appointed to deal with "Jewish Affarirs" in the Prime Minister's office, in fact he was the Supervisor of the Jewish Centre and directed its activities.

In the summer of 1942 south Transilvania's Jewry was in danger being the first to be deported to the polish extermination camps. As a result of the efforts of Chief Rabbi Dr. Alexander Safran and Dr. Filderman the plan was thwarted and the explusion postponed, thus some 300,000 Jews were saved.

2 boats carrying 1,150 immigrants from Rumania trying to reach the shores of Palestine drowned in the Black sea near Istanbul during the War. On 24 February 1942 the "Struma" sank with 764 immigrants on board and at the beginning of August 1944 the "Mefkura" went down with 390 immigrants among whom were tens of orphans rescued from Transistria and many refugees.

The leaders of the communities and its members fought valiantly against these decrees and thanks to their "efforts" succeeded in setting up 150 educational institutions in which more than 22,000 pupils and students in primary and high schools, Talmud Torah, colleges and Universities studies. Almost everyone expelled from Government schools who wanted to enter a communal school was accepted. Those not accepted, studied at home and were examined at the end of the school year. Cultural institutions were set up: A Jewish theatre with the name "Barasheum" and philarmonic orchestras and choirs in some towns. Health centres, hospitals and clinics were established. Various supportive institutions functioned: Tens of public kitchens distributed food to thousands of needy. Jews including many from Poland, Slovakia and Hungary who had fled and found refuge in Rumania from Nazi occupied Hungary. Cooked food was also sent to Jewish forced labour battalions and to needy pupils in school. Clothes, Shoes, medicines, food, utensils and various materials, were sent to the Jews in Transnistria, to those detained in Concentration Camps and to those working in forced-labour battalions. Old-age homes and orphanages were established.

INTRODUCTION

In a harrowing outbreak of violence in Jassy at the end of June 1941 and in the "Death Trains" Subsequently departing from it crammed with survivors over 10,000 Jews were murdered at the beginning of July 1941.

In pogroms that occurred in June-July 1940 when the Rumanian army pulled out of Bessarabia and Bucovina after they had been occupied by the Russians, and during July-August 1941 when the Rumanian and German armies invaded the Soviet Union, more than 150,000 jews were murdered in Bessarabia and Bucovina.

Laws were enacted with the aim of depriving Jews of their businesses and positions and to place them outside the sphere of the Rumanian economy and society. Their non-movable assets were seized including factories, flour mills, land, farms and forests, private houses and communal buildings, schools, hospitals and even Synagogues. All these properties were transferred to the "Centrul National de Romanizare".

Above 60,000 Jews between the ages of 14-60 were conscripted into forced labour. About 50,000 Jews living in 50 towns and hundreds of villages were expelled in June 1941 to large communities existing in regional towns. Camps were set up of Jews, leaders of communities, Rabbis and proffesional people detained as hostages and held responsible for the good behaviour of their fellow-Jews not to undermine security nor to stir up riots.

Jews were forced to wear a yellow patch, concentration camps were set up in which Jewish Communists and those suspected of being Communists, evaders of forced labour and offenders of economic crimes were interned. Heavy taxes were imposed and forced acquisition of "War Bonds" - 4 times as much as the general population. Jews were obliged to contribute clothes, boots, underwear, blankets and bedclothes to the army and war-injured to the sum of billion Lei. In 1943 a "contribution" of the astronomical amount of 4,000,000,000 Lei was imposed on the Jews. Rumanian Jewry became impoverished as a result of this financial burden. They were constantly under the threat of ghettoization in every town. Tens of thousands of pupils and students were expelled from secondary and high schools and universities.

During the interermediate days of Sukkot 1942 (8 October 1941) there began the explution of 150,000 Jews from Bessarabia, Bucovina and Dorohoi (Moldovia) to Transnistria. It should be noted that after one year of Russian rule, July 1940-July 1941, Bessarabia and Bucovina were recaptured by the Rumanians.

העמידה הרוחנית ברומניה

Introduction

During the periods preceding and following World War 1, decress and laws were published in Rumania curtailing the civil, political and economic rights of the Jewish population.

The Anti-Jewish legislation grew in severity in concert with the rise to power of the first antisemitic goverment headed by Octavian Goga and A.C. Cuza and lasting 44 days (28 December 1937 - 10 February 1938). The Nuremberg laws served as the basis for the new laws.

After the King Carol II dismissed the Goga-Cuza Goverment a royal dictatorship was established, a new government led by the Metropolit Miron Cristea was appointed. On the 26 June 1940 an area was truncated off "Romania Mare" as a result of a Soviet ultimatum, Bessarabia and North Bucovina was annexed to the Soviet Union.

In both regions some 300,000 Jews resided (206,958 + 93,101).

On the 30 August 1940 North Transilvania, with its 150,000 Jews, was annexed to Hungary in compliance with the "Vienna Diktat" followed a month later by the Bulgarian occupation of Dobrogia containing a few thousand Jews. As a result of these territorial changes the Jewish population of Romania decreased from 760,000 to 300,000.

A Fascist Government headed by Ion Gigurtu was installed on 4 July 1940 and some of its ministers were "Legionaires" members of the Fascist Legionare, "Garda de Fier", and it promulgated racial "Regulations for Jews" (Statutul evreilor) based upon the Nurnberg laws effecting the legal status of the Jews.

A further change was the appointment of General Jon Antonescu as Premier on 4 September 1940 by King Carol II. Followed 2 days later by the "deposing" of the King himself, General Antonescu became Leader ("Conducator") Dictator.

He transformed Rumania on 14 September 1940 into a "Stat National Legionar" (National Legionar State) and retained the Fascist ministers with Horia Sima, head of the "Iron Guard" serving as deputy prime minister.

Pogroms began to break out in the small and fragmented Rumania: 1 July 1940 aboot 100 Jews were murdered in Dorohoi; 27-28 November 1940 11 Jews were killed in Ploesti; 21-23 January 1941 130 Jews were killed in Bucharest.

IAACOV GELLER

The Spiritual Resistence of Rumanian Jewry during the Holocaust (1940-1944)

(Economy, Education, Culture, Welfare, Religion Rabbinate and Aliyah)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Orot Yahadut Hamagreb

Institute of Research and Publication of Sephardic Rabbinic Writings

Lod - 2003